

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ

Journal of Academic Researches and Studies

YIL 16 | SAYI 31 | KASIM 2024

YEAR 16 NUMBER 31 NOV 2024

E-ISSN 2149-1585

AKAD

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERĐİŐİ
JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Yıl 16 • Sayı 31 • Kasım 2024
Year 16 • Number 31 • November 2024

e-ISSN: 2149-1585

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik>
iibfdergi@kilis.edu.tr

Bu dergi Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

This journal is published by Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kilis 7 Aralık
University.

İndeksler / Indexes

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi (AKAD), ULAKBİM TR DİZİN, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), International Scientific Indexing (ISI), CiteFactor, Infobase Index, Cosmos, Research Bible, Systematic Impact Factor (SIF), Arastirmax, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD veri tabanlarında taranmaktadır.

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Sahibi (Owner)

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

Bas Editör (Editor in Chief)

Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN

Editörler (Editors)

Doç. Dr. Ali KESTANE
Doç. Dr. Bayram KOCA
Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi İlbey C.N. ÖZDEMİRÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Özcan ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Emin GÜRLER

Yabancı Dil Editörleri (Foreign Language Editors)

Doç. Dr. Onur AKKAYA

Mizanpaj Editörü (Layout Editor)

Arş. Gör. Orhan BALIKÇI

Yayın Kurulu (Publication Board)

Prof. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sumru BAKAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin SELÇUK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Kadir DEDE (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZÇALICI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SOBA (Uşak Üniversitesi)
Dr. Christopher MCQUADE (University of Portsmouth)
Dr. David DAVIES (University of Sussex)
Dr. Pedro Rafael Constantino ECHEVERRIA (El Colegio de Mexico)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin SABAN (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner AKÇACI (Gaziantep Üniversitesi)

Adres (Address)

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
79100 Kilis / TÜRKİYE

Tel: +90 348 813 93 34

Fax: +90 348 813 93 36

E-mail: iibfdergi@kilis.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik>

Bu Sayının Hakemleri* / Referees

Prof. Dr. Adnan SEVİM	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TEKİN	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ALAGÖZ	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkut ALTINDAĞ	(İstanbul Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR	(New York University)
Prof. Dr. Ganite KURT	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hale AKBULUT	(Hacattepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun BAL	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Melike ATAY POLAT	(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer YALÇINKAYA	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Öznur BOZKURT	(Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Rüstem YANAR	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil ALTINIRMAK	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner GÜNEY	(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK	(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Zahide ONARAN	(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem BABACAN	(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ	(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşenur ALTINAY	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Aziz BOSTAN	(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilgehan TEKİN	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Buket BORA SEMİZ	(İzmir Bakırçay Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak BÜYÜKOĞLU	(Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Canan YILMAZ UZ	(İskenderun Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağrı Emin DEMİRBAŞ	(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebru TOPCU	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin KARAKIŞ	(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk DAYI	(Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma AKYÜZ	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma TEMELLİ	(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Haydar KARADAĞ	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilal ALPDOĞAN	(Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. İlker SAKINÇ	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali TAŞ	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN	(Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet Ali ÇELEBİ	(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazlıgül GÜLCAN	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Faruk DEMİRKOL	(Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Sefa ÖZBEK	(Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan YÜCEL	(Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf KURT	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Zuhâl ÇİLİNGİR ÜK	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Adnan ÇALIŞKAN	(Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bengöl ÇELENK	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Buket ÖKTEN SİPAHİOĞLU	(Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gümrah Can BAŞDAĞ	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BALCI	(KTO Karatay Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILDIZ	(Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Musa ÖZÇELİK	(Tarsus Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAZAK	(Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Dr. Merve ÖNENLİ GÜVEN	(Milli İstihbarat Akademisi)
Dr. Nesimi GÖKŞEN	(Ardahan Üniversitesi)
Dr. Sacit YARIMOĞLU	(Bağımsız Araştırmacı)
Dr. Sertaç Canalp KORKMAZ	(Cumhurbaşkanlığı)

* Hakemler; unvan ve isim esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır.

Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin web adresinde yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Academic Researches and Studies

is a peer-reviewed journal which is published twice a year in May and November.

The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's website.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

MAKALELER / ARTICLES

Araştırma Makalesi / Research Paper

Örgütsel Çeviklik, İş Modeli Yeniliği ve Firma Performansı Arasındaki İlişki

The Relationship Between Organizational Agility, Business Model Innovation and Firm Performance

Salih Zeki İMAMOĞLU & Hülya TÜRKCAN

265-280

Havayolu Yolcularının Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesinin SERVQUAL İle Ölçülmesi: Türkiye-Rusya Karşılaştırması

Measuring Airline Passengers' Expected and Perceived Service Quality with SERVQUAL: Turkey-Russia Comparison

Firdavs FAİZOV & Dursun BOZ

281-294

İklim Değişikliğinde Önemli Bir Gündem: Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirme

An Important Agenda on Climate Change: Displacement and Resettlement

Gülizar ÇAKIR SÜMER

295-308

Psikolojik Dayanıklılığın İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini Üzerindeki Etkisinde İşte Kendini Yetiştirmenin Aracı Rolü

The Mediating Role of Thriving at Work in Effects of Psychological Resilience on Work-Non-Work Life Balance Satisfacti

Fatma AYYILDIZ & Hilal BARAN

309-330

Clustering Türkiye's Provinces According to Education Level Indicators with Two-Stage Cluster Analysis

Eğitim Düzeyi Göstergelerine Göre Türkiye İllerinin İki Aşamalı Kümeleme Analizi ile Kümelenmesi

Selim TÜZÜNTÜRK

331-344

Türkiye'de Yenilenebilir ve Geleneksel Enerji Şirketlerinin Finansal Performans Karşılaştırması: DuPont Analizi Yaklaşımı

The Comparison of Financial Performances of Renewable and Traditional Energy Companies in Türkiye: DuPont Analysis Approach

Musa ÖZÇELİK

345-359

Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının İşletmelerin Finansal Yapıları Üzerine Etkileri: Oran Analizi İle İnceleme

Effects of Inflation Accounting Application on Financial Structures of Businesses: Examination with Ratio Analysis

Yusuf AKPINAR & Ayşegül CİĞER & Nazan Güngör KARYAĞDI & Ahmet KAYA

360-376

Kamu Harcamaları ve Enflasyon İlişkisinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği (2008:M1 - 2023:M12)

Empirical Analysis of the Relationship between Public Expenditures and Inflation: Türkiye Sample (2008:M1 - 2023:M12)

Güner TUNCER & Fazlı YILDIZ

377-389

Kentlilik Bilinci ve Kentli Hakları: Batman İli Üzerine Bir Uygulama

Urban Consciousness and Urban Rights: An Application on Batman Province

Sultan AVCI & Halil İbrahim AYDIN

390-401

Fraktal Piyasa Hipotezi Borsa İstanbul'da Geçerli mi?

Is the Fractal Market Hypothesis Valid in Borsa Istanbul?

Fatih KONAK & Diler TÜRKOĞLU

402-412

Kurumsal Sürdürülebilirlik Üzerinde Cinsiyet ve Kültürel Çeşitliliğin Etkisi

The Impact Of Gender And Cultural Diversity On Corporate Sustainability

İsmail Hakkı ÜNAL & Hüseyin TEMİZ & Fevzi Serkan ÖZDEMİR

413-428

Investigation of Pollution Haven Hypothesis for China: A Fourier ADL Cointegration Analysis

Çin için Kirlilik Cenneti Hipotezinin Araştırılması: Bir Fourier ADL Eşbütünleşme Analizi

Ayşegül HAN & Gökhan KONAT & Mehmet Ali POLAT

429-440

Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Cezayir Bağımsızlık Savaşı (1954-1962)

The Right of Peoples to Self-Determination and the Algerian War of Independence (1954-1962)

Burak GÜNEŞ

441-456

Indoctrination in the Disguise of Active Citizenship: An Analysis of Political Socialization Process through Ideological Political Education in the Case of PYD

Aktif Vatandaşlık Maskesi Altında Beyin Yıkama: İdeolojik Siyasal Eğitim Aracılığıyla Siyasal Toplumsallaşma Sürecinin Bir Analizi, PYD Örneği

Turgay DEMİR

457-473

Entegre Raporlama Üzerine Bibliyometrik Bir İnceleme

A Bibliometric Review on Integrated Reporting

Birol GÜVEN

474-487

Gelişmekte Olan Ülkelerde Beşeri Sermaye ile Bankacılık Sektör Gelişimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

The Relationship Between Human Capital, Banking Sector Development and Economic Growth in Developing Countries

Murat TEKBAŞ

488-502

BIST 50 Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE Yöntemleri ile Karşılaştırılması

Comparison of Financial Performances of BIST 50 Companies with TOPSIS, VIKOR and PROMETHEE Methods

Buse Duygu DAĞIDIR & Birol ELEVİLİ & Hakan ÇELİKKOL

503-518

COVID-19 Pandemi Sürecinde Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği

Comparison of Financial Performances of Participation Banks and Deposit Banks during the COVID-19 Pandemic Process: The Case of Türkiye

Melek Nur OSANMAZ & Ömer Faruk RENÇBER & İbrahim Halil EKŞİ

519-536

The Effect of Companies' Internal Control Structures on Their Financial Performance: An Application on BIST-30

Firmaların İç Kontrol Yapılarının Finansal Performansları Üzerine Etkisi: BIST-30 Üzerine Bir Uygulama

Özge ÖZKAN & Merve BAKAN & Ahmet ŞİT

537-552

Kalkınma İktisadi Ekseninde Yoksulluk Riski ve Savunma Harcamaları İlişkisi: Türkiye ve Seçili OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi

Relationship between Poverty Risk and Defense Expenditures in the Context of Development Economics: Panel Data Analysis for Turkey and Selected OECD Countries

Banu HAS & Sinan ÇINAR

553-567

Türkiye’de Sağlık Turizmi Literatürünün Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Health Tourism Literature in Türkiye

Derya KARADURMUŞ & Ekrem SEVİM

568-577

Karşı Ticaretin Özellikleri, Dış Ticaret Açığını Azaltmadaki Yeri ve Türkiye’de Uygulama Alanı

Characteristics of Countertrade, Its Place in Reducing the Foreign Trade Deficit and Its Application Area in Turkey

Metin KETBOĞA

578-588

Konferans Bildirisi / Conference Paper

---

15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

A Comparative Assessment Of The July 15 Coup Attempt And The February 28 Postmodern Coup

Muhittin IŞIK

589-601

Örgütsel Çeviklik, İş Modeli Yeniliği ve Firma Performansı Arasındaki İlişki

The Relationship Between Organizational Agility, Business Model Innovation and Firm Performance

Salih Zeki İMAMOĞLU¹, Hülya TÜRKCAN²

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, örgütsel çeviklik, iş modeli yeniliği ve firma performansı arasındaki ilişkileri incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırma kapsamında, Kocaeli ve İstanbul'da faaliyet gösteren üretim sektöründeki firmalarda yönetici olarak görev yapan 268 kişiden anket tekniğiyle veri toplanmıştır. Araştırma hipotezleri yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir.

Bulgular: Yapılan analizler neticesinde, örgütsel çevikliğin hem iş modeli yeniliği ile hem de firma performansı ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte iş modeli yeniliği ile firma performansı arasında da pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca iş modeli yeniliğinin, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkide ara değişken rolü olduğu saptanmıştır.

Sınırlılıklar: Bu çalışmanın Kocaeli ve İstanbul'da bulunan üretim firmalarındaki yöneticilerden toplanan verilerle yapılmış olması sonuçların genellenebilirliği açısından bir kısıttır.

Özgünlük/Değer: Örgütsel çeviklik, iş modeli yeniliği ve firma performansı arasındaki ilişkilere yönelik literatürde sınırlı sayıda çalışma mevcuttur ve araştırmacılar tarafından bu ilişkilere yönelik araştırma çağrıları bulunmaktadır. Bu çalışmada ilgili ilişkiler ampirik olarak incelenerek araştırma çağrılarına cevap vermek, literatürdeki boşluğu doldurmak ve mevcut literatürü zenginleştirmek amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışma özgündür ve ilgili literatüre katkı sağlamanın yanı sıra yöneticilere ve gelecek araştırmalara yol gösterici öneriler de içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Çeviklik, İş Modeli Yeniliği, Firma Performansı.

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to examine the relationships between organizational agility, business model innovation and firm performance.

Design/Methodology: Within the scope of the research, data was collected by survey method from 268 people working as managers in firms in the manufacturing sector operating in Kocaeli and Istanbul. Research hypotheses were tested with structural equation modeling.

Findings: As a result of the analyses, it was determined that organizational agility is positively related to both business model innovation and firm performance. Furthermore, it was found that there is a positive relationship between business model innovation and firm performance. In addition, it was determined that business model innovation has a mediating role in the relationship between organizational agility and firm performance.

Limitations: The fact that this study was conducted with data collected from managers in manufacturing firms in Kocaeli and Istanbul is a limitation in terms of the generalizability of the results.

Originality/Value: There are limited studies in the literature on the relationships between organizational agility, business model innovation and firm performance, and there are calls for research on these relationships by researchers. This study aims to respond to research calls, fill the gap in the literature, and enrich the existing literature by examining the relevant relationships empirically. Therefore, this study is original and, in addition to contributing to the relevant literature, it also contains guiding suggestions for managers and future research.

Keywords: Organizational Agility, Business Model Innovation, Firm Performance.

¹ Prof. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü, imamoglu@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7160-2370

² Arş. Gör. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü, hturkcan@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7452-0461

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşanan yüksek dinamizm ve belirsizlik ortamı firmalar için hayati bir tehdit oluşturmaktadır. Çünkü bu şartlarda firmaların mevcut durum ve faaliyetlerini sürekli olarak aynı şekilde devam ettirmeleri, pazardan silinip gitmelerine sebep olabilir. Bu sebeple firmalar hiç olmadığı kadar çevrelerine bağıdırlar. Pazardaki konumlarını sürdürmenin ve artırmanın yolu sürekli olarak çevresel değişimleri takip etmek ve bu değişimlere hızlı bir şekilde uyum sağlamakla mümkündür. Bu doğrultuda, hangi faktörlerin çevreye adapte olmayı sağladığı, tehdit olarak görülen dinamizmden fırsat elde etmeyi mümkün kıldığı ve dolayısıyla firmayı yüksek başarıya ulaştırdığını bilmek kritik önem taşımaktadır (Felipe vd., 2016).

Stratejik yönetim alanında temel soru firmaların nasıl hayatta kalabileceği ve rekabetçiliklerini nasıl geliştirebileceğidir (Dobrev vd., 2004; Luggen & Koruna, 2004, Herrmann, 2005). D’Oria vd. (2021) ilgili literatürde geçmişten günümüze pek çok çalışmanın yapılmış olduğunu ve genelde sahip olunan kaynakların etkisinin üzerinde durulduğunu belirtmiştir. Ancak öngörülemeyen ve çok hızlı olan bu değişim karşısında çevreden bağımsız bir şekilde sadece iç kaynaklara yönelik olan rekabet stratejileri yeterli olmayabilir (Ávila, 2022). Çünkü pazar yapısı da bir dönüşüm geçirmiştir, daha küresel ve müşteri odaklı hale gelmiştir. Dolayısıyla müşteri isteklerini ve beklentilerini hızlı bir biçimde karşılamak rekabet ortamında en önemli husus olmuştur (Yang & Liu, 2012). Pazardaki değişimi risk değil bir fırsat olarak değerlendirebilmek ise bu değişimi hızlı bir biçimde algılayıp aynı hızda doğru adımları atarak cevap vermektir. Bunu mümkün kılan ise örgütsel çevikliklerdir.

Geçmişten günümüze işletmelerin yaşadığı başarı ya da başarısızlıkların arkasındaki temel unsur değişimdir. Değişim pazarda, ürünlerde, kullanılan teknolojilerde ya da ekonomide olabilir. Tüm bunlar müşterileri de etkilemekte algılarını ve beklentilerini değiştirmektedir (Morris, 2009). Bu şartlarda firmaların sürekli olarak yeni ürün ve hizmetler sunmalarının önemi kabul görmüş bir gerçek olmakla birlikte, küresel hale gelen rekabet daha bütünsel bir yenilenmeyi yani iş modeli yeniliğini bir gereklilik haline getirmektedir (Keiningham vd., 2020). Nitekim işletme içerisindeki sadece bazı fonksiyonların örgütün değer yakalama ve değer sunma şeklinde kayda değer bir artışı sağlayamayacağı, bütün sistemin bu doğrultuda bir yenilenmeye gitmesi gerektiği açıktır (Morris, 2009). Teece (2010) bir iş modelinin temelini, müşterilerine değer sunma ve sunulan bu değer karşılığında yapılan ödemeleri kara dönüştürme biçimi olduğunu belirtmiştir. Yani iş modeli yeniliğinin temel amacı değer sağlama ve değer yakalama yollarında yenilikler yaparak, işletme gelirini artırmaktır (Keiningham vd., 2020). Dolayısıyla firma performansı üzerinde önemli etkisi kabul görmeye başlanmıştır, iş modeli yeniliğini etkileyen faktörlere ilişkin çok az çalışma bulunmaktadır (Bashir vd., 2023).

Bu araştırmanın amacı, günümüz şartlarında kritik öneme sahip olan örgütsel çeviklik ve iş modeli yeniliğinin birbirleriyle ve firma performansı ile ilişkisini ampirik olarak incelemektir. Bununla birlikte iş modeli yeniliğinin örgütsel çeviklik ve firma performansı ilişkisindeki ara değişken rolünü ortaya koymak hedeflenmiştir. İlgili literatür incelendiğinde yetersiz ampirik çalışma olduğu gözlenmiştir. Ayrıca Bhatti vd. (2021) iş modeli yeniliğinin öncülleri ve sonuçlarına ilişkin çalışmaların büyük çoğunluğunun gelişmiş ülkelerde yapılmış olduğunu, bu sebeple gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmaların literatüre önemli katkı sağlayacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışma geliştirmekte olan bir ülke olan Türkiye’deki firmalardan elde edilen verilerle yürütüldüğü için ilgili literatüre katkı sağlamaktadır. Diğer yandan Clauss vd. (2021) iş modeli yeniliğinin performans ile ilişkisine dair çalışmalar olsa da, öncüllerine dair kısıtlı çalışma olduğunu, örgütsel çevikliğin etkisinin incelenmesinin ise neden bazı firmaların iş modeli yeniliğini benimsediğini anlamak açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışmada örgütsel çevikliğin iş modeli yeniliği ile ilişkisi ampirik olarak incelenerek bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlanmakta, dahası iş modeli yeniliğinin örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkideki aracılık rolü de araştırılmaktadır. Yani bu çalışmada örgütsel çeviklik, iş modeli yeniliği ve firma performansı kavramları bütünsel bir yaklaşımla ele alınarak, geçmiş çalışmalarda da belirtilen literatürdeki boşlukları doldurmak hedeflenmiştir. Dolayısıyla çalışma bulgularının literatürü genişleteceği ve gelecek çalışmalara önemli ipuçları sağlayacağı düşünülmektedir.

Makalenin bir sonraki bölümünde örgütsel çeviklik ve iş modeli yeniliği ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Akabinde araştırma hipotezlerine yönelik argümanlar ortaya konmuş, hipotezler açıklanmış ve araştırma modeli sunulmuştur. Dördüncü bölümde örneklem ve veri toplama araçlarına yönelik bilgi verilmiş, ölçüm geçerliliği ve güvenilirliğine yönelik yapılan analiz sonuçları gösterilmiştir. Ardından hipotez testi sonuçlarına yer verilmiştir. Son bölümde, araştırma bulguları ile katkıları belirtilmiş, çalışmanın kısıtları ifade edilerek gelecek çalışmalara öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Örgütsel eviklik

Belirsizliğin hüküm sürdüğü pazarlarda firmanın ayakta kalması işleri doğru yapmaktan öte, doğru işleri yapmaya bağlıdır (Teece vd., 2016). Çünkü değişken bir ortamda, pazar şartlarından ötürü mevcut işlerde değişimlere gitmek ve şartlara göre doğruyu yapmak gerekebilir. Bu da mevcut faaliyetlerin en iyi şekilde yapılmasının önemli bir katkısı olmayacağı anlamına gelmektedir. Böyle ortamlarda çevreyi sürekli olarak izleyerek, hızlı bir şekilde doğru hamleleri yapmak fark yaratmaktadır. Bu kapsamda örgütsel çeviklik kavramı, 1990'lı yıllarda dinamik evre şartlarında ayakta kalmaya yönelik çözüm olarak öne sürülen bir kavramdır (Nafei, 2016a) ve pazardaki değişimleri fırsat olarak değerlendirmeyi sağlayan bir düşünce yapısını ifade etmektedir (Zhang vd., 2022). Çeviklik örgütün kaynaklarını en uygun şekilde yöneterek firma için yüksek başarı sağlayacak fırsatları değerlendirmesini sağlamaktadır (Hoonsopon & Puriwat, 2021).

Örgütsel eviklik rekabet avantajı elde etmek üzere, çevredeki değişimleri fark etme ve mevcut kaynakları doğru bir şekilde yöneterek hızlı bir şekilde yanıt verme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Žitkienė & Deksnys, 2018). Tallon ve Pinsonneault (2011) ise örgütsel eviklięi değişim karşısında fırsatları ve tehditleri hızlı bir şekilde ve ustalıkla tespit etme ve buna yine hızlı bir şekilde yanıt verme yeteneği olarak açıklamışlardır. Örgütsel eviklik ile ilgili literatürde daha pek çok tanım bulunmaktadır. Tüm bu tanımlarda ortak olan iki önemli unsur ise değişimi algılamak ve bu değişimlere cevap vermektir (Roberts & Grover, 2012; Verma vd., 2017; Tallon vd., 2019; Nazir & Pinsonneault, 2021). Bununla birlikte bu iki unsur birbirinden tamamen ayrı iki unsur değildir. Deęiřimlere cevap vermek için değişimi algılamak gerekmekte, bu sebeple bu unsurlar birbirini tamamlamaktadır. Bunları etkin ve hızlı bir şekilde geekleştirebilen örgütler ise evik rgtler olarak adlandırılmaktadır.

Çevik örgütlerin temel özellikleri, dış bilgiyi hızlıca elde edip kullanabilmek, değişimi anlamlandırabilmek, değişime açık olmak ve kaynakları etkin bir şekilde kullanabilmektir (McCann vd., 2009). Çevik rgtler müşteri beklentilerini ilk sıraya koyarak, bilgi edinirler, öğrenmeye açıktırlar, yenilikcidirler ve azami düzeyde değer ortaya koymak için son derece kararlılırlar (Holbeche, 2019). Bu sebeple, bu örgütlerde yönetimin temel görevi kontrol değil çalışanların entelektüel açıdan gelişimini ve yaratıcılığını geliştirmek ve her türlü kaynak desteğini vermektir (Denning, 2018). Ayrıca alışanlara sorumluluk verilir, yüksek katılım göstermeleri desteklenir ve hem çevreyle hem de birbirleriyle iletişim halinde olmaları teşvik edilir (Shafiee Kristensen vd., 2021).

2.2. İş Modeli Yeniliği

Her işletme bir iş modeline sahiptir ve özünde iki işleve odaklıdır. Bu işlevler değer yaratma ve değer yakalamadır (Chesbrough, 2007). Yani iş modeli, bir işletmenin temel iş mantığını belirlemekte (Bucherer vd., 2012) ve kısaca "işletmelerin nasıl çalıştığını açıklayan hikayeler" olarak tanımlanmaktadır (Magretta, 2002). Literatürde iş modeli kavramına yönelik ilginin artması ise özellikle 1990'lardan sonra olmuştur (Zott vd., 2011)

Firmanın değer sunması ve sağlamasında yapılan iyileşmeler iş modeli yeniliği olarak değerlendirilmektedir (Sorescu, 2017). Bjrkdahl ve Holmn (2013) iş modeli yeniliğini "firmanın müşterileri için nasıl değer yarattığına ve değeri nasıl yakaladığına ilişkin yeni ve entegre bir mantık" olarak açıklamışlardır. Ayrıca, firmanın yeni değer yaratma yolları, müşterilere ulaşmak için yeni yollar, iş yapma şeklindeki yenilikleri kapsadığını, değer yaratma ve değer yakalama açısından yapılan her türlü bütünsel yenileşmeyi ifade ettiğini belirtmişlerdir. Pazardaki teknolojik yenilikler ve gelişmeler, iş modeli yeniliğini bir gereklilik haline getirmiştir. Dolayısıyla bir itici güç olmuştur.

Bununla birlikte, yeni iş modeli işletmenin kaynaklarını farklı şekillerde kullanabilmesini mümkün kılan fırsatları da beraberinde getirdiğinden, yeni ürün ve hizmetlerin sunulmasına da katkı sağlamaktadır (Souto, 2015).

Değişimin yüksek hızda ve sürekli olduğu şartlarda, firmanın sunduğu ürün ya da hizmet yeniliklerinin işletmeler için hayati önem taşıdığı genel kabul gören bir gerçektir. Ancak globalleşen pazar, yeni ürün ve hizmetlerin hızlı bir şekilde taklit edilebilmesine sebep olmaktadır. İş modelinde yapılan yeniliklerin ise taklit edilmesi zordur. Çünkü neredeyse tüm iş yapış şeklinin taklit edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla iş modeli yeniliği işletmeye taklit edilmesi zor bir avantaj sağlamakta, daha kapsamlı ve daha güçlü bir rekabet avantajı kaynağı olarak görülmektedir (Bashir & Verma, 2017; Souto, 2015).

2.3. Firma Performansı

Firma performansı, bir işletmenin faaliyetlerini etkili bir şekilde yürütüp yürütmediğini gösteren ve başarısını değerlendirmek için kullanılan bir genel sonuç ölçüsüdür (Chan vd., 2017). Başka bir ifadeyle, bir işletmenin karlılık, büyüme ve pazar payı gibi çeşitli açılardan (Otache, 2024) başarı düzeyini ölçmeyi mümkün kılan bir ölçüdür (Putri & Setiawan, 2023). Literatürde firma performansını açıklamak için pek çok tanım mevcut olsa da, kısaca belirlenen hedeflere erişme derecesi olarak tanımlanabilir (Adim & Emumena, 2023; Le & Ikram, 2022; Zafar vd., 2016). Dolayısıyla yönetim alanı için ana odak noktası durumundadır (Arend, 2009).

Yönetim alanındaki çalışmalarda firma performansını etkileyen faktörler sıklıkla araştırılmakta ve bu konu yoğun ilgi görmektedir. Nitekim her ne kadar pek çok dış faktör firmanın başarı düzeyini etkilese de, firmanın bu dış faktörlerle başa çıkmasını sağladığı için firma performansının asıl kaynağı firma düzeyindeki faktörler olarak kabul edilmektedir (Esho & Verhoef, 2021). Bu sebeple hangi faktörlerin firmanın amacına ulaşmaya olanak sağladığı konusu hem işletmeler hem de araştırmacılar açısından önem arz etmektedir.

İşletmeler, amaçlarına ulaşmak için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Bu faaliyetleri sürdürürken de paydaşları için değer ortaya koymak için çaba sarfetmektedirler (Ontita & Kinyua, 2020). Dolayısıyla bu faaliyetlerinden elde edilen sonuçları görebilmek adına firma performansını çeşitli şekillerde değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Firma performansını ölçmek için finansal ve finansal olmayan ölçümler kullanılabilir. Finansal olmayan ölçümler faaliyetlerle ilgili kararlarda önemli bir gösterge niteliği taşımakta, bununla birlikte finansal ölçümler ise firmaların stratejik kararlarında (Fekpe & Delaporte, 2019) ve rakip firmalarla karşılaştırma yaparak pazardaki durumlarını belirlemeleri açısından kritik role sahiptir (Madzimure, 2020). Genel anlamda firma performansının ölçülmesiyle, firmalar amaçlarına ne kadar ulaşabildiklerini görebilmekte ve gelecek faaliyetlerini bu doğrultuda şekillendirebilmektedirler.

3. HİPOTEZ GELİŞTİRME

3.1. Örgütsel Çeviklik ve İş Modeli Yeniliği

Bock ve George (2014) iş modeli yeniliği yapan işletmelerin, buldukları pazarda lider olma potansiyeline sahip olsalar da başarısız olma ihtimali de olduğundan riskli olduğunu belirtmişler ve ancak işletmelerin çevik olurlarsa iş modelinde yaptığı yeniliklerin başarılı olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca bu durumu bir benzetmeyle açıklamışlardır. Buna göre iş modeli yeniliğini dağdan atlama ve çevikliği nereye uçacağını ve nereye ineceğini gösteren bir yelken kanat olarak betimlemişlerdir. Yani, çeviklik iş modeli yeniliği için yol açıcı ve yol gösterici bir yetenektir. İş modeli yeniliği ise çevikliğin mümkün kıldığı değişime cevap verme özelliğinin bütünsel anlamda somutlaşmış bir halidir.

Örgütsel çeviklik, işletmelerin çevredeki fırsatları algılayarak mevcut iş modellerini zamanında yenilemesi ve yeni iş modelleri açısından fırsatları fark etmesini sağlamaktadır. (Doz & Kosonen, 2010). Dolayısıyla çevreyi de göz önünde bulundurarak yeni iş modelinin gerekliliği ve nasıl olması gerektiği noktasında önemli bir itici güçtür. Dahası firmanın piyasadaki değişimi algılayıp bu doğrultuda faaliyete geçmesini sağladığından, değer yaratma uygulamaları konusunda hem bilgi ve içgörü sağlamakta hem de bu doğrultuda yeniliklerle bir cevap niteliği taşıdığı için süreci desteklemekte (Zain vd., 2005), örgütün belirsiz durumlar karşısında yeni değerler yaratmasını ve

Örgüt içerisinde yenilikçi bir kültürün oluşmasını sağlamaktadır (Hoonsopon & Puriwat, 2021). Ayrıca eviklik, örgütün yenilik için kaynaklarını hızlıca organize edebilmesini mümkün kılmaktadır (Ganguly vd., 2024). Bu sayede de bütünsel bir yenileşmeyi ifade eden iş modeli yeniliği desteklenmektedir. Bu argümanlar doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H1. Örgütsel eviklik iş modeli yeniliğini pozitif olarak etkiler.

3.2. Örgütsel eviklik ve Firma Performansı

Bir işletmenin başarılı olabilmesi için, en yeni teknolojik gelişmelerden haberdar olması, onlardan yararlanabilmesi, müşteri beklentilerini sürekli olarak izlemesi ve faaliyet gösterdiği pazardaki en son trendlere hakim olması gerekmektedir (Turi vd., 2023). nk başarılı örgütler, rakiplerinden daha iyi işler yapanlardır (Nafei, 2016b). Bu da çevredeki işletmeyi etkileyen ya da etkileme potansiyeli olan her Şey hakkında bilgi sahibi olmayı ve bu doğrultuda hızlıca kararlar alıp uygulamayı gerektirmektedir. Özellikle dinamik pazar koşullarında güncel trendleri bilmek ve buna uyum sağlamak kritik öneme sahiptir.

Çevik rgtler yeni teknolojileri hızlıca fark edebilirler. Böylece bu teknolojilerden mevcut faaliyetlerinde azami düzeyde faydalanarak yeni ürün ve hizmetler sunabilir, maliyetlerini düşürebilir, böylece rakiplerinin önüne geçebilirler (Cho vd., 2023). Yeni rn geliştirme, müşteriye yeni bir değer sunmak açısından değerli bir faaliyettir ve firma performansı açısından önemlidir. Ancak bu süreçte pek çok belirsizlik de mevcuttur. Çeviklik bu belirsizliklerin etkin bir Şekilde yönetilmesini sağladığı gibi geliştirme sürecinde yeni fikirlerin ortaya konup yeni ürünün iyileştirilmesine de katkı sağlamaktadır (Hoonsopon & Puriwat, 2021). Bu durum, firmanın olası maddi ve zaman kayıplarını önlemekle birlikte, daha yüksek müşteri memnuniyetini de sağlayabilir. Diğer yandan örgütsel çeviklik, örgütlerin müşteri beklentilerini ve rakiplerin hamlelerini algılamasını sağlamaktadır. Bu sayede müşteriye daha yüksek değer sunmak ve rakiplerden bir adım nde olmak üzere hızlı bir Şekilde faaliyete geçmek mümkün olmaktadır (Yang & Liu, 2012). Yani eviklik, maliyetleri azaltmayı, belirsizlikle başa çıkmayı, başarılı ürün ve hizmetler sunmayı, müşteri memnuniyetini artırmayı ve karlılığı yükseltmeyi sağlamaktadır. Bu argümanlar doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H2. Örgütsel eviklik firma performansını pozitif olarak etkiler.

3.3. Iş Modeli Yeniliği ve Firma Performansı

Iş modeli, işletmenin müşterilerine sunacağı fayda ve bunu nasıl organize edeceğiyle ilgilidir. Dolayısıyla başarılı bir iş modeli müşteriye önemli bir değer sağlayıp, daha fazla gelir elde etmeyi sağlar (Teece, 2010). Ancak pazar Şartları sürekli bir değişim göstermektedir. Bu sebeple işletmelerin stabil bir iş modeline sahip olmaları rekabetiliklerinin önündeki bir engel durumundadır. Işletmeler iş modellerini sürekli olarak yenilemeli, müşterilerine değer sunmanın yeni yollarını bulmalıdır (Shakeel vd., 2020). Nitekim yüksek örgütsel performans için etkili bir iş modeline ihtiyaç vardır (Taran vd., 2015).

Souto (2015) iş modeli yeniliğini firmanın faaliyetlerinde ve bunları yapma Şeklinde yenilikler yapması olarak tanımlamıştır. Iş modeli yeniliği, firmanın müşterilere sunduğu ürün ve hizmetlerin ortaya koyduğu değeri artırmaktadır (Keiningham vd., 2020). Buradaki amaç ise temel varlık gayeleri olan yüksek finansal performansa ulaşmaktır (Chen, 2022). Bu doğrultuda yeni iş modeli işletmenin kaynaklarını farklı Şekillerde kullanabilmesini mümkün kılan fırsatları da beraberinde getirdiğinden, yeni ürün ve hizmetlerin sunulmasına da katkı sağlar (Souto, 2015)

Değer yakalama ve değer sunma yollarında yapılan bu yenilik, örgütsel çıktılar açısından kritik etkiye sahiptir. Nitekim değer yakalama noktasında yapılan yenilik firmanın maliyet yapısı ve gelir modellerinde iyileşmeyi beraberinde getirir. Değer sunma açısından yapılan yenilikler ise işletmenin müşteri beklentileri ve pazarın durumunu göz önüne alarak bu doğrultuda yeni ürün ve hizmetleri pazara sunmasını sağlar (Clauss vd., 2021). Dolayısıyla işletmeler kaynaklarını etkin kullanarak ve müşteriye daha fazla değer sağlayıp satışlarını artırarak yüksek performansa sahip olabilirler. Bu argümanlar doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

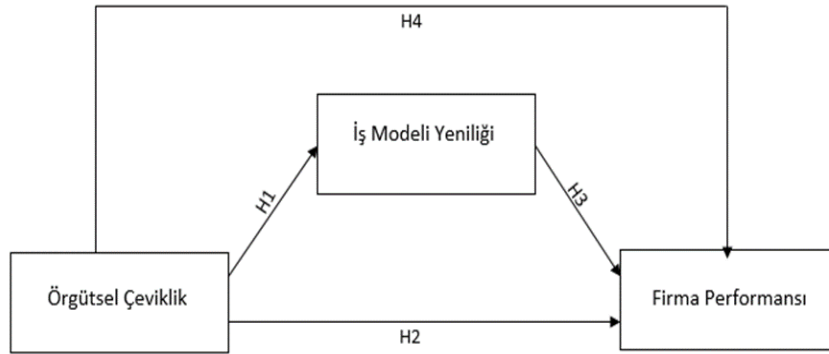
H3. Iş modeli yeniliği firma performansını pozitif olarak etkiler.

3.4. İş Modeli Yeniliğinin Ara Değişken Rolü

İş modeli yeniliğini hem dış faktörler hem de örgütsel yetenekler etkilemektedir. Çevredeki değişim firmanın rekabetçiliğini korumak için örgütün işleyişi ve faaliyetlerinde bir değişimin gerekliliği noktasında tetikleyici olmakla birlikte, bu değişimin algılanmasını ve fırsat haline getirilmesini sağlayan yetenekler yeni iş modeli uygulanması noktasında bir yol gösterici ve iç götü sağlayıcı olarak etkilemektedir. Nitekim, iş modeli yeniliği, pazar fırsatını yakalayıp bundan bir değer yaratmayı sağlayan bütünsel bir yenileşmeyi ifade etmekte dolayısıyla pazardaki değişimi algılamak önem arz etmektedir (Zhang vd., 2021). Bu fırsatların fark edilmesini ve kullanılmasını sağlayan kritik bir firma yeteneği ise örgütsel çevikliklerdir. Örgütsel çeviklik, iş modelinde yenilik yapma açısından çevresel bilgi girdisi sağlamakta, fırsatları netleştirmekte, nasıl bir yenileşme yapılması gerektiği ile ilgili yol göstermekte ve hızlı bir biçimde bunların uygulamaya geçirilmesini desteklemektedir. Yani çeviklik iş modeline katkı sunmakta ve bu sayede firma yeni ve çevresel koşullara göre daha yüksek değerler ortaya koyarak daha yüksek performansa sahip olabilmektedir. Bu kapsamda Clauss vd. (2021) iş modeli yeniliği yoluyla çevikliğin somut stratejik eylemlere dönüşerek performansı artırdığını ifade etmişlerdir. Bu argümanlar doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur.

H4. İş modeli yeniliği, örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkide aracılık etkisine sahiptir.

Bu hipotezlere göre çalışmanın araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

4.1. Veri Toplama Araçları ve Örneklem

Araştırma hipotezlerini test etmek üzere, veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir. Kullanılan ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği daha önceki çalışmalarda kanıtlanmıştır ve ölçümde 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Örgütsel çeviklik ölçeği Tallon ve Pinsonneault (2011) tarafından yapılan çalışmadan uyarlanmıştır. Dokuz ifadeden oluşan iş modeli yeniliği ölçeği Guo vd. (2017) tarafından Zott ve Amit’in (2007) çalışmasına dayanarak hazırlanmış olan ölçeğin uyarlanmasıyla ankete eklenmiştir. Son olarak firma performansı için Latifi vd.’nin (2021) çalışmasından faydalanılmıştır.

Anketin oluşturulmasında faydalanılan ölçeklerin tamamının orjinal hali İngilizce’dir. Bu sebeple ifadeler çalışmanın araştırmacıları tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Ardından Türkçe’ye çevirilen ifadeler tekrar İngilizce’ye çevrilmiştir. Bu sayede elde edilen çevirinin orjinal ifadelerle karşılaştırılması yapılmıştır. Çeviri açısından bir sorun olmadığı görüldükten sonra, Türkçe diline çevirilen anket alanda uzman iki akademisyen tarafından içerik açısından ele alınmıştır. Son olarak ise üretim sektöründe faaliyet gösteren firmalarda yönetici pozisyonunda çalışan ve lisansüstü öğrencisi olan 15 kişi, anketi soruların anlaşılabilirliği açısından değerlendirmiştir. Geri bildirimler doğrultusunda yapılan düzenlemelerin ardından, anketin dağıtılmak üzere son hali hazırlanmıştır. Araştırmayı yapmak için Gebze Teknik Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’ndan yazılı izin alınmıştır (Tarih: 20.06.2023 ve No: 2023/10-02).

Türkiye’de üretim sektöründe faaliyet göstermekte olan firmalar bu çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Fakat araştırma evrenini oluşturan tüm firmalara ulaşmak mümkün olmadığından, bu çalışma kapsamında en az değişkenleri ölçmek üzere kullanılan ifade sayısının 10 katı kadar firmaya ulaşmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kolayda örnekleme yöntemi ile İstanbul ve Kocaeli’de faaliyet gösteren üretim sektöründeki firmalarda yönetici olarak görev yapan 500 kişiyle iletişime geçilmiştir. 334 kişi ankete katılmayı kabul etmiş, ancak 296 kişi geri dönüş yapmıştır. Anketler incelendiğinde, bazılarında yüksek oranda cevaplanmayan soru olduğu görölmüş ve bu anketler değerlendirmeye alınmamıştır. Sonuç olarak 268 kişiden elde edilen veriyle hipotez testlerinin gerçekleştirilmesinin uygun olduğu tespit edilmiştir. Örneklemi oluşturan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, % 83.6’sının erkek olduğu, %34.3’ünün 30 yaşından daha küçük olduğu ve %35.4’ünün lisansüstü eğitime sahip olduğu belirlenmiştir. Firma özelliklerine bakıldığında, 10 yıldan daha az süredir faaliyette olanların örneklemin sadece %2.6’sını oluşturduğu ve 50 yıldan daha fazla faaliyet yılına sahip firmaların oranının %32.1 olduğu görölmüştür. Bununla birlikte bu firmaların %31.7’sinin 1000’den fazla çalışanı bulunmaktadır.

4.2. Ölçüm Geçerliliği ve Güvenilirliği

Hipotez testinden önce, ölçüm geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı 0,945 olarak bulunmuştur ve bu sonuç örneklemin yeterliliğinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Bartlett Küresellik testi sonucu da ($\chi^2(300)= 4595,977$, $p<0,01$) istatistiki olarak anlamlıdır. AFA sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: AFA Sonuçları

Değişken	İfade	1	2	3
1. İş Modeli Yeniliği	İşModeliYeniliği_3	0,817		
	İşModeliYeniliği_2	0,800		
	İşModeliYeniliği_4	0,792		
	İşModeliYeniliği_5	0,780		
	İşModeliYeniliği_1	0,766		
	İşModeliYeniliği_6	0,759		
	İşModeliYeniliği_7	0,719		
	İşModeliYeniliği_8	0,717		
	İşModeliYeniliği_9	0,695		
2. Firma Performansı	FirmaPerformansı_4		0,848	
	FirmaPerformansı_3		0,825	
	FirmaPerformansı_5		0,792	
	FirmaPerformansı_1		0,750	
	FirmaPerformansı_7		0,747	
	FirmaPerformansı_8		0,712	
3. Örgütsel Çeviklik	FirmaPerformansı_2		0,546	
	FirmaPerformansı_6		0,526	
	Ö.Çeviklik_2			0,768
	Ö.Çeviklik_1			0,738
	Ö.Çeviklik_6			0,722
	Ö.Çeviklik_3			0,721

Ö.Çeviklik_8			0,693
Ö.Çeviklik_5			0,655
Ö.Çeviklik_4			0,649
Ö.Çeviklik_7			0,622
Özdeğerler	12,397	2,582	1,616
Açıklanan Varyans (%)	25,211	20,896	20,276

AFA sonuçlarına göre, her ifade ilgili faktöre 0,50'nin üzerinde faktör yüküyle yüklenmiştir. Bu sebeple hiçbir soru analiz dışı bırakılmamıştır. Ayrıca açıklanan toplam varyans %66,38 olarak bulunmuştur. Ardından AMOS programı ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. DFA sonucunda elde edilen faktör yükleri Tablo 2'de sunulmuştur ve uyum iyiliği indeksleri iyi bir uyum olduğunu göstermektedir ($\chi^2/df=2,546$, CFI:0,914, IFI:0,916, TLI:0,895, RMSEA:0,076).

Tablo 2: DFA Sonuçları

Değişken	İfade	1	2	3
1. Örgütsel Çeviklik	Ö.Çeviklik_8	0,735		
	Ö.Çeviklik_7	0,756		
	Ö.Çeviklik_6	0,785		
	Ö.Çeviklik_5	0,740		
	Ö.Çeviklik_4	0,757		
	Ö.Çeviklik_3	0,801		
	Ö.Çeviklik_2	0,715		
	Ö.Çeviklik_1	0,779		
2. İş Modeli Yeniliği	İşModeliYeniliği_1		0,830	
	İşModeliYeniliği_2		0,830	
	İşModeliYeniliği_3		0,858	
	İşModeliYeniliği_4		0,829	
	İşModeliYeniliği_5		0,849	
	İşModeliYeniliği_6		0,848	
	İşModeliYeniliği_7		0,803	
	İşModeliYeniliği_8		0,765	
	İşModeliYeniliği_9		0,758	
3. Firma Performansı	FirmaPerformansı_1			0,723
	FirmaPerformansı_2			0,583
	FirmaPerformansı_3			0,831
	FirmaPerformansı_4			0,849
	FirmaPerformansı_5			0,751
	FirmaPerformansı_6			0,619
	FirmaPerformansı_7			0,807
	FirmaPerformansı_8			0,731

$\chi^2/df=2,546$,
CFI:0,914,
IFI:0,916,
TLI:0,895,
RMSEA:0,076

Sonrasında korelasyon analizi yapılmış ve tüm değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, ortalama açıklanan varyans (AVE), birleşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach Alfa değerleri hesaplanarak güvenilirlik ve geçerlilikleri değerlendirilmiştir. AVE değerleri incelendiğinde, tüm değişkenler için 0.50'nin üzerinde olduğu ve CR değerlerinin de 0.70'ten fazla olduğu grlmştir (Fornell & Larcker, 1981). Cronbach Alfa değerleri ise 0.905-0.946 aralığında bulunmuştur ve tamamı önerilen eşik değerin üzerindedir (Nunnally, 1978). Ayrıca AVE değerlerinin karekökü hesaplanmış ve ilgili yapılar arasındaki korelasyon değerleriyle karşılaştırıldığında daha yüksek olduğu grlmştir (Fornell & Larcker, 1981). Bu sonuçlar, ölçüm geçerliliği ve güvenilirliğini doğrulamaktadır. Analizlere ilişkin sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	Std. Sapma	1	2	3
1.Firma Performansı	3,6660	0,7669	(0,742)		
2.Örgütsel eviklik	3,8663	0,7303	0,635*	(0,759)	
3.İş Modeli Yeniliği	3,7738	0,8201	0,553*	0,752*	(0,820)
Cronbach Alpha			0,905	0,916	0,946
AVE			0,551	0,576	0,672
CR			0,906	0,916	0,948

*p<0.05

Parantez içinde bulunan değerler, AVE değerlerinin kareköküdür.

4.3. Hipotez Testi

Araştırma hipotezleri yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılarak test edilmiştir. Doğrudan ilişkilere yönelik yapılan analiz neticesinde elde edilen uyum iyiliği indeksleri, modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir ($\chi^2/df:2,237$, CFI:0,932, IFI:0,933, TLI:0,916, RMSEA:0,068). Sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Doğrudan İlişkilere Yönelik Analiz Sonuçları

Hipotez	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t	Sonuç
H1	rgtsel eviklik	İş Modeli Yeniliği	0,752	10,71*	Desteklendi
H2	rgtsel eviklik	Firma Performansı	0,496	5,139*	Desteklendi
H3	İş Modeli Yeniliği	Firma Performansı	0,200	2,277*	Desteklendi

$\chi^2/df:2,237$,
CFI:0,932,
IFI:0,933,
TLI:0,916,
RMSEA:0,068

*p<0.05

Analiz sonuçlarına göre, örgütsel çevikliğin hem iş modeli yeniliği ile ($\beta= 0,752$, $p<0,05$) hem de firma performansı ile ($\beta= 0,496$, $p<0,05$) pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple H1 ve H2 hipotezleri desteklenmektedir. Bununla birlikte iş modeli yeniliğinin de firma performansı ile pozitif

ilişkili olduğu bulunmuştur ($\beta=0,200$, $p< 0,05$) ve bu sonuç H3 hipotezini desteklemektedir. Akabinde iş modeli yeniliği ve firma performansı değişkenlerinin ne kadarının ilgili değişkenler tarafından açıklandığını belirlemek üzere düzeltilmiş R^2 değerleri hesaplanmış ve sırasıyla 0,564 ve 0,432 bulunmuştur.

Doğrudan ilişkilerin belirlenmesinin ardından, iş modeli yeniliğinin örgütsel çeviklik ve firma performansı arasındaki ilişkide ara değişken rolünün olup olmadığını test etmek üzere yeniden örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Analizler %95 güven aralığında ve 5000 yeniden örnekleme ile yapılmıştır ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: İş Modeli Yeniliğinin Ara Değişken Etkisi

Bağımsız Değişken: Örgütsel Çeviklik	β	p	LLCI	ULCI
Bağımlı Değişken: Firma Performansı				
Toplam Etki	0,648	0,000	0,542	0,737
Doğrudan Etki	0,496	0,000	0,283	0,686
Dolaylı Etki	0,152	0,041	0,004	0,336

Tablo 5 incelendiğinde, dolaylı etki için güven aralığı alt (LLCI) ve üst (ULCI) seviyeleri arasında 0 değerinin olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla iş modeli yeniliğinin, örgütsel çeviklik ve firma performansı ilişkisinde aracılık rolü olduğu bulunmuş ($\beta=0,152$, $p<0,05$) ve H4 hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca analiz sonuçlarına göre, doğrudan etkinin de halen istatistiksel olarak anlamlı olması sebebiyle, kısmi ara değişken etkisi olduğu tespit edilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzdeki teknolojik gelişmeler, küresel rekabet ve müşteri beklentilerinin artan değişimi firmaların başarılı olmak için daha pazar odaklı olmalarını ve yeniliklerle bu değişimlere ayak uydurmalarını gerektirmektedir. Bu kapsamda firmanın değişimi algılamasını ve buna cevap vermesini sağlayan çeviklik yeteneğinin önemi gittikçe artmaktadır. Diğer yandan her ne kadar yenilik sunmak firmaya değer katsa da, iş modeli gibi bütünsel bir yenilik yapmak firmanın daha özgün ve taklit edilemez bir varlığı olarak da değer katmaktadır. Ayrıca iş modeli yeniliğinin amacı daha fazla değer yakalama ve sunma olduğundan, firmanın başarısı için kritik öneme sahiptir. Buradan hareketle, bu araştırmada örgütsel çeviklik, iş modeli yeniliği ve firma performansı arasındaki ilişkiler incelenerek literatüre katkı sunmak ve yöneticilere günümüz şartlarında daha başarılı olmaları için önemli ipuçları vermek amaçlanmıştır.

İlk olarak bu çalışmada örgütsel çeviklik ve iş modeli yeniliği arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Troise vd. (2023) ile Ramadan vd. (2023) de çalışmalarında çeviklik ve iş modeli yeniliği arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bu bulgu, geçmişte yapılmış çalışmaların sonuçlarıyla uyumludur. Bu sonuç, değişen çevre şartlarında daha fazla değer ortaya koymak üzere yapılacak iş modeli yenilikleri için, çevreyi sürekli izleyerek fırsatları görmeyen ve buna ayak uydurmak üzere cevap vermenin önemine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda firma yöneticilerinin, çalışanları gelişimleri için sürekli desteklemesinin, çevreyi teknolojik açıdan izlemesinin, rakiplerin faaliyetlerini takip etmesinin ve müşterilerin beklentilerini sürekli analiz etmesinin önemli olduğu olduğu söylenebilir. Böylece firmaların değer yaratma potansiyeli olan her türlü fırsatı değerlendirebilmesi ve çevreye adapte olmak üzere başarılı dönüşümler gerçekleştirebilmesi mümkün olabilir.

İkinci olarak, örgütsel çeviklik ve firma performansının ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkiye yönelik pek çok çalışma mevcuttur (örneğin, Tallon & Pinsonneault, 2011; Kale vd., 2019; Felipe vd., 2020; Cho vd., 2023; Khayer vd., 2023) ve bulgumuz bu çalışmaların sonuçlarıyla aynı

doğrultudadır. Buna göre firmaların yüksek başarı elde etmek için, örgütün çevikliğini artırmak üzere çalışmalar yapması önem arz etmektedir. Öyle ki, dinamik şartlarda en önemli stratejik g çeviklik olarak görülmektedir. Bu doğrultuda yöneticilerin yüksek firma performansı için daha esnek bir örgüt yapısı inşa etmeleri, çalışan katılımını desteklemeleri ve gerekli tüm olanakları bu doğrultuda tahsis etmeleri faydalı olabilir.

nc olarak, iş modeli yeniliği ve firma performansı arasında pozitif ilişki olduğu bulgulanmıştır. Geçmiş alışmalar incelendiğinde Clauss vd. (2021), Al-Nimer vd. (2021) ile Salfore vd.'nin (2023) de iş modeli yeniliği ve firma performansı arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyduğu görülmektedir ve sonucumuz bu çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Ancak literatürde farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Latifi vd. (2021) alışmalarını kk ölçekli firmalar üzerinde yürütmüş ve iş modeli yeniliğinin firma performansını doğrudan etkilemediğini, aralarında dolaylı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Bulgumuz, farklı sonuçların bulunduğu bu ilişkiyi ele alan ilgili literatürü zenginleştirmektedir. Uygulayıcılar açısından bakıldığında ise bu bulgu yeni iş yapış şekillerinin benimsenmesinin, firma performansı açısından önemine dikkat çekmektedir. Bu kapsamda yöneticiler, yenilikçi bir iklim oluşturabilir, daha fazla değer elde etmeye ve müşteriye daha fazla değer sunmaya odaklanabilirler. Ayrıca yöneticilerin mevcut düzende kalmanın istikrar olmadığını, yüksek performans açısından istikrarın gerçek amaç olduğunu ve bunun yolunun yenilikçi iş modellerini uygulamaktan geçtiğini zmsemelerinin ve çalışanları da bu şekilde yönlendirmelerinin faydalı olabileceği söylenebilir.

Son olarak, iş modeli yeniliğinin, örgütsel çeviklik ve firma performansı ilişkisinde ara değişken rolü olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkiyi ele alan az sayıda çalışma mevcuttur (rneğin, Clauss vd., 2021; Bhatti vd., 2021) ve bulgumuz geçmiş çalışmaları desteklemektedir. Bu doğrultuda, firmaların performanslarını artırmak için, çevresel değişimleri hızlıca algılamaları, bundan kendileri için değer yaratan fırsatlar yaratmaları ve müşteriye daha fazla değer sunmaya odaklanmaları gerektiği söylenebilir. Yöneticiler çevredeki değişimleri risk olarak değil fırsat olarak görüp, hızlı bir şekilde iş yapış şekillerinde yenilikler yaparlarsa daha az maliyet, daha kaliteli ürün ve hizmet, daha fazla müşteri bağlılığı ve yüksek karlılık elde edebilirler.

Bu çalışmanın hem teorik olarak hem de yöneticiler için önemli katkıları olsa da, birkaç kısıtı da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, çalışmanın Kocaeli ve İstanbul'da bulunan üretim firmalarındaki yöneticilerden toplanan verilerle yapılmış olmasıdır. Bu durum çalışmanın genellenebilirliği açısından bir kısıttır. Gelecek çalışmalarda farklı şehirlerden ya da başka sektörlerden elde edilen verilerle benzer bir araştırma modeli test edilebilir. İkinci olarak, bu çalışma kesitsel araştırma tasarımıyla yapılmıştır. Araştırmacıların bu ilişkileri boylamsal verilerle test etmeleri literatüre önemli katkı sağlayabilir. Ayrıca gelecek çalışmalarda örgütsel çeviklik ve iş modeli yeniliğinin firma performansı üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici etkisi incelenebilir. Bu çalışmada iş modeli yeniliğinin öncülü olarak sadece örgütsel çeviklik incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda dinamik yetenekler de modele dahil edilebilir. Bununla birlikte, bu çalışmada örgütsel çeviklik ve iş modeli yeniliğinin firma performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmacıların rgtsel çeviklik ve iş modeli yeniliğinin, rekabet avantajı ve pazar performansı gibi farklı örgütsel çıktılar ile ilişkilerini ampirik olarak incelemeleri literatüre önemli katkı sunabilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Gebze Teknik Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 20/06/2023 tarihli ve 2023/10 nolu toplantısında 10-02 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ina aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50 2. Yazarın katkı oranı ise %.50'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında ıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Gebze Technical University with the decision number 10-02 at the meeting dated 20/06/2023 and numbered 2023/10 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest among the authors.*

KAYNAKÇA

- Adim, C., & Emumena, D. (2023). Corporate Parenting Strategies and Performance: A Conceptual Review. *Journal of Strategic Management*, 8(2), 35-55. <https://doi.org/10.47672/jsm.1530>.
- Al-Nimer, M., Abbadi, S. S., Al-Omush, A., & Ahmad, H. (2021). Risk Management Practices and Firm Performance with a Mediating Role of Business Model Innovation, Observations from Jordan. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(3), 113. <https://doi.org/10.3390/jrfm14030113>.
- Arend, R. J. (2009). Industry Effects and Firm Effects: No Effect is an Island. *Journal of Business Research*, 62(6), 651-659. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.02.002>.
- Ávila, M. M. (2022). Competitive Advantage and Knowledge Absorptive Capacity: The Mediating Role of Innovative Capability. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(1), 185-210. <https://doi.org/10.1007/s13132-020-00708-3>.
- Bashir, M., & Verma, R. (2017). Why Business Model Innovation is the New Competitive Advantage. *IUP Journal of Business Strategy*, 14(1), 7-17. https://www.iupindia.in/1703/Business%20Strategy/Why_Business_Model_Innovation.html.
- Bashir, M., Alfalih, A., & Pradhan, S. (2023). Managerial Ties, Business Model Innovation & SME Performance: Moderating Role of Environmental Turbulence. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8(1), 100329. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100329>.
- Bhatti, S. H., Santoro, G., Khan, J., & Rizzato, F. (2021). Antecedents and Consequences of Business Model Innovation in the IT Industry. *Journal of Business Research*, 123, 389-400. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.003>.
- Björkdahl, J., & Holmén, M. (2013). Business Model Innovation—The Challenges Ahead. *International Journal of Product Development*, 18(3/4), 213-225. <https://www.inderscience.com/info/inarticletoc.php?jcode=ijpd&year=2013&vol=18&issue=3/4>.
- Bock, A. J., & George, G. (2014). Agile Business Model Innovation. *The European Business Review*, 8-11. <https://www.europeanbusinessreview.com/agile-business-model-innovation/>.
- Bucherer, E., Eisert, U., & Gassmann, O. (2012). Towards Systematic Business Model Innovation: Lessons from Product Innovation Management. *Creativity and Innovation Management*, 21(2), 183-198. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8691.2012.00637.x>.
- Chan, A. T., Ngai, E. W., & Moon, K. K. (2017). The Effects of Strategic and Manufacturing Flexibilities and Supply Chain Agility on Firm Performance in the Fashion Industry. *European Journal of Operational Research*, 259(2), 486-499. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2016.11.006>.
- Chen, C. H. (2022). The Mediating Effect of Corporate Culture on the Relationship Between Business Model Innovation and Corporate Social Responsibility: A Perspective from Small-and Medium-Sized Enterprises. *Asia Pacific Management Review*, 27(4), 312-319. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2022.01.001>.
- Chesbrough, H. (2007). Business Model Innovation: It's Not Just About Technology Anymore. *Strategy & Leadership*, 35(6), 12-17. <https://doi.org/10.1108/10878570710833714>.
- Cho, H. E., Jeong, I., Kim, E., & Cho, J. (2023). Achieving Superior Performance in International Markets: The Roles of Organizational Agility and Absorptive Capacity. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 38(4), 736-750. <https://doi.org/10.1108/JBIM-09-2021-0425>.

- Clauss, T., Abebe, M., Tangpong, C., & Hock, M. (2021). Strategic Agility, Business Model Innovation, and Firm Performance: An Empirical Investigation. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 68(3), 767-784. <https://doi.org/10.1109/TEM.2019.2910381>.
- D'Oria, L., Crook, T. R., Ketchen Jr, D. J., Sirmon, D. G., & Wright, M. (2021). The Evolution of Resource-Based Inquiry: A Review and Meta-Analytic Integration of The Strategic Resources–Actions–Performance Pathway. *Journal of Management*, 47(6), 1383-1429. <https://doi.org/10.1177/0149206321994182>.
- Denning, S. (2018). Succeeding in an Increasingly Agile World. *Strategy & Leadership*, 46(3), 3-9. <https://doi.org/10.1108/SL-03-2018-0021>.
- Dobrev, S. D., Kim, T. Y., & Solari, L. (2004). The Two Sides of The Coin: Core Competence As Capability And Obsolescence. In J. A. C. Baum, & A. M. McGahan (Eds.), *Business Strategy Over The Industry Lifecycle (Advances in Strategic Management, Vol. 21)*, (pp.255-285). Emerald Group Publishing Limited.
- Doz, Y. L., & Kosonen, M. (2010). Embedding Strategic Agility: A Leadership Agenda for Accelerating Business Model Renewal. *Long Range Planning*, 43(2-3), 370-382. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2009.07.006>.
- Esho, E., & Verhoef, G. (2021). Variance Decomposition of Firm Performance: Past, Present and Future. *Management Research Review*, 44(6), 867-888. <https://doi.org/10.1108/MRR-07-2020-0393>.
- Fekpe, E., & Delaporte, Y. (2019). Sustainability Integration and Supply Chain Performance of Manufacturing Small and Medium Size Enterprises. *African Journal of Economic and Management Studies*, 10(2), 130-147. <https://doi.org/10.1108/AJEMS-05-2018-0152>.
- Felipe, C. M., Leidner, D. E., Roldán, J. L., & Leal-Rodríguez, A. L. (2020). Impact of IS Capabilities on Firm Performance: The Roles of Organizational Agility and Industry Technology Intensity. *Decision Sciences*, 51(3), 575-619. <https://doi.org/10.1111/deci.12379>.
- Felipe, C. M., Roldán, J. L., & Leal-Rodríguez, A. L. (2016). An Explanatory and Predictive Model for Organizational Agility. *Journal of Business Research*, 69(10), 4624-4631. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.04.014>.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–51. <https://doi.org/10.2307/3151312>.
- Ganguly, A., Talukdar, A., & Kumar, C. (2024). Absorptive Capacity and Disruptive Innovation: The Mediating Role of Organizational Agility. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 71, 3117-3128. <https://doi.org/10.1109/TEM.2022.3205922>.
- Guo, H., Tang, J., Su, Z., & Katz, J. A. (2017). Opportunity Recognition and SME Performance: The Mediating Effect of Business Model Innovation. *R&D Management*, 47(3), 431-442. <https://doi.org/10.1111/radm.12219>.
- Herrmann, P. (2005). Evolution of Strategic Management: The Need For New Dominant Designs. *International Journal of Management Reviews*, 7(2), 111-130. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2005.00108.x>.
- Holbeche, L. (2019). Designing Sustainably Agile and Resilient Organizations. *Systems Research and Behavioral Science*, 36(5), 668-677. <https://doi.org/10.1002/sres.2624>.
- Hoonsopon, D., & Puriwat, W. (2021). Organizational Agility: Key to the Success of New Product Development. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 68(6), 1722-1733. <https://doi.org/10.1109/TEM.2019.2929500>.
- Kale, E., Aknar, A., & Başar, Ö. (2019). Absorptive Capacity and Firm Performance: The Mediating Role of Strategic Agility. *International Journal of Hospitality Management*, 78, 276-283. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.09.010>.

- Keiningham, T., Aksoy, L., Bruce, H. L., Cadet, F., Clennell, N., Hodgkinson, I. R., & Kearney, T. (2020). Customer Experience Driven Business Model Innovation. *Journal of Business Research, 116*, 431-440. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.08.003>.
- Khayer, A., Islam, M. T., & Bao, Y. (2023). Understanding the Effects of Alignments between the Depth and Breadth of Cloud Computing Assimilation on Firm Performance: The Role of Organizational Agility. *Sustainability, 15*(3), 2412. <https://doi.org/10.3390/su15032412>.
- Latifi, M. A., Nikou, S., & Bouwman, H. (2021). Business Model Innovation and Firm Performance: Exploring Causal Mechanisms in SMEs. *Technovation, 107*, 102274. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2021.102274>.
- Le, T. T., & Ikram, M. (2022). Do Sustainability Innovation and Firm Competitiveness Help Improve Firm Performance? Evidence From the SME Sector in Vietnam. *Sustainable Production and Consumption, 29*, 588-599. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.11.008>.
- Luggen, M., & Koruna, S. (2004). Development and Application of Core Competencies From A Technology Management Point of View. *International Journal of Technology Intelligence and Planning, 1*(1), 15-24. <https://doi.org/10.1504/IJTIP.2004.004924>.
- Madzimure, J. (2020). Supply Chain Robustness, Firm Competitiveness and Performance of South African Logistics Firms. *Eurasian Journal of Business and Management, 8*(2), 137-149. <https://doi.org/10.15604/ejbm.2020.08.02.007>.
- Magretta, J. (2002). Why Business Models Matter. *Harvard Business Review, 78*(5), 86-92. <https://hbr.org/2002/05/why-business-models-matter>.
- McCann, J., Selsky, J., & Lee, J. (2009). Building Agility, Resilience and Performance in Turbulent Environments. *People & Strategy, 32*(3), 44-51.
- Morris, L. (2009). Business Model Innovation the Strategy of Business Breakthroughs. *International Journal of Innovation Science, 1*(4), 191-204. <https://doi.org/10.1260/1757-2223.1.4.191>.
- Nafei, W. A. (2016a). Organizational Agility: The Key to Improve Organizational Performance. *International Business Research, 9*(3), 97-111. <https://doi.org/10.5539/ibr.v9n3p97>.
- Nafei, W. A. (2016b). Organizational Agility: The Key to Organizational Success. *International Journal of Business and Management, 11*(5), 296-309. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v11n5p296>.
- Nazir, S., & Pinsonneault, A. (2021). Relating Agility and Electronic Integration: The Role of Knowledge and Process Coordination Mechanisms. *The Journal of Strategic Information Systems, 30*(2), 101654. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2021.101654>.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. McGraw-Hill.
- Ontita, J., & Kinyua, G. M. (2020). Role of Stakeholder Management on Firm Performance: An Empirical Analysis of Commercial Banks in Nairobi City County, Kenya. *Journal of Business and Economic Development, 5*(1), 26-35. <https://doi.org/10.11648/j.jbed.20200501.14>.
- Otache, I. (2024). Innovation Capability, Strategic Flexibility and SME Performance: The Roles of Competitive Advantage and Competitive Intensity. *African Journal of Economic and Management Studies, 15*(2), 248-262. <https://doi.org/10.1108/AJEMS-06-2023-0221>.
- Putri, G. A., & Setiawan, D. (2023). Examining the Influence of Foreign Ownership, Company Website on Firm Performance: Evidence from Indonesia. *Cogent Business & Management, 10*(2), 2248759. <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2248759>.
- Ramadan, M., Bou Zakhem, N., Baydoun, H., Daouk, A., Youssef, S., El Fawal, A., Elia, J., & Ashaal, A. (2023). Toward Digital Transformation and Business Model Innovation: The Nexus Between Leadership, Organizational Agility, and Knowledge Transfer. *Administrative Sciences, 13*(8), 185. <https://doi.org/10.3390/admsci13080185>.

- Roberts, N., & Grover, V. (2012). Investigating Firm's Customer Agility and Firm Performance: The Importance of Aligning Sense and Respond Capabilities. *Journal of Business Research*, 65(5), 579-585. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.02.009>.
- Salfore, N., Ensermu, M., & Kinde, Z. (2023). Business Model Innovation and Firm Performance: Evidence from Manufacturing SMEs. *Heliyon*, 9(6), e16384. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16384>.
- Shafiee Kristensen, S., Shafiee, M., & Shafiee, S. (2021). Organization Design in Motion: Designing an Organization for Agility. *Proceedings of the Design Society*, 1, 2349 – 2358. <https://doi.org/10.1017/pds.2021.496>.
- Shakeel, J., Mardani, A., Chofreh, A. G., Goni, F. A., & Klemeš, J. J. (2020). Anatomy of Sustainable Business Model Innovation. *Journal of Cleaner Production*, 261, 121201. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121201>.
- Sorescu, A. (2017). Data-Driven Business Model Innovation. *Journal of Product Innovation Management*, 34(5), 691-696. <https://doi.org/10.1111/jpim.12398>.
- Souto, J. E. (2015). Business Model Innovation and Business Concept Innovation as the Context of Incremental Innovation and Radical Innovation. *Tourism Management*, 51, 142-155. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.05.017>.
- Tallon, P. P., & Pinsonneault, A. (2011). Competing Perspectives on the Link Between Strategic Information Technology Alignment and Organizational Agility: Insights from a Mediation Model. *MIS Quarterly*, 35(2), 463-486. <https://doi.org/10.2307/23044052>.
- Tallon, P. P., Queiroz, M., Coltman, T., & Sharma, R. (2019). Information Technology and the Search for Organizational Agility: A Systematic Review with Future Research Possibilities. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 218-237. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2018.12.002>.
- Taran, Y., Boer, H., & Lindgren, P. (2015). A Business Model Innovation Typology. *Decision Sciences*, 46(2), 301-331. <https://doi.org/10.1111/decis.12128>.
- Teece, D. J. (2010). Business Models, Business Strategy and Innovation. *Long Range Planning*, 43(2-3), 172-194. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2009.07.003>.
- Teece, D., Peteraf, M., & Leih, S. (2016). Dynamic Capabilities and Organizational Agility: Risk, Uncertainty, and Strategy in the Innovation Economy. *California Management Review*, 58(4), 13-35. <https://doi.org/10.1525/cm.2016.58.4.13>.
- Troise, C., Jones, P., Candelo, E., & Sorrentino, M. (2023). The Role of Entrepreneurial Alertness, Digital Platform Capability, Organisational Agility and Business Model Innovation on Young Innovative Companies' Performance. *Technology Analysis & Strategic Management*. <https://doi.org/10.1080/09537325.2023.2209223>.
- Turi, J. A., Khwaja, M. G., Tariq, F., & Hameed, A. (2023). The Role of Big Data Analytics and Organizational Agility in Improving Organizational Performance of Business Processing Organizations. *Business Process Management Journal*, 29(7), 2081-2106. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-01-2023-0058>.
- Verma, V., Bharadwaj, S. S., & Nanda, M. (2017). Comparing Agility and Absorptive Capacity for Superior Firm Performance in Dynamic Environment. *International Journal of Business Environment*, 9(1), 1-17. <https://doi.org/10.1504/IJBE.2017.084703>.
- Yang, C., & Liu, H. M. (2012). Boosting Firm Performance via Enterprise Agility and Network Structure. *Management Decision*, 50(6), 1022-1044. <https://doi.org/10.1108/00251741211238319>.
- Zafar, H., Hafeez, M. H., & Mohd Shariff, M. N. (2016). Relationship Between Market Orientation, Organizational Learning, Organizational Culture and Organizational Performance: Mediating

- Impact of Innovation. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, 9(2), 40-56.
- Zain, M., Rose, R. C., Abdullah, I., & Masrom, M. (2005). The Relationship Between Information Technology Acceptance and Organizational Agility in Malaysia. *Information & Management*, 42(6), 829-839. <https://doi.org/10.1016/j.im.2004.09.001>.
- Zhang, H., Xiao, H., Wang, Y., Shareef, M. A., Akram, M. S., & Goraya, M. A. S. (2021). An Integration of Antecedents and Outcomes of Business Model Innovation: A Meta-Analytic Review. *Journal of Business Research*, 131, 803-814. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.045>.
- Zhang, M., Liu, H., Chen, M., & Tang, X. (2022). Managerial Ties: How Much Do They Matter for Organizational Agility?. *Industrial Marketing Management*, 103, 215-226. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2022.03.017>.
- Žitkienė, R., & Deksnys, M. (2018). Organizational Agility Conceptual Model. *Montenegrin Journal of Economics*, 14(2), 115-129. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2018.14-2.7>.
- Zott, C., & Amit, R. (2007). Business Model Design and the Performance of Entrepreneurial Firms. *Organization Science*, 18(2), 181-199. <https://doi.org/10.1287/orsc.1060.0232>.
- Zott, C., Amit, R., & Massa, L. (2011). The Business Model: Recent Developments and Future Research. *Journal of Management*, 37(4), 1019-1042. <https://doi.org/10.1177/0149206311406265>.

Havayolu Yolcularının Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesinin SERVQUAL İle Ölçülmesi: Türkiye-Rusya Karşılaştırması¹

Measuring Airline Passengers' Expected and Perceived Service Quality with SERVQUAL: Turkey-Russia Comparison

Firdavs FAİZOV², Dursun BOZ³

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı Türkiye (İstanbul Ground Airport-İGA) ve Rusya'da (Şeremetyevo Havaalanı- Moskova) havayolu yolcularının beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin SERVQUAL ile ölçülerek hizmet kalitesinin belirlenmesi ve karşılaştırılmasıdır.

Tasarım/Yöntem: Bu çalışmada tesadüfi olmayan yöntemlerden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 412 havayolu hizmeti alan yolcu ile anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 23.0 programıyla analiz edilmiştir.

Bulgular: Elde edilen bulgularla Türk havayolu yolcularının Beklenen Kalite aritmetik ortalaması ($\bar{x}=3.92$) iken Algılanan Kalite ortalamasının ($\bar{x}=3.81$) olduğu ve yolcuların havayolu ürün hizmeti algılamalarının düşük kalitede ($\bar{x}=-0.10$) olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgularla Rus havayolu yolcularının ise Beklenen Kalite aritmetik ortalaması ($\bar{x}=4.31$) iken Algılanan Kalite ortalamasının ($\bar{x}=3.98$) olduğu ve yolcuların havayolu ürün hizmeti algılamalarının düşük kalitede ($\bar{x}=-0.32$) olduğu saptanmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışma örneklemini İstanbul ve Moskova'da 412 yolcuyla yapılması, yolcuların anket ifadelerinin uzun ve sıkıcı bulmaları ile buldukları havaalanının zaman baskısından kaynaklı olumsuzluklar çalışmanın kısıtlarındadır.

Özgünlük/Değer: İlgili alanyazında havacılık sektöründe havayolu ürünü alan yolcuların beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin Türkiye ve Rusya karşılaştırmasının ilk kez yapıyor olması araştırmanın özgün değeri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kalite, Hizmet kalitesi, Havayolu İşletmeleri

Abstract

Purpose: The purpose of this study is to determine and compare the expected and perceived service quality of airline passengers in Turkey (Istanbul Ground Airport- IGA) and Russia (Sheremetyevo Airport- Moscow) by measuring the expected and perceived service quality with SERVQUAL.

Design/Methodology: In this study, a survey was conducted with 412 airline passengers using convenience sampling method from non-random methods. The data obtained were analyzed with SPSS 23.0 program.

Findings: With the findings obtained, it was determined that Turkish airline passengers' Expected Quality arithmetic average was ($\bar{x}=3.92$), while the Perceived Quality average was ($\bar{x}=3.81$), and passengers' perceptions of airline product services were of low quality ($\bar{x}=-0.10$). With the findings obtained, it was determined that the arithmetic mean of Expected Quality of Russian airline passengers was ($\bar{x}=4.31$) while Perceived Quality was ($\bar{x}=3.98$) and the passengers' perception of airline product service was low quality ($\bar{x}=-0.32$).

Limitations: The limitations of the study include the fact that the study sample was conducted with 412 passengers in Istanbul and Moscow, the passengers found the survey statements long and boring, and the negativities caused by the time pressure of the airport they were in.

Originality/Value: The fact that the comparison of expected and perceived service quality of airline passengers in the aviation sector between Turkey and Russia is the first time in the related literature can be considered as the original value of the study.

Keywords: Quality, Service quality, Airline Companies

¹ Bu çalışma İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Firdavs FAİZOV tarafından aynı isimle başarıyla savunulan tezinden türetilmiştir.

² Bilim uzmanı, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Havacılık Yönetimi, firdavs055550@gmail.com, ORCID: 0009-0004-2918-8059

³ Doç. Dr., Mudanya Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme, dursun.boz@mudanya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3206-8950

1. GİRİŞ

Havayolu taşımacılığı; ergonomik ve daha ulaşılabilir olması bakımından diğer taşımacılık sistemlerine göre önemli bazı avantajlar sağlamaktadır. Ulusal ve uluslararası birçok sektörde yaşanan yoğun rekabet, bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, tüketici davranışlarındaki değişimler ve yeni rekabet gücü elde etme arayışları havayolu taşımacılığının önemini her geçen gün daha da artırmaktadır.

Havacılık sektöründeki gelişmeleri hizmet sektörünün içerisindeki gelişmelerin uzantısı olarak değerlendirmek daha olanaklıdır. Küreselleşmenin de etkisiyle havacılık sektöründe ciddi gelişmeler yaşanmaktadır. Havayolu taşımacılığının kısa süre içerisinde hem hızlı teknolojik gelişmeler hem de yapısal değişimler gösterdiği görülmektedir. Bu yönüyle havacılık sektöründeki gelişmelerden birisi de iş veya turizm amaçlı yapılan seyahatlerdeki artıştır (Ürgün ve Ük, 2022: 575). Bu artış sayesinde havayolu taşımacılığında faydalanan yolcuların profili de değişime uğramaktadır. Değişim gösteren yeni pazarın yapısı sektörden hizmet alan yolcularında hizmet kalitesine dönük beklentilerinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu farklılaşmanın sonucunda yolcuların algıladığı hizmet kalitesiyle birlikte müşteri memnuniyeti de değişmektedir. Bu durum sektördeki havayolu işletmelerinin rekabet üstünlüğü elde etmesini ve sürdürülebilir olmasını zorlaştırmaktadır (Ekin ve Cesur, 2022: 1197; Ayyıldız ve Gürsoy, 2024: 1084).

Havayolu işletmelerinin hizmet sunumlarındaki başarı değerlendirilmesi yolcular tarafından yapılmaktadır. Bu durumda gerçekleştirilen hizmet sunumunun kalitesi hakkındaki nihai karar da yolculara ait olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde havacılık sektöründe sunulan hizmetlerin başarılı olmasının en önemli ölçütü şüphesiz ki müşteri memnuniyetinin sağlanmasından geçmektedir (Ürgün ve Ük, 2022: 575).

Yoğun rekabetin yaşandığı havacılık sektöründe işletmelerin başarılı olmasında müşterilerinin değişebilen istek ve beklentilerini doğru anlamak ve karşılamak çok önemli hale gelmiştir. Sürekli gelişen ve değişen sektörde ayakta kalmanın önemli yollarından birisi de proaktif davranarak rekabet avantajı elde edebilmek ve bu durumu koruyabilmekten geçmektedir. Bu yüzden havayolu işletmelerince müşteri istek ve beklentileri, algıları ve kullanım alışkanlıklarının doğru tespit edilmesi gereklidir. Bu bağlamda araştırma Türk ve Rus havayolu yolcularının beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin SERVQUAL ile ölçülerek belirlenmesi ve karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma neticesinde hem Türk hem de Rus havayolu işletmesi ve yöneticilerine yönelik önerilerde bulunulacaktır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Çalışma kapsamında havayolu taşımacılığında hizmet kavramı ile havayolu hizmet kalitesi hakkında açıklamalara yer verilerek alanyazındaki çalışmalar incelenmiştir.

2.1. Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kavramı

Günümüzde havacılık sektörü rekabetin yoğun olarak yaşanmaya devam ettiği sektörlerden biri haline gelmiştir (Ayyıldız ve Gürsoy, 2024: 1084). Havayolu sektörü, ülkelerin ekonomi ve gelişmelerine önemli katkı sağlayan bir hizmet sektörüdür. Bu sektör, canlı ve cansızların bir yerden başka bir yere taşınmasını kapsamaktadır. Havayolu taşımacılığı yolculara güvenlik, hız, konfor ve zaman gibi avantaj sağlaması nedeniyle son yıllarda en çok tercih edilen ulaşım seçeneklerinden biri olmuştur. Teknolojinin ilerlemesi, talebin artması ve havayolu işletmelerinin sayısının artışı gibi faktörler havayolu taşımacılığının önemini daha da artırmıştır (Aktepe ve Şahbaz, 2010: 70). Havayolu taşımacılığında sunulan hizmetler, uçuş öncesi, uçuş sırası ve uçuş sonrası aşamaları kapsayarak gerçekleştirilen bir süreçtir. Bu süreç, sadece iki nokta arasında uçuş hizmetini değil, aynı zamanda farklı hizmetleri de kapsamaktadır (Dempsey, Gesell ve Crandall, 1997:170).

Havayolu taşımacılığında, yolcu ulaşımı hedeflenirken sunulan hizmet sadece uçak içinde değil, daha geniş bir yelpaze ve süreçlerini de kapsamaktadır. Hizmet kalitesi ve yolcu memnuniyetinin değerlendirilmesinde sürecin tamamının göz önünde bulundurulması gereklidir (Çırpın ve Kurt, 2016: 91). Havayolu yolcu taşınmasında süreçler uçuşa ait bilgilerin talep edilmesi ile başlayarak rezervasyon yapılması ve biletin alınmasıyla devam etmektedir. Günümüzde internetin yaygın olarak kullanımıyla birlikte müşteriler, alınan hizmetleri internet sitelerinden, seyahat

acentelerinden veya havayolu şirketinin ilgili birimlerinden edinebilmektedir (Okumuş ve Asil, 2007: 11). Uçuş tarih ve saatinde yolcunun havalimanına gelerek gerekli hizmetleri alarak uçağa binmektedir. Uçağa binme noktasına kadarki hizmetleri uçuş öncesi süreçler (rezervasyon, güvenlik kontrolü, bagaj işlemleri, kimlik kontrolü) olarak tanımlanabilmektedir. Yolculuğun tamamlanmasıyla uçaktan inene kadarki hizmetler uçuş sırasındaki süreçlerden (uçağa binme, kabin hizmetleri) oluşmaktadır. Uçaktan inip havaalanından ayrılana kadar olanlar ise uçuş sonrası (kimlik kontrolü, bagaj alımı, havaalanından ayrılma) hizmetleri oluşurmaktadır. Hizmetin kalitesi, bu üç süreci de kapsamaktadır (ırpın ve Kurt, 2016: 91-92).

Havayolu taşımacılığında sunumu yapılan hizmetin özelliği, rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmeleri hizmet kalitesinin sürdürebilirliği ve gelişimi ile marka imajının devamlı surette yükseltilmesini amallamalıdırlar. Bundan dolayı, hizmet sunumuyla ilgili önemli olan ve hassasiyet gösterilmesi gereken bu konular (Belobaba, 2009: 58) şöyle özetlenebilmektedir.

- Havayolu hizmeti talebe bağlı olarak herhangi bir değişim karşılığında depolanamaz.
- Havayolu hizmeti bireyseldir, her yolcu kendi bireysel deneyimlerine göre, hizmeti farklı şekillerde değerlendirebilir.
- Zayıf ve kalitesiz hizmetin telafisi zordur, hizmet kalitesi düşük olduğunda geri kazanma süreci zor olabilir.
- Hizmeti satın almadan önce hizmetin kalitesini deneyimleme imkânı bulunmamaktadır.
- Hizmetin yolcuya ulaştırılmasına kadar belirsizlik içerebilir. Teknik arızalar veya hava koşulları nedeniyle hizmetin mşteriyeye zamanında sunulması mümkün olmayabilir.
- Hizmetler genellikle büyük gruplara sunulur ve daha sonra kk gruplara ayrılarak gerçekleştirilir.

2.2. Havayolu Hizmet Kalitesi

Kalite kavramı geniş bir içeriğe ve farklı tanımlamalara sahiptir. Genel olarak kalite, ihtiyaçlara, kullanıma, çevreye, fiyat ve standartlara, müşteri beklentilerine” olan uygunluk olarak tanımlanır. Kalite, somut ve soyut özelliklere sahip olmasına rağmen literatürde kalitenin tanımlanmasının zor olduğu vurgulanmaktadır. Kalitenin lmesi ve tanımlanması konusunda da ortak bir uzlaşı bulunmamaktadır (Halis, 2013: 19). Parasuraman vd., (1986) hizmet kalitesinin müşterilerin beklentileri ve algıları arasındaki fark olduğunu savunmaktadır. Bu konuda çalışmalar yaparak müşterilerin algıları ile beklentilerini ölçmeye yönelik SERVQUAL lği geliştirmişlerdir (Parasuraman vd., 1985, 1986, 1991).

Havayolu sektöründe, yoğun rekabetin olması sebebiyle işletmelerin hizmet kalitesi veya fiyat ile farklılaşabilme çabaları zorunlu hale gelmektedir. Havayolu şirketleri, yolcuları istedikleri noktalara taşırken, yksik kalite standartlarına uygun ve yolcuların beklentilerini karşılayan bir hizmet sunmayı amaçlamaktadır (Tiernan, Rhoades ve Waguespack, 2008: 214).

Havayolu taşımacılığındaki hizmet kalitesi, havayolu şirketinin kârlılığını ve rekabet edebilme gücünü etkilediğinden dolayı havayolu hizmet kalitesi, havayolu sektörünün önemli bir konusudur (Saha ve Theingi 2009: 351). Bu yüzden, rekabetçi pazarda en iyi hizmetin sunulması havayolu sektöründe bir pazarlama ihtiyacıdır (Ostrowski vd., 1993: 17). Havayolu taşımacılığındaki hizmet kalitesi yolcu talepleri ve havacılık sektöründe standardize edilmiş kalite standartları birleştirilerek sağlanmalıdır (Okumuş ve Asil, 2007: 17).

Havayolu sektöründe hizmet kalitesi, havayolu çalışanlarıyla yolcular arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu etkileşim; çalışanların havayolu şirketinin imajını yükseltmek amacıyla sundukları hizmetlerle müşterilerin hizmeti nasıl algıladıkları arasındaki ilişkiden doğmaktadır (Gursoy vd., 2005: 59). Havayolu şirketleri, benzer taşımacılık hizmetini sunduğundan müşteri bulmak amacıyla rakiplerine göre daha iyi bir hizmet sunmaları gereklidir. Yolcular aldıkları hizmet süreçlerini kendi beklentileriyle karşılaştırarak havayolu kalitesini değerlendirmektedirler (allı ve allı, 2023: 666).

Havayolu işletmelerinin, rekabetçi bir pazarda ayakta kalabilmesi yksik kalitede hizmet sunumlarıyla mümkündür. Hizmet kalitesi, yolcuların şirketin organizasyonu ve hizmetlerini ne kadar

etkili bulduklarıyla ilişkilendirilebilir. Havayolu hizmeti kalitesini, sadece şirketin hizmet verimliliği değil tedarikçiler tarafından sunulan hizmetin verimliliğiyle de değerlendirilebilir (Park vd., 2004). Havayolu yolcuları, havayolu hizmet kalitesini en iyi şekilde değerlendirebilen grubu oluşturmaktadır (Ricardianto vd., 2023: 308). Havayolu işletmeleri yolcuların algıladığı hizmet kalitesinin artırılmasında yer hizmetleri, biniş, varış, kayıp bagaj ve bagaj taşıma gibi çeşitli faaliyetleri önemsemelidirler (Koech vd., 2023: 4).

Havayolları işletmeleri, güvenlik, bilet fiyatı, bagaj süreci, uçuş zamanları, konfor, ikramın kalitesi, check-in işlemleri ve uçuş hizmetleri gibi faktörlerde yolcular için önemli olan hizmet kalitesini etkileyen faktörlere odaklanmalıdır (Elliott ve Roach, 1993). Ayrıca, havayolu işletmelerinin farklılaşmasında ve tercih edilmesinde bilet fiyatları, genel konfor, uçuş tarifesi, hizmete kolay erişim ve imaj gibi unsurların dikkate alınarak belirli bir kalite düzeyinde hizmet sunulması gerekmektedir.

Müşterinin algıladığı hizmet kalitesini, satın alma deneyimiyle ilgili değer yargıları da etkilemektedir. Bu etkileşim sürecinde, işletme çalışanların rolü çok önemlidir. Müşterinin hizmet kalitesi algılamasında işletme çalışanlarının davranışlarının önemli etkisi bulunmaktadır (Avcı ve Sayılır, 2006: 123). Parasuraman vd., (1991) hizmet kalitesini ölçmekte 10 faktör (heveslilik, güvenilirlik, yeterlilik, erişilebilirlik, nezaket, iletişim, inanılrlık, güvenlik, fiziki görünüm ve müşterinin anlaşılması) kullanmıştır.

Hizmetlerin soyut bir yapıya sahip olması nedeniyle hizmet kalitesinin de soyut kavram olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu nedenle alanyazında genellikle “algılanan hizmet kalitesi” terimi sıklıkla kullanılmaktadır (Akbaba ve Kılınç, 2001: 163). Beklentiler, tüketicilerin bir işlem ya da takas sırasında neler olacağına ilişkin tahmini olarak tanımlanırken, hizmet kalitesi tüketicilerin arzu ettikleri veya istekleri olarak kabul edilmektedir. Algılanan hizmet kalitesi ise müşteriyi memnun etmesi için, verilen hizmetin müşterinin beklentileri yönünde olmasını gerektirmektedir (Parasuraman vd., 1986: 17). Parasuraman vd., (1986) SERVQUAL modeli, geliştirildiği tarihten bu yana çeşitli hizmet sektörlerinde değişik araştırmacılar tarafından (sağlık, eğitim, finans, sigortacılık vb.) hizmet kalitesi ölçümünde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Cunningham vd., 2002: 9). SERVQUAL modeline göre algılanan hizmet kalitesini etkileyen beş temel boyut vardır. Bu boyutlar, hizmet kalitesinin ölçümünde temel bir yapı oluşturur ve diğer hizmet işletmelerine uyarlanabilir. Bu boyutlar şöyle özetlenebilmektedir (Parasuraman vd., 1985; Ghobadian vd., 1994: 52);

- Fiziksel varlıklar: İşletmenin fiziksel ortamının görünümünü, ekipmanları ve çalışanların dış görünüşü gibi unsurları kapsamaktadır.
- Güvenilirlik: İşletmelerin sunmayı vaat ettiği hizmeti tam ve doğru şekilde yerine getirme yeteneğiyle tanımlanmaktadır.
- Heveslilik: İşletmenin müşteriye yardımda istekli olmayı ve hizmetin en kısa sürede sunulması anlamına gelmektedir.
- Güven (yeterlilik, saygı, inanılrlık): Çalışanların güvenilir, bilgili, kibar, müşteriye güven veren ve kendisini güvende hissetmesini sağlayan özelliklere sahip olmasıyla ilgilidir.
- Empati (ulaşılabilirlik, iletişim, müşteriyi anlama): İşletme çalışanlarının müşterinin yerine kendilerini koymasını bireysel ilgi ve özen göstermelerini ifade etmektedir.

SERVQUAL ile hizmet kalitesinin hem havacılık hem de diğer sektörlerde ölçümlendiği bazı çalışmalar şöyle özetlenebilir. Samosir vd. (2024) hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti, fiziksel imkanlar ile fiyat üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi olduğunu ifade etmiştir. Ravishankar ve Christopher (2024) hizmet kalitesinin, tekrar satın alma niyeti üzerinde güçlü pozitif etkisi olduğunu ve müşteri memnuniyetine aracılık ettiğini ileri sürmüştür. Kassir (2024) kalite merkezli yolcu memnuniyetinin küresel havayolu ittifak markasının itibarı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu iddia etmiştir. Aziz ve Aliman (2024) e-hizmet kalitesinin etkisinin e-memnuniyeti etkilediğini, ardından e-memnuniyetin marka imajını etkilediğini, ardından e-hizmet kalitesinin marka imajını etkilediğini ve e-hizmet kalitesinin etkisi olduğunu ifade etmiştir. Yomralıoğlu ve Çilingir Ük (2023) havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergelerinin birbiriyle ilişkili olduğunu ve çalışanların yeterli mesleki bilgiye sahiplik konusunda stratejik gelişim ve eğitimlerin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bayram vd. (2023) hizmetin kalitesi, hizmet personelinin kalitesi ve ürün kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde doğrudan pozitif yönlü etkisi olduğunu ifade etmiştir.

3. ARAşTIRMADAKİ AMAÇ, KAPSAM VE HİPOTEZLER

Bu alışma Türkiye ve Rusya’da havayolu yolcularının beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin SERVQUAL ile lmlenerek hizmet kalitesinin belirlenmesi ve karşılaştırılması amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Parasuraman vd. (1986) tarafından geliştirilen SERVQUAL Hizmet kalitesi lği çalışmada kullanılmıştır. Bu lğin tercih edilmesinin sebebi birçok (Okumuş ve Asil, 2007; Tiernan vd., 2008; çırpın ve Kurt, 2016; Shah vd., 2020; Arpacı ve zen Kutaniş, 2022; Kayaalp, Filiz ve Duran, 2022; Yomralıoğlu ve ilingir k, 2023) hizmet kalitesi çalışmasında kullanılmasındandır. Havayolu sektörüne Yıldız ve Erdil (2013) tarafından uyarlanan ölçek 2 kısımdan oluşmakta olup ilk kısmı (BK) Beklenen Kaliteyle ilgili 22 ifadeden, ikinci kısım ise (AK) Algılanan kaliteyle ilgili 22 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek ifadeleri 5’li Likert tipinde ve 5 adet demografik bilgiler içeren ifadelerden oluşan anket 412 (206 Türk yolcuya Türkçe, 206 Rus yolcuya Rusça) yolcuya uygulanmıştır. Uzgören (2012)’e göre 1000000 kişilik evrenin %95 güvenilirlikte örneklem büyüklüğünün 384 olması evreni temsil edebileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda 412 yolcudan elde edilen verilerin evreni temsil ettiği kabul edilmiştir. Araştırma verilerinin analiz edilmesinde SPSS (23.0) programından faydalanılmıştır.

Çalışma kapsamında havayolu yolcularına gönüllülük temelinde 15 Mart – 01 Mayıs 2023 tarihleri arasında ulaşılmıştır. Çalışma rneklemine İstanbul ve Moskova’da 412 yolcuyla yapılması, yolcuların anket ifadelerinin uzun ve sıkıcı bulmaları ile buldukları havaalanının zaman baskısından kaynaklı olumsuzluklar çalışmanın kısıtlarındandır. Araştırmada kullanılan SERVQUAL lm modeli ‘Boşluklar Teorisi’ne (Parasuman vd., 1985) dayanmaktadır. Bu teoride hizmet kalitesinin lmlenip mevcut ve gerekli olan hizmet kalitesi düzeyleri arasındaki boşlukların doldurması amacıyla çeşitli stratejilerin geliştirilerek girdilerin sağlanması sağlanmaktadır. Değermen (2006) boşluk teorisinin 5 çeşidini şöyle tanımlamaktadır;

Boşluk 1- Müşteri Beklentileri ile Yönetimin Algılamaları arasındaki fark,

Boşluk 2 - Yönetimin Müşteri Beklentilerini Algılamaları ile Algıların Hizmet Kalitesi Dizaynına Aktarılması arasındaki fark,

Boşluk 3 - Algıların Hizmet Kalitesi Dizaynına Aktarılması (Tasarlanan Hizmet Kalitesinin zellikleri) ile sunulan hizmet arasındaki fark,

Boşluk 4- Sunulan Hizmet ile Müşteriler ve Dışsal İletişim arasındaki fark,

Boşluk 5 - Beklenen Hizmet ile Algılanan Hizmet arasındaki farktır (Değermen, 2006: 39-53).

Bu bağlamda araştırma; havayolu yolcularının beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin SERVQUAL hizmet kalitesi ile ikisinin arasındaki farklılığın tespit edilmesidir. Araştırmanın kavramsal modeli ve hipotezleri tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırmanın modeli

(BK)Beklenen Kalite	>	(AK)Algılanan Kalite	=	Düşük Kalite
(BK)Beklenen Kalite	<	(AK)Algılanan Kalite	=	Yüksek Kalite
(BK)Beklenen Kalite	=	(AK)Algılanan Kalite	=	Doğru Kalite

Araştırmanın hipotezleri;

H₁: Türk yolcuların Beklenen Kalite ile Algıladıkları Kalite arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

H₂: Rus yolcuların Beklenen Kalite ile Algıladıkları Kalite arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

H₃: Türk yolcular ile Rus yolcuların Beklenen Kalite algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

H₄: Türk yolcular ile Rus yolcuların Algıladıkları Kalite algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

3.1.Araştırma bulguları

Çalışmada Türkiye ve Rusya'da havayolu yolcularının beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin SERVQUAL ile ölçülerek hizmet kalitesinin belirlenmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla uçuş hizmeti alan 412 yolcuyla veri seti oluşturulmuştur. Elde edilen veri setiyle demografik özellikler, güvenilirlik analizi, frekans dağılımı, fark testi vb. ile yorumlanacaktır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Bilgileri

TR Cinsiyet	n	%	TR Medeni durum	n	%
Kadın	126	61,2	Evli	37	18,0
Erkek	80	38,8	Bekar	169	82,0
RUS Cinsiyet	n	%	RUS Medeni durum	n	%
Kadın	92	44,7	Evli	69	33,5
Erkek	114	55,3	Bekar	137	66,5
TR Gelir	n	%	TR Eğitim	n	%
0-8000	104	50,5	İlköğretim	4	1,9
8001-16000	40	19,4	Lise	89	43,2
16001-24000	13	6,3	Önlisans	17	8,3
24001-30000	14	6,8	Lisans	59	28,6
30001ve üstü	35	17,0	Lisansüstü/Doktora	37	18,0
RUS Gelir	n	%	RUS Eğitim	n	%
0-8000	39	18,9	İlköğretim	5	2,4
8001-16000	46	22,3	Önlisans	47	22,8
16001-24000	56	27,2	Lisans	91	44,2
24001-30000	33	16,0	Lisansüstü/Doktora	63	30,6
30001ve üstü	32	15,5	İlköğretim	5	2,4
TR Yaş	n	%	RUS Yaş	n	%
18-23	130	63,1	18-23	64	31,1
24-33	42	20,4	24-33	72	35,0
34-43	17	8,3	34-43	36	17,5
44-50	8	3,9	44-50	14	6,8
51-58	5	2,4	51-58	13	6,3
59 ve üstü	4	1,9	59 ve üstü	7	3,4

Havayolu taşımacılığı hizmeti alan Türk yolcuların çoğunluğu kadın (%61,2), bekar (%82,0), lise mezunu (%43,2), aylık gelirleri 0- 8000TL arasında (%50,5), yaşları 18-23 (%63,1) oldukları belirlenmiştir. Havayolu taşımacılığı hizmeti alan Rus yolcuların çoğunluğu erkek (%55,3), bekar (%66,5), lisans mezunu (%44,2), aylık gelirleri 16001-24000TL arasında (%27,2), yaşları 24-33 (%35,0) oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3: Güvenilirlik analizleri

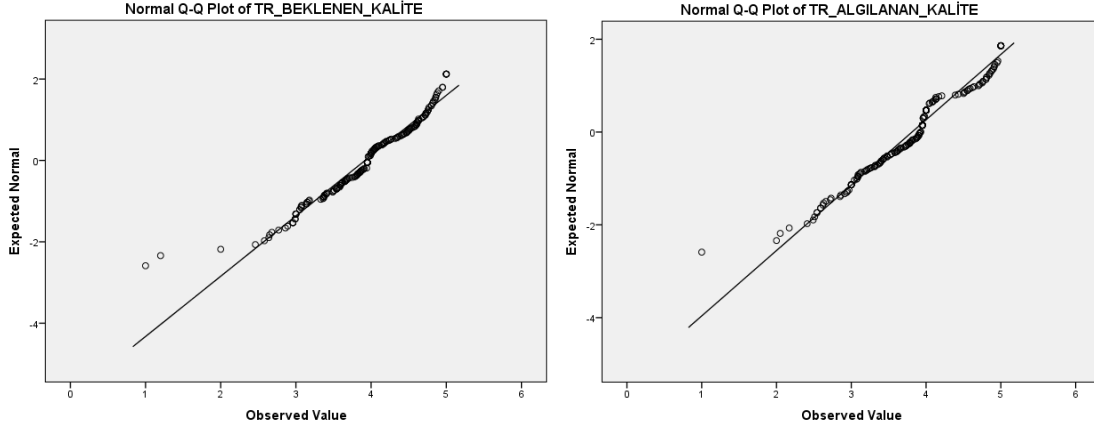
TR	(BK)Beklenen Kalite	(AK)Algılanan Kalite
	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha
	,949	,954
	22	22
RUS	(BK)Beklenen Kalite	(AK)Algılanan Kalite
	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha
	n	n

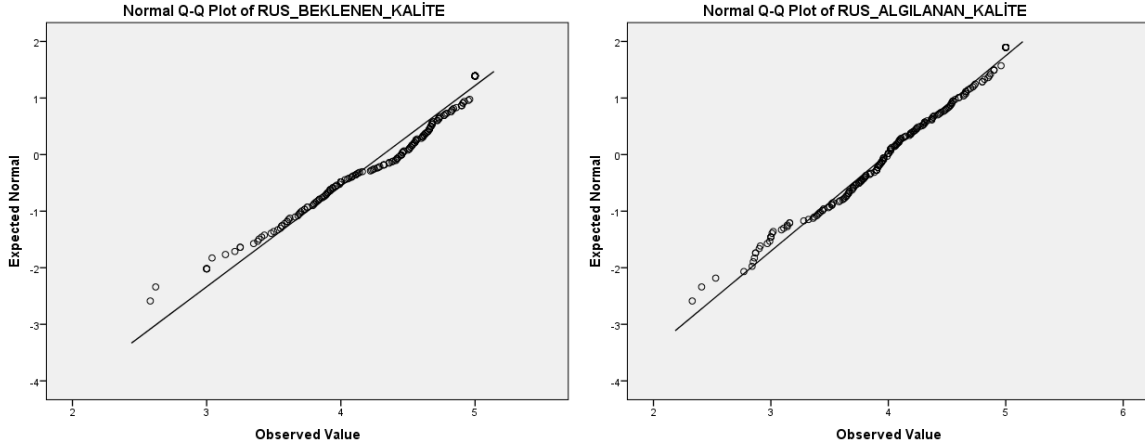
TR	(BK)Beklenen Kalite		(AK)Algılanan Kalite	
	Cronbach's Alpha	n	Cronbach's Alpha	n
	,952	22	,942	22

Tabloya gore; Cronbach's Alpha Değeri (Güvenilirlik katsayısı) Türk yolcular için değerinin (BK)Beklenen Kalite 0,949 (AK)Algılanan Kalite 0,954 sonucu ile, Rus yolcular için (BK)Beklenen Kalite 0,952 (AK)Algılanan Kalite 0,942 sonucu ile çok iyi (Büyüköztürk, 2007) olduğu saptanmıştır.

şekil 1: Dağılım Grafikleri TR-(BK)Beklenen Kalite-(AK)Algılanan Kalite

şekil 2: Dağılım Grafikleri RUS-(BK)Beklenen Kalite-(AK)Algılanan Kalite

şekil 1 ve şekil 2'de TR- RUS- (BK)Beklenen Kalite ile (AK)Algılanan Kalite verilerinin normal dağılım (-3 ile +3) gösterdiği (Kalaycı, 2010) belirlenmiştir.

Tablo 4: BK ile AK arasında Tek rneklem t Testi

	TR	N	Ort.	S.H.	p
	TR_BEKLENNEN_KALİTE	206	3,9206	,67498	,000
	TR_ALGILANAN_KALİTE	206	3,8122	,70977	,000
	RUS	N	Ort.	S.H.	p
	RUS_BEKLENNEN_KALİTE	206	4,3139	,56248	,000
	RUS_ALGILANAN_KALİT	206	3,9882	,57893	,000

Tabloya göre Türk yolcuların Beklenen Kalite ile Algılanan kalite arasında ($p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) istatistiki olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Bu farklılığın yolcuların havayolu hizmetinden düşük hizmet kalitesi algılamalarıyla açıklanabilir.

Tabloya göre Rus yolcuların Beklenen Kalite ile Algılanan kalite arasında ($p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Bu durum yolcuların havayolu hizmetinden düşük hizmet kalitesi algılamalarıyla açıklanabilir.

Tablo 5: TR-RUS (BK)Beklenen ve (AK)Algılanan Kalite ile alt faktörleri SERVQUAL Skorları

Değişkenler	TR			RUS		
	N	Ort.	SERVQUAL	SERVQUAL	Ort.	N
BK_BEKLENEN_KALİTE	206	3,9206	-0,1084	-0,3258	4,3139	206
AK_ALGILANAN_KALİTE	206	3,8122			3,9882	206
BK_Fiziksel	206	3,8228	0,0085	-0,2488	4,3252	206
AK_Fiziksel	206	3,8313			4,0765	206
BK_Güvenilirlik	206	3,9942	-0,2117	-0,2971	4,2194	206
AK_Güvenilirlik	206	3,7825			3,9223	206
BK_Yanıt_Verebilirlik	206	3,8981	-0,1311	-0,3968	4,3010	206
AK_Yanıt_Verebilirlik	206	3,7670			3,9041	206
BK_Güvence	206	3,9988	-0,0922	-0,3046	4,4600	206
AK_Güvence	206	3,9066			4,1553	206
BK_Empati	206	3,8893	-0,1155	-0,3816	4,2641	206
AK_Empati	206	3,7738			3,8825	206

Tablo 5'e göre katılımcı Türk yolcuların (BK)Beklenen ve (AK)Algılanan Kalite hem de alt faktörlerinin SERVQUAL skorları (Beklenen kalite fiziksel hariç) beklentileri ve algılamalarının karşılamadığını gösterir niteliktedir. Diğer bir ifadeyle algılanan kalite SERVQUAL puanları, beklenen kalite ve alt faktörleri SERVQUAL puanlarının (-0,0922 ile -0,2117 arasında) altında kalmıştır. Bu durum Türk havayolu yolcularının (fiziksel alt boyut hariç) beklentilerinin karşılayamadığının ve aynı zamanda düşük hizmet kalitesi algılamaları ile açıklanabilir.

Tablo 5'e göre katılımcı Rus yolcuların (BK)Beklenen ve (AK)Algılanan Kalite hem de alt faktörlerinin SERVQUAL skorları beklentilerini ve algılamalarının karşılamadığının göstergesi olarak görülebilir. Diğer bir ifadeyle algılanan kalite SERVQUAL puanları, beklenen kalite ve alt faktörleri SERVQUAL puanlarının (-0,2488 ile -0,3816 arasında) altında kalmıştır. Bu durum Rus havayolu yolcularının beklentilerinin karşılayamadığının ve düşük hizmet kalitesi algılamaları ile açıklanabilir.

Havayolu hizmeti alan Türk yolcuların “TR01_Mükemmel havayolu şirketi modern görüntüslü uçaklara sahiptir” ile “TR03_Mükemmel havayolu şirketinin çalışanları düzgün görünüşlüdür” ifadelerindeki SERVQUAL skorları beklentilerinin üstüne çıkmış yani yüksek kalite olarak saptanmıştır. Diğer 20 ifade beklenen kalite ve algılamalarını karşılamadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle algılanan kalite SERVQUAL puanları, beklenen kalite ifadeleri SERVQUAL puanlarının (-0,0049 ile -0,3301 arasında) altında kalmıştır. Bu ifadelerden en düşük (-0,3301) SERVQUAL skoru “TR06_Mükemmel havayolu şirketi müşterilerinin bir problemi olduğunda çözüm için samimi hareket eder” ifadesidir. Buradan hareketle sektör yönetici ve çalışanlarına bu olumsuz durumun düzeltilmesine yönelik tutum ve davranış eğitimleri verilebilir.

Havayolu hizmeti alan Rus yolcuların 22 ifade beklenen kalite ve algılamalarını karşılamadığını göstermektedir. Başka bir deyişle algılanan kalite SERVQUAL puanları, beklenen kalite ifadeleri SERVQUAL puanlarının (-0,1650 ile -0,4709 arasında) altında kalmıştır. Bu ifadelerden en düşük (-0,1650) SERVQUAL skoru “RUS04_Mükemmel havayolu şirketinde hizmete eşlik eden materyaller (broşürler, kitapçıklar) görsel olarak çekicidir” ifadesidir. Bu ifadelerden en yüksek (-0,4709) SERVQUAL skoru “RUS10_Mükemmel havayolu şirketi çalışanları müşterilere hizmetin tam olarak ne zaman yerine getirileceğini söyler” ifadesidir. Buradan hareketle sektör yönetici ve çalışanlarına bu olumsuz durumun düzeltilmesine yönelik tutum ve davranış eğitimleri verilebilir.

Tablo 6: TR- RUS BK-AK arasında Tek rneklem t Testi

Değişkenler	n	Ort.	S.H.	p
TR_BEKLENEN_KALİTE	206	3,9206	,67498	,000
RUS_BEKLENEN_KALİTE	206	4,3139	,56248	,000
Değişkenler	n	Ort.	S.H.	p
TR_ALGILANAN_KALİTE	206	3,8122	,70977	,000
RUS_ALGILANAN_KALİTE	206	3,9882	,57893	,000

Tablo 6'ya göre Türk ve Rus yolcuların Beklenen Kalite algılamaları arasında ($p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) istatistiki olarak anlamlı farklılık belirlenmiştir. Bu durum Türk yolcuların havayolu hizmetini düşük hizmet kalitesi olarak algıladıklarıyla açıklanabilir.

Tablo 7: Hipotezlerin Testi

Hipotez	P	Sonuç
H1: Türk yolcuların Beklenen Kalite ile Algıladıkları Kalite arasında anlamlı bir farklılık vardır	,000	Kabul
H2: Rus yolcuların Beklenen Kalite ile Algıladıkları Kalite arasında anlamlı bir farklılık vardır	,000	Kabul
H3: Türk yolcular ile Rus yolcuların Beklenen Kalite algıları arasında anlamlı farklılık vardır	,000	Kabul
H4: Türk yolcular ile Rus yolcuların Algıladıkları Kalite algıları arasında anlamlı farklılık vardır	,000	Kabul

4. ARAşTIRMA SONUÇLARININ DEğERLENDİRİLMESİ

Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi, müşterilerin havayolu tercihlerinde önem arz etmektedir. Müşterilerce algılanan hizmetin kalitesi, havayolu işletmelerinin imajı ve müşteri memnuniyetini doğrudan etkilemektedir. Müşterinin hizmet aldığı havayolu işletmelerini tekrar tercih etmelerine ilişkin karar alırken ilgili havayolunun ulaşım hizmeti, rezervasyon hizmeti ve biletleme hizmeti aracılığıyla hava taşımacılığı ürünlerini karşılaştırarak ve değerlendirerek vermektedirler. Bu bağlamda havayolu işletmelerinin hem uçak içi hem de uçak dışı hizmet sunumlarında hizmet kalitesini öncelemesi ve buna uygun işletme politikaları geliştirilmesinin zorunlu olduğu dönemde bulunduğu bilinmelidir. Bu açıdan bu araştırmanın amacı Türkiye (İstanbul Ground Airport-İGA) ve Rusya'da (şeremetyevo Havaalanı-Moskova) havayolu yolcularının beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin SERVQUAL ile ölçümlenerek hizmet kalitesinin belirlenmesi ve karşılaştırılmasıdır. Bu amaçla söz konusu havaalanlarından uçuş hizmeti alan 412 yolcuya gönüllülük esasına göre ilişkisel tarama modeliyle kolayda rneklemeye ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgularla Türk havayolu yolcularının Beklenen Kalite aritmetik ortalaması ($\bar{x}=3,92$) iken Algılanan Kalite ($\bar{x}=3,81$) olduğu ve yolcuların havayolu ürün hizmetinin algılamalarının düşük kalitede ($\bar{x}=-0,10$) olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bulgularla Rus havayolu yolcularının Beklenen Kalite aritmetik ortalaması ($\bar{x}=4,31$) iken Algılanan Kalite ($\bar{x}=3,98$) olduğu ve yolcuların havayolu ürün hizmetinin algılamalarının düşük kalitede ($\bar{x}=-0,32$) olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bulgularla Türk-Rus havayolu yolcularının Beklenen Kalite aritmetik ortalaması ($\bar{x}=3,92$; $\bar{x}=4,31$) iken Algılanan Kalite ($\bar{x}=3,81$; $\bar{x}=3,98$) olduğu ve yolcuların havayolu ürün hizmetinin algılamalarının düşük kalitede ($\bar{x}=-0,10$; $\bar{x}=-0,32$) olduğu belirlenmiştir. Bu durum Rus havayolu yolcularının hem beklenen hem de algılanan kalite algılarının düşük olduğunu göstermektedir.

Türk havayolu yolcularının demografik değişkenlerinden eğitim ile Beklenen Kalite algılamaları arasında $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde ($p=0,19$) anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Diğer

demografik değişkenler cinsiyet, medeni durum, gelir ve yaş ile Beklenen ve Algılanan Kalite arasında $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde ($p > 0,05$) anlamlı fark belirlenmemiştir.

Rus havayolu yolcularının demografik değişkenlerinden eğitim ile Beklenen Kalite algılamaları arasında $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde ($p = 0,24$) anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Diğer demografik değişkenler cinsiyet, medeni durum, gelir ve yaş ile Beklenen ve Algılanan Kalite arasında $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde ($p > 0,05$) anlamlı fark belirlenmemiştir.

Bulgulanan sonuçlar ile daha önceden SERVQUAL ile yapılmış bazı araştırmalar benzerlik göstermektedir. Chikwendu, Ejem ve Ezenwa (2012) Nijerya Havayollarının hizmet kalitesi çalışmasında yolcuların genel memnuniyet düzeyinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Wahab vd., (2015) Malindo Havayolları yolcularının müşteri memnuniyeti ile hizmet kalitesi boyutlarının arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ileri sürmüştür. Brohi ve Shaikh (2019) Pakistan Uluslararası Havayollarının hizmet kalitesinin düşük olduğunu iddia etmiştir. Çiçek (2021) öğrencilerin beklemedikleri hizmet kalitesi ile algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı farklılıklar bulunduğunu ifade etmiştir. Ürgün ve Çişişingir Ük (2022) müşterilerin tercih ettikleri havayolu firmalarının hizmet özelliklerinin tümünde zayıf durumda olduğunu ileri sürmüştür. Umarbeyli ve Gelirli (2022) KKTC havayolu işletmelerinin hizmet kalitesinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Rahimi ve Kırkbir (2024) GSM şirketleri tarafından müşterilere sunulan hizmetlerinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Benzer sonuçlar Devedakan (2006), Yılmaz, Çelik ve Depren (2007), Çiçek ve Doğan (2009), Filiz (2009b), Aksoy (2013), Filiz ve Kolukısaoğlu (2014), Bakan vd. (2014), Başfırmıncı ve Mitra (2015), Kurtaran vd. (2019), Kement vd. (2019), Devedakan vd. (2019), Jarrett vd. (2019), Kayan Ürgün ve Çilingir Ük (2022), Kayaalp, Filiz ve Duran (2022), Bora Semiz vd. (2023), Doğan (2023), Yomralıoğlu ve Çilingir Ük (2023), Bayram vd. (2023), Samosir vd. (2024), Ravishankar ve Christopher (2024), Kassir (2024), Aziz ve Aliman (2024) çalışmalarıdır.

5. ÖNERİLER

Bu araştırma hem Türk hem de Rus havayolu hizmeti almış yolcuların beklenen ve algılanan hizmet kalitesinin araştırıldığı ilk çalışmalardan birisidir. Araştırmadaki bulguların sonucunda (BK)Beklenen ve (AK)Algılanan Kaliteye katılımcı yolcuların ortalaması düşük anket ifadeleri temel alınarak hem Türk hem de Rus havayolu işletmesi ve yöneticilerine yönelik şu önerilerde bulunulabilir;

- Havayolu şirketlerinin modern uçaklara sahip olmasının yolcuların kalite algılamalarında önemli olduğunun bilinmesi,
- Havayolu şirketi çalışanlarının, yolcuların özel ihtiyaçlarını doğru anlaması ve buna uygun davranışlar sergilemesi,
- Havayolu şirketi çalışanlarının, yolcuların özel ihtiyaçlarının karşılanmasında belirlenmiş ilkelere göre öncelik vermesi,
- Havayolu şirketleri sunulan hizmetin ayrıntılarını havayolu tüketicilerine uygun kanallardan sunması ve bilgilendirmesi,
- Havayolu şirketlerinin hizmet kalitesinin artırılmasına yönelik olarak havayolu yolcularıyla tek tek ilgilenmesi için işletme politikaları geliştirmesi,
- Havayolu çalışanlarının, havayolu yolcularının problemlerinin çözümünde samimi tutum ve davranışlar sergilemesi,
- Havayolu çalışanlarının, havayolu yolcularına sunulan hizmetin zamanı ve uçuşla ilgili bilgileri doğru ve eksiksiz vermesi,
- Havayolu çalışanlarının, havayolu yolcularına sunulan hizmetin zamanında yapılmasını sağlaması,
- Havayolu şirketlerinin hizmet kalitesinin artırılmasında çalışma ofisleri, yolcu büroları ve kapı girişleri görsellerinin dikkat çekici şekilde tasarlanması önerilebilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 08/03./2023 tarihli ve 2023/03 nolu toplantısında 2023-03-123 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ina aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 50, 2. Yazarın katkı oranı ise % 50'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of İstanbul Gelişim University with the decision number 2023-03-123 at the meeting dated 08/03/2023 and numbered 2023/03 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50.%, 2nd author's contribution rate is 50 %.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akbaba, A., ve Kiliç, I. (2001). Hizmet Kalitesi ve Turizm İşletmelerinde Servqual Uygulamaları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 162-168.
- Aksoy, D. (2013). Uygulama Otellerinde Konaklayan Müşterilerin Memnuniyetleri zerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aktepe, C., ve şahbaz, R. P. (2010). Türkiye'nin en büyük beş havayolu işletmesinin marka değeri unsurları açısından incelenmesi ve Ankara ili uygulaması. *C İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 69-90.
- Arpacı, ., ve Kutanis, R. . (2022). Konaklama İşletmelerinde Hizmet Kalitesine Yönelik Müşteri E-şikyetlerinin Analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(27), 442-463.
- Avcı, U., ve Sayılır, A. (2006). Hizmet kalitesi çerçevesinde çalışanların rolüne ve yeterliliklerine ilişkin karşılaştırmalı bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 121-138.
- Ayyıldız, E., ve Gürsoy, İ. (2024). Havalimanı Hizmet Kalitesi Faktörlerinin Sezgisel Bulanık SWARA ile Ağırlıklandırılması. 3 rd International Conference on Engineering, Natural and Social Sciences, Konya.
- Aziz, A. A., ve Aliman, A. (2024). E-Servqual Effect On Brand Image Through E-Satisfaction In Indonesian Airports Apps Users At Soekarno-Hatta Airport. *Jurnal Review Pendidikan dan Pengajaran (JRPP)*, 7(1), 141-150.
- Bakan, İ., Erşahan, B., Kefe, İ., ve Bayat, M. (2011). Kamu ve zel Hastanelerde Tedavi Gren Hastaların Sağlıkta Hizmet Kalitesine İlişkin Algılamaları, Kahramanmaraş St İmam Üniversitesi İİBF. Dergisi, Sayı:2, Kahramanmaraş.
- Başfırını, C., ve Mitra, A. (2015). A Cross Cultural Investigation of Airlines Service Quality through Integration of Servqual and the Kano Model. *Journal of Air Transport Management*. 42, 239-248.
- Bayram, M., Burgazoğlu, H., Hızal, S., ve Glden, A. (2023). Yiyecek İçecek Hizmet Kalitesi ile Marka Sadakati ve Marka İmajı Arasında Müşteri Memnuniyetinin Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 224-239.
- Belobaba, P. (2009). Overview of airline economics, markets and demand. *The global airline industry*, 47-72.
- Bora Semiz, B., Semiz, T., ve Güneş, K. (2023). Sağlık kurumlarında algılanan hizmet kalitesinin ve hasta memnuniyetinin llmesine yönelik bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(3), 1130–1151. <https://doi.org/10.15295/bmij.v11i3.2289>
- Brohi, M. A. ve Shaikh, A. A. (2019). Assessment of perceived service quality using servqual model: A case study of Pakistan International Airline (PIA) in-flight hospitality. *International Journal of Basic and Applied Sciences*. 8 (2), 11-19.

- Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı, 7. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chikwendu, D. U., Ejem, E. ve Ezenwa, A. (2012). Evaluation of service quality of Nigerian Airline using servqual model, *Journal of Hospitality Management and Tourism*, 3(6), 117-125.
- Cunningham, L. F., Young, C. E. ve Lee, M. (2002). Cross-Cultural Perspectives of Service Quality and Risk in Air Transportation. *Journal of Air Transportation*. 7(1), 3-26.
- Çallı, L., ve Çallı, F. (2023). Understanding airline passengers during covid-19 outbreak to improve service quality: topic modeling approach to complaints with latent dirichlet allocation algorithm. *Transportation Research Record*, 2677(4), 656-673.
- Çırpın, B. K., ve Kurt, D. (2016). Havayolu taşımacılığında hizmet kalitesi ölçümü. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 83-98.
- Çiçek, Y. (2021). Algılanan hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki: Dumlupınar Üniversitesi Hüsnü Özyeğin yurdunda bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (8), 69-83
- Çiçek, R. ve Doğan, İ. C. (2009). Müşteri memnuniyetinin artırılmasında hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 199-217.
- Değermen, H. A. (2006). Hizmet ürünlerinde kalite, müşteri tatmini ve sadakatı:(Hizmet kalitesi ile müşteri sadakatının sağlanması ve GSM sektöründe bir uygulama). Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Dempsey, P. S., Gesell, L. E., ve Crandall, R. (1997). Airline management. Strategies for the 21st century.
- Devebakan, N. (2006). Sağlık işletmelerinde teknik ve algılanan kalite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 120-149.
- Devebakan, N., Egeli, H. A., ve Koçak, N. (2019). Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenci Beklenti ve Algulamaları Temelinde Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Ölçeği ile Değerlendirilmesi: Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksekokulu'nda Bir Araştırma. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(2), 201-212.
- Doğan, Y. (2023). Konaklama Tesislerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi (The Impact of Service Quality on Customer Satisfaction in Accommodation Facilities). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(3), 1996-2013.
- Ekin, E., ve Cesur, İ. G. (2022). Hizmet Kalitesinin Sayısal Yöntemlerle Ölçümü: Servqual Ölçeği ve İstatistik Analiz ile Hizmet Sektörü Örneği. *Journal of Turkish Operations Management*, 6(2), 1196-1211.
- Elliott, K. M., ve Roach, D. W. (1993). Service quality in the airline industry: are carriers getting an unbiased evaluation from consumers?. *Journal of Professional Services Marketing*, 9(2), 71-82.
- Filiz, Z. (2009b). Hizmet sektöründe hizmet kalitesinin SERVQUAL yöntemi ile ölçülmesi ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(538), 75-86.
- Filiz, Z., ve Kolukısaoglu, S. (2014). SERVQUAL Yöntemi ve Bir Hizmet İşletmesinde Uygulaması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 253-266.
- Ghobadian, A., Speller, S., ve Jones, M. (1994). Service quality: concepts and models. *International journal of quality & reliability management*, 11(9), 43-66.
- Gursoy, D., Chen, M. H., ve Kim, H. J. (2005). The US airlines relative positioning based on attributes of service quality. *Tourism management*, 26(1), 57-67.
- Jarrett, J. E., Pan, X., Yang, Y., Huang, Y., Huang, L. ve Li, F. (2019). Combining SERVQUAL and QFD to Evaluate and Improve Airline Service Quality. *International Journal of Business Management*. 14(5), 154-170.

- Kalaycı, ř. (2010). SPSS Uygulamalı ok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 5.Baskı., Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kassir, A. M. (2024). Role of alliance brand awareness on customer's behavioural response and satisfaction: Case of 'sky team' global airline alliance. *EuroMed Journal of Management*, 6(1), 72-99.
- Kayaalp, H. T., Filiz, A. ., ve Duran, C. (2023). Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli ile ölçülmesi: Özel Bir Hastanede Alan Araştırması. *EKEV Akademi Dergisi*, (93), 258-271.
- Kayan rgn, G. ve ilingir k, Z. (2022). Hizmet Kalitesi İyileştirilmesinde Servqual ve Kano Modellerinin KFY ile Bütünleştirilmesi: Havayolu Sektöründe Bir Uygulama. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 554-580.
- Kement, ., avuşoğlu, S., Bükey, A., ve Başar, B. (2019). Otel müşterilerinin algıladığı hizmet kalitesinin servqual analizi ile değerlendirilmesi: termal turizm işletmeleri rneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 25-35.
- Koech, A. K., Buyle, S., ve Macrio, R. (2023). Airline brand awareness and perceived quality effect on the attitudes towards frequent-flyer programs and airline brand choice-Moderating effect of frequent-flyer programs. *Journal of Air Transport Management*, 107, 102342.
- Kurtaran, A., elik, M. K., ve Mutlu, F. (2019). Yiyecek içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin SERVQUAL ile ölçülmesi: bir alan araştırması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 376-387.
- Halis, M. (2013). Toplam Kalite Yönetimi MYO Müfredatına Uygun. Seçkin Yayınları, İstanbul.
- Okumuş, A., ve Asil, H. (2007). Examining The Effects Of Perceived Service Quality On Airline Passengers'overall Satisfaction Level. *İstanbul University Journal Of The School Of Business*, 36(2): 7-29.
- Ostrowski, P. L., O'Brien, T. V., ve Gordon, G. L. (1993). Service quality and customer loyalty in the commercial airline industry. *Journal of travel research*, 32(2), 16-24.
- Parasuraman, A., Valarie A.Zeithaml ve Leonard L.Berry (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research, *Journal of Marketing*, Vol.49, Fall, s. 41-50.
- Parasuraman, A., Valarie A. Zeithaml ve Leonard L. Berry (1991). Refinement and Reassessment of the SERVQUAL Scale, *Journal of Retailing*, Vol. 67 (4), s: 420-450.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., ve Berry, L. L. (1986). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring customer perceptions of service quality. (No Title).
- Park, J. W., Robertson, R., ve Wu, C. L. (2004). The effect of airline service quality on passengers' behavioural intentions: a Korean case study. *Journal of Air Transport Management*, 10(6), 435-439.
- Ravishankar, B., ve Christopher, P. B. (2024). Examining the role of customer satisfaction and brand image as mediators between service quality and repurchase intent with reference to India's international airlines. *Environmental & Social Management Journal/Revista de Gesto Social e Ambiental*, 18(1). DOI: <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n1-010>
- Ricardianto, P., Yanto, T., Wardhono, D., Fachrial, P., Sari, M., Suryobuwono, A., ... ve Endri, E. (2023). The impact of service quality, ticket price policy and passenger trust on airport train passenger loyalty. *Uncertain Supply Chain Management*, 11(1), 307-318.
- Saha, G. C., ve Theingi (2009). Service quality, satisfaction, and behavioural intentions: A study of low-cost airline carriers in Thailand. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19(3), 350-372.
- Samosir, J., Purba, O., Ricardianto, P., Triani, D., Adi, E., Wibisono, E., ... ve Endri, E. (2024). The role of service quality, facilities, and prices on customer satisfaction in Indonesia aviation in the COVID-19 pandemic. *Uncertain Supply Chain Management*, 12(1), 91-100.

- Shah, F. T., Syed, Z., Imam, A., ve Raza, A. (2020). The impact of airline service quality on passengers' behavioral intentions using passenger satisfaction as a mediator. *Journal of Air Transport Management*, 85, 101815.
- Tiernan, S., Rhoades, D. L., ve Waguespack, B. (2008). Airline service quality: Exploratory analysis of consumer perceptions and operational performance in the USA and EU. *Managing Service Quality: An International Journal*, 18(3), 212-224.
- Umarbeyli, Ş., ve Gelirli, N. (2023). A comparative research on customer service expectations and service quality perceptions of low cost carriers in the Turkish Republic of Northern Cyprus. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
- Uzgören, N. (2012). Bilimsel araştırmalarda kullanılan temel ve istatistiksel yöntemler ve SPSS uygulamaları. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ürgün, G. K., ve Ük, Z. Ç. (2022). Hizmet Kalitesi İyileştirilmesinde Servqual ve Kano Modellerinin KFY ile Bütünleştirilmesi: Havayolu Sektöründe Bir Uygulama. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 554-580.
- Wahab, Z., Sukati, I. ve Li, L. H. (2015). Measuring the Malindo Airline passenger's satisfaction. *Asian Social Science*, 11(18), 233-245.
- Yıldız, O., ve Erdil, S. (2013). Türkiye Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırmalı Ölçülmesi. *Öneri Dergisi*, 10(39), 89-100.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E. ve Depren B. (2007). Devlet ve özel sektör bankalarındaki hizmet kalitesinin karşılaştırılması: Eskişehir örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(2), 234-248.
- Yomralıoğlu, T. ve Çilingir Ük, Z. (2023). Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Göstergelerinin Ağırlıklandırılmış Yorumlayıcı Yapısal Modelleme ile Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 159-180. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1175290>

İklim Değişikliğinde Önemli Bir Gündem: Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirme

An Important Agenda on Climate Change: Displacement and Resettlement

Gülizar ÇAKIR SÜMER¹

Öz

Amaç: Özellikle kıyı yerleşimlerinde görülen iklimsel afetler insanların daha iç ve yüksekteki bölgelere yerleşmesine neden olmaktadır. Çalışmanın amacı iklimsel afet ve riskler karşısında hükümetler vasıtasıyla gerçekleştirilen yeniden yerleşmelerin neden olduğu sorunların ve bu sorunlardan yola çıkarak yeniden yerleşmelerde önem verilmesi gereken önceliklerin ortaya konulmasıdır.

Tasarım/Yöntem: Giderek artması beklenen iklimsel kaynaklı yer değiştirmelerin etki ve sonuçlarının, henüz sayıca az olan yeniden yerleşmeler üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle iklimsel kaynaklı yer değiştirme biçimleri incelenmiştir. Araştırma farklı ülkelerde iklim değişikliği nedeniyle hükümetler tarafından gerçekleştirilen yeniden yerleşim projelerinin sosyal, ekonomik, kültüre, mekânsal vb. alanlarda olumlu ve olumsuz sonuçlarının incelenmesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Konuya yönelik farklı ülke örnekleri, yeniden yerleştirilen halk açısından konutta, altyapı ve hizmet sunumunda genel olarak memnuniyetin söz konusu olduğunu ancak ekonomik ve kültürel alanlarda ciddi kayıpların ve olumsuzlukların varlığını ortaya koymaktadır.

Sınırlılıklar: İklim nedenli yeniden yerleşmelerin büyük oranda Asya ve Afrika başta olmak üzere belli başlı ada ve kıyı ülkelerinde söz konusu olması çalışmanın sınırlılıklarındandır.

Özgünlük/Değer: İklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinin giderek artması, daha fazla insanın yeniden yerleşmeye tabi tutularak yer değiştirmeye mecbur kalacağı anlamına gelmektedir. Bunun için yeniden yerleşmelerin olumlu yanlarının artırılması gerekmektedir. Örnek incelemeler yoluyla ileride meydana gelecek yeniden yerleşme projelerinin başarılı sonuçlar ortaya çıkarması için gerekli konuların belirlenmesi araştırmanın değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim göçü, yerinden edilme, yeniden yerleştirme, iklim soyulaştırması

Abstract

Purpose: Climatic disasters, especially in coastal settlements, cause people to settle inland and higher areas. This study aims to reveal the problems caused by the resettlements carried out by governments in the face of climatic disasters and risks, and the priorities that should be given importance in resettlements based on these problems.

Design/Methodology: The effects and consequences of climate-induced displacements, which are expected to increase gradually, are evaluated based on a small number of resettlements. Therefore, the study first analyzed the forms of climate-induced displacement. The study also examined the positive and negative outcomes of government-led resettlement projects in various countries due to climate change, focusing on social, economic, cultural, and spatial impacts.

Findings: Examples from various countries indicate that the resettled population is generally content with housing, infrastructure, and service provision. However, significant losses and negative impacts in economic and cultural areas.

Limitations: The fact that climate-induced resettlements are predominantly occurring in specific island and coastal countries, especially in Asia and Africa, constitutes a limitation of the study.

Originality/Value: The increasing destructive effects of climate change mean that more and more people will be forced to relocate through resettlement. Therefore, it is important to enhance the positive aspects of resettlements. The unique value of the research lies in its aim to identify the issues necessary for the successful outcome of future resettlement projects through case studies.

Keywords: Climate migration, displacement, resettlement, climate gentrification

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gulizar.sumer@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6642-5130

1.GİRİŞ

Günümüzün baskın krizi haline gelen iklim değişikliğinin sosyal, ekonomik ve ekolojik sonuçları vardır. Yerinden edilme veya iklim göçü bu krizin en önemli ve yaygın sonuçları arasında yer almaya adaydır. Kuraklık, sıcak hava dalgaları, çölleşme, orman yangınları, deniz seviyesinin yükselmesi, toprakların verimsizleşmesi, tatlı su kaynaklarının tuzlanması ve azalması, heyelan, aşırı yağmur veya sel olarak kendini gösteren iklim değişikliği geçim kaynaklarına zarar vermekte ve yerleşim alanlarını yaşanmaz hale getirmektedir. Canlı yaşamı için elverişli koşulları ortadan kaldıran sorunlar ulus içinde olduğu kadar uluslararası göçü de artırmaktadır. Bu göçler veya yer değiştirmeler kısa süreli olabildiği gibi kalıcı olarak da gerçekleşebilmektedir.

Güneydoğu Asya'da, 8 milyondan fazla insan Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göç etmiştir. Afrika'nın Sahel bölgesinde milyonlarca çiftçi, kuraklık ve mahsul kıtlığı nedeniyle kıyılara ve şehirlere akın etmektedir. Sıcak iklimlerden kaçış, mevcut araştırmaların dikkat çektiği ölçüğe ulaşırsa bu, dünya nüfusunun büyük ölçüde yeniden haritalandırılması anlamına gelecektir (Lustgarten, 2020). İklim değişikliği insan yerleşimlerinin sürdürülebilirliğini ve kalıcılığını olumsuz etkilemektedir. İklim değişikliğinin ortaya çıkardığı koşullar karşısında yer değiştirmek zorunda kalan insan sayısı her geçen gün artmaktadır (UNHCR, 2016; Migration Data Portal, 2023). Yani iklimsel göç, siyasi, sosyal ve ekonomik gibi farklı nedenlerden kaynaklarak devam eden göçe önemli bir katkı sağlamaktadır.

İklim değişikliği yaşamın hemen her alanında ciddi değişimleri ve uyuma yönelik çabaları gerektirmektedir. İklim değişikliği zorunlu yeni yerleşim bölgeleri ortaya çıkarma ve insan yerleşimine kapalı yerleşim yerlerinin belirlenmesine neden olma potansiyelindedir. Deniz seviyesinin yükselmesi öncelikle kıyı kesimi için bir sorun gibi görünmesine rağmen daha farklı bölgeleri de etkileme gücündedir. Şöyle ki nüfus hareketliliğinin iç kesimlere doğru yönelmesi sadece kıyıda hareket eden insanlar için değil, iç kesimlerde yaşayanlar için de bir sorundur. İç bölgelere doğru hareket etme sonucunda kalabalıklaşma, fiyat artışları, yüksek mülk değerleri, kentsel altyapının ve hizmetlerin yetersizliği, sosyal ve kültürel çatışmalar başta olmak üzere hemen her alanda kendini hissettiren sorunlara neden olmaktadır. Kısaca insanın yerleşim tarihi içinde ilk sırada tercih edilen kıyı alanları bu üstünlüğünü, bugünkü gelişmeler karşısında iç bölgelere kaptırma yönünde bir gerilemeyle karşı karşıyadır.

Son araştırmalar, küresel ortalama deniz seviyesi yükselmesinin alçak rakımlı kıyı bölgelerini beklenenden daha erken tehlikeye atabileceğini, kıyı coğrafyasını yeniden şekillendirebileceğini, yaşanabilir kara kütlelerini azaltabileceğini ve kıyıda önemli göçlerin başlamasına neden olabileceğini ortaya koymaktadır (Geisler ve Currens, 2017). Kiribati, Tuvalu, Maldivler ve Hollanda gibi alçak rakımlı ülkelerde deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak ciddi derecede sosyal ve ekonomik maliyetler oluşmaktadır. Kıyı bölgelerinde ortaya çıkan iklimsel tehditler ve zararlar karşısında yapıların yükseltilmesi, altyapının güçlendirilmesi, sel bariyerleri (Venedik), deniz duvarları (Hollanda) ya da taşma odaları gibi uyum stratejilerine başvurulmaktadır. Ancak bunların çözüm olmadığı durumlarda son çare olarak yerleşim yerinin terk edilmesi ve yeniden yerleşim seçeneği uygulamaya konulmaktadır.

Planlı şekilde yeniden yerleşime tabi tutulanlar, üst gelir grubu nedeniyle yerinden edilenlere göre daha şanslı olmakla birlikte yine de yer değiştirmenin getirdiği bazı ciddi sorunların muhatabı olmaktadır. Bu çalışmada yerinden edilme iki şekilde ele alınmıştır. Birincisi planlı (hükümet kararı sonucu) yer değiştirme iken diğeri iklim soylulaştırması yolu ile ortaya çıkan yer değiştirmedir. Ancak çalışmanın ana inceleme konusu planlı yer değiştirme ve bu yer değiştirmenin neden olduğu yeni koşulların ortaya konulmasıdır.

Yeniden yerleşim süreci hem hükümetler hem de halk için ciddi maliyetlere sahiptir. Sosyal ve ekonomik maliyetlerin fazla olması, yeniden yerleştirmeyi başarısız hale getirebilmekte ve beklenen amaca hizmet etmesini engellemektedir. Bu nedenle yeniden yerleştirmenin başarılı olabilmesi için hangi konulara önem verilmesi gerektiğinin ortaya konulması gerekir. Bunun için de, farklı ülkelerde gerçekleştirilen yeniden yerleştirmelerin başarılı ve başarısız yönlerinin ortaya konulması önemli hale

gelmektedir. Çalışma, iklimsel nedenli yeniden yerleştirme projelerinde başarıyı etkileyen çeşitli faktörlerin varlığına dikkat çekmektedir.

2.KÜRESEL BİR SORUN OLARAK İKLİM GÖÇÜ VE ETKİLERİ

İnsan hareketliliğinin üç biçimi vardır. Birincisi kişilerin zorla yer değiştirmesi anlamına gelen yerinden edilme; ikincisi kişilerin gönüllü hareketini ifade eden göç ve üçüncü ise kişi ya da toplulukların planlı bir şekilde yeni bir yere yerleştirilme sürecini ifade eden planlı yer değiştirmedir (IFRC, 2020). İklım etkilerine yanıt olarak göç, proaktif bir uyum stratejisi olarak yer değiştirmeye ve yaşamı tehdit eden riskler karşısında zorla yerinden edilmeye kadar değişebilir. Bugüne kadar, bu hareketlilik çoğunlukla ölke içinde ve kentlere doğru gerçekleşmiştir. Ancak iklim değişikliğinin şiddet ve çatışma ile etkileşime girdiği yerlerde göç, sınırötesi bir hareket haline gelmektedir (White House, 2021: 4).

İklım göçmenlerinin çoğu, kuraklık, yükselen denizler veya başka bir hava felaketi nedeniyle evlerini veya geçim kaynaklarını kaybetmelerinden ötürü kendi ulusal sınırları içerisinde genellikle kırsal alanlardan şehirlere doğru hareket etmektedir. Ancak şehirlerin iklimle ilgili karşı karşıya kaldığı sorunlar karşısında ise insanlar artan oranda uluslararası sınırları açmaya zorlanmakta ve bunlar mülteci statüsü de alamamaktadır(Watson, 2022). Çünkü mültecilerin hukuki statüsünü belirleyen 1951 BM Mülteci Sözleşmesi'ne göre mülteci "vatandaşi olduğu veya her zaman ikamet ettiği ölkenin dışında bulunan; ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba üyeliği veya siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korkan ve bu ölkenin korumasından yararlanamayan veya zulüm korkusu nedeniyle oraya dönmek istemeyen kişi (UNHCR, 2011: 3) olarak tanımlanmaktadır. Yani iklim değişikliği nedeniyle yerinden edilen kişiler bu tanım kapsamına girmediğinden mülteci statüsünde değerlendirilememektedir. İklım nedenli olarak artan uluslararası göç hareketliliği karşısında ise ölkeler, sınır kapılarını kapamak, kara ve deniz sınırlarındaki güvenlik önlemlerini artırmak da dâhil olmak üzere çeşitli uygulamalara başvurmaktadırlar.

Fırtına dalgaları, kasırđa ve deniz seviyesindeki alçalıp yükselme gibi artan tehlikeler giderek sıklıkla küçük adalar ve deltalar da dâhil olmak üzere alçak rakımlı kıyı bölgesini tehdit etmektedir. Bu alanların kapladđı alan dünyanın toplam kara kütesinin sadece %2'si iken, mevcut dünya nüfusunun % 10'una ev sahipliği yapmaktadır. Nüfusu 5 milyondan fazla olan mega kentlerin % 65'i bu kıyı bölgelerinde yer almakta ve bu eğilim giderek artmaktadır(Smith, 2009).

İklım değişikliğinin ve felaketlerin olumsuz etkileri genellikle kamu düzenini bozan kötü yönetişim, kıt doğal kaynaklar, kırılđan ekosistemler, demografik değişiklikler, sosyo-ekonomik eşitizlikler, yabancı düşmanlığı, siyasi ve dini gerilimlerle birlikte şiddetini artırmaktadır (Salazar, 2023). Sorunun büyüklüğu ve yaygınlığı sert politika tercihlerini de şimdiden belirgin hale getirmektedir. Mülteciler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya ve Orta Amerika'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelirken, göçmen karşıtı tepkiler ise milliyetçi hükümetleri dünya çapında iktidara taşımaktadır (Lustgaten, 2020).

İklım değişikliği tüm ölkeleri etkilemekle birlikte bu etkilere en fazla maruz kalanlar Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri(Small Island Developing States) başta olmak üzere yoksul ölkelerdir. Nüfus artış hızının fazla olduğu gelişmekte olan ölkelerde arazi üzerinde baskı artmaktadır. Bunun sonucunda ise özellikle sel veya heyelan gibi doğal afetlere uğrama riski yüksek olan alanlar yerleşime açılmaktadır. Bu ölkelerde iktidarların önceliklerinin farklı olmasından ve ekonomik yetersizliklerden dolayı hızlı göç karşısında afete uğrama riski yüksek alanlar insan yerleşimleri açısından serbest bırakılmaktadır. İşte bu denetimsizlik nedeniyle iklimsel afetler karşısında en fazla yer değiştirmeye mecbur tutulanlar da yine bu insanlar olmaktadır.

3.İKLİMSEL NEDENLİ YERİNDEN EDİLME BİÇİMLERİ

Yerinden edilme, genellikle insanların buldukları yerleri ve yerleşim alanlarını istemeden terk etmeleri anlamında kullanılmaktadır. Yani istem dışı bir yer değiştirme hareketidir. Bu yer değiştirme hareketini ifade etmede kullanılan ana kavram ise ölke içinde yerinden edilen/edilmiş kişilerdir.

Ülke içinde yerinden edilen kişiler silahlı çatışma, şiddet olayları ve insan hakları ihlalleri, doğal veya insan kaynaklı afetler nedeniyle evlerinden, sürekli ikamet ettikleri yerlerden kaçmaya, buraları terk etmeye zorlanan veya mecbur bırakılan, uluslararası kabul görmüş bir devlet sınırını aşmamış kişi veya grupları (IFRC, 2020) ifade etmektedir. Şiddet ve çatışma nedeniyle yerinden edilen insanlar genellikle Afrika ve Orta Doğu'da yoğunlukta iken, doğal afetler nedeniyle yer değiştirmeler hem düşük hem de yüksek gelirli ülkelerde kaydedilmektedir. Örneğin kasırgalar Mozambik, Malavi, Madagaskar, Zimbabve ve Komorlar ile Mayotte takımadalarında yüz binlerce insanı evlerini terk etmeye zorladığı gibi ABD ve Kanada'da da yer değiştirmelere neden olmaktadır (International Displacement Monitoring Centre and Norwegian Refugee Council, 2020).

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne göre, 2008'den bu yana her yıl ortalama 21,5 milyon insan sel, fırtına, orman yangını, aşırı sıcaklık gibi hava koşullarına bağlı ani ortaya çıkan tehlikeler nedeniyle zorla yerinden edilmektedir (UNHCR, 2016). Dünya Bankası tahminlerine göre iklim değişikliği, yüzyılın ortalarına kadar 86 milyonu Sahra Altı Afrika'da olmak üzere 216 milyon insanın kendi ülkesinde göç etmesine neden olabilir (World Economic Forum, 2022). 2022 yılında 60,9 milyon kişi ülkesi içinde yerinden edilmiş olup bunun %53'ü ise afet nedeniyle ülkesi içinde yer değiştirmiştir. Bu yer değiştirmelerin %98 i ise sel, kuraklık ve fırtına nedenlidir. Ülke içi yer değiştirmelerde Hindistan, Çin, Pakistan, Filipinler ve Nijerya (Migration Data Portal, 2023) gibi dünya nüfus büyüklüğünde ilk sıralarda yer alan ülkelerin olması ise ayrıca bir önem taşımaktadır. İnsanlar değişen iklimsel koşullarla birlikte büyük oranda kırsal alandan kentlere doğru yönelirken, kentler bu göçe hazırlıksız yakalanmakta ve var olan sorunlar derinleşmektedir. İklim nedeniyle veya afet nedeniyle yerinden edilen insanların çoğu ülkesi içinde yerinden edilmiş durumdadır. Ancak ilerleyen zamanlarda yaşanan afetlerin sıklığı, ortaya çıkardığı zarar ve etkilenen insan sayısı, daha fazla insanın sınır ötesi hareketini ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir.

İklimsel nedenlerle özellikle kıyıda içeride olan alt gelir grubunun yaşam alanlarının üst gelir grubu tarafından elde edilmesi söz konusudur. İklimsel afetler, kıyı bölgelerine oranla iç bölgeleri daha güvenli olduğu gerekçesiyle tercih edilir hale getirmektedir. Altyapının geliştirilmesi, fiyatların yükselmesi, vergilerin artması gibi nedenlerle alt gelir grubu bu alanları terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu da iklimsel kaynaklı başka bir yerinden edilme biçimidir.

3.1. Planlı Yer Değiştirme

İklim değişikliği, tüm insan yerleşimleri üzerinde değişik biçimlerde etkilere sahiptir. Bu nedenle değişen iklim koşullarına uyum sağlamaya yönelik politikaların hayata geçirilmesi önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda bazı yerleşim yerleri için yerinde uyum politikalarının uygulanması mümkün iken, bazıları için ise yeniden yerleşim, tek seçenek haline gelmektedir.

İnsanları bir yerden başka bir yere yeniden yerleştirme çeşitli amaçlara hizmet etmekte ve farklı gerekçelerle yürütülmektedir. Savaşlar, doğal afetler, kentleşme, kalkınma ve altyapı projeleri, sağlık gibi nedenler insanların buldukları yerden planlı bir şekilde yeni bir yerleşim yerine yerleştirilmesinde etkili olan nedenlerdendir. Nedeni ne olursa olsun geçmişteki yer değiştirme ve yeniden yerleştirmelerin sosyal ve ekonomik etkilerinin dikkate alınarak iklimsel afetler sonucu gerçekleştirilecek yer değiştirmelere ve yeniden yerleştirmelere yön vermek gerekmektedir.

Yaşanan iklimsel afetlerin yıkıcı etkileri, beklenen afetler ve etkilerine yönelik çeşitli çalışmaların yapılmasına ve hangi bölgelerin ne tür riskler taşıdığına yönelik tahminlerin ortaya konulmasına imkân tanımaktadır. Örneğin Climate Central (2019) verilerine göre 2100 yılına gelindiğinde, bugün 200 milyon insanın barındığı toprakların kalıcı olarak yüksek gelgit çizgisinin altında kalacağına yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu beklentiler hükümetler için insanları riskli alanlardan daha güvenli alanlara yerleştirme zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Uzmanlara göre bir yerleşim yerini terk etmek genellikle son çaredir ve sakinleri tarafından diğer tüm seçenekler tükettikten sonra bu yapılmaktadır. Bazı durumlarda devlet kurumları tarafından, mali ve lojistik desteğin sağlandığı "planlı yer değiştirmeler" yoluyla yeniden yerleşimlere yardım edilmekte veya insanlar buna mecbur bırakılmaktadır (Garay, 2023).

Yer değiştirme, iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamanın önemli bir biçimidir ve bazı durumlarda geçim kaynaklarına ve refaha yönelik iklim tehditlerine karşı temel bir yanıttır. İşte bu nedenle güvenli, düzenli ve insani olmasını sağlamak için dikkatli bir yönetim gerekir (White House,

2021: 11). İklim değişikliğinin etkilerine maruz kalanların devlet eliyle yeniden yerleştirilmesini ifade eden planlı yer değiştirme bu bağlamda ciddi bir tepki haline gelmiştir. Bazı ölkelerde hükümetler, iklim değişikliğinden etkilenen tüm toplulukları yeniden yerleştirmeyi planlamaktadır (Lindegard ve Funder, 2017).

Planlı yer değiştirme, insanlara yeni bir yere yerleşmeleri ve hayatlarını yeniden inşa etmeleri için gerekli olan kaynakların verildiği bir süreci ifade eder (Bernstein, 2023). Devletin yetkisi altında ve ulusal sınırlar içerisinde iklimsel etkilerden kaynaklanan durumlar da dâhil olmak üzere afetler ve çevresel bozulma bağlamında kişi ya da grupların evlerinden veya geçici yerleşim alanlarından taşınmalarına yardım edilen planlı bir süreci ifade etmektedir. Yani insanlar yeni bir yere yerleştirilerek hayatlarını yeniden inşa etmeleri için gerekli koşullar sağlanmaktadır (Migration Data Portal, 2023). Bu konuda çok sayıda örnek ortaya çıkmıştır. Örneğin Vietnam’da hükümet tarafından yönetilen yeniden yerleştirme uzun bir geçmişe sahiptir. Politika belgelerinin önemli bir kısmı, özellikle 1996’dan bu yana, iklimle ilgili ve diğer çevresel streslere maruz kalmayı azaltmaya yönelik yeniden yerleşim çabalarıyla ilgilidir. Bir uyum stratejisi olarak uygulanan Sellerle Yaşamak Programı kapsamında yükseltilmiş alanlarda temel altyapıya sahip önemli sayıda konut kümeleri oluşturulmuş ve hanelerin yerleri değiştirilmiştir (United Nations, 2014: 3).

Çin ise ekolojik göçmenler için 1983’te başlattığı yeniden yerleşim planını yakın zamanda genişleterek, dünyanın en iddialı iklim göçü programı haline getirmiştir. Bu programla, yüksek riksli kırsal alanların nüfusunun azaltılması ve daha az riskli büyük şehirlere yerleştirilmeleri amaçlanmaktadır. İnsanları şehir ve kasabalara yerleştirmek aynı zamanda altyapı yatırımlarını hızlandırmada, kentsel alanların genişletilmesinde, ekonominin güçlendirilmesinde, kentleşmenin genel hızının artırılmasında ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir araç olarak görölmektedir. Bunu yaparken kültürel mirasın ve geleneksel yaşam biçiminin korunması da amaçlanmaktadır (Igini, 2021).

Kıyı yükselmesi tehdidi altında olan Fiji’de kıyı yerleşimlerinin çoğu planlı olarak hükümet tarafından yüksek iç bölgelere taşınmaktadır (Garay, 2023). Mozambik’te adaptasyon ve devlet öncülüğünde yer değiştirme olarak yeniden yerleşim kapsamında on binlerce çiftçi daha yüksekte bulunan yeniden yerleşim köylerine taşınarak (Arnall, 2019: 258) fırtına ve sel karşısında koruma altına alınmıştır.

Uruguay’da ise aşırı sellerin ortaya çıkardığı zararları hafifletmek amacıyla Ulusal Yeniden Yerleşim Planı çerçevesinde binlerce aile sele eğimli ve kirli bölgelerden çıkarılarak güvenli arazilerde sağlıklı konutlara yerleştirilmektedir. Bu Plan, aşırı yoksulların ve kendileri için güvenli barınma ve toprak bulmak için gerekli kaynaklara sahip olmayan ailelerin yeniden yerleştirilmesine odaklanmaktadır (UNFCCC, 2014).

Ölkedeki 1,4 milyar nüfusun yaklaşık 170 milyonuna ev sahipliği yapan Hindistan’ın kıyı bölgeleri, değişen iklim koşullarından olumsuz etkilenmektedir. Deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle birçok aile başka bölgelere göç etmekte veya taşınmaktadır. Hindistan’da 1990 ile 2016 yılları arasında kıyı erozyonu nedeniyle 235 kilometrekarelik arazi kaybedilmiştir. Geçim kaynakları ve evlerin tehlikeye girmesiyle birlikte daha güvenli yerlere kaçış gönüllü veya son çare olarak hükümet müdahalesi yoluyla gerçekleştirilmektedir (Panda, 2020).

Yer değiştirmede esas olan şey geçim kaynaklarının iyileştirilmesi; aile ve arkadaşlarla birlikte kalmaktır. Ancak yeniden yerleşimle ilgili kararlarda politik ve kültürel dinamikler daha büyük etkiye sahip olabilmektedir. Kültürel sistemler ve geleneksel geçim kaynakları, mevcut bir yerleşimi savunmaktansa yer değiştirme yoluyla daha iyi korunabilir (López-Carr ve Marter-Kenyon, 2015). Artan afetler sonucu yaşam alanlarının ve geçim kaynaklarının zarar görmesine ek olarak kültürel devamlılığın sağlanması açısından da yeniden yerleştirme gereklilik haline gelmektedir. Yani planlı bir yeniden yerleşim, geçim kaynaklarının ve kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması için etkili bir tercih olmaktadır.

Yeniden yerleşime konu olanlar büyük oranda alt gelir grubudur. Çünkü bu insanların sosyo-ekonomik koşulları, afete uğrama riski taşıyan alanlara yerleşmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu yıkıcı zararlara karşi yaşam alanlarını güçlendirici yatırımları yapamamaları veya daha güvenli alanlara yerleşme imkânlarının olmaması nedeniyle hükümetlerin bu insanları desteklemesi ve yeniden yerleştirmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda yaşadıkları yerleri afetlere rağmen terk etmek istememeleri, bu toplulukların zorlamayla yeniden yerleştirilmesini gündeme getirmektedir.

Ancak bu yer değişikliği kendinden bekleneni her zaman veremeyebilir. Yerleşim yerini(fiziki) değiştirmenin bir amaç olarak başarılı olduğu kabul edilse bile sosyal ve ekonomik boyutlarında aynı başarı sağlanamaması olasılığı yüksektir. Kaldı ki iklimsel etkilerle yer değiştirmesi beklenen insan sayısının fazla olması, hükümetlerin bu konuda hazırlıklı olmalarının gereğini ve önemini ortaya koymaktadır.

3.2. İklim Soylulaştırması Yoluyla Yerinden Edilme

İklim değişikliğinin ilk etkilerinin gözlemlendiği kıyı yerleşimleri deniz seviyesi yükselmesinden ve fırtına dalgalarından zarar görmektedir. Bu nedenle iklim değişikliği, insan yerleşimlerinin yer değişmesinde ve deniz seviyesinden yüksekteki yerlerin yerleşime açılmasında etkilidir. Bu süreç doğal olarak kıyı kesimindeki ve kıyıda içeride olan yüksek rakımlı arazilerin değerlerinin değişmesinde önemli etkilere sahiptir. Bu değer artışını sağlayan şey, üst gelir grubunun tercih ve yatırımlarıdır. Yerleşim yerleri alt gelir grubundan üst gelir grubuna geçmekte yani soylulaştırılmaktadır. Bu koşullarda alt gelir grubu göç etmek zorunda kalmaktadır.

Soylulaştırma, herhangi bir yatırımın yapılmadığı alt gelir grubunun yaşadığı bir mahallenin, üst gelir grubunun buraya taşınması sonucu binaların ve altyapının iyileştirilmesi ve değiştirilmesiyle zengin bir bölgeye dönüşmesi süreci (Cambridge Dictionary, 2024) olarak ifade edilebilir. Küresel iklim değişikliği ise bu süreci desteklemekte ve şehirler için hızlandırılmış soylulaştırma gibi bir durum ortaya çıkarmaktadır. İklim değişikliğinin etkileri, iklim değişikliğine uyum sağlama gerekliliğiyle bazı mülkleri daha çok veya daha az değerli hale getirmektedir. İklimsel kaynaklı afetlere uğrama riski taşıyan şehirlerde yüksek rakımlı mülklerin değeri artarken, alçak kotlardaki mülklerin değeri düşmektedir (Florida, 2018). Yani iklim, soylulaştırıcı yeni bir güç olarak şehirleri yeniden şekillendirmektedir. İklim nedeni soylulaştırma üç farklı şekilde gerçekleşebilir. Birincisi, hava koşullarından bağımsız olarak sahilde olmayan düşük gelirli mahalleler üst gelir grubu için daha çekici hale gelebilir. İkincisi hava koşullarından zarar görme riskinin yüksek olduğu bölgelerde yaşamak, hava koşullarına dayanıklılık önlemleri almak için pahalı kişisel yatırımların yapılmasını gerektirir. Bu yatırımların genellikle düşük gelirli haneler için karşılanamaz olması, bu insanları mevcut mahallelerinden ayrılmaya zorlar. Üçüncüsü, yağmur kanalları, taşkın duvarları gibi pahalı toplumsal yatırımlarla dayanıklılığın artırıldığı alanlar daha çok tercih edilir. Artan vergiler düşük gelirli nüfusa yük olur ve erişilemez hale gelir (Nathan, 2019). Bunlara ek olarak iklim değişikliğinin neden olduğu afetler karşısındaki sigorta bedellerinin yüksek olması gibi ekonomik nedenler de sayılabilir.

Yüzlerce yıldır kıyılar, lüks apartman daireleri, oteller ve kumarhaneler gibi büyük işletmeler için birinci sınıf gayrimenkul olmuştur. Ancak deniz seviyelerinin yükselmesi, kıyı erozyonu ve şiddetli su baskını bu gayrimenkullerde onarım ve sigorta maliyetlerini artırmaktadır. Bu koşullarda birinci sınıf olmayan yerleşim yerlerine doğru yerleşme eğilimi başlar. Bu da çoğunlukla göçmen ve farklı etnik kökenden gelen mevcut sakinlerin yerinden edilmesine ve o yerleşim yerinin soylulaştırılmasına neden olur (Bernstein, 2023). Örneğin Miami’de (Florida-ABD) gayrimenkul yatırımcılarının ve müteahhitlerin düşük rakımlı sahil kesiminden yüksekte olan iç kesimlere yönelme eğilimine girmeleri buradaki kiralari artırdığından, görece yoksul olan yerleşik halk başka yerlere taşınmaya mecbur bırakılmaktadır (BBC, 2023). Buna ek olarak afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde mevcut alt gelir grubunu dikkate almayan ve üst gelir grubuna hitap eden projelerin geliştirilmesi yönünde eğilimler mevcuttur. 2017’de Houston’da gerçekleşen Harvey Kasırgası sonrasında yerinden edilen ve tekrar şehre dönen ailelerin hızla yükselen kiralarla karşılaşmaları (Hu, 2020) bu eğilimlerin bir sonucudur.

Avustralya’nın Gold Coast kıyı şehrinde iklim değişikliğinin etkisiyle soylulaştırmanın ortaya çıktığı ve mahallelerin sosyo ekonomik profillerinin değişime uğradığı ortaya konulmuştur (Wang vd., 2022). Kanada genelinde deniz seviyesinin yükselmesi yüksek alanları daha değerli hale getirdiğinden, bu bölgelerde yaşayan alt gelir grubunu evlerinden çıkma riskiyle karşı karşıya bırakılmaktadır (FAD Foundation, 2020). Bunlara ek olarak iklime dayanıklılık oluşturmaya yönelik çabaların soylulaştırmayla ilişkili olduğu küçük bir Karayip ülkesi olan Antigua ve Barbuda’da da kendini göstermiştir. İklim krizine bağlı göç ve yerinden edilmeyi önlemek amacıyla hizmet etmesi beklenen yeniden inşa ve direnç oluşturma projeleri ülkede soylulaştırmaya yol açmaktadır (Gould ve Lewis, 2021). Kıyılarda gerçekleştirilmesi

zorunlu hale gelen altyapı guclendirmeye maliyetlerinin sakinlere yansıtılması, zorla bir yerinden edilme şeklinde değil, ortaya çıkan yeni yaşam maliyetlerine katlanamamak sonucu gerçekleşmektedir.

Kentsel alanlarda ortaya çıkan çeşitli risklerden st gelir grubu kaçabilmekte ve nispeten güvenli alanlara yerleşebilmektedir. Mahalle, şehir, bölge ve hatta ülke dahi değiştirilerek risk ve tehlikelerden uzaklaşılabilmektedirler. Bu sürecin bir uzantısı olarak st gelir grubu, alt gelir grubunun yaşam alanlarını farklı şekillerde ele geçirebilmektedir. Böylece st gelir grubunun yerleşmesiyle birlikte mülk ve kira değerleri artmakta ve iklim nedeniyle soylulaştırma yaygınlaşmaktadır. Yani iklimsel etkilerle ortaya çıkan afetler, iklim soylulaştırmasını önemli bir eğilim ve sorun haline getirmektedir.

4. SAHA DENEYİMLERİ: YENİDEN YERLEŞTİRMENİN ETKİLERİ ve BEKLENTİLER

4.1. Yeniden Yerleştirmenin Etkileri

Zorunlu g ya da yeniden yerleştirme yerel koşullara bağlı değişken yoğunluklara sahip bazı sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar arasında şunlar yer almaktadır (Carnea, 2021): Topraksızlaşma, evsizlik, ötekileştirme, hastalık ve ölüm oranlarında artış, gıda güvensizliği, ortak mülkiyete erişim kaybı, sosyal ayrışma, kadın ve çocuklara yönelik özel riskler vs.

Yeniden yerleşim programları, yerel toplulukların afetlere maruz kalma oranını azaltmayı, yani güvenli olmayan koşullarda yaşayan insanların yeniden yerleştirilmesini amaçlar. Ancak genel olarak, g ve yeniden yerleşimin sonuçları olumlu veya olumsuz olabilir. Yeni fırsatlar ve geçim kaynakları ile artan dayanıklılık yaratabilirler. Aynı zamanda yoksul göçmenlerin, yaşam maliyetleri yüksek olan kentsel alanlara yerleşmesi nedeniyle yeni savunmasızlıklara da yol açabilir (United Nations, 2014). Örneğin Zambiya'da yer değiştirme, bazı ailelerin su kaynaklarına erişimini azaltarak mevcut geçim koşullarını olumsuz etkilemiştir. Vietnam'da yer değiştirme, ev inşaatı ve kamu hizmetleri gibi yeni harcamalara sebep olduğundan hane halkının mali kaynaklarını zorlamaktadır. Yani, yer değiştirme bazı ailelerin eskisinden daha kötü durumda olmasına neden olmaktadır (Lindgaard ve Funder, 2017). Fiziksel olarak güçlü ancak sosyal ve ekonomik olarak zayıf olan yeni yerleşim yerinde farklı sorunlar gün işığına çıkmaktadır. Yeniden yerleştirme fiziksel olduğu kadar ekonomik ve sosyal hayatın, alışkanlıkların da kaybolması anlamına gelmektedir.

Yeniden yerleştirmeye iklimsel veya çevresel zararlara maruz kalma riski büyük lde azalırken, yaşam koşulları ve kamusal hizmetlere erişim açısından daha iyi olanaklara sahip olunmaktadır. Buna en iyi örneklerden biri olarak Dominik Cumhuriyeti'ndeki Enriquillo Gl'nün yükselmesiyle 2014'te birkaç km ötede daha yüksek bir yere taşıyan Boca de Cachn topluluğu gösterilebilir. Bu yer değişikliğiyle su yükselmelerine karşı korunma sağlandığı gibi sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim de artmıştır. Ancak yeni yerleşim alanının ana yola uzak olması pazarda ürünlerini satan köylüler için sıkıntı olmuştur (IOM, 2024).

Planlı yer değiştirme, finansman kararlarına ek olarak yer değiştirme esnasında ve sonrasında ortaya çıkan daha karmaşık sosyal, politik ve psikolojik soruları da içerir. Örneğin planlı yer değiştirmede tazminatın adil olmaması, toprak hakları ve geçim kaynaklarının kaybı gibi üzülmesi zor konular vardır. Ya da önceden tarım ve hayvancılıkla uğraşan kişiler için yeni yerleşim yerinde bu imknların olmaması ciddi bir sorundur. Ayrıca yeniden yerleşimde kredi merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi, geri ödeme sorunlarına sebep olmaktadır (United Nations, 2014: 3-4; Panda, 2020). Bu nedenle yerleşim yeri değişikliği sosyal ve ekonomik olarak glendirilmemişse yeniden yerleştirilenlerin kırılganlıkları devam edecektir.

Geleneksel bilgi edinme yolları ve kültürel miras, doğası gereği pek çok yerli toplumun geçim kaynaklarına ve yaşamlarına bağlıdır. İklime değişikliği, yerel bilgiye, kültürel mirasa ve insanlara değişen koşullara uyum sağlama konusunda sunduğu dirence yönelik olarak bugün ve gelecek için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Pearson vd., 2023). Değişen iklimsel koşullar yerleşim yerleri kadar, kültürel ve ekonomik kayıp anlamına da gelmektedir. şöyle ki, Batı Alaska'nın yerli halkı olan Yupiklerin dilleri bile bu değişimden etkilenmektedir. Çünkü ısınmanın etkisiyle buz tabakasının ortadan kalkması, kalın buz tabakasına ilişkin bazı kelimelerin kullanımını da doğal olarak ortadan kaldırmaktadır (Milman, 2016). Benzer bir sorun Vietnam'da 1985'te yaşanan büyük fırtınadan dolayı teknelerde yaşayan ve balıkçılıkla uğraşan kk tekne sahiplerinin hükümet tarafından karaya

yerleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu insanlar karaya yerleştirilerek sorun çözülmeye çalışılmış ancak bu süreçte sosyal ağlar ve yaşam kaynakları da değişmiştir (DaCosta ve Turner, 2007). Yani yerleşim yerinin terk edilmek zorunda kalınması yerel dil, kültür, sosyal ağlar ve yaşam biçimi gibi kimlik unsurları ile geçim kaynakları üzerinde aşındırıcı ve yok edici etkiye sahip olabilmektedirler.

Konuya yönelik örnek olaylar, yeniden yerleşimden sonra yaygın olarak arazi büyüklüğünde ve hayvancılıkta azalmanın varlığını ortaya koymaktadır. Bu durum büyük ölçüde arazinin küçülmesinden kaynaklanmıştır. Arazinin küçülmesi hayvanların yaşaması, otlaması veya onlara yem üretilmesi için yeterli alan olmaması gibi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Yiyeceğin çoğunun satın alınmak zorunda kalınması, çalışma, eğitim vb. amaçlarla şehre günlük gidiş gelişlerin neden olduğu ulaşım masraflarının (Piggott-McKellar, vd., 2020) çoğalması da ek maliyetler olarak yeniden yerleşime tabi olan insanların yerleşim yerlerini terk etmelerinde etkili olan unsurlardır. Yani yeniden yerleşim öncesinde ücret ödenmeyen veya az bir ücretle ulaşılan mal ve hizmetler yeniden yerleşim sonucu daha pahalı hale gelmektedir.

İklim göçünün büyük ölçüde, yoğun nüfuslu ve genellikle sınırlı kaynaklara sahip olan gelişmekte olan ülkelerde beklenmektedir. Bu durum iklim değişikliğiyle birlikte bu ülkelere için arazi ve diğer kaynaklar açısından yeni bir kıtlık çağı anlamına gelmektedir. İklim değişikliği birçok gelişmekte olan ülkede eş zamanlı olarak göçü tetikleyebilir, ulusal ve uluslararası yönetişimi, işbirliğini ve ev sahibi toplulukların sınırlarını zorlayabilir (Kolstad vd., 2022: 2).

Planlı olarak yeniden yerleştirme, insanlar ve topluluklar arasındaki yoksullaşmayı ve geçim konusundaki kırılganlığı daha fazla artırabildiğinden, yeniden yerleştirilenler kendi evlerine dönme veya başka yerlere göç etme eğilimine girebilmektedir. Ayrıca yeniden yerleştirildikleri yerlerde kalmayı tercih edenlerin çoğu da geçimleri sağlama konusunda umutlu değildirler (Waleign ve Lujala, 2022). Örneğin 2019'da Mozambik'in merkezini vuran kasırgada özellikle Beria şehri çok etkilenmiştir. Yeniden yerleştirme ise afet sonrası bir acil önlem olarak alınmıştır. Halkın yerleştirildiği geçici barınma merkezlerinin çözüm olmadığını farkına varan hükümet, 88 bin kişiyi çoğunlukla kırsal alana yerleştirme yoluna gitmiştir (Jacobs ve Almeida, 2021). Oysa kırsal alana ya da başka şehirlere yeniden yerleştirme, kısa süreli ve can güvenliği açısından olumlu olmakla birlikte uzun vadede pek çok soruna neden olmaktadır. Yeniden yerleştirme, başta geçim kaynakları açısından olmak üzere sosyal açıdan da sıkıntılıdır. Çünkü düzenli bir işi olanların işine olan mesafesinin artması, yeterli altyapı ve sosyal donatıların tamamlanmamış olması gibi durumlar, yeniden yerleştirmeden beklenen faydanın sağlanamadığının ifadesi olarak görülmektedir. Ayrıca kırsal alanda ya da şehirde tarım, hayvancılık veya belli bir iş kolunda çalışmayı kendine geçim kapısı yapan kişiler için bu koşulların ortadan kalkması, yeniden yerleşim alanının terk edilmesi için zorlayıcı bir sebep haline gelmektedir.

2015'ten 2050'ye kadar dünyanın kentsel nüfusunun neredeyse iki katına çıkması beklenmektedir. Bunun nedeni, iklim değişikliğinin harap ettiği kırsal alanlardan gelen göçmenlerin ekonomik ve sosyal istikrar arayışıyla şehirlere yönelmesidir. Ancak dünyanın en hızlı büyüyen şehirlerinin çoğu hâlihazırda kendi iklim sorunlarıyla başa çıkmada ciddi yetersizliklere sahiptir (Blaine vd., 2022). Daha fazla insanın şehirlere yönelmesi eşitsizlik, yoksulluk ve kayıt dışılık (kayıt dışı çalışma ve yerleşimler) ile ilgili mevcut hassasiyetleri ve çevresel risklere maruz kalanların durumunu kötüleştirebilir. Bu durum şehirlerin iklim değişikliğine uyum sağlama kapasitesi üzerindeki baskıyı da artırmaktadır (Warn ve Adamo, 2022).

Hangi nedenlerle yapılsa yapılsın yer değiştirme planlarının etnik ve kültürel kimlik konularına duyarlı olması da ciddi öneme sahip bir konu özelliğindedir. Ev sahibi toplulukla, yeni yerleştirilen topluluk arasındaki gerginlikleri önleyecek tedbirlerin alınmasına olan ihtiyaç artmaktadır. Çünkü ev sahibi topluluk için mevcut toplum hizmetleri ve doğal kaynaklar üzerindeki baskılar önemli birer endişe kaynağı (Brookings Institution, 2014:13) haline dönüşmektedir.

Değişen iklimsel koşullarla birlikte artan afetler, yerleşim yerlerini yaşanamaz hale getirmektedir. Bu etkilerle yerleşim alanlarını terk etmek zorunda olanlar gibi tüm toplum da ciddi bedeller ödemek zorunda kalmaktadır. Göçün gelişigüzel veya plansız olması, toplumsal olarak katlanılmak zorunda kalınan yükleri artırmakta; sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenlerle, yeniden yerleştirmenin planlamaya dâhil edilmesi önemli yararlar

sağlamaktadır. Ancak yeniden yerleştirilenlerin sosyal ve ekonomik koşularının ortadan kalkması, yeniden yerleşim uygulamalarının başarısını azaltmaktadır.

4.2.Yeniden Yerleştirme Politikalarından Beklenenler

Yeniden yerleştirmede etkin politika geliştirmenin zorlukları arasında afet riskinin ve oluşumunun artan karmaşıklığı, bilgi ve kapasite eksikliği ile yasal sorumluluklar gibi faktörler yer almaktadır (Smith, 2018). Örneğin Hindistan'daki mevcut politikaların çoğu, muson ve kasırğa gibi hızlı gelişen felaketslere bağlı yerinden edilmeleri ele alırken, kıyı erozyonu gibi yavaş başlayan felaketler nedeniyle yerinden edilmeler henüz politika düzeyinde bir yer bulamamıştır. İklim değişikliğinin getirdiği zorlukların göz önüne alınması, Hindistan'da planlı geri çekilme konusunda geleceğe yönelik ulusal düzeyde bir politikayı gerektirmektedir (Panda,2020).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR)'ne göre planlı yer değiştirme, genellikle son çare olarak başvurulacak bir önlem olmalıdır. Devletler zorla tahliyelerden kaçınmalı ve bunlara karşı koruma sağlamalıdır (OHCHR, 2024). Bu nedenle mümkünse, yerinden edilmeyi önlemeye ve en aza indirmeye yönelik yerel önlemleri ifade eden yerinde adaptasyon (IOM, 2022: 1) öncelikli politika olmalıdır. Yani topluluklar yerinden edilmeden önce mevcut yerleşim alanında direnç oluşturmaya yönelik adımlar atılmalıdır. Buna ek olarak iklime dirençli geçim kaynaklarının ve koşulların oluşturulması, ekonomik gerekçelerle yer değiştirmenin ya da yeniden yerleşmenin önlenmesinde anahtar role sahiptir. Yerleşim yeri kadar geçim kaynaklarının da iklime dirençli hale getirilmesi esastır.

Planlamacı ve uygulamacılar için yer değişikliği belli bir iklimsel tehlikeye karşı yanıt olarak algılanmakla birlikte, yer değişikliği başka sorunlara neden olabilmektedir. Örneğin Zambia ve Vietnam'daki bazı planlı yer değiştirme vakaları yer değiştirme karar ve uygulamalarında dikkate alınması gereken hususları ortaya koymasından önemlidir. Bunlar, yer değiştirmeye daha geniş bir dayanıklılık açısından bakılması, yer değiştirmenin siyasi çıkarlar için değil gerçekte ihtiyaçların karşılanmasına hizmet etmesi ve çatışmaların çözümüne destek olunmasıdır (Lindegard ve Funder, 2017). Hükümetlerin, yeniden yerleşim yeri belirlemede belli önceliklere ağırlık vermesi gerekmektedir. Yeniden yerleşimin kalıcı olması belli koşulların varlığı ile mümkündür. Mesela ülkede tekrarlanan afetlerin sıklığına ve türüne göre bu afetlere daha az maruz kalan yerleşim yerlerinin önceden belirlenmesi ve bu yerleşim yerinin de yeniden yerleştirilecek toplulukların mevcut gelir kaynaklarını devam ettirebileceği özellikte olması gerekir. Buraların tanıtımının yapılması ve vatandaşın önceden görerek oradaki yaşam koşulları hakkında bilgi sahibi olması sağlanmalıdır. Yani farklı yeniden yerleşim alanlarından hangisinde kalabileceğini belirlemesi önemlidir. Örneğin (Salifu, 2021) Gana'da iklim kaynaklı yer değiştirme sonucunda yeni evlerin betondan yapılmış olması ve özellikle tuvalet olanağı sunması yeni yerleşim projesinin vatandaşlar tarafından başarılı görülmesine neden olmuştur.

Yeniden yerleştirme, insanların geçim kaynakları üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Bu nedenle, yeniden yerleştirme bir konut projesi olarak tasarlanmışsa beklenen amaca hizmet etmesi beklenemez. Yerleştirilen insanlar için geçim kaynağı ve düzenli gelirin elde edilmesi o yerde kalıcı olup olmayacaklarını belirleyen bir ölçüttür. Bunun için ekonomik fırsatlar sunacak şekilde yerleşim yerinin belirlenmesine dikkat edilmelidir. Yeniden yerleştirilen insanlara zorunlu geçim kaynakları sunmak bir seçenek olsa da çeşitlendirilmiş seçeneklerin sunulması başarı düzeyini ve kalıcılığı artırma potansiyeline sahiptir. İş sahalarına (sanayi, liman vb.) ve tarım alanlarına kolaylıkla ulaşımı sağlayacak alt yapının tesisi gereklidir. Eğer tarım yapılacaksa, tarım arazilerinin ekime hazır hale getirilmesi önemlidir. Aksi halde uygun geçim koşulları ya da seçenekleri sunulmaması insanların yeniden göç etmesine neden olacaktır.

Planlanan herhangi bir yer değiştirmenin, hane halkı, topluluk, sosyal uyum ve akrabalık bağlarına saygı göstermesi; bunların sürdürülmesine imkân tanınması ve aileleri ayılmaktan kaçınması (White House, 2021: 5) gerekmektedir. Bu konuya yönelik çeşitli çalışmalar vardır. Örneğin Sri Lanka'da tsunami ve heyelan sonucunda yeniden yerleştirilenler üzerinde yapılan çalışma bulguları, afetten etkilenen toplulukların çoğunluğunun etnik köken, din, sosyal çevre, doğal çevre, geçim ve yaşam tarzı gibi kültürel faktörlerle ilgili çeşitli sorunlar nedeniyle yeniden yerleşimden memnun olmadığını ortaya koymaktadır (Siriwardhana, vd., 2021). Kolombiya'da aşırı yağışlar ve heyelanlar

nedeniyle 2010'da Gramalote kasabası tamamen yok olmadan önce taşınmak için yeterli zamana sahip olabilmış ve farklı geçici yerleşim yerlerinde kaldıktan sonra hükümet tarafından yeni bir yerleşim yeri oluşturularak halkın yerleşmesi sağlanmıştır. Şehrin aniden terk edilmesi, arkadaş ve komşulardan ayrı kalınması travmatik etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle konut dağıtımında büyük ölçüde topluluğun eski mekânsal organizasyonu dikkate alınmıştır (Smith ve Arenas, 2015).

Uyum politikaları içinde yeniden yerleşimin önemli bir yer tutması gerekliliği de kabul edilmelidir. Yeniden yerleşimin önemli bir ilkesi, bunun yalnızca son çare olarak görülmesi gerektiğidir (Arnall, 2019: 256). Risk azaltma önlemleri uygulanamaz hale geldiğinde ya da tükendiğinde insanların risk altındaki bölgelerden taşınmasına yardımcı olma (C40 Cities, 2022) gündeme alınmalıdır. Güvenli, hızlı ve ucuz bir göç sürecinin sağlanması, yeniden yerleştirilecek topluluklar açısından gerekli ve önemlidir. Hükümetlerin ulusal sınırlar içinde bu koşulları sağlaması, toplulukların güvensiz yerleşim yerlerinden daha kolay vazgeçebilmelerinde etkili olacaktır.

Yeniden yerleşim mecburi hale gelmişse, uygun yeni yerleşim alanları konusunda yetkililer ve halk arasında ortak bir tartışma yapılması, insanların taşınmadaki istekliliğini artırmaya yardımcı olacaktır. Hedef kitle erken bir aşamada karar alma sürecinde yer alırsa, yeni yerleşim yerlerinin geliştirilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi konularına daha fazla sahip çıkabilirler. Böylece yeniden yerleşim, iklimle bağlantılı yerinden edilmeye karşı kalıcı bir çözüm olarak görülebilir (Jacobs ve Almeida, 2021).

5.SONUÇ

Değişen iklim nedeniyle insan yerleşimlerinin yeniden oluşturulması, hükümetler için önemli bir gündem ve politika konusu haline gelmektedir. Ciddi düzeyde sosyoekonomik boyutlara ve etkilere sahip olabilecek özellikleri bulunan insan yerleşimlerinin taşınması konusunda hükümetlerin şimdiden hazırlıklara başlaması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada iklim değişikliğinin neden olacağı en önemli sorunlardan biri olarak insan yerleşimlerinin yeniden belirlenmesi ve bu alanlara yerleşimin sağlanmasının zorunluluğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

İklim değişikliğinin, gelecek dönemde daha fazla afete ve zarara neden olacağı beklenmektedir. Bu tablo, insan yerleşimleri açısından, önemli değişimlerin ve yeniden yerleşimlerin artacağına yönelik bir işaret. Afetlerin yoğunluğu ve sıklığı arttıkça birçok insan yerleşiminin, önleyici bir afet yönetimi stratejisi olarak yeniden belirlenmesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Yerinde uyum çabalarının yetersiz kalması ya da daha az uygulanabilir olması halinde hükümetler için halkın yeniden yerleştirilmesi tek ve en uygun seçenek haline gelmektedir. Bu süreç çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan insan ihtiyaçlarına cevap üretebilen yeni yerleşim yerlerinin planlanmasını gerekli kılmaktadır. Geleneksel noktada iklim değişikliği, yerleşim yeri planlamanın itici gücü haline gelmektedir.

Bugün iklim değişikliğinin en önemli etkileri su ve hava olayları olarak gerçekleştiğinden en büyük zararlar ve dolayısıyla yer değiştirme kararları kıyı bölgeleri için alınmakta ve uygulanmaktadır. İnsanlar kıyı bölgelerinden iç bölgelere, alçak bölgelerden yüksek bölgelere doğru yerleşme eğilimine girmektedir. Bu yer değişikliği ev sahipliği oranının artması, konutların daha sağlam, sağlıklı ve kullanışlı olması, alt yapının gelişmiş olması gibi olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı gibi ciddi sorunlara da neden olabilmektedir. İklim kaynaklı yer değiştirmeler ve yeniden yerleştirmelere ilişkin ortaya çıkan örnekler, yeniden yerleştirmeye yönelik endişelenilmesi gereken durumların varlığına işaret etmektedir. Ayrıca iklim soylulaştırması yerinden edilmeyi artırdığı gibi mevcut sosyoekonomik eşitsizliklerin derinleşmesindeki önemli bir neden haline gelmektedir.

Yavaş seyreden afetler ve tehditler hem yönetim hem de afetlerden etkilenen halk için daha geniş zamanda ve planlı şekilde yer değiştirmenin gerçekleşmesini sağlayarak ani, hızlı ve plansız yer değiştirmelere göre olumlu etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenlerle iklimsel felaketlerin mevcut ve beklenen etkileri dikkate alınarak hem var olan yerleşimlerin kademeli olarak taşınması hem de yeni yerleşim alanlarının belirlenip ilan edilmesi gerekmektedir.

Yeniden yerleşim faaliyetleri, yeniden yerleşime maruz kalan toplulukların yararına olacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Adil ve eşit davranılması, önceki yaşam koşullarından daha iyi koşulların sunulması, yeniden yerleşimden beklenen temel öncelikler olmalıdır. Ancak yeniden yerleştirmede

fiziksel dayanıklılığa odaklanması, bu yer değiştirmenin ekonomik ve sosyal maliyetlerinin yüklenildiği veya yklenilmek zorunda bırakıldığı topluluklarda daha fazla yoksullaşmaya ve sosyal aşınmalara neden olabilmektedir. Deneyimler, yeniden yerleştirmelerin sosyal ve ekonomik alanları içeren geniş bir perspektifle ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yerleşim yerinde konut başta olmak üzere altyapının sağlıklı olması, hizmetlerin kaliteli ve kesintisiz sunulması önemlidir. Bunlara ek olarak ve en az bunlar kadar önemli olan Şey ise üretim faaliyetleridir. İnsanlara mümkünse eski üretim faaliyetlerine devam edecekleri koşulların sunulması, bu mümkün değilse yeni geçim kaynaklarının oluşturulması, yerleştirmenin amaca ulaşmasında önemli bir işleve sahiptir. Yeni geçim kaynaklarının neler olabileceği konusunda hükümet, yerel yönetimler, özel sektör ve STK'lar tarafından bilgilendirme ve desteklemelerin yapılması önem taşımaktadır.

İklim kaynaklı yeniden yerleştirmede, toplulukların kültürlerini, geleneklerini sürdürmelerine imkân tanınması önemlidir. Bu koşulların sağlanamadığı yerleştirmeler kısa sürede kültür ve kimlik kaybına neden olmaktadır. Bu bağlamda yeniden yerleştirmenin ana amaç olan insan hayatının korunmasına ek birtakım işlevleri de gerçekleştirmesine önem verilmelidir. Bu sayede insan hayatı korunarak topluluk çeşitliliği de sağlanmış olur.

Sonuç olarak, iklim değişikliğinin etkilerine karşı bir uyum aracı olan yeniden yerleştirmelerin, sadece afete maruz kalma riskini azaltma boyutuyla değil, sosyal ve ekonomik dayanıklılığın gerçekleşmesine katkı yapacak boyutlarıyla da ele alındığında faydasının yüksek olması beklenebilir.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Arnall, A. (2019). Resettlement as climate change adaptation: what can be learned from state-led relocation in rural Africa and Asia? *Climate and Development*, 11(3), 253–263. <https://doi.org/10.1080/17565529.2018.1442799>.
- BBC (2023, Kasım 28). *İklim değişikliği: deniz seviyesi ykseldike Miami'de kiralar da artıyor*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c6pxdd9k3wko>.
- Bernstein, B. (2023, May 11). *People on the move: reporting on migration, mobility and displacement in the age of climate change*. <https://earthjournalism.net/resources/people-on-the-move-reporting-on-migration-mobility-and-displacement-in-the-age-of-climate>.
- Best K. & Jouzi, Z. (2022). Climate gentrification: methods, gaps, and framework for future research. *Frontiers in Climate*. 4(828067). doi: 10.3389/fclim.2022.828067.
- Blaine, T., Canney, J., Kline, J. & Locke, R. (2022, June). *Climate change, migration and the risk of conflict in growing urban centers*. United States Institute Of Peace. <https://www.usip.org/publications/2022/06/climate-change-migration-and-risk-conflict-growing-urban-centers#:~:text=From%202015%20to%202050%2C%20theof%20economic%20and%20social%20stability>.
- Brookings Institution (2014). *Climate change and internal displacement*. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Climate-Change-and-Internal-Displacement-October-10-2014.pdf>.
- Cambridge Dictionary (2024). *Gentrification*. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/_english/gentrification.
- Carnea, M.M. (2021). The risks and reconstruction model for resettling displaced populations. In: M. Koch-Weser, S. Guggenheim (Eds.) *Social development in the World Bank* (235-264). Switzerland: Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-57426-0_16.

- C40 Cities (2022, March). *Why cities must prepare for climate migration*. https://www.c40knowledgehub.org/s/article/Why-cities-must-prepare-for-climate-migration?language=en_US.
- DaCosta, E. & Turner, S. (2007). Negotiating changing livelihoods: the sampan dwellers of Tam Giang Lagoon, Viêt Nam, *Geoforum*, 38(1), 190-206. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.08.003>.
- FAD Foundation (2020). *Climate change and climate gentrification*. <https://fadfoundation.org/climate-change-and-climate-gentrification/>.
- Florida, R. (2018, July 11). 'Climate gentrification' will deepen urban inequality. *Huffpost*. https://www.huffpost.com/entry/climate-gentrification-will-deepen-urban-inequality_n_5b46150fe4b0c523e26514bd.
- Garay, E. (2023, October 31). Environmental disasters and 'dark' tourism: The modern-day ghost towns created by the climate crisis. *CNN*. <https://edition.cnn.com/travel/modern-day-ghost-towns-climate-crisis-scen/index.html>.
- Geisler, C. & Currens, B. (2017). Impediments to inland resettlement under conditions of accelerated sea level rise, *Land Use Policy*, 66, 322-330. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.03.029>.
- Gould, K.A. & Lewis, T.L. (2021). Resilience Gentrification: Environmental Privilege in an Age of Coastal Climate Disasters. *Front. Sustain. Cities*, 3:687670. doi: 10.3389/frsc.2021.687670.
- Hu, S. (What is climate gentrification?. <https://www.nrdc.org/stories/what-climate-gentrification>.
- IFRC (2020). *Displacement and climate-key terms*. The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, https://ctk.climatecentre.org/downloads/modules/training_downloads/2g%20FactSheet%2002%20-%20Displacement%20and%20Climate%20-%20Terminology.pdf.
- Igini, M. (2021). *How ecological migration in China could succeed without breaking rural traditions*. <https://earth.org/how-ecological-migration-in-china-could-succeed-without-breaking-rural-traditions/>.
- International Displacement Monitoring Centre and Norwegian Refugee Council (2020). *Global report on internal displacement 2020*. <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/2020-IDMC-GRID.pdf>.
- IOM (2022). People on the move in a changing climate-linking policy, evidence and action. <https://publications.iom.int/system/files/pdf/PUB2022-094-L%20COP27%20Policy%20paper%2020Oct22%20Final.pdf>.
- IOM (2024). *Planned relocation: four points to consider in a changing environment*. <https://rosanjose.iom.int/en/blogs/planned-relocation-four-points-consider-changing-environment>.
- Jacobs, C. & Almeida, B. (2021). Government-led resettlement after natural disasters as a durable solution? the case of cyclone Idai. *Refugee Survey Quarterly*, 40(2), 239–247. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdaa041>.
- Kolstad, I., Lujala, P. & Wiig, A. (2022). Internal climate migration in a new era of scarcity. <https://www.cmi.no/publications/file/8432-internal-climate-migration-in-a-new-era-of-scarcity.pdf>.
- Lindegaard, L. & Funder, M. (2017). *Climate change and planned relocation*. Chr. Michelsen Institute. <https://www.jstor.org/stable/resrep15997?seq=1>.
- López-Carr, D. & Marter-Kenyon, J. (2015, January 14). Human adaptation: manage climate-induced resettlement. *Nature*, 517(265–267). <https://www.nature.com/articles/517265a>.
- Lustgaten, A. (2020, July 23). The great climate migration, *The New York Times Magazine*. <https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/23/magazine/climate-migration.html>.

- Migration Data Portal (2023, December 23). *Environmental migration*, https://www.migrationdataportal.org/themes/environmental_migration_and_statistics.
- Milman, O. (2016, December 16). Alaska indigenous people see culture slipping away as sea ice vanishes. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2016/dec/19/alaska-sea-ice-vanishing-climate-change-indigenous-people>.
- Nathan, A. (2019, July 15). Climate is the newest gentrifying force, and its effects are already re-shaping cities. *SITNBoston*. <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2019/climate-newest-gentrifying-force-effects-already-re-shaping-cities/>.
- OHCHR(2024). *Human rights, climate change and migration*-key messages. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/materials/KMMigration.pdf>.
- Panda, A. (2020). *Climate change, displacement, and managed retreat in coastal India*, <https://www.migrationpolicy.org/article/climate-change-displacement-managed-retreat-india>.
- Pearson, J., Jackson, G. & McNamara, K. E. (2023). Climate-driven losses to knowledge systems and cultural heritage: a literature review exploring the impacts on indigenous and local cultures. *The Anthropocene Review*, 10(2), 343–366. <https://doi.org/10.1177/20530196211005482>.
- Piggott-McKellar A.E, Pearson, J., McNamara, K.E. & Nunn, P.D. (2020). A livelihood analysis of resettlement outcomes: lessons for climate-induced relocations. *Ambio*. 49(9):1474-1489. doi: 10.1007/s13280-019-01289-5.
- Salazar, D. (2023). *Climate-related displacement: potential protections in U.S. policy*. <https://reliefweb.int/report/world/climate-related-displacement-potential-protections-us-policy>.
- Salifu, A.M. (2021). Climate-induced relocation and social change in Keta, Ghana. *Journal of Social Change*, 13(2), 58–66. DOI: 10.5590/JOSC.2021.13.2.05.
- Siriwardhana, S. D., Kulatunga, U., Samaraweera, A. & Shanika, V. G. (2021). Cultural issues of community resettlement in post-disaster reconstruction projects in Sri Lanka. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 53, 102017. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.102017>.
- Smith, A.O. (2009). *Sea level rise and the vulnerability of coastal peoples: responding to the local challenges of global climate change in the 21st century*. https://www.unisdr.org/files/14028_4097.pdf.
- Smith, A.O. (2018). *Disasters and large-scale population dislocations: international and national responses*. https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/EGM2019_displacement.pdf.
- Smith, A.O. & Arenas, C. (2015). *Post-disaster resettlement the transition to the new community in Gramalote, Colombia*. Natural Hazards Center. <https://hazards.colorado.edu/quick-response-report/post-disaster-resettlement>.
- UNFCCC (2014). *Uruguay: national resettlement plan*. <https://unfccc.int/climate-action/momentum-for-change/lighthouse-activities/national-resettlement-plan>.
- UNHCR (2011). *The 1951 convention relating to the status of refugees and its 1967 protocol*. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4ec262df9.pdf>.
- UNHCR (2016). *Frequently asked questions on climate change and disaster displacement*. <https://www.unhcr.org/news/stories/frequently-asked-questions-climate-change-and-disaster-displacement>.
- United Nations (2014). *Migrations, resettlement and climate change in Viet Nam*. https://www.nri.org/images/documents/development-programmes/climate_change/publications/Migration_and_climate_change_BW.pdf.
- Vijekumara, P.A. (2015). *A study on the resettlement planning process applied in post-landslide disaster resettlement projects in Sri Lanka*. https://nbro.gov.lk/images/content_image/pdf/symposia/4.pdf.

- Walelign, S. & Lujala, P. (2022). A place-based framework for assessing resettlement capacity in the context of displacement induced by climate change. *World Development*, 151(105777). <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105777>.
- Wang, S., Wang, H. & Liu, Y. (2022). Climate gentrification: a conceptual framework and empirical evidence in the city of Gold Coast, Australia. *Cities*, 132(104100). <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S026427512200539X?via%3Dihub#preview-section-introduction>.
- Warn, E. & Adamo, S.B. (2014). The impact of climate change: migration and cities in south America. *WMO Bulletin*, 63(2):10-14.
- Watson, J. (2022). Climate change is already fueling global migration. the world isn't ready to meet people's changing needs, experts say. *PBS News*. <https://www.pbs.org/newshour/world/climate-change-is-already-fueling-global-migration-the-world-isnt-ready-to-meet-peoples-needs-experts-say>.
- White House (2021). *Report on the impact of climate change on migration*. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/10/Report-on-the-Impact-of-Climate-Change-on-Migration.pdf>.
- World Economic Forum (2022). *Cities are under strain as climate change drives a new wave of migration*. <https://www.weforum.org/agenda/2022/06/climate-migration-strains-cities-finances>.

Psikolojik Dayanıklılığın İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini Üzerindeki Etkisinde İşte Kendini Yetiştirmenin Aracı Rolü^{1,2}

The Mediating Role of Thriving at Work in Effects of Psychological Resilience on Work-Non-Work Life Balance Satisfaction

Fatma AYYILDIZ³, Hilal BARAN⁴

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolünü incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada küme örnekleme ve kartopu örnekleme tekniğiyle Türkiye'nin yedi bölgesinde yer alan devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan 386 akademisyene ilişkin veri Google forms aracılığıyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 26, Process Makro ve AMOS yapısal eşitlik modeliyle analiz edilmiştir.

Bulgular: Araştırma sonuçlarına göre, psikolojik dayanıklılık, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ve işte kendini yetiştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Benzer şekilde işte kendini yetiştirme de iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca, işte kendini yetiştirmenin, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiği tespit edilmiştir.

Sınırlılıklar: Örneklemin sadece belirli üniversitelerden oluşması ve akademisyenler dışındaki üniversite çalışanlarının araştırma kapsamına alınmaması ve araştırma verilerinin çevrimiçi toplanarak yüz-yüze görüşmelerin yapılamaması, nitel analiz tekniklerinin kullanılmaması, araştırmaya katılanların sosyal beğenilirlik ve kendini kabul ettirme düşünceleri doğrultusunda cevap verme ihtimallerinin olması, araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: Ulusal ve yabancı literatürde psikolojik dayanıklılık, işte kendini yetiştirme ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini kavramlarını bir bütün olarak ele alıp işte kendini yetiştirmenin aracı rolünü değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanmaması literatürdeki boşluğa işaret etmektedir. Bu araştırma söz konusu boşluğun doldurulması ve literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini, İşte Kendini Yetiştirme, Psikolojik Dayanıklılık

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to examine the mediating role of self-cultivation at work in the relationship between psychological resilience and work-non-work life balance satisfaction.

Design/Methodology: In the research, data on 386 academics working at state and foundation universities in seven regions of Turkey were obtained through Google forms using cluster sampling and snowball sampling techniques. The data obtained was analyzed with SPSS 26, Process Makro and AMOS structural equation model.

Findings: According to the research results, psychological resilience positively affects work-non-work life balance satisfaction and self-development at work. Similarly, self-cultivation at work also positively affects work-non-work life balance satisfaction. Additionally, it has been determined that self-cultivation at work plays a mediating role in the relationship between psychological resilience and work-non-work life balance satisfaction.

Limitations: The limitations of the research are that the sample consists only of certain universities, that university employees other than academics are not included in the scope of the research, that research data are collected online and face-to-face interviews cannot be conducted, that qualitative analysis techniques are not used, and that the participants are likely to answer in line with their thoughts of social desirability and self-acceptance.

Originality/Value: The fact that there is no study in the national and foreign literature that considers the concepts of psychological resilience, self-cultivation at work and work-non-work life balance satisfaction as a whole and evaluates the mediating role of self-cultivation at work points to a gap in the literature. Filling this gap and contributing to the literature with this research. is targeted.

Keywords: Work-Non-Work Life Balance Satisfaction, Thriving At Work, Psychological Resilience

¹ Bu çalışma, 9-11 Kasım 2023 tarihlerinde düzenlenen "EMIDWORLD 1st International Congress on Economics Public Finance Business & Social Science" kapsamında sözlü özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Hilal Baran danışmanlığında Fatma Ayyıldız tarafından "Psikolojik Dayanıklılığın İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini Üzerindeki Etkisinde İşte Kendini Yetiştirmenin Aracı Rolü" başlığı ile tamamlanarak 02.10.2023 tarihinde savunulan Yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

³ Bilim Uzmanı, fatma.m03@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9571-1347

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Hilal.durmus@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4254-9566

1. GİRİŞ

Dayanıklılık, uzun süreli sıkıntılara ve krizlere dayanma ve duygusal anlamda iyileşme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Walsh, 2015). Kişilik dayanıklılığı, stresli koşullar karşısında bireylerin sağlığını, ruhsal durumunu ve performansını iyileştiren tutumların bir kombinasyonu olarak ortaya çıkmaktadır (Maddi vd., 2006: 575). Psikolojik dayanıklılık ise, bireylerin zor, sıkıntılı ve stresli dönemlerinde yaşam dengesini korumalarına yardımcı olan, zihinsel sağlık sorunlarının ortaya çıkmasını engelleyen, sağlığa pozitif etki edip sorunları çözme ve aşma imkânı sağlayarak hayatlarına devam etme gücünü veren (Başar, 2020: 38) etkili bir başa çıkma stratejisidir (Fletcher ve Sarkar, 2013: 13).

Dayanıklılık, bir kişinin fiziksel veya duygusal olarak kolayca zarar görmesini veya olumsuz etkilere açık olduğu durumlarda savunmasız ya da zayıf olmasını önlemektedir. Bunun yanında bir sistemin veya sürecin düzenli ve istikrarlı bir şekilde işlenmesini teşvik etmede ve bir kişinin içsel ve dışsal kaynaklarını ayarlayarak olumlu sonuçlar elde etmesine katkı sağlamaktadır (Sun vd., 2022: 5). Bu noktada bireysel kaynaklar, bireylerin strese karşı dayanıklı olmalarına yardımcı olan (Hobfoll, 1989), rol taleplerini karşılamayı veya hedeflere ulaşmayı sağlayarak dengeyi güçlendiren özellikler ve beceriler olduğundan (Wayne vd. 2020: 27) bireysel kaynakların, çalışanların tutum ve davranışları üzerinde olumlu bir etkiye neden olabileceği öne sürülmekte, bu tutum ve davranışlar aracılığıyla da örgüt düzeyinde olumlu sonuçlar üretebileceği düşünülmektedir (Shin vd., 2012: 728).

Dayanıklılık, aynı zamanda aşırı travmatik olaylardan sonra bireyin kendini yetiştirmesini (geliştirmesini) destekleyen işlevsel bir kişilik özelliği olarak da karakterize edilmektedir (Yildirim, 2019: 185). Dolayısıyla bireyin karşılaşacağı sıkıntılı durumlar sonrasındaki süreci daha iyi anlayabilmede dayanıklılık özelliği ve kendini yetiştirme koşullarına ilişkin araştırmaların yapılması farklı ve daha iyi bakış açıları sunacağı düşünüldüğü için söz konusu kavramların incelenmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Park, 2012: 121).

İşte kendini yetiştirme, bireyin iş ortamında öğrenme ve canlılık deneyimlerinin birleşiminden kaynaklanan bir psikolojik durumu ifade etmektedir (Spreitzer vd., 2005: 538). İşte kendini yetiştirme, sürdürülebilirlik ve kurumsal etkililik için bir araç olarak vurgulanmakla birlikte (Moloney vd., 2020:1) bireylerin sağlık ve gelişimsel sonuçlarına katkıda bulunan, bireysel büyüme ve gelişimde önem arz eden psikolojik bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Sun vd., 2022: 5). Çünkü kendini yetiştirme, bireylerin kendi gelişimlerini desteklemek ve ilerletmek için iş ortamlarını yönlendirmelerine ve değiştirmelerine yardımcı olan uyarlanabilir bir fonksiyon görevi üstlenmekte (Spreitzer vd., 2005: 537) ve zorlu bir süreçten geçerek elde edilen faydaların önemini belirtmektedir (IJntema vd., 2021: 7).

Bağlamsal özellikler, bireysel özellikler ve çevredeki kaynaklar sonucunda gerçekleşen işte kendini yetiştirmenin ortaya çıkması için (Griffin vd., 2023: 255) yani bireylerin öğrenmeyi ve canlılığı deneyimleyebilmesi için psikolojik kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır (Hussain vd., 2022: 3). Bu bağlamda esneklik ve uyum sağlama gibi dayanıklılık özelliklerine sahip olmak veya dayanıklılık sergilemek, bir olumsuzluk sonrasında veya zorluk yaşandığında bireyin kendini yetiştirmesi, geliştirmesi veya başarılı olması için önerilmektedir (Brown vd., 2017:172).

Kendini yetiştirme ve gelişme için önemli görünen bir diğer bilişsel süreç, bireyin özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma gibi temel psikolojik ihtiyaçlarına ilişkin algıladığı tatmin düzeyidir (Brown vd., 2020: 62). Bireyin kişisel hayatı ve hayatının diğer yönleri ile işi arasında dengeyi korumak, hayata ilişkin bir bakış açısına sahip olmak, yüksek performans gösterenler için psikolojik dayanıklılığın ve işte kendini yetiştirmenin temel özellikleri olarak vurgulanmaktadır (Sarkar ve Fletcher, 2014: 54). Bu noktada, kişisel irade duygusunu ve kişinin stresli olaylardan sonra toparlanabileceği inancını içeren dinamik, şekillendirilebilir bir direnç kaynağı olan psikolojik dayanıklılık, denge tatminini teşvik eden kişisel bir kaynak olarak da incelenmektedir (Wayne vd., 2020: 27). İş ve aile taleplerinin artması karşısında bireylerin ailesi ve işi arasında tatmin edici düzeyde bir dengeye ulaşmak, pek çok çalışan için önem arz eden bir kariyer değeri olarak görülmektedir (Valcour, 2007: 1512). Bu bağlamda, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini, bireyin nesnel bir hedefi başarması yerine, bireyin zamanını; işi, ailesi ve kişisel yaşamı arasında nasıl dağıttığına ilişkin tatmin düzeyini ifade etmektedir (Ortiz-Bonnin, vd., 2023: 1035). Başka bir deyişle, iş iş-dışı yaşam

dengesi tatmini, kişinin iş ve aile rollerine yönelik taleplerini karşılamadaki başarı derecesinin değerlendirilmesinden kaynaklanan genel memnuniyet düzeyini yansıtılmaktadır (Valcour, 2007: 1512). Görüldüğü üzere, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmininin tanımı, çalışanların iş ve kişisel yaşamını kabul edilebilir bir düzeyde birleştirebileceklerine işaret etmektedir (Metselaar vd., 2023: 462).

İlgili alan yazında psikolojik dayanıklılık, işte kendini yetiştirme ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini kavramlarının önemli konular olarak vurgulanması ve söz konusu kavramların olumlu tutumsal ve davranışsal sonuçları arttırması ya da olumsuz tutumsal ve davranışsal sonuçları ise azaltmaları, bu üç değişkene odaklanmamızda etken olmuştur. Literatürde kavramların ikili olarak bazı çalışmalara konu olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkiyi (Wayne vd., 2020), psikolojik dayanıklılık ve işte kendini yetiştirme arasındaki ilişkiyi (Carver, 1998; Sarkar ve Fletcher, 2014; Sun vd., 2022; Yun vd., 2022), işte kendini yetiştirme ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkiyi değerlendiren (Di Milia ve Jiang, 2022) sınırlı çalışma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işte kendini yetiştirmenin aracı rolünü inceleyen alışmalar (Frazier ve Tupper, 2018; Abid vd., 2016; Li vd., 2016; Jiang, 2017; Abid vd., 2018; Abid vd., 2019; Karadeniz vd., 2020; Zhai vd., 2021; Di Milia ve Jiang, 2022; Sun vd., 2022; Hussain vd., 2022) olsa da ulusal ve yabancı literatürde psikolojik dayanıklılık, işte kendini yetiştirme ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini kavramlarını bir bütün olarak ele alıp psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolünü değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, mevcut araştırmanın özgün yanını ve önemini göstermektedir. Bu araştırmayla söz konusu boşluğun doldurulması ve literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir. Literatürdeki boşluktan hareketle mevcut çalışmanın amacı, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolünü incelemektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Psikolojik Dayanıklılık

Türkiye'de bazı araştırmalarda yılmazlık ya da kendini toparlama gücü (Güloğlu ve Kararımk, 2010: 77; elik vd., 2019: 297) olarak da kullanılan psikolojik dayanıklılık kavramı pozitif örgütsel davranışa göre, belirsizlik, terslik, başarısızlık, çatışma, ya da ilerleme, olumlu yönde değişim ve sorumluluğun artması gibi durumların akabinde bireyin kendini tekrardan toparlayabilmesi için gerek duyulan pozitif psikolojik kapasitedir (Larson ve Luthans, 2006: 81). Psikolojik dayanıklılık, olayların üstesinden gelme becerisini destekleyen bir kişilik özelliği olarak vurgulandığı gibi (Sezgin, 2012: 490), stresle baş etme ya da sıkıntılı durumlara maruz kalmanın üstesinden gelme süreci olarak da görülmektedir (Meredith vd., 2011: 2). Bu durumda psikolojik dayanıklılığın, kişisel bir özellik olduğunu ve bireyin yüzleştiği gerçekler karşısında algılayarak öğrendiğini, bu durumun gelişimsel süreç içeren bir olgu olduğu ifade edilmektedir (Basım ve etin, 2011: 105). Psikolojik dayanıklılık, bağlılık, kontrol ve meydan okumanın bir bileşimidir (Kobasa, 1979). Söz konusu bağlılık, kontrol ve meydan okuma bileşenleri, bireye stres barındıran olaylarla karşılaşıldığında kişisel gelişim ya da bu durumlardan fayda elde etmek için fırsatlar yaratma yeteneği sağlamaktadır (Lambert vd., 2003: 181). Sonuç itibariyle, psikolojik dayanıklılık, olumsuz durumlara rağmen var olan zorlukların üstesinden gelebilen ve beklenenden daha iyi düzeyde gelişim gösteren bireyin ayakta kalarak varlığını devam ettirmesini sağlayan bir özellik olarak özetlenebilmektedir (lker Tümlü ve Reçepoğlu, 2013: 206).

Psikolojik dayanıklılık süreçleri, bireylerin acı verici deneyimlerden kurtulmalarını, hayatlarının sorumluluğunu üstlenerek daha iyi şekilde yaşamalarını devam ettirmelerini sağlamaktadır (Walsh, 2015: 4). Bireyin psikolojik özelliklerinden biri olarak ifade edilen psikolojik dayanıklılık, bireyin iş yaşam kalitesini ve iş streslerini etkileme potansiyeline sahiptir (Aslan, 2023: 698). Ayrıca alışanların tükenmişlik sendromuyla başa çıkmasında ele alınan başa çıkma stratejilerinden biri olarak psikolojik dayanıklılığı arttırmaya yönelik eğitimlerin alınması vurgulanmaktadır (Yalçın ve Aslan, 2021: 107). Çünkü, bağlılık, kontrol ve meydan okumadan oluşan bir kişilik tarzı olan psikolojik dayanıklılık, bireyin hayatta kalmasını ve gelişim yoluyla yaşamının zenginleşmesini teşvik etmektedir (Lambert vd., 2003: 181). Psikolojik dayanıklılığı yüksek olanlar, kriz ve çatışma ortamlarında yapıcı davranışlar sergilemekte, stresli durumları daha iyi şekilde yönetebilmekte, işlerine odaklanma sorunu yaşamamakta, mücadeleci bir ruh haline sahip olmaktadır (Kavi ve Karakale, 2018: 57). Ayrıca psikolojik olarak dayanıklı olan bireylerin işlerinde daha başarılı ve etkili

ve örgütsel bağlılıkları daha yüksek, günlük gerçekleştirilen işlere, aktivitelere daha fazla bağlandıkları, işten ayrılma eğilimleri daha düşük, yaşamlarını denetim altında tutan ve beklenmedik, öngörülmeleyen gelişmeleri bir fırsat olarak gördükleri söylenebilmektedir. Ancak psikolojik dayanıklılık düzeyi düşük olanlar uzaklaşma, dışsal kontrol odağı ve değişikliğe karşı direnç eğilimi göstermektedir (Sezgin, 2012: 491).

2.2. İş-İş Dışı Yaşam Dengesine İlişkin Tatmin

İş-yaşam dengesi, bireyin herhangi bir zamanda kendisi, ailesi, işi, arkadaşları ve sağlığını yani hayatıyla ilgili söz konusu beş yönü dengelemesidir (Pichler, 2009: 451). İş-yaşam dengesi, iş ve yaşam alanında ortaya çıkabilecek potansiyel çatışma karşısında, bireyin kendisine ayrılan zaman, enerji ve kendini gerçekleştirme duygusunu yönettiğine dair inancını ifade eden öznel bir durumdur (Zwiech, 2021: 2).

İş-iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin ise, bireyin iş ve aile rollerine yönelik taleplerini karşılamaadaki başarı derecesinin değerlendirilmesinden kaynaklanan genel memnuniyet düzeyi olarak kavramsallaştırılmaktadır (Valcour, 2007: 1512). Diğer bir ifadeyle, bireylerin duygusal deneyimleri ile iş ya da iş dışı rollere katılımına veya etkinliğine yönelik algısının, söz konusu rollere yüklediği değer ile orantılı olduğuna ilişkin genel değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Di Milia ve Jiang, 2022: 2). İş-yaşam dengesi tatmini, işin veya ailenin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini kavramsallaştırmanın yolu olarak görülmektedir (Präg vd., 2011: 89). İş-iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin, bireylerin öznel ve içsel değerlendirmesine dayanarak kendi iş ile aile/iş dışı yaşamının denge durumu hakkındaki hislerine ve düşüncelerine odaklanan duygusal süreci ifade etmektedir (Wayne vd., 2017; Wayne vd., 2020: 27). Bu çerçevede iş-iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin, iş-iş dışı yaşam dengesinin düzeyinden ziyade, bu denge seviyesine ilişkin algısal veya duygusal tepkileri yansıtmaktan bilişsel ve duygusal bileşenleri içeren bölünmez ve bütünsel bir yapıdır (Beham ve Drobníč 2010: 671; Szücs vd., 2011: 98).

Bireyler için farklılık gösteren iş-iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin, bireylerin kişisel değerleri ve istekleri tarafından belirlenmekte (Ortiz-Bonnin, vd., 2023: 1035) ve birey, aile ve iş ortamı faktörlerine dayanmaktadır (Griffin vd., 2023: 255). İş-iş dışı yaşam dengesi tatmininin bireysel ve örgütsel açıdan sonuçlarından bahsetmek gerekirse, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini; bireylerin kariyer tatminini (Valcour, 2007), örgütsel bağlılığını (Wayne vd., 2017), işe katılımını (Valcour, 2007), iş tatminini (Valcour, 2007; Wayne vd., 2017), iş-yaşam tatminini (Grawitch vd., 2013), aile tatminini (Wayne vd., 2017), aile performansını (Wayne vd., 2017), yaşam tatminini (Szücs vd., 2011; Grawitch vd., 2013) ve iş yaşam kalitesini (Präg vd., 2011) pozitif yönde etkilemekte ancak işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilemektedir (Wayne vd., 2017).

2.3. İşte Kendini Yetiştirme

Pozitif örgütsel davranış alanında yoğun ilgi duyulan ve dikkat çeken kavramlardan biri olarak görülen işte kendini yetiştirme kavramı (Nekooee vd., 2021: 118), iş yerinde karşılaşılan kişisel gelişimin bir prototipi olarak belirtilmektedir (Karadeniz ve Akçakanat, 2019: 62). İşte kendini yetiştirme, bireylerin yaptıkları ve yapma biçimlerinin, gelişimlerini olumlu bir şekilde ilerletip ilerletmediğini değerlendirmelerini sağlayan öznel bir deneyimdir (Spreitzer vd., 2005: 537). İşte kendini yetiştirme, çalışanların enerji, heyecan ve coşkuyla çalışırken eş zamanlı olarak yeni şeyler öğrenip kendilerini olumlu yönde geliştirmeleri ve ilerlemeleridir (Koçak, 2021: 74). Bu noktada işte kendini yetiştirmenin, çalışanların öğrenmeyi ve canlılığı deneyimledikleri olumlu bir psikolojik durumu ifade etmektedir (Spreitzer vd., 2005: 538). İşte kendini yetiştiren bireyler, iş yaşamlarında etkin bir yol almakta ve pozitif duygu hissederek işletmeye katkı sağlamaktadır (Carmeli, ve Spreitzer, 2009: 169). İşte kendini yetiştiren bireylerin diğerlerine nazaran daha proaktif, yaşam boyu öğrenen, daha fazla kariyer odaklı, dayanıklı ve sağlıklı oldukları, etkili performans sergiledikleri (Karadeniz vd., 2020: 231), daha kapsamlı düşünebildikleri ve yetkin oldukları önemle belirtilmektedir (Koçak, 2021: 74).

İşte kendini yetiştirme, iş yerinde pozitif bir ortam ve enerji sağlayarak çalışanları strese, duygusal tükenmişliğe ve sinizme (Vivek ve Raveendran, 2017: 1) karşı koruyarak bireylerin olumlu davranışsal sonuçlar sergilemelerine neden olmaktadır (Abid ve Ahmed, 2016: 125). İşte kendini yetiştirmenin sağlık, iş tutumları, performans (Kleine vd., 2019: 974) ve iş- iş-dışı bağlamlara ilişkin

sonuçları (Brown vd., 2020: 65) söz konusudur. İş yerinde kendini yetiştirmenin sağlık (Pravakar ve Kumar, 2014; Kleine vd., 2019) üzerindeki etkileri değerlendirilirken, pozitif sağlık (Walumbwa vd., 2018), öznel sağlık (Kleine vd., 2019), tükenmişlik (Kleine vd., 2019) gibi kavramlara odaklanılmaktadır. İşte kendini yetiştirmenin iş tutumlarından özellikle iş tatmini (Pravakar ve Kumar, 2014; Abid vd., 2016; Kleine vd., 2019; Karadeniz vd., 2020; Yi vd., 2022), işe bağlılık (Pravakar ve Kumar, 2014; Abid vd., 2018), işe katılım (Pravakar ve Kumar, 2014); rgtsel bağlılık (Yi vd., 2022), iyi oluş (Abid vd., 2020), kendini geliştirme (Paterson vd., 2014; Kleine vd., 2019), devamsızlık (Rehmat vd., 2021), işten ayrılma niyeti (Kleine vd., 2019), ses çıkarma davranışı (Abid vd., 2020), yardım etme davranışı (Frazier ve Tupper, 2018), yaratıcı iş davranışı (Shahid vd., 2021), yenilikçi iş davranışı (Riaz vd., 2018), kariyere uyum sağlama (alışabilme) (Jiang, 2017) üzerindeki etkileri incelenmiştir. İşte kendini yetiştirmenin performans üzerindeki etkisi değerlendirilirken görev performansı (Frazier ve Tupper, 2008; Kleine vd., 2019; Hussain vd., 2022), yaratıcı performans (Kleine vd., 2019), örgütsel vatandaşlık davranışı (Kleine vd., 2019) olarak incelendiği göze çarpmaktadır. İşte kendini yetiştirmenin iş-dışı bağlantılara ilişkin sonuçları incelenirken iş-aile dengesi (Pravakar ve Kumar, 2014); iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini (Di Milia ve Jiang, 2022), yaşam tatmini (Zhai vd., 2020) gibi sonuçlarının da araştırıldığı görülmüştür.

İşte kendini yetiştiren çalışanların işlerini bırakma ve devamsızlık sergileme eğilimleri düşük olmakla birlikte performans göstergeleri, işbirliği yapma yatkınlığı ve yenilikçi iş davranışları sergileme düzeyleri yüksektir. Genel olarak kendini yetiştiren çalışanlar hayatlarından memnun, fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklı olmaktadırlar. Böylece kendi gelişimini kolaylaştırarak kariyerlerini etkili bir şekilde ayarlayabilmekte, yüksek düzeyde mutluluk sergilemekte ve olumsuz durumlar karşısında etkili bir stres mücadelesi vererek dayanıklılığını sağlamaktadır (Abid vd., 2019: 2).

2.4. Araştırma Hipotezleri

2.4.1 Psikolojik Dayanıklılık ve İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini Arasındaki İlişki

Mevcut araştırma bireysel bir kaynak olarak düşünülen ve kişilik özelliklerinden biri olan psikolojik dayanıklılığın (Frone, 2003: 150), iş iş-dışı yaşam dengesi tatmininin öncülü olarak rol aldığını Kaynakların Korunması Teorisi (COR) (Hobfoll, 1989) temelinde açıklanmıştır. Kaynakları koruma teorisine göre, bireyler tehdit içeren durumların üstesinden gelebilmek ve olumsuz sonuçlarından kendilerini koruyabilmek için sahip oldukları nesnelere, koşullara, kişisel özelliklere ve enerjilere olma üzere dört çeşit kaynağı (Hobfoll, 1989: 517) kullanmaları ve söz konusu kaynakları korumak ve biriktirmek için çaba sarfettikleri varsayılmaktadır (Hobfoll, 2001: 341; Xanthopoulou vd., 2007). Kaynakların korunması teorisi ve iş-aile dengesi modelleri, psikolojik dayanıklılık gibi kişisel nitelikleri veya eğilimleri, çalışanlara fayda sağlayan kaynaklar olarak görmektedir (Wayne vd. 2020: 27).

Kaynakların, kişilerin motivasyonunda merkezi bir role sahip olduğu vurgulanmaktadır (Xanthopoulou vd., 2009: 236). Bilindiği üzere, bireysel kaynaklar, bireylerin stresli durumlar karşısında dayanıklı olmalarına yardımcı olmakta (Hobfoll, 1989), rol taleplerini karşılamalarında ve belirtilen hedeflere ulaşmalarını sağlamada dengeyi gclendiren özellikler veya becerilerdir (Wayne vd. 2020: 27). Bu gerekçelerle, bireysel kaynakların, çalışanların davranışları ve tutumlarını pozitif yönlü etkileyebileceği ileri sürülerek söz konusu davranış ve tutumlar aracılığıyla örgütsel düzeyde olumlu sonuçlar elde edilebilmektedir (Shin vd., 2012: 728). Ayrıca, kaynaklara erişileceğine ilişkin algının, denge tatmini gibi pozitif sonuçlar ile ilişkili olabileceği hususu göze çarpmaktadır ve kaynaklar, talepleri yerine getirme hususunda yardımcı olduğu için kaynak birikiminin, bireylerin uyum sağlaması, entegrasyonu ve rolleri arasındaki kaynak tahsisi ile ilgili memnuniyeti (tatminlerini) arttıracadığı varsayılmaktadır (Wayne vd. 2020: 27). Nitekim Wayne ve arkadaşları (2020) ampirik çalışmalarında bireysel kaynaklardan biri olarak nitelendirilen dayanıklılık özelliğinin, iş-aile dengesi tatmini üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu sonucunu paylaşmıştır. Bu çalışmalarda hareketle H1 hipotezi şu şekilde belirtilmiştir:

H1. Psikolojik dayanıklılık, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini pozitif yönde etkilemektedir.

2.4.2. Psikolojik Dayanıklılık ve İşte Kendini Yetiştirme Arasındaki İlişki

İnsan dayanıklılığı ve kendini yetiştirme koşullarına ilişkin incelemeler yapılmasının, bireylerin karşılaşacağı sıkıntılı durumlar ve sonraki sürece ilişkin daha iyi bakış açıları sunacağı ve bireylere avantajlar sunacağı düşünüldüğünden söz konusu kavramların incelenmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Park, 2012: 121). Bireylerin yaşamları boyunca ortaya çıkan ve değişim gösteren kendini yetiştirme kavramı, davranışsal, bilişsel veya duygusal alanlarda tanımlanabilmekte ve temeli, psikolojik dayanıklılık literatürüne dayanmaktadır (O'Leary ve Ickovics, 1995: 121). Bilindiği üzere, psikolojik dayanıklılık ve kendini yetiştirme kavramları, olumsuz olaylara karşısında bireylerin gösterdiği olumlu tepkiler olarak değerlendirilmektedir (Carver, 1998: 256). Bu kapsamda, bireylerin çalışma ortamlarında hayatta kalmalarına ve kendilerini yetiştirmelerine yardımcı olmak için bir strateji olarak psikolojik dayanıklılığı geliştirmenin mümkün ve faydalı olacağına inanılmaktadır (Jackson vd., 2017: 7). Çünkü, psikolojik dayanıklılık, bireylerin hayatta kalmasını sağlamakta ve gelişim yoluyla yaşamının zenginleşmesini teşvik etmektedir (Lambert vd., 2003: 181).

Stresli durumlarla karşılaşıldığında, psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksek olan bireyin olumlu bir şekilde kendini yetiştirme deneyimi yaşama olasılığının yüksek olduğu dile getirilmektedir (Sun vd., 2022: 3). Nitekim Yun ve arkadaşları (2022) çalışanın iş ortamında dayanıklı olmasının, işte kendini yetiştirmesini arttırmasında çok önemli olduğunun altını çizmektedir. Bu görüşle uyumlu olarak, Sun ve arkadaşları (2022) dayanıklılık ve işte kendini yetiştirme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmaları temel alarak psikolojik dayanıklılığın işte kendini yetiştirmeyi pozitif etkileyeceği öngörülmüştür ve H2 hipotezi oluşturulmuştur.

H2. Psikolojik dayanıklılık, işte kendini yetiştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir.

2.4.3. İşte Kendini Yetiştirme ve İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini Arasındaki İlişki

Yüksek düzeyde performans sergileyen bireyler için psikolojik dayanıklılığın ve işte kendini yetiştirmenin başlıca temel özellikleri arasında kişinin hayata dair bir görüşe sahip olması ve işi ile hayatındaki diğer alanları arasındaki dengeyi koruması hususu vurgulanmaktadır (Sarkar ve Fletcher, 2014: 54). Bu çerçevede, işte kendini yetiştirmenin boyutlarından biri olan pozitif enerjiye sahip olma ve iş-iş dışı yaşam dengesi arasında pozitif ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar söz konusudur (Russo vd., 2016; Klijn vd., 2021). Bu kapsamda Pravakar ve Kumar (2014), işte kendini yetiştirmenin iş-iş dışı yaşam dengesini pozitif etkilediğini belirtmişlerdir.

Kendini yetiştirme ve gelişme için bireyin özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma gibi temel psikolojik ihtiyaçlarına ilişkin algıladığı tatmin önemli görünen bir bilişsel süreçtir (Brown vd., 2020: 62). Bireyin çalıştığı iş ve iş ortamı, iş dışı alanı da kapsayan daha geniş bir sosyal sistemin bileşeni olduğu dile getirilmekte ve işte kendini yetiştirmesi sonucunda elde edilen fayda ve yararların, iş-iş dışı yaşam dengesinin etkilerini azaltmada kullanılabileceği tavsiye edilmektedir (Di Milia ve Jiang, 2022: 2). Bu doğrultuda Di Milia ve Jiang (2022) işte kendini yetiştirme ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğu ve işte kendini yetiştirmenin iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, lider-üye etkileşimi ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolü olduğunu tespit etmiştir. İşte kendini yetiştirmenin, iş dışı ortamlardaki sonuçlarını inceleyen Zhai (2020) ile Rehmat ve arkadaşları (2021) ise işte kendini yetiştirmenin, yaşam tatminini pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu çalışmalara dayanarak, H3 hipotezi oluşturulmuştur:

H3. İşte kendini yetiştirme, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini pozitif yönde etkilemektedir.

2.4.4. İşte Kendini Yetiştirmenin Aracılık Rolü

İşte kendini yetiştirme, bireylere, çalışma ortamlarındaki herhangi bir olumsuzluğu hafifleten pozitif enerji sağlamakta (Kumar vd., 2017: 6) ya da bireylerin kendi gelişimlerini desteklemek ve ilerletmek için iş ortamlarını yönlendirmelerine ve değiştirmelerine yardımcı olan uyarlanabilir bir fonksiyon görevi üstlenmektedir (Spreitzer vd., 2005: 537).

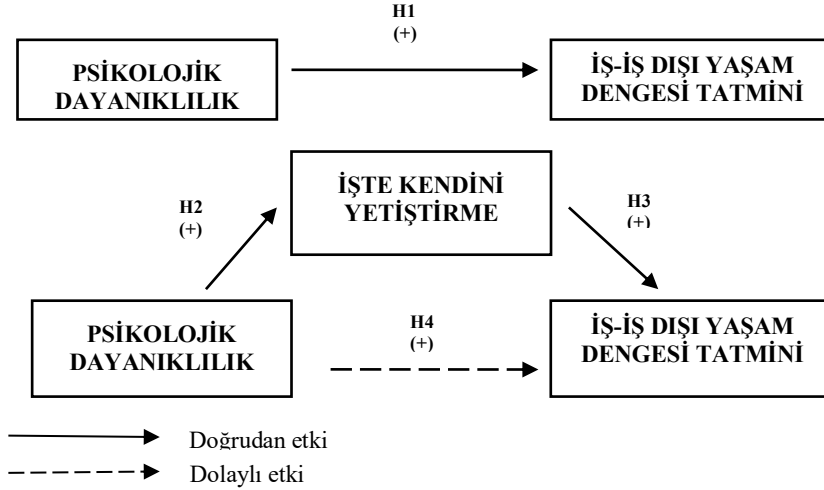
İlgili alan yazın incelendiğinde işte kendini yetiştirme kavramının, bazı çalışmalarda aracı rolü olup olmadığı (Frazier ve Tupper, 2018; Abid vd., 2016; Jiang, 2017; Abid vd., 2018; Karadeniz vd., 2019; Abid vd., 2019; Zhai vd., 2021; Hussain vd., 2022; Di Milia ve Jiang, 2022; Sun vd., 2022) incelenmiştir. Bu çalışma sonuçlarında psikolojik güvenlik ve görev performansı arasında (Frazier ve Tupper, 2018), psikolojik güvenlik ve yardım etme davranışı arasında (Frazier ve Tupper, 2018),

adalet algısı ve iş tatmini arasında (Abid vd., 2016), güçlendirici liderlik ve değişim odaklı örgütsel vatandaşlık davranışı arasında (Li vd., 2016), proaktif kişilik ve kariyere uyum sağlama arasında (Jiang, 2017), prososyal motivasyon ve işe bağlılık arasında (Abid vd., 2018), işyeri nezaketi ve işe bağlılık arasında (Abid vd., 2018), bağlamsal faktörler (güven, adalet algısı ve yönetici koçluğu) ve duygusal örgütsel bağlılık arasında (Abid vd., 2019), psikolojik sermaye ve iş tatmini arasında (Karadeniz vd., 2019), yönetici desteği ve yaşam tatmini arasında (Zhai vd., 2021), iş arkadaşı desteği ve yaşam tatmini arasında (Zhai vd., 2021), rol çatışması ve görev performansı arasında (Hussain vd., 2022), algılanan aşırı iş yükü ve görev performansı arasında (Hussain vd., 2022), lider-üye etkileşimi ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasında (Di Milia ve Jiang, 2022), psikolojik dayanıklılık ve görev aşkı arasında (Sun vd., 2022) işte kendini yetiştirme kavramının aracı rolü olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalara dayanarak, işte kendini yetiştirme kavramının psikolojik dayanıklılık ve iş- iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin arasında aracı role sahip olabileceği düşünülmektedir.

H4. Psikolojik dayanıklılık ve iş- iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolü vardır.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolünü incelemek üzere oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli ve Hipotezler

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Çalışmasının ana evreni, Türkiye’de faaliyette bulunan özel ve devlet üniversitelerinde istihdam olan akademisyenlerden oluşmaktadır. Örneklem tekniği olarak kümeleme örnekleme ve kartopu örnekleme metodu tercih edilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin yedi bölgesinde görev yapan 386 akademisyenden online formlar aracılığıyla anketler toplanmıştır. Mevcut araştırmada, değişkenleri ölçmek için 34 madde (işte kendini yetiştirme 8 madde + psikolojik dayanıklılık 6 madde + iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini 20 madde) kullanıldığından $N=386$; $q=34$; $N/q= 386/34=11,35$ olarak hesaplanmıştır ve N/q değeri, 10 ile 20 arasında değer aldığından (Kline, 2005: 111) örneklem yeterliliği kıstasını sağlamaktadır. Öte yandan “%95 güven aralığında 10000000 ana evren büyüklüğü için kabul edilebilir örneklem büyüklüğünün minimum 384 olması (Altunışık vd., 2012: 137; Gürbüz ve Şahin, 2016: 132) gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kıstasların hepsine göre 386 örneklem büyüklüğünün, analizler için yeterli olduğu söylenebilmektedir. Araştırmaya katılım sağlayan 386 akademisyenin %58,5’i erkek, %71’i evli, %84,7’si doktora düzeyinde olduğu, %44,3’ü 30-39 yaş aralığında, %27,7’si Doktor Öğretim Üyesi, %28,5’i 11-15 yıl deneyime sahip olduğu ve %19,2’si Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde görev yaptığı tespit edilmiştir.

3.2. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Kullanılan Ölçekler

İşte Kendini Yetiştirme Ölçeği: Bu çalışmada Porath ve arkadaşlarının (2012) geliştirdiği 8 maddeden oluşan işte kendini yetiştirme ölçeği kullanılmıştır. Türkçe uyarlaması Koçak (2017) tarafında yapılan işte kendini yetiştirme ölçeği 2 boyuttan oluşmaktadır. İşte kendini yetiştirme ölçeğinde 4 madde canlılık boyutunu 4 madde ise öğrenme boyutunu ölçmektedir. Ölçek, 5’li likert tarzındadır (1=Kesinlikle katılmıyorum ile 5= Tamamen katılıyorum). Ölçeğe ilişkin örnek bir madde şöyledir: “İş yerindeyken, kendimi sık sık bir şey öğrenirken buluyorum.”

Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Katılımcıların psikolojik dayanıklılığını ölçmek için Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği (KPSÖ) kullanılmıştır. Söz konusu ölçek kişilerin psikolojik dayanıklılığını ölçmek için Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilmiştir ve Doğan (2015) tarafından Türkçe güvenirlik ve geçerliliği yapılmıştır. Ölçek, 5’li likert tarzında (1=Kesinlikle katılmıyorum ile 5= Tamamen katılıyorum), 6 maddelik, tek boyutlu, öz bildirim tipi bir ölçüm aracıdır. Ölçekte 2, 4 ve 6 numaralı maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçeğe ilişkin örnek bir madde şöyledir: “Sıkıntılı zamanlardan sonra kendimi çabucak toparlayabilirim.”

İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini Ölçeği: Katılımcıların iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini ölçmek amacıyla Gökdemir (2020) çalışmasındaki iş-iş dışı yaşam dengesi ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. 5’li likert tarzında (1=Kesinlikle katılmıyorum ile 5= Tamamen katılıyorum) bir ölçektir. Ancak literatürde iş-iş dışı yaşam tatminini ölçen Türkçe bir ölçek olmadığından mevcut çalışmada iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini ölçmek için Gökdemir (2020) çalışmasındaki iş-iş dışı yaşam dengesi ölçek maddelerinde değerlendirme skalası (1=Hiç tatmin olmuyorum ile 5=Çok Tatmin Oluyorum) şeklinde değiştirilmiştir. İş yaşam dengesini ölçmek istendiğinde 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 13., 14., 17., 18., 20. maddelerin ters kodlanması gerekmektedir. Ölçeğe ilişkin örnek bir madde şöyledir: “İşimde ve iş dışı yaşamımda benim için önemli olan kişilerin beklentilerini karşıladığımı düşünürüm.”

3.3. Verilerin Analize Hazırlanması

Veri analizine başlamadan önce verinin hatasızlığı, kayıp ve uç değerlerin kontrolleri yapılmıştır. Bu doğrultuda toplanan 417 veriden eksik olduğu tespit edilen 4 veri daha sonra z değeri skorlarına bakılarak ± 3.29 aralığı dışındaki (Tabachnick ve Fidell, 2012) 31 veri silinerek analizlere devam edilmiştir. Daha sonra normalliği incelemek için yapılan çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 (Çokluk vd., 2012: 16) aralığında olduğundan normal dağılımın sağlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 1: Normal Dağılıma Uygunluk Değerleri

Değişkenler (N=386)	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
İşte Kendini Yetiştirme (8 madde)	-,539	-,305
Psikolojik Dayanıklılık (6 madde)	-,251	-,161
İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini (20 madde)	,032	-,364

3.4. Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Bir araştırmada önce keşfedici faktör analizi yapılarak, maddelerin oluşturduğu faktör yapısı keşfedilmektedir. Ardından ortaya çıkan faktör yapısının geçerliliğini sınamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapıldığından (Gürbüz ve Şahin, 2016: 334) önce keşfedici faktör analizleri, ardından doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 2: Ölçeklerin Keşfedici Faktör Analizi

Ölçek	Maddeler	Boyutlar			Communalties (Ortak varyans ıkarma)	Faktörlerin Cronbach Alpha
İşte Kendini Yetiştirme		Canlılık	ğrenme			
	İKY2	,915		,917		
	İKY1	,913		,927		,970
	İKY4	,903		,907		
	İKY3	,899		,917		
	İKY8		,906	,895		
	İKY7		,890	,860		,941
	İKY5		,855	,819		
	İKY6		,841	,835		
		Faktörlerin Açıkladığı Varyans	% 45,665	% 42,795		
Toplam Açıklanan Varyans= % 88,460; ölçeğin (8 madde) Cronbach Alpha= ,941; KMO= 0,912 Barlett Testi $\chi^2= 3647,330$ serbestlik derecesi=28 p=0,000						
Psikolojik Dayanıklılık	PD4_R		,804	,646		
	PD1		,799	,638		
	PD6_R		,797	,635		,841
	PD2_R		,789	,623		
	PD3		,727	,529		
		Toplam Açıklanan Varyans= % 61,415; KMO= 0,848 Barlett Testi $\chi^2= 713,116$ serbestlik derecesi=10 p=0,000				
İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini		F1	F2	F3		
	İYDT4_R	,766		,612		
	İYDT14_R	,690		,523		
	İYDT6_R	,660		,561		,799
	İYDT3_R	,625		,419		
	İYDT13_R	,581		,534		
	İYDT5_R	,540		,563		
	İYDT17_R		,850	,750		,730
	İYDT18_R		,790	,730		
	İYDT8_R		,596	,457		
	İYDT12			,834	,706	
	İYDT11			,734	,717	,693
	İYDT10			,640	,547	
	Faktörlerin Açıkladığı Varyans	% 23,285	% 19,097	% 16,943		
Toplam Açıklanan Varyans= % 59,326; 12 maddenin Cronbach Alpha değeri= ,854 KMO= 0,836 Barlett Testi $\chi^2= 1565,948$ serbestlik derecesi= 66 p=0,000						

F1: İş dışı yaşamın, iş yaşamına etkisi; **F2:** İşin, iş dışı yaşama etkisi; **F3:** İş-iş dışı yaşam dengesi

Tablo 2’de görüldüğü üzere, bütün ölçeklerde KMO değerleri 0,60’tan büyük olduğu Barlett küresellik testine ilişkin ki-kare değerleri ($p < 0,05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Mevcut araştırmada 8 maddeden oluşan işte kendini yetiştirme leğinin keşfedici faktör analizine göre özdeğerleri 1.00’in üzerinde olan ve toplam varyansın %88,460’ını açıklayan iki faktörlü bir yapı keşfedilmiştir. Bu araştırmada faktör yükü 0,50’nin altında kalan bir madde analizden çıkarıldıktan sonra 5 maddeden oluşan psikolojik dayanıklılık leğinin keşfedici faktör analizine göre özdeğerleri 1.00’in üzerinde olan ve toplam varyansın %61,415’ini açıklayan tek faktörlü bir yapı keşfedilmiştir. Mevcut araştırmada faktör yükü 0,50’nin altında kalan ve herhangi bir faktöre yüklenmeyen 8 madde sırasıyla analizden çıkarıldıktan sonra 12 maddeden oluşan iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini leğinin keşfedici faktör analizine göre özdeğerleri 1.00’in üzerinde olan ve toplam varyansın %59,326’sını açıklayan  faktörlü bir yapı keşfedilmiştir. Nitekim alan yazında genel olarak bütün faktörlerin açıkladığı toplam varyansın minimum 0,50 olması istenmektedir (Gürbüz ve şahin, 2016: 313). Görüldüğü üzere ölçeklerin toplam açıklanan varyansı, 0,50 değerinden büyüktür ve bu kıstası sağlamaktadır.

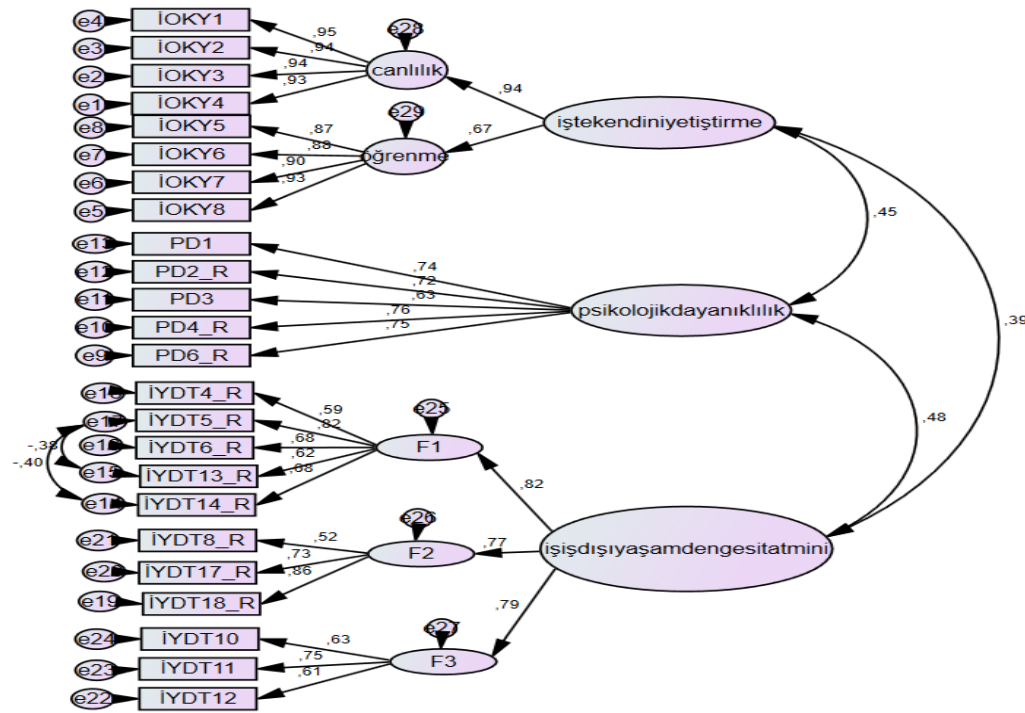
Sonuç olarak, bu araştırmada işte kendini yetiştirme leğinin Koçak (2017) ve Karadeniz (2019) alışmalarıyla uyumlu olarak sekiz (8) maddelik, iki faktörlü (canlılık boyutu ve öğrenme boyutu) bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada, psikolojik dayanıklılık leğinin Doğan (2015) alışmasındaki orijinal ölçekten (6 madde-tek boyut) farklı olarak 5 maddelik, tek

faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmada iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinin 12 maddeli, üç faktörlü (F1: İş dışı yaşamın, iş yaşamına etkisi; F2: İşin, iş dışı yaşama etkisi; F3: iş-iş dışı yaşam dengesi) bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. İş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinin bazı boyutların güvenilirlik değerlerinin $0.6 \leq \alpha < 0.7$ olması, kabul edilebilir güvenilirlik değerleri aralığında yer aldığını gösterirken, bazı boyutlar ve toplam ölçeğe ilişkin güvenilirlik değerleri $0,81 < \alpha < 1$ aralığında olduğundan ölçeklerin yüksek güvenilirliğe sahip olduklarını söyleyebiliriz (Kılıç, 2016: 48).

Keşfedici faktör analizinden sonra ölçeklere ilişkin ortaya çıkan faktör yapılarının geçerliliğini sınamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapı geçerlilikleri değerlendirmek için doğrulayıcı faktör analizi neticesinde elde edilen bulgular doğrultusunda hesaplanan AVE (average variance extracted: ortalama açıklanan varyans) ve CR (composite reliability: bileşik güvenilirlik) değerleri de hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde değişkenlerin parametre tahmininde yapısal eşitlik modellemesinde en çok ve yaygın kullanılan maksimum olabilirlik kestirim yöntemi kullanılmıştır (Chou ve Bentler, 1995: 38; Hair vd., 2010: 636). Şekil 2’de değişkenlere ilişkin doğrulayıcı faktör analizinin ölçüm modeli gösterilmektedir.

İş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinde yer alan İYDT3_R maddesi faktör yüklenim değerinin 0,49 olduğu görülmektedir. Hair ve arkadaşları (2010: 693) faktör yüklenim değerlerinde 0,50 değerinden düşük olan madde(lerin) modelden çıkarılmasını önermektedir. Bu doğrultuda İYDT3_R maddesi analizden çıkarılarak ve gerekli modifikasyonlar yapılarak doğrulayıcı faktör analizi ölçüm modeli tekrardan değerlendirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin elde edilen nihai ölçüm modeli Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Değişkenlere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizinin Nihai Ölçüm Modeli

Şekil 2’de görüldüğü üzere, değişkenlere ilişkin doğrulayıcı faktör analizinin nihai ölçüm modelinde ise ölçek maddelerinin standartlaştırılmış faktör yüklenim değerlerinin 0,52 ile 0,95 arasında değer almaktadır. Ayrıca, standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0,70 ve daha fazla olduğunda gizil değişkenlerin, ilişkili boyutlarıyla güçlü bir ilişkiye sahip olduğu doğrulanmakta ve bu durum yapı geçerliliğinin bir işareti olarak (Hair vd. 2010: 678) da değerlendirilmektedir. Tablo 3’te alan yazında kabul gören uyum iyiliği değerleri (Meydan ve Şeşen, 2011: 37) ve ölçüm modeline ilişkin uyum iyiliği değerleri gösterilmektedir.

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Nihai Ölçüm Modelinin Uyum İndeksleri

Referans Uyum İndeksleri	χ^2 uyum testi	x^2/df	IFI	TLI	CFI	GFI	RMSEA
İyi Uyum Değerleri	$p>0,05$	≤ 3	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	$\leq 0,05$
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	-	$\leq 4-5$	0,90-0,94	0,90-0,94	0,90	0,85-0,89	0,06-0,08
DFA Ölçüm Modelinin Uyum İndeksleri	,000	2,039	0,958	0,952	0,958	0,904	0,052

$\chi^2=493,489$; $sd=242$; $p=0,000$; $RMR= 0,062$; $AGFI=0,881$; $NFI= 0,921$; $RFI= 0,910$

Bu bulgulara dayanarak mevcut araştırmada işte kendini yetiştirme ölçeğinin 8 maddeli 2 boyutlu yapısı doğrulanmıştır. Doğan (2015) psikolojik dayanıklılığın Türkçe uyarlama çalışmasında 6 maddeli tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu belirtirken bu araştırmada ise psikolojik dayanıklılık ölçeğinin 5 maddeli tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu doğrulanmıştır. İş-iş dışı yaşam dengesi ölçeğinin, Gökdemir (2020) çalışmasında 20 maddeli olduğu belirtilmiştir. Ancak Gökdemir (2020) çalışmasında iş iş-dışı yaşam dengesi ölçeğine ilişkin keşfedici veya doğrulayıcı faktör analizi yapılmamıştır, dolayısıyla söz konusu ölçeğin faktör yapısı hakkında bilgi edinilememiştir. Bu araştırmada ise iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinde keşfedici faktör analizi neticesinde tespit edilen 12 maddeli 3 boyutlu yapısı, doğrulayıcı faktör analizinde İYDT3_R maddesi silindiği için 11 maddeli 3 boyutlu olarak doğrulanmıştır.

Ölçüm araçlarına ilişkin yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ortaya konulan boyutların güvenilirlik değerleri ve yapı geçerliliklerini gösteren AVE ve CR değerleri hesaplanmıştır. Literatürde AVE değerinin 0,50 veya üzerinde olması kabul görmektedir (Hair vd., 2010: 693) ancak 0,40 değeri de kabul edilebilir bir değer olarak (Huang vd., 2013: 219) belirtilmektedir. Keşifsel araştırma yapılmadığı sürece yapı geçerliliği (CR) için en az kabul edilen değer ise 0,70' dir (Hair vd., 2010: 693). Ayrıca yapı geçerliliğinin göstergesi olarak ölçeklerin CR değerlerinin, AVE değerlerinden büyük olması istenmektedir (Yaşlıoğlu, 2017: 82).

Tablo 4: Araştırma Değişkenleri ve Alt Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik ve Yapı Geçerliliği Sonuçları

Değişkenler	Boyutlar ve Madde Sayısı	(α)	(AVE)	(CR)	AVE'nin Karekökü
İşte Kendini Yetiştirme 2 Boyut; 8 madde	Canlılık 4 madde	0,941	0,884	0,968	
	Öğrenme 4 madde	0,970	0,802	0,877	
İşte Kendini Yetiştirme ölçeğinin 8 maddesine ilişkin		0,941	0,843	0,977	,918
İş-İş Dışı Yaşam Dengesi 3 boyut; 11 madde tek boyut; 5 madde	İş dışı yaşamın, iş yaşamına etkisi (F1) 5 madde	0,789	0,466	0,811	
	İşin, iş dışı yaşama etkisi (F2) 3 madde	0,730	0,514	0,753	
	İş-iş dışı yaşam dengesi (F3) 3 madde	0,693	0,444	0,704	
İş-İş Dışı Yaşam Dengesi ölçeğinin 11 maddesine ilişkin		0,849	0,473	0,936	,688
Psikolojik Dayanıklılık Tek boyut; 5 madde	Tek boyut; 5 madde	0,841	0,521	0,844	,722

Tablo 4'te görüldüğü üzere mevcut araştırmada kullanılan işte kendini yetiştirme ve psikolojik dayanıklılık ölçekleri ve boyutları için yapı geçerliliğinin göstergesi olarak hesaplanan AVE ve CR değerleri, Hair ve arkadaşlarının (2010: 693) ($AVE>0,50$; $CR> 0,70$) belirttiği kıstasa uymaktadır. Ancak iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinin iş dışı yaşamın, iş yaşamına etkisi boyutu (F1), iş-iş dışı yaşam dengesi boyutu (F3) ile ölçeğin 11 maddeli haline ilişkin AVE değerleri sırasıyla (0,466; 0,444 ve 0,473) olarak hesaplanmıştır. Bu AVE değerleri, Hair ve arkadaşlarının (2010: 693) belirttiği 0,50 değerinden küçüktür, ancak Huang ve arkadaşları (2013: 219) AVE için kabul edilebilir bir değer olarak belirttiği 0,40 değerinden büyüktür. Bununla birlikte Fornell ve Larcker (1981: 46) AVE değerinin 0,50'nin altında olsa da yapı güvenilirliğine dayanarak (yani CR değerinin 0,60' den büyük olmasına dayanarak) ölçeğin yakınsak geçerliliğinin yeterli olduğu sonucuna varılabileceğini ifade etmektedir (akt: Aslan, 2020). Söz konusu iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinin iş dışı yaşamın, iş yaşamına etkisi boyutu (F1), iş-iş dışı yaşam dengesi boyutu (F3) ve 11 maddeli ölçeğin CR değerleri sırasıyla 0,811; 0,704 ve 0,936 olarak hesaplanmıştır. Hair ve arkadaşları (2010: 693), Huang ve

arkadaşları (2013: 219) ve Fornell ve Larcker (1981: 46) kriterlerine dayanarak iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinin yakınsak geçerliliğini sağladığı söylenebilmektedir. Ayrıca iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçeğinde ve boyutlarında CR değerleri, Hair ve arkadaşlarının (2010: 693) CR değeri için önerdiği 0,70 değerinden büyüktür. Bunlara ek olarak, bütün ölçeklerde (işte kendini yetiştirme, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini) AVE ve CR değerlerinin, Yaşlıoğlu'nun (2017: 82) vurguladığı (CR>AVE) kıstası ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Değişkenlere ilişkin iraksak (ayrışma) geçerlilik, gizil değişkenlerin, AVE değeriyle ya da AVE'nin karekök değeriyle arasındaki ilişkilere bakılarak değerlendirilmektedir. Iraksak geçerliliğin sağlanması için AVE'nin karekök değerinin, her değişkene ya da faktörlere ilişkin korelasyon değerlerinden daha büyük olması gerekmektedir ya da değişkenlere ilişkin AVE değerinin, o değişkenin diğer değişkenlerle arasındaki en yüksek korelasyon değerinin karesinden büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981: 45-46; Yaşlıoğlu, 2017: 82-83). Bu noktada Tablo 5'te görüldüğü üzere işte kendini yetiştirme (AVE karekökü: 0,918), psikolojik dayanıklılık (AVE karekökü: 0,722) ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini (AVE karekökü: 0,688) olarak hesaplanmıştır ve bütün değişkenlerin AVE değerlerinin kareköklerinin, diğer değişkenlerle aralarındaki korelasyon değerlerinden büyük olduğu için işte kendini yetiştirme, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi değişkenlerinin iraksak (ayrışma) geçerliliğini sağladığını söyleyebiliriz. Araştırmada elde edilen yapı geçerliliklerine ilişkin bulgular ve belirtilen bütün bu kıstaslar temel alındığında, mevcut araştırmada kullanılan işte kendini yetiştirme, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini ölçekleri ve boyutlarının yapı geçerliliğinin sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, değişkenlerin bağımlı/ bağımsız değişken olup olmadığını dikkate almadan değişkenlerin arasındaki ilişkinin derecesi ve yönünü (Sipahi vd., 2006: 143) anlamak için kullanılan bir araçtır (Lindley, 1990). Korelasyon analizine ilişkin korelasyon katsayısı r ile gösterilmekte, -1 ve +1 arasında değerler almaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 264). Bu araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin korelasyon analizi Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Analizi

DEĞİŞKENLER	Ortalama	S.S.	1. İKY	2.PD	3.İİYDT
1. İşte Kendini Yetiştirme (İKY)	3,6995	,86224	1		
2. Psikolojik Dayanıklılık (PD)	3,5440	,75247	,376**	1	
3. İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini (İİYDT)	3,3620	,71099	,279**	0,372**	1

** Korelasyon p=0,01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. N=386

Tablo 5'te yer alan bulgulara göre, değişkenler arasındaki bütün korelasyon değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır (p<,05). Bu bulgulara göre işte kendini yetiştirme değişkeninin, psikolojik dayanıklılık değişkeni (r=0,376) ve iş-iş dışı yaşam dengesi değişkeni (r=0,279) ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde psikolojik dayanıklılık değişkeni ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini (r=0,372) arasında da pozitif ilişki tespit edilmiştir.

4.2. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Bu araştırmada aracı değişken etkisine ilişkin hipotezler Hayes Process Macro Model 4) ile test edilmiştir. "**H₁**. Psikolojik dayanıklılık, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini pozitif yönde etkilemektedir." hipotezine ilişkin bulgular Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Psikolojik Dayanıklılığın, İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatminine Etkisi

Bağımsız Değişken	Model Özeti							
	β	S.H.	T	P	LLCI	ULCI	R ²	F
(Sabit)	2,1166	,1622	13,0531	,0000	,7978	,4355		
Psikolojik Dayanıklılık	,3514	,0448	,3719	7,8507	,0000	,2634	,4394	1383
Model p<0,001; N=386;								
Bağımlı Değişken: İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini								

Tablo 6’da yer alan ve psikolojik dayanıklılığın, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminine etkisini içeren model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=61,6340$; $p<0,001$). Araştırmaya katılan akademisyenlerin iş-iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmininin %13,8’inin ($R^2=0,1383$) psikolojik dayanıklılık düzeyleri tarafından açıklandığı saptanmıştır. Psikolojik dayanıklılığın iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta=0,3719$, $p<0,001$). Psikolojik dayanıklılığın iş- iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmini üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu, güven aralıkları içerisinde (LLCI: 0,2634; ULCI: 0,4394) sıfır olmaması sebebiyle söylemek mümkündür (Mackinnon vd., 2004: 12). Bu sonuçlara göre akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin 1 birim artması, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmin düzeylerinde yaklaşık 0,37 birimlik bir artışa, tam tersi durumda akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeyinin 1 birim azalması, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmin düzeylerinde yaklaşık 0,37 birimlik azalışa neden olmaktadır. Kısacası akademisyenlerin psikolojik dayanıklılıklarının artması, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini de arttırırken, psikolojik dayanıklılıklarının azalması ise iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini azaltacaktır. Elde edilen bulgulara göre **H₁**. *Psikolojik dayanıklılık, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini pozitif yönde etkilemektedir.*” hipotezi desteklenmiştir.

H₂. *Psikolojik dayanıklılık, işte kendini yetiştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir.*” hipotezine ilişkin bulgular Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Psikolojik Dayanıklılığın, işte Kendini Yetiştirme zerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Model zeti							R ²	F
	β	.H.	T	P	LLCI	ULCI			
(Sabit)	2,1707	,1963	11,0601	,0000	1,7848	2,5566	,1417	63,4025	
Psikolojik Dayanıklılık	,4314	,0542	,3764	,0000	,3248	,5379			

Model $p<0,001$; N=386

Bağımlı Değişken: işte Kendini Yetiştirme

Tablo 7’de yer alan ve psikolojik dayanıklılığın, işte kendini yetiştirme üzerindeki etkisini kapsayan model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F= 61,6340$; $p<0,01$). Araştırmaya katılan akademisyenlerin psikolojik dayanıklılıkları işte kendini yetiştirmelerinin %14,17’sini ($R^2=0,1417$) açıklamaktadır. Ayrıca psikolojik dayanıklılığın işte kendini yetiştirme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ($\beta=0,3764$, $p<0,001$) etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak güven aralıkları içerisinde (LLCI: 0,3248; ULCI: 0,5379) sıfır olmaması gerekçesiyle etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu vurgulanabilir. Bu sonuçlara göre akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin 1 birim artması, işte kendini yetiştirme düzeylerinde yaklaşık 0,38 birimlik bir artışa, tam tersi durumda akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin 1 birim azalması, işte kendini yetiştirme düzeylerinde yaklaşık 0,38 birimlik azalışa neden olmaktadır. Kısacası akademisyenlerin psikolojik dayanıklılıklarının artması, işte kendini yetiştirme düzeylerini arttırırken, psikolojik dayanıklılıklarının azalması ise işte kendini yetiştirme düzeylerini azaltmaktadır. Elde edilen bulgulara göre **H₂**. *Psikolojik dayanıklılık, işte kendini yetiştirmeyi pozitif yönde etkilemektedir.*” hipotezi desteklenmiştir.

H₃. *işte kendini yetiştirme, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini pozitif yönde etkilemektedir*” hipotezine ve **H₄**. *“Psikolojik dayanıklılık ve iş- iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolü vardır.”* hipotezine ilişkin bulgular Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: işte Kendini Yetiştirmenin iş-iş Dışı Yaşam Dengesi Tatminine Etkisi ve Aracı Rolü

Bağımsız Değişken	Model zeti							R ²	F
	B	S.H.	β	T	P	LLCI	ULCI		
(Sabit)	1,8258	,1840		9,9242	,0000	1,4641	2,1875		
Psikolojik Dayanıklılık	,2936	,0477	,3107	6,1505	,0000	,1997	,3875	,1610	36,7381
işte Kendini Yetiştirme	,1340	,0417	,1625	3,2160	,0014	,0521	,2159		

Model $p<0,001$; N=386

Bağımlı Değişken: iş-iş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini

Tablo 8’de yer alan ve psikolojik dayanıklılığın, işte kendini yetiştirme üzerindeki etkisini kapsayan model ($F= 36,7381$; $p<0,01$) istatistiksel olarak anlamlıdır Araştırmaya katılan akademisyenlerin iş-iş dışı yaşam dengesine ilişkin tatmininin %16,10’u ($R^2=0,1610$) psikolojik

dayanıklılıkları ve işte kendini yetiştirmeleri tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca işte kendini yetiştirme, iş-ış dışı yaşam dengesi tatminini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde ($\beta=0,1625$, $p=0,0014$; $p<0,001$) etkilemektedir ve güven aralıkları içerisinde (LLCI: 0,3248; ULCI: 0,5379) sıfır olmadığından işte kendini yetiştirmenin iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamlı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bu sonuca göre, akademisyenlerin işte kendini yetiştirme düzeylerinde 1 birimlik artış, iş-ış dışı yaşam dengesi tatmin düzeylerini yaklaşık 0,16 birim arttırmaktadır, ya da işte kendini yetiştirme düzeylerinde 1 birimlik azalış, iş-ış dışı yaşam dengesi tatmin düzeylerini yaklaşık 0,16 birim azaltmaktadır. Elde edilen bulgulara göre **H₃**. *İşte kendini yetiştirme, iş-ış dışı yaşam dengesi tatminini pozitif yönde etkilemektedir.* hipotezi desteklenmiştir. Sonuç olarak, akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin artması, işte kendini yetiştirme düzeylerini arttırmakta, işte kendini yetiştirme düzeylerinin artması da iş-ış dışı yaşam dengesi tatminini arttırmaktadır. Ancak, psikolojik dayanıklılığın iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkisinin ($\beta=0,3107 < \beta=0,3719$, $p=0,0000$; $p<0,001$) azaldığı görülmektedir. Bağımsız değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız olması tam aracılık rolüne işaret ederken bağımsız değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişkide azalma olması kısmi aracılık etkisini gösterdiğinden (Gürbüz ve Şahin, 2016: 287) işte kendini yetiştirmenin psikolojik dayanıklılık ve iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini arasında kısmi aracı rolü olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda **H₄**. *“Psikolojik dayanıklılık ve iş-ış dışı yaşam dengesine ilişkin tatmin arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolü vardır.”* hipotezi desteklenmiştir. Araştırma modelindeki değişkenlerin doğrudan ve dolaylı etkileri Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Araştırma Modelindeki Değişkenlerin Doğrudan ve Dolaylı Etkileri

	Standart Hata	T	P	LLCI	ULCI
PD'nin İYDT üzerindeki	,0448	7,8507	,0000	,2634	,4394
Toplam Etkisi: B=,3514					
PD'nin İYDT üzerindeki	,0477	6,1505	,0000	,1997	,3875
Direkt Etkisi: B=,2936					
PD'nin İKY aracılığıyla İYDT üzerindeki	BootSE: ,0205			BootLLCI: ,0189	BootULCI: ,0990
Dolaylı Etkisi: ,0578					
PD'nin İKY aracılığıyla İYDT üzerindeki	BootSE: ,0217			BootLLCI: ,0198	BootULCI: ,1054
Standart Dolaylı Etkisi ,0612					
PD= Psikolojik Dayanıklılık; İYDT: İş-İş Dışı Yaşam Dengesi Tatmini; İKY: İşte Kendini Yetiştirme; LLCI ve ULCI: Güven aralığı değerleri					

Tablo 9’da görüldüğü üzere psikolojik dayanıklılığın iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki doğrudan etkisi (Direkt Etki: 0,2936; LLCI=0,3875; ULCI=0,3875; $p=,0000$); toplam etkisi (Toplam etki=0,3514; LLCI=0,2634; ULCI=0,4394; $p=,0000$) ve işte kendini yetiştirme aracılığıyla dolaylı etkisi (standardize dolaylı etki: ,0612; BootLLCI=0,0198; BootULCI=0,1054) istatistiksel olarak anlamlıdır. Çünkü, doğrudan, dolaylı ve toplam etkilere ilişkin güven aralıkları içerisinde sıfır yer almamaktadır (Mackinnon vd., 2004: 12). Bu durumda psikolojik dayanıklılığın iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini üzerinde doğrudan pozitif etkisi olduğunu ve psikolojik dayanıklılığın işte kendini yetiştirme aracılığıyla iş -iş dışı yaşam dengesi tatmini üzerinde dolaylı pozitif etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuçlara göre, psikolojik dayanıklılık ve iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini arasında işte kendini yetiştirmenin kısmi aracı rolü üstlendiğini görülmektedir. İşte kendini yetiştirmenin kısmi aracı rol üstlenmesini açıklamak gerekirse, akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık ve iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkiyi işte kendini yetiştirme kısmen açıklamaktadır. Yani, psikolojik dayanıklılığın iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki etkisi tamamen işte kendini yetiştirmeye bağlı değildir. Psikolojik dayanıklılığın iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki etkisi kısmen işte kendini yetiştirme aracılığıyla gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, psikolojik dayanıklılık ve iş-ış dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkinin anlaşılmasında işte kendini yetiştirme sadece kısmi bir katkı sunmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mevcut çalışmada elde edilen bulgulara göre psikolojik dayanıklılığın iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki doğrudan pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Wayne ve arkadaşları (2020) tarafından elde edilen bulgu ile paralellik göstermektedir. Bu sonuca göre, akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin artması, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini düzeylerinin artmasını sağlarken, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin azalması ise iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini düzeylerinin azalmasına neden olmaktadır.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında psikolojik dayanıklılığın işte kendini yetiştirmeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koyan bulgular, çalışmanın diğer bir önemli sonucudur. Bu sonuç da literatürde yer alan (Yun vd., 2022; Sun vd., 2022) alışmalarıyla benzer ve tutarlı bir sonuçtur. Bu sonuca göre, akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin artması, işte kendini yetiştirmelerine olumlu katkı sunmaktadır. Öte yandan psikolojik dayanıklılık düzeylerinin azalması, işte kendini yetiştirmelerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada, işte kendini yetiştirmenin, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminine olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, alanyazında Di Milia ve Jiang (2022) alışmasıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuca göre, akademisyenlerin işte kendini yetiştirme düzeylerinin artması, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini arttırmakta, işte kendini yetiştirme düzeylerinin azalması ise iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini azaltmaktadır.

Akademisyenleri araştırma kapsamında ele alan bu çalışmada, psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin kısmi aracı rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır, nk akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin artması, iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini düzeylerini arttırmaktadır. Ayrıca, akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin artması, işte kendini yetiştirmelerini arttırmakta, işte kendini yetiştirme düzeylerinin artması da iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini arttırmaktadır; ancak, işte kendini yetiştirme aracı değişken olarak modele eklendiğinde akademisyenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki pozitif etkisinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda, psikolojik dayanıklılığın iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki pozitif etkisinde işte kendini yetiştirmenin kısmi aracı rolü üstlendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre, işte kendini yetiştirme, akademisyenlerin iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini arttırmada katkıda bulursa da psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkiyi kısmen açıklamaktadır. Alan yazında psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin aracı rolünü inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmadığı daha önce vurgulanmıştır. Bu çalışmada elde edilen bu özgün sonuca göre, psikolojik dayanıklılığın işte kendini yetiştirme aracılığıyla iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini üzerindeki dolaylı pozitif etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuç, alanyazında daha önce başka değişkenler arasında işte kendini yetiştirmenin aracı rolü olduğunu bulgulayan (Fraizer ve Tupper, 2008; Abid vd., 2016; Li vd., 2016; Jiang, 2017; Abid vd., 2018; Abid vd., 2019; Karadeniz vd., 2020; Zhai vd., 2021; Di Milia ve Jiang, 2022; Sun vd., 2022; Hussain vd., 2022) alışmalarla örtüşmektedir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda öneri sunmak gerekirse, dayanıklılık yeteneği, iyi düşünülmüş eğitim programları ve sosyal destek aracılığıyla geliştirilebileceğinden bu çalışma kapsamında politika yapıcılara, yöneticilere ve bireylere, dayanıklılığını arttırmaya yönelik müdahaleleri kullanmaları (Shin vd., 2012) nerilmektedir. nk bu müdahaleler, çalışanların stresle başa çıkmalarını, değişen koşullara uyum sağlamalarını ve daha olumlu sonuçlar elde etmelerini destekleyebilir. Bu tür programlar, çalışanların dayanıklılığını artırarak organizasyonların daha verimli ve etkin hale gelmelerine yardımcı olabilir. Bireylerin psikolojik dayanıklılığını arttırmak için psikolojik destek servisleri veya stres yönetimi programlarını içeren kaynaklar ve eğitim imkânlarının sunulması ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarını benimsemeleri (Aslan, 2021: 129) nerilmektedir. Bunlara ek olarak bireylerin psikolojik dayanıklılığlarını arttırmak, çalışma ortamlarında çalışanların kişisel gelişimlerini sağlamak ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini arttırmak için mesleki eğitim programlarının (Szücs vd., 2011) aktif bir şekilde sağlanması önerilmektedir.

Yöneticilere; alışanların iş ve iş dışı yaşamalarını dengelemelerine yardımcı olmak ve dolayısıyla iş-iş dışı yaşam dengesinden tatmin olmalarını sağlamak için çalışanların farkındalık

kazanmalarının sağlanması (Michel vd., 2014), çalışanların esneklik ve uyum özelliklerinin (McNamara vd., 2013) iyileştirilmesine yönelik tedbirlerin alınması diğer bir öneri olarak sunulmaktadır. Bu kapsamda farkındalık temelli müdahalelerin uygulanması (Michel vd., 2014), bireylere eğitim, gelişim programları, mentorluk ve koçluk gibi kaynaklara ulaşmalarını kolaylaştıracak politikaların benimsenmesi önerilmektedir. Bunlardan farklı olarak, iş ve iş dışı alanlar arasında kolaylaştırma yapılması, kaynak verimliliğini en üst düzeye çıkararak bu alanlar arasındaki dengeden duyulan tatmin düzeyinin artmasına yol açacaktır (Grawitch vd., 2013: 277). Yöneticilerin iş ortamlarında çalışanlarını destekleyici bir kültür benimsemeleri (McNamara vd., 2013), çalışanlarına önem vermeleri, çalışanların kariyer hedefleri ya da ilgi alanlarına odaklanmaları, çalışanların kendilerini geliştirmelerine yardımcı olabilecektir. Bunlara ek olarak, kariyer taleplerini azaltmaları, psikolojik iş taleplerini azaltmaları, fiili çalışma saatlerini düzenlemeleri işe gidip gelme zamanını ayarlamaları, iş baskısını azaltmaları, iş güvencesizliğini ortadan kaldırmaları, iş ortamında sosyal desteğin sağlanması, duygusal desteğin sağlanması (yönetici ve iş arkadaşı desteği) önerilmektedir (Valcour, 2007; Abendroth ve Den Dulk, 2011; Szücs vd., 2011; Beham ve Drobnič 2010; Beham vd., 2011; Beham vd., 2012; McNamara vd., 2013).

İş dışı yaşam ortamlarında iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini arttırmak için sosyal ağlar geliştirilmesi, bireylerin bir partnere sahip olması (Beham vd., 2011; Szücs vd., 2011), destekleyici aile kültürünün benimsenmesi (McNamara vd., 2013), akrabalarla ilişkilerin kalitesini ve sosyal yaşam kalitesini arttırmaları, ev işlerine yeterli zamanın ayrılması, partnerle ev işleri konusunda çatışmalar yapılmaması, iş-yaşam çatışmasının en aza indirilmesi, iş aile dengesinin sağlanması (Abendroth ve Den Dulk, 2011; Grawitch vd., 2013; Wayne vd., 2017; Wayne vd., 2020) önerilmektedir.

Sonuç itibarıyla çalışanların, iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini arttırmak için planlamalarını yapıp kendi kişisel gelişimlerine odaklanmaları, eğitim programlarına katılmaları, yeni beceriler öğrenmeleri ve kendilerini devamlı yenilemeleri, stres ve zorlukla başa çıkma becerilerini iyileştirmeleri, rahatlama teknikleri gibi yöntemleri kullanarak dayanıklılıklarını arttırmaları önerilmektedir. Kurum hedeflerine ulaşmak ve maksimum verim elde etmek için politika yapıcılar, yöneticiler ve çalışanlar arasında iş birliği yapılması önem arz etmektedir.

Gelecekteki çalışmalar için; mevcut çalışma, Türkiye'deki üniversitelerde çalışan akademisyenleri kapsadığından bu çalışmada önerilen modelin farklı bağlamlarda (örgütlerde), kültürlerde (farklı ülke vb.), örneklerde (idari personeller, farklı meslek gruplarındaki çalışanlar, farklı iş yerlerinde çalışanlar) test edilmesi önerilmektedir. Ayrıca bu çalışmada işte kendini yetiştirme, akademisyenlerin iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini arttırmada katkıda sunsa da psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkiyi kısmen açıkladığından psikolojik dayanıklılık ve iş-iş dışı yaşam dengesi tatmini arasındaki ilişkiyi tam anlayabilmek için farklı değişkenlerin ve faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmada vurgulanan iş-iş dışı yaşam dengesi tatminini etkileyen farklı öncüller veya ardıllar ya da işte kendini yetiştirme kavramını etkileyen farklı değişkenler ve sonuçlar dikkate alınarak yeni araştırma modellerinin oluşturulup test edilmesi önerilmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışma için Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Etik Kurulu'nun 22.05.2023 tarihli ve 199795 sayılı kararınca "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

Ethics Statement: "Ethics Committee Approval" was obtained for this study by the decision of Kütahya Dumlupınar University Ethics Committee dated 22.05.2023 and numbered 199795.

KAYNAKÇA

- Abendroth, A. K., & Den Dulk, L. (2011). Support for the work-life balance in Europe: The impact of state, workplace and family support on work-life balance satisfaction. *Work, Employment and Society*, 25(2), 234-256. DOI: 10.1177/0950017011398892
- Abid, G., & Ahmed, A. (2016). Multifacetedness of thriving: Its cognitive, affective, and behavioral dimensions. *International Journal of Information, Business and Management*, 8(3), 121-130.

- Abid, G., Khan, B., & Hong, M. C. W. (2016). Thriving at work: How fairness perception matters for employee's thriving and job satisfaction. In S. Taneja (Ed.), *Academy of Management Proceedings* (pp. 11948). Briarcliff Manor, NY, USA: Academy of Management.
- Abid, G., Sajjad, I., Elahi, N. S., Farooqi, S., & Nisar, A. (2018). The influence of prosocial motivation and civility on work engagement: The mediating role of thriving at work. *Cogent Business & Management*, 5(1), 1493712. <https://doi.org/10.1080/23311975.2018.1493712>
- Abid, G., Contreras, F., Ahmed, S., & Qazi, T. (2019). Contextual factors and organizational commitment: Examining the mediating role of thriving at work. *Sustainability*, 11(17), 4686. ; doi:10.3390/su11174686
- Abid, G., Khan, S. A., Usman, M., Butt, T. H., Ahmed, S., & Nawaz, M. (2020). An empirical mechanism of predicting thriving at work for positive behavioral outcomes. *Ilkogretim Online*, 19(4), 4023-4039.
- Aslan, A. (2021). Kovid-19 pandemisinin çalışanlar üzerinde yarattığı kaygı düzeyleri ve yaşam tatminleri arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın düzenleyici rolü. *Ege 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 114-135.
- Aslan, A. (2023). Covid-19 risk algısı ve iş stresi arasındaki ilişkide iş güvencesizliğı ve iş-yaşam kalitesinin seri çoklu aracılık etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 685-703. <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1612>
- Basım, H. N., & etin, F. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlilik alışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 104-114.
- Başar, ř. (2020). *Yoga yapan bireylerin somatik belirti, psikolojik dayanıklılık ve stres düzeyleri açısından değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beham, B., & Drobni, S. (2010). Satisfaction with work-family balance among German office workers. *Journal of Managerial Psychology*, 25(6), 669-689. DOI 10.1108/02683941011056987
- Beham, B., Etherington, D., & Rodrigues, E. (2011). Variations in work-life balance satisfaction among service sector employees. . In M. Back-Wiklund, T. van der Lippe; L. den Dulk and A. van Doorne-Huiskes (Eds.), *Quality of Life and Work in Europe: Theory, Practice and Policy* (pp. 118-134). London: Palgrave Macmillan UK.
- Beham, B., Präg, P., & Drobni, S. (2012). Who's got the balance? A study of satisfaction with the work-family balance among part-time service sector employees in five western European countries. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(18), 3725-3741. doi:10.1080/09585192.2012.654808.
- Brown, D. J., Arnold, R., Fletcher, D., & Standage, M. (2017). Human thriving. *European Psychologist*. 2(3), 167-179. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000294>
- Brown, D. J., Sarkar, M., & Howells, K. (2020). Growth, resilience, and thriving: A jangle fallacy?. In R. Wadey, M. Day & K. Howells (Eds.), *Growth following adversity in sport: A mechanism to positive change* (pp. 59-72). London: Routledge.
- Carmeli, A., & Spreitzer, G. M. (2009). Trust, connectivity, and thriving: Implications for innovative behaviors at work. *The Journal of Creative Behavior*, 43(3), 169-191.
- Carver, C. S. (1998). Resilience and thriving: Issues, models, and linkages. *Journal of Social Issues*, 54(2), 245-266. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1998.tb01217.x>
- Chou, C. P., & Bentler, P. M. (1995). Estimates and tests in structural equation modeling. In R. H. Hoyle (Ed.), *Structural equation modeling: Concepts, issues, and applications* (pp. 37-55). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, Inc.

- Çelik, O.B., Tekkursun Demir, G., İlhan, E.L., Cicioğlu, H.İ. & Esentürk, O.K. (2019). Sporcu ergenlerde psikolojik sağlamlık. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14 (2), 296-303.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (2. Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Di Milia, L., & Jiang, Z. (2022). Linking leader-member exchange and work–nonwork balance: the mediating role of thriving at work and the moderating role of gender. *Personnel Review*, (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/PR-03-2022-0211>.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102
- Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts and theory. *European Psychologist* 18(1), 12-23.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Frazier, M. L., & Tupper, C. (2018). Supervisor prosocial motivation, employee thriving, and helping behavior: A trickle-down model of psychological safety. *Group & Organization Management*, 43(4), 561-593. <https://doi.org/10.1177/1059601116653911>
- Frone, M. R. (2003). Work–family balance. In J. C. Quick & L. E. Tetrick (Eds.), *Handbook of Occupational Health Psychology* (pp. 143–162). Washington, DC: American Psychological Association.
- Gökdemir, B. (2020). *Toplumsal cinsiyet rolleri ile iş ve iş dışı yaşam dengesi arasındaki ilişki: Bir kamu kurumu örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Grawitch, M. J., Maloney, P. W., Barber, L. K., & Mooshegian, S. E. (2013). Examining the nomological network of satisfaction with work–life balance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 18(3), 276-284. DOI: 10.1037/a0032754
- Griffin, B. A., Ross, T., Karau, S. J., & Anaza, N. A. (2023). Work-family balance and thriving at work: the joint influence of supervisor support, family support, and family motivation. *Journal of Managerial Issues*, 35(3), 251-268.
- Güloğlu, B., & Kararımak, Ö. (2010). Üniversite öğrencilerinde yalnızlığın yordayıcısı olarak benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık. *Ege Eğitim Dergisi*, 11(2), 73-88.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (1. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F. Jr., Black, W. C. Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7nd ed.). New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist*, 44, 513–524.
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337-421.
- Huang, C. C., Wang, Y. M., Wu, T. W., & Wang, P. A. (2013). An empirical analysis of the antecedents and performance consequences of using the moodle platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217-221. DOI: 10.7763/IJiet.2013.V3.267
- Hussain, Z., Farid, H., Liu, X., & Shaheen, W. A. (2022). Unveiling the effects of stressors on task performance: The role of thriving at work and resilience. *Frontiers in Psychology*, 13, 65-89. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.896505>

- IJntema, R. C., Schaufeli, W. B., & Burger, Y. D. (2021). Resilience mechanisms at work: The psychological immunity-psychological elasticity (PI-PE) model of psychological resilience. *Current Psychology*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01813-5>
- Jackson, D., Firtko, A., & Edenborough, M. (2007). Personal resilience as a strategy for surviving and thriving in the face of workplace adversity: A literature review. *Journal of advanced nursing*, 60(1), 1-9. doi: 10.1111/j.1365-2648.2007.04412.x
- Jiang, Z. (2017). Proactive personality and career adaptability: The role of thriving at work. *Journal of Vocational Behavior*, 98, 85-97. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2016.10.003>
- Karadeniz, G., & Akçakanat, T. (2019). İşte kendini yetiştirme: Kavramsal bir ereve. H. H. Künüen, X. Quliyeva & Y. Segin (Eds.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar*, (ss. 62-73), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Karadeniz, G., Kılınç, G., Akçakanat, T. & Uzunbacak, H. H. (2020). Psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkide işte kendini yetiştirmenin rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(4), 227-248. <http://dx.doi.org/10.11611/yead.781421>
- Kavi, E. & Karakale, B. (2018). alışan psikolojisi açısından psikolojik dayanıklılık. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17), 55-77. DOI: 10.31199/hakisderg.391826
- Kleine, A. K., Rudolph, C. W., & Zacher, H. (2019). Thriving at work: A meta-analysis. *Journal of Organizational Behavior*, 40(9-10), 973-999. DOI: 10.1002/job.2375
- Klijn, A. F. J., Tims, M., Lysova, E. I., & Khapova, S. N. (2021). Personal energy at work: A systematic review. *Sustainability*, 13(23), 13490. <https://doi.org/10.3390/su132313490>
- Kobasa, S. C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(1), 1-11. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.1.1>
- Koçak, Ö. E. (2021). İşte kendini yetiştirme ölçeğinin meslek grupları arasında ölüm değişmezliğinin test edilmesi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 73-84. <https://doi.org/10.38009/ekimad.920473>
- Kumar, N., Rajib, J. & Shar, L. (2017). The influence of servant leadership, trust in leader and thriving on employee creativity. *Leadership and Organization Development Journal*, 38(1), 2-21. <https://doi.org/10.1108/LODJ-02-2015-0017>
- Lambert, V. A., Lambert, C. E., & Yamase, H. (2003). Psychological hardiness, workplace stress and related stress reduction strategies. *Nursing & Health Sciences*, 5(2), 181-184. <https://doi.org/10.1046/j.1442-2018.2003.00150.x>
- Larson, M., & Luthans, F. (2006). Potential added value of psychological capital in predicting work attitudes. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13(2), 75-92. doi 10.1177/10717919070130020601
- Li, M., Liu, W., Han, Y., & Zhang, P. (2016). Linking empowering leadership and change-oriented organizational citizenship behavior: The role of thriving at work and autonomy orientation. *Journal of Organizational Change Management*, 29(5), 732-750. DOI 10.1108/JOCM-02-2015-0032
- Lindley, D. V. (1990). Regression and correlation analysis. In *Time series and statistics* (pp. 237-243). London: Palgrave Macmillan UK.
- Mackinnon, D. P., Lockwood, C. M. ve Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128. doi: 10.1207/s15327906mbr3901_4
- Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., & Brow, M. (2006). The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance. *Journal of Personality*, 74(2), 575-598. DOI: 10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x

- McNamara, T. K., Pitt-Catsouphes, M., Matz-Costa, C., Brown, M., & Valcour, M. (2013). Across the continuum of satisfaction with work–family balance: Work hours, flexibility-fit, and work–family culture. *Social Science Research*, 42(2), 283–298. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.10.002>
- Meredith, L. S., Sherbourne, C. D., Gaillot, S. J., Hansell, L., Ritschard, H. V., Parker, A. M., & Wrenn, G. (2011). Promoting psychological resilience in the U.S. Military. *Rand Health Quarterly*, 1(2), 1-10.
- Metselaar, S. A., den Dulk, L., & Vermeeren, B. (2023). Teleworking at different locations outside the office: Consequences for perceived performance and the mediating role of autonomy and work-life balance satisfaction. *Review of Public Personnel Administration*, 43(3), 456-478. DOI: 10.1177/0734371X221087421
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları* (1. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Michel, A., Bosch, C., & Rexroth, M. (2014). Mindfulness as a cognitive–emotional segmentation strategy: An intervention promoting work–life balance. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 87(4), 733-754. <https://doi.org/10.1111/joop.12072>
- Moloney, W., Fieldes, J., & Jacobs, S. (2020). An integrative review of how healthcare organizations can support hospital nurses to thrive at work. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(23), 8757. <https://doi.org/10.3390/ijerph17238757>
- Nekooee, N., Isfahani, A. N., Abzari, M., & Teimouri, H. (2021). Exploring antecedents and mediators of thriving at work: a mixed-method approach. *International Journal of Business Innovation and Research*, 25(1), 117-143.
- O’Leary, V. E., & Ickovics, J. R. (1995). Resilience and thriving in response to challenge: An opportunity for a paradigm shift in women’s health. *Women’s Health: Research on Gender Behavior and Policy*, 1, 121-142.
- Ortiz-Bonnin, S., Blahopoulou, J., García-Buades, M. E., & Montanez-Juan, M. (2023). Work-life balance satisfaction in crisis times: from luxury to necessity–The role of organization's responses during COVID-19 lockdown. *Personnel Review*, 52(4), 1033-1050. DOI 10.1108/PR-07-2021-0484
- Park, N. (2012). Adversity, resilience, and thriving: A positive psychology perspective on research and practices. In R. A. McMackin, E. Newman, J. M. Fogler, & T. M. Keane (Eds.), *Trauma Therapy in Context: The Science and Craft of Evidence-Based Practice* (pp. 121–140). American Psychological Association.
- Paterson, T. A., Luthans, F., & Jeung, W. (2014). Thriving at work: Impact of psychological capital and supervisor support. *Journal of Organizational Behavior*, 35(3), 434-446. <https://doi.org/10.1002/job.1907>
- Pichler, F. (2009). Determinants of work-life balance: Shortcomings in the contemporary measurement of WLB in large-scale surveys. *Social Indicators Research*, 92(3), 449-469.
- Porath, C., Spreitzer, G., Gibson, C., & Garnett, F. G. (2012). Thriving at work: Toward its measurement, construct validation, and theoretical refinement. *Journal of Organizational Behavior*, 33(2), 250-275. DOI: 10.1002/job.756
- Präg, P., das Dores Guerreiro, M., Nätti, J., Brookes, M., & den Dulk, L. (2011). Quality of work and quality of life of service sector workers: cross-national variations in eight European countries. In M. Back-Wiklund, T. van der Lippe, L. den Dulk and A. van Doorne-Huiskes (Eds.), *Quality of Life and Work in Europe: Theory, Practice and Policy* (pp. 77-94). London: Palgrave Macmillan UK.
- Pravakar, D., & Kumar, S. S. (2014). Thriving at workplace: Examine some outcomes through extensive review of literature. *Siddhant: A Journal of Decision Making* 14(4), 312-324.

- Pravakar, D., & Kumar, S. S. (2014). Thriving at workplace: Examine some outcomes through extensive review of literature. *Siddhant: A Journal of Decision Making*14(4), 312-324. Doi: 10.5958/2231-0657.2014.00533.3
- Rehmat, M., Abid, G., Ahmed, A., Naqvi, F. N., & Anum, L. (2021). Past and present of thriving at workplace: A nomological network. *Academic Journal of Social Sciences*, 5(1), 73-108. <https://doi.org/10.54692/ajss.2021.05011428>
- Riaz, S., Xu, Y., & Hussain, S. (2018). Understanding employee innovative behavior and thriving at work: A Chinese perspective. *Administrative Sciences*, 8(3), 46-60. doi:10.3390/admsci8030046
- Russo, M., Shteigman, A., & Carmeli, A. (2016). Workplace and family support and work–life balance: Implications for individual psychological availability and energy at work. *The Journal of Positive Psychology*, 11(2), 173-188. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1025424>
- Sarkar, M., & Fletcher, D. (2014). Ordinary magic, extraordinary performance: Psychological resilience and thriving in high achievers. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*, 3(1), 46–60.
- Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 489-502.
- Shahid, S., Muchiri, M. K., & Walumbwa, F. O. (2021). Mapping the antecedents and consequences of thriving at work: A review and proposed research agenda. *International Journal of Organizational Analysis*, 29(1), 78-103. <https://doi.org/10.1108/IJOA-09-2019-1881>
- Shin, J., Taylor, M. S., & Seo, M. G. (2012). Resources for change: The relationships of organizational inducements and psychological resilience to employees' attitudes and behaviors toward organizational change. *Academy of Management Journal*, 55(3), 727-748. <http://dx.doi.org/10.5465/amj.2010.0325>
- Sipahi, B., Yurtkoru, E. S. ve ınko, M. (2006). *Sosyal bilimlerde Spss'le veri analizi* (1. Basım). İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Spreitzer, G. M., Sutcliffe, K., Dutton, J., Sonenshein, S., & Grant, A. M. (2005). A socially embedded model of thriving at work. *Organization Science*, 16, 537–549. <https://doi.org/10.1287/orsc.1050.0153>
- Sun, T., Zhang S-e., Yin, H-y., Li, Q-l., Li ,Y., Li, L., Gao, Y-f., Huang, X-h. & Liu, B. (2022). Can resilience promote calling among Chinese nurses in intensive care units during the COVID-19 pandemic? The mediating role of thriving at work and moderating role of ethical leadership. *Frontier in Psychology*, 13,1-16. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.847536>
- Szücs, S., Drobníč, S., den Dulk, L., & Verwiebe, R. (2011). Quality of life and satisfaction with the work-life balance. In M. Back-Wiklund, T. van der Lippe; L. den Dulk and A. van Doorne-Huiskes (Eds.), *Quality of Life and Work in Europe: Theory, Practice and Policy* (pp. 95–117). London: Palgrave Macmillan UK.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Harlow: Pearson
- Ülker Tümlü, G. & Receptoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 205-213. DOI: 10.5961/jhes.2013.078
- Valcour M (2007). Work-based resources as moderators of the relationship between work hours and satisfaction with work-family balance. *Journal of Applied Psychology* 92(6), 1512–1523. DOI: 10.1037/0021-9010.92.6.1512
- Vivek, S. A., & Raveendran, D. (2017). Thriving at workplace by bank managers: An empirical study of public and private sector banks. *International Journal of Entrepreneurship and Development Studies*, 5(1), 1-11.

- Walsh, F. (2015). *Strengthening family resilience*. Guilford Publications.
- Walumbwa, F. O., Muchiri, M. K., Misati, E., Wu, C., & Meiliani, M. (2018). Inspired to perform: A multilevel investigation of antecedents and consequences of thriving at work. *Journal of Organizational Behavior*, 39(3), 249-261. DOI: 10.1002/job.2216
- Wayne, J. H., Butts, M. M., Casper, W. J., & Allen, T. D. (2017). In search of balance: A conceptual and empirical integration of multiple meanings of work-family balance. *Personnel Psychology*, 70, 167–210. <https://doi.org/10.1111/peps.12132>
- Wayne, J. H., Matthews, R., Crawford, W., & Casper, W. J. (2020). Predictors and processes of satisfaction with work–family balance: Examining the role of personal, work, and family resources and conflict and enrichment. *Human Resource Management*, 59(1), 25–42. <https://doi.org/10.1002/hrm.21971>
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E. ve Schaufeli, W. B. (2009). Reciprocal relationships between job resources, personal resources, and work engagement. *Journal of Vocational Behavior*, 74 (3), 235–244. doi:10.1016/j.jvb.2008.11.003
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E. ve Schaufeli, W. B. (2007). The role of personal resources in the job demands-resources model. *International Journal of Stress Management*, 14 (2), 121–141. DOI: 10.1037/1072-5245.14.2.121
- Yalçın, A. & Aslan, A. (2021). Aşırı iş yükü ve duygusal tükenmişlik arasındaki ilişkide covid-19 korku düzeyinin düzenleyici rolü. A. Aksoy, A. Karapınar, F. Zaif, B. Aydın (Eds.), *Covid 19 Pandemisinin İşletme ve Ekonomi Alanında Etkileri Seçme Yazılar* (ss. 95-113), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yi, M., Jiang, D., Wang, J., Zhang, Z., Jia, Y., Zhao, B., ... & Chen, O. (2022). Relationships among thriving at work, organisational commitment and job satisfaction among Chinese front-line primary public health workers during Covid-19 pandemic: A structural equation model analysis. *BMJ Open*, 12(6), 32-59. doi:10.1136/bmjopen-2021-059032
- Yıldırım, M. (2019). Mediating role of resilience in the relationships between fear of happiness and affect balance, satisfaction with life, and flourishing. *Europe's Journal of Psychology*, 15(2), 183-198. doi: 10.5964/ejop.v15i2.1640
- Yun, Z., Zhou, P. & Zhang, B. (2022). High-performance work systems, thriving at work, and job burnout among nurses in Chinese public hospitals: The role of resilience at work. *Healthcare*, 10, 1935. <https://doi.org/10.3390/healthcare10101935>
- Zhai, Q., Wang, S., & Weadon, H. (2020). Thriving at work as a mediator of the relationship between workplace support and life satisfaction. *Journal of Management & Organization*, 26(2), 168-184. doi:10.1017/jmo.2017.62
- Zwiech, P. (2021). Implementation of Work-life Balance in Companies – The Case of Poland. *Journal of Human Resources Management Research*, 1-10.

Clustering Türkiye's Provinces According to Education Level Indicators with Two-Stage Cluster Analysis

Eğitim Düzeyi Göstergelerine Göre Türkiye İllerinin İki Aşamalı Kümeleme Analizi ile Kümelenmesi

Selim TÜZÜNTÜRK¹

Abstract

Purpose: This study aims to cluster similar provinces of Türkiye according to (i) below-high school and (ii) high school and above-high school education level indicators using cluster analysis methods.

Design/Methodology: The annual most recent data for 81 provinces were taken from the education statistics for the year 2022 published on the official website of the Turkish Statistical Institute. A two-stage cluster analysis method was used to identify similar provinces.

Findings: According to indicators of education level below the high school level, the first cluster consists of 17 provinces (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Van, Batman, Şırnak, Iğdır and Kilis) and the second cluster consists of 64 provinces (other remaining provinces). The 17 provinces in the first cluster are eastern provinces where education needs to be increased. According to the education level indicators at high school and high school level, the first cluster consists of 6 provinces (Ankara, Çanakkale, Eskisehir, Isparta, Istanbul, and Izmir), and the second cluster consists of 75 provinces (the remaining other provinces). The six provinces in the first cluster are western provinces where education is advanced.

Limitations: The limitation of the study is that cluster analyses were conducted for Türkiye's 81 provinces and 2022 cross-sectional data.

Originality/Value: The use of the two-stage cluster analysis method, which allows the number of clusters to be automatically determined according to AIC and BIC criteria, unlike the Ward and K-means methods used in cluster analysis, contributes to the original value of the research. Considering that the increase in education benefits people and society, it points out the importance of the study in providing meaningful and valuable information by creating awareness among individuals and policymakers in the relevant provinces by identifying similar provinces with clustering methods.

Keywords: Education, Türkiye, Two-Step Cluster Analysis, Multivariate Statistics.

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, (i) lise altı ve (ii) lise ve lise üstü eğitim düzeyi göstergelerine göre Türkiye'nin birbirine benzer illerinin kümeleme analiz yöntemleri ile kümelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: 81 ilin yıllık en güncel verileri Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi internet sitesinde yayınlanan 2022 yılı eğitim istatistiklerinden alınmıştır. Benzer illerin belirlenmesi için iki aşamalı kümeleme analizi yöntemi kullanıldı.

Bulgular: Lise düzeyinin altındaki eğitim düzeyi göstergelerine göre 17 ilden oluşan birinci küme (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Van, Batman, Şırnak, Iğdır ve Kilis) ve ikinci küme 64 ilden (diğer kalan iller) oluşmaktadır. Birinci kümedeki 17 il eğitimin artırılması gereken doğu illeridir. Lise ve lise düzeyindeki eğitim düzeyi göstergelerine göre birinci küme 6 ilden (Ankara, Çanakkale, Eskisehir, Isparta, İstanbul ve İzmir) ve ikinci küme ise 75 ilden (geri kalan diğer iller) oluşmaktadır. Birinci kümedeki 6 il eğitimin ileri düzeyde olduğu batı illeridir.

Sınırlılıklar: Kümeleme analizlerinin Türkiye'nin 81 ili ve 2022 yılı kesit verileri için yapılması çalışmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Kümeleme analizlerinde kullanılan Ward ve k-ortalama yöntemlerinde farklı olarak küme sayısının AIC ve BIC kriterlerine göre otomatik olarak belirlenmesine imkân tanıyan iki aşamalı kümeleme analiz yönteminin kullanılması araştırmanın özgün değerine katkı sağlamaktadır. Eğitim artışının insanlar ve toplum üzerinde bir fayda sağladığı düşünüldüğünde, benzer illerin kümeleme yöntemleri ile belirlenmesiyle hem ilgili illerdeki bireylere hem de politika yapıcılara farkındalık yaratılarak anlamlı ve faydalı bilgilerin sağlanması çalışmanın önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Türkiye, İki Aşamalı Kümeleme Analizi, Çok Değişkenli İstatistik.

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri, selimtuzunturk@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8987-2280

1. INTRODUCTION

Education is the teaching and learning process, usually at school, college, or university (Longman Dictionary, 2003: 501). It is the process of providing, training, and developing knowledge and skills on a particular subject in a specific branch of science (Püsküllüoğlu, 2004: 321). Education means studying to acquire more profound knowledge, skills, and understanding of various subjects that can be applied to daily life. Education is one of the essential parts of people's lives. Therefore, it becomes crucial to understand some facets of the benefits of education. In this context, education's individual and social benefits can be mentioned (Johnston, 2004: 5). Education policies impact earnings, employment, development and economic growth, poverty, hunger, health, crime, and many other life outcomes. Higher education can enhance the quality of life for individuals and countries (Chan, 2016: 7).

Education is essential for individuals to have a job, a higher probability of finding a better job, and earn more money and higher income. More education means increased opportunities (Baum et al., 2013: 10). Well-educated people are less likely to be unemployed than poorly educated and more likely to work full-time (Ross & Wu, 1995: 721). A considerable number of studies (e.g. Blaug, 1972; McMahon, 2002; Johnston, 2004; Murray, 2009; Faridi et al., 2010; Baum et al., 2013; Hermannsson, et al., 2017; Rizvanovic & Efendic, 2021; Ma & Pender, 2023) in the literature is seen concentrated on the direct economic effects of education. These studies generally focus on the correlation between education and earnings and the causal effects of education on earnings. Studies have reported that higher wages are achieved individually as education increases, and higher employment, lower unemployment, and higher national income are achieved socially. Moreover, Lee et al. (2024) reported that parents' education positively affects children's earnings.

Human capital (knowledge, skills, and experience) determines economic growth (Barro, 2013: 9). Therefore, education is the fundamental basis for development and growth in individuals and society. Education helps to enhance an individual's career and personal development. Greater productivity and creativity are achieved with educated individuals. Education encourages entrepreneurship, technological advances, and economic growth, increasing a country's GDP. The literature review shows that education's impact on economic growth was studied for different economies. The relationship was explored by Lin (2004) for Taiwan, by Brempong et al. (2006) for African countries, by Aghion et al. (2009) for the United States., by Huang et al. (2009) for China, by Odit et al. (2010) for Mauritius, by Ochilov (2012) for Uzbekistan, by Reza and Widodo (2013) for Indonesia, by Mercan and Sezer (2014) for Türkiye, Lv et al. (2017) for the regions of China, Dudzeviciute and Simelyte (2018) for the selected European Union Countries, Irughe and Edefe (2020) for Nigeria, Aizizi (2021) for China and by Bah (2023) for cross countries. Studies have reported that higher education positively and significantly affects economic development for related data sets of different economies.

Education helps eliminate poverty and hunger, giving people a chance at a better quality of life. It empowers individuals with the knowledge and skills to achieve better job opportunities and higher incomes. When the literature is examined, it is seen that research generally focuses on the effect of education on reducing poverty in different cultures (e.g., Njong (2010) for Cameroon, Julius and Bawane (2011) for Kenya, Gounder and Xing (2012) for Fiji, Thapa (2013) for Nepal, Shimeles and Chouchane (2016) for Sudan, Arsani et al. (2020) for Indonesia, Hofmarcher, (2021) for European countries). Education and poverty are inversely related (Awan et al., 2011: 1): The higher the level of education of the population, the lesser the number of low-income persons because education imparts knowledge and skills, which is supportive of higher wages. As more people access quality education, the poverty rate decreases, living standards are improved, and income inequality is reduced. At the macro level, it is generally examined that low-income countries have low levels of education. At the micro level, children of low-income families do not attend schools (Awan et al., 2011: 2).

High levels of labor force participation, employment, and earnings increase the material well-being of individuals and the wealth of society and also carry psychological benefits (Baum et al., 2013: 10). Since well-educated people have higher incomes than uneducated people, they experience less economic distress, and thus the working and economic conditions of well-educated people can

better protect their health (Ross & Wu, 1995: 719). Education contributes to human capital by developing personal control, and personal control can impact individuals' attitudes and behaviors, including health behaviors (Zimmerman & Woolf, 2014: 4). People who do not have control mechanisms possibly exhibit uncontrolled behaviors such as substance use, alcohol, and drug addictions. Moreover, education paves the way for the adoption of healthier lifestyles and the prevention of diseases. Educated people are likelier to live healthy lifestyles such as smoking less, exercising more, and loving obesity rates. More highly educated people live longer and more nutritious (Baker et al. 2011: 307). Low educational attainment is associated with high rates of infectious disease, many chronic noninfectious diseases, self-reported poor health, shorter survival when sick, and shorter life expectancy (Ross & Wu, 1995: 719). In this context, it is possible to find several studies in the literature that have shown a positive correlation between education and health outcomes and also that have demonstrated associations between higher education and better health (e.g. Johnston, 2004; Silles, 2009; Baker et al., 2011; Grounder & Xing, 2012; Raghupathi & Raghupathi, 2020; Arsani et al., 2020).

The review of the literature shows that education has an impact on the reduction of crime rates (e.g., Johnston, 2004; Buonanno & Leonida, 2006; Groot & Van Den Brink, 2010; Lochner, 2011; Bell et al., 2022; Meghir et al., 2023). Studies state that policies that increase education help to reduce crime rates. Besides the main benefits of education explained above, education has advantages in different facets, such as human rights, social peace, democracy, gender equality, environmental awareness, national security, etc.

The vital importance of education in human life within the framework of the above explanations is undeniable, and conducting educational research is very important. In this context, this study focuses on clustering Türkiye's provinces according to education level indicators. Considering that the increase in education benefits people and society, identifying similar provinces through clustering methods and providing meaningful and valuable information by raising awareness to both individuals and policymakers in the relevant provinces points to the importance of the current study. When the literature was examined, it was seen that two main groups of clustering studies were conducted using education-level indicators. One is for the countries, and the other is for the provinces. Güler and Veysikarani (2022) classified OECD countries by cluster analysis according to education level, using data on 2018 PISA scores. Astuti and Rezanía (2022) grouped the sub-districts of Sidoarjo Regency in Indonesia based on the education indicators using cluster analysis. Bhalla and Meher (2022) clustered major states of India by cluster analysis according to the education indicator variables. De Souza and Taceneli (2022) used educational indicators to cluster municipalities of Paraná, Brazil, by using cluster analysis. Based on the education indicators using cluster analysis, Kaynak and Rashid (2020) clustered Economic Alptekin (2015) clustered EU countries and Türkiye. Cooperation Organization member countries depending on the education indicators using cluster analysis. Akın and Eren (2012) clustered OECD countries using cluster analysis methods based on the education indicators. Öz et al. (2009) clustered EU countries and Türkiye based on the education indicators using cluster analysis techniques. On the other hand, as a result of the literature review, a small number of studies were found on the clustering of provinces in Türkiye according to education indicators, which is also the subject of this study. Özyaydın et al. (2022) used 2020-2021 education statistics (10 variables) to cluster 81 provinces of Türkiye by using the k-means cluster technique. Öztürk and Gürsakal (2015) used 2013 education statistics (4 variables) to cluster 81 provinces of Türkiye by using multidimensional scaling analysis. Using the k-means cluster technique, Uzgören et al. (2013) used basic education indicators (30 variables) to cluster 81 provinces of Türkiye. Cengiz and Öztürk (2012) used 2010 education statistics (8 variables) to cluster 81 provinces of Türkiye by using the k-means cluster technique. This research is completely different from the studies of Özyaydın et al. (2022), Öztürk and Gürsakal (2015), and Uzgören et al. (2013) in terms of the variables used, period, purposes of the studies, and the method used. This research is also different from Cengiz and Öztürk (2012) in terms of the variables' definitions, the period, the purposes of the study, and the method used.

The aims of this study are (i) the determination of similar provinces of Türkiye according to indicators of education level lower than high school level and (ii) the determination of similar

provinces of Türkiye according to indicators of education level of high school and higher than high school level. The findings will be interpreted and turned into helpful information for people living in the related provinces and for policymakers in the Turkish education system. Clustering technique selection and variable selection are essential for obtaining meaningful clusters in cluster analysis. A two-stage clustering analysis was used in this study to cluster similar provinces. This technique has significant advantages, such as being applied to large data sets containing quantitative and qualitative variables and automatically determining the most appropriate number of clusters with AIC and BIC. To obtain different meaningful clusters based on education level, education indicator variables were divided into two poles: (i) less than high school level and (ii) high school level and above. The rest of the paper is organized as follows: A two-stage cluster analysis is mentioned in the study's second part. The third section includes data, analysis, and findings. The last section consists of the conclusion.

2. TWO-STEP CLUSTER ANALYSIS

Analysis of the variables simultaneously that are more than two ($p > 2$; such as $X_1, X_2, \dots, X_p$) is considered as multivariate analysis (Hair et al., 2013: 3). The essence of multivariate analysis is understanding the relationships of many variables with each other (Sarma & Vardhan, 2019: 4). All variables are examined simultaneously to uncover the patterns and critical features in the data (Everitt, 2007: 1).

Multivariate data is characterized by a mean vector ($\mathbf{x}$), data matrix (X), covariance matrix (S), and correlation matrix (R) and displayed with profiles, stars, glyphs, faces, and boxes (Alpar, 2011: 43-88; Rencher & Christensen, 2012: 57-71). Cluster analysis is one of the multivariate analysis methods that covers a collection of methods developed to cluster (divide into homogeneous subgroups) the observations (sometimes variables) in the X data matrix within the framework of their characteristics (Alpar, 2011: 309). Because the similarities are determined using a set of variables selected, variable selection is vital in clustering (Morrison, 1967: 779; Li, 2006: 457).

There are two main clustering, including hierarchical and non-hierarchical methods (Tatlıdil, 2002: 334; Turanlı et al., 2006: 99). When the number of clusters is unknown, hierarchical clustering is used (Bülbül & Camkiran, 2018: 371). The number of clusters is discovered by using a diagram called a dendrogram. A researcher with a naked eye selects the number of clusters (k) from a dendrogram by cutting across the branches at a given level of distance measured by one of the axes (Rencher & Christensen, 2012: 544). In non-hierarchical methods, the number of clusters is predetermined. These methods begin with a predetermined classification and, through various iterative processes, try to find a revised classification that will optimize a measure of homogeneity of the cluster (Blashfield & Aldenderfer, 1978: 272). A part from the two approaches above, the two-step clustering method is another approach (Alpar, 2011: 314). The most important features of this method are (Alpar, 2011: 339): (i) it can be applied to large data sets, (ii) it can be applied to both qualitative and quantitative variables, and (iii) the most appropriate number of clusters is automatically determined according to AIC and BIC criteria. In the first step, data is assigned to small clusters to decrease the distance matrix's dimension; in the second step, hierarchical clustering is applied to pre-clusters.

In addition, different clustering techniques will often generate distinct solutions to the same data set (Morey et al., 1983: 309). For this reason, a reasonable method should be chosen. In the validation of the cluster solutions, analysis of variance (ANOVA) tests (F tests) are used (Morey et al., 1983: 317).

3. DATA, ANALYSIS AND FINDINGS

The annual most recent data for 81 provinces were taken from the education statistics for the year 2022 published on the official website (<https://www.tuik.gov.tr/>) of the Turkish Statistical Institute. The original data consists of numerical values (number of people). The variables' provincial values (number of people) representing education levels were proportioned to the total number of people, and these proportional data were used in the analysis.

The data includes eight variables (illiterate, literate without a diploma, primary school, middle school, high school, universities, and other higher educational institutions, master (including five or

six years' faculties), and doctorate) representing the distribution of the education level of the population aged six and over by province. These eight variables were divided into two by taking the high school education level as a threshold. The first group of indicators is called indicators of education level lower than high school level. The first group of indicators is called indicators of education level high school and higher than high school level.

Table 1: Indicators of Education Level Lower Than High School Level

Symbols	Names
L1	Illiterate
L2	Literate without a diploma
L3	Primary school
L4	Middle school

Table 2: Indicators of Education Level High School and Higher Than High School Level

Symbols	Names
U1	High school
U2	Universities and other higher educational institutions
U3	Master (Including five or six years' faculties)
U4	Doctorate

The research questions are as follows: (i) Are there provinces of Türkiye that are similar in terms of the indicators of education levels lower than high school? and (ii) Are there provinces of Türkiye that are similar in terms of the indicators of education levels of high school and higher high school level?

Two-Step Cluster Analysis was performed with SPSS 23 software. As mentioned, the two-step cluster analysis automatically discovers the number of clusters. If continuous variables are to be analyzed, the Euclidean distance is chosen; if both categorical and continuous, the log-likelihood is selected in a two-step cluster analysis (Tkaczynski, 2017: 110). So, in this study, Euclidean distance was used as a distance measure. Schwarz's Bayesian Criterion (BIC) was used as a clustering criterion. The two-step cluster analysis procedures evaluated the importance of cluster quality and predictor (X variables). Finally, F tests were used to determine the significant and insignificant variables in forming clusters.

3.1. Analyses of Lower than High School Level

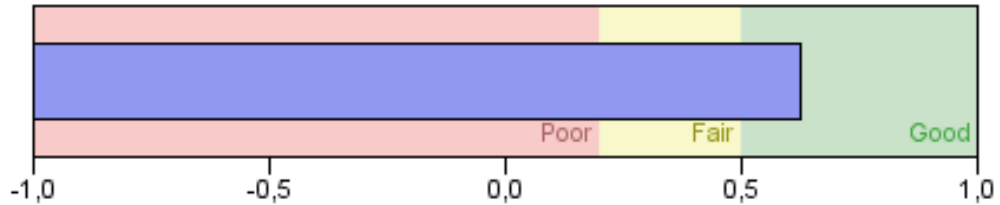
Two cluster solutions were found in the two-step cluster analysis with four input variables (L1, L2, L3, and L4). The cluster memberships are found as seen in the following table below:

Table 3: Two-Step Cluster Analysis Cluster Memberships

Clusters	Number and Percentage of Provinces in Each Cluster	Province
Cluster 1	17 (21 %)	Adıyaman Ağrı Bingöl Bitlis Diyarbakır Gaziantep Hakkâri Kars Mardin Muş Siirt Şanlıurfa Van Batman Şırnak İğdır Kilis
Cluster 2	64 (79 %)	Other remaining provinces

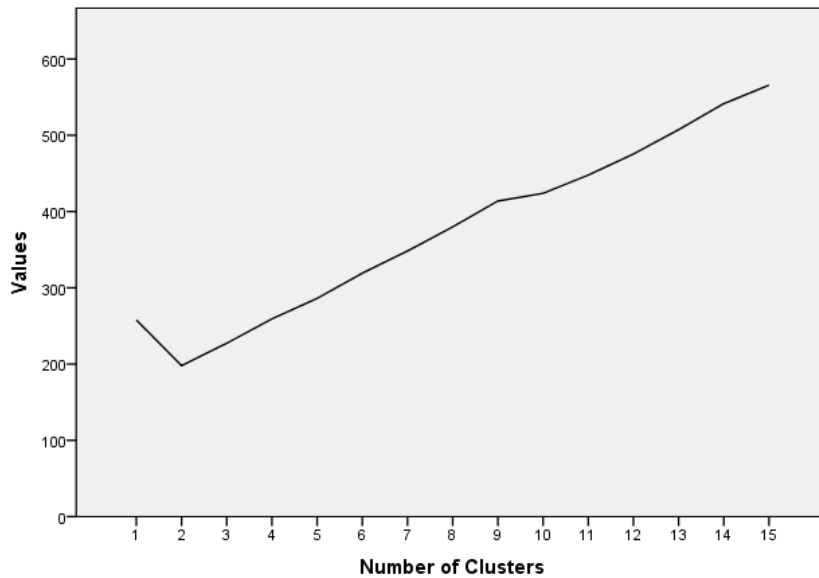
Cluster 1 is composed of 17 provinces (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Van, Batman, Şırnak, Iğdır and Kilis) and Cluster 2 composed of 64 provinces (other remaining provinces). Figure 1 shows the Silhouette measure of cohesion and separation as is seen below:

Figure 1: Cluster Quality: The Silhouette Measure of Cohesion and Separation

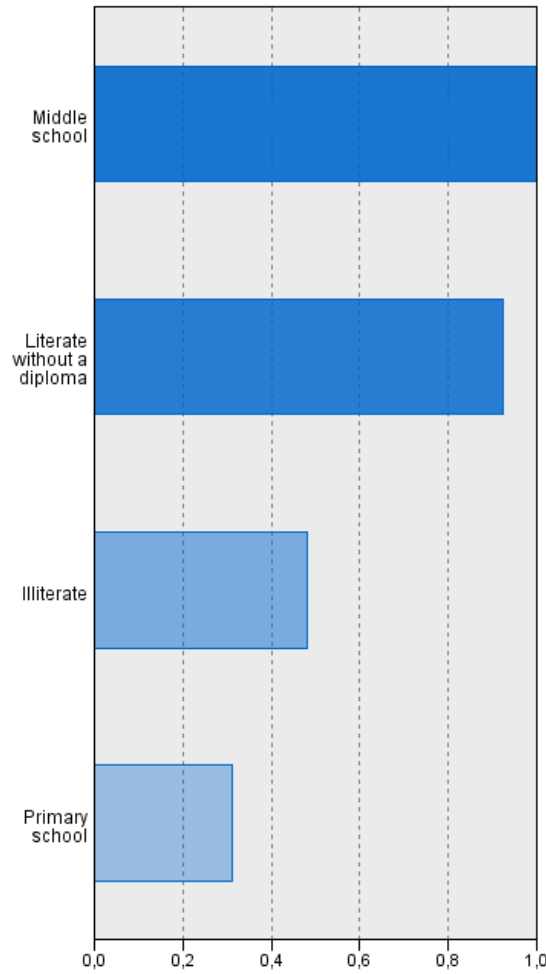

The silhouette measure of cohesion and separation measures how similar a province is to its cluster compared to others. The measure of cohesion and separation measure ranges between -1 to $+1$. A high value (close to 1) indicates that the province is well suited to cluster. In this Figure, the Silhouette measure of cohesion and separation shows that the cluster quality is good. The BIC criterion is used in a two-step clustering analysis to validate that the two-cluster solution is optimal. Figure 2 shows the line graph of BIC values for different cluster numbers.

Figure 2: Auto Clustering Schwarz's Bayesian Criterion (BIC)

The minimum BIC value in the graph points out the two-cluster solution, which means that the two-cluster solution seems ideal. Figure 3 shows the predictors' importance.

Figure 3: Predictors' Importance

The order of significance levels of the predictor variables that are important in the formation of clusters are as follows: Middle school (L4) 1.00, literate without diploma (L2) 0.93, illiterate (L1) 0.48, and primary school (L3) 0.31. Whether each of these variables affects dividing the provinces into two clusters can be investigated with the F test. The following table shows the F test results:

Table 4: Analysis of Variance Tests (F Tests) Results

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
Illiterate (L1)	0.007	1	0.000	79	58.486	0.000
Literate without a diploma (L2)	0.040	1	0.000	79	162.750	0.000
Primary school (L3)	0.026	1	0.001	79	35.612	0.000
Middle school (L4)	0.052	1	0.000	79	185.616	0.000

Here, the null hypothesis is the variable L_i , which does not affect the division of provinces into two clusters, and the alternative hypothesis is the variable L_i , which impacts the division of provinces into two clusters. The null hypothesis is rejected (Sig. < $\alpha=0.05$) for the variables L1, L2, L3, and L4, which means that each variable affects the division of provinces into two clusters.

3.2. Analyses of High School Level and Higher Than High School Level

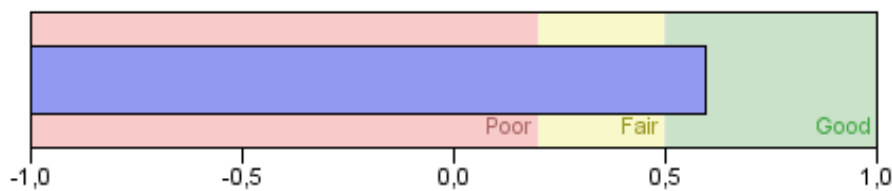
Two cluster solutions were found in the two-step cluster analysis with four input variables (U1, U2, U3, and U4). The cluster memberships are found as seen in the following table below:

Table 5: Two-Step Cluster Analysis Cluster Memberships

Clusters	Number and Percentage of Provinces in Each Cluster	Province
Cluster 1	6 (7.4 %)	Ankara Çanakkale Eskişehir Isparta İstanbul İzmir
Cluster 2	75 (92.6 %)	Other remaining provinces

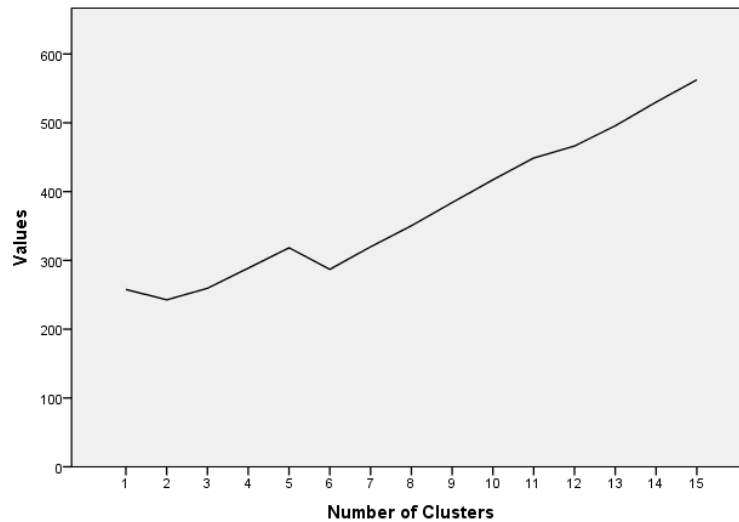
Cluster 1 is composed of 6 provinces (Ankara, Çanakkale, Eskişehir, Isparta, İstanbul and İzmir), and Cluster 2 is composed of 75 provinces (other remaining provinces). Figure 4 shows the Silhouette measure of cohesion and separation as seen below:

Figure 4: Cluster Quality: The Silhouette Measure of Cohesion and Separation

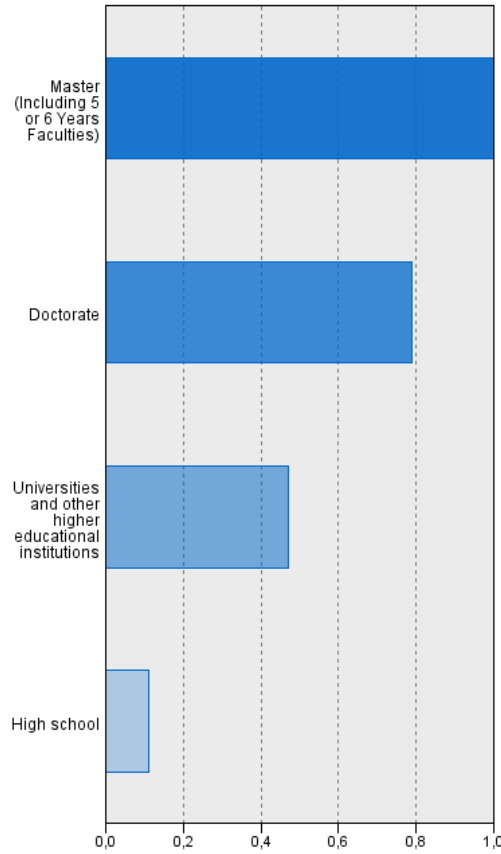

In this Figure, the Silhouette measure of cohesion and separation shows that cluster quality is good. The BIC criterion is used in a two-step clustering analysis to validate that the two-cluster solution is optimal. Figure 5 shows the line graph of BIC values for different cluster numbers.

Figure 5: Auto Clustering Schwarz’s Bayesian Criterion (BIC)

The minimum BIC value in the graph points out the two-cluster solution, which means that the two-cluster solution seems ideal. Figure 6 shows the predictors’ importance.

Figure 6: Predictors' Importance

The order of significance levels of the predictor variables that are important in the formation of clusters is as follows: Master (U3) 1.00, doctorate (U4) 0.79, universities and other higher educational institutions (U2) 0.47, and high school (U1) 0.11.

Whether each of these variables affects dividing the provinces into two clusters can be investigated with the F test. The following table shows the F test results:

Table 6: Analysis of Variance Tests (F Tests) Results

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
High school (U1)	0.045	1	0.000	79	136.939	0.000
Universities and other inst. (U2)	0.036	1	0.000	79	100.508	0.000
Master (U3)	0.000	1	0.000	79	31.690	0.000
Doctorate (U4)	0.000	1	0.000	79	22.263	0.000

Here, the null hypothesis is that the variable U_i does not affect the division of provinces into two clusters, and the alternative hypothesis is that the variable U_i affects the division of provinces into two clusters. The null hypothesis is rejected (Sig. < $\alpha=0.05$) for the variables U1, U2, U3, and U4, which means that each variable affects the division of provinces into two clusters.

4. CONCLUSION

The aims of this study were: (i) determination of similar provinces of Türkiye according to indicators of education level lower than high school level and (ii) determination of similar provinces of Türkiye according to indicators of education level of high school and higher than high school level. For these purposes, this study sought answers to the following research questions: (i) Are there provinces of Türkiye that are similar in terms of the indicators of education levels lower than high school? and (ii) Are there provinces of Türkiye that are similar in terms of the indicators of education levels of high school and higher high school level? As a result of the empirical studies, the answer to

both research questions was obtained as yes. Two province groups were found for each one of the cases. In addition, all variables used for both research questions were statistically significant, indicating that the variables effectively divided the provinces into two clusters.

According to the indicators of education level lower than high school level, Cluster 1 is composed of 17 provinces (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Van, Batman, Şırnak, Iğdır and Kilis) and Cluster 2 composed of 64 provinces (other remaining provinces). These are provinces where individuals should give importance to education for a better life, and policymakers should give importance to education, develop and encourage education for the development of individuals, society, and, therefore, the country. Education and the economy have a reciprocal relationship (İlgar, 2023: 24). Regional income differences result in educational differences. The eastern provinces that make up the 1st Cluster above indicate provinces that are both underdeveloped in terms of economic development and have low education levels. Implementing economic policies by policymakers to improve and develop the regional economy will be an important initiative to eliminate the educational differences between the region's people and other regions. In regional educational differences, social and cultural values and economic situations effectively access education (İlgar, 2023: 24). The reflection of the family's low level of education on the child or the inability to study or girls not being sent to school due to the necessity of working in agricultural activities are examples of socio-cultural reasons. In other words, Cluster 1 provinces are the eastern provinces where education should be increased, and inequalities of opportunity in education should be eliminated. In this regard, many responsibilities fall on society and policymakers, starting with families. Bilgin and Erbuğ (2021) stated the economic, social, regional, biological, and political factors that cause inequality in education opportunities for people. Everyone needs to do their best to improve these factors. According to the indicators of education level of high school and higher high school level, Cluster 1 is composed of 6 provinces (Ankara, Çanakkale, Eskişehir, Isparta, İstanbul and İzmir), and Cluster 2 is composed of 75 provinces (other remaining provinces). Cluster 1 provinces are western provinces where education is at an advanced level. These provinces are provinces that individuals and policymakers should take as examples for improving education. Ankara, İstanbul, and İzmir are the biggest provinces that receive intense immigration and have many education opportunities.

Policies in the field of education are primarily effective in building the qualifications and equipment of the individuals who make up society and, therefore, play a vital role in social transformation and development (Yıldız & Karakaş, 2019: 272). Policies that increase education have long-lasting impacts on several important life outcomes, as mentioned, such as earnings, employment, development and economic growth, poverty, hunger, health, and crime (Meghir, Palme & Schnabel, 2023: 1). Thus, both individuals and society as a whole can benefit from increased levels of education in terms these outcomes and also outcomes more as human rights, social peace, democracy, gender equality, environmental awareness, national security and so on. In this context, the primary responsibility falls on educational policymakers. Policymakers can consider and benefit from the above findings for 2022 when deciding whether the government should invest in education and develop education policies in the future.

In the study, cross-sectional data for units consisting of provinces for the year 2022 was used. Therefore, the findings and evaluations show the picture for 2022. In future research, different findings may be obtained in the light of positive or negative developments related to the important points mentioned regarding the focused topic. Again, in the future, different aspects of the subject can be addressed with other variables compiled from different sources.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

REFERENCES

- Aghion, P., Boustan, L. Hoxby, C. & Vandenbussche, J. (2009). The causal impact of education on economic growth, evidence from the United States. In D. Romer & J. Wolfers (Eds.). *Brookings Papers on Economic Activity* (1-74).
- Aizizi, D. (2021). An analysis of the relationship between education and economic growth. *International Journal of New Developments in Education*, 3(4), 65-67. <https://doi.org/10.25236/IJNDE.2021.030411>
- Akın, H. B. & Eren, . (2012). OECD lkelerinin eğitim gstergelerinin kümeleme analizi ve ok boyutlu lekleme analizi ile karşılaştırmalı analizi. *neri Dergisi*, 10 (37), 175-181. <https://doi.org/10.14783/od.v10i37.1012000178>
- Alpar, R. (2011). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Detay Yayıncılık.
- Alptekin, N. (2015). Bulanık kümeleme analizi ile Türkiye ve AB lkelerinin eğitim göstergeleri açısından sınıflandırılması. *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 1-16.
- Arsani, A. M., Ario, B. & Ramadhan, A. F. (2020). Impact of education on poverty and health: evidence from Indonesia. *Economics Development Analysis Journal*, 9(1), 87-96. <https://doi.org/10.15294/edaj.v9i1.34921>
- Astuti, C. C. & Rezania, V. (2022). Cluster analysis for grouping districts in Sidoarjo regency based on education indicators. *ICIGR 2021 Conference Proceedings*, Volume 2022, 311-317. <https://doi.org/10.18502/kss.v7i10.11233>
- Awan, M. S., Malik, N., Sarwar, H. & Wagas, M. (2011). *Impact of education on poverty reduction*. (MPRA Paper No. 31826).
- Bah, I. A. (2023). The relationship between education and economic growth: A cross-country analysis. *Research, Society and Development*, 12(5), 1-13. <https://doi.org/10.33448/rsd-v12i5.40522>
- Baker, D. P., Leon, J., Greenaway, E. G. S., Collins, J. & Movit, M. (2011). The education effect on population health: a reassessment. *Population and Development Review*, 37(2), 307-332. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00412.x>
- Barro, R. J. (2002). Education in the twenty-first century. In E. P. Lazear (Ed.), *Education as a determinant of economic growth* (pp. 9-24). Hoover Press.
- Baum, S., Ma, J. & Payea, K. (2013). *Education pays 2013 the benefits of higher education for individuals and society*. Trends in Higher Education Series, College Board, New York.
- Bell, B., Costa, R. & Machin, S. (2022). Why does education reduce crime?. *Journal of Political Economy*, 130(3), 732-765. <https://doi.org/10.1086/717895>
- Bhalla, R. & Meher, S. (2022). Interstate disparities in education and health infrastructure: A multivariate analysis. *IASSI Quarterly: Contributions to Indian Social Science*, 41(4), 534-548.
- Bilgin, R. & Erbuğ, E. (2021). Eğitimde fırsat eşitsizliği üzerine eleştirel bir değerlendirme. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 4(2), 231-239.
- Blashfield, R. K. & Aldenderfer, M. S. (1978). The literature on cluster analysis. *Multivariate Behavioral Research*, 13, 271-295. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr1303_2
- Blaug, M. (1972). The correlation between education and earnings: What does it signify? *Higher Education*, 1, 53-76. <https://doi.org/10.1007/BF01956881>
- Brempong, K. G., Paddison, O. & Mitiku, W. (2006). Higher education and economic growth in Africa. *The Journal of Development Studies*, 42(3), 509-529. <https://doi.org/10.1080/00220380600576490>
- Buonanno, P. & Leonida, L. (2006). Education and crime: evidence from Italian regions. *Applied Economics Letters*, 13(11), 709-713. <https://doi.org/10.1080/13504850500407376>

- Bülbül, Ş. & Camkıran, C. (2018). Bankaların klasik ve bulanık yaklaşımlarla sınıflandırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 367-385. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.464442>
- Cengiz, D. & Öztürk, F. (2012). Türkiye’de illerin eğitim düzeylerine göre kümeleme analizi ile incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 69-84.
- De Souza, D. C. & Taconeli, C. A. (2022). Spatial and non-spatial clustering algorithms in the analysis of Brazilian educational data. *Communications in Statistics: Case Studies, Data Analysis and Applications*, 8(4), 588-606. <https://doi.org/10.1080/23737484.2022.2117744>
- Dudzeviciute, G. & Simelyte, A. (2018). Education and economic development in the selected European Union countries. *European Journal of Sustainable Development*, 7(2), 14-28. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2018.v7n2p14>
- Everitt, B. (2007). *An R and S-PLUS companion to multivariate analysis*. Springer.
- Faridi, M. Z., Hussain, S. & Bashir, F. (2010). Impact of education on student’s earnings: a case of public sector universities in Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 42, 171-178. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1662910>
- Gounder, R. & Xing, Z. (2012). Impact of education and health on poverty reduction: monetary and non-monetary evidence from Fiji. *Economic Modeling*, 29, 787-794. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.01.018>
- Groot, W. & Van Den Brink, H. M. (2010). The effects of education on crime. *Applied Economics*, 42, 279-289. <https://doi.org/10.1080/00036840701604412>
- Güler, E. Ö. & Veysikarani, D. (2022). Sosyo-Ekonomik göstergeler ve PISA skorlarına göre ülkelerin sınıflandırılması: OECD örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 15(3), 506-522. <https://doi.org/10.24287.958903>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson.
- Hermannsson, K., Lisenkova, K., Lecca, P., McGregor, G. & Swales, J. K. (2017). The external benefits of higher education. *Regional Studies*, 51(7), 1077-1088. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1172062>
- Hofmarcher, T. (2021). The effects of education on poverty: A European perspective. *Economics of Education Review*, 83, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2021.102124>
- Huang, F., Jin, L. & Sun, X. (2009). Relationship between scale of higher education and economic growth in China. *Asian Social Science*, 5(11), 55-60. <https://doi.org/10.5539/ass.v5n11p55>
- Ilgar, R. (2023). Türkiye’de eğitimde yaşanan bölgesel farklılıklar. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 9(2), 20-44. <https://doi.org/10.47615/issej.1329419>
- Irughe, R. I. & Edefe, J. (2020). *Education and economic growth: Empirical evidence from Nigeria*. (AERC Research Paper No. 407).
- Johnston, G. (2004). *Healthy, wealthy, and wise? A review of the wider benefits of education*. (New Zealand Treasury Working Paper No. 04/04). <https://hdl.handle.net/10419/205544>
- Julius, M. K. & Bawane, J. (2011). Education and poverty, relationship and concerns. a case for Kenya. *Problems of Education in the 21st Century*, 32(1), 72-85. <https://doi.org/10.33225/pec/11.32.72>
- Kaynak, S. & Rashid, Y. (2020). Sosyo-Ekonomik göstergelerine göre ECO üyesi ülkelerin hiyerarşik kümeleme metoduyla kümelmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 69-81. <https://doi.org/10.17218.hititsosbil.713776>
- Lee, S. Y., Roys, N. A. & Seshadri, A. (2024, March). *The causal effects of parents’ education on children’s earnings*. (National Bureau of Economic Research Working Paper No. 32223). <https://doi.org/10.3386/w32223>

- Li, B. (2006). A new approach to cluster analysis: the clustering-function-based method. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B: Statistical Methodology*, 68(3), 457-476. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9868.2006.00549.x>
- Lin, T. C. (2004). The role of higher education in economic development: an empirical study of Taiwan case. *Journal of Asian Economies*, 15, 355-371. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2004.02.006>
- Lochner, L. (2011). Education policy and crime. In P. J. Cook, J. Ludwig & J. MacCrary (Eds.), *Controlling crime: strategies and tradeoffs* (pp. 465-515). University of Chicago Press.
- Longman dictionary of contemporary English. (2003). Pearson Longman.
- Lv, K., Yu, A., Gong, S., Wu, M. & Xu, X. (2017). Impacts of educational factors on economic growth in regions of China: A spatial econometric approach. *Technological and Economic Development of Economy*, 23(6), 827-847. <https://doi.org/10.3846/20294913.2015.1071296>
- Ma, J. & Pender, M. (2023). *Education pays 2023 the benefits of higher education for individuals and society*. Trends in Higher Education Series, College Board, New York.
- MacMahon, W. W. (2002). *Education and development measuring social benefits*. Oxford University Press.
- Meghir, C., Palme, M. & Schnabel, M. (2023, February). *The effect of educational policy on crime: an intergenerational perspective*. (National Bureau of Economics Research Working Paper No. 18145). <https://doi.org/10.1920/WP.IFS.2011.1111>
- Mercan, M. & Sezer, S. (2014). The effect of education expenditure on economic growth: the case of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 925-930. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.565>
- Morey, L. C., Blashfield, R. K. & Skinner, H. A. (1983). A Comparison of cluster analysis techniques within a sequential validation framework. *Multivariate Behavioral Research*, 18, 309-329. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr1803_4
- Morrison, D. G. (1967). Measurement problems in cluster analysis. *Management Science*, 13(12), 775-780. <https://doi.org/10.1287/mnsc.13.12.B775>
- Murray, J. (2009). The wider social benefits of higher education: What do we know about them? *Australian Journal of Education*, 53(3), 230-244. <https://doi.org/10.1177/000494410905300303>
- Njong, A. M. (2010). The effects of educational attainment on poverty reduction in Cameroon. *Journal of Educational Administration and Policy Studies*, 2(1), 1-8. <https://doi.org/10.5897/IJEAPS10.058>
- Ochilov, A. (2012). Education and economic growth in Uzbekistan. *Perspectives of Innovations, Economics & Business*, 12(3), 21-33. <http://dx.doi.org/10.15208/pieb.2012.14>
- Odit, M. P., Dookhan, K. & Fauzel, S. (2010). The impact of education on economic growth: the case of Mauritius. *International Business & Economics Research Journal*, 9(8), 141-152. <https://doi.org/10.19030/IBER.V9I8.620>
- Öz, B., Taban, S. & Kar, M. (2009). Kùmeleme analizi ile Türkiye ve AB ùlkelerinin beşeri sermaye göstergeleri açısından karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-29.
- Özaydın, Ö., emrek, F. & Balbağ, M. Z. (2022). Statistical analysis of the indicators for the education of provinces in Turkey. *Osmangazi Journal of Educational Research*, 9(2), 80-100.
- Öztürk, B. & Gürsakal, S. (2015). Categorization of Turkish cities as per their education and health indicators. *Paradoks Economics, Sociology and Policy Journal*, 11(2), 83-101.
- Pùsküllüođlu, A. (2004). *Arkadaş Türkçe sùzlük*. Arkadaş Yayınevi.

- Raghupathi, V. & Raghupathi, W. (2020). The influence of education on health: an empirical assessment of OECD countries for the period 1995-2015. *Achieves of Public Health*, 78(20), 1-18. <https://doi.org/10.1186/s13690-020-00402-5>
- Rencher, A. C. & Christensen, W. F. (2012). *Methods of multivariate analysis*. John Wiley & Sons.
- Reza, F. & Widodo, T. (2013). The impact of education on economic growth in Indonesia. *Journal of Indonesian Economy and Business*, 28(1), 23-44. <https://doi.org/10.22146/JIEB.6228>
- Rizvanovic, A. & Efendic, A. (2021). The effect of education on earnings in a post-conflict economy: evidence from Bosnia and Herzegovina. *Financial Internet Quarterly*, 17(2), 1-15. <https://doi.org/10.2478/fiqf-2021-0008>
- Ross, C. E. & Wu, C. (1995). The links between education and health. *American Sociological Review*, 60(5), 719-745. <https://doi.org/10.2307/2096319>
- Sarma, K. V. S. & Vardhan, R. V. (2019). *Multivariate statistics made simple: a practical approach*. CRP Press.
- Shimeles, A. & Chuchane, A. V. (2016). The key role of education in reducing poverty in South Sudan. *African Development Review*, 28(2), 162-176. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12199>
- Silles, M. A. (2009). The causal effect of education on health: evidence from the United Kingdom. *Economics of Education Review*, 28, 122-128. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2008.02.003>
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Akademi Matbaası.
- Thapa, S. B. (2013). Relationship between education and poverty in Nepal. *Economic Journal of Development Issues*, 15(1-2), 148-161. <https://doi.org/10.3126/ejdi.v15i1-2.11873>
- Tkaczynski, A. (2017). Segmentation in social marketing: Process, methods, and applications. In T. Dietrich, S. Rundle-Thiele & K. Kubacki (Eds.), *Segmentation using two-step cluster analysis* (pp.109-125). Springer.
- Turanlı, M., Özden, Ü. H. & Türedi, S. (2006). Avrupa birliği'ne aday ve üye ülkelerin ekonomik benzerliklerinin kümeleme analiziyle incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 95-108.
- Uzgören, N., Keçek, G. & Uzgören, E. (2013). Türkiye'de illerin beşeri sermayenin unsuru olan temel eğitim göstergeleri bakımından sınıflandırılması. *TİSK AKADEMİ*, 11, 119-133.
- Yıldız, S. & Karakaş, D. G. (2019). Türkiye'de eğitim eşitsizliğinin farklı yüzleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 271-292. <https://doi.org/10.18037/ausbd.566795>
- Zimmerman, E. & Woolf, S. H. (2014). *Understanding the relationship between education and health*. (Institute of Medicine, Discussion Paper). <https://doi.org/10.31478/201406A>

Türkiye'de Yenilenebilir ve Geleneksel Enerji Şirketlerinin Finansal Performans Karşılaştırması: DuPont Analizi Yaklaşımı

The Comparison of Financial Performances of Renewable and Traditional Energy Companies in Türkiye: DuPont Analysis Approach

Musa ÖZÇELİK¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, yenilenebilir ve geleneksel enerji şirketlerinin finansal performanslarını DuPont Analizi yöntemiyle karşılaştırarak çeşitli finansal göstergeler açısından değerlendirmektir.

Tasarım/Yöntem: Çalışmanın veri seti, kurulu güç bakımından en büyük özel sektör enerji şirketleri arasında yer alan ve Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda elektrik enerjisi üreten yedi enerji şirketi belirlenmiştir. Çalışmada ilgili şirketlerin 2020-2023 dönem aralığındaki yıllık mali tablolarından elde edilen veriler DuPont Analizi ile incelenmiştir.

Bulgular: Çalışmanın bulgularına göre yenilenebilir enerji şirketlerinin yüksek net kâr marjlarına rağmen düşük aktif devir hızlarına sahip olduğu, geleneksel enerji şirketlerinin ise son yıllarda finansal performanslarının gerilediği görülmektedir. En başarılı enerji şirketi, kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA olarak görülse de benzer enerji şirketlerinin en kötü finansal performansı sergilediği de dikkat çekmektedir. Bu bulgular, enerji sektöründeki çeşitlendirme stratejilerinin dikkatli yönetilmesi gerektiğini ve uzun vadeli enerji politikalarının oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır.

Sınırlılıklar: Kurulu güç bakımından büyük enerji şirketlerinin birçoğu borsada işlem görmediği için bu şirketlerin finansal verilerine erişim sağlanamamıştır. Veri setinde yer alan yedi şirketin geriye dönük kesintisiz dört yıllık verilerine ulaşılabilmektedir. Bu durum, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: Bu çalışma, enerji sektöründe yaşanan dönüşümün finansal boyutunu inceleyerek enerji sektöründeki dönüşüm sürecinde şirket yöneticileri ve politika yapımcılar için ipuçları sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Sektörü, Yenilenebilir Enerji, DuPont Analizi, Oran Analizi, Finansal Performans

Abstract

Purpose: The purpose of this study is to compare the financial performances of renewable and traditional energy companies and to evaluate them in terms of various financial indicators.

Design/Methodology: The data set of the study included the companies that are among the companies operated in Borsa Istanbul and the biggest private sector energy companies in terms of installed capacity. Within this context, seven energy firms producing electrical energy were determined for the study. The data, obtained from the determined companies' annual financial statements between 2020-2023 terms, was investigated via DuPont analysis.

Findings: According to the findings, renewable energy companies have low asset turnover in spite of their high net profit margin, whereas the traditional energy companies' financial performances regressed in the last years. Even the most successful energy company seemed to be ENJSA, whose installed capacity was formed of both traditional and renewable energy sources, it was also pointed out that similar companies showed the worst financial performances. These findings emphasize the necessity of careful administration of diversification strategies in the energy sector and the importance of making long-term energy policies.

Limitations: As the majority of big energy companies in terms of installed capacity are not traded, their financial data was not accessible. Only four-yearly data retrospectively of seven companies in the data set was accessible, so it is the limitation of this study.

Originality/Value: This study investigates the financial size of transformation in the energy sector. Therefore, it may give clues to company administrators and policymakers in the process of transformation in the energy sector.

Keywords: Energy Sector, Renewable Energy, DuPont Analysis, Ratio Analysis, Financial Performance

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, musaozcelik@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2175-3605

1. GİRİŞ

Enerji, modern toplumların temel yapı taşlarından biri olarak, endüstrinin, ekonominin ve günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Karmaşık bir sektör olan enerji sektörü diğer sektörlerin başarılı bir şekilde desteklenme rolünde önemli bir işleve sahiptir (Westerman vd., 2020: 1375). Öte yandan Dünya’da hızla artan nüfus ve büyüyen sanayi ile birlikte kısıtlı kaynaklarla karşılanan enerjinin üretimi ve tüketimi arasındaki açık artmaktadır. Küresel enerji tüketiminin 2035 yılında 1998 yılına göre iki katı olacağı, 2055 yılında ise üç katı olacağı tahmin edilmektedir (Özkaya, t.y.). Ancak, enerji talebinin sürekli artmasıyla birlikte, geleneksel enerji kaynaklarına olan bağımlılık ve enerji üretiminin çevresel etkileri giderek daha fazla tartışılmaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynakları, sürdürülebilir bir enerji geleceği için önemli bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynağı “doğanın kendi evrimi içinde bir sonraki gün aynen mevcut olabilen enerji kaynağı” olarak tanımlanabilir. Geleneksel enerji kaynaklarının tükenebilir ve çevreye zararlı olmasına karşın yenilenebilir enerji kaynakları sınırsız, daha temiz ve çevre dostu bir enerji tedarik yöntemi olarak kabul edilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının başlıca özellikleri, karbondioksit salınımını azaltarak çevreyi daha az kirletmesi, yerli kaynaklar olduğu için dışa bağımlılığı azaltması ve kamuoyundan güçlü bir destek almasıdır (Özkaya, t.y.). Başlıca yenilenebilir enerji kaynakları hidro, modern biyokütle, jeotermal, güneş, rüzgâr ve dalga olarak sıralanabilir (Demirbaş, 2006).

Yukarıda bahsi geçen sebeplerden dolayı enerji sektörü hızla değişen bir ortamla karşı karşıya olup her geçen gün daha fazla şirket yenilenebilir enerji piyasasına girmektedir. Geleneksel enerji şirketlerinin de bu koşullarda iş stratejilerini değiştirmeleri ve yeni piyasa koşullarına hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Ekim 2016 tarihli Paris Anlaşması ile birlikte hükümetler ve dolaylı olarak şirketler iklim gerekliliklerini yerine getirmek için yeni önlemler almak zorunda kalmaktadır (United Nations, 2015; Westerman vd., 2020: 1375). Kamu otoritelerinin baskılarıyla birlikte enerji sektöründe yenilenebilir enerji sektörünün payı artmaktadır. Yenilenebilir enerji sektörü tarife garantileri ve yeşil finansman paketleri gibi teşviklerle ciddi yatırımlar çekmektedir. Örneğin Almanya, yenilenebilir enerji sektörünü önemli sübvansiyonlarla (besleme tarifesi, prim modeli, vergi indirim ve krediler vb.) desteklemektedir ve Fransa gibi diğer ülkeler de bunu takip etmektedir (International Energy Agency, 2013). Bu kapsamda Avrupa Birliği’nin 2030 yılı için hedefi enerji sektöründe yenilenebilir enerjinin payının %42,5 olarak gerçekleşmesidir (European Commission, t.y.).

Türkiye ise hem ulusal çıkar ve gereksinimleri bakımından hem de uluslararası taahhütler gereği yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasını teşvik etmektedir. 2021 yılı Ekim ayında Türkiye, Paris Anlaşmasını imzalamış ve yeşil dönüşüm taahhüdünü 2022 Mayıs tarihli Ulusal Enerji Planı’nda ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Türkiye’de 2023 yılı itibarıyla yenilenebilir enerji kapsamında %53 olan kurulu gücün payı 2025 yılına kadar %65 olması beklenmektedir. Hâlihazırda Türkiye yenilenebilir enerji kapasitesi bakımından dünyada 12. Sırada, Avrupa’da ise 5. sırada yer almaktadır. Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı kurulu gücü 250 MW’tan fazla olan 20 şirket bulunmaktadır. Bu şirketler ağırlıklı olarak Hidro Elektrik Santrali (HES) işletmekte olup bu şirketlerin enerji üretim portföyleri %60 hidro, %27,8 rüzgâr, %8 güneş, %4,2 jeotermal kaynaklardan oluşmaktadır. Sadece güneş, rüzgâr ve jeotermal enerji santrallerine yatırım yapan büyük şirketler az sayıdadır. Türkiye’de yenilenebilir enerjide kurulu gücün %71’i özel sektöre ait olup bu şirketlerin yenilenebilir enerji portföylerini yeni projelerle genişletme planları olduğu bilinmektedir (PWC, 2023).

Konjonktüre göre enerji sektöründe yenilenebilir enerji sektörünün payının artması beklenmektedir. Yapılan anlaşmalar gereği devlet otoriteleri tarafından uygulamaya geçirilecek yeni kural ve düzenlemelerin geleneksel enerji şirketleri üzerinde olumsuz etkileri ve yenilenebilir enerji şirketleri tarafından yapılan yeni yatırımlar maliyetlerde artışlara yol açabilir. Öte yandan yeşil finans gibi çeşitli teşvikler ve sübvansiyonlar yenilenebilir enerji yatırımlarını şirketler için cazip hale getirebilir (Lee vd., 2023). Ayrıca finansal verimlilik, şirketlerin yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmektedir (Alsagr, 2023). Ancak yenilenebilir enerji yatırımlarının daha ziyade fırsatçı olduğu, devlet sübvansiyonlarının sürdürülmesine dayandığı ve bu alandaki şirketlerin gerçekçi uzun vadeli finansal performansına dayanmadığı ifade edilmektedir (Paun, 2017). Yeni kural ve düzenlemelerin olumsuz etkilerinden korunmak için enerji şirketlerinin ve kamu otoritelerinin çeşitli stratejiler

geliştirmesi gerektiği görülmektedir. Yenilenebilir enerjide uluslararası yükümlülükleri yerine getirirken, enerji maliyetlerinin artmaması için aynı zamanda enerji şirketlerinin finansal performanslarını da gözetmek gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı geleneksel enerji şirketleri ile yenilenebilir enerji şirketlerinin finansal performanslarını DuPont Analizi yöntemiyle analiz ederek karşılaştırmaktır. Hangi enerji şirket türünün daha iyi, hangi enerji şirket türünün daha kötü finansal performans sergilediği ve bu finansal performansın altında yatan sebepler araştırılacaktır. Geleneksel enerji şirketleri ve yenilenebilir enerji şirketleri arasındaki finansal performans karşılaştırması, enerji sektöründeki dönüşüm sürecinde şirket yöneticileri ve politika yapıcılar için önemli ipuçları sunabilir. Bu alışma, enerji sektöründe gerçekleşen dönüşümün finansal yönünü anlamak ve gelecekteki enerji tedarikiinin çeşitlenme sürecine ışık tutmak için önemli olabilir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, öncelikle enerji sektöründe finansal performans ile ilgili yerli ve yabancı literatürün zeti sunulmuş, ardından DuPont Analizinin temel prensipleri açıklanarak çalışmada kullanılan yöntem ve veri seti tanıtılmıştır. Geleneksel ve yenilenebilir enerji şirketlerinin finansal performanslarının karşılaştırılması bulgular bölümünde ele alınmış ve son olarak, sonuç ve tartışma bölümünde bu bulgular değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR

Literatürde enerji sektöründe finansal performansı çeşitli yöntemlerle ölçen ve finansal performansın farklı boyutlarını ele alan yerli ve yabancı çalışmalar yer almaktadır. İlgili literatürün zeti Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Enerji Sektöründe Finansal Performansla İlgili Literatürde Yer Alan çalışmaların zeti

Yazar	Yöntem	Amaç	Bulgular
Halkos ve Tzeremes (2012)	Veri Zarflama Analizi (VZA)	alışmanın amacı, Yunan yenilenebilir enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2006-2008 dönem aralığında finansal performansını değerlendirmektir.	Bulgulara göre, şirketlerin finansal performansları yüksek düzeydeki varlık ve zsermaye getirisinden ve daha düşük borç/zsermaye düzeylerinden olumlu etkilenmektedir. Ayrıca rüzgâr enerjisi üreten şirketlerin hidroelektrik enerjisi üreten şirketlere göre daha iyi finansal performans sergilediği görülmektedir.
İskenderoğlu vd. (2015)	Oran Analizi	çalışmanın amacı, Türkiye ve Avrupa enerji sektörünün likidite, verimlilik, mali yapı ve kârlılık durumlarını 2009-2012 dönemi kapsamında analiz etmektir.	Bulgulara göre, likidite, finansal yapı, kârlılık ve verimlilik bakımından Avrupa enerji şirketlerinin Türk enerji şirketlerine göre daha iyi performans sergilediği görülmüştür.
Arslan-Ayaydin ve Thewissen (2016)	Carhart Dört Faktörlü Modeli	çalışmanın amacı, Amerikan enerji sektöründe yer alan şirketlerin çevresel performanslarının finansal performans üzerindeki etkisini 2000-2011 dönemi kapsamında incelemektir.	Bulgulara göre, çevresel performansı iyi olan şirketlerin çevresel performansı kötü olan şirketlerden daha iyi finansal performans sergilediği tespit edilmiştir.
Metin vd. (2017)	TOPSIS, MOORA	çalışmanın amacı, BİST enerji sektöründe yer alan 11 şirketin finansal performansını 2010-2015 dönemi kapsamında analiz etmektir.	Bulgulara göre, şirketlerin finansal performans sıralamalarının uygulanan analiz yöntemine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca yıllara göre en iyi ve en kötü finansal performans sergileyen şirketin değişkenlik gösterdiği ifade edilmiştir.
Paun (2017)	Finansal Tablolar Analizi	çalışmanın amacı, Romanya yenilenebilir enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performansını 2012-2015 dönemi kapsamında analiz etmektir.	Bulgulara göre, 2013 yılından itibaren yenilenebilir enerji şirketlerinin finansal zorluklarla karşılaştığı, bunun da yatırımları durma noktasına getirdiği ve pazara girmeyi sorgulattığı ifade edilmiştir. Sonuçlara göre ayrıca yatırımların daha ziyade fırsat olduğu, devlet sübvansiyonlarının sürdürülmesine dayandığı ve bu alandaki şirketlerin gerçekçi uzun vadeli finansal performansına dayanmadığı görülmüştür.
Bağcı ve Yüksel Yiğiter (2019)	SD, WASPAS	çalışmanın amacı, BİST enerji sektöründe yer alan 15 şirketin finansal performansını 2008-2017 dönemi kapsamında ölçmektir.	Bulgulara göre, her yıl finansal performansı yüksek olan şirket değişmektedir. Ancak AKENR genellikle finansal performansı en düşük olan şirket olarak tespit edilmiştir.

Orçun (2019)	WASPAS	Çalışmanın amacı, 2016 ve 2017 döneminde BİST elektrik endeksinde yer alan şirketlerin finansal performanslarını değerlendirmektir.	Bulgulara göre, finansal performans açısından en başarılı şirket AYEN olarak tespit edilmiştir. Ayrıca şirketlerin borsa getirileri ile finansal performansları arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.
Çiftçi ve Yıldırım (2020)	TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz	Çalışmanın amacı, BİST enerji sektöründe yer alan 6 şirketin finansal performansını 2011-2019 dönemi kapsamında analiz etmektir.	Bulgulara göre, finansal performans açısından en ideal şirket AKSEN, idealden en uzak şirket ise ZOREN olarak tespit edilmiştir.
Ağ ve Kuloğlu (2020)	Veri Zarflama Analizi	Çalışmanın amacı, BİST'de işlem gören enerji şirketlerinin finansal performanslarını 2019 yılı kapsamında ölçmektir.	Bulgulara göre, 5 şirket (AKENR, AKSUE, AYEN, ENJSA ve ZOREN) etkin bulunmuş olup bu şirketlerin etkinlik yüzdesi %62,5 olarak tespit edilmiştir.
Westerman vd. (2020)	Regresyon Analizi	Çalışmanın amacı, Batı Avrupa enerji sektöründe 2009-2015 dönem aralığında endüstriyel ve uluslararası çeşitlendirmenin finansal performans üzerindeki etkisini araştırmaktır.	Bulgulara göre, yenilenebilir enerji şirketlerinin geleneksel enerji şirketlerine göre daha yüksek karlılığa sahip olduğu görülmektedir. Ancak, çok değişkenli bir analiz bu sonucu doğrulamamıştır. Ayrıca çeşitlendirme stratejileri ile firma performansı arasında olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Beller Dikmen (2021)	Oran Analizi	Çalışmanın amacı, Türk elektrik enerjisi sektörünün finansal performansını 2015-2019 dönemi kapsamında değerlendirmektir.	Bulgulara göre, şirketlerin likidite oranlarının genel kabul görmüş oranların altında olduğu, varlıkların finanse edilmesinde uzun vadeli banka kredilerinin kullanıldığı, alacakların tahsil sürelerinin arttığı, varlıkların etkili bir şekilde kullanılmadığı, şirketlerin 2019 yılında gösterdiği düşük bir kârlılık hariç 2015-2018 dönem aralığında zararda olduğu tespit edilmiştir.
Çiftçi vd. (2021)	CoCoSo, CRITIC, WSM	Çalışmanın amacı, 2012-2019 dönem aralığında BİST enerji sektöründe yer alan işletmelerin finansal performanslarını nakit akış oranları üzerinden analiz etmektir.	Bulgulara göre, finansal performans açısından en başarılı şirket Ayen Enerji olarak tespit edilmiş olup daha sonra sırasıyla AKENR, ODAS, AKSEN, ZOREN ve AKSUE şirketleri gelmektedir.
Kludacz-Alessandri ve Cygańska (2021)	Lojistik Regresyon	Çalışmanın amacı, 32 ülkeden 219 şirketten oluşan uluslararası bir örnekleme 2020 yılı için analiz ederek, finansal performansın enerji sektörü şirketlerinde kurumsal sosyal sorumluluğun benimsenmesini etkileyip etkilemediğini analiz etmektir.	Bulgulara göre, aktif kârlılık ile faiz ve vergi öncesi kâr kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) stratejisini uygulayan şirketler arasında önemli ölçüde daha yüksektir. İşletme değerinin faiz, amortisman ve vergi öncesi kâra oranı KSS'yi benimseyen şirketler arasında daha düşüktür. Ayrıca özsermaye kârlılığı ile faiz ve vergi öncesi kârın KSS'nin benimsenmesi ile ilişkili olduğu doğrulanamamıştır.
Lee (2021)	En Küçük Kareler Yöntemi	Çalışmanın amacı, 2013-2017 yılları arasında MSCI Dünya Enerji endeksinden yer alan 75 şirkette çevresel sorumluluğun finansal performans üzerindeki etkisini incelemektir.	Bulgulara göre, çevresel performans şirketlerin finansal performansını olumlu yönde etkilemektedir. Çevresel performansın üç ayrı boyutu dikkate alındığında, ürün inovasyonu ve kaynak azaltımı şirketlerin finansal performansı ile olumlu yönde ilişkiliyken, emisyon azaltımı anlamlı değildir.
Akgün (2022)	CRITIC, CODAS	Çalışmanın amacı, BİST enerji sektöründe yer alan şirketlerin 2020-2021 yılları için finansal performans derecelerini belirlemektir.	Bulgulara göre, 2020 yılı için finansal performans açısından en başarılı şirketler sırasıyla NTGAZ, ARASE ve KARYE olarak belirlenirken en son sırada ise HUNER yer aldığı görülmüştür. 2021 yılı için ise finansal performans açısından en başarılı şirketler sırasıyla ARASE, MAGEN ve ESEN olarak belirlenirken en son sırada ise BIOEN yer aldığı görülmüştür.
Terzioğlu vd. (2022)	SWARA, VIKOR ve WASPAS	Çalışmanın amacı, BİST elektrik, gaz ve buhar sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2018 yılına ait finansal performanslarını ölçmektir.	Bulgulara göre, finansal performans açısından en başarılı şirket ENJSA olarak tespit edilmiştir. Ayrıca SWARA sonuçlarına göre ise aktif devir hızı, en yüksek ağırlığa sahip kriter olarak belirlenmiştir.

Özdemir ve Parmaksız (2022)	TOPSIS, EDAS	çalışmanın amacı, BİST enerji sektöründe yer alan şirketlerin 2019-2020 dönemine ait oran analizi sonuçlarının değerlendirilmesidir.	Bulgulara göre, yıl bazında tespit edilen genel sıralamalarda, kullanılan iki yöntem arasında küçük farklılıkların ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca yıllara göre şirketlerin finansal performanslarına göre sıralaması değişiklik göstermiştir.
Babacan ve Tuncay (2022)	AHP, SWARA, TOPSIS	çalışmanın amacı, BİST enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performansları ile çalışma sermayesi düzeyleri arasındaki etkileşimi 2014-2020 dönemi kapsamında test etmektedir.	Bulgulara göre, şirketlerin finansal performansları değişken bir seyir izlemekte olup düşüş eğilimindedir. Çalışmada bu durumun sebebi maliyetler, çalışma sermayesinin yetersizliği ve kârlılığın olumsuz etkilenmesinden kaynaklanabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca sonuçlara göre finansal performans açısından üst sıralarda yer alan şirketlerin cari oran, nakit oran ve kaldıraç oranı açısından sektör ortalamasına göre daha başarılı olduğu görülmüştür. Çalışmada Türk enerji sektöründe çalışma sermayesinin yetersiz düzeyde olduğuna da vurgu yapılmıştır.
Baran vd. (2022)	DuPont Analizi, Karşılaştırma Tablolar Analizi	çalışmanın amacı, Polonya enerji sektöründe faaliyet gösteren 8 şirketin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim skorlarının finansal performansları ile ilişkili olup olmadığını 1980-2019 dönem aralığı kapsamında araştırmaktır.	Bulgulara göre, çevresel performans ile finansal performans arasında yüksek düzeyde korelasyon tespit edilmiştir. Ancak sonuçlar birbirlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bunun nedeni olarak, Polonya enerji şirketlerinde yaygın devlet mülkiyeti ve katı idari düzenlemeler gösterilmiştir.
Kılıçarslan (2023)	Bulut Endeksi, Topsis, Aras	çalışmanın amacı, BİST’de işlem gören yenilenebilir enerji şirketlerinin 2018-2021 dönemi kapsamında finansal performanslarını ölçmektir.	Bulgulara göre, finansal performans açısından en başarılı şirketler GESAN, SMART ve SAYAS olarak tespit edilirken en az başarılı şirketler ise PAMEL, HUNER ve AYDEM olarak tespit edilmiştir.
Alsagr (2023)	ARDL-PMG	çalışmanın amacı, 23 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 1996-2020 dönem aralığında finansal verimliliğin yenilenebilir enerji yatırımları üzerindeki etkisinin simetrik mi yoksa asimetrik mi olduğunu belirlemektir.	Bulgulara göre, artan finansal verimlilik uzun vadede yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmektedir. Finansal etkinlikteki bir artış yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik ederken, finansal etkinlikteki düşüşler ise yenilenebilir enerji yatırımlarını azaltmaktadır. Ayrıca sonuçların gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere göre farklılaştığı ifade edilmiştir. Çalışmada yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım olanaklarını teşvik etmek için kamu ve özel sektör arasındaki finansal ortaklıkların teşvik edilmesi gerektiği de belirtilmiştir.
Lee vd. (2023)	Benchmark Regresyon	çalışmanın amacı, Çin’de 2001-2019 dönem aralığını kapsayan veriler ile yeşil finans perspektifinden Çin’deki yenilenebilir enerji sektörünün nasıl teşvik edileceği üzerine ampirik bir çalışma sunmaktır.	Bulgulara göre, yeşil finans yenilenebilir enerjiyi doğrudan teşvik etmektedir. Ayrıca yeşil finansın araştırma ve geliştirmeyi teşvik ederek ve ekonomiyi canlandırarak dolaylı olarak yenilenebilir enerjiyi teşvik ettiği de ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak iyi bir ekonomi ortamı ve devlet desteği yeşil finansın yenilenebilir enerji üzerindeki etkisini kolaylaştırmaktadır.
Adamkaite vd. (2023)	Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi	çalışmanın amacı, Litvanya enerji sektöründe kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisini 2017-2020 dönemi kapsamında incelemektir.	Bulgulara göre, kurumsal sosyal sorumluluk ile finansal performans arasında olumsuz bir ilişki olduğu görülmüştür.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde enerji sektörünün finansal performansı ile ilgili farklı sonuçlar görülmektedir. Bulgular ülkeye ve finansal performansı ölçmede kullanılan yöntemlere göre farklılık göstermektedir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar genel olarak enerji şirketleri üzerine yoğunlaşmıştır. Uluslararası literatürde olduğu gibi yenilenebilir enerji şirketleri ile geleneksel enerji şirketlerinin karşılaştırmasını sunan çalışmaya rastlanmamıştır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem açıklanmıştır.

3.1. Veri Seti

Çalışmanın veri seti, kurulu güç bakımından en büyük özel sektör enerji şirketleri (PWC, 2023: 34-41) arasında yer alan ve Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda elektrik enerjisi üreten yedi enerji şirketi belirlenmiş olup Tablo 2'de gösterilmiştir. Çalışmada kullanılan oranların hesaplanmasında ilgili şirketlerin 2020-2023 dönem aralığındaki yıllık mali tablolarından (Bilanço ve Gelir Tablosu) elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu dönemin seçilme nedeni, ilgili yedi şirketin geriye dönük olarak kesintisiz dört yıllık verisine erişilebilmesidir. Tablo 2'de "Kurulu Güçte En Yüksek Pay" ve "Yenilenebilir Enerji" sütunlarında yer alan bilgiler Price Waterhouse Coopers Türkiye'nin "Türkiye Elektrik Piyasasına Genel Bakış 2023" başlıklı raporundan elde edilmiştir (PWC, 2023: 34-41).

Tablo 2: Analiz Kapsamındaki Şirketler

	Şirketin Adı	Kurulu Güçte En Yüksek Pay	Yenilenebilir Enerji
**	AKENR	Doğalgaz	Güneş
*	AKFYE	Rüzgâr	Rüzgâr
***	AKSEN	Doğalgaz	-
**	AYDEM	Kömür	Güneş
**	ENJSA	Doğalgaz	Güneş
*	MOGAN	Rüzgâr	Rüzgâr
*	ZOREN	Jeotermal	Jeotermal

* Kurulu gücünün en büyük payını yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmaktadır.

** Kurulu gücünü hem yenilenebilir hem de geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

*** Kurulu gücünün en büyük payını geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Kaynak: (PWC, 2023: 34-41)

Tablo 2'de AKFYE, MOGAN ve ZOREN kurulu güçlerinin en büyük payını yenilenebilir enerji kaynaklarının oluşturduğu şirketlerdir. AKENR, AYDEM ve ENJSA şirketlerinde kurulu güçte en yüksek pay geleneksel enerji kaynaklarından oluşmaktadır ancak bu şirketlerin yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan kurulu gücü de bulunmaktadır. AKSEN'de ise kurulu güçte en yüksek pay geleneksel enerji kaynaklarından oluşmakta olup bu şirketin yenilenebilir enerji kaynakları ile üretim yapan kayda değer bir kurulu gücü bulunmamaktadır.

3.2. DuPont Analizi Yöntemi

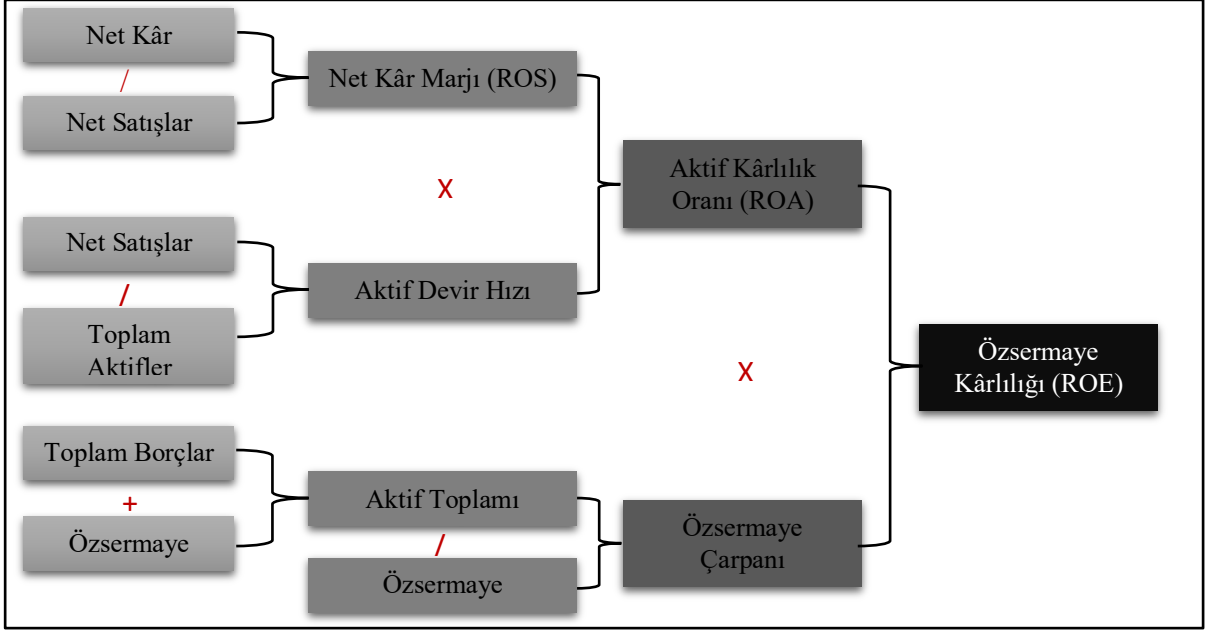
İncelenen enerji şirketlerinin finansal performanslarını değerlendirmek için bu çalışmada DuPont Analizi kullanılmıştır. DuPont Analizi, bir şirketin mali tablolarını incelemeye ve varsa kârlılık sorunlarının nereden kaynaklandığını görmeye olanak tanımaktadır. DuPont Analizi bunu özsermaye kârlılığını bileşenlerine ayırarak yapmaktadır. Özsermaye kârlılığı (ROE); net kâr marjı, aktif devir hızı ve özsermaye oranı bileşenlerinden oluşmakta olup bu üç bileşenin çarpımı ile hesaplanmaktadır. İlgili hesaplama aşağıda gösterilmiştir (Davidson, 2020: 2).

$$ROE = \frac{Net\ Kâr}{Net\ Satışlar} \times \frac{Net\ Satışlar}{Aktif\ Toplamı} \times \frac{Aktif\ Toplamı}{Özsermaye\ Toplamı}$$

Yukarıda yer alan formülde pay ve paydada yer alan net satışlar birbirini götürdüğünde özsermaye kârlılığının aktif kârlılık oranı (ROA) ve özsermaye çarpanı çarpımlarından oluştuğu görülmektedir. Özsermaye kârlılığı'nın bileşenlerine ilişkin detaylar Şekil 1'de DuPont Analizi şeması olarak gösterilmiştir.

şekil 1: DuPont Analizi şeması

Kaynak: (Davidson, 2020: 2).

Özsermaye kârlılığı, hissedarların şirkete koyduğu sermayeden elde ettikleri getirinin bir ölçüsüdür. Bu oran, işletmenin 1 birim özsermayeden ne kadar kâr elde ettiğini göstermektedir. Özsermaye kârlılığı ne kadar yüksek olursa, yatırılan sermayenin geri kazanılma süresi de o kadar hızlı olmaktadır. Özsermaye kârlılığı, yatırımcılar tarafından yatırımların seçilmesinde ana kriterlerden biridir (abuk & Lazol, 2016: 224; Davidson, 2020: 2).

Aktif kârlılık oranı, net kâr marjı ve aktif devir hızının çarpımından oluşmaktadır. Net kâr marjı, her bir birim satıştan elde edilen kârı göstermektedir ve şirketin maliyetleri kontrol etme kabiliyetini ortaya koymaktadır. Satışların istikrarlı olduğu veya arttığı durumlarda, net kâr marjı, şirketin maliyetlerini ne kadar iyi yönettiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla azalan bir net kâr marjı genellikle maliyet kontrolünde bir sorun olduğunu işaret etmektedir. Fiyatları artırarak kâr marjını yükseltmek mümkün olabilir; ancak rekabetçi bir ortamda fiyat artışları her zaman uygulanabilir olmayabilir (Akdoğan & Tenker, 2005: 633; Davidson, 2020: 2).

Aktif devir hızı ise, şirketin varlıklarını satış üretmek için ne kadar verimli kullandığını göstermektedir. Düşük bir aktif devir hızı, yetersiz satış veya aşırı varlık kullanımını işaret ederken, yüksek bir devir hızı, varlıkların satış üretiminde etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde, düşük aktif kârlılığın (veya özsermaye kârlılığının) yetersiz maliyet kontrolü veya yetersiz satışlardan kaynaklanabileceği söylenebilir (Davidson, 2020: 2).

Finansal kaldıraç etkisi, borçtaki artış nedeniyle özsermaye getirisindeki artıştır. Finansal kaldıraç, varlıkların ne kadarının özsermaye ile finanse edildiğini göstermektedir. Kaldıraç, ortakların kendi nakdini yatırmasına gerek kalmadan varlıkların değerinin artmasını sağlayarak özsermaye getirisinin artmasına olanak tanınmaktadır. Borçluluk arttığında özsermaye çarpanı da artmaktadır. Bu durumda bir şirket ne kadar çok bora sahipse özsermaye çarpanı da o kadar büyük olacaktır. Bu da özsermaye kârlılığını arttırmaktadır (Davidson, 2020: 2).

4. BULGULAR

DuPont Analizi kapsamında veri setinde yer alan şirketlerin 2020-2023 yılları için net kâr marjı, aktif devir hızı, aktif kârlılık, borç kaynak ve özsermaye kârlılık oranları hesaplanmıştır. İlgili hesaplamalar, özsermaye kârlılığı dikkate alınarak büyükten küçüğe doğru sıralanmış ve yıllara göre Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Son olarak Tablo 7'de ise ilgili yılların DuPont Analizi ortalamalarına yer verilmiştir.

Tablo 3: Seçilmiş Enerji Şirketlerinin 2020 Yılı DuPont Analizi Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı %	Aktif Devir Hızı %	Aktif Kârlılık (ROA) %	Borç Kaynak Oranı %	Özsermaye Kârlılığı (ROE) %
Sektör Ortalaması	0,27	43,9	0,12	71,15	0,47
** ENJSA	4,999185787	90,52118636	4,525322282	71,01049806	15,55187092
*** AKSEN	6,500697682	80,32237603	5,221514836	51,32597099	12,19347585
* ZOREN	0,860823258	42,79985596	0,368431114	89,26661561	3,495332008
* MOGAN	11,36419002	8,150908991	0,926284786	58,8904351	2,959175093
** AYDEM	-42,32254963	11,80265432	-4,995184232	52,7464148	-11,00098261
* AKFYE	-29,47544845	16,51244636	-4,867117615	67,25317203	-19,60119644
** AKENR	-49,59050260	32,14888962	-15,94279594	101,9097393	-260,5944150

* Kurulu gücünün en büyük payını yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmaktadır.

** Kurulu gücünü hem yenilenebilir hem de geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

*** Kurulu gücünün en büyük payını geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Tablo 3 incelendiğinde net kâr marjı en yüksek şirket MOGAN olarak görülmektedir. Ancak aktif devir hızının düşük olması MOGAN'ı aktif kârlılıkta üçüncü sıraya düşürmektedir. AKSEN ise aktif kârlılıkta en başarılı şirkettir. Net kâr marjı ve aktif kârlılıkta en kötü performansı sergileyen şirket ise AKENR olarak görülmektedir. Aktif kârlılıkta AYDEM, AKFYE ve AKENR sektör ortalamasının altında performans sergilemiştir.

Özsermaye kârlılığına göre en başarılı şirket ENJSA olarak görülmektedir. MOGAN'ın net kâr marjında, AKSEN'in ise aktif kârlılıkta en başarılı şirket olmasına rağmen özsermaye kârlılığında ENJSA'nın en başarılı şirket olmasının sebebi borç kaynak oranının bu iki şirkete göre daha yüksek olmasıdır. Özsermaye kârlılığı en kötü performansı AKENR göstermiştir. Bu durumun sebebi AKENR'nin net kâr marjının negatif olmasıdır. Özetle 2020 yılı için kurulu gücü hem geleneksel enerji kaynaklarından hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA en iyi performansı sergilerken kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN ise en iyi ikinci performansı sergilemiştir. Özsermaye kârlılığında ENJSA, AKSEN, ZOREN ve MOGAN sektör ortalamasının üzerinde performans göstermiştir.

Tablo 4: Seçilmiş Enerji Şirketlerinin 2021 Yılı DuPont Analizi Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı %	Aktif Devir Hızı %	Aktif Kârlılık (ROA) %	Borç Kaynak Oranı %	Özsermaye Kârlılığı (ROE) %
Sektör Ortalaması	3,49	43,95	1,54	64,24	5,17
** ENJSA	6,917455211	117,8176507	8,149983219	70,15660580	27,65781194
*** AKSEN	12,09541096	92,11587673	11,14179385	48,74360778	24,21958572
* MOGAN	45,31661411	8,859423213	4,014790630	52,72442815	10,59300655
* AKFYE	31,60794897	11,22733480	3,548730253	62,27283489	9,906017007
** AYDEM	-9,695048202	7,089603141	-0,687340442	56,49059225	-1,532757163
* ZOREN	-0,743003236	40,94673727	-0,304235583	82,55004782	-1,974665837
** AKENR	-64,58301315	39,48171715	-25,49848258	87,96351532	-349,0998715

* Kurulu gücünün en büyük payını yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmaktadır.

** Kurulu gücünü hem yenilenebilir hem de geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

*** Kurulu gücünün en büyük payını geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Tablo 4 incelendiğinde net kâr marjı en yüksek şirket MOGAN olarak görülmektedir. Ancak aktif devir hızının düşük olması MOGAN'ı aktif kârlılıkta üçüncü sıraya düşürmektedir. Aktif kârlılıkta en başarılı şirket ise AKSEN'dir. Net kâr marjı ve aktif kârlılıkta en kötü performansı sergileyen şirket ise AKENR olarak görülmektedir. Aktif kârlılıkta AYDEM, ZOREN ve AKENR sektör ortalamasının altında performans sergilemiştir.

Özsermaye kârlılığına göre en başarılı şirket ENJSA olarak görülmektedir. MOGAN'ın net kâr marjında, AKSEN'in ise aktif kârlılıkta en başarılı şirket olmasına rağmen özsermaye kârlılığında ENJSA'nın en başarılı şirket olmasının sebebi borç kaynak oranının bu iki şirkete göre daha yüksek olmasıdır. Özsermaye kârlılığı en kötü performansı AKENR göstermiştir. Bu durumun sebebi AKENR'nin net kâr marjının negatif olmasıdır. Özetle 2020 yılına benzer olarak 2021 yılı için kurulu

gücü hem geleneksel enerji kaynaklarından hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA en iyi performansı sergilerken kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN ise en iyi ikinci performansı sergilemiştir. Özsermaye kârlılığında ENJSA, AKSEN, MOGAN ve AKFYE sektör ortalamasının üzerinde performans göstermiştir.

Tablo 5: Seçilmiş Enerji Şirketlerinin 2022 Yılı DuPont Analizi Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı %	Aktif Devir Hızı %	Aktif Kârlılık (ROA) %	Borç Kaynak Oranı %	Özsermaye Kârlılığı (ROE) %
Sektör Ortalaması	15,14	89,51	13,55	55,34	34,11
** ENJSA	12,63503024	207,4369508	26,20972145	53,34889108	60,52157186
* ZOREN	24,46392449	50,67031446	12,39594747	70,68183755	46,41696736
** AKENR	6,435275379	128,4865748	8,268464911	73,70966218	36,55425072
*** AKSEN	9,994963915	169,4000072	16,93146959	42,95175131	33,96521510
** AYDEM	65,73224694	18,38094230	12,08220639	50,95665367	25,42087594
* AKFYE	28,13722780	15,37958560	4,327389035	60,56440500	11,22940080
* MOGAN	-7,237595076	19,48654544	-1,410357253	55,37844449	-3,556890039

* Kurulu gücünün en büyük payını yenilenebilir enerji kaynakları oluşurmaktadır.

** Kurulu gücünü hem yenilenebilir hem de geleneksel enerji kaynakları oluşurmaktadır.

*** Kurulu gücünün en büyük payını geleneksel enerji kaynakları oluşurmaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde net kâr marjı en yüksek Şirket AYDEM olarak görülmektedir. Ancak aktif devir hızının düşük olması AYDEM'i aktif kârlılıkta dördüncü sıraya düşürmektedir. Aktif kârlılıkta en başarılı Şirket ise ENJSA'dır. Net kâr marjı ve aktif kârlılıkta en kötü performansı sergileyen Şirket ise MOGAN olarak görülmektedir. Aktif kârlılıkta ZOREN, AKENR, AYDEM, AKFYE ve MOGAN sektör ortalamasının altında performans sergilemiştir.

Özsermaye kârlılığına göre en başarılı Şirket ENJSA olarak görülmektedir. AYDEM'in net kâr marjında en başarılı Şirket olmasına rağmen özsermaye kârlılığında ENJSA'nın en başarılı Şirket olmasının sebebi aktif devir hızının bu iki Şirkete göre daha yüksek olmasıdır. Her iki Şirketin borç kaynak oranları birbirine yakındır. 2020 ve 2021 yıllarına göre AKSEN daha kötü performans göstererek özsermaye kârlılığında dördüncü sıraya gerilemiştir. Özsermaye kârlılığında en kötü performansı MOGAN göstermiştir. Bu durumun sebebi MOGAN'nın net kâr marjının negatif olmasıdır. Özetle 2022 yılı için kurulu gücü hem geleneksel enerji kaynaklarından hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA en iyi performansı sergilerken kurulu gücü yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ZOREN ise en iyi ikinci performansı sergilemiştir. 2020 ve 2021 yıllarına göre kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN daha kötü performans göstermiştir. Özsermaye kârlılığında ENJSA, ZOREN, AKENR ve AKSEN sektör ortalamasının üzerinde performans sergilemiştir.

Tablo 6: Seçilmiş Enerji Şirketlerinin 2023 Yılı DuPont Analizi Sonuçları

Şirketler	Net Kâr Marjı %	Aktif Devir Hızı %	Aktif Kârlılık (ROA) %	Borç Kaynak Oranı %	Özsermaye Kârlılığı (ROE) %
Sektör Ortalaması	13.44	51.79	6.96	47.25	15.08
** AKENR	21,29009508	67,87376887	14,45038993	56,86584724	42,49442890
* ZOREN	40,03143625	25,23115840	10,10039509	60,94641254	29,92287401
* AKFYE	104,3683623	12,77933507	13,33758273	40,91231861	25,59894457
*** AKSEN	15,62755804	63,36773688	9,902829861	37,93594525	17,94531578
** ENJSA	2,678288719	130,6363544	3,498818744	56,26340744	7,747581067
* MOGAN	9,080622775	14,81435987	1,345236136	55,55099462	3,465993754
** AYDEM	-20,13110789	11,02093849	-2,218637019	48,53006721	-4,418480236

* Kurulu gücünün en büyük payını yenilenebilir enerji kaynakları oluşurmaktadır.

** Kurulu gücünü hem yenilenebilir hem de geleneksel enerji kaynakları oluşurmaktadır.

*** Kurulu gücünün en büyük payını geleneksel enerji kaynakları oluşurmaktadır.

Tablo 6 incelendiğinde, net kâr marjı en yüksek Şirketin AKFYE olduğu görülmektedir. Ancak, düşük aktif devir hızı nedeniyle AKFYE aktif kârlılıkta ikinci sıraya gerilemektedir. Aktif kârlılıkta en başarılı Şirket ise AKENR'dir. Net kâr marjı ve aktif kârlılık açısından en kötü

performansı sergileyen şirket AYDEM'dir. Aktif kârlılıkta ENJSA, MOGAN ve AYDEM, sektör ortalamasının altında performans göstermiştir.

Özsermaye kârlılığına göre en başarılı şirket AKENR olarak görülmektedir. AKFYE'nin net kâr marjında, en başarılı şirket olmasına rağmen özsermaye kârlılığında AKENR'nin en başarılı şirket olmasının sebebi aktif devir hızının bu şirkete göre daha yüksek olmasıdır. Özsermaye kârlılığı en kötü performansı AYDEM göstermiştir. Bu durumun sebebi AYDEM'in net kâr marjının negatif olmasıdır. Özetle diğer yıllara benzer olarak 2023 yılı için kurulu gücü hem geleneksel enerji kaynaklarından hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan AKENR en iyi performansı sergilerken kurulu gücü yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ZOREN ise en iyi ikinci performansı sergilemiştir. Diğer yıllara göre kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN'in performansı diğer enerji şirketlerine göre her geçen yıl gerilemektedir. AKSEN şirketi daha detaylı incelendiğinde bu gerilemenin sebebi aktif kârlılık sıralamasında 2020 ve 2021 yıllarına göre gerilemiş olması olabilir. Ayrıca AKSEN'İN borç kaynak oranı tüm yıllarda sektör ortalamasının altındadır. Özsermaye kârlılığında AKENR, ZOREN, AKFYE ve AKSEN sektör ortalamasının üzerinde performans sergilemiştir.

Yukarıdaki tablolarda yer alan yıllık verilerin aritmetik ortalamaları Tablo 7'te sunulmuştur.

Tablo 7: Seçilmiş Enerji Şirketlerinin DuPont Analizi Ortalamalar Tablosu

Şirketler	Net Kâr Marjı %	Aktif Devir Hızı %	Aktif Kârlılık (ROA) %	Borç Kaynak Oranı %	Özsermaye Kârlılığı (ROE) %
Sektör Ortalaması	8,085	57,2875	5,5425	59,495	13,7075
** ENJSA	6,807490	136,6030	10,59596	62,69485	27,86971
*** AKSEN	11,05466	101,3015	10,79940	45,23932	22,08090
* ZOREN	16,15330	39,91202	5,640135	75,86123	19,46513
* AKFYE	33,65952	13,97468	4,086646	57,75068	6,783291
* MOGAN	14,63096	12,82781	1,218989	55,63608	3,365321
** AYDEM	-1,60411	12,07353	1,045261	52,18093	2,117164
** AKENR	-21,6120	66,99774	-4,680610	80,11219	-132,661

* Kurulu gücünün en büyük payını yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmaktadır.

** Kurulu gücünü hem yenilenebilir hem de geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

*** Kurulu gücünün en büyük payını geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Tablo 8: Seçilmiş Enerji Şirketlerinin Yıllara Göre Özsermaye Kârlılığı Tablosu

Şirketler	Ortalama Özsermaye Kârlılığı (ROE) %	2023 Özsermaye Kârlılığı (ROE) %	2022 Özsermaye Kârlılığı (ROE) %	2021 Özsermaye Kârlılığı (ROE) %	2020 Özsermaye Kârlılığı (ROE) %
Sektör Ortalaması	13,7075	15,08	34,11	5,17	0,47
** ENJSA	27,86971	7,747581067	60,52157186	27,65781194	15,55187092
*** AKSEN	22,08090	17,94531578	33,96521510	24,21958572	12,19347585
* ZOREN	19,46513	29,92287401	46,41696736	-1,974665837	3,495332008
* AKFYE	6,783291	25,59894457	11,22940080	9,906017007	-19,60119644
* MOGAN	3,365321	3,465993754	-3,556890039	10,59300655	2,959175093
** AYDEM	2,117164	-4,418480236	25,42087594	-1,532757163	-11,00098261
** AKENR	-132,6610	42,49442890	36,55425072	-349,0998715	-260,5944150

* Kurulu gücünün en büyük payını yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmaktadır.

** Kurulu gücünü hem yenilenebilir hem de geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

*** Kurulu gücünün en büyük payını geleneksel enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Tablo 7 ve 8 incelendiğinde net kâr marjı en yüksek şirket AKFYE olarak görülmektedir. Benzer olarak incelenen yıllarda net kâr marjında istisnalar hariç en iyi performansı kurulu gücü yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan enerji şirketleri sergilemiştir. Aktif devir hızının düşük olması AKFYE'yi aktif kârlılıkta dördüncü sıraya düşürmektedir. Benzer durum incelenen yıllarda da yaşanmıştır. Aktif kârlılıkta en başarılı şirket ise AKSEN'dir. Benzer şekilde 2020 ve 2021 yıllarında aktif kârlılıkta en başarılı şirket kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN olmasına rağmen bu durum 2022/2023 yıllarında ve ortalamada yerini kurulu gücü hem geleneksel

enerji kaynaklarından hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA'ya bırakmıştır. AKENR ortalamada en başarısız Şirket olsa da, bu durumun sebebi 2020 ve 2021 yıllarındaki zayıf finansal performanstır. AKENR'nin 2022 ve 2023'de finansal performansı toparlanmıştır. Ortalama olarak net kâr marjı ve aktif kârlılıkta en kötü performansı sergileyen Şirket ise AKENR olarak görülmektedir. Aktif kârlılıkta AKFYE, MOGAN, AYDEM ve AKENR sektör ortalamasının altında performans sergilemiştir.

zsermaye kârlılığına göre en başarılı Şirket ENJSA olarak görülmektedir. AKFYE'nin net kâr marjında, en başarılı Şirket olmasına rağmen zsermaye kârlılığında ENJSA'nın en başarılı Şirket olmasının sebebi aktif devir hızının bu Şirkete göre daha yüksek olmasıdır. zsermaye kârlılığında en kötü performansı AKENR göstermiştir. Bu durumun sebebi AKENR'in net kâr marjının negatif olmasıdır. Özetle diğer yıllara paralel olarak ortalama olarak kurulu gücü hem geleneksel enerji kaynaklarından hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA en iyi performansı sergilerken kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN ise en iyi ikinci performansı sergilemiştir. Öte yandan ENJSA gibi kurulu gücü hem geleneksel enerji kaynaklarından hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan AYDEM ve AKENR en kötü performansı sergilemiştir. zsermaye kârlılığında ENJSA, AKSEN ve ZOREN sektör ortalamasının üzerinde performans göstermiştir. AKSEN, AKFYE, MOGAN ve AYDEM'in borç kaynak oranı sektör ortalamasının altındadır.

5. SONUÇ VE TARTIşMA

Son yıllarda iklim değişikliği, karbon emisyonları ve çevresel sürdürülebilirlik konularındaki artan farkındalık, yenilenebilir enerji sektörüne olan ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. alışmalar, finansal verimlilik ve yeşil finans uygulamalarının enerji Őirketlerinde yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik ettiğini göstermektedir (Alsagr, 2023; Lee vd., 2023). Bu eğilim, küresel enerji sektöründe köklü değişikliklere yol açarken, yenilenebilir enerji Őirketlerinin ekonomik rekabet güçlerinin arttığını da ortaya koymaktadır. Güneř, rüzgâr ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı Őirketler, düşük karbon emisyonu ve sürdürülebilir üretim avantajlarıyla ne çıkarken; petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlara dayalı geleneksel enerji Őirketleri ise düşük üretim maliyetleriyle enerji piyasalarındaki hakimiyetlerini sürdürmektedir. Literatürde, evresel performansı daha iyi olan enerji Őirketlerinin daha iyi finansal performans sergilediğini iddia eden çalışmaların yanı sıra (Arslan-Ayaydin & Thewissen, 2016; Lee, 2021; Kludacz-Alessandri, & Cygańska, 2021), daha kötü finansal performans gösterdiklerini ne süren çalışma da bulunmaktadır (Adamkaite vd., 2023).

Yeni düzenlemelerin olumsuz etkilerinden korunmak için, enerji Şirketlerinin ve kamu otoritelerinin çeşitli stratejiler geliştirmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yenilenebilir enerji taahhütlerinin yerine getirilmesiyle birlikte, enerji maliyetlerinin kontrol altında tutulması ve finansal performansın sürdürülebilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, geleneksel enerji Şirketleri ile yenilenebilir enerji Şirketlerinin finansal performansları DuPont Analizi yöntemiyle analiz edilerek karşılaştırılmıştır. Analiz, hangi enerji Şirket türünün daha iyi finansal performans sergilediğini ve bu performansın altında yatan sebepleri irdelemektedir.

Bulgular değerlendirildiğinde, 2022 yılı hariç, net kâr marjı en yüksek olan enerji Şirketlerinin kurulu gücü yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan Şirketler olduğu grlmştir. Net kâr marjı ortalamasında ise kurulu gücü yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan AKFYE birinci sırada yer almaktadır. Ancak, kurulu gücü yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan enerji Şirketlerinin aktif devir hızlarının diğer enerji Şirketlerine kıyasla daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, ilgili Şirketlerin aktif kârlılıklarının düşmesine yol açmaktadır. 2020 ve 2021 yıllarında aktif kârlılığı en yüksek Şirket, kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN olarak belirlenmiştir. Ancak 2022 ve 2023 yıllarında kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan Şirketlerin aktif kârlılıkta en başarılı Şirketler olduğu grlmştir. Aktif kârlılık ortalamasına göre ise AKSEN en başarılı Şirket olarak öne ıksada trendin mevcut haliyle devam etmesi durumunda sıralamada gerileyebilir.

Yenilenebilir enerji Şirketlerinin yüksek net kâr marjına rağmen düşük aktif devir hızlarının çeşitli sebepleri olabilir. Kurulu gücü tamamen yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan Şirketler, genellikle uzun vadeli g satın alma anlaşmalarını yapmaktadır. Bu, gelirlerinin daha istikrarlı olmasını

sağlar, ancak gelirlerin büyük bir kısmının uzun vadeli sözleşmelerden gelmesi aktif devir hızını düşürebilir. Ayrıca, bu şirketler genellikle yüksek tutarlı başlangıç yatırımları gerektirmektedir. Bu yatırımlar, uzun geri dönüş süreleri ile sonuçlanabilir ve aktif devir hızını düşürebilir. Yenilenebilir enerji şirketlerinin üretim kapasiteleri, doğal kaynakların mevcudiyeti (örneğin, güneş ışığı, rüzgâr) gibi değişkenlere bağlıdır ve bu da duran varlıkların tam kapasite kullanılmaması sonucunda aktif devir hızının düşmesine yol açabilir. Öte yandan, kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan enerji şirketleri, piyasa taleplerine daha esnek yanıt verebilecekleri gibi daha çeşitlendirilmiş bir iş modeli sayesinde operasyonel sinerjiden faydalanarak aktif devir hızını artırılabirler.

Bulgulara göre, özsermaye kârlılığında en başarılı şirket ENJSA olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgu, Terzioğlu vd. (2022) tarafından elde edilen sonuçlarla uyumludur. 2020 ve 2021 yıllarında kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN, aktif kârlılıkta en başarılı şirket olmasına rağmen ENJSA'nın özsermaye kârlılığında en başarılı şirket olmasının sebebi daha yüksek borç kaynak oranına sahip olmasıdır. Bu da kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan şirketlerin finansman kaynaklara erişiminin daha kolay olduğunu gösterebilir. Öte yandan, 2021 ve 2022 yıllarında geleneksel enerji şirketi AKSEN, aktif kârlılıkta gerileyerek yerini kurulu gücünde yenilenebilir enerji kaynakları olan şirketlere bırakmıştır. Bu durumda, özsermaye kârlılığında ENJSA'yı diğer yenilenebilir enerji kaynaklarıyla üretim yapan enerji şirketlerinden ayıran etken aktif devir hızıdır.

Özetle, kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA, ortalamada en iyi performansı sergilerken, kurulu gücü geleneksel enerji kaynaklarından oluşan AKSEN, en iyi ikinci performansı sergilemiştir. Ancak AKSEN'in performansı, diğer enerji şirketlerine göre her geçen yıl gerilemektedir. AKSEN şirketi daha detaylı incelendiğinde, bu durumun sebebi aktif kârlılık olabilir. 2020 ve 2021 yıllarında AKSEN, aktif kârlılıkta en başarılı şirketken, 2022 ve 2023 yıllarında aktif kârlılık sıralamasında gerilemiştir. Ayrıca AKSEN'in borç kaynak oranı tüm yıllarda sektör ortalamasının altındadır. Babacan ve Tuncay (2022)'ya göre, kaldıraç oranının düşük olması enerji şirketlerinde finansal performansı olumsuz etkilemektedir. Öte yandan, ENJSA gibi kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan AYDEM ve AKENR en kötü performansı sergilemiştir. Özsermaye kârlılığında ENJSA, AKSEN ve ZOREN sektör ortalamasının üzerinde performans göstermiştir. AKSEN, AKFYE, MOGAN ve AYDEM'in borç kaynak oranı sektör ortalamasının altındadır. Önceki çalışmalara (Metin vd., 2017; Bağcı & Yüksel Yiğiter, 2019; Özdemir & Parmaksız, 2022) paralel olarak şirketlerin finansal performans sıralamasında yıllara göre farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu durum, sonuçların genellenemeyeceğini göstermektedir. Paun (2017)'a göre, yenilenebilir enerji şirketleri finansal zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu şirketlerin yatırımları genellikle fırsatçı olup sübvansiyonların sürdürülmesi durumunda finansal performansları iyidir. Geleneksel enerji şirketleri, mevcut konjonktürde çevre vergileri ve finansman kaynağına erişimde zorluklar (Sakalsız & Süsay Alkan, 2024) gibi çeşitli sorunlarla başa çıkmak zorunda kalabilir. Ancak bir şirketin kurulu gücünde yenilenebilir enerji kaynaklarının bulunması o şirketi tek başına finansal açıdan başarılı kılmamaktadır. Westerman vd. (2020) de çeşitlendirme stratejisinin enerji şirketlerinde finansal performansı olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Bu çalışmanın bulgularında da kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan şirketlerin bir kısmı daha iyi finansal performans sergilerken, bir kısmı daha kötü performans sergilemiştir. Enerji şirketlerinin finansal başarı için, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmanın yanı sıra, başarılı yatırım stratejilerine, etkili risk yönetimine ve stratejik esnekliğe de sahip olmaları gerekebilir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde yenilenebilir enerji şirketlerinin yüksek net kâr marjlarına rağmen düşük aktif devir hızlarına sahip olduğu, geleneksel enerji şirketlerinin ise son yıllarda finansal performanslarının gerilediği söylenebilir. En başarılı enerji şirketi, kurulu gücü hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşan ENJSA olarak görülse de benzer enerji şirketlerinin en kötü finansal performansı sergilediği de görülmektedir. Bu bulgular, enerji sektöründeki çeşitlendirme stratejilerinin dikkatli yönetilmesi gerektiğini ve uzun vadeli sürdürülebilirliği destekleyecek şekilde enerji politikalarının oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır.

Enerji sektöründeki yenilenebilir kaynaklara yönelik teşvikler artırılarak bu yatırımlar desteklenebilir ve finansal sürdürülebilirliği sağlamak için uzun vadeli planlar yapılabilir. Ayrıca, çeşitlendirilmiş enerji portföylerini teşvik ederek enerji şirketlerinin piyasa dalgalanmalarına karşı esneklik kazanmaları sağlanabilir. Enerji şirketleri, yenilenebilir enerji yatırımlarının getirdiği başlangıç maliyetlerini ve düşük aktif devir hızlarını dikkate alarak finansal planlama yapmalıdır. Hem geleneksel hem de yenilenebilir enerji kaynaklarını içeren esnek iş modelleri benimsenerek operasyonel stratejiler geliştirilebilir ve finansal kaynaklara erişimi kolaylaştıracak çözümler aranabilir.

Bu çalışma, yenilenebilir ve geleneksel enerji şirketlerinin finansal performanslarını DuPont Analizi yöntemiyle karşılaştırmış ve çeşitli finansal göstergeler açısından değerlendirmiştir. Kurulu güç bakımından büyük enerji şirketlerinin birçoğu borsada işlem görmediği için bu şirketlerin finansal verilerine erişim sağlanamamıştır. Veri setinde yer alan yedi şirketin geriye dönük kesintisiz dört yıllık verilerine ulaşılabilmektedir. Ayrıca bu yedi şirketin sadece birinin kurulu gücü tamamen geleneksel enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Bu durum, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Enerji sektöründeki dinamikler ve yenilenebilir enerji yatırımlarının uzun vadeli etkileri dikkate alındığında, bu konuda daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Gelecek çalışmalar daha uzun dönemli analizler, ülke ve bölgesel farklılıkların incelenmesi, piyasa yapısı ve rekabet dinamiklerinin etkileri gibi unsurları da dikkate alarak farklı analiz yöntemleri ile karşılaştırmalar yapılabilir. Bu öneriler doğrultusunda yapılacak çalışmalar, enerji sektöründe yenilenebilir ve geleneksel enerji şirketlerinin finansal performanslarını daha iyi anlamamıza ve sürdürülebilir enerji politikaları geliştirmemize katkı sağlayabilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Adamkaite, J., Streimikiene, D., & Rudzioniene, K. (2023). The impact of social responsibility on corporate financial performance in the energy sector: Evidence from Lithuania. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(1), 91-104. <https://doi.org/10.1002/csr.2340>
- Ağ, A., & Kuloğlu, E. (2020). İşletmelerin finansal performansının veri zarflama analizi yöntemiyle tespit edilmesi: Borsa İstanbul'da işlem gören enerji işletmelerine yönelik bir uygulama. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 3756-3772. <https://doi.org/10.26466/opus.746452>
- Akdoğan, N., & Tenker N., (2005). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri* (10. Baskı). Gazi Kitabevi, Ankara.
- Akgün, A. (2022). BIST enerji şirketlerinin CRITIC ve CODAS bütünleşik yaklaşımı ile finansal açıdan değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 338-356. <https://doi.org/10.52642/susbed.1111547>
- Alsagr, N. (2023). Financial efficiency and its impact on renewable energy investment: Empirical evidence from advanced and emerging economies. *Journal of Cleaner Production*, 401, 136738. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136738>
- Arslan-Ayaydin, Ö., & Thewissen, J. (2016). The financial reward for environmental performance in the energy sector. *Energy & Environment*, 27(3-4), 389-413. <https://doi.org/10.1177/0958305X15627547>
- Babacan, A., & Tuncay, M. (2022). Türk enerji sektöründe çalışma sermayesi ve finansal performans arasındaki etkileşim: swara, ahp ve topsis yöntemleriyle karşılaştırmalı bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1976-2005. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097378>

- Bağcı, H., & Yüksel Yiğiter, Ş. (2019). BİST'te yer alan enerji şirketlerinin finansal performansının SD ve WASPAS yöntemleriyle ölçülmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 877-898. <https://doi.org/10.29029/busbed.559885>
- Baran, M., Kuźniarska, A., Makiela, Z. J., Sławik, A., & Stuss, M. M. (2022). Does ESG reporting relate to corporate financial performance in the context of the energy sector transformation? Evidence from Poland. *Energies*, 15(2), 477. <https://doi.org/10.3390/en15020477>
- Beller Dikmen, B. (2021). Elektrik Enerjisi Sektörünün Finansal Performanslarının Oran Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 912-926. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1174>
- Çabuk, A., & Lazol, İ. (2016). *Mali tablolar analizi*. Ekin Yayın.
- Çiftçi, H. N., & Yıldırım, B. F. (2020). BİST enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının incelenmesi: gri sayılara dayalı zaman kesiti örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(3), 384-404. <https://doi.org/10.31460/mbdd.723322>
- Çiftçi, H. N., Kuzu Yıldırım, S., & Yıldırım, B. F. (2021). Nakit Akış Oranlarına Dayalı Finansal Performansların Kombine Uzlaşık Çözüm Yöntemi ile Analizi: BİST'te İşlem Gören Enerji Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (92), 207-224. <https://doi.org/10.25095/mufad.947737>
- Davidson, W. (2020). Analysis of Profitability Using the DuPont Analysis. *Financial Statement Analysis*, W. Davidson (Ed.) içinde. <https://doi.org/10.1002/9781119743217.ch3>
- Demirbaş, A. (2006). Global renewable energy resources. *Energy sources*, 28(8), 779-792. <https://doi.org/10.1080/00908310600718742>
- European Commission. (t.y.). *Renewable energy targets*. Energy, Climate Change, Environment, European Commission. https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-targets_en
- Halkos, G. E., & Tzeremes, N. G. (2012). Analyzing the Greek renewable energy sector: A Data Envelopment Analysis approach. *Renewable and sustainable energy reviews*, 16(5), 2884-2893. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2012.02.003>
- International Energy Agency (2013), *Energy Policies of IEA Countries: Germany, 2013 Review*, International Energy Agency secretariat, Paris.
- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E., & Ayyıldız, N. (2015). Enerji sektörünün finansal analizi: Türkiye ve Avrupa enerji sektörü karşılaştırması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 86-97.
- Kılıçarslan, A. (2023). Yenilenebilir enerji sektörü şirketlerinin finansal performans analizi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 232-253. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1191441>
- Kludacz-Alessandri, M., & Cygańska, M. (2021). Corporate social responsibility and financial performance among energy sector companies. *Energies*, 14(19), 6068. <https://doi.org/10.3390/en14196068>
- Lee, C. C., Wang, F., & Chang, Y. F. (2023). Does green finance promote renewable energy? Evidence from China. *Resources Policy*, 82, 103439. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103439>
- Lee, S. P. (2021). Environmental responsibility, CEO power and financial performance in the energy sector. *Review of Managerial Science*, 15(8), 2407-2426. <https://doi.org/10.1007/s11846-020-00430-z>
- Metin, S., Yaman, S., & Korkmaz, T. (2017). Finansal performansın TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile belirlenmesi: BİST enerji firmaları üzerine karşılaştırmalı bir uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 371-394.

- Orçun, . (2019). Enerji sektöründe WASPAS yöntemiyle performans analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 439-453. <https://doi.org/10.11616/basbed.v19i47045.537839>
- zdemir, O., & Parmaksız, S. (2022). BIST Enerji işletmelerinin finansal performanslarının çok kriterli karar verme teknikleri ile karşılaştırılması: TOPSIS ve EDAS yöntemleri ile analiz. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 34-56.
- zkaya, S.Y. (t.y.). *Yenilenebilir enerji kaynakları*. Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%2C%20hidroenerji%2C%20jeotermal,%C5%9Fansl%C4%B1%20b%C3%B6lgelerinden%20birinde%20yer%20almaktad%C4%B1r>.
- Paun, D. (2017). Sustainability and financial performance of companies in the energy sector in Romania. *Sustainability*, 9(10), 1722. <https://doi.org/10.3390/su9101722>
- PWC. (2023). *Türkiye elektrik piyasasına genel bakış 2023*. Price Waterhouse Coopers Türkiye. <https://www.pwc.com.tr/turkiye-elektrik-piyasasina-genel-bakis>
- Sakalsız, S. A., & Süsay Alkan, A. (2024). Firmaların karbon emisyonları ile sermaye maliyetleri ilişkisi: Türkiye rneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(46), 439-454.
- Terzioğlu, M. K., Kurt, E. S., Yaşar, A., & Köken, M. (2022). BİST100-Enerji sektörü finansal performansı: SWARA-VIKOR ve SWARA-WASPAS. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2439–2455. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1079820>
- United Nations (2015), *Adoption of the Paris Agreement*, United Nations Framework Convention on Climate Change secretariat, United Nations Framework Convention on Climate Change secretariat (UNFCCC), Bonn.
- Westerman, W., De Ridder, A., & Achtereekte, M. (2020). Firm performance and diversification in the energy sector. *Managerial Finance*, 46(11), 1373-1390. <https://doi.org/10.1108/MF-11-2019-0589>

Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının İşletmelerin Finansal Yapıları Üzerine Etkileri: Oran Analizi İle İnceleme

Effects of Inflation Accounting Application on Financial Structures of Businesses: Examination with Ratio Analysis

Yusuf AKPINAR¹, Ayşegül CİĞER², Nazan Güngör KARYAĞDI³, Ahmet KAYA⁴

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, enflasyon düzeltmesi yapılmış ve yapılmamış finansal tabloları oran analizi tekniği kullanarak karşılaştırmaktır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada enflasyon düzeltmesi yapılmamış finansal tablolardan elde edilen finansal rasyolarla, enflasyon düzeltmeleri yapılmış tablolardan elde edilen rasyolar karşılaştırılmalı olarak analiz edilmiştir.

Bulgular: Analizler sonucunda; enflasyon düzeltmesi sonrasında işletmenin finansal tablolarının, finansal oranlar açısından yeterli olmamakla beraber önemli ölçüde düzeldiği görülmüştür. Parasal ve parasal olmayan kalemler ayırımından dolayı bazı oranlarda değişim olmaz iken çoğu finansal oranlarda belirgin farklılıklar ortaya çıkmıştır. İşletmenin finansal yapısı daha gerçeğe yakın bir yapıya kavuşmuştur.

Sınırlılıklar: İşletmenin finansal tablolarının enflasyon düzeltmesi açısından VUK'a göre yapılmış olmasıdır. Ayrıca finansal tablolar sadece oran analizi yöntemi ile karşılaştırılmalı olarak analiz edilmiştir.

Özgünlük/Değer: Enflasyon muhasebesinin yeniden uygulanmaya başlamasıyla işletmelerin finansal yapılarındaki değişimi araştırmacılar açısından merak konusudur. Özellikle VUK kapsamında yapılan düzenleme neticesinde işletmelerin finansal yapılarındaki değişimi finansal oranlar açısından göstermesiyle özgün değer oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oran Analizi, Enflasyon Muhasebesi, Finansal Yapı

Abstract

Purpose: The purpose of this study is to compare inflation adjusted and unadjusted financial statements using ratio analysis technique.

Design/Methodology: In the research, financial ratios obtained from financial statements without inflation adjustments and ratios obtained from tables with inflation adjustments were analyzed comparatively.

Findings: As a result of the analysis; It was observed that after inflation adjustment, the financial statements of the company improved significantly, although not sufficiently in terms of financial ratios. While some ratios remained unchanged due to the distinction between monetary and non-monetary items, significant differences emerged in most financial ratios. The financial structure of the business has become more realistic.

Limitations: The financial statements of the business are prepared in accordance with VUK in terms of inflation adjustment. In addition, financial statements were analyzed comparatively only using the ratio analysis method.

Originality/Value: The change in the financial structures of businesses with the re-application of inflation accounting is a matter of curiosity for researchers. It creates unique value by showing the changes in the financial structures of businesses in terms of financial ratios, especially as a result of the regulation made within the scope of VUK.

Keywords: Ratio Analysis, Inflation Accounting, Financial Structure

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, akpinaryusuf@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1613-265X

² Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, aysegulc@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9128-4974

³ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, ngkaryagdi@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3938-4147

⁴ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, kayaahmet1987@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0822-4549

1. GİRİŞ

Latince kökenli enflasyon kelimesi, şişkinlik ve piyasadaki para arzını şişirme anlamına gelmektedir.¹ Şişme, iktisadi anlamda sağlıklı bir büyüme değil suni ve sağlıklı bir gelişmedir. Bu nedenle enflasyon, çözümlenmesi gereken iktisadi bir hastalık olarak ifade edilebilir (Düğer, 1991:246). Ekonomik literatürde enflasyon, mal ve hizmet fiyatlarındaki genel seviyesinin sürekli yükselmesi karşılığında paranın satın alma gücünün kayba uğraması ve bunun da süreklilik kazanması olayıdır (Dinler, 2008:229).

Genel fiyat düzeyinin yükseldiği ekonomik ortamlarda işletmeler de bu yükselişlerden etkilenmektedir. Enflasyon işletme düzeyinde, aktif yapısının değişmesine, yüksek borçlanmaya, likidite sıkıntısı çekilmesine, ağır faiz yükü ve finansman yetersizliği nedeniyle üretimin azalmasına neden olmaktadır (Uman, 1979:14). Ayrıca enflasyonist bir ortamda, işletmenin elde ettiği kârlar da genellikle yüksek (fiktif kâr) ve yanıltıcı olmaktadır. Bu da işletmenin kâr dağıtım ve işletme politikaları ile ilgili yanlış kararlar almasına neden olmaktadır. Bu durum işletme kârlı olmasına rağmen gerçek durumda zararlı olabilir. Bu durumda işletmeler bu fiktif kârlar üzerinden “enflasyon vergisi” ödemektedirler. Bunlara ek olarak, hedef kullanıcılarına tam, tarafsız ve hatasız olarak gerçeğe uygun bilgi sunma amacı olan finansal tablolar da yüksek enflasyonun olduğu dönemlerde bu temel amacını gerçekleştirilmekten uzak kalmaktadır. Fiyat istikrarının olduğu dönemlerde tarihi verilere göre hazırlanan finansal tablolar doğru bilgi sunma görevini yerine getirirken fiyatların yükseldiği dönemde paranın satın alma gücündeki değişimleri dikkate almadığından üretilen bilgiler anlamını kaybetmektedir. Bu nedenle enflasyonun finansal tablolar üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmak ve fiyat değişimlerini yansıtmak için enflasyon muhasebesi uygulaması gerekli hale gelmiştir.

Türkiye’de enflasyon muhasebesi ile ilgili ilk çalışmalar 1950’li yıllarda başlamış ancak ülkenin içinde bulunduğu durum ve koşullar konunun fazla ilgi görmemesine neden olmuştur (Uman, 1979:117). 1950 yılının sonunda yaşanan yüksek enflasyonu takiben ilk resmi çalışmalar 1963 yılında yeniden değerlendirme ile başlamış ancak işlerliği 1983 yılında olmuştur. Yeniden değerlemenin enflasyon ortamında finansal tablolar üzerindeki olumsuz etkiyi azaltmada yetersiz kalmasından dolayı ek olarak, azalan bakiyeler yöntemine göre amortisman, duran varlık yenileme fonu, alacak ve borç senetleri reeskontu, stok değerlemede LİFO yöntemi gibi uygulamalarla enflasyonun etkisi azaltılmaya çalışılmıştır (Rüstemoğlu, 1997:37; Akdoğan, 2004:179). Ancak kısmi nitelikteki bu uygulamalar enflasyon oranı çok yüksek olan Türkiye’de yetersiz kalmıştır. Bu nedenle fiyat artışlarının işletmelerin finansal tablolarına yansıtılmasına imkân sağlayan muhasebe sistemine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu amaçla Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB-International Accounting Standards Board) farklı dünya ülkelerinde de yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle, yüksek enflasyonlu ekonomilerde finansal tabloların genel fiyat düzeyine göre nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgili olarak 1989 yılı Temmuz ayında IAS 29 “Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama” standardını yayımlamış ve standart 01.01.1990’dan itibaren uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir.² Aynı standart, Türkiye’de TMS 29 “Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama” olarak 31.12.2005 tarih ve 26040 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Aktaş, 2015:2; Gökçen ve Öztürk, 2023:505). 1 Ocak 2018 tarihinde yürürlüğe giren “Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı”nda (BOBİ FRS) enflasyon düzeltmelerine ilişkin hükümlerin “Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama” başlıklı BÖLÜM 25’te TMS/IFRS ile uyumlu şekilde düzenlendiği görülmektedir (Yücel, 2022:114).

Enflasyon muhasebesi, Türkiye’de resmi olarak TMS 29 esas alınarak Vergi Usul Kanunu kapsamında yalnızca 2004 yılında parasal olmayan kalemlere uygulanmıştır. 2004 yılından sonra gerekli şartlar oluşmadığı için enflasyon muhasebesi uygulanmamıştır. Çünkü 213 sayılı Kanunun mükerrer 298 inci maddesinin (A) fıkrasına göre, içinde bulunulan dönem dâhil son üç hesap döneminde fiyat endeksinin %100’den ve içinde bulunulan hesap döneminde %10’dan fazla olması

¹ www.etimolojiturkce.com Erişim tarihi: 05.06.2024

²https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias29 Erişim tarihi: 05.06.2024

halinde finansal tabloların enflasyon düzeltmesine tbi tutulması gerekiyordu. Aralık 2021’de bu Şartlar gerçekleşmesine rağmen enflasyon muhasebesi uygulaması ertelenmiştir ve fonksiyonel para birimi Türk Lirası dışında olan Şirketler için 31 Aralık 2023’ten itibaren enflasyon düzeltmesi resmi olarak uygulanmaya başlamıştır.

Enflasyon muhasebesinin 31 Aralık 2023 yılından itibaren uygulanmasının resmileşmesiyle birlikte akademik literatürde enflasyon muhasebesi, araştırmacılar için yeniden ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, enflasyonun finansal oranlar üzerindeki etkisini analiz etmek ve değerlendirmektir. Bu amaçla gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin VUK ilkelerini esas alarak enflasyona göre düzeltmiş ve düzeltilmemiş finansal tablolarını analiz etmiştir.

Çalışmanın, akademik literatüre ve uygulayıcılara katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışma, bu konuda araştırma yapacaklar için karşılaştırma yapma imkânı sunarken, uygulayıcılar için finansal tabloları analiz ederken ve yorumlarken kullanacakları faydalı bir araç olacağı beklenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde enflasyon muhasebesi ve oran analizi ile ilgili teorik inceleme yer almaktadır. nc bölümünde literatür incelemesi, dördüncü bölümünde yöntem, beşinci bölümünde ise finansal tabloların analizinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında enflasyon muhasebesi ve oran analizi ile ilgili kavramsal bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Enflasyon Muhasebesi

Enflasyon muhasebesi, işletmelerin finansal tablolarında yapılan düzenlemeler olarak tanımlanabilir. Burada ne çıkan husus, muhasebe kayıtlarının değil finansal tabloların düzenlenmesidir. İlgili düzenleme yapılırken paranın dönem sonundaki satın alma gücü, diğer bir ifadeyle enflasyon oranı dikkate alınmaktadır (Akdoğan,1980: 29). Bu suretle, finansal verilerin işletmenin güncel durumunu doğru bir Şekilde yansıtabilmesi için, finansal sonuçlar parasal cari değerlerle hesaplanarak ifade edilmektedir (ksz, 2003: 76).

Muhasebe bilgilerinin doğruluğu son derece önemlidir. Bu durum özellikle enflasyonist ortamlarda daha da önemli hale gelmektedir. Enflasyon bazı finansal verilerin gerçeği tam ve doğru olarak yansıtılmamasına ve temel muhasebe ilkelerinden olan verilerin tutarlılıklarının sorgulanmasına sebep olabilmektedir. Enflasyon muhasebesi söz konusu tutarsızlıkların önüne geçmektedir. Geleneksel muhasebe anlayışı paranın satın alma gücündeki değişimleri dikkate almamaktadır. Bu durum hem finansal tabloları olumsuz etkilemekte hem de finansal tablolardan faydalanan karar alıcıların karar alma süreçlerini etkilemektedir. Bu sebeple, enflasyon muhasebesi, enflasyonist ortamlarda üretilen muhasebe verilerinin objektif olmasını sağlamak ve geleneksel muhasebenin böyle ortamlarda ortaya çıkan yetersizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla, geleneksel muhasebe yöntemiyle hazırlanan finansal tabloların düzeltmesi gerekliliğini ne sürmektedir (zulucan, 2002b: 129).

2.2. Enflasyonun Finansal Tablolara Etkisi

Finansal tablolar, bu tablolardan faydalanan taraflara işletmenin finansal yapısı hakkında doğru ve güvenilir bilgileri sunar. Yatırımcılar, kredi verenler, hissedarlar, devletler vb. taraflar işletmenin finansal tablolarında yer alan verilerden hareketle birtakım kararlar alırlar. Finansal tablolar işletmenin finansal durumunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, enflasyonist ortamlarda, diğer bir ifadeyle paranın değerinde değişimler meydana geldiğinde işletmelerin finansal tabloları bu durumdan etkilenmektedir.

Enflasyonun yüksek olduğu ortamlarda düzenlenen ve enflasyon etkisinin yansıtılmadığı bilançolar işletmelerin gerçek finansal durumunu göstermekten uzak olacaktır. Bu sebeple, bu tarz ekonomik koşullarda işletme bilançolarının fiyat hareketliliklerinin analiz edilerek ve bu kapsamda gerekli düzenlemeler yapılarak hazırlanması son derece önemlidir (Akdoğan ve Tenker, 1998: 3-4).

Bilançoda yer alan değerleri parasal ve parasal olmayan değerler olarak ikiye ayırabilmek mümkündür. Parasal değerler, kasa, banka, alacaklar vb. iken parasal olmayan değerler, binalar,

araçlar vb. olarak düşünülebilir. İşletme bilançolarında parasal değerler cari para birimi, parasal olmayan kıymetler ise maliyet bedelleriyle gösterilmektedir. Enflasyonist dönemlerde cari değer ve maliyet bedellerinin finansal tablolara yansıtılması işletme açısından parasal kazanç ve kayıpların ortaya çıkmasına sebep olabilecektir (Sevgener ve Hacırüstemoğlu, 1993: 453).

Enflasyonist ortamlarda parasal aktiflerde satın alma gücü anlamında kayıplar yaşanırken, parasal pasiflerde ise tam tersine satın alma gücü anlamında kazançlar ortaya çıkmaktadır. Bilançonun parasal olmayan değerleri açısından değerlendirildiğinde ise bu değerler kurumlara elde bulundurma anlamında kazanç sağlamaktadırlar. Enflasyonist dönemler işletmelerin gelir tabloları üzerinde de olumsuz yönde etki yapabilecektir. Gelir tablolarındaki işletme gelir ve gider kalemleri farklı zamanlardaki farklı satın alma gücü değerleriyle ifade edildiklerinden enflasyonist dönemlerde işletmenin gelir-gider anlamında sağlıklı bir fotoğrafını yansıtamayacaktır (Özulucan, 2002a: 27).

2.3. Oran Analizi

Finansal tabloların analiz edilmesinde en yaygın yöntemlerden birisi de oran analizidir. Bu analiz tekniğinde finansal tabloların kalemleri arasındaki anlamlı ilişkilerin birbirleri ile belirtilmesi, birbirleri üzerinden oranlanarak belirli yüzde veya katların hesaplanması suretiyle matematiksel bir ilişki kurulmaktadır. Bu oranlar ile işletmenin finansal yapısı hakkında bir kanaate/yargıya ulaşılmaktadır. Burada önemli olan herhangi bir oranı sadece hesaplamak değil aynı zamanda işletmenin amaçları doğrultusunda değerlendirip yorumlamaktır (Akdoğan ve Tenker, 1998:598). Oran kavramı literatürde rasyo olarak da kullanılmaktadır. Bu oranların kullanılması işletmenin faaliyetlerinin iyi yönde ya da kötü yönde ilerlediğinin belirlenmesinde veya endüstrideki diğer işletmeler ile yapılacak karşılaştırmalarda önemli fayda sağlamaktadır (Ittelson, 2017:193). İşletmede oran analizinde kullanılan oranlar; likidite oranları, finansal yapı oranları, faaliyet ile karlılık oranları olmak üzere başlıca dört başlık altında incelenmektedir (Akdoğan ve Tenker, 1998:603).

2.3.1. Likidite oranları

Likidite, bir varlığın paraya çevrilebilmesindeki çabukluk ve kolaylık olarak belirtilmektedir (Akdoğan ve Tenker, 1998:602). Likidite oranları işletmenin kısa vadeli borç ödeme gücünü tespit etmek, likidite riskini değerlendirmek, net işletme sermayesinin yeterli olup olmadığının belirlenmesi için kullanılır. Burada işletmenin yükümlülüklerini vadesinde yerine getirebilme kabiliyeti ölçülmektedir. Bu nedenle bu oran hem işletme yöneticileri hem de kredi veren kuruluşlar ile tedarikçiler açısından önem arz etmektedir (Akgüç, 2017:540). Likidite oranları kendi içinde, Cari oran, likidite (asit test) oranı ve nakit oran olmak üzere üçe ayrılır. Ayrıca, stok bağımlılık oranı gibi bu oranları destekleyici farklı oranlar da kullanılabilir (Akdoğan ve Tenker, 1998:603). Bu oranlar hesaplama yöntemleriyle birlikte Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kullanılan Likidite Oranları ve Hesaplama Yöntemleri

Likidite Oranları	Hesaplama Yöntemi
Cari Oran	Dönen Varlıklar / K.V.Y.K*
Likidite Oran	(Dönen Varlıklar – Stoklar) / K.V.Y.K
Nakit Oran	(Hazır Değerler + Serbest Menkul Değerler) / K.V.Y.K
Stok Bağımlılık Oranı	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar - (Hazır Değerler + Süratle Paraya Çevrilebilir Varlıklar)/Stoklar

*K.V.Y.K= Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar

Cari oran, işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünü ölçmek için kullanılan genel bir ölçü olmakla beraber oldukça fazla kullanılan bir orandır. Bu oranın 2 olması yeterli kabul edilirken gelişmekte olan ülkelerde likiditenin çok yüksek olmamasından dolayı bu oranın işletmelerde 1,5 olması da yeterli olarak değerlendirilmektedir. Likidite oranı ise cari oranı tamamlayan nitelikte ve yükümlülükleri yerine getirilme kabiliyetini göstermesi açısından daha duyarlı bir orandır. Bu oranın 1 olması beklenmektedir. Bu oran işletmenin kısa vadeli borçlarını hızlıca paraya çevrilen değerlerle ödeyebileceğini göstermektedir. Nakit oran ise kısa vadeli borçlarının tamamını nakit ve nakit benzeri varlıklarla ödeme gücünü ifade etmektedir. Bu oran gelişmiş ülkelerde 0,2 olarak kabul görürken Türkiye’de özellikle sınai işletmelerinde bu oranın altına düşebildiği bilinmektedir (Akgüç, 2017:540-549). Stok bağımlılık oranı ise kısa vadeli borçların

ödenmesinde nakit ve nakit benzeri varlıklar haricinde stokların yüzde kaçının satılması gerektiği göstermektedir. İşletme kısa vadeli borçlarını ödemek istediğinde stok satışına ne kadar bağımlı olduğunu gösterir (Akdoğan ve Tenker, 1998:603).

2.3.2. Finansal Yapı Oranları

İşletmenin varlıklarının ne kadarının öz kaynaklarla ne kadarının borçlarla finanse edildiğini gösteren oranlardır. İşletme yöneticileri faaliyetlerini borçlanarak yürütmeyi tercih etmektedirler. Diğer taraftan kredi sağlayıcılar ise işletmelerin öz sermayelerinin güçlü olmasına önem verilmektedirler. İşletmenin öz kaynakları ne kadar güçlü ise kredi sağlayıcılar tarafından işletmeye, borçlarını ödeyebilme beklentisinin artmasından dolayı o kadar güven duyulur. Ayrıca işletmeler kredi kullanımları karşılığında faiz ödemesi yaparlar ve bu ödemeler vergi matrahından düşüldür. Böylece firmanın öz sermaye getiri oranı yükselmiş olur (Okka, 2010:117). Kullanılan finansal yapı oranları hesaplama yöntemleriyle birlikte Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Kullanılan Finansal Yapı Oranları ve Hesaplama Yöntemleri

Finansal Yapı Oranları	Hesaplama Yöntemi
Borçlanma (Kaldıraç) Oranı	$(K.V.Y.K + U.V.Y.K^{**}) / \text{Toplam Aktif}$
Öz sağamlık Oranı	$\text{Öz Kaynaklar} / \text{Toplam Aktif}$
İmmobilizasyon Oranı	$\text{Duran Varlıklar} / \text{Öz Kaynaklar}$
Duran Varlıkların Devamlı Sermayeye Oranı	$\text{Duran Varlıklar} / (U.V.Y.K. + \text{Öz Kaynaklar})$
Borçlanma Katsayısı Oranı	$(K.V.Y.K + U.V.Y.K) / \text{Öz Kaynaklar}$

*K.V.Y.K= Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar, **U.V.Y.K= Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar

Finansal yapı oranlarından borçlanma oranı, diğer bir ifadeyle kaldıraç oranı, işletmenin varlıklarının ne kadarını yabancı kaynaklarla finanse ettiğini gösteren orandır. Bu oranın yüksek olması işletmenin riskli bir finansal yapıda olduğunu, faiz ve borçlarını ödeyememe durumuyla karşılaşmasının yüksek olduğunu belirtir. Bu oranın 0,50 nin üzerine çıkması riskli kabul edilmekle birlikte Türkiye’de 0,60’ın üzerindedir. Özellikle enflasyon dönemlerinde firmaların borçlanma isteklerinden dolayı bu oranların daha fazla artması beklenir. Öz bağımlılık oranı ise işletmenin uzun dönemli borçlarını ödeyebilme gücünü göstermektedir. Bu oranın 0,40’ın altında kalması Türkiye’de normal karşılanmaktadır. Fakat öz kaynaklar büyük oranda enflasyon düzeltmelerinden ve yeniden değerlemeden oluşuyorsa 0,50 oranının üstünde bir oran aranmalıdır (Akgüç, 2017:540). İmmobilizasyon, duran varlıkların ne ölçüde öz kaynaklara bağlı olduğunu gösterir bu oranın 1’in üzerinde olması beklenir. Duran varlıkların devamlı sermayeye oranı ise mutlaka 1’in altında olmalıdır. Aksi durumda duran varlıkların kısa vadeli borçlarla finanse edildiği anlaşılır ve bu durum işletmeyi üçüncü taraflarca baskılayabilir (Akdoğan ve Tenker, 1998:614). Borçlanma katsayısı oranında, işletmeden alacaklı olanlar, alacaklarının bir teminatı olarak öz kaynakları gördükleri için bu oranın yüksek olmasını istemektedirler. Bu oranın 1 olması kabul görmektedir. Ancak yüksek enflasyonlu ekonomilerde 1’den büyük olması normal karşılanmaktadır (Ceylan ve Korkmaz, 2009:53).

2.3.3. Faaliyet Oranları

Faaliyet ve verimlilik oranları olarak da anılan bu oranlar satışlar ile çeşitli aktif kalemler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. İşletmenin varlıklarını verimli kullanıp kullanmadığını tespit etmek için kullanılır (Lazol, 2004:73). Kullanılan faaliyet oranları hesaplama yöntemleriyle birlikte Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Kullanılan Faaliyet Oranları ve Hesaplama Yöntemleri

Faaliyet Oranları	Hesaplama Yöntemi
Stok Devir Hızı	$\text{Satılan Ticari Mallar Maliyeti} / \text{Ortalama Ticari Mallar}$
Alacak Devir Hızı	$\text{Net Satışlar} / \text{Ortalama Ticari Alacaklar}$
Dönen Varlıklar Devir Hızı	$\text{Net Satışlar} / \text{Dönen Varlıklar}$
Net alışma Sermayesi Devir Hızı	$\text{Net Satışlar} / (\text{Dönen Varlıklar} - K.V.Y.K^*)$
Aktif Devir Hızı	$\text{Net Satışlar} / \text{Toplam Aktif}$
Nakit Devir Hızı	$\text{Net Satışlar} / \text{Nakit ve Nakit Benzerleri}$

Duran Varlık Devir Hızı	Net Satışlar / Duran Varlıklar
Maddi Duran Varlık Devir Hızı	Net Satışlar / Maddi Duran Varlıklar
Öz Kaynak Devir Hızı	Net Satışlar / Öz Kaynaklar
*K.V.Y.K= Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	

Faaliyet oranlarından stok devir hızı, işletmenin stoklarının yılda ne kadar döndüğünü, yenilendiğini göstermektedir. Kar oranının sabit kalması durumunda stokların hızlı dönmesi karlılığı da artıracaktır. Alacak devir hızı ise alacakların yılda kaç defa tahsil edilebildiğini gösterir (Lazol, 2004:73).

Dönen varlıklar devir hızı işletmenin varlıklarını verimli kullanıp kullanmadığını gösterir. Bu oranın yüksek olması verimli kullanıldığına işaret ederken aşırı yüksek olması ise varlıklar içerisinde duran varlıkların payının yüksek olduğunu hatırlatır. Bu oranın çok düşük çıkması ise dönen varlıklarda fazlalık olduğunu veya alacak ve stok devir hızlarının düşük olduğunu gösterir. Duran varlık devir hızı işletmeye aşırı yatırım yapılıp yapılmadığını gösteren orandır. Oranın düşük olması işletmenin kapasitesini tam olarak kullanmadığını veya yeteri miktarda gelir sağlayamadığını gösterir. Oranın çok yüksek olması ise duran varlıkların kapasitelerinin üzerinde kullanıldığına işaret etmektedir. Bu oranın sanayi işletmelerinde 2 olması normal kabul edilmektedir. Maddi duran varlık devir hızı maddi duran varlıkların verimliliğini ölçmektedir. Bu oranın büyük sanayi kuruluşlarında 5 olması normal kabul edilmektedir. Aktif devir hızı tüm varlıkların verimliliğinin ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Öz kaynaklar devir hızı oranının yüksek olması ise işletmenin öz kaynaklarını verimli ve ekonomik bir şekilde kullandığının göstergesidir. Nakit devir hızı, işletmede bir dönemde satış hasılatı ile kaç ayda nakit varlıklarının karşılandığını gösterir ve işletmede tutulacak nakdin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Net çalışma sermayesi devir hızının yüksek olması aşırı kısa vadeli borçlanıldığını ve cari oranın düşük olduğunu gösterir. Oranın düşük olması ise işletmede gereğinden fazla nakit ve nakit benzeri değerler bulundurulduğunu gösterir (Akdoğan ve Tenker, 1998:623).

2.3.4. Kârlılık Oranları

İşletmeler uzun vadede ayakta kalabilmek için yapmış oldukları yatırımlardan tatmin edecek düzeyde istikrarlı bir şekilde kar elde etmelidirler. İşletmelerde kısa vadede likidite oranları önemli iken uzun vadede kârlılık oranları önemli göstergelerdir. Bu oranlar işletme yönetiminin varlıkları kara dönüştürme etkinliğini göstermektedir (Ittelson, 2017:193). Kullanılan kârlılık oranları hesaplama yöntemleriyle birlikte Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Kullanılan Kârlılık Oranları ve Hesaplama Yöntemleri

Kârlılık Oranları	Hesaplama Yöntemi
Brüt Kar Oranı	Brüt Satış Karı / Net satışlar
Satış Karlılığı Oranı	Dönem Net Karı / Net Satışlar
Aktif Karlılık Oranı	Dönem Net Karı/ Toplam Aktif
Öz Sermaye Karlılık Oranı	Dönem Net Karı / Öz Kaynaklar
Faaliyet Karı Oranı	Faaliyet Karı / Net satışlar
Ödenmiş Sermayenin Karlılığı Oranı	Dönem Net Karı / Ödenmiş sermaye

Brüt kar oranı, işletmedeki bütün giderleri karşılayacak ve sonrasında kar elde edilmesini sağlayacak olan orandır. Oranın yüksek olması arzu edilen bir durumdur. Satış karlılığı oranı ise her liralık hasılatın yüzde kaçının kar olduğunu ifade eder. Aktif karlılığı oranı, aktife yapılan yatırımların ne kadar kar sağladığını gösteren orandır. Öz sermaye karlılığı, yapılan yatırımların etkin kullanılıp kullanılmadığını gösteren orandır. Bu oran yatırımcıların önem ağırlık verdiği oranlardan olmakla birlikte finansal kaldıraç iyi kullanılmış ise yüksek çıkmaktadır (Okka, 2010:121). Faaliyet karı oranı ise işletmenin ana faaliyetlerinin ne ölçüde karlı olduğunu belirlemek için kullanılan bir orandır (Lazol, 2004:78). Ödenmiş sermayenin kârlılığı oranı, işletmenin ödenmiş sermayesinin etkinliğinin ölçülmesi ve enflasyon düzeltilmesi sonrası oluşan farkların daha iyi gösterilmesi için kullanılmıştır.

2.4. Enflasyon Muhasebesi Uygulamalarının Firmaların Finansal Yapılarına Olan Etkilerinin Değerlendirilmesi

Yüksek enflasyonun yaşandığı ölkelerde üretim ya da ticaret yapan girişimciler hatta tüketiciler ortaya çıkan belirsizliklerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Ekonomiye ya da paranın satın alma gücüne ilişkin bu belirsizlikler tüm tarafların kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple gündemde önemli bir yer edinen bu belirsizlik ortamını mümkün olduğu kadar öngörülebilir hale getirmek ekonomi yöneticilerinin öncelikli görevlerindedir. Ekonomideki belirsizlik ortamını azaltan bir işleve sahip olan enflasyon muhasebesi ve uygulamalarının işletmelerin finansal durumlarını çeşitli açılardan etkisi altına aldığı görölmektedir. En önemli etkilerinden biri finansal tablo kalemlerinde ortaya çıkabilecek muhtemel etkilerdir. Finansal tablo kalemlerinde meydana gelecek her türlü değişim, işletmelerin finansal yapısını etkilemektedir.

Parasal varlıklar, üzerinde herhangi bir düzeltmeye imkan tanımayan enflasyon muhasebesi uygulamaları, işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeme yeterliliğini ve ne ölçüde likit olduğunu ortaya koyan likidite oranlarında enflasyon düzeltmesinin önemli düzeyde bir etkisinin olmayacağı durumu söz konusu olabilmektedir. Fakat enflasyon dönemlerinde ortaya çıkan dalgalanmalar işletmelerin finansal yapılarını etkileyebilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ölkeler ile zayıf bir ekonomik yapıya sahip olan ölkelerde enflasyon dönemlerinde likidite oranlarında artış yaşanabilmektedir. Bu ölkelerde artış gösteren faiz oranları ve finansal bozulma ile kısa vadeli borçlarda yaşanan azalma ve stok kalemlerinde meydana gelen enflasyonist etki ile dönen varlıklarda oluşabilecek artış, enflasyon düzeltmesi sonrası işletmelerin likidite oranlarının da artmasına sebep olabilmektedir (Özkan, 2005: 50). İşletmelerin varlıklarını nasıl finanse ettiğini ve borç yapısını gösteren oranları içeren finansal yapı oranlarından en çok tercih edileni kaldıraç oranlarıdır. İşletmelerin varlıklarının ne kadarının borç ile finanse edildiğini ortaya koyan finansal kaldıraç oranı, toplam borçların aktiflere bölünmesi ile tespit edilir. Bu oranın enflasyon düzeltmesi sonrasında azalabilme ihtimali vardır. Bunun sebebi ise tarihi maliyetlerinden cari değerlerine düzeltilen varlıklar sayesinde paydada yer alan aktif değerinin azalmasıdır. Enflasyon muhasebesi sadece finansal kaldıraç oranında değil işletmelerin diğer finansal yapı oranlarını etkileyen pasifteki kalemler üzerinde de anlamlı değişimlere neden olabilmektedir. Parasal olmayan bir kalem olan öz kaynaklar enflasyon düzeltmesinin ardından pasifte daha yüksek bir orana sahip olabilir (Arzova ve Şahin, 2022: 27).

Enflasyonist dönemin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan biri olan ekonomik bozulmalar işletmelerin kısa vadeli borçlarında artışa sebep olabilmektedir. Bu durum enflasyon düzeltmesi sonucunda değeri yükselen ve parasal olmayan kalemlerin finansmanında kullanılan uzun vadeli borçlarda artışa zemin hazırlamaktadır. Bu değişimler sonucunda enflasyon düzeltmesi sonrasında finansal kaldıraç oranı, borç öz kaynak oranı ve kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki oranı gibi önemli oranlarda azalmalar oluşabilmektedir (Kantar, Abar ve Öndeş, 2021:16).

Karlılık oranları, işletmelerin verimliliğinde ve performansında önemli etkiye sahip oranlardandır. Enflasyon düzeltmesi sonucunda işletmenin performans sonuçlarını belirten karlılık oranlarında da değişimler olabilmektedir. Üretiminin önemli bir kısmını ara mal ithalatına bağlı olarak gerçekleştiren Türkiye gibi ölkelerde faaliyet gösteren işletmelerin net satışları tarihi maliyetlere göre hesaplandığında olduğundan yüksek olabilir. Enflasyon muhasebesi uygulamaları sonucunda işletmenin net satışları ve dönem net karı, stok ve satış maliyetlerinin yükselmesi neticesinde düzeltme öncesine göre daha düşük oranda çıkabilir. Oluşan bu durum enflasyonun yaşandığı dönemlerde ortaya çıkan fiktif karın düzeltilmesine katkı sağlayarak finansal tabloların gerçeğe uygun bir şekilde bilgiyi sunmasına destek olabilmektedir. Ayrıca işletmelerin dönem net karı ve net satışlarında enflasyon düzeltmesiyle meydana gelebilecek azalma işletmelerin karlılık oranlarının da azalmasına sebep olabilir (Arzova ve Şahin, 2022: 28). Özetle enflasyon muhasebesi uygulamaları işletmelerin finansal durumlarını birçok açıdan etkilediği görölmektedir. Finansal tabloların tarafsız bir şekilde sunulması ve hatasız bir şekilde oluşturulması işletme yönetimi kadar işletmelerle ilgili diğer çıkar gruplarının da kararlarında oldukça önemlidir. Bu sebeple enflasyon muhasebesi uygulamalarının dikkatle incelenmesi ve muhasebeleştirme süreci açısından finansal sisteme bütünleştirilmesi tüm paydaşlar açısından faydalı olabilir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Enflasyon muhasebesi ve enflasyonun işletmelerin finansal tablolarına etkilerini araştıran akademik çalışmalara ilişkin bilgilere bu bölümde yer verilmiştir.

Lützel (1985), çalışmasında Federal Almanya Cumhuriyeti'nin 1980 yılına ait sektör bilançolarını incelemiştir. Lützel, çalışmasında enflasyon muhasebesi sonuçlarının kullanılan fiyat endekslerinin türüne bağlı olarak değişiklik gösterdiğini ve uygulanan enflasyon muhasebesinin geçerliliğinin seçilen fiyat endekslerine bağlı olduğunu savunmaktadır. Ulaşılan sonuçlar, enflasyon muhasebesi sonuçlarının ağırlıklı olarak maddi duran varlıklarının değer tahminlerinin dâhil edilip edilmemesine göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Özulucan (2002a), enflasyonun muhasebe verileri üzerine olan etkilerini analiz etmiştir. Çalışmada Sermaye Piyasası Kurulu düzenlemeleri ve muhasebe standartları tarafından önerilen uygulamalara yer verilmiştir. Ayrıca, çalışmada belirtilen düzenlemeler karşılaştırılarak aralarındaki farklılık ve benzerlikler açıklanmış ve enflasyon muhasebesi uygulamalarına geçiş sürecinde alınabilecek aksiyonlara yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.

Erkuş (2005), amortisman uygulamalarını enflasyon muhasebesi öncesi ve sonrası dönemlerde analiz etmiştir. Çalışmada, konuyla ilgili yasal mevzuat hükümlerine ve karşılaştırmalara yer verilmiştir. Aynı zamanda örnek uygulamalarla amortisman hesaplamaları ve muhasebe kayıtları yapılmıştır.

Karapınar ve Ayanoglu (2005), Türkiye'de 2004 yılında uygulanmaya başlanan enflasyon düzeltmesinin Ankara'da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına etkisine yönelik bir araştırma yapmışlardır. 321 meslek mensubuna uygulanan anket çalışmasının sonuçları, konu ile ilgili yasal mevzuatın yeterli açıklıkta olmadığını ve bu sebeple uygulanması yönünde aksaklıkların yaşandığını ortaya koymaktadır.

Karasioğlu ve Erdemir (2005), Türkiye'deki enflasyon muhasebesi uygulamasını yasal mevzuat ve uluslararası muhasebe standartlarının ilgili hükümleri çerçevesinde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, enflasyon muhasebesi kavramı ile enflasyon muhasebesi modelleri açıklanmış ve uygulama örneklerinden hareketle bu kapsamda yapılması gereken düzeltmelere esas alınması gereken kriterlerden hareketle yer vermiştir.

Özkan (2005), enflasyon düzeltmesinin işletmelerin finansal yapılarına olan etkisini araştırmıştır. Çalışmada, örneklem olarak seçilen halka açık şirketlerin 2001-2002 yılları baz alınarak enflasyon muhasebesi öncesi ve sonrası finansal tabloları karşılaştırılmış ve finansal rasyolar kullanılarak aralarındaki farklılıklar analiz edilmiştir. Ulaşılan tespitlerin konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen teorik çalışmalar ile benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir ve Arslan (2007), enflasyon muhasebesinde kullanılan yöntemlerden geleneksel muhasebe, cari fiyat düzeyi muhasebesi, genel fiyat düzeyi muhasebesi ve cari ve genel fiyat düzeyi muhasebelerinin birlikte kullanıldığı karma yöntemi analiz etmişlerdir. Çalışmada, yöntemlerin benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur.

Akdoğan vd. (2009), Türkiye'deki enflasyon muhasebesi uygulamalarının etkisinin analiz edilmesine yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmanın kapsamını borsaya kote olan ve finansal olmayan sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Bu işletmelerin enflasyona göre düzeltilmiş finansal tabloları ile önceki dönemlerdeki finansal tabloları karşılaştırılmıştır. Finansal rasyoların ortalamalarına yönelik yapılan istatistiksel analizlerde sadece varlık devir hızı rasyosu özelinde anlamlı bir farklılığın mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Poroy Arsoy ve Gücenme (2009), enflasyonun Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelere olan etkilerini ve enflasyon muhasebesi düzenlemelerini incelemiştir. Çalışmada, konuyla ilgili teorik bilgiler açıklanmış, Türkiye'nin yüksek enflasyon geçmişinden bahsedilmiş ve Türkiye'ki enflasyon muhasebesi uygulamaları açıklanmıştır. Sonuç olarak, enflasyon düzeltmesinin yapılmasıyla işletmelerin finansal verilerinin daha gerçekçi olacağı ve finansal tabo kullanıcılarına daha doğru bilgi sunacağı görüşüne ulaşılmıştır.

Riordan ve Riordan (2009), işletmelerin finansal tablolarının analiz edilmesi aşamasında enflasyonun etkilerinin dikkate alınmasına yönelik eğitici bir uygulama çalışması gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada küresel ölçekte değişen koşulların etkisiyle enflasyon muhasebesine olan ilginin artacağı vurgulanmış ve Uluslararası muhasebe standardı 29 çerçevesinde örnek uygulamaya yer verilmiştir.

Açık (2010), enflasyonist ortamlarda işletmelerin finansal tablolarını düzenlenmesinde klasik muhasebeden daha çok enflasyon muhasebesine göre düzeltilen finansal tabloların kullanılması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Çalışmada, fiyat seviyelerindeki hareketliliğin işletmelerin finansal verilerine olumsuz etkilerini önlemeye yönelik uygulanabilecek enflasyon muhasebesi yöntemlerine ve konuyla ilgili Türkiye’deki yasal düzenlemelere yer verilmiştir.

ankaya ve Din (2010), Türkiye’de enflasyon muhasebesinin ilk yıl uygulaması ve bu durumun sebep olduğu sonuçlara yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada, ortaya çıkacak sorunların temel olarak iki sebebe dayandığı vurgulanmaktadır. Bu sebepler, uygulamanın adaletsiz olması ve uygulamaya yönelik olarak yürürlükteki yasal mevzuatın gerekli açıklıkta olmaması olarak belirtilmiştir. Buna karşın, enflasyon muhasebesine yönelik olarak yapılan yasal düzenlemenin uygulamada mevcut olan önemli bir eksikliğin giderilmesi yönünde katkı sağlayacağı görüşüne ulaşılmıştır.

İlter (2012), enflasyonun işletmelerin finansal tabloları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmada oluşturulan model vasıtasıyla yapılan analizlerde düşük oranlardaki enflasyonun bile finansal tabloları olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, enflasyon düzeltmelerinin sürekli olarak ve uluslararası muhasebe standartlarında öngörülen oranlardan daha düşük enflasyon oranlarında da finansal tablolara uygulanmasını önermektedir.

İleri ve Altınışık (2014), Türkiye’de enflasyon muhasebesinin uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, Karaman’da faaliyet gösteren 20 meslek mensubuna konuyla ilgili olarak anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, eksik verilere ve eski kayıtlara ulaşamama, bilgi eksikliği, kaynak sıkıntısı ve uygulamada kullanılacak program eksikliği vb. uygulamaya yönelik sorunlar ortaya çıkmıştır.

Aktaş (2015), enflasyon muhasebesi uygulamasının işletmelerin finansal tablolarına olan etkilerini analiz etmiştir. Çalışmanın kapsamına KOBİ statüsündeki işletmeler ve Sermaye Piyasası Kurulu mevzuatına tabi halka açık kurumlar dâhil edilmiştir. Söz konusu işletmelerin 2003-2004 dönemi finansal verileri analiz edilerek enflasyon muhasebesinin etkileri araştırılmıştır.

Keleş (2015), uygulamada kullanılan enflasyon muhasebesi yöntemlerinden ve ilgili muhasebe standartlarından hareketle örnek uygulamalar üzerinden işletmelerin 2013 dönembaşı ve dönemsonu finansal tablolarının düzeltilmesini ve düzeltme sonuçlarının analiz edilmesini içeren bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, yapılan düzeltmeler sonucunda finansal tablolarda önemli değişiklerin meydana geldiği ortaya çıkmıştır.

Asuquo vd. (2017), enflasyon muhasebesinin işletmelerin gelirlerinin ölçümü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın kapsamını Nijerya’da imalat sektöründe faaliyet gösteren ve borsaya kote olan işletmeler oluşurmaktadır. 6 işletmenin 2011-2015 dönemi verileri kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde, uygulanan muhasebe yöntemlerinin gelir üzerinde önemli etkiye sahip olduğu tespit edilmiş olup; işletmelerin kârlılık düzeyleri hesaplanırken enflasyon oranlarının dikkate alınması gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

Demir (2018), enflasyon muhasebesinin uygulanmasında yaşanan sorunlara yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, farklı yasal otoriteler tarafından yapılan düzenlemeler arasında farklılıklar bulunduğu, bu düzenlemelerin yeknesak hale getirilmesinin gerektiği, düzenlemeler yapılırken uluslararası muhasebe kurallarının dikkate alınması, uygulamada yaşanan adaletsizliklerin çözüme ulaştırılması ve işletme bilançolarının yanında gelir tablolarının da düzeltme kapsamına alınması önerilerinde bulunulmuştur.

Doğan ve Hilal (2018), muhasebe meslek mensuplarının 2018 yılının ikinci yarısında yüksek enflasyon oranları sebebiyle tekrar gündeme gelen enflasyon muhasebesi ile ilgili düşünce, tutum ve beklentilerini araştırmışlardır. Çalışmada, anket yöntemi uygulanmak suretiyle meslek mensuplarının

görüşleri analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar SPSS paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, konunun meslek mensupları açısından ilgi çekmediğini göstermektedir.

Yıldız (2018), Türkiye’de enflasyon muhasebesi uygulamalarının hayata geçirilmesi gerekliliğini öneren bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, enflasyonun kurumlara olan olumsuz etkileri bilanço ve gelir tablosu bazında açıklanmıştır. Enflasyon muhasebesi modellerinden bahsedilerek konuyla ilgili yasal düzenlemeler açıklanmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye’de enflasyon muhasebesinin uygulanması gerekliliğine yönelik gerekçeler ve öneriler vurgulanmıştır.

Tamimi ve Ildiko (2020), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bir olgu olan hiperenflasyonun finansal sonuçlar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Hiperenflasyondan etkilenen ekonomiler arasında şu anda birinci sırada yer alan Venezuela’da faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) ikincil kaynaklara dayalı 2011-2019 yılları arasındaki finansal sonuçları ve finansal sonuçlar üzerindeki hiperenflasyonun etkileri incelenmiştir. Bu tür bir enflasyonun etkilenen şirketler üzerinde önemli bir etkisi gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın en önemli sonucu, hiperenflasyonun finansal sonuçların yanıltıcı bir şekilde açıklanmasına yol açması ve dolayısıyla doğru kararların alınmasını zorlaştırmasıdır. Bu nedenle hiperenflasyondan etkilenen ekonomilerin, hiperenflasyonun nedenlerini nasıl yöneteceklerine odaklanarak bu sorunu çözmeye dikkat etmeleri gerekmektedir.

Mbambo vd. (2020), enflasyon muhasebesinin işletmelerin karar mekanizmalarına ve finansal performanslarına etkisini araştırdıkları çalışmada, Güney Afrika’da perakende sektöründe faaliyet gösteren 20 firmaya anket yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen veriler, enflasyon muhasebesinin perakende sektöründe organizasyonel kararları ve finansal performansı etkilediğini ortaya koymaktadır.

Kantar vd. (2021) yapmış oldukları çalışmada yüksek enflasyonun işletmelerin finansal tabloları üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Bu amaçla, BİST endeksinde yer alan dokuma, giyim eşyası ve deri sektöründe faaliyet gösteren firmalar örneklem olarak seçilmiştir. Bu firmaların 2013-2018 dönemi finansal tabloları oran analizi tekniği ile analiz edilerek yüksek enflasyonun kârlılık, likidite ve özkaynak oranları üzerinde olumsuz etkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Varol (2022), Türkiye’de yürürlükte olan yasal mevzuat ve muhasebe standartlarının ilgili hükümleri çerçevesinde enflasyon muhasebesine yönelik bir literatür taraması çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışmada, enflasyonun finansal tablolara olan etkileri ile yasal mevzuat ve muhasebe standartlarında konuyla ilgili yer alan hususlara yer verilmiştir. Ayrıca, vergi mevzuatı ve muhasebe standartlarının bu açıdan karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de enflasyon muhasebesinin uygulanması amacıyla getirilmiş olan ön koşul oranının yüksek olduğu, konuyla ilgili olarak mevzuat açısından iyileştirme alanlarının bulunduğu ve ilgili muhasebe standartları ile yürürlükteki vergi mevzuatı hükümleri arasında birtakım farklılıkların mevcut olduğu tespitlerine ulaşılmıştır.

Matofali (2022) çalışmasında enflasyon muhasebesi açısından Afrika’da Ticaret Hukukunun Uyumlaştırılması Örgütü (OHADA) ile uluslararası muhasebe standartları arasında hem farklılaşan hem de yakınlaşan noktaları tespit etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede şirketin varlıkları, finansal durumu ve sonuçlarına ilişkin doğru ve adil bir görünümü korumak için bu rakamların fiili ekonomik koşullara göre ayarlanması esasını savunmuştur. Çalışma sonucunda, yüksek enflasyon dönemlerinde para satın alma gücünü o kadar kaybeder ki, farklı zamanlarda, hatta aynı hesap döneminde gerçekleşen işlemler ve diğer olaylardan kaynaklanan tutarların karşılaştırılması yanıltıcı olabileceğini ortaya çıkarmıştır.

Selimefendigil (2023), enflasyon muhasebesi ve karara faydalılık konusunu ele aldığı çalışmada enflasyonun ülkeler için siyasi maliyet, şirketler ve paydaşlar için ise finansal maliyet olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada 2000-2022 yılları arasında BİST’te işlem gören 388 finansal olmayan şirketten oluşan veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda enflasyon düzeltmesi ile kazançlarda oynaklık olabileceği ve şirket piyasa değerinin açıklanamayacağı ortaya çıkmıştır. Ayrıca enflasyon muhasebesi uygulaması ile temsil teorisinin de gündeme geleceğini savunmuştur.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada enflasyon muhasebesine göre dzeltiľmiř ve düzeltilmemiş finansal tabloların, oran analizine göre sonuçlarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Karşılaştırma neticesinde enflasyon düzeltmesi öncesi duruma göre, enflasyon düzeltmesi sonrasında firmanın finansal yapısının ne şekilde etkilendiği, etkilenme boyutu, hangi hesap kalemlerinde ve hangi rasyolarda önemli değişimlerin olduğu genel olarak finansal oranların nasıl etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada gıda sektöründe faaliyetlerine devam eden bir firmanın finansal tabloları analiz edilmiştir. Firmanın 2023 yılı enflasyon düzeltmesi yapılmış ve yapılmamış olmak üzere iki adet bilanço ve gelir tablosu üzerinden verileri düzenlenmiştir. Buna göre, Tablo 5'te oran analizinde kullanılacak olan hesap kalemleri enflasyon düzeltmesi yapılmış ve yapılmamış olarak sunulmuştur. Ancak çalışmanın konusunun oran analizi olması dolayısıyla vergi ve yasal yükümlülükler ile enflasyon muhasebesi uygulama detaylarına yer verilmemiştir.

Tablo 5: X İşletmesinin 31.12.2023 Tarihli Bilançolarından Bazı Kalemler

Hesaplar	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmamış	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmış
Toplam Varlıklar	1.486.752.717,44	2.116.546.936,75
Nakit ve Nakit Benzerleri	25.888.889,00	25.888.899,03
Ticari Alacaklar	721.541.713,00	721.647.419,21
Stoklar	415.758.991,00	426.318.100,78
Toplam Dönen Varlıklar	1.295.964.312,00	1.307.493.960,96
Maddi Duran Varlıklar	82.370.408,54	496.815.072,62
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	31.406.813,76	38.123.784,44
Toplam Duran Varlıklar	190.788.405,47	809.052.975,79
Toplam Kaynaklar	1.486.752.717,44	2.116.546.936,75
Toplam Kısa Vadeli Yükümlülükleri	1.260.461.719,00	1.262.295.100,12
Toplam Uzun Vadeli Yükümlülükleri	66.622.446,50	66.622.446,50
Ödenmiş Sermaye	42.000.000,00	715.348.487,36
Dönem Net Karı/Zararı	23.185.297,68	20.398.467,40
Toplam z Kaynaklar	159.668.552,03	787.629.390,12

Firmanın 2023 yılı enflasyon düzeltmesi yapılmış ve yapılmamış gelir tablosuna ilişkin hesap kalemleri Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6: X İşletmesinin 2023 yılı Gelir Tablolarından Bazı Kalemler

	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmamış	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmış
Satış Hasılatı	2.869.794.912,16	2.869.794.912,16
Satışların Maliyeti (-)	2.415.057.297,86	2.415.057.297,86
Brüt Kar / Zarar	454.737.614,30	454.737.614,30
Esas Faaliyet Karı / Zararı	251.049.823,58	251.049.823,58
Dönem Karı veya Zararı	34.393.793,49	34.393.793,49
Dönem Net Karı veya Zararı	23.185.297,68	20.398.467,40

Çalışmada kullanılan oranlara ilişkin formüller enflasyon düzeltmeleri yapılmış ve yapılmamış tablolara uygulanmış ve elde edilen sonuçlar bulgular bölümünde açıklanmıştır.

5. BULGULAR

Çalışmada, gıda sektöründe faaliyette bulunan firmanın 2023 yılı finansal tablolarından hareketle elde edilen finansal oranlar dört grupta (likidite oranları, finansal yapı oranları, faaliyet oranları ve karlılık oranları) analiz edilmiştir. Firmanın finansal tabloları finansal oranlar açısından karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

5.1. Likidite Oranları

Firmanın 2023 yılı enflasyon düzeltmesi uygulanmış ve uygulanmamış finansal tablolarından elde edilen likidite oranları Tablo 7’te verilmiştir.

Tablo 7: 2023 Yılı Likidite Oranları

Likidite Oranları	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmamış	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmış
Cari Oran	1,03	1,04
Likidite Oran	0,70	0,70
Nakit Oran	0,02	0,02
Stok Bağımlılık Oranı	2,97	2,90

Oranlar incelendiğinde önemli farklılıkların olmadığı görülmektedir. Cari oran 1,03’ten 1,04’e yükselmiştir. Likidite (asit test) oranı ve nakit oran değişmemiştir. Stok bağımlılık oranı ise 2,97’den 2,90’a düşmüştür. Enflasyon düzeltmesi uygulamasında parasal ve parasal olmayan kalem ayrımı göz önünde bulundurulduğunda likidite oranlarından, likit oran ve nakit oranda değişme olmaması beklenmektedir. Aynı zamanda işletmenin stoklarının durumuna göre cari oran ve stok bağımlılık oranlarının değişmesi öngörülmektedir. Fakat işletmenin stoklarının düzeltme sonrasında önemli farklılıklarının olmaması bu oranlarda da büyük farklılıklar oluşturmamıştır. Bu durum işletmenin sektöründe öncü bir gıda firması olması dolayısıyla stoklarının mali yıl içerisinde sürekli değişimini ve önemli ölçüde piyasa fiyatlarında olduğunu göstermektedir.

5.2. Finansal Yapı Oranları

Firmanın 2023 yılı enflasyon düzeltmesi uygulanmış ve uygulanmamış finansal tablolarından elde edilen finansal yapı oranları Tablo 8’te verilmiştir.

Tablo 8: 2023 Yılı Finansal Yapı Oranları

Finansal Yapı Oranları	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmamış	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmış
Borçlanma (Kaldıraç) Oranı	0,89	0,63
Öz sağlamlık Oranı	0,11	0,37
İmmobilizasyon Oranı	1,19	1,03
Duran Varlıkların Devamlı Sermayeye Oranı	0,84	0,95
Borçlanma Katsayısı Oranı	8,31	1,69

İşletmede finansal yapı oranlarından, borçlanma (finansal kaldıraç) oranı incelendiğinde bu oranın 0,89’dan 0,63’e düştüğü görülmektedir. Normal şartlarda bu oranın 0,50 seviyelerinde olması beklenirken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu oranın 0,50 üzerine çıkması kabul edilebilir bir seviyedir. Kaldıraç oranı, yabancı kaynaklar toplamının aktif toplamına oranı olduğundan buradaki hesap kalemlerinden aktif kalemlerinin genelde enflasyon düzeltmesine tabi olduğu, yabancı kaynakların ise tabi olmadıkları göz önüne alındığında bu oranın azalması beklenmektedir. Enflasyon düzeltmesi öncesinde bu oran normalin çok üzerinde riskli bir yapı sergilerken düzeltme sonrasında kabul edilebilir bir seviyeye gelmiş olduğu görülmektedir. Bir anlamda enflasyon muhasebesinden beklenen de finansal tablolardaki bu bozulmaların normal seviyeye yaklaşmasını sağlamaktır.

Öz sağlamlık oranı enflasyon düzeltmesi öncesinde 0,11 iken enflasyon düzeltmesi sonrasında 0,37 olmuştur. Bu durum kaldıraç oranının düşmesiyle de doğrudan bağlantılıdır. Nitekim aktifte yapılan enflasyon düzeltmeleri, pasifte doğrudan özkaynaklar ile eşitlenmektedir. Bu oranın işletmelerde 0,50 seviyelerinde olması beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu oranın altında da kalabilir. Bu oran işletmelerin öz kaynaklarıyla daha dirençli bir yapıda olup olmadığını göstermektedir. Finansal olarak daha rahat kredi bulabilmek için bu oranın yüksek çıkması istenebilir. Ancak enflasyon düzeltmesi öncesi oranlara bakıldığında bu oranın çok düşük olduğu görülürken enflasyon düzeltmesi sonrasında yükselerek biraz daha az riskli hale geldiği söylenebilir.

İmmobilizasyon oranı enflasyon düzeltmesi öncesinde 1,19 iken enflasyon düzeltmesi sonrasında 1,03 olmuştur. Bu oranda kullanılan hesaplardan duran varlıklar ile öz kaynakların her ikisinin de enflasyon düzeltmesine tabi olan hesaplar içermesinden dolayı bu oran birbirine yakın olmakla beraber azalma göstermiştir. Buna göre enflasyon düzeltmesi sonrasında öz kaynaklardaki düzeltme farkının duran varlıklardaki düzeltme farkından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum pasif tarafında yükümlülüklerin değil özkaynakların düzeltilmesiyle ilişkilidir.

Duran varlıkların devamlı sermayeye oranı incelendiğinde ise immobilizasyon oranının aksine artış görülmektedir. Oran 0,84'den 0,95'e yükselmiştir. Burada devamlı sermaye hesaplanırken uzun vadeli yabancı kaynakların parasal kalemlerden olması dolayısıyla enflasyon düzeltmesine tabi olmaması bu oranın paydasında daha az bir artışa neden olmuş ve böylece oran daha yüksek çıkmıştır.

Borçlanma katsayısı oranı incelendiğinde yabancı kaynaklardaki hesap kalemlerin çoğunluğu enflasyon düzeltmesine tabi değilken öz kaynaklar bölümünde enflasyona tabi olan kalemlerdeki artışların çok yüksek olması bu oranın azalmasını sağlamıştır. İşletmenin borçlanma katsayı oranı 8,31'den 1,69'a düşmüştür. Enflasyon döneminde, sermayenin değişmeden aynı kalması bunun yanında kullanılan yabancı kaynakların güncel olması bu borçlanma katsayı oranı hesaplamasını anlamsız kılmaktadır.

5.3. Faaliyet Oranları

Firmanın 2023 yılı enflasyon düzeltmesi uygulanmış ve uygulanmamış finansal tablolarından elde edilen faaliyet oranları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: 2023 Yılı Faaliyet Oranları

Faaliyet Oranları	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmamış	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmış
Stok Devir Hızı	5,81	5,66
Alacak Devir Hızı	3,98	3,98
Dönen Varlıklar Devir Hızı	2,21	2,19
Net alışma Sermayesi Devir Hızı	80,83	63,49
Aktif Devir Hızı	1,93	1,36
Nakit Devir Hızı	110,85	110,85
Duran Varlık Devir Hızı	15,04	3,55
Maddi Duran Varlık Devir Hızı	34,84	5,78
Öz Kaynak Devir Hızı	17,97	3,64

Tablo 9'da yer alan faaliyet oranları incelendiğinde dönem başı ve dönem sonu hesap kalemlerinin belirlenebilmesi için 2022 yılı finansal tablo verilerinin de enflasyona göre düzeltilmesi gerekmektedir. Ancak firmadan elde edilen veriler kısıtı nedeniyle dönem başı ve dönem sonu verilerinin ortalamaları yerine yalnızca dönem sonu verileri esas alınarak oranlar hesaplanmıştır. Buna göre stok devir hızının enflasyon düzeltmesi öncesinde 5,81 iken enflasyon düzeltmesi sonrasında 5,66 olduğu görülmektedir. Bu oranın birbirine yakın çıkmasında en önemli etken firmanın stoklarında enflasyon düzeltmesinin fazla çıkmamış olmasıdır. Bu durum gıda sektöründe faaliyet göstermesi nedeniyle sirkülsayonun fazla olmasıyla da açıklanabilir. Aynı zamanda gelir tablosu hesaplarında enflasyon düzeltmesi yapılmamış olması diğer bir unsur olarak görülmektedir.

Alacak devir hızında ise ticari alacakların parasal kalemlerden oluşması ve aynı zamanda gelir tablosundaki kalemlerine enflasyon düzeltmesi uygulanmaması nedeniyle fark oluşmamıştır. Verilen depozito ve teminatlardaki düzeltmelerde farklılıklar olmakla birlikte bu farklar oranın küsuratında bir değişme göstermemiştir.

Dönen varlıklar devir hızında ise oran 2,21'den 2,19'a düşmüştür. Buradaki fark dönen varlıklar grubundaki stoklarda oluşan enflasyon düzeltme farklarından kaynaklanmaktadır. Net alışma sermayesi devir hızında ise oran 80,83'ten 63,49'a düşmüştür. Burada ise dönen varlıklar grubunda enflasyon düzeltmesi farklarının kısa vadeli yabancı kaynaklar düzeltme farklarından daha fazla olduğu görülmektedir.

Aktif devir hızı 1,93'ten 1,36'ya düşmüştür. Burada büyük çoğunluğu duran varlıklar kalemlerinde oluşan farklardan kaynaklı bir azalma olduğu söylenebilir. Nakit devir hızında ise nakit

ve nakit benzerleri hesaplarının parasal kalemler olması ve enflasyon düzeltmesi yapılmaması dolayısıyla oran 110,85 olarak sabit kalmıştır. Duran varlık devir hızı 15,04'ten 3,55'e düşerken; maddi duran varlık devir hızı ise 34,84'den 5,78'e düşmüştür. Burada duran varlık kalemlerinin önemli ölçüde enflasyon düzeltmesi farkları oluşturduğu görülmektedir. Bu şekilde elde edilen oranların gerçeğe daha yakın oranlar olduğu düşünülebilir.

Öz kaynak devir hızı incelendiğinde ise sermaye ve yasal yedekler hesap kalemlerinde oluşan enflasyon düzeltme olumlu farkları bu oranın 17,97'den 3,64'de düşmesine neden olmuştur. Bu şekilde işletmenin gerçeğe daha yakın bir öz kaynak yapısına ve devir hızına kavuştuğu söylenebilir.

5.4. Karlılık Oranları

Firmanın 2023 yılı enflasyon düzeltmesi uygulanmış ve uygulanmamış finansal tablolarından elde edilen karlılık oranları Tablo 10'de verilmiştir.

Tablo 10: 2023 Yılı Karlılık Oranları

Karlılık Oranları	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmamış	Enflasyon Muhasebesi Uygulanmış
Öz Sermaye Karlılık Oranı	0,15	0,03
Brüt Kar Oranı	0,16	0,16
Faaliyet Karı Oranı	0,09	0,09
Satış Karlılığı Oranı	0,01	0,01
Aktif Karlılık Oranı	0,02	0,01
Ödenmiş Sermayenin Karlılığı Oranı	0,55	0,03

Tablo 10'da yer alan kârlılık oranları incelendiğinde, vergi sonrası karlılık oranı öz kaynaklardaki enflasyon düzeltmesi olumlu farklarından dolayı 0,15'ten 0,03'e düşmüştür. Brüt kar oranı gelir tablosu hesaplarının enflasyon düzeltmesi yapılmamasından dolayı 0,16'da sabit kalmıştır. Aynı şekilde faaliyet karının net satışlara oranı da değişmemiştir. Satış karlılığı oranında ise dönem net karında oluşan farklılık, oranın küsuratında bir değişme oluşturmamıştır. Aktif karlılık oranında ise oran 0,02'de 0,01'e düşmüştür. Burada toplam varlıklardaki düzeltme farklarının etkisi görülmektedir. Ödenmiş sermayenin karlılığında ise ödenmiş sermayede oluşan olumlu farklar neticesinde oran 0,55'den 0,03'e düşmüştür. Böylece işletmenin çok yüksek kârlar ediyormuş gibi görünmemesi ve daha gerçekçi oranlara sahip olmuş olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de resmi olarak 2023 yılından itibaren uygulanması zorunlu olan enflasyon muhasebesinin şirket finansal oranları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz, enflasyon muhasebesine göre düzeltilmiş ve düzeltilmemiş finansal tabloların oran analizine göre karşılaştırılmasını kapsamaktadır. Analiz edilen işletmenin finansal tablolarının enflasyon düzeltmesi VUK'a göre yapılmıştır. VUK enflasyon düzeltmesinin sadece bilançonun parasal olmayan kalemlerine uygulanmasını zorunlu kılmıştır ve gelir tablosunu uygulama dışı bırakmıştır.

Örnek işletme analizi sonuçları incelendiğinde, likidite oranlarının aynı kaldığı görülmektedir. Bu durum likidite oranlarına esas olan bilanço kalemlerinin parasal kalem olmasından kaynaklanmaktadır. Likidite oranlarında sadece parasal olmayan kalemlerden stokların düzeltilmesi analiz sonuçlarında çok az bir farklılık oluşturmuştur. Buradan stokların güncel fiyatlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Finansal yapı oranlarının sonuçları incelendiğinde; kaldıraç oranının enflasyona göre düzeltilmemiş orandan daha düşük olduğu görülmektedir. Enflasyon düzeltmesi yapılmadan önce çok riskli görünen borçlanma düzeyinin daha normal bir seviyeye yaklaştığı görülmektedir. Diğer taraftan özkaynak açısından öz sağlamlık oranına bakıldığında ise bu oranın işletmenin öz kaynaklarının daha sağlam bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Borçlanma katsayısı oranının enflasyon döneminde hesaplanması bu işletme açısından çok anlamlı olmamaktadır. Enflasyon döneminde sermayenin değişmemesi diğer taraftan kullanılan yabancı kaynakların güncel olması dolayısıyla borçlanma katsayısı oranı anlamlılığını yitirmektedir. Fakat enflasyon düzeltmesi yapılmasıyla birlikte bu oranın gerçeğe daha yakın olduğu görülmektedir.

Faaliyet oranlarında ise, gelir tablosu kalemlerinin enflasyon düzeltmesine tabi olmaması dolayısıyla oranların yorumlanmasında ve işletmenin gerçek rasyolarının belirlenmesinde bir sınırlılık olarak durmaktadır. Bununla birlikte yapılan analizlerde belirgin olarak maddi duran varlık devir hızının enflasyon düzeltmesinden sonra düştüğü görülmektedir. Benzer durum öz kaynak karlılık oranı için de geçerlidir. Karlılık oranlarında ise zkaynaklar grubunda yapılan enflasyon düzeltmeleri sayesinde işletmenin sermayeye oranla aşırı karlı görünmesi yerine daha gerçeğe yakın oranlar elde edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda, yüksek enflasyon dönemlerinde gerçekliği bozulan finansal tabloların VUK'a göre yapılan enflasyon düzeltmeleri sonucunda, yeterli olmamakla birlikte gerçek durumuna daha yakın oranlara ulaştığı söylenbilir. Çalışmanın nerisi, faydalı bilgi sağlayabilmesi için parasal kalemlerdeki satın alma gücününün ve gelir tablosunun da enflasyona göre düzeltmesidir. Ayrıca gelecek araştırma konusu olarak, farklı sektörlerde ve VUK, TMS 29 ve BOBİ FRS'ye göre enflasyon düzeltmesini içeren çalışmalar gerçeğe uygun oranlar elde edilmesi konusunda katkı sağlayabilecektir.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %25, 2. Yazarın katkı oranı %25, 3. Yazarın katkı oranı %25, 4. Yazarın katkı oranı ise %25'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında ıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: : In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 25%, 2nd author's contribution rate is 25%. 3rd author's contribution rate is 25%. 4th author's contribution rate is 25%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Aık, S. (2010). Enflasyonun Finansal Tablolar zerindeki Etkilerini Giderici Bir Tedbir Olarak Enflasyon Muhasebesi ve Türkiye'deki Yasal Dzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 345-360.
- Akdoğan, N. ve Tenker N. (1998). Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri. Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, N. (2004). *Enflasyon Muhasebesi Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, N., Aktaş, R. ve nal, S. (2009). Effects of Inflation Accounting on Financial Ratios: An Empirical Analysis of Non-Financial Firms Listed on Istanbul Stock Exchange. *The IUP Journal of Accounting Research and Audit Practices, IUP Publications*, (2), 47-62.
- Aktaş, R. (2015). Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının KOBİ'LER ile SPK'ya Tabi İşletmelerin Finansal Tabloları zerindeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 1-15.
- Akgüç, . (2017). Mali Tablolar Analizi. Arayış Basım Yayıncılık.
- Arzova, B. ve şahin, B.ř.(2022). Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Süreçleri Ve Enflasyon Muhasebesinin Finansal Tablolara Etkisi, *Mali zm Dergisi*, 32(170), 13-31.
- Asuquo, A. I., Adenike, F. A., Ogar, L. ve Ahonkhai, O. E. (2017). Effect of Inflation Accounting on Business Measurement of Quoted Manufacturing Companies in Nigeria. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)* 3(1), 1886-1894.
- Ceylan, A. ve Korkmaz T. (2009). İşletmelerde Finansal Yönetim. Ekin yayınları.
- ankaya, F. ve Din, E. (2010). 5024 Sayılı Kanunla Getirilen Enflasyon Muhasebesi Uygulaması ve Doğurduğu Sorunlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4), 369-384.
- Demir, . (2018). 5024 Sayılı Kanunun Uygulanmasında Enflasyon Endeksi ve Uygulama Sorunlarına Bakış. *Social Sciences*, 13(2), 42-53.

- Dinler, Z. (2008). *İktisat*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğan, B. ve Hilal, E. (2018). *Mali Müşavirlerin Enflasyon Muhasebesi ile İlgili Düşüncelerini Anlamaya Yönelik Durum Değerlendirmesi*. M. Talas ve K.H. Derin (Ed.), Yönetim, Çalışma Hayatı ve Sendikacılık Araştırmaları (192-216), Ankara: İksad.
- Düğer, İ.H.,(1991). Makro İktisat Teori ve Politika. Kütahya.
- Erkuş, H. (2005). Enflasyon Muhasebesi Düzenlemelerinden Sonra Tüm Yönleriyle Amortisman Uygulamaları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 188-202.
- Gökçen, G., & Öztürk, E. (2023). Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Kapsamında Özellik Arz Eden Konular. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 504-515.
- Ittelson, T., R. (2017). *Financial Statements: A Step-by-Step Guide to Understanding and Creating Financial Reports*. Önce S., (Çev.) Finansal Tablolar, Finansal Raporları Anlama ve Hazırlama Kılavuzu. Nobel yayınları,
- İleri, H. ve Altınışık, İ. (2014). Enflasyon Düzeltmesinin Gerekliliği, Enflasyon Muhasebesinin Uygulanabilirliği ve Muhasebeciler Üzerinde Yapılan Bir Araştırma: Karaman Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 39-52.
- İlter, C. (2012). Exploring the Effects of Inflation on Financial Statements Through Ratio Analysis. *SSRN Electronic Journal*, 1-14. <https://ssrn.com/abstract=2186707> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2186707>.
- Kantar, M. A. , Abar, H. ve Öndeş, T. (2021). Enflasyonun İşletmelerin Finansal Oranlarına Etkisi: BIST İmalat Sektöründe Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (90), 1-18. DOI: 10.25095/mufad.856384.
- Karapınar, A. ve Ayanoğlu, Y. (2005). Enflasyon Düzeltmesi Uygulamasının Meslek Mensuplarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (16), 1-16.
- Karasioğlu, D. D. F. ve Erdemir, A. G. N. K. (2005). Enflasyon Muhasebesi Uygulamalarında Temel İşlemler Üzerine Bir Çalışma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 145-167.
- Keleş, D. (2015). TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı Çerçevesinde Finansal Tabloların Düzeltilmesi ve Finansal Analiz Sonuçları Üzerine Etkileri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 31-52.
- Lazol, İ. (2004). Mali Analiz ve Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları. Ekin Kitabevi.
- Lützel, H. (2005). Inflation Accounting for the Federal Republic of Germany Results Using Different Deflator Price Indices. *Review of Income and Wealth* 31(3), 207 – 221.
- Matofalı , V. (2022). Comparison of IAS/IFRS and OHADA standards in terms of taking inflation into account in financial accounting. *Revue Du contrôle, De La Comptabilité Et De l'audit* , 6(2). Retrieved from <https://revuecca.com/index.php/home/article/view/822>
- Mbambo, M., Ngiba, B. ve Olarewaju, O. M. (2020). Effects of Inflation Accounting on Organizational Decisions and Financial Performance in South African Retail Stores. *Problems and Perspectives in Management* 18(4), 85-95.
- Okka, O. (2010). Finansal Yönetim Teori ve Çözümlü Problemler. Nobel yayınları.
- Öksüz, F. (2003). Enflasyon Muhasebesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 63, 144-154.
- Özdemir, F. S. ve Arslan, S. (2007). Enflasyon Muhasebesinde Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılmalı Analizi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 87-104.
- Özkan, T. (2005). Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının Firmaların Finansal Yapıları Üzerine Etkileri. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (15), 49-72.

- Özulucan, A. (2002a). Enflasyonun Muhasebe Verileri Üzerindeki Etkileri, Türkiye Muhasebe Standardı-2 ve Sermaye Piyasası Kurulu seri: XI-No:20 Çerçevesinde Önerilen Enflasyon Muhasebesi Yöntemi ve Enflasyon Muhasebesine Geçişte Alınabilecek Önlemler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 9(1), 25-42.
- Özulucan, A. (2002b). Enflasyonun Muhasebe Verileri Üzerindeki Etkisinin Giderilmesinde Kullanılan Otofınansman Yöntemleri ve Enflasyon Muhasebesi Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(4), 127-152.
- Poroy Arsoy, A. ve Gücenme, Ü. (2009). The Development of Inflation Accounting in Turkey. *Critical Perspectives on Accounting* 20(5), 568-590.
- Riordan, D. A. ve Riordan, M. P. (2009). Inflation and Financial Statement Analysis in the International Accounting Classroom. *Journal of Teaching in International Business*, 20(2):174-187.
- Selimefendigil, S. (2023). Decision Usefulness and Inflation Accounting: The Case of Turkey. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(4), 465-497.
- Sevgener, A. S. ve Hacırüstemoğlu, R. (1993). Yönetim Muhasebesi, Marmara Üniversitesi Nihat Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, 1993/458 - 691, İstanbul.
- Tamimi, O.& Ildiko, O.(2020). Hyperinflation and Its Impact on the Financial Results, Intellectual Economics, 14(2), 5-16.
- Uman, N.(1979). Enflasyon Muhasebesi. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Varol, N. (2022). Inflation Accounting in Terms of Tax Legislation and Accounting Standards in Turkey. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (93), 19-30. DOI: 10.25095/mufad.979514.
- Yıldız, F. (2018). Türkiye'de Muhasebe Bilgi Sisteminde Sağlanan Bilginin Yeterliliği ve Enflasyon Muhasebesi Uygulanması Gereği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (14), 202-217.
- Yücel, S. (2022) Geçmişten Günümüze Dünyada ve Türkiye'de Enflasyon Muhasebesi Uygulamaları, O. Seyitoğulları (Ed.), Teorikten Görgüle Muhasebe Araştırmaları içinde, Orion Akademi, Ankara, 95-128.
- TFRS Yorum 7 TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı Kapsamında Düzeltme Yaklaşımının Uygulanması, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%0Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TFRS%20Yorum/TFRS_Yorum_7_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_29_2018.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020).
- <https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias29> (Erişim tarihi: 05.06.2024)
- <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/enflasyon> (Erişim tarihi: 05.06.2024)

Kamu Harcamaları ve Enflasyon İlişkisinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği (2008:M1 - 2023:M12)

Empirical Analysis of the Relationship between Public Expenditures and Inflation: Türkiye Sample (2008:M1- 2023:M12)

Güner TUNCER¹, Fazlı YILDIZ²

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 2008M1:2023M12 döneminde kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisini incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada uzun dönem ARDL eşbütünleşme analizi ve kısa dönem hata düzeltme modeli uygulanmış olup ayrıca Toda ve Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır.

Bulgular: Uzun dönem ARDL eşbütünleşme analizi ve kısa dönem hata düzeltme modeli sonuçlarında kamu harcamaları (KH), döviz kuru (DK) ve bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandıkları krediler (KRD) ile enflasyon oranı (ENF) değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, araştırmada Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçlarında, enflasyon oranı ile kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörü hane halkı kredi kullanımı değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sınırlılıklar: Değişkenlerin aylık veriler şeklinde analiz edilmesi veriler arasında zaman senkronizasyonunu zorunlu kılmıştır. Bu nedenle analiz başlangıç dönemi olarak 2008 seçilmiştir.

Özgünlük/Değer: Türkiye ekonomisinin yeniden en önemli makroekonomik problemi olan enflasyon sorununun analiz edilmesi literatüre güncel bir katkı sağlayarak araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Enflasyon Oranı, ARDL Analizi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Abstract

Purpose: The purpose of this paper is to analyze the effect of public expenditures on inflation in Turkey in the 2008M1:2023M12 period.

Design/Methodology: In the research, long-term ARDL cointegration analysis and short-term error correction model are applied, and Toda and Yamamoto causality test is also applied.

Findings: According to the results of long-term ARDL cointegration analysis and short-term error correction model, it has been determined that there is a positive and statistically significant relationship between public expenditures, exchange rate, loans provided by the banking sector to households and inflation rate variables. Moreover, according to the causality test results of Toda and Yamamoto (1995), it is determined that there is a bidirectional and statistically significant causal relationship between the inflation rate and public expenditures, exchange rate and banking sector household credit utilization variables.

Limitations: Analyzing the variables as monthly data necessitated time synchronization between the data. For this reason, 2008 was chosen as the starting period of the analysis.

Originality/Value: Analyzing the inflation problem, which is the most important macroeconomic problem of the Turkish economy again, creates the original value of the research by making an up-to-date contribution to the literature.

Keywords: Public Expenditures, Inflation Rate, ARDL Analysis, Toda-Yamamoto Causality Test

¹ Doç. Dr., Kütahya DPÜ, İİBF, Maliye, guner.tuncer@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5579-9436

² Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İİBF, Maliye, fazli.yildiz@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1387-7883

1. GİRİŞ

Özellikle 90'lı yıllarda daha da kronikleşen enflasyon problemi Türkiye ekonomisi açısından kısır bir döngüye sahiptir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında hayata geçirilen politikalar enflasyon ile mücadelede önemli kazanımlar elde edilmesini sağlamış ve 2004 yılında tek haneli enflasyon elde edilerek meyvesini vermiştir. Enflasyon 2018 yılına kadar makroekonomik bir problem olarak ikinci plana atılmış fakat bu dönemde etki eden seçim ekonomisi, diplomatik krizler ve küresel belirsizlikler enflasyonun yeniden önem kazanmasına neden olmuştur. Küresel pandemi krizi ile ortaya çıkan ekonomik problemler özellikle küresel maliyet artışlarını tetikleyerek bütün dünya ekonomileri için tehdit oluşturdu. Fakat Türkiye ekonomisi açısından enflasyonist sürecin şiddetlenmesine neden olan asıl hamle politika faizlerinin düşürülme sürecinin başlamasıdır. Politika faizlerinin düşürülmeye başlaması ve zamanla anlamsız hale gelmesi döviz kuru ataklarının şiddetlenmesini sağlayarak enflasyon sorununu yeniden Türkiye'nin en önemli makroekonomik problemi haline getirdi.

Şüphesiz enflasyonun nedenleri oldukça fazladır. Türkiye ekonomisinin tarihsel sürecinde bütçe açıkları, döviz kuru dalgalanmaları, dış borçlar, üretim ve dağıtım zinciri sorunları, siyasi belirsizlikler, para ve maliye politikalarının etkisizlikleri, yapısal sorunlar, enerji maliyetleri, küresel krizler ve küresel politik problemler gibi birçok faktör enflasyonu tetiklemiştir. Bu çalışmanın odak noktası kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisidir. Bir maliye politikası aracı ve toplam talep unsuru olarak kamu harcamaları enflasyonu etkileyebilmektedir.

Kamu harcamalarındaki artışın mal ve hizmetlere olan talebi artırması, mal ve hizmetlere olan talebin de ekonomide fiyatlar genel seviyesinde artışa neden olması ve ekonomide talep kaynaklı bir enflasyonla karşılaşılması muhtemel bir gelişmedir (Korkmaz ve Güvenoğlu, 2021). Nguyen (2014), kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkinin ampirik testini yaparken kullanılacak değişkenlerin ekonomik teoriler dikkate alınarak belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda kamu harcamalarının enflasyonu etkileyebileceği ilk kanal toplam taleptir. Keynesyen okul hem kamu hem de özel sektörde tüketim ve yatırımların artmasıyla toplam talep artışı olacağını, bunun da fiyatların yükselmesine neden olacağını belirtmiştir. Nguyen (2014) enflasyonun etkilenebileceği bir diğer kanalı ise döviz kuru geçişkenliği olarak ifade etmiştir. Bir ülke iç tüketimi ve yatırımı için büyük ölçüde ithalata bağımlıysa, o ülkenin yurt içi fiyatları da yabancı ülkelerdeki fiyatlara bağlı olacak, bu durum döviz kurundaki dalgalanmalara bağlı ithal malların fiyatlarına ve iç ticarete konu olan malların fiyatlarına geçiş etkisi ile yansiyacaktır.

Bu çalışmanın amacı kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisini ampirik olarak Türkiye özelinde incelemektir. Araştırma, Türkiye ekonomisi özelinde kamu harcamalarının fiyatlar genel düzeyini (enflasyon oranı) nasıl etkileyebileceği sorusunu ele alarak literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Süreklilik gösteren enflasyonist koşullar özellikle gelişmekte olan ülkelerde benimsenen maliye ve para politikalarının etkinliğini zayıflattığından dolayı, kamu harcamaları ile enflasyon ilişkisinin ampirik olarak incelenmesi ve test edilmesi önemlidir. Çalışmanın üç değişkenli model kullanılarak Türkiye'de yakın dönem (2008-2023 dönemi) kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisini ARDL analizi ile kısa ve uzun dönemde araştırması ve kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya çıkararak literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Makalenin giriş bölümünü takip eden geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde kamu harcamaları ve enflasyon ilişkisinin teorisi sunulmaktadır. Üçüncü bölümde literatürde incelenmiş olan çalışmaların özeti sunulmaktadır. Veri, model, hipotez ve ekonometrik analiz ile ampirik sonuçlar ve ampirik sonuçlara dayalı değerlendirmeler dördüncü bölümde sunulmaktadır. Beşinci bölümde ise sonuç, değerlendirme ve öneriler sunulmaktadır.

2. KAMU HARCAMALARI VE ENFLASYON İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Gerek ülke ekonomilerinin kendi iç dinamikleri gerekse küresel gelişmeler, enflasyonun sebeplerinin çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle enflasyon teorisi çeşitli sınıflandırmalara ayrılmaktadır. Talep çekişli ve maliyet itişli, talep veya arz yönlü şeklinde sınıflandırmalar enflasyonun nedenleri açıklamada kullanılan temel sınıflandırmalar olarak ifade edilebilir. Fakat

süreçlerin devamlılığı ve karmaşıklaşan sorunlar enflasyonu açıklamada ve anlamada daha fazla kritere dayalı sınıflandırma yapılmasını gerekli kılmıştır.

Birçok alternatif enflasyon teorisinden bahsedilebilir. Bunlar kısa dönem-uzun dönem enflasyon teorisi, kapalı-açık ekonomi modellerine dayalı enflasyon teorisi, düşük-yüksek-hiper enflasyon teorisi, tam-eksik rekabet ekonomi modellerine dayalı enflasyon teorisi, maliye-para politikasına dayalı enflasyon teorisi ve iktisat okullarının bakış açılarına göre enflasyon teorisi şeklinde özetlenebilir (Kibritçioğlu, 2002).

Bu çalışmanın amacı kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisini Türkiye ekonomisi özelinde test etmek olduğu için kamu harcamalarının toplam talepte meydana getirdiği etkiden hareketle enflasyon teorisinin açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü kamu harcamaları makro iktisat açısından bir toplam talep unsurudur ve kamu harcamalarında meydana gelen değişimler toplam talebi etkileyerek fiyatlar genel düzeyinde de değişime neden olmaktadır. Kamu harcamalarının toplam talebi etkileyen bir unsur olması makroekonomik çerçeve de Keynesyen milli gelir modeli ile kolayca açıklanabilir. Fakat Keynesyen milli gelir modeli kapsamında değerlendirme yapılmadan önce Keynesyen enflasyon teorisini de ifade etmek büyük öneme sahiptir.

1929 Büyük Buhranın koşulları altında değerlendirme yapılacak olursa Keynes (1936) enflasyonu bir problem olarak görmemiş ve ağır resesyonun getirdiği deflasyon ve yüksek işsizlik sorunlarına odaklı çözümler geliştirmiştir. Eksik istihdam ve sabit fiyatlar genel düzeyi varsayımına dayalı bir perspektiften bakıldığından Keynes'in özömlenmeleri enflasyonu analiz etmek üzere oluşturulmamıştır. Fakat 1929 krizine yönelik olarak özömlere odaklanılması Keynes'in hiçbir şekilde enflasyonun sebeplerine yönelik bir değerlendirme yapmadığı anlamına gelmemektedir.

Keynes (1940)'in enflasyon değerlendirmesi işgücü piyasasındaki fiyat katılıklarına dayalı talep yönlü enflasyonu işaret eder. Toplam talepte meydana gelebilecek olan beklenmeyen bir artış tam istihdam koşulunda fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olur ve bu durum nominal ücretlerin geçici olarak sabit kalmasını sağlarken firmalar için ise öngörölemeyen kârlar yaratır. Artan kârlar mal piyasasında ek talep meydana getirir. Bu talebi karşılamak isteyen firmalar işgücü piyasasında emek talebi artışına sebep olurlar. Toplam talepte meydana gelen ek artış fiyatlar genel düzeyini yükselttiği için reel ücretlerin düşmesine neden olur. Bu nedenle artan emek talebi neticesinde başlangıç reel ücret seviyesine ulaşana kadar nominal ücretler yükselir. Reel ücretlerin artması da mal piyasasında yeni ek talebe neden olarak fiyatlar genel düzeyinde yeniden artışa neden olur.

1929 Büyük Buhranı sonrasında ortaya çıkan yeni ekonomik gelişmeler şüphesiz enflasyon sorununun daha da karmaşıklaşmasına neden olmuştur. Maliyet artırıcı etkiler ve arz yönlü şoklarla birlikte maliyet itişli enflasyon olgusu özellikle petrol krizi ve sonrasında tartışma odağı haline gelmiş ve tartışmalar daha da ileriye taşınarak talep çekişli ve maliyet itişli enflasyondan yapısal enflasyona kadar ilerlemiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi çalışmamız kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisine odaklandığı için kamu harcamalarının toplam talep üstünde meydana getirdiği etki üzerine değerlendirme yapılmalıdır.

Açık bir ekonomide Keynesyen milli gelir modeli $Y=C+I+G+NX$ denklemi şeklinde gösterilir. Milli gelir (Y) değişkeni hane halkı tüketim harcamalarından (C), özel kesim yatırım harcamalarından (I), kamu harcamalarından (G) ve net ihracattan (NX) oluşur. Denklem sağ tarafından yer alan bu değişkenler aynı zamanda toplam talebin (AD) unsurlarıdır. Bu kapsamda Keynesyen milli gelir modeli $Y=AD$ şeklinde de ifade edilir. Kamu harcamaları (G) toplam talebin bir unsuru olduğundan kamu harcamalarındaki pozitif değişim toplam talebi de pozitif değişim yönünde etkiler ve bu durumda fiyatlar genel düzeyinde (P) artışa neden olur. O halde Keynesyen milli gelir modelinden hareketle temel matematiksel değerlendirme, kamu harcamalarının toplam talep üzerindeki etkisi fiyatlar genel düzeyini artırır ve enflasyonist bir etki oluşturur şeklinde yapılmaktadır.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bu bölüm, kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiş ampirik literatürün özet değerlendirmesini sunmaktadır. Kamu harcamaları ile enflasyon ilişkisinin araştırıldığı çalışmalarda ulaşılan sonuçlar yöntem, dönem ve örnekleme (ölke/ölkeler) göre farklılık göstermektedir. Ampirik çalışmalarda yaygın olarak zaman serileri ve panel veriye dayalı nedensellik

analizi ile regresyon ve eşbütünleşme analizleri yöntemlerinin tercih edildiği gözlemlenmiş, yöntem farklılıklarına göre çalışmalar ayrıştırılarak ulaşılan sonuçlar iki ayrı kategoride sunulmuştur.

1-Kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisini regresyon ve eşbütünleşme analizleri ile inceleyen çalışmalardan; Gökalp ve Avcı (2002), 1980-2000 dönemi için Türkiye’de kamu harcamalarında %1’lik artışın enflasyonda %0,83’lük bir artışa neden olduğunu; Kazi ve Munshi (2012), 1978-2010 döneminde Bangladeş ekonomisinde uzun dönemde kamu harcamaları, ekonomik büyüme (GSYH), ithalat ve para arzının enflasyon üzerinde artış yönlü etkisini belirlemişlerdir. Çalışmada, enflasyonun talep ve arz yönlü faktörlerce tetiklendiğini, özellikle kamu harcamaları ve para arzının temel belirleyici faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yiğit (2013), 1990-2012 dönemi için tek değişkenli regresyon analizi ile Türkiye’de toplam kamu harcamalarındaki %1’lik artışın enflasyonu %0,74 artırdığına; Nguyen (2014), 1970-2010 döneminde gelişmekte olan üç Asya ekonomisinde (Hindistan, Vietnam ve Endonezya) kamu harcamalarının uzun dönemde enflasyon üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, kısa dönemde ise, kamu harcamaları ile enflasyon arasında kişi başına düşen GSYİH veya nominal döviz kurunun doğrudan veya dolaylı bir etkileşimi ile eşbütünleşme ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Araştırmada ülkeler özelinde ulaşılan sonuçlarda ise; kısa dönemde kamu harcamaları ve enflasyon ilişkisi Hindistan’da pozitif, Endonezya’da negatif, Vietnam’da ise etkinin yönü enflasyondan kamu harcamalarına doğru belirlenmiştir. Ezirim vd. (2008), ABD’de 1970-2002 döneminde kamu harcamaları ile enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi pozitif yönde bulmuşlardır.

Ulusoy ve Yiğit (2016), Türkiye’de 1990-2015 döneminde kamu harcamaları ve enflasyon ilişkisini kamu harcama türlerini de dikkate alarak incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre çok değişkenli modellerde sadece cari harcamalar enflasyonu artırırken, toplam kamu harcamalarının yanısıra transfer, yatırım ve cari harcamaların enflasyonu artırdığını ise tek değişkenli modellerde ortaya koymuşlardır. Ersin ve Kırca (2024) cari transfer harcamalarının enflasyona etkisini, 2006-2022 dönemi için Türkiye özelinde Kesirli Frekanslı Fourier ARDL sınır testi ile analiz ederek uzun dönemde cari transfer harcamalarındaki %1’lik artışın enflasyonu yaklaşık %0,34 oranında artırdığını, ancak kısa dönemde bu etkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğunu ortaya koymuşlardır. Öksüz ve Aydın (2023) Türkiye’de 1983-2021 dönemi için kesirli frekanslı fourier otoregresif gecikmesi dağıtılmış eşbütünleşme testi kullanarak kriz dönemlerinde sosyal harcamaların enflasyonu negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Nguyen (2019), Hindistan, Çin ve Endonezya’da 1970-2010 döneminde kurumsal yönetim farklılıklarına bakılmaksızın, uzun dönemde kamu harcamaları ile enflasyon arasında eşbütünleşmeli nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemiştir. Ayrıca kısa dönemde, kamu harcamalarının Çin’de enflasyon üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu, Endonezya ve Hindistan’da ise bu etkinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özpençe ve Noyan (2023), Türkiye’de 2008:2-2022:10 dönemi için kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Wavelet uyum analizi ile değerlendirmişler ve elde ettikleri bulgular göre 2008-2016 arasında kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki etkileşimin çok düşük düzeyde kaldığını, sonrasında etkileşimin artış gösterdiğini, enflasyon ile kamu harcamaları arasında %35-40 düzeyinde pozitif korelasyon tespit etmişlerdir.

2-Kamu harcamaları ile enflasyon ilişkisini nedensellik analizi ile inceleyen çalışmalardan; Bakırtaş (2002), Türkiye’de 1983-2000 dönemi ve Şahin ve Özenç (2007) Türkiye’de 1988-2006 döneminde kamu harcamaları ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini kamu harcamalarından enflasyona doğru tek yönlü olarak belirlemişlerdir. Ezirim ve ark. (2008), Amerika Birleşik Devletleri’nde 1970-2002 döneminde kamu harcamaları ile enflasyon arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlemişler, harcamalarındaki artışın ülkedeki enflasyonist baskıları artırdığı ve enflasyonun kamu harcama kararlarını önemli ölçüde etkilediği değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Magazzino (2011), 1970-2009 döneminde Portekiz, İspanya, Kıbrıs, İtalya, Malta, Fransa ve Yunanistan’da nedensellik ilişkisini ülkelere göre farklı yönde tespit etmişlerdir. Kısa dönemde İspanya, Malta ve Kıbrıs’ta kamu harcamalarından enflasyona doğru tek yönlü; Fransa’da enflasyonun kamu harcamalarını etkilediği tek yönlü bir ilişkiyken, İtalya’da kamu harcamaları ile enflasyon arasında karşılıklı bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, kamu harcamalarındaki artış ile enflasyon arasında yalnızca Portekiz için uzun vadeli bir ilişki tespit edilmiştir.

Akçacı ve Kocağ (2013), 2006:M1-2012:M12 döneminde Türkiye’de kamu harcamalarının personel, transfer ve mal-hizmet harcamaları alt sınıflarından enflasyona doğru kısa dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Korkmaz ve Karakuş (2018), seçilmiş 9 OECD ülkesinde 2009-2016 döneminde kamu harcamaları ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisi tespit etmemişlerdir. Bölükbaş ve Alp (2018), Türkiye’de 1960-2017 dönemi için zamanla değişen nedensellik testi uygulamışlar ve 1997-2011 ile 2002-2016 yılları arasında kamu harcamalarından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlemişlerdir. Güneş (2020), 1995-2018 dönemi için OECD lkeleri kapsamında kamu harcamaları ile enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit ederken, VAR analizi sonuçlarında ise kamu harcamaları ile enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Korkmaz ve Güvenoğlu (2021), 2010-2019 döneminde seçilmiş 9 OECD lkesinde ‘‘Fransa, Almanya, İtalya, Birleşik Krallık, Portekiz, Macaristan, İspanya, Finlandiya ve Polonya’’ kamu harcaması ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini enflasyondan kamu harcamasına doğru tek yönlü olarak tespit etmişlerdir.

4. VERİ, MODEL, HİPOTEZ, EKONOMETRİK ANALİZ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmada, Türkiye’de 2008-2023 döneminde aylık veriler kullanılarak kamu harcamalarının fiyatlar genel düzeyi (enflasyon) zerindeki etkisi incelenmektedir. Araştırma kapsamında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından Elektronik Veri Dağıtım Sisteminde (EVDS) yayımlanan merkezi yönetim bütçe giderleri, tüketicici fiyat endeksi, döviz kuru (USD kuru) ile mevduat, katılım, kalkınma ve yatırım bankalarının hane halkına yönelik kullandırdıkları kredi verilerinin aylık dönemlerdeki yüzde (%) değişimler kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin kodu, açıklaması, modeldeki değişken türü, dönemi ve veri kaynağına ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Kodu	Açıklama	Değişken	Dönem	Veri Kaynağı
ENF	Tüketicici fiyat endeksindeki (TÜFE) % değişim	Bağımlı	2008M1:2023M12	TCMB EVDS
KH	Merkezi yönetim bütçe giderlerindeki % değişim	Bağımsız	2008M1:2023M12	TCMB EVDS
DK	Döviz kurundaki (USD) % değişim	Bağımsız/Kontrol	2008M1:2023M12	TCMB EVDS
KRD	Mevduat, Katılım, Kalkınma ve Yatırım Bankalarının hane halkına yönelik kullandırdıkları kredilerdeki % değişim	Bağımsız/Kontrol	2008M1:2023M12	TCMB EVDS

Veri Kaynağı: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS, (EVDS sistemindeki değişkenlerin kodları; ENF:TP.FG.J0,KH:TP.KB.GID001,KRD:TP.KREHACBS.A9+TP.KREHACBS.A18+TP.KREHACBS.A27,DK:TP.DK.US D.A.YTL), Erişim Tarihi: 11.04.2024.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Enflasyonu etkilemek için kamu harcamalarının ana kanalları belirlendikten sonra ampirik modele dahil edilecek uygun değişkenler seçimi yapılmıştır. Bu değişkenler toplam talebi temsil eden kamu harcamaları (tketicim ve yatırım dahil) ile bankacılık sektörünce hane halkına yönelik kullandırılan krediler ve nominal döviz kuru değişkenleridir. Araştırmanın amacı doğrultusunda 2008-2023 döneminde ilişkin aylık dönem verilerine göre oluşturulan tahmin denklemi aşağıdaki gibidir. Modelde kullanılan değişkenler Nguyen (2014) alışmasından yararlanılarak belirlenmiştir.

$$ENF = \beta_0 + \beta_1KH + \beta_2DK + \beta_3KRD + \varepsilon_i \quad (1)$$

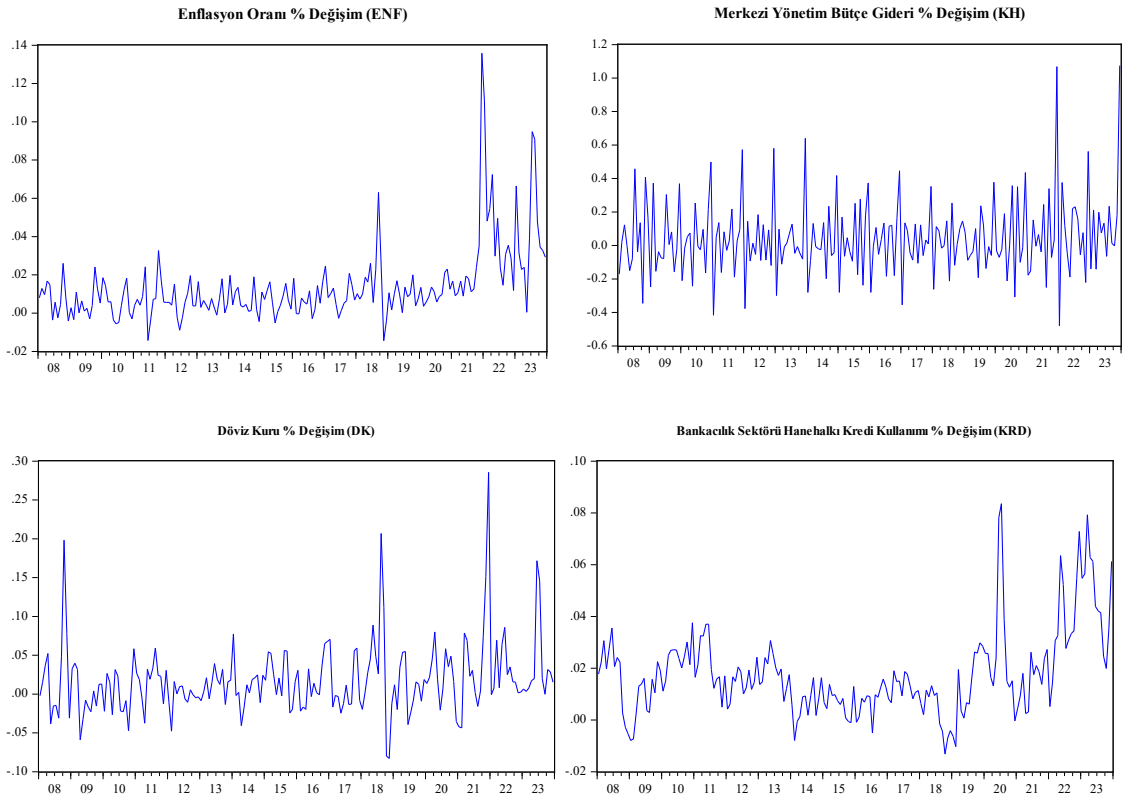
Araştırmanın temel hipotezi; ‘‘H₁: Kamu harcamaları ile enflasyon oranı arasında doğrusal (pozitif) yönlü bir ilişki vardır.’’ olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	ENF	KH	DK	KRD
Ortalama	0.013525	0.044898	0.017810	0.017741
Medyan	0.008653	0.006275	0.013485	0.015006
Maksimum	0.135755	1.074660	0.285580	0.083598
Minimum	-0.014429	-0.480231	-0.082920	-0.013153
Standart Sapma	0.019321	0.225565	0.045499	0.016690
Çarpıklık	3.141311	1.175964	2.101083	1.435833
Basıklık	16.32213	6.555255	11.41736	5.972670
Jarque-Bera	1735.603	145.3712	708.0817	136.6659
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem	192	192	192	192

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de verilen aylık dönemlik % değişimler çerçevesinde tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, Türkiye’de 2008-2023 döneminde enflasyon oranı değişim ortalaması %1,35, merkezi yönetim bütçesi kamu giderleri (KH) değişimi ortalaması %4,48, döviz kuru değişimi ortalaması %1,78 ve bankacılık sektöründen hane halkı kredi kullanımı değişimi ortalaması ise %1,77’dir. 2008-2023 döneminde aylık dönemlik enflasyon oranı değişiminin en yüksek olduğu dönem (%1,36) 2021M12, merkezi yönetim bütçesi kamu giderleri (KH) değişiminin en yüksek olduğu dönem (%107,46) 2023M12, döviz kuru değişiminin en yüksek olduğu dönem (%28,55) 2021M12 ve bankacılık sektöründen hane halkı kredi kullanım değişiminin en yüksek olduğu dönem ise (%8,35) 2020M07 dönemidir. Enflasyon oranı değişiminin en düşük olduğu dönem (%-1,44) 2018M11, merkezi yönetim bütçesi kamu giderleri (KH) değişiminin en düşük olduğu dönem (%-48,02) 2022M01, döviz kuru değişiminin en düşük olduğu dönem (%-8,29) 2018M11 ve bankacılık sektöründen hane halkı kredi kullanım değişiminin en düşük olduğu dönem ise (%-1,31) 2018M10 dönemidir. Değişkenlerin 2008-2023 dönemindeki aylık dönemlik yüzde değişim seyri Grafik 1’de sunulmaktadır.

Grafik 1: Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri (2008M1:2023M12)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında öncelikle değişkenlerin birim kök testi analizleri (ADF - Augmented Dickey Fuller ve PP - Phillips Perron) yapılmıştır. Değişkenlerin ADF ve PP birim kök testi sonuçlarında; enflasyon oranındaki değişim (ENF) ve merkezi yönetim bütçe giderleri (KH) değişkenlerinin birinci farkı alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. Döviz kurundaki değişim (DK) ve bankacılık sektöründen hane halkı kredi kullanımını değişimi serilerinin ise düzeyde durağan olduğu gözlemlenmiştir. Birim kök testlerine ilişkin analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3: Birim Kök Testleri

Değişkenler	Düzey		Birinci Fark	
	ADF Test İst.	PP Test İst.	ADF Test İst.	PP Test İst.
ENF	-0.086102 (0.9482)	2.169825 (0.9999)	-8.867000 (0.0000)	-31.88994 (0.0001)
KH	-1.111537 (0.7110)	6.310586 (1.0000)	-8.864074 (0.0000)	-83.87915 (0.0001)
DK	-9.836010 (0.0000)	-8.858026 (0.0000)	-10.50081 (0.0000)	-76.13612 (0.0001)
KRD	-4.332669 (0.0005)	-4.101046 (0.0012)	-13.08905 (0.0000)	-22.07978 (0.0000)
Kd.%1	-3.466994	-3.464827	-3.466994	-3.464827
Kd.%5	-2.877544	-2.876595	-2.877544	-2.876595
Kd.%10	-2.575381	-2.574874	-2.575381	-2.574874

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Modelde kullanılan değişkenler farklı durağanlılık düzeylerinde olduğundan çalışmada ARDL analizi tercih edilmiş, modeldeki değişkenlere ilişkin veriler aylık olduğu için maksimum gecikme uzunluğu sekiz varsayılmış (Göksu ve Balkı, 2023: 82), optimum gecikme uzunluğu AIC (Akaike Bilgi Kriteri) kriteri dikkate alınarak belirlenmiş ve en düşük değeri veren model olarak olduğu model [ARDL(3, 3, 1, 4)] seçilmiştir. ARDL yöntemi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkileşimlerin modellenmesine yardımcı olan ve farklı durağanlılık düzeylerine sahip değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin açıklanmasına yardımcı olan bir yöntemdir. Bu yönüyle geleneksel eşbütünleşme testleri olan ‘‘Johansen ve Juselius (1990), Engle ve Granger (1987) ve Phillips ve Hansen (1990)’’ testleriyle kıyaslandığında daha esnek özelliğe sahiptir (Göksu ve Balkı, 2023: 56). ARDL analizi ile seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesi için Pesaran ve ark. (2001) tarafından önerilen sınır testi uygulanmaktadır. Sınır testi yaklaşımına göre ‘‘H₀: Değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur’’ hipotezi sınanmakta, F istatistik değeri kritik st sınır değerinin üzerinde olduğunda H₀ hipotezi reddedilerek, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir (Serin ve Demir, 2023).

Tablo 4: Sınır Testi Sonuçları

Model: $ENF = \beta_0 + \beta_1KH + \beta_2DK + \beta_3KRD + \epsilon_i$		
F İstatistiği	23.95465 (0.0000)	
Uygun Gecikme Uzunluğu	3, 3, 1, 4	
Anlamlılık Düzeyi	Kritik Değer	
	Alt Sınır	st Sınır
%1	3,65	4,66
%2,5	3,15	4,08
%5	2,79	3,67
%10	2,37	3,20

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te %1 anlamlılık düzeyinde F istatistik değeri (23.95465), st sınır (4,66) değerinin üzerindedir. Bu kapsamda ‘‘H₀: Değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur’’ hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuca göre, ENF, KH, DK ve KRD değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Değişkenler arasındaki uygun gecikme uzunluğu ve uzun dönemli ilişki belirlenerek,

kısa ve uzun dönemli katsayıların tespit edilmesi için ARDL modeli oluşturularak model tahmin sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: ARDL (3, 3, 1, 4) Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: ENF (TÜFE % Değişim)		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği (Olasılık)
ENF(-1)	0.517592	6.863497(0.0000)
ENF(-2)	-0.105798	-1.384464(0.1680)
ENF(-3)	0.116198	2.021958(0.0447)
KH	0.005946	1.343612(0.1808)
KH(-1)	0.018826	3.195411(0.0017)
KH(-2)	0.013578	2.175532(0.0309)
KH(-3)	0.009029	1.758386(0.0805)
DK	0.142534	7.053343(0.0000)
DK(-1)	0.077119	3.043350(0.0027)
KRD	0.008890	0.104464(0.9169)
KRD(-1)	0.285885	2.590074(0.0104)
KRD(-2)	-0.348452	-3.169747(0.0018)
KRD(-3)	-0.096842	-0.855039(0.3937)
KRD(-4)	0.257666	3.092689(0.0023)
C	-0.001243	-0.938642(0.3492)
R ²		0.724227
Düzeltilmiş R ²		0.701910
F-istatistiği		32.45200 (0.000000) ***
ARDL Tanısal Test Sonuçları		
Breusch-Godfrey Serial Corr. LM test		0.388867 (0.6534) ***
ARCH Heteroskedasticity test		0.530737 (0.4672) ***
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedasticity test		1.228471 (0.2848) ***
Ramsey RESET test		0.467354 (0.6408) ***
Jarque-Bera Normality test		2.648176 (0.2781) ***
Cusum (Cusum ²)		İstikrarlı (İstikrarlı)

Not: ***, **, sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir ve parantez içi değerler olasılık değerleridir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te verilen ARDL (3, 3, 1, 4) olarak tahminlenen modelin tanısal test sonuçlarına göre; “Breusch-Godfrey Serial Correlation LM test” değeri 0.388867, olasılık değeri 0.6534, olasılık değeri %10'dan büyük olduğu için modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Değişen varyans sınaması için uygulanan “Breusch-Pagan-Godfrey Testi ve ARCH Testi” olasılık değerleri %10'dan büyük olduğu için modelde değişen varyans sorunu olmadığı belirlenmiştir. “Ramsey RESET” testi katsayı değeri 0.467354, olasılık değeri 0.6408, olasılık değeri %10'dan büyük olduğu için model kurma hatası sorunu yoktur. “Jarque-Bera” test değeri 2.648176, olasılık değeri 0.2781, olasılık değeri %10'dan büyük olduğu için modelin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. CUSUM ve CUSUM2 testi sonuçları %95 güven aralığında modelde kullanılan değişkenlerle ilgili uzun dönem katsayıların istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu ve kurulan modelin istikrarlı bir yapıda olduğunu göstermektedir. Ayrıca, modelin tümünün anlamlılığını gösteren F-istatistiği sonuçları, modelin istatistiksel olarak tümüyle anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Modelde R² değerinin 0.72 olması, bağımlı değişken olan enflasyon oranındaki değişimin kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörü hane halkına yönelik kullanılan kredilerdeki değişimler tarafından yüksek düzeyde açıklandığını göstermektedir.

Uzun dönem ARDL (3, 3, 1, 4) modeli tahmin sonuçları, katsayı ve olasılık değerleri Tablo 6'da yer almaktadır. Oluşturulan (1) nolu eşitlik dikkate alınarak uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi için (2) nolu eşitlikte belirtilen ARDL (a, b, c) modeli oluşturulmuştur.

$$ENF = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} KH_{t-1} + \sum_{i=1}^b \beta_{2i} DK_{t-1} + \sum_{i=1}^c \beta_{3i} KRD_{t-1} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Tablo 6: ARDL (3, 3, 1, 4) Modeli Uzun Dönem Sonuçları

Bağımlı Değişken: ENF (TÜFE % Değişim)		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği (Olasılık)
KH	0.100374	3.049104 (0.0027)
DK	0.465357	6.453347 (0.0000)
KRD	0.227002	1.831517 (0.0687)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’da belirtilen ARDL (3, 3, 1, 4) modelinin uzun dönem tahmin sonuçlarında katsayı değerleri KH değişkeni ve DK değişkeni için %1 anlamlılık düzeyinde ve KRD değişkeni için ise %10 anlamlılık düzeyinde pozitifdir. Uzun dönemde KH, DK ve KRD değişkenleri ile ENF bağımlı değişkeni arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kamu harcamalarında (KH) meydana gelecek %1’lik değişim enflasyon oranı (ENF) üzerinde %0,10’luk pozitif yönlü bir değişime, döviz kurunda (DK) meydana gelecek %1’lik değişim enflasyon oranı (ENF) üzerinde %0,46’lık pozitif yönlü bir değişime ve bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandırdıkları kredilerdeki (KRD) %1’lik bir değişimin ise enflasyon oranı (ENF) üzerinde %0,22’lik pozitif yönlü bir değişime neden olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, uzun dönemde Türkiye’de kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandırdıkları kredilerdeki değişim ile enflasyon oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. ARDL modelinde kısa dönem katsayılarının tahmin edilmesi için (3) nolu eşitlikte belirtilen hata düzeltme modeli oluşturulmuştur.

$$\Delta ENF = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} \Delta KH_{t-1} + \sum_{i=1}^b \beta_{2i} \Delta DK_{t-1} + \sum_{i=1}^c \beta_{3i} \Delta KRD_{t-1} + \beta_4 ECM_{t-1} + \varepsilon_i \quad (3)$$

Tablo 7: ARDL (3, 3, 1, 4) Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken: ΔENF (TÜFE % Değişim)		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği (Olasılık)
Δ (KH)	0.059460	4.015496 (0.0001)
Δ (DK)	0.142534	7.897258 (0.0000)
Δ (KRD)	0.018890	2.364704 (0.0192)
ECM(-1)	-0.472008	-11.036955 (0.0000)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’deki hata düzeltme modeli sonuçlarında ECM(-1) katsayısının -0,47 ve %1 düzeyinde anlamlı olması kısa dönem şoklarının oluşturacağı dengeden sapmaların bir dönem sonrasında %47’sinin düzeltilebileceğini göstermektedir. Hata düzeltme modeli sonuçları katsayı değerleri KH değişkeni ve DK değişkeni için %1 anlamlılık düzeyinde ve KRD değişkeni için ise %5 anlamlılık düzeyinde pozitifdir. Bu sonuçlar kısa dönemde kamu harcamalarında (KH) meydana gelecek %1’lik değişim enflasyon oranı (ENF) üzerinde %0,06’lık pozitif yönlü bir değişime, döviz kurunda (DK) meydana gelecek %1’lik değişim enflasyon oranı (ENF) üzerinde %0,14’lk pozitif yönlü bir değişime ve bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandırdıkları kredilerdeki %1’lik bir değişimin ise enflasyon oranı (ENF) üzerinde %0,02’lik pozitif yönlü bir değişime neden olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar Türkiye’de kısa dönemde kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandırdıkları kredilerdeki değişim ile enflasyon oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar uzun dönemli ARDL modeli ve kısa dönem hata düzeltme modeli sonuçları açısından benzerliğe işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında ARDL analizi sonrasında Türkiye ekonomisi için 2008M1:2023M12 dönemine ilişkin enflasyon oranı, kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörü hane halkı kredi kullanımı değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen nedensellik testi ile incelenmiştir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi serilerde durağanlık niteliği açısından esnek özelliğe sahiptir ve seriler için aynı seviyede durağanlık koşulu aranmamaktadır (Kayalıdere ve Ovalı, 2022). Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde öncelikle VAR modeli oluşturularak en uygun gecikme uzunluğu (k) belirlenir. Devamında en uygun gecikme

uzunluğuna (k) en yüksek bütünleşme derecesi ($dmax$) ilave edilerek, VAR modeli tahmin edilir (Göksu ve Balkı, 2023: 99). Toda-Yamamoto (1995) testinin uygulanabilmesi için gerekli olan koşullardan biri de modeldeki serilerin en yüksek bütünleşme derecesinin ($dmax$) modelin en uygun gecikme uzunluğu (k) değerini geçmemesidir (Çalışkan ve ark., 2017: 51-52). VAR modelinde Akaike Bilgi Kriterine göre en uygun gecikme uzunluğu “4” olarak, birim kök testi sonuçlarına göre de değişkenlerin $I(1)$ ve $I(0)$ seviyelerinde durağan oldukları belirlendiğinden maksimum bütünleşme derecesi “1” olarak tespit edilmiştir. Birim kök testi sonuçları ve en uygun gecikme uzunluğu sonuçlarına göre $k+(dmax)$ değeri “5” olarak belirlenerek Wald testi uygulanmıştır. Toda ve Yamamoto Nedensellik testi sonuçları Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare Olasılık Değeri	Karar
KH→ ENF	10.84414	0.02837	Kamu harcamalarından enflasyon oranına doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
ENF→ KH	23.40653	0.00010	Enflasyon oranından kamu harcamalarına doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
DK→ ENF	44.72431	0.00000	Döviz kurundan enflasyon oranına doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
ENF→ DK	17.55033	0.00151	Enflasyon oranından döviz kuruna doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
KRD→ ENF	19.18212	0.00072	Bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandıkları kredilerden enflasyon oranına doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
ENF→ KRD	21.99788	0.00020	Enflasyon oranından bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandıkları kredilere doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8’de Türkiye ekonomisi için 2008M1:2023M12 dönemine ilişkin enflasyon oranı, kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörü hane halkı kredi kullanımı değişkenleri arasındaki Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçları verilmiştir. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçlarına göre, enflasyon oranı ile kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörü hane halkı kredi kullanımı değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri çift yönlüdür ve istatistiksel olarak anlamlılık düzeyindedir. Nedensellik analizi sonuçları, uzun dönem ARDL eşbütünleşme analizi ve kısa dönem hata düzeltme modeli sonuçlarını desteklemektedir.

5. SONUÇ

Günümüz ekonomilerinde, ülke koşulları ve küresel gelişmelerin etkisine bağlı olarak talep çekişli ve maliyet itişli enflasyon türleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle küresel ticaret hacmindeki değişiklikler, emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar ve arz zincirlerindeki kırılmalar, maliyet itişli enflasyonu tetikleyen faktörler arasında yer almaktadır. Keynesyen milli gelir modelinde kamu harcamalarının toplam talebi etkileyen bir unsur olması ve kamu harcamalarındaki değişimin toplam talebi etkileyerek fiyatlar genel düzeyini etkilemesi, talep çekişli enflasyon yaklaşımını desteklemektedir. Buna ek olarak, devletin ekonomik faaliyetlerdeki rolünün artması, özellikle kriz dönemlerinde kamu harcamalarının genişletilmesi, enflasyon üzerinde daha belirgin etkiler yaratmaktadır. Türkiye ekonomisinde enflasyonu etkileyen temel faktörler arasında döviz kuru dalgalanmaları, para ve maliye politikalarının etkisizlikleri, enerji maliyetleri, bütçe açıkları, kamu borçları, siyasi istikrarsızlıklar ve küresel ekonomik krizler yer almaktadır. Özellikle döviz kuru

oynaklıkları, ithalata dayalı bir ekonomi yapısına sahip olan Türkiye’de maliyetleri artırarak enflasyonu beslemektedir. Aynı zamanda, enerji maliyetlerinin artışı ve dışa bağımlılık, maliyet itişli enflasyonu daha da derinleştirmektedir. Kamu harcamalarının toplam talep unsuru olarak enflasyon üzerindeki etkisi, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Kamu harcamaları ve enflasyon ilişkisine yönelik incelenen mevcut literatürden elde edilen sonuçlar, ülke, dönem ve kullanılan yöntemlere göre farklılıklar göstermektedir. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda kamu harcamalarının enflasyon üzerinde belirgin bir talep baskısı yarattığı, bazı çalışmalarda ise mali disiplinsizliklerin enflasyonu körüklediğı yönünde bulgulara rastlanmıştır. Bu nedenle, kamu harcamalarının yönetimi, enflasyonla mücadelede kritik bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, 2008-2023 döneminde aylık veriler kullanılarak kamu harcamalarının fiyatlar genel düzeyi (enflasyon) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Uzun dönem ARDL eşbütünleşme analizi ve kısa dönem hata düzeltme modeli sonuçlarında, kamu harcamaları (KH), döviz kuru (DK) ve bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandırdıkları krediler (KRD) ile enflasyon oranı (ENF) değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğı tespit edilmiştir. Bu bulgular, kamu harcamalarının genişlemesinin toplam talebi artırarak enflasyon üzerinde yukarı yönlü baskı yarattığını ve aynı zamanda döviz kuru oynaklıklarının ithalat maliyetleri aracılığıyla enflasyonu tetiklediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bankacılık sektörünün kredi genişlemesi, özellikle hane halkına sağlanan krediler aracılığıyla tüketim harcamalarını artırarak fiyatlar genel düzeyine doğrudan etki etmektedir. Bu sonuçlar, Türkiye’de uzun dönemde ve kısa dönemde kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandırdıkları kredilerdeki değişim ile enflasyon oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın eşbütünleşme analizi sonuçları, Gökalp ve Avcı (2002), Kazi ve Munshi (2012), Yiğit (2013), Nguyen (2014), Ulusoy ve Yiğit (2016) ve Özpençe ve Noyan (2023) gibi önceki çalışmalarla uyumluluk göstermektedir. Literatürde benzer sonuçların elde edilmesi, kamu harcamaları, döviz kuru ve kredi genişlemesi gibi faktörlerin enflasyon üzerindeki etkisinin dönemler ve yöntemler arası tutarlılığını pekiştirmektedir. Ayrıca, araştırmada kullanılan Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçları, enflasyon oranı ile kamu harcamaları, döviz kuru ve bankacılık sektörü hane halkı kredi kullanımı değişkenleri arasında çift yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kamu harcamalarının sadece enflasyonu etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda enflasyonun da kamu harcamaları ve döviz kuru üzerinde geri dönük bir etkisi olabileceğini işaret etmektedir. Araştırmanın nedensellik analizi sonuçları, Ezirim vd. (2008), Magazzino (2011) ve Güneş (2020) gibi çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir ve enflasyon dinamikleri üzerinde kamu politikalarının rolünün önemini vurgulamaktadır.

Enflasyon ile mücadelede tam bir başarı elde edebilmek için enflasyonun kaynaklarının detaylı bir şekilde ortaya konması gereklidir. Türkiye ekonomisinde enflasyonun sebepleri sadece toplam talep yönlü değildir; arz yönlü faktörler ve maliyetleri tetikleyen unsurlar da dikkate alınmalıdır. Maliyet enflasyonu, döviz kuru dalgalanmaları, enerji fiyatlarındaki artışlar ve üretim maliyetlerine doğrudan etki eden diğer dışsal faktörlerle yakından ilişkilidir. Aynı zamanda, yapısal sorunlara bağlı unsurlar, özellikle verimlilik düşüklüğü, kayıt dışı ekonomi ve istihdam piyasasındaki dengesizlikler de enflasyonun temel belirleyicileri konumundadır. Bu çalışmanın analiz sonuçlarında ortaya konan kamu harcamaları ile enflasyon arasındaki pozitif yönlü ilişki, enflasyon ile mücadelede kamu harcamalarının da içinde yer aldığı daraltıcı maliye politikalarının işlevselliğini ön plana çıkarmaktadır. Özellikle kamu harcamalarının bütçe açığını genişlettiğı ve toplam talebi artırarak fiyatlar genel düzeyine baskı uyguladığı göz önüne alındığında, mali disiplini sağlayıcı politikaların gerekliliğı ortaya çıkmaktadır. Bankacılık sektörünün hane halkına yönelik kullandırdıkları kredilerin de enflasyon ile pozitif yönlü ilişkisi, daraltıcı parasal politikaların ve kredi büyümesini sınırlayıcı tedbirlerin olumlu sonuçlar verebileceğini desteklemektedir. Aynı zamanda döviz kurunun da enflasyon üzerindeki etkisi hesaba katıldığında, maliyet enflasyonu kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Döviz kuru istikrarsızlıklarının enflasyon üzerindeki etkisini minimize etmek için döviz rezervlerinin güçlendirilmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanması da önem arz etmektedir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın bağımsızlığını olumsuz etkileyecek politika ve söylemlerden kaçınılmalı, aynı zamanda kurumsal güvenin artırılması hedeflenmelidir. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yeniden Türkiye ekonomisine girişini cesaretlendirebilmek için gerekli hukuki

güvence ve demokratik gelişim mekanizmaları hızlıca hayata geçirilmelidir. Bunların yanı sıra, vergi reformları, tarım ve enerji sektörlerindeki yapısal reformlarla birlikte, enflasyonla mücadelede uzun vadeli çözümler üretmek mümkündür.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50’dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

Author Contributions Statement: 1st author’s contribution rate is 50%, 2nd author’s contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akçacı, T. ve Kocağ, E. (2013). Kamu harcamalarının enflasyonist etkisinin ekonometrik analizi. *International Journal of Social Science*, 6(8), 1-18.
- Bakırtaş, İ. (2003). Kamu harcamalarının temel makroekonomik göstergelerle ilişkisi ve nedenselliği (1983-2000 Türkiye Örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 41-66.
- Bölükbaş, M. ve Alp, M. (2018). Türkiye’de enflasyon ve kamu harcamaları arasındaki ilişki: 1960-2017 dönemi için bir analiz. IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress (s. 1121-1132). Didim/Aydın: 7-8 September.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2017). Türkiye ekonomisinde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi yaklaşımı. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 45-56.
- Ersin, İ. ve Kırca, M. (2024). Türkiye’de cari transfer harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisi: kesirli frekanslı fourier ardl sınır testi ile analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(3), 887 – 905.
- Ezirim, C. B., Muoghalu, M. I. ve Elike, U. (2008). Inflation versus public expenditure growth in the u.s.: An empirical investigation. *North American Journal of Finance and Banking Research*, 2(2), 26-40.
- Gökalp, M. F. ve Avcı, M. (2002). Türkiye ekonomisi’nde mali disiplinsizlik olgusu. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 1-15.
- Göksu S. ve Balkı, A. (2023). ARDL ve NARDL eşbütünleşme analizleri: Adım adım evIEWS uygulaması (1. Baskı). Ankara: Serüven Yayınevi.
- Güneş, H. (2020). Kamu harcamalarının ekonomik büyüme ve enflasyona etkisi: 28 OECD ülkesi için bir panel veri analizi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-15.
- Kayalidere, K. ve Ovalı, M. (2022). Toda-Yamamoto nedensellik analizi yöntemiyle kripto para birimleri arasındaki fiyat ilişkisinin analizi. Mahmut Karğın, S. E. Özcan ve D. Bakırtaş (Ed), Geçmişten günümüze para, bankacılık ve finans tartışmaları (s.176-194) içinde. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Kazi, M. A. ve Munshi, M. A. (2012). Determinants of inflation in Bangladesh: An empirical investigation. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(12), 9-17.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. London: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1940). *How to pay for the war*. London: Macmillan.

- Kibritioğlu, A. (2002). Causes of inflation in Turkey: A literature survey with special reference to theories of inflation. A. Kibritioğlu, L. Rittenberg ve F. Selçuk (Ed), Inflation and disinflation in Turkey (s. 43-76) içinde. Aldershot: Ashgate.
- Korkmaz, S. ve Güvenoğlu, H. (2021). The relationship between government expenditures, economic growth and inflation in OECD countries. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 490-498.
- Korkmaz, S. ve Karakuş, B. (2018, Haziran, 27-28). OECD lkelerinde kamu harcamaları, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. International Conference on Empirical Economics and Social Sciences (ICEES'18) Full Paper Proceeding (içinde ss. 133-141), Bandırma-Turkey.
- Magazzino, C. (2011). The nexus between public expenditure and inflation in the Mediterranean countries. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields*, II,1(3), 94-107.
- Nguyen, T. D. (2014). Impact of government spending on inflation in Asian emerging economies: Evidence from India, Vietnam, and Indonesia (Crawford School of Public Policy, Australian National University Working Paper – February 2014). Erişim adresi: <https://archivo.alde.es/encuentros.alde.es/antiores/xviieea/trabajos/d/pdf/214.pdf>.
- Nguyen, T. D. (2019). Impact of government spending on inflation in Asian emerging economies: Evidence from India, China, and Indonesia. *The Singapore Economic Review*, 64(05), 1171-1200.
- Öksüz, M., ve Aydın, M. (2023). Türkiye’de sosyal harcamaların makroekonomik etkileri: 1990 sonrası kriz dönemleri özeline bir analiz. *International Journal of Social Inquiry*, 16(1), 275–296.
- zpene, A. İ. ve Noyan, E. (2023). Türkiye’de fonksiyonel maliye bakış açısıyla fiyat istikrarı ve tam istihdam. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 449-472.
- Serin, ř. C. ve Demir, M. (2023). Does public debt and investments create crowding-out effect in Turkey? Evidence from ARDL approach. *Sosyoekonomi*, 31(55), 151-172.
- şahin, M. ve zen, . (2007). Kamu harcamaları ile makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 199-225.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995), Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2024). Elektronik veri dağıtım sistemi [Veri Seti]. <https://evds2.tcmb.gov.tr/> adresinden 11 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.
- Ulusoy, A. ve Yiğit, N. (2016). Türkiye’de kamu harcamaları enflasyon ilişkisinin ampirik analizi: 1990-2015 dönemi. *KT Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 375-390.
- Yiğit, N. (2013). *Türkiye’de kamu harcamalarının enflasyon ilişkisinin analizi (1990-2012)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kentlilik Bilinci ve Kentli Hakları: Batman İli Üzerine Bir Uygulama¹

Urban Consciousness and Urban Rights: An Application on Batman Province

Sultan AVCİ², Halil İbrahim AYDIN³

Öz

Amaç: Bu çalışma ile Batman halkının ikamet ettikleri mekan ile olan bağlarını güçlendirecek yöntemler geliştirilecektir. Aynı zamanda, halkın sosyal yaşamlarını devam ettirdikleri kentin farkına varmalarını sağlayacak süreçler oluşturulacaktır. Halkın, kentle olan sosyal bağlarını aktif bir biçimde aidiyet bilinci ile güçlendirmeleri hedeflenmektedir. Böylece, yaşanabilirlik ve sürdürülebilirlik bağlamında “Kent Bilinci” ve “Kentli Hakları”nın öneminin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmanın örneklemini Batman kentinde yaşayan 18 yaş ve üstü 617 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerinin değerlendirilmesinde, frekans ve yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, Kruskal Wallis analizi Varyans analizi (ANOVA) ve t testi kullanılmıştır. Sonuçların yorumlanmasında 0.05 anlamlılık düzeyi ölçüt alınmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle kentlilik bilinci ve kentli hakları farkındalıkları değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bulgular: Yapılan analiz sonucunda kentlilik bilinci düzeyi ve kentli hakları farkındalığı düzeyi Batman ilinde yüksek çıkmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışmanın alanı Batman merkezdeki mahalleler ile sınırlandırılmıştır. Batman Merkez sınırları içinde yaşamını sürdüren ve 18 yaş ve üstü olan tüm bireyler çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

Özgünlük/Değer: Batman İl’inde Petrolün sağladığı avantajlar Batman İl’inde kentlilik bilinci ve kentli hakların kullanımının büyüme ve gelişim sürecinde yıllar arasında farklılık göstermesi Batman ilinde böylesi bir çalışmanın literatüre farklı bir boyut kazandırmasına olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Kentli Hakları, Kentlilik Bilinci

Abstract

Purpose: With this study, methods will be developed to strengthen the ties of Batman people with the place they live. At the same time, processes will be created that will enable people to become aware of the city where they continue their social life. It is aimed for the people to actively strengthen their social ties with the city with a sense of belonging. Thus, it is aimed to examine the importance of "Urban Consciousness" and "Urban Rights" in the context of livability and sustainability.

Design/Method: The sample of the study consists of 617 people aged 18 and over living in Batman city. Frequency and percentage distribution, arithmetic mean, Kruskal Wallis analysis, analysis of variance (ANOVA) and t test were used in the evaluation of the research data. 0.05 significance level was taken as a criterion in the interpretation of the results. Based on the findings obtained, urban consciousness and urban rights awareness were evaluated.

Findings: As a result of the analyses, the level of urban consciousness and awareness of urban rights were found to be high in Batman province.

Limitations: The area of the study was limited to the neighbourhoods in the centre of Batman. All individuals aged 18 and over who live within the borders of Batman Centre were included in the scope of the study.

Originality/Value: The advantages provided by oil in Batman province, the fact that the urban consciousness and the use of urban rights in Batman province differ between years in the process of growth and development will allow such a study in Batman province to bring a different dimension to the literature.

Keywords: Urbanization, Urban Rights, Urban Consciousness

¹ Bu çalışma, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında tamamlanmış olan “Kentlilik Bilinci ve Kentli Hakları: Batman İli Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (Doktora), sdursun2606@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9215-081X

³ Prof. Dr., Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, hiaydin12@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6783-4905

1. GİRİŞ

Kent kavramı, tarihsel süreç içerisinde insanoğlunun yerleşik hayat tarzına geçişiyle beraber gün yüzüne çıkmıştır. Kent, tarihi eski yıllara uzanan ve tarihsel bir süreç içinde kendisinden her daim değişik yapıda, isim ve yapılardan söz ettiren bir kavram olarak gün yüzüne çıkmış bulunmaktadır. Kentler zaman içerisinde uygar medeniyetlerin ve kültürel değerlerin olduğu mekânlar olmuştur. Tarihsel süreç noktasında kentler kişinin hayatını, gelişimi etkileyen ve yaşam tarzını değiştiren en kritik etkenlerden biri olmuştur.

Kırsal kesimlerin zamanla azaldığı, kentsel merkezlerin ve kentli nüfusun ise yoğun bir biçimde artış gösterdiği içinde bulunduğumuz zaman diliminde kentler, her manada son derece kritik bir konuma sahiptirler. Konuya yaşadığımız ülke olan Türkiye bağlamında baktığımızda, sanayileşme ve fabrikalaşma ile birlikte ülkede yoğun bir iç göç yaşanmaya devam etmektedir.

Kent, bireylerin bir araya gelerek topluluk oluşturdıkları, mal ve hizmetlerin farklılık göstermesi ile birlikte düşüncelerin de çeşitli yaygınlık gösterdiği ilişkiler alanıdır. Kentler, toplulukların farklı yaşam biçimleriyle bir araya gelmekle birlikte, her bir değer diğer değere sıkı bağlar ile bağlı olduğu kozmopolit bir alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda kent, kendine özgü değerleri söz konusu olan ve belli bir alanda yoğunlaşmış bir yerleşim sistemini oluşturmaktadır. Bu yerleşim sistemi içerisinde kentleşme ile birlikte kentlileşememe sürecinde kent kültürü ve kentlilik bilinci eksiklikleri kentin sosyo-kültürel, sosyo-mekânsal ve sosyo-ekonomik yapısını olumsuz etkilemektedir (Avcı, 2023).

Bu çalışmanın temel amacı, Batman şehri özelinde kentlilik bilinci ve kentli hakları bağlamında kapsamlı bir değerlendirme yapmaktır. Çalışmada kentte yaşamının ve kentli olmanın bir sonucu olarak bireylerin kentsel haklarını ne ölçüde bildikleri ve bu hakları ne kadar kullandıkları incelenmiştir. Ayrıca, Batman kentinin kentsel sorunları, kentte yaşayan bireylerin kentlilik bilinci ve kentsel farkındalık düzeyleri araştırılmıştır. Bu bağlamda, kentlileşme sürecinin kentli haklarının bilincinde olup olmama üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Batman özelinde kentlilik bilinci ve kentli haklarının farkındalığının artırılmasına yönelik politika önerileri sunulurken, bu konudaki eksikliklerin giderilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmada veri toplama ve analiz süreci birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, Batman'da yaşayan bireylerden elde edilen veriler, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma, bireylerin kişisel (sosyo-demografik) özelliklerini, kentlileşme düzeylerini, kentlilik bilincini ve kentsel farkındalık düzeylerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca, bireylerin kentsel sorunlara dair algılarını ve kentli haklarını bilme ve bu hakları kullanma düzeylerini incelemiştir. Analiz sürecinde şu yöntemler kullanılmıştır: frekans ve yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, Kruskal-Wallis analizi Varyans analizi (ANOVA) ve t testi.

Çalışmanın ilk bölümünde kentlilik bilinci ve kentli hakları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür değerlendirmesi incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırmanın genel anlamda sayısal veriler ile bir değerlendirmesini içeren yöntem ve bulgular içermektedir.

2. KENTLİLİK BİLİNCİ VE KENTLİ HAKLARI

Kentleşme genellikle uygarlığın başlangıcı olarak kabul edilir. Kentleşmenin başlangıcı, insanlık tarihindeki avcı-toplayıcı süreçlerden yerleşik hayata geçişe kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu bağlamda da kentlerin doğuşu uygarlıkların doğuşu ile eş tutulmaktadır. Bu sebeple kentleşme net ve somut bir tarihe ifade edilecek bir başlangıcı yoktur. Bu duruma karşın araştırmacılar, kentleşmenin ortaya çıkması konusundaki belirsizliği bertaraf edebilmek için ve bir netliğe kavuşturmak adına toplumların avcılık ve toplayıcılıktan tarımsal faaliyetler ile yerleşik hayata geçmesini hem uygarlığın hem de kentleşmenin başlangıcı olarak kabul etmektedirler (Es ve Ateş, 2004). Kentleşme, yerleşim alanlarının kentlere dönüşmesidir. Kentleşme ile birlikte kentlerin ortaya çıkışı, gelişim ve değişim süreci açıklık kazanmaktadır (Kaypak, 2013).

Kentlilik bilinci; kentte yaşayan bireylerin, kenti kent yapan değerlerle yaşadıkları, varlıklarını sürdürdükleri mekâna karşı bilinç düzeyleri, kente ait davranışları benimsemesi şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla bireyler ile yaşadıkları mekan arasındaki ilişkiyi aidiyet ve sorumluluk duygusu çerçevesinde ifade etmeye çalışan bir kavramdır (Hayta ve Nalbant, 2019). Diğer bir deyişle,

kentlilik bilinci, kent kültürünü anlamak, kentin ve dinamiklerinin bir parçası olmak ve kentsel tasarım sorumluluğunu hissetmek demektir (Batmaz ve Gürer, 2016). Kısacası kentlilik bilinci, bir kentte yaşayan insanların kentin kültürünü ne olde sürdürdüğünü veya zmsediğini, yaşadığı kente özgü tutum ve davranışları benimsemesini ve kente karşı sorumluluk duygusu hissetmesini anlatan bir kavramdır (şahin ve Anık, 2016).

Kentli hakları, insan haklarının kent düzlemine taşınmasıyla ortaya çıkan bir kavramdır. O sebeple kentli haklarını ifade etmeden önce insan haklarını, insan hakları ve kentsel hakların gelişim süreçleri bağlamında değerlendirmek gerekir. İnsan hakları bir ideali ifade etmektedir. Bu ideal, insanlıkları nedeniyle tüm insanlara sunulacak olan insanların bütünlüğünü temsil eder. İnsan hakları, tüm insanların sadece insan oldukları için sahip oldukları ve hiçbir yönetimin onlardan eksik bırakılmayacağı temel hak ve ayrıcalıklar bütününü oluşturmaktadır (Negiz ve Yalçın, 2018). 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni (Birleşmiş Milletler 1948) ilan etti. O zamanlar yaygın olarak daha çok kabul gören ifadelerden biri de şuydu: İnsanlar hr, haysiyet ve haklar açısından eşit doğarlar. Her bireye herhangi bir fark gözetmeksizin bu bildirgede ifade edilen bütün hak ve özgürlüklerden yararlanma hakkı verilerek insanlık tarihinin tüm üyelerinin eşit ve devredilemez haklarını koruma sözü verildi (Hafner ve Burton, 2012). Dolayısıyla İnsan hakları, dünyanın her alanındaki bütün insanlara eşit olarak uygulanan uluslararası tarafından kabul edilmiş normları ifade etmektedir (Braveman ve Gruskin, 2003).

Kentli hakları, temel haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, siyasal haklar ve dayanışma haklarının bir gerçekleşme alanı olarak kentsel mekanda somutlaşması durumudur. Kişinin sahip olduğu insan haklarını kentsel mekanda yeterince ve rahatça kullanabilmesidir. Kentli hakları, kentte yaşayan her birey için farklılık gözetmeksizin uygulanmasıdır (Büyükşahin, 2018). Yani kentli hakları soyut insan haklarının kentsel özelliklerini ifade etmek için kuvvetli bir temel olarak günyüzüne çıkmaktadır. Kentli haklarıyla birlikte, uluslararası özellikteki soyut hakların yerel ve somut özellikli şekilde kentlerde uygulanabilir şekle getirilmek hedeflenmektedir. Kentlerde soyut insan haklarının hayata geçirilmesi, yerel hizmetlerin kalitesini ve verimliliğini artırır, yerel topluluklarda ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatlar yaratır, bir topluluk duygusu geliştirir ve yerel yönetimde aktif vatandaş katılımına da olanak sağlayacağı kabul edilmektedir. (Güngör ve Negiz, 2017).

Kentli haklarının içeriği hususunda en belirgin ve somut tanımlama Avrupa Kentsel şartı'nda bulunmaktadır. Avrupa Kentsel şartı, 17–19 Mart 1992 yılında Avrupa Konseyi'nin 27. oturumunda kabul edilmiştir (Karasu, 2008). Avrupa Kentsel şartı kentli haklarını 13 başlık altında ifade etmektedir. Bu başlıklar; Ulaşım ve Dolaşım, evre ve Doğa, Kentlerin Fizik Yapıları, Tarihi Kentsel Yapı Mirası, Konut, Kentsel Güvenliği, Kentlerdeki zrller, Spor ve Boş Zamanları Değerlendirme, Kültür, Kültürlerarası Kaynaşma, Kentlerde Sağlık, Halk Katılımı, Kent Yönetimi Kent Planlaması, Kentlerde Ekonomik Kalkınmadan oluşmaktadır (Köse, 2020).

Sonuç olarak, kentli haklarının uluslararası bir metin çerçevesinde değerlendirilmesi, Avrupa Kentsel şartı bir ile gerçekleşmiştir. Bu anlamda, bir sözleşme özelliğine sahip olmamasından kaynaklı bağlayıcı bir özelliği olmayan, fakat bir ilkeler kılavuzu gibi, kentli hakları olarak ifade edilmesi literatürde önem arz eden bir yere sahip olmasına olanak sağlamaktadır (Yavuz, 2019).

3. LİTERATÜR

Kentlilik Bilinci ile ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi, araştırmanın seyrini belirlemek ve izleneceği yolları tespit etmek için büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple ilgili literatür incelenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. nceki araştırmalarda hangi tür yolların izlendiği, verilerin elde edilmesi konusunda hangi tür veri toplama araçlarının kullanıldığı açıklanmıştır. Literatür incelendiğinde Batman, Çanakkale, Karaman, Balıkesir, Diyarbakır, Isparta, Burdur, Ordu, Bursa, Tokat, Samsun Kırıkkale kentlerinde Kentlilik Bilinci ile alanında araştırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Batman'da Kentlilik Bilinci alışması da ilgili literatürde yerini alarak alana katkı sunacaktır.

Güngör ve Negiz (2017) Isparta'da, kentli hakları alanında bilinci oluşturmak amacıyla Süleyman Demirel niversitesi'nde mevcut olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden seçilen

örnekleme anket çalışması yapılmış ve bulgular irdelenmiştir. Araştırmada, ilde yaşayan kişilerin kentli hakları farkındalığının olup olmadığı sorusu odak noktasını oluşturmuştur.

Kentli hakları arasında yer alan tam 20 haktan "güvenlik, temiz ve sağlıklı bir çevre, kültürler arası bütünleşme, işlev ve sağlık arasındaki uyum" konularında olumlu tutuma sahip oldukları sonucuna varılmıştır.

Bayhan (2017) Diyarbakır kentinde yaşayan bireylerde kentlilik bilincinin oluşup oluşmadığını incelediği çalışmada; Diyarbakır il merkezinde yer alan Diclekent, Seyrantepe, Toki Üç Kuyular ve Bağlar mahallelerinde kentlilik bilinci ile ilgili bir durum analizinin yapılması hedeflenmiştir. Toplamda 156 anket uygulanmıştır. Sosyo-kültürel, Sosyo-ekonomik ve Sosyo-demografik değişkenlerin kentlilik bilinci üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Candan ve Kazak (2019) kentte yaşamını sürdüren kişilerde kentlilik bilincinin oluşması için temel olarak mahalle kültürünün oluşmasının gerekli görüldüğü fikri doğrultusunda yaptığı çalışmada, 146 mahalle halkından anket yöntemi ile toplanan verilerin analizi sonucunda; mahalle kültürü ile kentlilik bilinci arasında orta düzeyde (%48) pozitif bir ilişki olduğu, kentlilik bilinci değişkeninin toplam varyansının %14'ünün mahalle kültürü değişkeni aracılığıyla ifade edildiği sonucuna varılmıştır.

Balık ve Erdoğan (2020) çalışmada Çanakkale'de yaşamını sürdüren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde eğitim almakta olan lisan öğrencilerin kentlilik bilinci düzeylerinin farklı göstergeler bakımından belirlenmesini amaçlamıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılan öğrencilerinin kentlilik bilinci düzeyinin farklılık göstermiştir.

Bimay (2021) Batman'da kent sakinlerinin yerel katılımı ve kentsel haklarının kullanımı bağlamında kentsel aidiyeti ve bilinç düzeyini ele almaktadır. Ankete katılım sağlayan kişilerin birçoğunun çocukluk ya da gençlik dönemlerini yaşadıkları Batman ilinde, kentsel haklara ilişkin olarak kentlilik bilinci ve kentsel haklar konusunda bir farkındalık olmasına rağmen yerel katılım fonksiyonlarının işlevsiz olmasından dolayı yeterli fırsatların olmaması sebebiyle bu hakların kullanımında problem yaşadıkları tespit edilmiştir.

Bu çalışmada Batman'da çalışılan diğer çalışmalardan farklı olarak kentlilik bilinci ve kentli haklarının yaş, cinsiyet, gelir durumu ve eğitim düzeyi gibi değişkenlere bağlı istatistiki açıdan incelemesi frekans ve yüzde dağılımı, aritmetik ortalama, Kruskal Wallis analizi Varyans analizi (ANOVA) ve t testi kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen bulgular tablolar şeklinde sunulmuştur.

Yazında kentlilik bilinci ve kentli hakları ile ilgili alanda birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Mutlu (2011), Acungil (2012), Keskin, Sağocak ve Arslan (2015), Erdem (2016), Şahin ve Anık (2016), Yeşil ve Yüksel (2016), Batmaz ve Gürer (2016) gibi araştırmacılar konuyu kentlilik bilinci ve kentli hakları bağlamında ele almışlardır. Çalışmalarda bazı bölgelerde sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik değişkenlere bağlı olarak kentlilik bilinci ve kentli hakları göstergelerini oluşturan kentsel farkındalık, kentsel aidiyet ve kentsel sorumluluk unsurlarına bağlı olarak kentlilik bilinci düzeyi yüksek çıkmıştır. Aynı zamanda kent ve kentli kimliği açısından çoğu katılımcının kentsel aidiyet duygularının gelişmediği, halkın beklentilerini karşılama düzeyinin oldukça düşük olduğu, kentlilik bilincinin düşük olduğu, kentsel duyarlılıklarının zayıf olduğu, kentlilik bilincinin tam anlamıyla oluşmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye'deki kentlilik bilincinin ve kentli haklarının kullanımının geliştirilmesine yönelik uygulama ve projelerin kentlileşme, kentli hakları, kent kimliği ve kentlilik bilincini ortaya koyabilecek sosyal politikalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Çalışmalar Türkiye bağlamında irdelendiğinde sanayileşme ve fabrikalaşma ile birlikte Türkiye'de yoğun bir iç göç yaşamaya devam etmektedir. Türkiye'de diğer illerden farklı olarak Batman İl'inde petrolün sağladığı avantajlar Batman İl'inde kentlilik bilinci ve kentli hakların kullanımının büyüme ve gelişim sürecinde yıllar arasında farklılık göstermesi bakımından Batman İl'inde böylesi bir çalışmanın literatüre farklı bir boyut kazandırmasına olanak sağlayacaktır.

4. YÖNTEM VE BULGULAR

4.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmada kentlilerin ikamet ettikleri mekan ile olan bağlarını güçlendirecek yöntemlerle sosyal yaşamlarını devam ettirdikleri kentin farkına varmalarını sağlayarak kentli halka farkındalık yaratılacak süreçleri kentle pozitif bir hassasiyet içerisinde kalarak kentle olan sosyal bağlarını aktif bir biçimde aidiyet bilinciyle güçlendirerek yaşanabilirlik ve sürdürülebilirlik bağlamında “Kentlilik Bilinci” ve “Kentli Hakları” önemi incelenecektir. Tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, kentlilik bilinci ve kentli haklarını Batman ili örneği üzerinde ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, kentlilerin kentlerine karşı sorumlulukları, kentli hakları, kentlinin yerel haklarının neler olduğunu, kentli halka tanınan hakların kullanımı nasıl sağlandığı soruları çerçevesinde çalışmanın tamamlanması hedeflenmiştir.

4.2. Araştırmanın Evreni, Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın evrenini Batman merkez ilçesi sınırları içerisinde yaşayan 18 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini çalışmaya gönüllü katılım sağlayan 617 kişi oluşturmaktadır. Örnekleme sayısı Batman ili nüfusuna göre hesaplanarak belirlendi. Bu bağlamda, Batman merkez mahallelerin nüfusu, kent nüfusuna yüzdelik olarak oran yapılarak her mahalleden kaç kişiye anket yapılması gerektiği hesaplandı. Araştırma 10 Mayıs 2022-30 Mayıs 2022 tarihleri arasında Batman Merkez ilçesi sınırları içerisinde yaşayan 18 yaş ve üstü bireyler üzerinde yapılmıştır. Toplamda 617 kişi ile anket çalışması yapıldı. Uygun yanıt vermeyen 32 katılımcı çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma toplam 585 katılımcıdan toplanan veri ile analiz edilmiştir.

4.3. Yöntem

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak beşli likert tipi anket geliştirilmiştir. Anketin geliştirilmesinde ilgili literatürde yer alan bazı çalışmalardan (Acungil, 2012; Candan ve Kazak, 2018; Güngör ve Negiz, 2017; Talu, 2017; Yeşil ve Yüksel, 2016; Bimay, 2021) yararlanarak soru havuzu oluşturulmuştur. Bu soru havuzundan çalışma amaçlarına uygun şekilde ankette yer alan sorulardan bir kısım ankettten çıkarılırken bir kısmı da ankete eklenerek anketin son hali oluşturulmuş kullanıma hazır hale getirilmiştir. Çalışmaya toplamda 617 kişi katılım sağlamıştır. Yapılan anketler incelendiğinde katılımcılardan uygun yanıt vermeyen 32 katılımcı çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma toplam 585 katılımcıdan toplanan veri ile SPSS 26.0 (Statistical Package for the Social Sciences) ortamında analiz edilmiştir.

4.4. Bulgular

Tablo 1: Cinsiyete Göre Kentlilik Bilinci Düzeyi ve Kentli Haklarının Farklılık Testi (t-testi)

	Cinsiyet	n	x	p
Batman’da kentlilik bilinci ve kentsel farkındalık düzeyinin cinsiyete göre incelenmesi	Erkek	300	75,9300	,093
	Kadın	285	74,2351	,092
Kentte yaşamanın ve kentli olmanın bir sonucu olan hakları bilme farkındalığının cinsiyete göre incelenmesi	Erkek	300	64,1367	,010
	Kadın	285	60,5509	,010
Batman’da kentli haklarının yansımalarının cinsiyete göre incelenmesi	Erkek	300	51,5067	,485
	Kadın	285	52,4632	,485

* p > 0,05

Tablo 1’e göre Cinsiyet ile Batman’da kentlilik bilinci ve kentsel farkındalık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (p=0,093; p>0,05). Cinsiyet ile kentte yaşamanın ve kentli olmanın bir sonucu olan hakları bilme arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0,01; p<0,05). Son olarak da cinsiyet ile Batman’da kentli haklarının yansımaları arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (p=0,485; p>0,05).

Tablo 2: Kentlilik Bilinci Düzeyinin Yaş Grupları Bazında Karşılaştırılması (Anova testi)

Yaş	Grup	LSD p	x	VED	p
18-24	25-34	,189	74,0000		
	35-44	,413			
	45-54	,872			
	55 ve üstü	,523			
25-34	18-24	,189	75,7920		
	35-44	,682			
	45-54	,397			
	55 ve üstü	,872			
35-44	18-24	,413	74,3065	,786	,727
	25-34	,682			
	45-54	,617			
	55 ve üstü	,929			
45-54	18-24	,872	75,4474		
	25-34	,397			
	35-44	,617			
	55 ve üstü	,651			
55 ve üstü	18-24	,523	75,1043		
	25-34	,872			
	35-44	,929			
	45-54	,651			

*P>0,05

Tablo 2'ye göre Anova p değeri (0,727) 0,05'ten büyük olduğu için yaş gruplarına göre Batman'da kentlilik bilinci ve kentsel farkındalık düzeyi ortalamalarının istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Bu farkı daha net görmek için yapılan LSD testinde gruplar arasında anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır (P=0,727; p<0,05).

Tablo 3: Batman'da Kentlilik Bilinci ve Kentsel Farkındalık Düzeyinin Eğitim Durumu Grubu ile Karşılaştırılması (Anova testi)

Eğitim Durumu	Grup	LSD p	x	VED	p
Okur yazar değilim	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,004	69,0000		
	Lise	,009			
	Önlisans	,000			
	Lisans	,000			
	Lisansüstü	,001			
İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	Okur yazar değilim	,004	74,9135		
	Lise	,631			
	Önlisans	,068			
	Lisans	,488			
	Lisansüstü	,184			
Lise	Okur yazar değilim	,009	74,1776		
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,631			
	Önlisans	,017			
	lisans	,183			
	lisansüstü	,099			
Önlisans	okur yazar değilim	,000	78,2740	,082	,001
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,068			
	Lise	,017			
	lisans	,162			
	lisansüstü	,925			
Lisans	okur yazar değilim	,000	75,9396		
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,488			
	Lise	,183			
	Önlisans	,162			
	lisansüstü	,320			
Lisansüstü	okur yazar değilim	,001	78,5417		
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,184			
	Lise	,099			

Önlisans	,925
lisans	,320

*P>0,05

Tablo 3'e göre Anova p değeri (0,01) 0,05'ten küçük olduğu için gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için LSD testi ile analiz edilmiştir. Bu test sonucuna göre okur yazar değilim ile İlkokul/İlköğretim/Ortaokul, Lise, Önlisans, lisans, lisansüstü ve lise ile Önlisans grupları arasında istatistiki açıdan farklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 4: Batman'da Kentlilik Bilinci ve Kentsel Farkındalık Düzeyinin Gelir Durumu Grupları ile Karşılaştırılması (Anova testi)

Gelir Durumu	Grup	LSD p	x	VED	p
4000 TL	4001-5000 TL	,002	73,0276		
	5001- 6000 TL	,004			
	6001- 7000 TL	,449			
	7000 TL ve Üzeri	,002			
4001-5000 TL	4000 TL	,002	77,6145		
	5001- 6000 TL	,670			
	6001- 7000 TL	,216			
	7000 TL ve Üzeri	,731			
5001- 6000 TL	4000 TL	,004	78,5532	,383	,001
	4001-5000 TL	,670			
	6001- 7000 TL	,143			
	7000 TL ve Üzeri	,459			
6001- 7000 TL	4000 TL	,449	74,6389		
	4001-5000 TL	,216			
	5001- 6000 TL	,143			
	7000 TL ve Üzeri	,292			
7000 TL ve Üzeri	4000 TL	,002	77,0310		
	4001-5000 TL	,731			
	5001- 6000 TL	,459			
	6001- 7000 TL	,292			

*P<0,05

Tablo 4'e göre Anova p değeri (0,01) 0,05'ten küçük olduğu için gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için LSD testi ile analiz edilmiştir. Bu test sonucuna göre istatistiki açıdan farkın olduğu grup 4000 TL gelire sahip olan gruptakilerden kaynaklandığı saptanmıştır.

Tablo 5: Kentte Yaşamının ve Kentli Olmanın Bir Sonucu Olan Hakları Bilme Düzeyinin Yaş Grupları Bazında Karşılaştırılması (Anova testi)

Yaş	Grup	LSD p	x	VED	p
18-24	25-34	,059	60,2400		
	35-44	,036			
	45-54	,633			
	55 ve üstü	,689			
25-34	18-24	,059	63,7699		
	35-44	,650			
	45-54	,047			

	55 ve üstü	,104			
35-44	18-24	,036	64,5970	,218	,041
	25-34	,650			
	45-54	,030			
	55 ve üstü	,069			
45-54	18-24	,633	59,0000		
	25-34	,047			
	35-44	,030			
	55 ve üstü	1,000			
55 ve üstü	18-24	,689	59,0000		
	25-34	,104			
	35-44	,069			
	45-54	1,000			

*P<0,05

Tablo 5'e göre anova p değeri (0,041) 0,05'ten küçük olduğu için gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için LSD testi ile analiz edilmiştir. Bu test sonucuna göre istatistiki açıdan farkın olduğu gruplar tabloda belirtilmiştir.

Tablo 6: Kentte Yaşamın ve Kentli Olmanın Bir Sonucu Olan Hakları Bilme Düzeyinin Eğitim Durumu Grupları Bazında Karşılaştırılması (Anova testi)

Eğitim Durumu	Grup	LSD p	x	VED	p
Okur yazar değilim	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,038	53,9200		
	Lise	,021			
	Önlisans	,001			
	lisans	,000			
	lisansüstü	,000			
İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	okur yazar değilim	,038	59,7788		
	Lise	,873			
	Önlisans	,086			
	lisans	,001			
	lisansüstü	,018			
Lise	okur yazar değilim	,021	60,1118		
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,873			
	Önlisans	,089		,337	,000002
	lisans	,000			
	lisansüstü	,019			
Önlisans	okur yazar değilim	,001	64,0822		
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,086			
	Lise	,089			
	lisans	,264			
	lisansüstü	,248			
lisans	okur yazar değilim	,000	66,6209		
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,001			
	Lise	,000			
	Önlisans	,264			
	lisansüstü	,589			
Lisansüstü	okur yazar değilim	,000	68,5417		
	İlkokul/İlköğretim/Ortaokul	,018			
	Lise	,019			
	Önlisans	,248			
	lisans	,589			

*P<0,05

Tablo 6'ya göre Anova p değeri (0,000002) 0,05'ten küçük olduğu için gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için LSD testi ile analiz edilmiştir. Bu test sonucuna göre istatistiki açıdan farkın olduğu gruplar tabloda belirtilmiştir.

Tablo 7: Kentte Yaşamanın ve Kentli Olmanın Bir Sonucu Olan Hakları Bilme Düzeyinin Gelir Durumu Grupları Bazında Karşılaştırılması (Anova testi)

Gelir Durumu	Grup	LSD p	x	VED	p
4000 TL	4001-5000 TL	,007	58,8069		
	5001- 6000 TL	,055			
	6001- 7000 TL	,028			
	7000 TL ve zeri	,000			
4001-5000 TL	4000 TL	,007	64,3253		
	5001- 6000 TL	,852			
	6001- 7000 TL	,791			
	7000 TL ve zeri	,121			
5001- 6000 TL	4000 TL	,055	63,7660	,620	,000004
	4001-5000 TL	,852			
	6001- 7000 TL	,695			
	7000 TL ve zeri	,139			
6001- 7000 TL	4000 TL	,028	65,1944		
	4001-5000 TL	,791			
	5001- 6000 TL	,695			
	7000 TL ve zeri	,380			
7000 TL ve zeri	4000 TL	,000	67,9147		
	4001-5000 TL	,121			
	5001- 6000 TL	,139			
	6001- 7000 TL	,380			

*P<0,05

Tablo 7'ye göre Anova p değeri (0,000004) 0,05'ten küçük olduğu için gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için LSD testi ile analiz edilmiştir. Bu test sonucuna göre istatistiki açıdan farkın olduğu grup 4000 TL gelire sahip olan gruptakilerden kaynaklandığı saptanmıştır.

6. SONUÇ VE DEğERLENDİRME

Batman'da yaşayan katılımcıların **kentlilik bilinci ve kentsel farkındalık düzeyi** eşitli maddeler üzerinden değerlendirilmiş ve bu değerlendirme sonucunda bazı önemli bulgular ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, katılımcıların kentle olan ilişkileri, toplumsal sorumluluk algıları, çevreye duyarlılıkları ve aidiyet duyguları gibi pek çok farklı boyutu kapsamaktadır.

Yapılan anket sonuçlarına göre Batman'a aidiyet ve gelecek beklentileri bağlamında **“ocuklarının geleceğini Batman'da kurmasını isterim.”** ifadesine katılım düşük düzeyde olup, %38,7 oranında katılımcı bu ifadeye katılmıyor ya da kararsız. Bu, Batman'da yaşamanın geleceğe yönelik çekiciliğinin bazı katılımcılar için düşük olabileceğini göstermektedir. Batman'ın bir “gelecek kenti” olarak görülme potansiyelinde kararsızlık dikkat çekicidir. “Batman asla ayrılmayacağım bir şehirdir.” ifadesine %20,9 “kesinlikle katılmıyorum” ve %18,5 “katılmıyorum” yanıtları verilmiştir, bu da %39,4'lk bir kesimin Batman'dan ayrılma düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, “İlk fırsatını bulduğumda Batman'dan ayrılırım.” maddesine verilen yanıtlar da bu durumu destekler

niteliktedir. Batman'da yaşamaktan memnuniyetsizlik, bu sorulara verilen yanıtlarda açıkça görülmektedir.

Toplumsal ve çevresel duyarlılık anlamında **“Sokağa tükürülmesini, yerlere izmarit atılmasını, apartmanlarda ayakkabıların kapı önünde bırakılmasını yadırgarım.”** maddesine %81,4 oranında katılım gösterilmiştir. Bu, kentlilerin büyük bir kısmının çevresel yaşam kalitesine önem verdiğini ve kentsel yaşamın gerektirdiği kurallara uyulmasını beklediğini göstermektedir. **“Parkta gördüğüm bir atığı, bana ait olmasa da alıp çöpe atarım.”** maddesine %73 oranında katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum yanıtları verilmiştir. Bu, katılımcıların çevre bilincinin yüksek olduğunu ve kente karşı sorumluluk hissettiklerini göstermektedir.

Kentsel sorumluluk ve yönetim ile ilişkili olan **“Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde, daha düzenli ve yaşanabilir bir yer olmasında en büyük sorumluluk belediyeye aittir.”** ve **“Kentin gerek fiziki gerekse sosyal açıdan gelişmesinde en büyük sorumluluk kentte yaşayanlara aittir.”** ifadelerine verilen yanıtlar, sorumluluğun hem belediyeye hem de bireylere ait olduğunu düşündüren bir dengenin mevcut olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %74,5'i, kentte yaşanan gelişmelerden belediyeyi sorumlu tutarken, %67,2'si bu sorumluluğu kentte yaşayanlara atfetmektedir.

Demokratik yaklaşımlar ve toplumsal hoşgörü ile ilişkili olan **“Aile fertlerinden birinin farklı bir siyasi partiye oy vermesini olumlu karşılarım.”** maddesine %74,5 oranında olumlu yanıt verilmiştir. Bu sonuç, Batman'da demokratik anlayışın gelişmiş olduğunu ve bireylerin farklı görüşlere saygı duyduğunu göstermektedir. **“Batman'a il dışından gelen bireylere saygı duyarım.”** maddesine katılım %86,8 ile oldukça yüksektir. Bu sonuç, Batman halkının hoşgörülü ve misafirperver olduğunu vurgulamaktadır.

Kent kimliği ve aidiyet ile ilişkili olan **“Kendimi Batmanlı olarak görüyorum.”** maddesine %71,6 oranında olumlu yanıt verilmiştir. Batman'da doğan ve uzun yıllar burada yaşayan bireyler arasında aidiyet duygusu güçlü iken, sonradan Batman'a yerleşen bireyler arasında aidiyet duygusu daha zayıf kalmaktadır. **“Batman'ın tarihini, kültürel ve coğrafi özelliklerini iyi bilirim.”** maddesi de kent bilinci açısından önemli bir gösterge olup, %54,5 oranında olumlu yanıt almıştır. Bu, kent kimliğine dair farkındalığın arttığını göstermektedir.

Sonuç olarak Batman'da yaşayan bireylerin kentlilik bilincinin çeşitli boyutlarda gelişmiş olduğunu, ancak bazı alanlarda daha fazla geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çevresel ve toplumsal sorumluluk bilinci yüksek düzeyde iken, sosyal ve kültürel katılımı nispeten düşük seviyeler dikkat çekmektedir. Kent aidiyeti ve demokratik yaklaşım ise güçlü bir yapı sergilemektedir. Kentte yaşam koşullarını ve geleceğe yönelik beklentileri artırmak adına sosyal ve kültürel yaşamın daha da zenginleştirilmesi gerektiği söylenebilir.

Kentlilik bilinci üzerine yapılan çalışmalar, farklı şehirlerdeki bireylerin bu bilinci kazanma süreçlerinin çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bayhan'ın (2017) Diyarbakır'da yaptığı çalışmada, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik değişkenlerin kentlilik bilinci üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Candan ve Kazak'ın (2019) çalışmasında ise, kentlilik bilincinin oluşmasında mahalle kültürünün önemli bir rol oynadığı ve mahalle kültürü ile kentlilik bilinci arasında %48 oranında pozitif bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Balık ve Erdoğan'ın (2020) Çanakkale'deki öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada, kentlilik bilincinin farklı göstergelere göre değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalar, kentlilik bilinci oluşumunun bireylerin yaşadıkları sosyal ve fiziksel çevrelerle güçlü bir bağlantı içinde olduğunu göstermektedir.

Batman İl'inin, daha yaşanabilir bir kent olması için, tarihi ve fiziksel çevre koruma ilkelerinin bir arada tutulduğu, güncel planlama ve koruma araçlarını kapsayan, kentin yerel değerlerini koruyan, halkın katılımını dikkate alan ve kentin imar, ulaşım ve dönüşüm projelerini artıran daha kapsamlı ve güçlü bir yasal çerçevenin kurulması gerekmektedir. Bu uygulama ve projelerin güçlendirilmesi için sosyal değişim ve dönüşüm sürecinde kentlileşme, kentli hakları, kent kimliği ve kentlilik bilincini ortaya koyabilecek sosyal politikaların daha etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Batman Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 09./03/2022 tarihli ve 2022/03 nolu toplantısında 2022/03-01 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise % 50'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: For the survey method used in this study, permission was obtained from Batman University Ethics Committee with the decision numbered 2022/03-01 at its meeting dated 09./03/2022 and numbered 2022/03. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50 %, 2nd author's contribution rate is 50 %.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Acungil, Y. (2012).*Kentleşme sürecinde Tokat'ta kentlilik bilinci*(Yayın No.325961) [Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Avcı, S.(2023).*Kentlilik Bilinci ve Kentli Hakları: Batman İli rneği*(Yayın No.806722)[Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Balık, B. (2020)*niversite ğrencilerinin kentlilik bilinci üzerine bir araştırma: anakkale Onsekiz Mart niversitesi rneği*(Yayın No.634430)[Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Batmaz, N. Y., & Gürer, A. (2016). Kırıkkale ilinin kentlilik bilinci bağlamında değerlendirilmesi üzerine bir araştırma.4. *Uluslararası Kentsel ve evresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, 163-177.
- Bayhan, M. (2017).*Kentleşme sürecinde kentlilik bilinci; Diyarbakır rneği*(Yayın No.477336)[Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Bimay, M. (2021). Yerel Katılım Açısından Kent ve Kentli Kimliği, Kentsel Aidiyet ve Kentsel Farkındalık Düzeyi: Batman rneği. *The Journal of Social Science*, 5(9), 88-108.<https://doi.org/10.30520/tjsosci.872121>
- Braveman, P., & Gruskin, S. (2003). Poverty, equity, human rights and health. *Bulletin of the World Health Organization*, 81, 539-545.<https://l24.im/ZKae>
- Büyükşahin, M. (2018).*Kentsel hizmetler, kentli hakları ve kentsel adalet algısı: Antalya varsak rneği*(Yayın No.517354)[Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Candan, H. ve Kazak, G. (2019). Mahalle Kültürünün Kentlilik Bilinci zerine Etkisi: Karaman rneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 1049-1064.DOI: 10.17719/jisr.2019.3651
- Erdem, B. (2016)*Kentlilik bilinci bağlamında evre duyarlılığı: Burdur ili rneği*(Yayın No.429884)[Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004). Kent yönetimi, kentlileşme ve g: sorunlar ve çözüm nerileri. *In Journal of Social Policy Conferences*, 0(48), 205-248.<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/890/9892>
- Güngör, T. & Negiz, N. (2017). Kentli hakları farkındalığının niversite öğrencileri üzerinden incelenmesi: Süleyman Demirel niversitesi rneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1103-1121.<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/52995/704374>

- Hafner-Burton, E. M. (2012). International regimes for human rights. *Annual Review of Political Science*, 15, 265-286. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-031710-114414>
- Hayta, Y. & Nalbant, M. (2019). Kentlilik bilinci üzerine bir değerlendirme: Bitlis İli örneği. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 3(2), 90-101. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ijbemp.40375>
- Karasu, M. A. (2008). Kentli haklarının gelişimi ve hukuki boyutları. *TBB Dergisi*, (78), 37-52. <https://www.jurix.com.tr/article/10603?u=0&c=0>
- Kaypak, Ş. (2013). Modernizmden postmodernizme değişen kentleşme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 80-95. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusgjebs/issue/7492/98717>
- Keskin, E. B., Sağocak, M., & Arslan, T. V. (2015). Kentlilik bilinci çalışmaları için bir model önerisi: Bursa'da kentlilik bilinci araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(1), 21-43. <https://dergipark.org.tr/en/pub/paradoks/issue/16348/171207>
- Köse, N. (2020). *Türkiye'de kentli haklarının gelişimi* (Yayın No.636819)[Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Rumeli Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Mutlu, A. ve Özaydın, Ö. (2011) Metropol kent Samsun'da kentlilik bilinci. *Metropol Kent Samsun'da Kentlilik Bilinci Araştırma Projesi*, Samsun. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/metropol-kent-samsun-da-kentlilik-bilinci/823>
- Negiz, N. & Yalçın, Ö. (2018) Kentli haklarının Türkiye eksenindeki yeri. *12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu (KAYSEM 12)* 326-340.
- Şahin, K., & Anık, M. (2016) Göç, kentleşme ve kentlilik bilinci: Kırıkkale örneği. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken(ZFWT)*, 8(3), 151-172. <https://dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/view/898>
- Yavuz, N. (2019) *Engelli hakları ve engellilerin kente erişebilirliğinin kentli hakları perspektifinden değerlendirilmesi* (Yayın No.567014)[Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Yeşil, M. ve Yüksel, M. (2016) Ordu Kenti Örneğinde Kentlilik Bilinci. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(özel sayı), 41-65. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/607950>

Fraktal Piyasa Hipotezi Borsa İstanbul'da Geçerli mi?¹

Is the Fractal Market Hypothesis Valid in Borsa Istanbul?

Fatih KONAK², Diler TÜRKÖĞLU³

Öz

Amaç: Bu çalışmada Fraktal Piyasa Hipotezi'nin Borsa İstanbul'da geçerliliğinin test edilmesi amaçlanmaktadır.

Tasarım/Yöntem: Çalışmada Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren firmalardan işlem hacimleri yüksek ilk 10 firma ile işlem hacimleri en düşük ilk 10 firmanın son 10 yıl içerisindeki günlük getirileri Dönüştürülmüş Genişlik (Rescaled range, R/S) analizi aracılığıyla Hurst Üstelleri elde edilerek test edilmektedir.

Bulgular: Yapılan analizler neticesinde elde edilen bulguların tüm firmalarda H üstellerinin $0,5 < H < 1$ aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, BİST Tüm Endeksi'nde Fraktal yapının geçerli olup olmadığı da ayrıca test edilmiş olup elde edilen sonuçların yine $0,5 < H < 1$ aralığında olduğu gözlemlenmiştir. Bu çerçevede elde edilen bulgular BİST Tüm Endeksi'nin ve endekste analize dahil edilen firmaların devamlı trend gösteren siyah gürültü aralığında olduğunu göstermektedir.

Sınırlılıklar: Çalışmada veri seti BİST Tüm Endeksi'nde faaliyet gösteren firmaların 01.01.2014 ile 24.01.2024 tarihleri arasındaki kapanış fiyatlarıyla sınırlandırılmıştır.

Özgünlük/Değer: Hisse senedi getirisi ve işlem hacminin arasındaki ilişkisinin yanı sıra işlem hacminin davranışını anlamının piyasanın tahminlenmesi ve riskin minimize edilmesi hususunda söz konusu Endeksin Fraktal yapıya bir başka ifadeyle hisse senetlerinin uzun hafızaya sahip olup olmadığının test edilmesi konusunda özgün değer taşıdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkin Piyasa Hipotezi, Fraktal Piyasa Hipotezi, Borsa İstanbul, Hurst Üsteli.

Abstract

Purpose: This study aims to test the validity of the Fractal Market Hypothesis in Borsa Istanbul.

Design/Methodology: In this study, the daily returns of the top 10 firms with the highest trading volumes and the top 10 firms with the lowest trading volumes in the BIST All Index for the last 10 years are tested by obtaining Hurst Exponents through Rescaled range (R/S) analysis..

Findings: As a result of the analyzes, it was determined that the H exponentials are in the range of $0.5 < H < 1$ in all firms. In addition, the validity of the fractal structure in the BIST All Index was also tested and it was observed that the results obtained were also in the range of $0.5 < H < 1$. The findings obtained in this framework show that the BIST All Index and the firms included in the analysis are in the black noise range with a continuous trend.

Limitations: In the study, the data set is limited to the closing prices of the firms operating in the BIST All Index between 01.01.2014 and 24.01.2024.

Originality/Value: In addition to the relationship between stock return and trading volume, understanding the behavior of trading volume is thought to be of unique value in predicting the market and minimizing risk, in other words, in determining whether the index has a fractal structure, in other words, whether stocks have a long memory.

Keywords: Efficient Market Hypothesis, Fractal Market Hypothesis, Borsa Istanbul, Hurst Exponent

¹ Bu çalışma, 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Bozüyük'te düzenlenen 4. Uluslararası Bankacılık Kongresi'nde yazarlar tarafından sözlü olarak sunulan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş son halidir.

² Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fatihkonak@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6917-5082

³ Dr., diler.turkoglu@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5247-1590

1. GİRİŞ

Yatırımcıların etkin finansal ve yatırım kararları alması noktasında hisse senedi fiyat hareketlerinin modellenmesi ve tahmin edilmesi önemli rol oynamaktadır. Fama (1970) tarafından geliştirilen Etkin Piyasa Hipotezi yatırımcıların beklentilerinin aksine menkul kıymet fiyatlarının tüm bilgileri içerdiğini ve tahmin edilemeyeceğini dolayısıyla teknik analiz de mümkün olmadığını öne sürmektedir. Bir başka ifadeyle mevcut fiyatlar tüm bilgiyi yansıtmaktadır çünkü yatırımcıların hepsi bu bilgilere eşit erişime sahiptir yani insanların rasyonel olmaları sebebiyle kolektif akıllarına göre menkul kıymete buna göre değer vereceklerdir (Rachev vd, 1999: 24). Ancak Twersky ve Kahneman (1979) tarafından öne sürülen “Beklenti Teorisi” yatırımcı beklentilerine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu doğrultuda anomali ve bilişsel önyargılar kapsamında yapılan çalışmalar (Bostancı, 2003; Awad ve Daraghma, 2009; Palma ve Sartoris, 2016; Türkoğlu ve Konak, 2021) söz konusu hipotezin aksine menkul kıymet fiyatlarının tahminlenmesi konusuna yeni bir perspektif oluşturmuştur. Fraktal Piyasa Hipotezi (FPH), Etkin Piyasa Hipotezi'nin aksine yatırımcının yatırım ufku çerçevesinde bilginin değer kazanacağı ifade edilmektedir. Birbirinden farklı yatırım ufuklarının bilgiye farklı şekilde değer vermesi nedeniyle bilginin yayılması da eşit olmayacaktır. Dolayısıyla Etkin Piyasa Hipotezi'nde öne sürüldüğü üzere, fiyatlar mevcut tüm bilgileri yansıtmayabilir; ancak sadece söz konusu yatırım ufku için önem arz eden bilgileri yansıtabilmektedir (Peters, 1994: 49). Bir başka ifadeyle FPH, yatırımcıların bilgi ve yatırım ufuklarının davranışlar üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Geleneksel finans teorisinde bilgi genel bir unsur olarak ele alınmaktadır. Temel olarak yatırımcı, mevcut bilgiler nedeniyle bir menkul kıymeti satın almak, satmak veya elinde tutmak isteyen kişi olarak açıklanabilmektedir. Yatırımcı aynı zamanda rasyonel fiyat alıcısı, yani her zaman getiriyi maksimize etmek isteyen ve mevcut bilgilerin nasıl değerlendirileceğini bilen biri olarak kabul edilmektedir. Bilginin ve yatırımcıların genel vakalar olduğu genel finans yaklaşımı, her türlü bilginin tüm yatırımcıları eşit şekilde etkilediğini ima etmektedir (Rachev vd, 1999: 25). Fraktal Piyasa Hipotezinin amacı, gözlemlere uyan bir yatırımcı davranışı ve piyasa fiyatı hareketleri modeli vermektir. Piyasaların, ticaret için istikrarlı, likit bir ortam sağlamak için var olduğu bilinmektedir. Likidite, işlem hacmi ile aynı olarak değerlendirilmemektedir. En büyük çöküşlerin, düşük likidite ancak yüksek ticaret hacmi olduğunda meydana geldiği söylenebilmektedir. Düşük likidite, dengesiz ticaret hacmi olarak da ifade edilmektedir. EPH likidite hakkında net bir bilgi vermemekle birlikte likidite olsun ya da olmasın fiyatların her zaman adil olduğunu veya alternatif olarak her zaman yeterli likidite olduğunu varsaymaktadır. Bu nedenle, EPH kapsamında likidite ortadan kalktığında, "adil" bir fiyat elde etmek, ticareti herhangi bir maliyetle tamamlamak kadar önemli görülmemektedir (Peters, 1994: 42). Tablo 1' de Etkin Piyasa Hipotezi ve Fraktal Piyasa Hipotezi'nin benzerlikleri ve farklılıkları özet olarak ifade edilmektedir.

Tablo 1: Etkin Piyasa Hipotezi ve Fraktal Piyasa Hipotezinin Benzerlikleri ve Farklılıkları

	EPH Fama (1965, 1970)	FPH Peters (1991, 1994)
Temeller ve hipotezler	Piyasa dengesi, tam rekabet, yeterli bilgi, sürekli ve ılımlı fiyat artışı	Piyasa dengesizliği, fiyat artışlarının süresiz ve şiddetli olması, likiditenin belirlediği piyasa istikrarı
Yatırımcı özellikleri	Mükemmel rasyonellik, homojen beklentiler	Sınırlı rasyonellik, heterojen beklentiler
Pazar özellikleri	Doğrusallık, normallik, bağımsızlık	Doğrusal olmama, kendine benzerlik, uzun vadeli bağımlılık, açıklık
Pazar sınıflandırması	Zayıf form etkinliği, yarı güçlü form etkinliği, güçlü form etkinliği	Mono fractal, multi fractal
Dağıtım fonksiyonları	Fiyatın Brown hareketi, Gauss dağılımı	Fiyatın kesirli Brownian hareketi, Lévy dağılımı veya pareto-Lévy dağılımı
Öngörülebilirlik	Fiyat ve riskin öngörülemezliği	Tahmin edilebilirlik (kısa vadede fiyat, uzun vadede risk)

	EPH Fama (1965, 1970)	FPH Peters (1991, 1994)
Boyut	Topoloji boyutu (tam sayı)	Fraktal boyut (kesir)
Test yöntemleri	Sıralama ve tersine çevirme testi, alıştırma testi, korelasyon testi, varyans oranı testi vb.	R/S analizi, spektrum analizi, ölçeklendirme fonksiyonu, yerel tutucu üsler vb.
Başarı	Modern Portföy Teorisi	Fraktal Portföy Teorisi
Bağlantılar	EPH, FPH'nin özel bir durumudur; FPH, EPH'nin anlamını genişletir; EPH ve FPH'nin doğası gereği Tekdüzelik vardır.	

Kaynak: Liu vd, 2022

Fraktal Piyasa Hipotezi'ne göre piyasa, çok sayıda yatırım ufkunu kapsayan yatırımcılardan oluştuğunda istikrarlıdır. Bu durum, işlem gerçekleştirenler için likidite bolluğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra bilgi seti, uzun vadede olduğundan daha çok kısa vadede piyasa duyarlılığı ve teknik faktörlerle ilgilidir. Yatırım ufuklarının artmasıyla birlikte uzun vadeli temel bilgiler hâkim olmaktadır. Bu sebeple, fiyat değişikliklerinin meydana gelmesi sadece o yatırım ufku için önemli olan bilgileri yansıtabilmektedir. Fiyatlar, kısa vadeli teknik işlem ile uzun vadeli temel değerlemenin bir kombinasyonunu yansıtmaktadır. Bu nedenle, kısa vadeli işlemlerin uzun vadeli işlemlere nazaran daha değişken veya "gürültülü" olduğu söylenebilmektedir. Piyasadaki temel eğilim, değişen ekonomik ortama bağlı olarak beklenen kazançlardaki değişiklikleri yansıtmaktadır. Kısa vadeli eğilimler daha çok kalabalık davranış sonucu meydana gelmektedir (Peters, 1994: 49).

Fraktal Piyasa Hipotezi, fraktal piyasa analizine ekonomik ve matematiksel bir yapı vermektedir. Fraktal Piyasa Hipotezi aracılığıyla, kendine benzer istatistiksel yapıların neden var olduğunu ve riskin yatırımcılar arasında nasıl paylaşıldığı anlaşılabilir (Peters, 1994: 39). Bu doğrultuda Tablo 2'de Serilerin fraktal sınıflandırması gösterilmektedir.

Tablo 2: Serilerin Fraktal Sınıflandırması

Davranış Biçimi	Renk	Hurst Üsteli (H)
Kalıcı olmayan, ortalamadan sapan, negatif korelasyona sahip	Pembe Gürültü	$0 < H < 0,5$
Normal Dağılım(Gaussian Süreci)	Beyaz Gürültü	$H=0,5$
Brownian Hareketi, Wiener Süreci	Kahverengi Gürültü	$H=0,5$
Devamlı, trendi güçlendiren (Hurst Süreci)	Siyah Gürültü	$0,5 < H < 1$
Cauchy süreci (Cauchy dağılımı)	Cauchy Gürültü	$H=1$

Kaynak: Mulligan, 2004

Kahverengi gürültü veya Brownian hareketi, normal dağılmış beyaz gürültü sürecinin kümülatif toplamını ifade etmektedir. Brownian hareketindeki değişiklikler veya geri dönüşler beyaz gürültü olarak kabul edilmektedir. Fraktal istatistikler ise kahverengi ve beyaz gürültü için aynıdır çünkü kahverengi gürültünün tahmin sürecinin bir parçası olarak farklılaştırılması ve beyaz gürültünün sağlanması gerekmektedir (Mulligan, 2004: 158).

Tüm bu teorik alt yapı çerçevesinde çalışmanın amacı Borsa İstanbul Tüm Endeksi'nde faaliyet gösteren ve devamlılığı olan, işlem hacmi yüksek olan ilk 10 firma ile işlem hacmi en düşük olan ilk 10 firmanın 01/01/2014 ile 24/01/2024 tarihleri arasında günlük getirilerinden elde edilen verilerle tespit edilen Hurst Üsteli katsayıları aracılığıyla fraktal yapının varlığının araştırılmasıdır. Bu amaçla hisse senetlerinin uzun hafızaya sahip olup olmadığının tespit edilmesi hedeflenmektedir.

İçerik olarak çalışmaya bakıldığında literatür taramasına yer verildikten sonra veri seti ve metodoloji bölümü yer almaktadır. Bu bölümde analize dahil edilen firmalar hakkında bilgi verilmekle birlikte kullanılan yöntemden de bahsedilmiştir. Akabinde söz konusu yöntemden elde edilen bulgular, tablolar halinde sunulup yorumlanarak analiz ve bulgular bölümünde aktarılmıştır. Son olarak sonuç bölümünde çalışmanın genel değerlendirilmesi ve tartışması yapılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Geliştirilen tahmin modelleri düşük yatırım riskini garanti altına almak ve piyasa eğilimleri hakkında fikir sahibi olmak için çok sayıda araştırmaya ilham kaynağı olmuştur (Bratian vd, 2021: 1). Bu doğrultuda yerli ve yabancı literatürde Fraktal piyasanın geçerliliğini test eden çalışmalardan bazılarında bu bölümde değinilmektedir.

Mulligan (2004) çalışmasında Hurst üstelini, Mandelbrot-Levy üstelini ve fraktal boyutu tahmin etmek için beş kendine özgü fraktal analiz tekniğini kullanarak teknoloji hisse senedi fiyat serilerini incelemiştir. Yeniden ölçeklendirilmiş aralık analizi, güç-spektral yoğunluk analizi, pürüzlülük-uzunluk analizi, variogram veya yapı fonksiyonu yöntemi ve dalgacık analizi yöntemleri kullanılarak yapılan analizlerden elde edilen bulgular Etkin Piyasa Hipotezi'nin zayıf formuyla çelişmekle birlikte piyasa katılımcılarının teknoloji firmalarının özsermayelerini verimli bir şekilde değerlendirme konusunda yetersiz olduklarını ortaya koymaktadır.

Aygören (2008) çalışmasında İMKB-100 Endeksinde faaliyet gösteren firmaların 1987-2007 tarihleri arasındaki günlük kapanış verileriyle Fraktal Piyasa Teorisinin geçerliliğini test etmişlerdir. Hurst Üsteli analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada söz konusu endekste fraktal yapının mevcut olduğu tespit edilmiştir. Günay (2015) ise çalışmasında 2000-2014 yılları arasında BİST 100 Endeksi'nin getirileri ve işlem hacminin fraktal yapıda olup olmadığını araştırmışlardır. Analiz yöntemi olarak uygulanan Dönüştürülmüş Genişlik analizi, Eğilimden Arındırılmış Dalgalanma Analizi ve modifiye GPH analizi sonuçlarına göre BİST 100 Endeksi'nde fraktal piyasa hipotezinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir.

Moralı ve Uyar (2018) çalışmalarında kıymetli madenler piyasasında fraktal yapının geçerli olup olmadığını araştırdıkları çalışmalarında altın, gümüş, platin ve paladyum kıymetli madenlerinin günlük, haftalık, çeyreklik ve aylık getirileriyle elde edilen verilerle Hurst Üsteli katsayısı tahmin etmişlerdir. R/S tekniği kullanılarak yapılan analizler neticesinde serilerin fraktal yapısına ait bulgular elde edilmiştir. Benzer şekilde Hatipoğlu ve Bozkurt (2018) çalışmalarında Amerika, İngiltere, Türkiye ve Rusya finansal piyasalarının uzun hafıza özelliği gösterip göstermediğini test etmeyi amaçlamışlardır. 2003-2015 yılları arasında günlük verilerle yapılan Eğilimden Arındırılmış Dalgalanma Analizi ve Hurst Üssel Katsayısı yöntemleri uygulanmıştır. Yapılan analizler neticesinde gelişmekte olan ülkelerin piyasalarının gelişmiş ülkelerin piyasalarından daha etkin olduğu bir başka ifadeyle rassal bir yürüyüş sergilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Bratian vd (2021) çalışmalarında finansal piyasa endeksleri için getiri dağılımlarının nasıl uygun şekilde modelleneceğini, özellikle de hangi geometrik Brownian hareketi (GBM) ve geometrik kesirli Brownian hareketi (GFBM) dinamik denklemlerinin S&P 500 ve Stoxx Europe 600 hisse senedi endekslerinin gelişimini en iyi tanımladığını göstermeyi amaçlamışlardır. Simülasyon sonuçları, analiz edilen piyasalarda fraktal yapı görüldüğünde GFBM'nin borsa endekslerini tahmin etmek için GBM'ye göre daha uygun olduğunu göstermektedir. Farklı bir bakış açısıyla Aygören ve

Uyar (2022) alışmalarında Londra Menkul Kıymetler Borsası'nda Modern Portföy Teorisinin ve Etkin Piyasa Hipotezi'nin geçerliliğini sorgulamayı amaç edinmişlerdir. Londra Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 92 firmanın getirileri ile elde edilen Hurst Üstelleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 5000 adet portföy oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra sapmaların davranışlarını tespit etmek için Lyapunov üsleri analize dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular portföy getirileri ile Hurst üsleri arasında etkin sınır ilişkisinin varlığını göstermektedir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Teknik analistler, fiyat ve hacim verilerinin gelecekteki fiyat hareketlerine ilişkin gösterge olduğunu ve bu verileri inceleyerek getirileri yönlendiren temel bilgiler hakkında bilgi elde edilebileceğini iddia etmektedirler. İşlem hacmi piyasayı tanımlamaktan ziyade piyasanın davranışını etkilemektedir (Blume, vd. 1994). Dolayısıyla, hisse senedi getirisi ile işlem hacmi arasındaki ilişkiyi anlamının yanı sıra, işlem hacminin davranışını incelemek de piyasanın geleceğini tahmin etme imkanı sunmaktadır. (Yılancı ve Bozoklu, 2014:212). Bu motivasyonla çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da 01/01/2014 ile 24/01/2024 tarihleri arasında veri devamlılığı gösteren ve işlem hacmi yüksek olan ilk 10 firma ile işlem hacmi en düşük olan ilk 10 firmanın günlük getirilerinden elde edilen verilerle elde edilen Hurst Üsteli katsayıları aracılığıyla fraktal yapının varlığının araştırılmasıdır. Çalışmada verilerin 10 yıllık seçilmesinin sebebi uzun dönem verilerin, uzun vadeli trendleri ve döngüleri daha iyi anlamaya yardımcı olmasının yanı sıra daha fazla verinin istatistiksel modellerin güvenilirliğini artırmasıdır. Bu amaç doğrultusunda hisse senetlerinin uzun hafızaya sahip olup olmadığının tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Bu çerçevede analize dâhil edilen firmalar, firmaların ortalama işlem hacimleri ve dahil oldukları sektörler Tablo 2'te gösterilirken ilgili veriler Datastream veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 3: Analize Dahil Edilen Firmaların İşlem Hacmi Sıralaması

Firma	İşlem Hacmi Ortalaması	Sektör
KAPLM	75243.52	İMALAR / KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ BASIM
SARKY	65438.35	İMALAR / ANA METAL SANAYİ
PENGD	42654.69	İMALAR / GIDA, İÇECEK VE TÛTÛN
ARSAN	40584.02	İMALAR / TEKSTİL, GİYİM EŞYASI VE DER
YUNSA	37317.75	İMALAR / TEKSTİL, GİYİM EŞYASI VE DERİ
ERBOS	35372.28	İMALAR / ANA METAL SANAYİ
GUBRF	28350.18	
FRIGO	22602.09	İMALAR / GIDA, İÇECEK VE TÛTÛN
KRDMD	20321.09	İMALAR / ANA METAL SANAYİ
İNTEM	17378.32	TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET / TOPTAN TİCARET
AKSUE	132.39	ELEKTRİK GAZ VE SU / ELEKTRİK GAZ VE BUHAR
ESCOM	126.69	TEKNOLOJİ / BİLİŐİM
LUKSK	84.59	İMALAR / TEKSTİL, GİYİM EŞYASI VE DERİ
BRSAN	81.10	İMALAR / ANA METAL SANAYİ
CMBTN	57.74	İMALAR / TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI
DYOBY	51.73	MALAR / KİMYA İLAÇ PETROL LASTİK VE PLASTİK ÜRÜNLER
KNFRT	48.51	İMALAR / GIDA, İÇECEK VE TÛTÛN
CEMTS	43.16	İMALAR / ANA METAL SANAYİ
MAALT	40.89	OTELLER VE LOKANTALAR / KONAKLAMA
EMKEL	30.75	İMALAR / METAL EŞYA MAKİNE ELEKTRİK Lİ CİHAZLAR VE ULAŞIM ARAÇLARI

Çalışmanın amacı kapsamında söz konusu firmaların H üstellerinin tahmin edilmesi için Dönüőtürölmüş Genişlik (Rescaled range, R/S) yöntemi ile analiz yapılmıştır.

3.1. Dönüştürülmüş Genişlik (Rescaled Range, R/S) Analizi

Hurst (1951) ve Mandelbrot, karmaşık bir davranış sergileyen belirli bir nesne sınıfını tanımlamak için fraktal modelini ileri sürmüşlerdir. Mandelbrot tarafından ilk kez finansal verilere uygulanan Fraktal görünüm temel bir prensipten başlamakta ve bir nesneyi farklı ölçeklerde, farklı çözünürlük dereceleriyle analiz etmek ve sonuçları karşılaştırmak, ilişkilendirmek için kullanılmaktadır. Zaman serileri için bu durum saatlikten günlük, aylık ve yıllık olmak üzere farklı "zaman ölçütlerinin" kullanılması anlamına gelmektedir. Bu, sabit bir zaman aralığı boyutuna sahip düzenli aralıklı gözlemlere odaklanan geleneksel zaman serisi analizinden çok farklı bir analiz yöntemi olarak bilinmektedir (Müller vd, 1993: 1). Hurst Üsteli serilerin uzun hafızalarını analiz etmek için istatistiksel bir yöntem olan yeniden ölçeklendirilmiş aralık analizi olarak geliştirilmiştir. Dönüştürülmüş genişlik analizi, fraktal veri modellemenin merkezi aracı olarak ifade edilmektedir. Bahsi geçen analizde maksimum ve minimum kümülatif değerler arasındaki fark ve gözlemlenen değerlerden standart sapma olmak üzere iki faktör kullanılmaktadır (Kale ve Butar, 2005 :10).

Piyasaların rasgele yürüyüş sergilediğini ve normal dağılımla en iyi şekilde tanımlandığını öne süren Gauss Hipotezi, bir dizi bağımsız, aynı şekilde dağıtılmış rastgele değişkenlerin sınırlayıcı dağılımının normal dağılım olduğunu göstermektedir. Ancak standart Gauss istatistikleri çok kısıtlayıcı varsayımlar altında en iyi şekilde çalışmaktadır. Bunun yanı sıra normal dağılımda süreçlerin rastgele olduğu ve dolayısıyla normal dağılımla limitte tanımlandığı varsayımı altında çok sayıda pratik uygulama ortaya konuştur (Peters, 1994: 197). Buna ek olarak Gauss dışı davranışın dikkate alınmasının ilgili olduğu durumlarda fraktal geometri, finansal modelleme analizinde yardımcı olabilmektedir. Bu durum Fraktal Piyasa Hipotezinin temelini oluşturmaktadır ve en çok fiyat hareketlerinin 'ılımlı' veya 'laminer' varsayımları tam olarak takip etmediği ve uzun vadeli bağımlılığın veya piyasa 'hafızasının' olduğu belirtilen durumlarda geçerli olmaktadır (Blackledge ve Lamphere, 2021: 41). Çalışmada uygulanan R/S analizi parametrik olmayan bir yöntem olması, normal dağılıma ihtiyaç duyulmadığı anlamını taşımaktadır.

Zaman serilerinde gözlenen varyansta durağan olmama problemini çözmek için logaritmik dönüşüm formülü kullanılmıştır:

$$R_t = \ln(P_t - P_{t-1}) * 100 \quad (1)$$

R_t = hisse senedinin t dönemine ait getirinin logaritması

P_t = hisse senedinin t dönemindeki fiyatı

P_{t-1} = hisse senedinin t-1 dönemindeki fiyatı

Geleneksel zaman serisi analizinde, tüm sistemlerin rastgele yürüyüşte olduğu varsayılmaktadır. Sermaye piyasalarında çoğu serinin uzun hafıza etkileri yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Uzun hafıza, trendlerin ortaya çıkmasına neden olmakta ve sadece uzun hafıza etkisinin ve piyasanın önyargısındaki değişimin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir. R/S analizi yoluyla, bu uzun bellek etkisinin var olup olmadığı ve gürültü sürecinin olup olmadığı değerlendirilmiştir. (Peters, 1994: 274).

R/S analizi bir zaman serisinin ortalamasından sapmalarının kısmi toplamalarının aralığını standart sapmasına göre yeniden ölçeklendirmektedir. Sürekli bileşik getiriler $\{r_1, r_2, \dots, r_t\}$ dizisi olması durumunda τ tahmin döneminin uzunluğunu, $\bar{r}_\tau$ örnek ortalamasını ifade etmektedir. R/S istatistiği şu şekilde gösterilmektedir (Bariviera, 2011: 4):82

$$(R/S)_\tau \equiv \frac{1}{S_t} \left[\max_{1 \leq t \leq \tau} \sum_{t=1}^t (r_t - \bar{r}_\tau) - \min_{1 \leq t \leq \tau} \sum_{t=1}^t (r_t - \bar{r}_\tau) \right] \quad (2)$$

$$S_t \equiv \left[\frac{1}{t} \sum_{t=1}^t (r_t - \bar{r}_\tau) \right]^{1/2} \quad (3)$$

$$(R/S)_\tau = (\tau/2)^H \quad (4)$$

Bu yöntem Hurst üstelinin sayısal değerini elde etmek için geliştirilen çeşitli metodolojiler arasında en yaygın olanıdır. Temel istatistik için bir dağılım teorisinin olmayışı ve açık kısa vadeli bağımlılık yapılarının varlığına olan hassasiyeti, standart R/S analizini daha uygulanabilir kılmaktadır (Bratian vd: 4).

4. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren firmalardan 01/01/2014 ile 24/01/2024 tarihleri arasında işlem hacimleri en yüksek 10 firma (Sırasıyla Kaplamin, Sarkuysan, Penguen, Arsan, Yunsa, Erbosan, Intem, Gübre Fabrikaları, Frigo, Kardemir 'D') ile en düşük 10 firmanın (Sırasıyla Emek Elektrik, Marmaris Altinyunus, Cemtaş, Konfrut, Dyo, Çimbeton, Borusan, Lüks Kadife, Escort, Aksu Enerji) günlük getirilerinden elde edilen verilerde Fraktal Piyasa Hipotezinin varlığının test edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu firmalara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 4: İşlem Hacmi En Yüksek İlk 10 Firmaya Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Kaplamin	Sarkuysan	Penguen	Arsan	Yünsa	Erbosan	Gübre	Frigo	Kardemir	İntema
Ortalama	0.0021	0.0018	0.0015	0.0016	0.0019	0.0018	0.0019	0.0026	0.0016	0.0023
Standart Sapma	0.0392	0.0240	0.0325	0.0291	0.0323	0.0290	0.0290	0.0404	0.0281	0.0374
Basıklık	4.4582	4.8816	4.5936	6.9150	6.1129	3.5179	3.7534	4.2748	1.7909	4.9649
Çarpıklık	0.7184	0.7904	0.5529	0.0662	0.9286	0.6680	0.4429	0.7819	0.2881	1.2114
Max.	-0.2000	-0.1052	-0.1997	-0.1897	-0.1982	-0.1153	-0.1033	-0.2001	-0.1225	-0.1429
Min.	0.2192	0.1486	0.2018	0.2000	0.2000	0.1994	0.1807	0.2001	0.1363	0.2000
Gözlem	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625

Tablo 5: İşlem Hacmi En Düşük İlk 10 Firmaya Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Emek	Marmaris	Cemtaş	Konfurt	Dyo	Çimbeton	Borusan	Lüks Kadife	Escort	Aksu
Ortalama	0.0007	0.0017	0.00223	0.00225	0.00209	0.0016	0.00199	0.00184	0.00225	0.00218
Standart Sapma	0.03294	0.03963	0.03405	0.03010	0.03277	0.0329	0.03078	0.02654	0.033401	0.03392
Basıklık	325.803	155.064	3.54653	4.39867	4.100863	6.0854	4.33605	3.18000	4.499689	2.7202
Çarpıklık	-10.1591	-5.49486	0.80458	0.61597	0.82677	0.5145	0.48586	0.30741	1.016023	0.56706
Max.	-0.99841	-0.99574	-0.16623	-0.16718	-0.1251	-0.1990	-0.17607	-0.12029	-0.13025	-0.14684
Min.	0.21574	0.19872	0.20000	0.19963	0.21045	0.1993	0.21040	0.1956	0.199999	0.1952
Gözlem	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625	2625

Gözlem sayısının 2625 olduğu veri setinin incelendiği Tablo 4 ve 5'te veri setine dahil edilen firmalar için ortalama, medyan, maksimum, minimum, standart sapma değerleri ile analize dahil edilen serilerin arpıklık ve basıklık dereceleri tanımlayıcı istatistik verileri ile tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Borsa İstanbul Tüm Endeksi'nin günlük getiri de alınarak Endeks kapsamında Fraktal yapı da analiz edilmiştir. Çalışmada analize dahil edilen firmaların dnştrlmş getirilerinin kümülatif toplamı ile standart sapmalarının oranlanması aracılığı ile bulunan R/S değerlerinin ortalamalarının logaritması ve gözlem sayılarından oluşturulan verilerin logaritması alınarak elde edilen Hurst stelleri Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Analiz Sonucunda Tahmin Edilen Hurst stel Sayısı

Firma	H stelleri	P-Değerleri
BİST TÜM	0,57	0.008851074***
KNFRT	0.52	0.113791858

Firma	H üstelleri	P-Değerleri
AKSUE	0.53	0.181242265
ARSAN	0.54	0.119887904
SARKY	0.54	0.039446602**
EMEKEL	0.55	0.045874278**
MAALT	0.55	0.001591353***
PENGD	0.56	0.004512678***
CEMTS	0.56	0.006427031***
FRIGO	0.56	0.004716977***
ERBOS	0.57	0.000280491***
CMBTN	0.57	0.010396524**
DYOBY	0.57	0.001531156***
LUKSK	0.57	0.000401444***
İNTEM	0.57	0.001598794***
KAPLM	0.58	0.0001***
YUNSA	0.58	0.00204923***
KRDMD	0.59	0.002283149***
BRSAN	0.59	0.000189437***
GUBRF	0.63	0.0000001***
ESCOM	0.64	0.00046369***

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılıkları ifade etmektedir. $0 < p < 0.01$ ise %1 düzeyinde anlamlı etki, $0.01 < p < 0.05$ ise %5 düzeyinde anlamlı etki, $0.05 < p < 0.1$ ise %10 düzeyinde anlamlı etki olduğunu ifade etmektedir.

Borsa fiyat değişiklikleri gibi uzun vadeli döngüsel kara gürültü ortaya çıkmaktadır. Hurst süreci, siyah gürültünün ortaya çıkmasının olası bir açıklaması olarak tanımlanmaktadır. Siyah gürültü aynı zamanda yukarı ve aşağı ani süresiz hareketlere işaret etmektedir. Bu süresiz hareketler, siyah gürültü süreçlerinin frekans dağılımının ortalama yüksek zirvelere ve kalın kuyruklara sahip olmasına neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle eğer sistem bir önceki dönemde artış gösterdiyse, bir sonraki dönemde de artmaya devam etmesi muhtemeldir. Kalıcı zaman serilerinin uzun bir "belleği" bulunmakla birlikte güncel olaylarla gelecekteki olaylar arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığı iddia edilebilmektedir (Peters, 1994: 310).

Bu perspektifte Hurst üstellerinin yanı sıra yapılan analiz neticesinde bulgularan olasılık (P) değerleri Tablo 6'da gösterilmektedir. Yapılan analiz sonuçlarına göre BİST Tüm Endeksi ve işlem hacmi en yüksek 10 firma ile en düşük 10 firma arasından Konfurt gıda, Aksu ve Arsan tekstil'e ait olasılık değerleri anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla bu firmaların H üstelleri siyah gürültü aralığında olmasına rağmen uzun hafızaya sahip olduğu söylenememektedir. Aksine diğer 17 firmanın ve kendi özelinde BİST Tüm Endeksi'nin olasılık değerleri anlamlı bulunmakla birlikte, Hurst üsteli değerlerinin $0.5 < H < 1$ aralığında olan siyah gürültü olarak adlandırılan devamlı ve trendi güçlendiren bir süreçte olduğu tespit edilmiştir. Diğer tüm değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında elde edilen bulgularla BİST Tüm Endeksi'nin tesadüfi bir davranış sergilemediğini ortaya koymakla birlikte, uzun hafızalı fraktal bir yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir.

5. SONUÇ

Menkul kıymet piyasasının rassal bir yürüyüş gösterdiği ve dolayısıyla getirilerinin tahmin edilmesinin başka bir ifadeyle anormal getiri elde edilmesinin mümkün olmadığı yönünde bir tez ortaya koyan Fama (1970) Etkin Piyasa Hipotezi ile beklenen faydaya vurgu yapmaktadır. Beklenen fayda teorisinin asine Twersky ve Kahneman (1979) tarafından ileri sürülen beklenti teorisi ile yapılan ampirik çalışmalar anomalileri destekler niteliktedir. Bu kapsamda Etkin Piyasa Teorisinin karşıt tezi olarak kabul edilen Fraktal Piyasa Teorisi yatırımcının irrasyonel olduğu kabulüyle elde edilen bilgilerin yatırımcıların davranışları üzerinde etkisi olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla riski minimize etmek amacıyla piyasanın uzun hafızaya başka bir ifadeyle Fraktal bir yapıya sahip olup

olmadığının tespit edilmesi piyasa katılımcıları açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı 01.01.2014 ile 24.01.2024 tarihleri arasında BİST Tüm Endeksi'nde Fraktal yapının geçerliliğinin test edilmesidir. Bu amaçla BİST Tüm Endeksi'nde faaliyet gösteren firmalardan işlem hacmi en yüksek 10 firma ile en düşük 10 firmanın günlük getirilerinden elde edilen verilerle uzun piyasa hafızasının test edilmesinde kullanılan Dnştrlmş Genişlik (Rescaled Range, R/S) Analizi uygulanmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre analize dahil edilen 20 firmadan 3 firma dışında anlamlılık değeri kapsamında Hurst üsteli değeri 0.5<H<1 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bulgular bu 17 firmanın devamlı ve trendi güçlendiren siyah gürültü sürecinde olduğu yönündedir. Dolayısıyla söz konusu firmaların uzun hafızalı bir yapıya sahip olduğu söylenilmektedir. Bu bulguların yanı sıra BİST Tüm Endeksi zelinde Fraktal yapının varlığına dolayısıyla uzun hafızanın varlığına rastlanmıştır. Başka bir ifadeyle piyasanın rassal yürüyüş sergilemediği söylenilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmadan elde edilen bulgular Aygören (2008); Moralı ve Uyar (2018) alışmaları ile uyumluluk göstermekle birlikte Günay (2015) alışmasıyla çelişmektedir. Çalışmanın Fraktal yapıların piyasa dinamikleri üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, yatırımcıların ve analistlerin karar alma süreçlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sonraki çalışmalarda menkul kıymet piyasasında fraktal yapının test edilmesinin yanı sıra emtia piyasasında ya da kripto para piyasasında uzun hafızanın benzer veya ilave yöntemlerle ampirik olarak ölçülmesinin ve değeriendirilmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Awad, I., & Daraghma, Z. (2009). Testing the weak-form efficiency of the Palestinian securities market. <https://dspace.alquds.edu/handle/20.500.12213/895>.
- Aygören, H. (2008). Istanbul menkul kıymetler borsasının fractal analizi. *Dokuz Eyll Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakltesi Dergisi*, 23(1), 125-134. <https://dergipark.org.tr/en/pub/deuiibfd/issue/22743/242747>
- Aygören, H., & Uyar, U. Portfolio selection and fractal market hypothesis: Evidence from the London stock exchange Portföy seçimi ve fraktal piyasalar: Londra borsasından kanıtlar. doi: 10.5505/pajes.2022.57267
- Bariviera, A. F. (2011). The influence of liquidity on informational efficiency: The case of the Thai Stock Market. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 390(23-24), 4426-4432. <https://doi:10.1016/j.physa.2011.07.032>
- Blackledge, J., & Lamphiere, M. (2021). A review of the fractal market hypothesis for trading and market price prediction. *Mathematics*, 10(1), <https://doi.org/10.3390/math10010117>
- Blume, L., Easley, D., & O'hara, M. (1994). Market statistics and technical analysis: The role of volume. *The journal of finance*, 49(1), 153-181. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1994.tb04424.x>
- Bostancı, F. (2003). *Davranışçı Finans*. İstanbul: Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi. <https://spk.gov.tr/data/61e48fc71b41c60d1404d68a/82c580bf7800e8553eee6a11143a1cf2.pdf>

- Brătian, V., Acu, A. M., Oprean-Stan, C., Dinga, E., & Ionescu, G. M. (2021). Efficient or Fractal market hypothesis? A stock indexes modelling using geometric brownian motion and geometric fractional brownian motion. *Mathematics*, 9(22), 2983. <https://doi.org/10.3390/math9222983>
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417. <http://gesd.free.fr/fama1970.pdf>
- Günay, S. (2015). BİST100 Endeksi fiyat ve işlem hacminin fraktallık analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(1), 35-50. <https://dergipark.org.tr/en/pub/doujournal/issue/66672/1043086>
- Hurst, H. E (1951). *Long-term storage capacity of reservoirs*. Trans. Amer. Soc. Civ. Engrs, Vol. 116. <https://ascelibrary.org/doi/abs/10.1061/TACEAT.0006518>
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291. https://doi.org/10.1142/9789814417358_0006
- Kale, M. D., & Butar, F. B. (2005). Fractal analysis of time series and distribution properties of Hurst exponent (Doctoral dissertation, Sam Houston State University). <http://w.msme.us/2011-1-2.pdf>.
- Liu, G., Yu, C. P., Shiu, S. N., & Shih, I. T. (2022). The Efficient Market Hypothesis and the Fractal Market Hypothesis: interfluves, fusions, and evolutions. *Sage Open*, 12(1), <https://doi.org/10.1177/21582440221082137>.
- Moralı, T., & Umut, U. (2018). Kıymetli metallere piyasasının fraktal analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2203-2218. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.441151>.
- Mulligan, R. F. (2004). Fractal analysis of highly volatile markets: an application to technology equities. *The quarterly review of economics and finance*, 44(1), 155-179. [https://doi.org/10.1016/S1062-9769\(03\)00028-0](https://doi.org/10.1016/S1062-9769(03)00028-0).
- Müller, U., Dacorogna, M., Dav, R., Pictet, O., Olsen, R., & Ward, J. (1993). Fractals and Intrinsic Time qA Challenge to Econometricians. 4.International AEA Conference on Real Time Econometrics, 14 15October 1993. <http://finance.martinsewell.com/stylized-facts/scaling/Muller-et al1993.pdf>
- Palma, A., & Sartoris, A. (2016). Weak-Form Market Efficiency of the Brazilian Exchange Rate: Evidence from an Artificial Neural Network Model. *Latin American Business Review*, 17(2), 163-176. <https://doi.org/10.1080/10978526.2016.1171720>
- Peters, E. E. (1994). *Fractal market analysis: applying chaos theory to investment and economics* (Vol. 24). John Wiley & Sons. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=_bkoySKyc_cC&oi=fnd&pg=PA39&dq=Fractal+market+analysis:+applying+chaos+theory+to+investment+and+economics+&ots=sQvfttY4DH&sig=stIIuXPbzJTfBSdfcR0nI3caRM&redir_esc=y#v=onepage&q=Fractal%20market%20analysis%3A%20applying%20chaos%20theory%20to%20investment%20and%20economics&f=false.
- Rachev, S. T., Weron, A., & Weron, R. (1999). CED model for asset returns and fractal market hypothesis. *Mathematical and computer modelling*, 29(10-12), 23-36. [https://doi.org/10.1016/S0895-7177\(99\)00090-4](https://doi.org/10.1016/S0895-7177(99)00090-4)
- Türkoğlu, D., & Konak, F. (2021). Pazartesi anomalisine farklı bir bakış: ABD ve Avrupa Borsaları üzerine bir uygulama. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-20. <https://doi.org/10.47140/kusbder.865306>

Yilanci, V., & Bozoklu, Ő. (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi. *Ege Academic Review*, 14(2). <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=41cd3c29-17ef-44c9-a57a-7dbd4d491237%40redis>

Kurumsal Sürdürülebilirlik Üzerinde Cinsiyet ve Kültürel Çeşitliliğin Etkisi¹

The Impact Of Gender And Cultural Diversity On Corporate Sustainability

İsmail Hakkı ÜNAL², Hüseyin TEMİZ³, Fevzi Serkan ÖZDEMİR⁴

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, kuruluşların sürdürülebilirlik raporlamalarındaki performanslarının açıklanmasında, kuruluşların yönetim kurullarında görev alan bireylerin cinsiyet ve kültürel çeşitliliklerinin etkisinin tespit edilmesidir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmanın amacı doğrultusunda 35 ülkeden 436 kuruluşun 2015-2020 yılları arasındaki toplam 1612 kuruluş-yıllık veri seti kullanılmış ve panel regresyon analizi yapılmıştır. Kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının ölçülebilmesi için ESG bilgilerini yayınlama konusundaki niteliksel anlamdaki performansları ve ESG bilgilerini niceliksel olarak açıklama düzeyleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ayrıca temel ESG boyutunun yanı sıra ESG boyutunun alt bileşenleri kapsamında da modeller oluşturulmuş ve analiz edilmiştir. İlgili kuruluşlarda görev alan bireylerin cinsiyet ve kültürel çeşitlilikleri ise çeşitlilik skoru (diversity score) ile ölçülmüştür. Analizlerin daha açıklayıcı olabilmesi için kontrol değişkenleri ve kukla değişkenler de kullanılmıştır. Veri setinin yapısı gereği analizlerde standart hataların ortaya çıkabilmesi olasıdır. Bu nedenle modeller standart hatalara karşı dirençli olacak şekilde sağlamlaştırılmıştır.

Bulgular: Analiz sonucunda, ilgili kuruluşların yönetim kurullarında görev alan bireylerin cinsiyet ve kültürel çeşitliliklerinin, kuruluşların sürdürülebilirlik performansının açıklanmasında anlamlı bir etkisinin olduğuna ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulguların hassaslığı, standart hatalara karşı dirençli alternatif tahmin yöntemleri aracılığıyla da değerlendirilmiş ve bu kapsamda elde edilen bulgularla tutarlı olduğu gözlemlenmiştir.

Sınırlılıklar: Bu araştırmada, gözlemlenmeyen değişkenlerin potansiyel etkisi ve bulguların farklı bağlamlara genelleştirilebilirliği gibi belirli sınırlamalar kabul edilmiştir.

Özgünlük/Değer: Bu araştırma, paydaşlar tarafından finansal olmayan bilgilere yönelik artan talep ve kuruluşlar tarafından gönüllü raporlamaya artan odaklanma nedeniyle önemlidir. Bu araştırma, sürdürülebilirlik performansında bireysel özelliklerin, özellikle cinsiyet ve kültürel çeşitliliğin rolünü inceleyerek mevcut literatürdeki bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, ESG, Cinsiyet, Kültür.

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to determine the impact of gender and cultural diversity of individuals working within organizations' board on the explanation of organizations' sustainability reporting performance.

Design/Methodology: For this purpose, a panel regression analysis was conducted using a dataset of 1,612 organization-year observations from 436 organizations across 35 countries between 2015-2020. To measure the sustainability performance of organizations, their qualitative performance in disclosing ESG information and the level of quantitative disclosure of ESG information were evaluated separately. In addition to the main ESG dimension, models were also created and analyzed within the scope of sub-components of the ESG dimension. The gender and cultural diversity of individuals working in relevant organizations were measured using a diversity score. To make the analyses more explanatory, control variables and dummy variables were also used. Due to the structure of the dataset, the occurrence of standard errors in the analyses is possible. Therefore, the models were robustified to be resistant to standard errors.

Findings: As a result of the analysis, it was found that the gender and cultural diversity of individuals working in the relevant organizations' board have a significant impact on the explanation of the organizations' sustainability performance. The sensitivity of the findings obtained from the research was also evaluated through alternative estimation methods resistant to standard errors, and it was observed that the findings were consistent within this scope.

Limitations: This research acknowledges certain limitations, such as the potential influence of unobserved variables and the generalizability of the findings to different contexts.

Originality/Value: This research is essential due to the growing demand for non-financial information by stakeholders and the increasing focus on voluntary reporting by organizations. This research aims to fill a gap in the existing literature by examining the role of individual characteristics, specifically gender and cultural diversity, in sustainability performance.

Keywords: Sustainability, ESG, Gender, Culture.

¹ Bu çalışma "2. Uluslararası Sigortacılık, Bankacılık ve Finans Sempozyumu" 'da sunulan "Kurumsal Sürdürülebilirlik Üzerinde Cinsiyet ve Kültürel Çeşitliliğin Etkisi" başlıklı özet bildirinin genişletilmiş halidir.

² Arş. Gör. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ishakkunal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4465-9045

³ Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, huseyin.temiz@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0735-8884

⁴ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, fsozdemir@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0641-6352

1. GİRİŞ

Modern küresel iş dünyasında, kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, kuruluşların uzun vadeli başarı ve rekabet avantajı elde etme çabalarının temelini oluşturur. Kurumsal sürdürülebilirlik, kuruluşların ekonomik, çevresel ve sosyal performanslarını dengelerken hem kârlılığı artırmayı hem de topluma olumlu katkılar sağlamayı hedefleyen bütüncül bir yaklaşımdır. Bu çerçevede, kurumsal sürdürülebilirlik kavramı önemini her geçen gün arttırmaktadır.

Kurumsal sürdürülebilirlik, kuruluşların ekonomik başarılarını sürdürürken çevresel ve sosyal sorumluluklarını da yerine getirmesini ifade eder. Bu kavram, kuruluşların uzun vadeli değer yaratma kapasitelerini artırmak için ekonomik, çevresel ve sosyal performanslarını entegre etmelerini gerektirir. Kurumsal sürdürülebilirlik, sadece kârlılığı artırmakla kalmaz, aynı zamanda kuruluşların itibarını güçlendirir, risk yönetimini iyileştirir ve yatırımcı, müşteri ve çalışanlar gibi paydaşlarla daha güçlü ilişkiler kurulmasına olanak tanır. Kurumsal sürdürülebilirlik kavramının öneminin arttırılmasıyla birlikte kuruluşların kurumsal sürdürülebilirlik konularındaki performanslarının ölçülmesi ve kamuoyuyla performans sonuçlarının açıklanması gerekliliği doğmuştur.

Sürdürülebilirlik raporlama skorları, kuruluşların çevresel, sosyal ve yönetim (Environmental, Social, and Governance - ESG) performanslarını değerlendiren ve karşılaştıran ölçütlerdir. Bu skorlar, yatırımcılar, paydaşlar ve diğer ilgililer için kuruluşların sürdürülebilirlik konusundaki performanslarını anlamalarına yardımcı olur. Sürdürülebilirlik raporlama skorları, genellikle çeşitli kriterler ve göstergeler kullanılarak hesaplanır ve birçok bağımsız kuruluş tarafından sağlanır. Sürdürülebilirlik raporlama skorları, kuruluşların çevresel, sosyal ve yönetim performanslarını objektif ve karşılaştırılabilir bir şekilde değerlendirmeye yarayan önemli araçlardır. Bu skorlar, kuruluşların sürdürülebilirlik konusundaki başarılarını ölçer ve çeşitli paydaşlar için önemli bir bilgi kaynağı sağlar. Kuruluşlar için, sürdürülebilirlik skorlarını iyileştirmek hem rekabet avantajı elde etmek hem de uzun vadeli başarı ve itibar kazanmak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle kuruluşların de sürdürülebilirlik konularıyla ilgili performanslarını arttırabilmek adına bu konulara etki eden faktörlere önem vermeleri gerekmektedir. Kuruluşların yönetim kurulunda yer alan bireylerinin cinsiyet ve kültürel çeşitlilikleri de sürdürülebilirlik performansını etkileyebilecek faktörlerden kabul edilebilir.

Cinsiyet çeşitliliği, iş gücünde ve yönetim pozisyonlarında kadın ve erkeklerin mümkün olduğunca eşit şekilde dağılım göstermesini ifade eder. Kuruluşlarda cinsiyet çeşitliliği, cinsiyet eşitliği açısından önemli olmanın ötesinde, kuruluşların performansı ve yenilik kapasitesi açısından da kritik bir rol oynar. Kadınların yönetim pozisyonlarına katılımı, kuruluşların daha dengeli ve adil kararlar almasına olanak tanıyan bir yapı oluşturulmasına katkı sağlar. Yapılan araştırmalar, kadınların yönetim kurullarında ve üst düzey yönetimde temsil edilmesinin, kuruluşların finansal performansını, kurumsal yönetim performanslarını ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) taahhütlerini artırdığını göstermektedir.

Kültürel çeşitlilik ise, farklı etnik, dini, dilsel ve coğrafi kökenlerden bireylerin yönetim kademelerinde temsil edilmesini ifade eder. Farklı kültürel arka planlara sahip yöneticiler, çeşitli bakış açıları ve deneyimlerin bir araya gelmesiyle kuruluşların daha yaratıcı ve yenilikçi çözümler üretmesine katkıda bulunur. Kültürel çeşitlilik, özellikle küresel pazarlarda faaliyet gösteren kuruluşlar için büyük önem taşır. Farklı kültürel geçmişlere sahip yöneticiler, kuruluşların uluslararası piyasalarda daha etkin bir şekilde faaliyet göstermesine ve çeşitli müşteri segmentlerine daha iyi hizmet sunmasına yardımcı olacaktır.

Cinsiyet ve kültürel çeşitliliğin kurumsal sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri farklı boyutlarda kendini gösterir. İlk olarak, çeşitliliğin kuruluşların finansal performansına olan katkıları göz ardı edilemez. Cinsiyet ve kültürel anlamda çeşitlilik içeren yönetim kurulu, daha yüksek yenilikçilik ve problem çözme yeteneklerine sahip olup, bu durum kuruluşların rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olur. Yapılan çalışmalar, yönetim kademelerinde cinsiyet ve kültürel çeşitliliğe sahip kuruluşların finansal olarak daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, yönetim kurulundaki çeşitlilik, kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarını da etkileyebilecek bir faktör olarak kabul edilebilir. Kuruluşların karar alma süreçlerinde önderlik eden

yönetim kurulunda yer alan bireylerin, cinsiyet ve kültürel çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkileri farklılık gösterebilir. Bu çeşitliliğın artmasının sürdürülebilirlik performansını hangi yönde etkileyeceğı ise araştırılması gereken bir konudur.

Araştırmanın amacı da kuruluşların sürdürülebilirlik raporlamalarındaki performanslarının açıklanmasında, kuruluşlarda görev alan bireylerin cinsiyet ve kültürel çeşitliliklerinin etkisinin tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle konu ile ilgili literatür incelenmiş ve hipotezler oluşturulmuştur. Ardından veri seti verilerin ulaşılabilirliğı doğrultusunda mümkün olduğunca genişletilmiş ve 35 ülkeden 436 kuruluşun 2015-2020 yılları arasındaki toplam 1612 kuruluş-yıllık veri setine ulaşılmış ve panel regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZ GELİşTİRME

Kurumsal sürdürülebilirlik, bir kuruluşun uzun vadede değer oluşturmak amacıyla, tüm faaliyetlerinde ve karar mekanizmalarında kurumsal yönetim ilkelerine sadık kalarak çevresel, sosyal ve ekonomik unsurları hesaba katması ve bu unsurlarla ilgili riskleri etkili bir şekilde yönetmesi olarak tanımlanabilir. (Borsa İstanbul, 2024). Günümüzde kuruluşlar, sosyal sorumluluk sahibi yatırımcıların değerleriyle uyum sağlayabilmek adına kurumsal sürdürülebilirliğe yönelik dinamik iş stratejilerine ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu stratejiler aracılığıyla çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) kriterlerine uyum sağlamanın, ilgili kuruluşun finansal ve finansal olmayan hedeflerini olumlu yönde etkilediğı görülmektedir. Bu nedenle, kuruluşların ve paydaşlarının çıkarları arasında uygun dengenin sağlanması, uzun vadeli kurumsal sürdürülebilirlik açısından hayati öneme sahiptir (Khan ve Kent Baker, 2022). Bahse konu önemin sağladığı motivasyonla kuruluşların sürdürülebilirlik performansına etki eden faktörlere ilişkin pek çok çalışma mevcut literatürde yer almaktadır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışanların ve yönetim kurulu üyelerinin karakterlerine ve düşünce yapılarına yön verebilecek olan bireysel özelliklerinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansına etki ettiğı yönünde bulgular raporlandığı görülmektedir. Bu özellikler içerisinde; cinsiyet, kültür, yaş, uyruk, deneyim, eğitim düzeyi, görev süresi ve sahiplik durumu gibi özellikler bulunmaktadır. Örneğın, yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliğine ilişkin olarak, Khan ve Kent Baker (2022) yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet, uyruk, deneyim, eğitim düzeyi, görev süresi, yaş, kurumsal sahiplik, sahiplik konsantrasyonu ve aile mülkiyeti çeşitliliklerinin kuruluşların sürdürülebilir kurumsal performansını nasıl şekillendirdiğini araştırmış ve sonuç olarak yönetim kurulundaki üyelerin cinsiyet, uyruk, deneyim, eğitim düzeyi ve görev süresi konularındaki çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilir kurumsal performansını anlamlı ve pozitif yönlü etkilediğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Tran vd. (2024) yönetim kurulundaki cinsiyet çeşitliliğinin, sürdürülebilirlik performansı ile kurumsal performans arasındaki ilişkiyi, özellikle çevresel ve sosyal boyutlarda etkilediğini raporlamaktadır. Cinsiyet çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkisinin ülke düzeyinde faktörler tarafından da farklılık gösterdiği yine yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Spesifik olarak Trireksani vd. (2024) yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansını olumlu yönde etkilediğini ve bu ilişkinin, ülkelerin kültürel yapısı, finansal gelişmişlik, yasal sistemler ve ekonomik koşullar gibi karakteristikleri ile etkileşim içinde olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliğinin hangi kanalla kuruluşların sürdürülebilirlik performansını artırdığına yönelik çıkarımlar sunan Pothisarn vd. (2023), yönetim kurulundaki cinsiyet çeşitliliğinin, kuruluşların varlıklarının etkin kullanımını artırarak kuruluşların sürdürülebilirliğine olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu durum kadın yöneticilerin daha az riskli ve esnek varlık kullanımına öncelik verdiğini ve kuruluşlarda sürdürülebilirliği teşvik ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Arayakarnkul vd. (2022) yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliğinin, insan hakları, ürün sorumluluğı ve toplum/işgücü konularındaki sosyal bağılılığı artırarak, paydaş ilişkileri ve sosyal sermaye yoluyla sürdürülebilirliğe katkıda bulunduğunu ve kuruluşların sürdürülebilirlik performansını olumlu yönde etkilediğini öne sürmektedir. İşletme yönetiminde cinsiyet çeşitliliğı ve sürdürülebilirlik performansı ilişkisi Türkiye örneklemini açısından da son dönemde ilgi çekmiş ve az sayıda çalışma tutarlı olmayan bulgular raporlamıştır. Bu kapsamda Acar vd. (2021) kuruluşların yönetiminde kadın üye varlığının kuruluşların BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görme olasılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu raporlamaktadır. Öte yandan, olakoğlu (2018) yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliğı ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişkiye dair istatistiksel olarak anlamsız bulgulara

ulaşmıştır. Bu durum Türkiye örneklemini açısından konuya ilişkin daha fazla akademik çalışmaya ihtiyaç duyduğunu gösteren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Mevcut literatürde raporlanan bulgular ve öne sürülen argümanlara uygun olarak bu çalışmada da yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansını artırması beklenmektedir.

Sürdürülebilirlik performansı ve yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliği ilişkisi yanında yönetim kurulunun kültürel çeşitliliği ve sürdürülebilirlik performansı arasındaki ilişki de araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bunun nedeni kültürel açıdan farklı altyapıya sahip üyelerden oluşan yönetim kurullarının meselelere yaklaşımlarının ve ele alış biçimlerinin bu farklılığa dayalı olarak daha kapsayıcı ve etkili olacağı argümanıdır. Örneğin; Odero ve Egessa (2023) yönetim kurulundaki kültürel çeşitliliğin bilgi akışını artırdığını, yeni bakış açıları getirdiğini ve yönetim kurulunun etkinliğini güçlendirdiğini ve sonuç olarak kuruluşların sürdürülebilirlik performansını olumlu yönde etkilediğini raporlamaktadır. Yönetim kurulundaki kültürel çeşitliliğin, kuruluşların farklı paydaşların ihtiyaçlarını ve çıkarlarını tanıma ve yönetme becerisini artırdığını ve daha iyi sürdürülebilirlik performansına dönüştüğünü öne süren Dodd vd. (2022), yönetim kurulu kültürel çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansını pozitif yönde etkilediğini raporlamaktadır. Benzer şekilde, Martínez-Ferrero vd. (2021) yönetim kurulunda kültürel çeşitlilikten kaynaklanan farklı fikir ve değerlerin bir sonucu olarak, yönetim kurulu ne kadar çeşitliyse, kuruluşların daha geniş bir paydaş kitlesinin ihtiyaçlarını algılama ve karşılama becerisi de o kadar yüksek olacak ve bu da açık fikirli bir kuruluş yapısının ortaya çıkmasına neden olacağını öne sürmektedir. Bu beklentiye uygun olarak çalışmada yönetim kurulu kültürel çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik konularına bağlılığını teşvik ettiğini ve daha yüksek sosyal ve çevresel performansa neden olduğu raporlanmaktadır. Mevcut çalışmalarda elde edilen bulgular ve dayanak argümanlar, yönetim kurulunda kültürel çeşitliliğin teşvik edilmesinin, kuruluşlarda sorumlu ve sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesi, çeşitli paydaşlara fayda sağlanması ve uzun vadeli başarıya katkıda bulunulması için gerekli olduğunu göstermektedir.

Yukarıda ifade edilenlere paralel olarak bu çalışmada, yönetim kurulu cinsiyet ve kültürel çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkisine yönelik hipotez aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

H1: Yönetim kurulu cinsiyet ve kültürel çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

3. VERİ VE YÖNTEM

Araştırmanın veri seti ve analiz için başvuru yöntem bu başlıkta ele alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Veri Seti

Araştırmanın amacı kuruluşların yönetim kurulu üyelerinin cinsiyetlerindeki ve kültürel yapılarındaki çeşitliliğin kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Araştırmada daha kapsamlı ve geçerlilik oranı yüksek olacak çıktılara ulaşılabilmesi için dünya genelinde faaliyet gösteren kuruluşlar araştırma kapsamında ele alınmıştır. İhtiyaç duyulan finansal ve finansal olmayan verilerine erişim sağlanamayan kuruluşlar kapsam dışında bırakıldığında, çalışmada 35 ülke ve 63 farklı endüstride faaliyet gösteren 436 kuruluşun 2015-2020 yılları arasındaki toplam 1612 kuruluş-yıllık veri seti kullanılmıştır. Finansal kuruluşlar, finansal raporlama düzenlemelerinin farklı olması nedeniyle veri seti dışında bırakılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler Bloomberg, Refinitive Eikon ve Datastream veri tabanlarından sağlanmıştır.

Tablo 1: Veri Seti İçerisindeki lkeler ve Gözlem Sayıları

lke	Gözlem	Yüzde
Arjantin	3	0.18
Avustralya	69	4.19
Avusturya	8	0.49
Belçika	56	3.40
Brezilya	14	0.85
Kanada	80	4.86
Çin	55	3.34
Danimarka	26	1.58
Finlandiya	2	0.12
Fransa	116	7.04
Almanya	69	4.19
Hong Kong	257	15.60
Hindistan	30	1.82
Endonezya	31	1.88
İrlanda Cumhuriyeti	10	0.61
İtalya	27	1.64
Japonya	5	0.30
Malezya	44	2.67
Hollanda	42	2.55
Yeni Zelanda	9	0.55
Norveç	11	0.67
Filipinler	16	0.97
Portekiz	12	0.73
Rusya	17	1.03
Suudi Arabistan	6	0.36
Singapur	36	2.19
Güney Afrika	90	5.46
İspanya	21	1.28
İsveç	14	0.85
İsviçre	65	3.95
Tayvan	44	2.67
Tayland	3	0.18
Türkiye	4	0.24
Birleşik Krallık	238	14.45
Amerika Birleşik Devletleri	117	7.10
Total	1612	100.00

Tablo 1 incelendiğinde araştırmada kullanılan veri setinde 35 ülkeden 436 kuruluşun 2015-2020 yılları arasındaki toplam 1612 kuruluş-yıllık veri seti gözlemin olduğu görülmektedir. En çok gözlemin 257 gözlem ile Hong Kong'da olduğu en az gözlemin ise 2 gözlem ile Finlandiya'da olduğu belirlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Değişkenleri

Araştırmanın veri seti 2015-2020 yıllarını kapsamı bakımından zaman serisi verilerinden, farklı kuruluşların finansal ve finansal olmayan verilerini içermesinden dolayı ise yatay kesit verilerden oluşmaktadır. Bu nedenle veri setinin yapısı gereği araştırmada panel regresyon yöntemi analizlerde kullanılmıştır. Araştırma modelinde yer alan değişkenler ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Araştırma Modelinde Yer Alan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
ESGr	Kuruluşların Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim çerçevesinde niteliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Refinitiv
ENVr	Kuruluşların Çevre ile ilgili niteliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Refinitiv
SOCr	Kuruluşların Sosyal anlamda niteliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Refinitiv
GOVr	Kuruluşların Kurumsal Yönetim kapsamında niteliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Refinitiv
ESGb	Kuruluşların Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim çerçevesinde niceliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Bloomberg
ENVb	Kuruluşların Çevre ile ilgili niceliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Bloomberg
SOCb	Kuruluşların Sosyal anlamda niceliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Bloomberg
GOVb	Kuruluşların Kurumsal Yönetim kapsamında niceliksel kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri.	Bloomberg
CKÇeşitlilik	Kuruluşların yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel çeşitlilikleri.	Refinitiv
Büyüklik	Kuruluşların kapsam içerisindeki yıllarda sahip olduğu varlıkların doğal logaritması.	Refinitiv
Kaldıraç	Kuruluşların ilgili yıllardaki borç tutarlarının toplamının varlıklarının toplamına bölünmesi.	Refinitiv
ROA	Kuruluşların söz konusu yıl için olağanüstü kalemler öncesi net gelirinin varlıkları toplamına bölünmesi.	Refinitiv
Tobin's Q	Thomson Reuters Eikon'dan elde edilen Tobin's Q oranı.	Refinitiv
Big4	Eğer kuruluş büyük dört denetim kuruluşlarından biri tarafından denetleniyorsa 1, denetlenmiyorsa 0 değerini alan kukla değişken.	Refinitiv
Ybüyüklik	Kuruluşların söz konusu yılda sahip olduğu yönetim kurulu üye sayısı.	Refinitiv
Ybağımsızlık	Kuruluşların söz konusu yılda yönetim kurulunda bulunan bağımsız üye sayısının toplam üye sayısına bölünmesi.	Refinitiv
Ycinsiyet	Kuruluşların söz konusu yılda yönetim kurulunda bulunan kadın üye sayısının toplam üye sayısına bölünmesi.	Refinitiv
CEO ikililik	Kuruluşun CEO'sunun aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olması durumunda 1 olmaması durumunda ise 0 değerini alan kukla değişken	Refinitiv

Araştırmada yönetim kurulundaki cinsiyet ve kültürel çeşitliliğinin kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarına etkileri araştırılmaktadır. Bu nedenle bağımlı değişken olarak kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarını ifade eden değişkenler kullanılmalıdır. Tablo 'de de görüldüğü gibi kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının ölçülebilmesi için ESG bilgilerini yayınlama konusundaki niteliksel anlamdaki performansları ve ESG bilgilerini niceliksel olarak açıklama düzeyleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ayrıca temel ESG boyutunun yanı sıra ESG boyutunun alt bileşenleri kapsamında da değişkenler tercih edilmiştir. Bu ayırım kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının genel olarak değerlendirilmesinin yanı sıra alt boyutlar kapsamındaki etki durumunu da ortaya koyacaktır. İlgili kuruluşların yönetim kurullarında görev alan bireylerin cinsiyet ve kültürel çeşitlilikleri ise çeşitlilik skoru (diversity score) ile ölçülmüştür. Analizlerin daha açıklayıcı olabilmesi için kontrol değişkenleri ve kukla değişkenler de kullanılmıştır. Kontrol değişkenlerinde kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarını etkileyebileceği düşünülen, kuruluşların büyüklüğü, kaldıraç oranı, ROA ve Tobin's Q oranları, Big Four adıyla anılan denetim kuruluşları tarafından denetlenip denetlenmedikleri, yönetim kurullarının büyüklüğü, bağımsızlığı ve CEO ikililik değişkenlerine yer verilmiştir. Yapılan analizlerde bağımsız değişkenin ve kontrol değişkenlerinin bağımlı değişkeni etki durumlarında değişkenlerin yıl, ülke ve endüstri etkilerinden arındırılması için kukla değişkenlerden faydalanılmıştır. Bu kapsamda araştırmada analiz edilecek modeller aşağıdaki gibidir.

$$ESGr_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{çeşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (1)$$

$$ENVr_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{eşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$SOCr_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{eşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (3)$$

$$GOVr_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{eşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (4)$$

$$ESGb_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{eşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (5)$$

$$ENVb_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{eşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (6)$$

$$SOCb_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{eşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (7)$$

$$GOVb_{it} = \alpha + \beta_1 CK\text{eşitlilik} + \beta_2 \text{Büyükük}_{it} + \beta_3 \text{Kaldıraç}_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 \text{Tobin's } Q_{it} + \beta_6 \text{Big4}_{it} + \beta_7 \text{Ybüyükük}_{it} + \beta_8 \text{Ybağımsızlık}_{it} + \beta_9 \text{Ycinsiyet}_{it} \Sigma \text{ Yıl Etkisi} + \Sigma \text{ Ülke Etkisi} + \Sigma \text{ Endüstri Etkisi} + \epsilon_t \quad (8)$$

4. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular bu başlık altında raporlanmıştır. Bulgular tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizleri bulguları ve regresyon analizleri bulguları olarak sınıflandırılmıştır.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3: Araştırmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standard Sapma	En Küçük	En Büyük
ESGr	1633	53.493	18.983	.42	91.743
ENVr	1633	47.785	25.992	0	99.158
SOCr	1633	55.537	22.621	.48	97.252
GOVr	1633	56.028	21.676	.521	97.912
ESGb	1647	39.872	14.078	7.025	73.554
ENVb	1647	31.629	18.003	0	77.519
SOCb	1647	41.791	16.09	0	84.211
GOVb	1647	56.727	9.474	0	80.357
CKçeşitlilik	1647	31.266	14.45	0	79
Büyükük	1642	22.26	1.597	16.58	26.95
Kaldıraç	1642	.28	.188	0	.864
ROA	1645	2.526	13.065	-97.554	32.138
Tobin's Q	1636	1.701	1.951	.308	13.363
Big4	1647	.863	.344	0	1
Ybüyükük	1629	10.166	3.318	1	23
Ybağımsızlık	1629	54.754	23.028	0	100
Ycinsiyet	1629	22.293	14.286	0	75
CEOikililik	1633	.247	.431	0	1

Tablo 3'te araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Tabloda her bir değişken için farklı gözlem sayılarının yer aldığı görülmektedir. Bu durumun temel sebebi her değişken için elde edilebilen veri setinin farklı sayılarda olmasıdır. Kayıp veriler analiz dışında bırakıldığında araştırma 1612 gözlem sayısı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ilgili değişkenlerin ortalama, standart sapma, en küçük ve en büyük değerleri de Tablo 3'te yer almaktadır.

4.2. Korelasyon ve VIF Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırma modellerinde ikiden fazla değişken kullanıldığından söz konusu değişkenlerin birbirleri arasında ilişki olup olmadığını eğer ilişki var ise bu ilişkinin yönünü ve gücünü tespit edebilmek için korelasyon ve VIF analizleri gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizlerine ilişkin bulgular Aşağıda Tablo 4 ve Tablo 5 'te sunulmuştur.

Tablo 4: Nitelsel Açından Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim Skorları ile Korelasyon Analizleri

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
ESGr (1)	1.000										
CKçeşitlilik (2)	0.527	1.000									
Büyüklük (3)	0.389	0.214	1.000								
Kaldıraç (4)	0.094	0.008	0.222	1.000							
ROA (5)	0.163	0.104	-0.251	-0.140	1.000						
Tobin' s Q (6)	-0.102	0.012	-0.388	-0.145	-0.035	1.000					
Big4 (7)	0.020	0.017	-0.050	-0.018	0.015	0.007	1.000				
Ybüyüklük (8)	0.245	0.166	0.509	0.099	0.081	-0.181	-0.066	1.000			
Ybağımsızlık (9)	0.239	0.219	-0.030	0.048	-0.142	0.096	0.086	-0.104	1.000		
Ycinsiyet (10)	0.375	0.557	0.104	0.020	0.055	0.012	-0.023	0.175	0.312	1.000	
CEOöklilik (11)	-0.057	-0.046	0.078	0.107	0.023	-0.021	-0.010	0.117	-0.050	0.021	1.000

Tablo 4 incelendiğinde niteliksel açıdan çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim skorları (ESGr) ile yönetim kurulunun cinsiyet ve kültürel çeşitlilik skorları (CKçeşitlilik) arasında 0,527 değerinde bir korelasyonun olduğu gözlenmiştir. Bu değer araştırmada beklenen etkinin öngörüsü olarak kabul edilebilir. Diğer değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyonları ise oluşturulan modelde çoklu doğrusallık probleminin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5: Niceliksel Açıdan Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim Skorları ile Korelasyon Analizleri

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
ESGb (1)	1.000										
CKçeşitlilik (2)	0.401	1.000									
Büyüklük (3)	0.417	0.214	1.000								
Kaldıraç (4)	0.060	0.008	0.222	1.000							
ROA (5)	0.227	0.104	-0.251	-0.140	1.000						
Tobin' s Q (6)	-0.210	0.012	-0.388	-0.145	-0.035	1.000					
Big4 (7)	0.078	0.017	-0.050	-0.018	0.015	0.007	1.000				
Ybüyüklük (8)	0.343	0.166	0.509	0.099	0.081	-0.181	-0.066	1.000			
Ybağımsızlık (9)	0.095	0.219	-0.030	0.048	-0.142	0.096	0.086	-0.104	1.000		
Ycinsiyet (10)	0.231	0.557	0.104	0.020	0.055	0.012	-0.023	0.175	0.312	1.000	
CEOikililik (11)	0.027	-0.046	0.078	0.107	0.023	-0.021	-0.010	0.117	-0.050	0.021	1.000

Tablo 5 incelendiğinde niceliksel açıdan çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim skorları (ESGb) ile yönetim kurulunun cinsiyet ve kültürel çeşitlilik skorları (CKçeşitlilik) arasında 0,401 değerinde bir korelasyonun olduğu gözlenmiştir. Bu değer de araştırmada beklenen etkinin öngörüsü olarak kabul edilebilir. Diğer değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyon değerlerine bakıldığında ise oluşturulan modelde çoklu doğrusallık probleminin olmadığı görülmektedir.

Korelasyon analizlerinin yanı sıra çoklu doğrusallık probleminin olmadığını farklı bir test ile de analiz edilmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi için VIF analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları ise aşağıda Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: VIF Analizleri

	VIF	1/VIF
Büyüklik	1.8	.556
Ycinsiyet	1.588	.63
CKçeşitlilik	1.551	.645
Ybüyüklik	1.439	.695
Tobin’s Q	1.212	.825
Ybağımsızlık	1.199	.834
ROA	1.159	.863
Kaldıraç	1.118	.894
CEOikililik	1.033	.968
Big4	1.016	.984
Ortalama VIF	1.312	.

Tablo 6’ya bakıldığında değişkenler arasındaki VIF değerlerinin 2’nin altında olduğu ve çoklu doğrusallık probleminin değişkenler arasında olmadığı görülmektedir. Ayrıca Ortalama VIF değerinin 2’nin altında olması kurulan modeldeki tüm bağımsız ve kontrol değişkenleri açısından da çoklu doğrusallık probleminin olmadığını göstermektedir.

4.3. Regresyon Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamındaki analizler 2 temel modelden oluşan 8 farklı model üzerinden gerçekleştirilmiştir. Tüm modellerdeki bağımsız değişken ve kontrol değişkenleri aynı olmakla birlikte bağımlı değişken farklılık göstermektedir. Temelde iki farklı ESG skoru üzerinden yapılan analizlere ESG’nin alt boyutları da dahil edilmiştir. Öncelikle kuruluşların sürdürülebilirlik bilgilerini raporlama performanslarını niteliksel olarak ölçen ve Refinitive tarafından açıklanan ESG skorları analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Ardından kuruluşların sürdürülebilirlik konularını açıklama düzeylerini niceliksel olarak ölçen ve Bloomberg tarafından açıklanan ESG skorları analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarının ülke, yıl ve endüstri etkilerinden korunabilmesi için kukla değişkenler eklenmiştir. Araştırmada kullanılan veri setinin yapısı gereği ortaya çıkabilmesi muhtemel olan standart hataların önüne geçebilmek adına modeller standart hatalara karşı dirençli olacak şekilde sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca araştırma sonucunda elde edilen bulguların hassaslığının standart hatalara karşı dirençli alternatif tahmin yöntemleri aracılığıyla değerlendirilmesinin bu kapsamda elde edilen bulguların güvenilirliğini arttıracığı düşüncesiyle modeller Driscoll Kraay tahmincisiyle de analiz edilmiştir. Söz konusu tahmin sonuçları ise Tablo 9 ve Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 7’de ESG ve her bir ESG alt boyutu için açıklanan sürdürülebilirlik bilgilerinin sunulmasındaki performansın niteliksel olarak değerlendirilmesine ilişkin dört farklı modelin sonuçları ayrı ayrı sunulmaktadır.

Tablo 7: Yönetim Kurulu Üyelerinin Cinsiyet ve Kültürel eşitliliğinin Kuruluşun Sürdürülebilirlik Performansına Etkisi (Niteliksel Açıdan)

Değışkenler	ESGr	ENVr	SOCr	GOVr
CKçeşitlilik	0.371*** (0.032)	0.430*** (0.045)	0.487*** (0.040)	0.148*** (0.043)
Büyükölük	4.354*** (0.339)	6.296*** (0.472)	4.719*** (0.419)	1.936*** (0.454)
Kaldıraç	0.828 (2.111)	0.453 (2.943)	2.360 (2.614)	-1.007 (2.833)
ROA	0.027 (0.030)	0.011 (0.042)	0.024 (0.037)	0.066 (0.040)
Tobin's Q	0.399* (0.277)	0.297 (0.316)	0.537* (0.280)	0.193 (0.304)
Big4	0.620 (1.181)	2.061 (1.645)	2.461* (1.462)	-4.518*** (1.584)
Ybüyükölük	0.131 (0.150)	0.449** (0.210)	0.659*** (0.186)	-0.877*** (0.202)
Ybağımsızlık	0.135*** (0.019)	0.061** (0.026)	0.047** (0.023)	0.329*** (0.025)
Ycinsiyet	0.112*** (0.038)	0.042 (0.053)	0.013 (0.047)	0.296*** (0.051)
CEOikililik	-2.247*** (0.868)	-2.165* (1.209)	-0.605 (1.074)	-5.210*** (1.164)
Yıl Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Ölke Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	1612	1612	1612	1612
Düzeltilmiş R ²	0.542	0.523	0.509	0.368

Not: Kuruluş düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değışkenler Tablo 2'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi kuruluşların yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel açıdan çeşitliliğini gösteren CKçeşitlilik değışkeninin bağımlı değışkenlerin tümünün üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir etkiye neden olduğı tespit edilmiştir. Söz konusu etkinin yönü ise pozitifdir. Yapılan bu analizde cinsiyet ve kültürel çeşitliliği yüksek olan yönetim kurulu yapısına sahip olan kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının da yükseldiğı saptanmıştır. Bu sonuç da H1'i destekler niteliktedir. Kontrol değışkenleri için sonuçlara bakıldığında kuruluşların büyüklüğünün artmasıyla ESG ve alt boyutlarına ait niteliksel skorların arttığı dolayısıyla sürdürülebilirlik performanslarının da yükseldiğı tespit edilmiştir. Kuruluşların büyük dört denetim kuruluşu açısından denetlenmesinin kuruluşların yönetim alt boyutu üzerinde anlamlı ancak negatif yönlü bir etkiye sahip olduğı görülmüştür. Yönetişim açısından sürdürülebilirlik performansını azaltıcı bir etki olduğı ifade edilebilir. Yönetim kurulu yapısının büyüklüğü ile sürdürülebilirlik performansı arasında da pozitif yönlü bir anlamlılık ortaya çıkmıştır. Fakat yönetim boyutuyla olan ilişkisi negatif yönlüdür. Benzer bir sonuç bağımsız yönetim kurulu için de geçerlidir. Burada elde edilen tüm sonuçlar anlamlı ve pozitif yönlüdür. Kuruluşların CEO görevinde yer alan kişilerin aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olmadığı durumlarda sürdürülebilirlik performanslarının yükseldiğı elde edilen sonuçların negatif yönlü olmasından anlaşılmaktadır.

Tablo 8'de ESG ve her bir ESG alt boyutu için açıklanan sürdürülebilirlik bilgilerinin sunulmasındaki performansın niceliksel olarak değerlendirilmesine ilişkin dört farklı modelin sonuçları ayrı ayrı sunulmaktadır.

Tablo 8: Yönetim Kurulu Üyelerinin Cinsiyet ve Kültürel Çeşitliliğinin Kuruluşun Sürdürülebilirlik Performansına Etkisi (Niceliksel Açıdan)

Değişkenler	ESGb	ENVb	SOCb	GOVb
CKçeşitlilik	0.215*** (0.022)	0.243*** (0.029)	0.235*** (0.028)	0.099*** (0.018)
Büyüklik	2.539*** (0.232)	3.772*** (0.304)	2.300*** (0.295)	1.500*** (0.198)
Kaldıraç	-0.452 (1.452)	-0.966 (1.896)	-2.714 (1.844)	1.043 (1.237)
ROA	0.053*** (0.020)	0.047* (0.027)	0.083*** (0.026)	-0.007 (0.017)
Tobin's Q	-0.176 (0.156)	-0.315 (0.203)	0-.009 (0.198)	0.319** (0.132)
Big4	2.757*** (0.812)	3.135*** (1.060)	-0.359 (1.031)	2.494*** (0.691)
Ybüyüklik	0.588*** (0.103)	0.794*** (0.135)	0.274** (0.131)	0.387*** (0.088)
Ybağımsızlık	0.091*** (0.013)	0.072*** (0.017)	0.090*** (0.016)	0.094*** (0.011)
Ycinsiyet	0.037 (0.026)	0.031 (0.034)	0.077** (0.033)	-0.006 (0.022)
CEOikililik	-0.373 (0.597)	-0.838 (0.779)	-1.056 (0.758)	-0.890* (0.508)
Yıl Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	1612	1612	1612	1612
Düzeltilmiş R ²	0.606	0.591	0.514	0.365)

Not: Kuruluş düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 2'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8'e bakıldığında kuruluşların yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel açıdan çeşitliliğini gösteren CKçeşitlilik değişkeninin bağımlı değişkenlerin tümünün üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir etkiye neden olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu etkinin yönü ise pozitif olarak bulunmuştur. Yapılan bu analizde cinsiyet ve kültürel çeşitliliği yüksek olan yönetim kurulu yapısına sahip olan kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının da niceliksel açıdan yükseldiği saptanmıştır. Bu sonuç da H1'i destekler niteliktedir. Kontrol değişkenleri için sonuçlara bakıldığında ise yine kuruluşların büyüklüğünün artmasıyla kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının da yükseldiği tespit edilmiştir. ROA oranları yüksek olan kuruluşların genel ESG, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik performanslarının yüksek olduğu gözlenmiştir. Kuruluşların büyük dört denetim kuruluşları tarafından denetlenmesinin ESG, çevresel ve yönetim boyutları üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yönetim kurulu yapısının büyüklüğü ile sürdürülebilirlik performansı arasında da pozitif yönlü bir anlamlılık ortaya çıkmıştır. Benzer bir sonuç bağımsız yönetim kurulu için de geçerlidir. Burada da elde edilen tüm sonuçlar anlamlı ve pozitif yönlüdür.

Elde edilen analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde hem sürdürülebilirlik konusunda açıklan bilgilerin niceliksel performanslarının hem de sürdürülebilirlik konusunda açıklan bilgilerin niceliksel performanslarının yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel çeşitliliklerinin artmasıyla birlikte yükseldiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar araştırmanın hipotezini desteklemektedir. Kontrol değişkenleri açısından ise benzer sonuçlara ulaşılmış fakat farklı sonuçlar da elde edilmiştir. Örneğin kuruluşların CEO'larının aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olması niceliksel anlamda sürdürülebilirlik performansını azaltırken, niceliksel anlamda sürdürülebilirlik performansında anlamlı bir etkiye neden olmamıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulguların hassaslığının standart hatalara karşı dirençli alternatif tahmin yöntemleri aracılığıyla değerlendirilmesinin bu kapsamda elde edilen bulguların güvenilirliğini arttıracığı düşüncesiyle modeller Driscoll Kraay tahminciyle de analiz edilmiştir. Söz konusu tahmin sonuçları ise aşağıda Tablo 9 ve Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 9: Yönetim Kurulu Üyelerinin Cinsiyet ve Kültürel eşitliliğinin Kuruluşun Sürdürülebilirlik Performansına Etkisi (Niteliksel Açıdan-Driscoll Kraay)

Değişkenler	ESGr	ENVr	SOCr	GOVr
CKçeşitlilik	0.371*** (0.045)	0.430*** (0.061)	0.487*** (0.057)	0.148*** (0.023)
Büyükölük	4.354*** (0.394)	6.296*** (0.215)	4.719*** (0.516)	1.936*** (0.387)
Kaldıraç	0.828 (0.468)	0.453 (0.853)	2.360 (1.692)	-1.007 (1.505)
ROA	0.027* (0.012)	0.011 (0.021)	0.024 (0.015)	0.066 (0.036)
Tobin's Q	0.399* (0.177)	0.297 (0.211)	0.537** (0.181)	0.193 (0.150)
Big4	0.620 (0.913)	2.061 (1.082)	2.461** (0.613)	-4.518*** (0.788)
Ybüyükölük	0.131 (0.186)	0.449*** (0.065)	0.659* (0.307)	-0.877*** (0.182)
Ybağımsızlık	0.135*** (0.003)	0.061*** (0.005)	0.047*** (0.003)	0.329*** (0.003)
Ycinsiyet	0.112*** (0.024)	0.042 (0.047)	0.013 (0.018)	0.296*** (0.020)
CEOikililik	-2.247*** (0.209)	-2.165** (0.648)	-0.605* (0.260)	-5.210*** (0.646)
Yıl Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Ölke Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	1612	1612	1612	1612
Düzeltilmiş R ²	0.572	0.554	0.541	0.409

Not: Kuruluş düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 2'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 9'dan elde edilen sonuçlar incelendiğinde önceki analizlere benzer şekilde yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel açıdan çeşitliliği yükseldikçe kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının da anlamlı ve pozitif yönlü olarak yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Kontrol değişkenleri bakımından da elde edilen sonuçlar Tablo 7'de elde edilen sonuçlara benzerdir. Tablo 7 ve Tablo 9'da elde edilen sonuçların benzerliği yapılan analizlerin güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 10: Yönetim Kurulu Üyelerinin Cinsiyet ve Kültürel Çeşitliliğinin Kuruluşun Sürdürülebilirlik Performansına Etkisi (Niceliksel Açıdan-Driscoll Kraay)

Değişkenler	ESGb	ENVb	SOCb	GOVb
CKçeşitlilik	0.215*** (0.023)	0.243*** (0.017)	0.235*** (0.032)	0.099*** (0.018)
Büyüklik	2.539*** (0.156)	3.772*** (0.322)	2.300*** (0.062)	1.500*** (0.211)
Kaldıraç	-0.452 (0.681)	-0.966 (0.861)	-2.714*** (0.541)	1.043** (0.319)
ROA	0.053* (0.020)	0.047 (0.023)	0.083** (0.018)	-0.007 (0.018)
Tobin's Q	-0.176 (0.165)	-0.315 (0.254)	-0.009 (0.254)	0.319*** (0.047)
Big4	2.757*** (0.216)	3.135*** (0.295)	-0.359 (0.328)	2.494** (0.685)
Ybüyüklik	0.588** (0.138)	0.794*** (0.157)	0.274 (0.149)	0.387* (0.159)
Ybağımsızlık	0.091*** (0.014)	0.072** (0.021)	0.090*** (0.010)	0.094*** (0.004)
Ycinsiyet	0.037*** (0.005)	0.031** (0.010)	0.077** (0.017)	-0.006 (0.004)
CEOikililik	-0.373 (0.352)	-0.838** (0.433)	-1.056** (0.252)	-0.890*** (0.134)
Yıl Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Etkisi	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	1612	1612	1612	1612
Düzeltilmiş R ²	0.632	0.618	0.546	0.406

Not: Kuruluş düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 2'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 10'dan elde edilen sonuçlar incelendiğinde önceki analizlere benzer şekilde yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel açıdan çeşitliliğinin artmasıyla kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının da anlamlı ve pozitif yönlü olarak arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Kontrol değişkenleri bakımından da elde edilen sonuçlar Tablo 8'de elde edilen sonuçlara benzerdir. Buradaki en önemli farklılık CEOikililik değişkeninde görülmüştür. Tablo 8'de söz konusu değişkenin sürdürülebilirlik performansı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamazken daha dirençli bir tahmin yöntemi kullanıldığında anlamlı bir etki ortaya çıkmıştır. Elde edilen sonuçların yönü negatiftir. Dolayısıyla kuruluşlarda görev alan CEO'ların yönetim kurulu başkanı da olması halinde sürdürülebilirlik performansları azalmaktadır.

4. SONUÇ

Araştırmada yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel çeşitliliğinin kuruluşların niteliksel ve niceliksel açılardan sürdürülebilirlik performanslarının üzerindeki etkilerini incelemiştir. Analizler, Refinitiv ve Bloomberg tarafından açıklanan ESG ve alt boyutlarına ilişkin skorlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları yönetim kurulunda cinsiyet ve kültürel çeşitliliğin kuruluşların sürdürülebilirlik performansına olumlu etkilerini açıkça ortaya koymaktadır.

Yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel çeşitliliğinin artırılması, kuruluşların sürdürülebilirlik performansının hem niteliksel hem de niceliksel olarak anlamlı ve pozitif yönde artmasına neden olmuştur. Bu bulgu, kuruluşların daha çeşitli yönetim kurullarına sahip olmalarının, sürdürülebilirlik raporlama performanslarını iyileştirdiği ve böylece genel sürdürülebilirlik performanslarının yükseldiğini göstermektedir. Bu sonuç, araştırmanın hipotezini destekler niteliktedir ve yönetim kurullarındaki cinsiyet ve kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirlik açısından önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Elde edilen sonuçlar; Acar vd. (2021), Martínez-Ferrero vd. (2021), Arayakarnkul vd. (2022), Dodd vd. (2022), Khan ve Kent Baker (2022), Odero ve Egessa (2023), Pothisarn vd. (2023), Tran vd. (2024), Trireksani vd. (2024) elde ettikleri sonuçlar ile tutarlıdır.

Kontrol değişkenleri açısından değerlendirildiğinde, kuruluşların büyüklüğünün artmasıyla ESG ve alt boyutlarına ait skorların da arttığı tespit edilmiştir. Bu durum, büyük ölçekli kuruluşların sürdürülebilirlik performansının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ROA oranlarının yüksek olduğu kuruluşların genel ESG, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik performanslarının da yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Yönetim kurulu yapısının büyüklüğü ve bağımsız yönetim kurulu üyelerinin varlığı, sürdürülebilirlik performansını olumlu yönde etkileyen diğer önemli faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, CEO'nun aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olduğu durumlarda, sürdürülebilirlik performansının azaldığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, CEO ve yönetim kurulu başkanlığı görevlerinin ayrılmasının, sürdürülebilirlik performansını artırabileceğini göstermektedir.

Araştırmada kullanılan Driscoll Kraay tahmincisi ile yapılan analizler, önceki analizlerin güvenilirliğini pekiştirmiş ve sonuçların standart hatalara karşı dirençli olduğunu göstermiştir. Driscoll Kraay tahmincisi ile yapılan analizler, CEO'nun yönetim kurulu başkanı olmaması durumunda sürdürülebilirlik performansının arttığını ve bu etkinin negatif yönlü olduğunu doğrulamıştır.

Sonuç olarak, yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet ve kültürel çeşitliliği, kuruluşların sürdürülebilirlik performansının artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bulgular, kuruluşların yönetim kurullarında cinsiyet ve kültürel açılardan çeşitliliği teşvik etmelerinin, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada önemli bir strateji olduğunu göstermektedir. Ayrıca, büyük ölçekli ve yüksek ROA oranlarına sahip olan kuruluşların sürdürülebilirlik performanslarının daha yüksek olduğu ve CEO ile yönetim kurulu başkanlığı görevlerinin ayrılmasının sürdürülebilirlik performansını artırabileceği bulguları, kuruluşların sürdürülebilirlik stratejilerini şekillendirmelerinde dikkate alınması gereken önemli noktalar olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları, yönetim yapısının çeşitlendirilmesi ve optimize edilmesinin, kuruluşların sürdürülebilirlik performansını artırmak için etkili bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecek araştırmalarda, bu bulguların farklı endüstriler ve bölgeler üzerinde nasıl değiştiği incelenebilir ve böylece daha geniş bir perspektifle sürdürülebilirlik yönetimi stratejileri geliştirilebilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %35'tir, 2. Yazarın katkı oranı ise %33'tür, 3. Yazarın katkı oranı ise %32'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 35%, 2nd author's contribution rate is 33%, 3rd author's contribution rate is 32%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Acar, M., Durmaz, ř., & Coşgunaras, ř. N. (2021). Sürdürülebilirlik Performansını Etkileyen Finansal ve Finansal Olmayan Faktörler Üzerine Bir Araştırma: BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları*, 14(1), 129-160. <https://doi.org/10.29067/muvu.719005>
- Arayakarnkul, P., Chatjuthamard, P., & Treepongkaruna, S. (2022). Board gender diversity, corporate social commitment and sustainability. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 29(5), 1706-1721. <https://doi.org/10.1002/csr.2320>
- Borsa İstanbul. (2024, Ağustos). *Sürdürülebilirlik Endeksleri*. Borsa İstanbul. <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri>
- olakoğlu, N. (2018). Yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliğinin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri üzerine etkisi: Türkiye 500 araştırması. *Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi*. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/items/94516d4e-4f66-4176-b20f-0afceba9d4c9>

- Dodd, O., Frijns, B., & Garel, A. (2022). Cultural diversity among directors and corporate social responsibility. *International Review of Financial Analysis*, 83, 102337. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102337>
- Khan, A., & Baker, H. K. (2022). How board diversity and ownership structure shape sustainable corporate performance. *Managerial and Decision Economics*, 43(8), 3751–3770. <https://doi.org/10.1002/mde.3626>.
- Martínez-Ferrero, J., Lozano, M. B., & Vivas, M. (2021). The impact of board cultural diversity on a firm's commitment toward the sustainability issues of emerging countries: The mediating impact of a CSR committee. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(2), 675-685. <https://doi.org/10.1002/csr.2080>
- Martínez, M. D. C. V., Santos-Jaén, J. M., Román, R. S., & Martín-Cervantes, P. A. (2022). Are gender and cultural diversities on board related to corporate CO2 emissions?. *Journal of Cleaner Production*, 363, 132638. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132638>
- Odero, J. A., & Egessa, R. (2023). Board Nationality and Educational Diversity and Organizational Performance: A Systematic Review of Literature. *International Journal of Business, Economics and Social Development*, 4(4), 218-228. <https://doi.org/10.46336/ijbesd.v4i4.522>
- Tran, T. H., Lu, W. M., Ting, I. W. K., Huang, H. L., & Fauzi, M. A. (2024). Examining the impact of board gender diversity and regional differentiation in the ESG-corporate performance nexus: Evidence from financial service industry. *Managerial and Decision Economics*. <https://doi.org/10.1002/mde.4246>
- Trireksani, T., Djajadikerta, H. G., Kamran, M., & Butt, P. (2024). The impact of country characteristics on board gender diversity and sustainability performance: a global perspective. *Sustainability*, 16(7), 3057. <https://doi.org/10.3390/su16073057>
- Pothisarn, T., Chatjuthamard, P., Jiraporn, P., & Papangkorn, S. (2023). Sustainability, asset redeployability, and board gender diversity. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(4), 1738-1752. <https://doi.org/10.1002/csr.2450>

Investigation of Pollution Haven Hypothesis for China: A Fourier ADL Cointegration Analysis

Çin için Kirlilik Cenneti Hipotezinin Araştırılması: Bir Fourier ADL Eşbütünleşme Analizi

Ayşegül HAN¹, Gökhan KONAT², Mehmet Ali POLAT³

Abstract

Purpose: This study tests the Pollution Paradise Hypothesis by examining the role of FDI and economic growth on China's load factor over the period 1979-2021. The main objective of this study is to assess the environmental impact of FDI and economic growth in China.

Design/Methodology: Various econometric analyses have been carried out to examine FDI, economic growth indicators and the freight capacity factor. In this context, conventional ADF and Fourier ADF unit root tests were applied to the freight capacity factor, FDI and economic growth series and then to the shocks to these series.

Findings: In conclusion, it is emphasised that in order to achieve sustainable development goals in China, policy makers should adopt more effective environmental sustainability policies, taking into account the impact on FDI and economic growth.

Limitations: It tests the Pollution Paradise hypothesis by examining the role of FDI and economic growth on the load factor in China. The research is therefore specific to China.

Originality/Value: This study aims to contribute to the literature by assessing the environmental impact of FDI in China in a more holistic way, and from a perspective that has not been analysed before.

Keywords: Pollution Paradise Hypothesis, Load Capacity Factor, Foreign Direct Investment, Economic Growth, Sustainable Development.

Öz

Amaç: Bu araştırma, 1979-2021 döneminde Çin'de Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyümenin yük kapasitesi faktörü üzerindeki rolünü araştırarak Kirlilik Cenneti Hipotezini test etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Çin'deki doğrudan yabancı yatırımların ve ekonomik büyümenin çevresel etkilerini değerlendirmektir.

Tasarım/Yöntem: Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme göstergeleri ve yük kapasite faktörünü araştırmak için çeşitli ekonometrik analizler yapılmıştır. Bu bağlamda, geleneksel ADF ve Fourier ADF birim kök testleri yük kapasite faktörü, Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme serilerine ve ardından bu serilerin şoklarına uygulanmıştır.

Bulgular: Sonuç olarak, Çin'de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için politika yapıcıların doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri dikkate alarak çevresel sürdürülebilirlik konusunda daha etkin politikalar benimsemeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Sınırlılıklar: Çin'de Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyümenin yük kapasitesi faktörü üzerindeki rolünü araştırarak Kirlilik Cenneti Hipotezini test etmektedir. Dolayısıyla, araştırma Çin özelinde yapılmıştır.

Özgünlük/Değer: Bu çalışma, özellikle Çin'deki doğrudan yabancı yatırımların çevresel etkilerini daha bütüncül bir şekilde değerlendirerek ve daha önce incelenmemiş bir perspektiften yaklaşarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kirlilik Cenneti Hipotezi, Yük Kapasite Faktörü, Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme, Sürdürülebilir Kalkınma

¹ Dr., İnönü Üniversitesi, aysegullhann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3390-2129

² Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri, gokhan.konat@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0964-7893

³ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat, mmpol01062011@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9239-8228

1. INTRODUCTION

Economic growth, access to energy and action against climate change, which are the main components of the sustainable development goal of the United Nations (UN) organization, are the priority areas of the sustainable development phenomenon. However, the movement of direct foreign investments from developed countries to developing countries for reasons such as less stringent environmental laws, cheap labor, and natural resources has begun to put pressure on climate change targets. Direct foreign investments towards developing countries, although they lead to information dissemination, increased institutional quality and economic growth also bring environmental degradation (Long et al., 2015).

New literature examining the relationship between foreign direct investments and environmental pollution suggests that foreign direct investments are directed to developing economies due to additional costs arising from environmental regulations, and therefore environmental pollution may increase. When the literature on the issue is evaluated, two main hypotheses explain the influence of foreign direct investments on environmental contamination. These are the Pollution Halo Hypotheses and the Pollution Haven Hypotheses. According to The Pollution Paradise Hypothesis, foreign direct investments can transfer technology from less developed countries to more developed countries (Hoffmann, 2005). Thanks to this transfer, countries that use higher technology have better management practices and can produce less carbon emissions (Shahbaz et al., 2011). Therefore, The Pollution Paradise Hypothesis argues that the investments of multinational companies reduce pollution by encouraging the use of green and energy-efficient technologies (Bergh and Nijkamp, 1994; Shahbaz et al., 2011). In other words, foreign direct investments can contribute positively to environmental protection with advanced technologies and environmentally friendly practices. The Pollution Paradise Hypothesis suggests that strict environmental policies in developed economies create a competitive advantage for polluting industries that move to less developed regions (Hoffmann et al., 2005; Acharyya, 2009; Blanco et al., 2013; Caglar, 2020; Singhania and Saini, 2021). According to this hypothesis, MNCs invest in regions that offer low costs and labour advantages, leading to an increase in pollution. A positive interaction between FDI and carbon emissions is suggested by The Pollution Paradise Hypothesis. In other words, this hypothesis suggests that as the level of foreign direct investment increases, so does the level of interaction between countries and carbon emissions. This is explained by abandoning environmental standards and taxes to produce more at lower cost and attract more foreign investors (Kirkulak et al., 2011; Blanco et al., 2013). Many studies have confirmed the pollution halo and pollution haven hypotheses using different samples and analytical methods (He, 2006; Hoffmann et al., 2005; Kirkulak et al., 2011; Lau et al., 2014; Zeren, 2015; Mert and Çağlar, 2020).

Several studies (Sullivan et al., 2010; Akin, 2014; Paramati et al., 2017; Zhao and Yang, 2020; Adebayo et al., 2021) have examined the impact of various economic and social determinants on carbon emissions. Akinsola et al. (2022) argue that carbon emissions are not sufficient to be a full representation of the overall environmental degradation. Galli et al. (2012) emphasised ecological footprints as comprehensive ecological variables to assess environmental degradation. The idea of the ecological footprint, proposed by Rees (1992) as an ecological accounting criterion, also includes the area required for infrastructure and plants that absorb waste carbon dioxide. Ecological footprint calculations measure the demand side of nature in global hectares, while biocapacity measures the supply side of nature. The concept aims to determine how long humans can continue to take from nature and leave waste in return. In this way we can learn about the extent of the natural resources that are still available, and solutions can be developed to prevent the constant consumption of nature.

Studies have also been conducted on the impact of social and economic factors on the ecological footprints of developed or developing countries (Figge et al., 2017; Shahbaz et al., 2017; Akadiri et al., 2019; Danish et al., 2020; Ozbek and Naimoğlu, 2022). However, the supply side of ecosystems has been neglected in these studies. They generally focus on the ecological footprint. At this point, Siche et al. (2010), who are looking for a more accurate measurement for environmental assessments, proposed an indicator they called the "load capacity factor." The load capacity factor expresses the power of a country to keep its people living contemporary lifestyles. The load capacity

factor is calculated by dividing the ecological footprint by the biocapacity. If this factor is less than 1, it indicates that the ecosystem is not sustainable, while if it is greater than 1, it indicates that the ecosystem is sustainable. (Pata, 2021). According to Siche et al. (2010), indicators that solely consider supply and demand, like ecological footprint and biocapacity, are unable to accurately represent and replicate environmental degradation. For this reason, the load capacity factor is suggested as a more thorough environmental assessment metric. The load capacity factor provides a more meaningful criterion for assessing the sustainability of the environmental situation, suggesting that the threshold of sustainability is 1.

In previous literature, studies focusing on the assessment of environmental impacts were often limited to specific indicators such as carbon emissions or ecological footprints. The main motivation for carrying out the study is the use of new indicators, such as the load capacity factor, that have been ignored or not adequately addressed in the existing literature, thus allowing a more comprehensive understanding of environmental impacts. In particular, this study aims to contribute to the literature by evaluating the environmental impacts of foreign direct investments in China more holistically, approaching them from a previously unexamined perspective. It is expected that the evaluations made within the framework of the load capacity factor will provide a more comprehensive perspective in terms of environmental sustainability and contribute to the literature.

Assessing the environmental impact of FDI and economic growth in China is the main objective of this study. In particular, using a new indicator, the carrying capacity factor, the study aims to test the Pollution Paradise Hypothesis. By using this factor, which is generally ignored in the existing literature, the study aims to provide a more comprehensive understanding of the impact of FDI and economic growth on environmental sustainability. The general purpose and motivation of the research are expressed in the introduction of this study. Then, in the literature review section, it is examined how the existing studies deal with the impact of foreign direct investment and economic growth on environmental impacts, and the gaps in the field are highlighted. Next, the data set and methodology section describes the basic analytical framework of the study and the data collection methods used. The findings section presents the results of the analysis and a discussion of the literature. The conclusion summarises the main findings of the study and highlights how they contribute to the overall purpose. It also identifies limitations and provides suggestions for future research.

2. LITERATURE REVIEW

There are two groups of literature that examine the relationship between FDI and low-carbon economic development: Pollution Haven and Pollution Halo hypotheses. Developed by Walter and Ugelow (1969) and tested by Baumol and Oates (1988), the Pollution Paradise Hypothesis suggests that FDI increases domestic carbon emissions by relocating polluting industries. This hypothesis argues that pollution-intensive industries will move from countries where environmental costs are high to countries where they are low. Countries with lower environmental standards will therefore become a 'haven' for pollution-intensive industries. The Pollution Paradise Hypothesis is based on the perspective that FDI is focused on improving the local environment, as put forward by Birdsall and Wheeler (1993). This hypothesis suggests that FDI leads to resource and factor input savings and environmental improvements through technology diffusion by bringing in advanced equipment and pioneering technology.

Khalil and Inam (2006), one of the studies that defended the Fossil Fuel Paradise Hypothesis—that FDI increases carbon emissions—confirmed that FDI was positively related to CO₂ emissions in Pakistan between 1972 and 2002. Acharyya (2009) concluded that FDI in India during the period 1980 to 2003 increased India's carbon emissions. Zhao et al. (2013) confirmed the Pollution Paradise Hypothesis and concluded that China has become a pollution haven for high carbon industries that have been transferred from the United States.

Xie et al. (2011) show empirically that FDI inflows in China reduce carbon emissions. This is one of the studies that argue for the Pollution Paradise Hypothesis, which states that FDI reduces carbon emissions in the host country rather than contributing to them. Xu and Deng (2012) showed that the spatial clustering of FDI in China has an ameliorative effect on environmental pollution in China. Nie and Hai-yu (2015) show that foreign firms entering China between 2003 and 2001 had a

pollution halo effect, with cities with lower environmental standards attracting more polluting foreign firms to enter. Yu and Xu (2019) found that foreign direct investment in China improved CO₂ emissions between 2000 and 2017.

Some studies in the literature emphasize that foreign direct investments have a dual effect, with their potential to promote economic development and employment as well as their negative effects, such as environmental pollution and damage. Among these studies, Lee (2013) finds that foreign direct investment played an important role in economic growth in the G20 countries between 1971 and 2009, and that economic growth limited the increase in CO₂ emissions. A dynamic relationship between CO₂ emissions, energy consumption, economic growth and foreign direct investment in Vietnam over the period 1980-2010 was concluded by Linh and Lin (2014). Balibey (2015) finds strong causality among foreign direct investment, economic growth and CO₂ emissions in Turkey between 1974 and 2011. As a result of their study examining the relationship between CO₂ emissions, energy consumption, foreign direct investments, and economic growth in Vietnam, Tang and Tan (2015) obtained results that support the Environmental Kuznet Curve hypothesis. Sapkota and Bastola (2017) show that there is a positive relationship between foreign direct investment and environmental pollution in 14 Latin American countries over the period 1980 to 2010. Yilmaz et al. (2017) concluded that foreign direct investments in BRICS and MINT countries moved together with economic growth and carbon dioxide emissions in the 1997–2013 period. In this context, the strategy of maintaining a healthy balance between foreign direct investments and environmental protection emerges as an important research topic. In particular, based on the pollution haven and pollution halo hypotheses (Behera and Dash, 2017; Liu et al., 2019; Caglar, 2020), the relationship between foreign direct investment and environmental pollution should be analysed in more detail.

In particular, this study offers a more detailed analysis of the impact of environmental pollution on economic growth, expanding the relevant perspective that is limited in the existing literature. Additionally, this study contributes to the more holistic health of degradation by using the load capacity factor to make residual violence impact assessments more comprehensive, often with specific indicators such as carbon emissions and ecological footprints in the literature. In this context, the study aims to reveal a broader perspective on improbability by offering a different perspective from the literature on evaluating the effects of relationships.

3. ECONOMETRIC ANALYSIS

3.1. Data Set and Methodology

According to the purpose of the study, the current research examines the role of foreign direct investment and economic growth on China's load factor from 1979 to 2021. The model under consideration in the study is the following:

$$LCF_t = \beta_0 + \beta_1 FDI_t + \beta_2 GDP_t + e_t$$

where “*LCF*” represents the load capacity factor calculated by dividing the ecological footprint by biocapacity, “*FDI*” represents foreign direct investments, and “*GDP*” represents economic growth. Within this study's scope, analyses were carried out by taking the logarithm of the economic growth variable. β_0 denotes the constant term, and e_t denotes the error term. Table 1 provides detailed information about the variables taken into account in the empirical model:

Table 1: Variables and Their Sources

Indicator	Variable	Resource
<i>LCF</i>	Load Capacity Factor	Global Footprint Network
<i>FDI</i>	Foreign Direct Investments	World Bank
<i>GDP</i>	Economic Growth	World Bank

The descriptive statistics and correlation matrix for the variables are stated in Table 2.

Table 2: Descriptive Statistics and Correlations

Descriptive Statistics			
	<i>LCF</i>	<i>FDI</i>	<i>GDP</i>
Mean	0.403	2.516	28.682
Median	0.412	2.564	28.690
Maximum	0.635	6.187	30.424
Minimum	0.221	0.000	26.695
Std. Dev.	0.145	1.722	1.175
Skewness	0.134	0.234	-0.106
Kurtosis	1.554	1.964	1.730
Jarque-Bera	3.965	2.368	3.039
Probability	0.138	0.306	0.219
Correlation Matrix			
	<i>LCF</i>	<i>FDI</i>	<i>GDP</i>
<i>LCF</i>	1		
<i>FDI</i>	-0.468 (0.000)	1	
<i>GDP</i>	-0.966 (0.000)	0.473 (0.000)	1

The skewness and kurtosis values reveal variations in the distributions of the variables under examination, even if the mean and median values of the load capacity factor are near one another when analyzed using the descriptive statistics shown in Table 2. While negative skewness in the economic growth variable indicates that the distribution is pulled to the left, a high kurtosis value indicates that the peak of the distribution is steeper than normal. In the foreign direct investment variable, there is a lower skewness and kurtosis value, which shows that the distribution is closer to a normal distribution.

In terms of the correlation matrix, the negative correlation between the capacity utilisation rate and foreign direct investment shows that increases in the capacity utilisation rate have a negative effect on foreign direct investment. Furthermore, the very strong negative correlation between the capacity utilisation rate and economic growth indicates that increases in the capacity utilisation rate have a negative effect on economic growth. The positive correlation between FDI and economic growth indicates that increasing FDI helps economic growth.

3.2. Fourier ADF Unit Root Test

As a unit root test that facilitates the estimation of structural changes, Enders and Lee (2012) propose the Fourier ADF (FADF) unit root test. The data-generating procedure for this test is as follows:

$$y_t = c + \rho y_{t-1} + \gamma t + \varepsilon_t$$

$\alpha(t)$ represents the deterministic component and ε_t represents the error term. $\alpha(t)$ is modeled as follows:

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$$

$$n \leq \frac{T}{2}$$

where n represents frequencies, k represents a specific frequency, and T represents observed data. Traditional unit root tests are used when Fourier terms are meaningless. In other words, traditional ADF unit root test results provide strong results in cases where Fourier terms are meaningless.

3.3. Fourier ADL Hidden Cointegration Test

Granger and Yoon (2002), who examined the relationships in which variables can react differently to different shocks as well as reacting to the same shocks, argued that shocks should be examined by separating them into negative and positive components. Granger and Yoon (2002)

introduced the idea of latent cointegration to the literature in this regard. Banerjee et al. (2017) incorporated Fourier elements into the autoregressive distributed lag (ADL) cointegration model to prevent anomalous outcomes while examining cointegration connections, leading to the invention of the Fourier ADL (FADL) cointegration test.

Yılancı et al. (2019) proposed a new test proposal by combining FADL and the latent cointegration test. This test obtains strong results by separating the variables into negative and positive shocks and applying the shock-specific FADL cointegration test. In this research, the long-term relationships between foreign direct investments, economic growth, and load capacity factors were examined with the asymmetric FADL model proposed by Yılancı et al. (2019). In this context, the following FADL model was created for the model to be examined.

$$\Delta yk f_t = \alpha_0 + \alpha_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_4 yk f_{t-1} + \alpha_5 dyy_{t-1} + \alpha_6 \ln gdp_{t-1} + \alpha_7 \Delta yk f_{t-1} + \alpha_8 \Delta dyy_{t-1} + \alpha_9 \Delta \ln gdp_{t-1}$$

where k, t and T indicate the specific frequency, trend, and number of observations, respectively. When determining the value of k , the model is estimated for $1 < k < 5$, and the frequency in the model with the smallest Akaike information criterion (AIC) is accepted as the appropriate k . Then, the basic hypothesis ($H_0: \alpha_4 = 0$) is tested with the following test statistic:

$$t_{ADL}^F = \frac{\hat{\alpha}_4}{se(\hat{\alpha}_4)}$$

Critical values are found in the Banerjee et al. (2017) study. The model investigated here was estimated separately for both negative and positive components.

3.4. Findings

Several econometric analyses were carried out in this study to assess the environmental impact of FDI and economic growth, and to examine their impact on the load factor, in order to test the Pollution Paradise Hypothesis for China. The normal values and then the shocks of the load factor, FDI and economic growth series were subjected to unit root tests. Accordingly, the first step was to analyse the stationarity of the series. The traditional ADF and Fourier ADF unit root tests were used. The results are presented in Table 3. The distributed lag The Fourier ADL cointegration test was then used to analyze the cointegrated connection between the normal series and the series divided into positive and negative components. Coefficient estimation was carried out for variables separated into shocks that were seen to be in equilibrium in the long run. The results are presented in Table 4 and Table 5, respectively.

Table 3: FADF Unit Root Test Results

Variables	k	min. KKT	F Stat. Value	l	FADF	ADF
LCF	2	0.018	0.008	13	-3.25	-2.189
ΔLCF	2	0.018	0.11	12	2.857	-8.304***
FDI	1	23.201	20.843***	6	-0.795	
ΔFDI	4	26.038	20.779***	4	-12.572***	
GDP	1	13.101	5.286**	2	-1.749	
ΔGDP	1	12.091	6.188**	1	5.818***	
$LCF^{(+)}$	2	20.113	17.226***	1	1.145	
$\Delta LCF^{(+)}$	2	16.101	28.127***	1	-4.01***	
$FDI^{(+)}$	2	14.169	18.058***	1	-0.228	
$\Delta FDI^{(+)}$	4	15.061	34.887***	1	-5.322***	
$GDP^{(+)}$	1	18.075	19.659***	2	-0.909	
$\Delta GDP^{(+)}$	1	0.067	28.300***	1	-5.990***	
$LCF^{(-)}$	2	11.014	16.829***	1	-0.156	
$\Delta LCF^{(-)}$	4	23.014	14.235***	1	-5.294***	
$FDI^{(-)}$	4	43.732	35.148***	1	1.900	
$\Delta FDI^{(-)}$	4	57.358	54.150***	1	-5.066***	
$GDP^{(-)}$	5	18.005	17.703***	8	-1.486	
$\Delta GDP^{(-)}$	5	27.004	29.317***	8	-8.486***	

Note: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$. Critical values for the F statistic are from Becker et al. (2016); Critical values for the Fourier ADF unit root test are included in the study of Enders and Lee (2012). l indicates the appropriate delay length and k indicates the appropriate number of frequencies.

Stationarity properties have been assessed for both the normal series and the positive and negative components of the variables according to the unit root test in Table 3. The Fourier functions of the GDP and FDI variables, except for the LCF variable, are significant according to the F-test results in the normal series examined. The traditional ADF unit root test was carried out for the LCF series, where the Fourier function was not significant. The series was found to be difference stationary, i.e. $I(1)$. As a result of the FADF test, the FDI and GDP series, where the Fourier functions are significant, are found to be $I(1)$. In the shock separated series, the Fourier functions of the positive and negative components of all variables examined are significant according to the F-test results. The FADF unit root test results, examined after having found the significance of the Fourier functions, also show that the positive and negative components of all variables become stationary at the first difference.

After determining that the series are difference-stationary, FADL cointegration results, which are applied to determine the long-term relationship for both the normal values of the variables and the values separated into positive and negative components of the variables, are presented in Table 4.

Table 4: FADL Cointegration Results

	Frequency	AIC	Test Stat. Value	Result
$[LCF_t = f(FDI_t, GDP_t)]$	2	-5.453	-2.556	No cointegration
$[LCF_t = f(FDI_t, GDP_t)]^{(+)}$	1	-3.361	-4.668*	There is cointegration
$[LCF_t = f(FDI_t, GDP_t)]^{(-)}$	2	-5.667	-4.603**	There is cointegration

Note: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$. Critical values are included in Banerjee (2017) study.

A long-term association between the load capacity factor, foreign direct investments, and economic growth in both positive and negative shocks was discovered when the results of the Fourier ADL cointegration analysis were analyzed. However, no long-term relationship was identified in the normal series.

Table 5: FMOLS Long-Term Coefficient Estimation Results

	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
	$FDI^{(+)}$	0.0001	0.0187	0.0061	0.9952
	$GDP^{(+)}$	0.7167	0.0606	11.8216	0.0000***
$[YKF_t = f(DYY_t, LNGDP_t)]^{(+)}$	Sin	-0.1642	0.0374	-4.3871	0.0001***
	Cos	0.3283	0.0269	12.1935	0.0000***
	Constant Term	-0.8557	0.1098	-7.7935	0.0000***
	$FDI^{(-)}$	0.0561	0.0131	4.2798	0.0001***
	$GDP^{(-)}$	-0.0444	0.0399	-1.1136	0.2724
$[YKF_t = f(DYY_t, LNGDP_t)]^{(-)}$	Sin	-0.3936	0.0832	-4.7295	0.0000***
	Cos	0.2745	0.0435	6.3070	0.0000***
	Constant Term	-0.2228	0.0704	-3.1655	0.0030***

Note: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$.

Table 5 shows that the positive shocks of foreign direct investment and the negative shocks of economic growth are not statistically significant. However, it was found that the positive shocks of economic growth and the negative shocks of foreign direct investments were statistically significant and affected the load capacity factor positively. In addition, a 1% increase in the positive shocks of economic growth in the long term will create a 0.72 increase in the load capacity factor. A one-unit increase in the negative shocks of foreign direct investments indicates that there will be a 0.06 increase in the load capacity factor. It is also concluded that trigonometric terms are statistically significant in both positive and negative shocks. These results suggest that the increase in the load capacity factor due to positive growth implies enhanced sustainability. Therefore, the positive and statistically significant impact of economic growth on the load capacity factor can be interpreted as an indication that economic growth promotes sustainability, as it contributes to a more efficient use of resources.

The theoretical framework supporting the validity of the Pollution Paradise Hypothesis is reflected in the observed long-term relationship between load factor, FDI and economic growth in

China. The Pollution Paradise Hypothesis is the theory that foreign investment can be a source of environmental degradation, as foreign investment is directed to regions with lower environmental standards. In this context, a dynamic whereby pollution-intensive industries are attracted to regions with lower environmental costs may be reflected in the long-run relationship between the load factor and FDI. The results of the cointegration analysis show that FDI moves in tandem with economic growth, suggesting that this relationship is not limited to environmental impacts, but that economic growth also influences this process. Therefore, the theory that environmental impacts can combine with foreign investment and economic growth to create a pollution paradise effect is strongly supported by this long-term relationship observed in China.

These results are consistent with those found in other existing studies. The theoretical expectations regarding the environmental impact of foreign investment are supported by the fact that the long-run relationship between the freight capacity factor, FDI and economic growth in China is consistent with the Pollution Paradise Hypothesis. In this regard, the results of the cointegration analysis, which are consistent with the findings of Khalil and Inam (2006), Acharkyya (2009), and Zhao et al. (2013), strengthen the possibility that the Pollution Paradise Hypothesis, which suggests that foreign investment may increase environmental pollution by directing it to regions with low environmental standards, is valid in China. However, the results of the studies supporting the Pollution Paradise Hypothesis are inconsistent. While Xie et al. (2011) show that FDI inflows reduce carbon emissions, Xu and Deng (2012) and Nie and Hai-yu (2015) suggest that foreign firms may create a pollution halo effect by attracting cities with lower environmental standards. Yu and Xu (2019), on the other hand, point to a perspective that supports the Pollution Paradise Hypothesis by showing that FDI leads to improvements in CO₂ emissions in China. These conflicting findings highlight the complexity of the dynamics between environmental impacts, foreign investment and economic growth. They suggest that future research should focus on a deeper understanding of these relationships. In addition, these results suggest that policy makers should adopt a more careful strategy on how to channel foreign investment in order to achieve the goals of environmental sustainability.

4. CONCLUSION

It can be said that China is a haven for FDI, both in terms of cheap labour and inadequate environmental regulation. While FDI is a positive development for the country's economy, it is also a negative development for environmental quality. China's carbon emissions have been on a steady rise since the 1960s, especially since the 2000s. Foreign direct investment (FDI) has flowed into China for reasons such as looser environmental restrictions compared to developed countries and the availability of cheap labour. In this context, there has been a significant increase in carbon dioxide emissions as a result of China's rapid industrialisation. This study tested the Pollution Paradise Hypothesis using a new environmental assessment indicator, the load capacity factor, to assess the environmental impact of FDI and economic growth in China. The study aimed to provide a more comprehensive understanding of the impact of FDI and economic growth on environmental sustainability by using the load capacity factor, which has not been considered in the existing literature. To this end, the role of foreign direct investment and economic growth on the load capacity factor was examined. Relevant data from China were used for the period 1979-2021. According to the results of the Fourier ADL cointegration analysis, an asymmetric cointegrated relationship was obtained between the positive and negative components of the variables considered within the scope of the Pollution Paradise Hypothesis. In other words, a long-term relationship has been identified between shocks. Long-run coefficient estimation was carried out for the variables separated into shocks that were seen to be in equilibrium in the long run. In the long run, a 1% unit increase in the positive shocks of economic growth will create a 0.72 increase in the load capacity factor. A one-unit increase in the negative shocks of foreign direct investments indicates that there will be a 0.06 increase in the load capacity factor. Therefore, it was concluded that the Pollution Paradise Hypothesis is valid for China.

The Chinese economy has experienced great economic growth in recent years and has become an important actor in the world. In this process, factors such as the increase in foreign direct investments directed at the Chinese economy, the adoption of new technologies, increasing production capacity, and expanding employment contributed greatly to growth. Economic growth in China is generally associated with high natural resource consumption along with industrialization and

urbanization processes. The fact that investments in China both support economic growth and contribute to the goal of environmental sustainability and more efficient use of natural resources may have created a positive long-term relationship between the load capacity factor and FDI. In addition, the fact that China's economic policies include a long-term sustainability goal may have led to increased investments in energy efficiency, the use of renewable energy, and environmental protection. This may support the adoption of an economic growth model that takes into account the load capacity factor. As a result, the positive long-term relationship between the load capacity factor and foreign direct investments and economic growth in China is due to the impact of efforts and policies towards sustainable development goals.

Although they have a natural cost, such as environmental pollution, direct investments are very important for the country's economy. In this context, it can be wondered whether some developing countries consciously keep environmental restrictions loose. This type of policy may cause environmental problems in the long run. Today, China, which is considered the world's foreign investment base and has become the world's second superpower thanks to its increasing production, may not consciously take environmental restrictions into account. However, to make this growth sustainable, loose environmental restrictions must be ended. Ultimately, every policy has a cost.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. yazarın katkı oranı %30, 3. yazarın katkı oranı %20'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında ıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

Author Contributions Statement: 1st author’s contribution rate is 50%, 2nd author’s contribution rate is 30%, 3rd author’s contribution rate is 20%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

REFERENCES

- Acharyya, J. (2009). FDI, Growth and the Environment: Evidence from India on CO2 Emission During the Last Two Decades. *Journal of Development Economics*, 34(1), 43-58. Doi: 10.35866/caujed.2009.34.1.003.
- Adebayo, T. S., Akinsola, G. D., Odugbesan, J. A., and Olanrewaju, V. O. (2021). Determinants of Environmental Degradation in Thailand: Empirical Evidence from ARDL and Wavelet Coherence Approaches. *Pollution*, 7(1), 181-196. doi: 10.22059/poll.2020.309083.885.
- Akadiri, S. S., Alkawfi, M. M., Uğural, S., and Akadiri, A. C. (2019). Towards Achieving Environmental Sustainability Target in Italy. The Role of Energy, Real Income and Globalization. *Science of the Total Environment*, 671, 1293-1301. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.03.448>.
- Akın, C. S. (2014). Yabancı Sermaye Yatırımlarının CO2 Emisyonu Üzerine Olan Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 44.
- Akinsola, G.D., Awosusi, A. A., Kirikkaleli, D., Umarbeyli, S., Adeshola, I. and Adebayo, T. S. (2022). Ecological Footprint, Public Private Partnership Investment in Energy, and Financial Development in Brazil: A Gradual Shift Causality Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 10077-10090. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-15791-5>.
- Balıbey, M. (2015). Relationships among CO2 Emissions, Economic Growth and Foreign Direct Investment and the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Turkey, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), 1042-1049.
- Banerjee, P., Arcabic, V., and Lee, H. (2017). Fourier ADL Cointegration test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market. *Economic Modelling*, 67, 114-124. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.11.004>.

- Behera, S. R., and Dash, D. P. (2017). The Effect of Urbanization, Energy Consumption, and Foreign Direct Investment on the Carbon Dioxide Emission in the SSEA (South and Southeast Asian) Region. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 96-106. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.201>.
- Bergh, J., and Nijkamp, P. (1994). Dynamic Macro Modelling and Materials Balance: Economic-Environmental Integration for Sustainable Development. *Economic Modelling* 11(3), 283-307. [https://doi.org/10.1016/0264-9993\(94\)90006-X](https://doi.org/10.1016/0264-9993(94)90006-X).
- Birdsall, N., and Wheeler, D. (1993). Trade Policy and Industrial Pollution in Latin America: Where are the Pollution Havens? *The Journal of Environment and Development*, 2(1), 137-149. <https://doi.org/10.1177/107049659300200107>.
- Blanco, L., Gonzalez, F., and Ruiz, I. (2013). The Impact of FDI on CO2 Emissions in Latin America. *Oxford Development Studies*, 41(1), 104–121. <https://doi.org/10.1007/s11069-023-05949-4>.
- Baumol, W., and Oates, W. (1988). *The Theory of Environmental Policy*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Caglar, A. E. (2020). The Importance of Renewable Energy Consumption and FDI Inflows in Reducing Environmental Degradation: Bootstrap ARDL Bound test in Selected 9 Countries. *Journal of Cleaner Production*, 264, 121663. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121663>.
- Danish, Ulucak, R., Khan, S.U.-D. (2020). Determinants of the Ecological Footprint: Role of Renewable Energy, Natural Resources, and Urbanization. *Sustainable Cities and Society*, 54, 101996. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101996>.
- Enders, W., and Lee, J. (2012). The Flexible Fourier form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>.
- Figge, L., Oebeles, K., and Offermans, A. (2017). The Effects of Globalization on Ecological Footprints: An Empirical Analysis. *Environment, Development and Sustainability*, 19(3), 863-876. <https://doi.org/10.1007/s10668-016-9769-8>.
- Galli, A., Wiedmann, T., Ercin, E., Knoblauch, D., Ewing, B. and Giljum, S. (2012). Integrating Ecological, Carbon and Water Footprint into a “Footprint Family” of Indicators: Definition and Role in Tracking Human Pressure on the Planet. *Ecological Indicators*, 16, 100-112. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2011.06.017>.
- Granger, C.W. ve Yoon, G. (2002), Hidden cointegration, University of California, Department of Economics, *Working Paper*. San Diego: University of California. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.313831>.
- He, J. (2006). Pollution Haven Hypothesis and Environmental Impacts of Foreign Direct Investment: The Case of Industrial Emission of Sulfur Dioxide (SO₂) in Chinese Provinces. *Ecological Economics*, 60(1), 228–245. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.12.008>.
- Hoffmann, R., Lee, C. G., Ramasamy, B., and Yeung, M. (2005). FDI and Pollution: A Granger Causality Test Using Panel Data. *Journal of International Development*, 17(3), 311-317. <http://dx.doi.org/10.1002/jid.1196>.
- Khalil, S. and Inam, Z. (2006). Is Trade Good for Environment? A Unit Root Cointegration Analysis. *The Pakistan Development Review*, 45(4):1187-1196. <https://doi.org/10.30541/v45i4Ipp.1187-1196>.
- Kirkulak, B., Qui, B., and Yin, W. (2011). The Impact of FDI on Air Quality: Evidence from China, *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 4(2), 81-98. <https://doi.org/10.1108/17544401111143436>.
- Lau, L. S., Choong, C. K., and Eng, Y. K. (2014). Investigation of the Environmental Kuznets Curve for Carbon Emissions in Malaysia: Do Foreign Direct Investment and Trade Matter? *Energy Policy*, 68, 490-497. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.002>.

- Lee, J. W. (2013). The Contribution of Foreign Direct Investment to Clean Energy Use, Carbon Emissions and Economic Growth. *Energy Policy*, 55, 483-489. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.12.039>.
- Linh, D. H., and Lin, S. (2014). CO2 Emissions, Energy Consumption, Economic Growth and FDI in Vietnam. *Managing Global Transitions*, 12(3), 219-232.
- Liu, J., Qu, J., and Zhao, K. (2019). Is China's Development Conforms to the Environmental Kuznets Curve Hypothesis and the Pollution Haven Hypothesis? *Journal of Cleaner Production*, 234, 787-796. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.06.234>.
- Long, C, Yang, J, and Zhang, J. (2015). Institutional Impact of Foreign Direct Investment in China. *World Development*, 66, 31-48. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.08.001>.
- Mert, M., and Çağlar, A. E. (2020). Testing Pollution Haven and Pollution Halo Hypotheses for Turkey: A New Perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(26), 32933-32943. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09469-7>.
- Nie, F., and Hai-yu, L. I. U. (2015). Correlation Analysis of FDI, Environmental Pollution and Economic Growth: An Empirical Examination Based on Dynamic Simultaneous Equation Model. *Journal of International Trade*, 2, 72-83. <https://doi.org/10.13510/j.cnki.jit.2015.02.008>.
- Osei, M. J., and Kim, J. (2020). Foreign Direct Investment and Economic Growth: Is More Financial Development Better? *Economic Modelling*, 93, 154-161. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.07.009>.
- Özbek, S., and Naimoğlu, M. (2022). Çevre Kalitesi-Ekonomik Karmaşıklık İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Fourier Eşbütünleşme Analizi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(1), 407-431. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2022-1061837>.
- Paramati, S. R., Mo, D., and Gupta, R. (2017). The Effects of Stock Market Growth and Renewable Energy Use on CO2 Emissions: Evidence from G20 Countries, *Energy Economics*, 66, 360-371. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.06.025>.
- Paul, J., and Feliciano-Cestero, M. M. (2021). Five Decades of Research on Foreign Direct Investment by MNEs: An Overview and Research Agenda. *Journal of Business Research*, 124, 800-812. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.04.017>.
- Pata, U. K. (2021). Renewable and Non-renewable Energy Consumption, Economic Complexity, CO2 Emissions, and Ecological Footprint in the USA: Testing the EKC Hypothesis with a Structural Break. *Environmental Science and Pollution Research International*, 28(1), 846-861. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10446-3>.
- Rees, W. E. (1992) Ecological Footprint and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves out. *Environment and Urbanization*, 4, 121-130. <http://dx.doi.org/10.1177/095624789200400212>.
- Sapkota, P., and Bastola, U. (2017). Foreign Direct Investment, Income, and Environmental Pollution in Developing Countries: Panel Data Analysis of Latin America. *Energy Economics*, 64, 206-212. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.04.001>.
- Shahbaz, M., Nasreen, S., and Afza, T. (2011). Environmental Consequences of Economic Growth and Foreign Direct Investment: Evidence from Panel Data Analysis, *MPRA Paper*, University Library of Munich, Germany.
- Shahbaz, M., Nasreen, S., Ahmed, K., and Hammoudeh, S. (2017). Trade Openness-Carbon Emissions Nexus: The Importance of Turning Points of Trade Openness for Country Panels. *Energy Economics*, 61, 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.11.008>.
- Siche, R., Pereira, L., Agostinho, F., and Ortega, E. (2010). Convergence of Ecological Footprint and Emery Analysis as a Sustainability Indicator of Countries: Peru as Case Study.

- Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 15(10), 3182–3192. <https://doi.org/10.1016/j.cnsns.2009.10.027>.
- Singhania, M., and Saini, N. (2021). Demystifying Pollution Haven Hypothesis: Role of FDI. *Journal of Business Research*, 123, 516-528. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.007>.
- Sullivan, J. L., Burnham, A., and Wang, M. (2010). Energy-Consumption and Carbon-Emission Analysis of Vehicle and Component Manufacturing, Argonne National Lab., Argonne, United States. <https://doi.org/10.2172/993394>.
- Tang, C. F. , and Tan, B. W. (2015). The Impact of Energy Consumption, Income and Foreign Direct Investment on Carbon Dioxide Emissions in Vietnam. *Energy*, 79, 447-454. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2014.11.033>.
- Walter, I., and Ugelow, J. L. (1969). Environmental Policies in Developing Countries. *AMBIO*, 8(2-3), 102-109.
- Xu, H., and Deng, Y. (2012). Does Foreign Direct Investment Cause Environmental Pollution in China-Spatial Metrology Research Based on China's Inter Provincial Panel Data. *Management World*, 2, 30-43. <https://doi.org/10.19744/j.cnki.11-1235/f.2012.02.004>.
- Yılancı, V., Ozgur, O., and Gorus, M., S. (2019). The Asymmetric Effect of Foreign Direct Investment on Clean Energy Consumption in BRICS Countries: A Recently Introduced Hidden Cointegration Test. *Journal of Cleaner Production*, 237, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.117786>.
- Yılmaz, T., Zeren, F., and Koyun, Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: BRICS ve MINT Ülkeleri Üzerinde Ekonometrik Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1235-1254.
- Yu, Y., and Xu, W. (2019). Impact of FDI and R&D on China's Industrial CO2 Emissions Reduction and Trend Prediction. *Atmospheric Pollution Research*, 10(5), 1627-1635. <https://doi.org/10.1016/j.apr.2019.06.003>.
- Zeren, F. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların CO2 Emisyonuna Etkisi: Kirlilik Hale Hipotezi mi Kirlilik Cenneti Hipotezi mi? *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(37), 6442-6448. <https://doi.org/10.19168/jyu.97848>.
- Zhao, Z.-xiu, Wang, R., and Yun-feng, Y. A. N. (2013). Embodied Carbon Emission and Pollution Heaven Hypothesis: Re-Explaining Environmental Kuznets Curve. *Journal of International Trade*, 7, 93–101. <https://doi.org/10.13510/j.cnki.jit.2013.07.004>.
- Zhao, B., and Yang, W. (2020). Does Financial Development Influence CO2 Emissions? A Chinese Province-Level Study, *Energy*, 200, 117523. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.117523>.

Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Cezayir Bağımsızlık Savaşı (1954-1962)

The Right of Peoples to Self-Determination and the Algerian War of Independence (1954-1962)

Burak GÜNEŞ¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, Cezayir bağımsızlık savaşını, halkların kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada, tarih biliminin araştırma yöntemine uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden belge analizine ve uluslararası hukuk alanına özgü hukuksal pozitivizme ve doktrinel araştırma yöntemine başvurulmuştur.

Bulgular: İkinci Dünya Savaşı sonrasında, self-determinasyon hakkının kazanılmasında, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde olduğu gibi halkların büyük özveri ve mücadelelerinin payının büyük olduğu mütalaa edilebilir. Zira sömürge imparatorluklarının çekilmesi -kimi istisnalar hariç olmak kaydıyla- ancak ve ancak büyük mücadelelerin sonucunda meydana gelmiştir.

Sınırlılıklar: Çalışma sadece self-determinasyon hakkı ve Cezayir bağımsızlık savaşına odaklanmış; İkinci Dünya Savaşı'nın bitimini takip eden süreçte, diğer bağımsızlık mücadelelerine değinmemiştir.

Özgünlük/Değer: Diğer sömürgeci devletlere nazaran Fransız sömürgeçliği, doğrudan yönetim ilkesini benimseyerek, sömürge altında tuttuğu halkların asimilasyonuna dair politikalar izlemiştir. Bu da Fransa sömürgelerinin bağımsızlıklarının, diğer sömürgeci devletlere nazaran çatışmalı geçmesine neden olmuştur. Cezayir, bu iddianın örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Self-determinasyon, Cezayir, Fransa, Sömürgecilik, Emperyalizm

Abstract

Purpose: The aim of this study is to analyze the Algerian war of independence within the framework of the right of peoples to self-determination.

Design/Methodology: In the research, in accordance with the research methodology of the science of history, the qualitative research methods of document analysis and the legal positivism and doctrinal research method specific to the field of international law were applied.

Findings: Following the Second World War, it can be argued that the achievement of the right to self-determination was largely due to the great sacrifices and struggles of peoples, as in the case of Algeria's struggle for independence. This is because the withdrawal of colonial empires - with some exceptions - has only occurred as a result of great struggles.

Limitations: The study focused only on the right to self-determination and the Algerian war of independence; it did not address other independence struggles following the end of the Second World War.

Originality/Value: Compared to other colonial states, French colonialism adopted the principle of direct rule and pursued policies of assimilation of the peoples it colonized. This makes the independence of French colonies more conflictual than that of other colonial states. Algeria is one of the examples of this claim.

Keywords: Self-determination, Algeria, France, Colonialism, Imperialism

¹ Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, burak.gunes@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7652-6733

1. GİRİŞ

Sömürgecilik tarihi, uluslararası ilişkiler tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Sömürgeci yayılma, Batı Avrupa'nın erken kapitalist dönemi olarak da nitelenebilecek 15'inci yüzyıl sonu itibarıyla başlayan ve 20'nci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bir süreci nitelendirir. Kapitalizm ve coğrafi keşiflerin birlikteliğinin de bir ürünü olarak değerlendirilebilecek bu süreç, Avrupa dışı toplulukların ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan uzun yıllar sömürge altında tutulmasının adıdır. Böylelikle sömürge altındaki toplumların zenginlikleri, Avrupa coğrafyasına aktarılabilmiş ve Avrupa'nın refahı, dünyanın geri kalanın hilafına genişleme imkânı yakalayabilmiştir.¹

Sömürgecilik dönemi, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde ise daha önceleri görülmedik oranda hız kazanmış ve dünya üzerinde yaşayan halkların büyük çoğunluğu sömürgeciliğin olumsuz deneyimini yaşamaktan kaçamamışlardır. Ne var ki dünya, sömürgecilerin ülkesel kazanım açısından anlaşamaması yüzünden yirminci yüzyılın ilk yarısında iki büyük savaş yaşamıştır. Söz konusu iki büyük savaş, 15'inci yüzyılın son çeyreği başlayan sömürgeci yayılmanın sonuna gelmesine sebebiyet veren maddi koşulların ortaya çıkmasında önemli bir etmen olmuştur. Bu süreçte “dekolonizasyon” süreci de denmektedir.²

Sömürgecilikten kurtulmak her zaman barış içinde gerçekleşen bir durum olmamıştır. Cezayir örneğinde olduğu gibi kanlı iç savaş ve mücadelelerin sonucunda hayata geçen self-determinasyon hareketleri, uluslararası ilişkiler tarihinde ziyadesiyle mevcuttur. Bu da doğal olarak sömürgeciliğin tatbikinde, farklı sömürgeci devletlerin farklı sömürge politikaları yürüttükleri anlamına gelmektedir. Fransız sömürge imparatorluğu da “doğrudan sömürgecilik” anlayışının bir yansıması olması hasebiyle, sömürge altındaki toprakların bağımsızlıklarını vermekte uzun süre ayak diremiştir.

Bu çalışmada, Cezayir bağımsızlık savaşı ele alınarak, sömürgeciliğin yapısal özelliklerine değinilmesi hedeflenmektedir. Özellikle Fransız sömürgeciliğinin yapısal özellikleri üzerinde durularak, self-determinasyon hakkının kazanılmasında geçirilen zorluklara temas edilecektir. Çalışma, Cezayir bağımsızlık savaşının resmini, self-determinasyon hakkının siyasal ve hukuksal gelişim çizgisini esas alarak çekmek gayesindedir. Bunun için çalışmada ilk olarak, başlarda siyasal bir hak olarak sahne alan self-determinasyonun, hukuksal bir hakka dönüşümü tartışılacaktır. Akabinde, Fransızların sömürgecilik anlayışı masaya yatırılacak ve Cezayir bağımsızlık savaşı değerlendirme konusu edilecektir. Sonuçta makalede, “hak” kavramının, uluslararası ilişkilerin yapısal sınırlılıkları ve sınırlandırmaları neticesinde, güç ilişkilerinin çıktıkları olmak gibi bir özelliğinin de olduğu vurgulanacaktır. Başka bir deyişle, “Eşit haklar arasındaki sorunu, güç çözer” tespitine uyararak (Marx, 2010, s.232), self-determinasyonun hukuksal bir hak olarak kabul edilmesinde maddi koşullar ve güç ilişkilerinin müstesna bir yere sahip olduğu vurgulanacaktır.

Cezayir'i diğer sömürge altındaki halkların bağımsızlık mücadelesinden ayıran ve ona müstesna bir yer tayin eden kimi özellikler bulunmaktadır. Fransız sömürgeciliğinin en doğrudan şeklinin tatbik edildiği bu coğrafya, bağımsızlık savaşını da en kanlı şekilde ve en uzun sürelerle yayılan biçimde vermiştir. Zira Fransa, Cezayir'i bir sömürge olarak görmektense, Fransa anavatanının bir parçası olarak kabul etmekte; bu kabul sebebiyle de Cezayir'in bağımsız olmak fikrine, diğer hiçbir yerde olmadığı kadar sert tepki göstermektedir. Bu da doğal olarak Cezayir'in bağımsızlığının, genel kabul görmüş bir self-determinasyon hakkına mı dayandığı ile toprak bütünlüğü ilkesinin ihlal edilip “ayrılma (secession)” tercihinin mi kullanıldığı tartışmalarına neden olmuştur. Doğaldır ki bu soruya

¹ “İhtişama ve zenginliğe susamış hükümdarlar, üstünlük için savaşan devletler, zenginleşmeye özendirmiş tacirler ve bankacılar: ticareti canlandıracak olan güçler, fetihler ve savaşlar, yağmayı sistemleştirip köle ticaretini düzenleyecek yersiz yurtsuzları, serserileri bir yere kapatıp çalışmaya zorladı... Bu ikili dinamiğin kavşağındaysa, Batı tarihinde ‘büyük buluşlar’ denen unsurlar yer alıyordu: 1487’de, Diaz, Ümit Burnu’nu dönmüş; 1492’de Kristof Kolomb Amerika’yı keşfetmiş; 1498’de de Vasco de Gama, Afrika’yı dolaşarak Hindistan’a ulaşmıştı. Devasa bir zenginlik avı -ticaret ve yağma-başlatılmıştı...” (Beaud, 2003, s.19).

² İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, sömürge altında yaşayan birçok halk, hızlı bir şekilde bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar. Halkların devletleşmeleri ve bağımsızlıklarını ilan etmeleri süreci, genel anlamı ile “dekolonizasyon” dönemi olarak nitelenebilir; bknz. (Collins, 2016). Ayrıca 14 Aralık 1960 tarih ve 1514 (XV) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararı da halkların self-determinasyon haklarını tanımakta ve bu halkların siyasi statülerini, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce belirleme ve sürdürme hakları olduğunu teyit etmektedir.

verilecek cevap, Cezayir bağımsızlık savaşının akabinde meydana gelecek tüm bağımsızlık hareketlerinin meşruiyetine de etki edecek bir içeriğe sahip olacaktır. Cezayir'in kurtuluş mücadelesinin bize öğrettiği bir diğer önemli husus ise söz konusu mücadele sürecinde sömürgeciliğin ne derece kanlı bir yanı olabileceğinin tüm çıplaklığı ile resmedilebilmesidir. Sekiz yıl süren bir savaşın ardında, milyonlarca yaşamın doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilenmiş olması, tek başına Cezayir bağımsızlık mücadelesinin incelenmesini haklı kılmaktadır. Cezayir halkının yaşamış olduğu acılara rağmen sonunda bağımsızlıklarını elde etmeleri, sömürgecilik karşıtı hareketlere moral, politik ve hukuksal bir zemin ve meşru temel de sunmuştur. Ayrıca Cezayir bağımsızlık hareketi, literatürde az gelişmiş ülke milliyetçiliği olarak değerlendirilen ve kapitalist gelişmeye koşut gelişen bir milliyetçilikten öte, henüz kaptalistleşmemiş toplumlarda görülen milliyetçiliğin en saf halini oluşturması açısından da önemli bir örnek olagelmiştir.

2. SÖMÜRGEÇİLİK, SELF-DETERMİNASYON VE ULUSAL KURTULUŞ HAREKETLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan yeni dünya düzeni, eski tarz sömürge imparatorluklarının yerine, yeni sömürgeci anlayışın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu anlayışın ortaya çıkmasında, dönemin sosyo-ekonomik koşulları ve yeni güç dengesi başat rolü oynamıştır. Buna göre iki süper gücün rakip olduğu; yoğun ideolojik, ekonomik, kültürel ve askeri rekabetin yaşandığı ve dünyanın kamplara bölündüğü Soğuk Savaş döneminde, ulusal kurtuluş hareketlerinin ortaya çıkması için gerekli maddi koşullar oluşmuştur.

Her şeyden önce dünya yeni bir ekonomik döneme giriyor, ABD öncülüğünde Bretton Woods sistemi geçer akçe olarak kabul ediliyordu. Artık dünya ekonomik düzeni, tüm dünyaya yayılmış uluslararası finansal örgütlenmeler tarafından şekilleniyor, yeni eşitsiz ilişkiler bu minvalde gerçekleşiyordu (Oran, 2002, ss. 480-482). Bu tarz bir gelişimi mümkün kılan bir diğer etmen ise iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmelerdi. Dünya ulusları, 20'nci yüzyılın başlarından itibaren gerek telgrafın ve akabinde iletişim teknolojisinin gelişmesi gerekse basının ve radyonun tüm dünyada yayılmasıyla birbirleriyle yakınlılaşıyordu. Küreselleşme olarak tanımlanabilecek bu dalgayla insanlar, birbirlerine daha fazla yakınlılaştı ve kültürel etkileşim de son derece hız kazandı (Sander, 2019, s. 30). Bu yeni dönem belki de yeni tarz bir sömürgecilik anlayışını da beraberinde getiriyordu. Gerçekten de eski tarz sömürü ilişkileri yerini, başka tarz tahakküm ilişkilerine bırakıyordu.

Kapitalizm, kendisini devam ettirebilmek ve eşitsizlik üzerindeki kurumsallaşmasını desteklemek için yeni tarz ve yöntemleri benimsemekten imtina etmemektedir. David Harvey'in "el koyarak birikim" adını verdiği bu süreç, kapitalizmin işleyişi için vazgeçilmezdir. Buna göre kapitalizm, içsel yapısı gereği, dönem dönem aşırı birikim krizlerine girer. Aşırı birikim krizleri, kapitalist kâr marjlarının düştüğü, sermayenin aşırı birikerek kâr elde edemez olduğu dönemlerdir. Bu tarz kriz zamanlarının aşılması için ise bazı ekonomik politikalar ve siyasal girişimler yürürlüğe konulmaktadır. Sömürgeci yayılma, sermayenin yeni alanlara akıtılabilmesi için önemli bir "el koyarak birikim" yöntemi olagelmiştir. Bu yöntem, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ekonomik sömürü ilişkileri olarak güncellenmiştir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF) ya da Dünya Bankası gibi kurum ve kuruluşlar, merkez ile çevre lkeler arasındaki eşitsizliğin kurumsallaşması ve ekonomik sömürü ilişkilerinin devamlılığının sağlanması için gerekli yasal ve efektif alt yapının oluşturulmasını sağlamışlardır. Harvey'in cmleri ile

"dış ve uluslararası kurumsal düzenlemeler hegemon devlet gücünün de yardımıyla, mübadele ilişkilerindeki eşitsizlikleri hegemon gücün yararına sürdürmek üzere kullanılır. İşte dünyanın diğer kesimlerinden bu yolla haraç alınmaktadır. Serbest ticaret ve dışa açık sermaye piyasaları, kapitalist dünya içindeki ticaret, üretim, hizmet ve finans sektörlerine hâkim olan ileri kaptalist lkelerde üslenen tekelci güçlerin çıkarına hizmet eden başlıca araçlar haline gelmişlerdir" (Harvey, 2005, s.150).

Yeni sömürgeciliğe açılan kapı ya da dekolonizasyon süreci olarak adlandırılabilir bir dönemin yaşanması, özellikle 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde hızla artan ve dünyanın her yerindeki toprak parçalarının büyük devletlerce sömürülmesinin neticesinde ortaya çıkan bir sürecin - sömürgecilik- sona ermesiyle mümkün olabildi. Hobsbawm'ın tabiriyle söylenirse, "19. Yüzyıl boyunca birkaç ülke -çoğu Kuzey Atlantik kıyısında- Avrupalı olmayan dünyanın geri kalan kısmını gülünç denecek kadar kolayca fethetti" (Hobsbawm, 2008, s. 268). Bu dönem kimilerince

“emperyalizm” çağı olarak da adlandırılmaktadır. 1875-1914 arası İmparatorluk çağı olarak adlandırılan Hobsbawn, bu dönemin bir özelliğinin ise yeni tarz bir emperyalizm ile şekillenmiş olmasında buluyordu (Hobsbawn, 1999, s. 67). Benzer şekilde Lenin’e göre bu dönem, kapitalizmin özel bir aşaması olan “emperyalizm” aşamasına tekabül ediyordu (Lenin, 2006). Bu özel aşama, belki de Lenin’in tabiri ile en kısa şu şekilde tarif edilebilirdi: “emperyalizm, kapitalizmin tekeli aşamasıdır” (Lenin, 2006, s. 100).

Kapitalizmin tekeli aşamasının özünde, sermayenin git gide yoğunlaşması ve merkezileşmesi tespiti yatar. Sermaye sonsuz birikimi arzulayan rekabetçi bir yapıya sahiptir. Bu rekabetçi yapı eni sonu kendinden küçük yapıdaki işletmeleri yutmak isteyecektir. Söz konusu bu süreç, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, başka bir deyişle tekeli hale gelmesinin dışı vurumudur. Doğal olarak karşımıza dünyayı pay eden tekeli kapitalist birliklerin ortaya çıkması ve bunu, tüm dünyanın ülkesel olarak merkez kapitalist güçler arasında bölüşümü takip eder (Faulkner, 2014, s. 236). Bu tespit son derece kıymetlidir; zira bölüşüm mücadelesi önceleri sömürgeciliğin hızla yayılmasına (Lenin, 2006, s. 88) ve akabinde yeniden paylaşım gayeli Birinci Dünya Savaşı’na sebebiyet vermiştir.

Ne var ki bu kolay fetih süreci, çoğu yerde yerel halka karşı kanlı ve zora dayalı yönetim tarzının uygulanmasını engellemiştir. Akşin’in tespitlerine göre Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda söz konusu sömürge imparatorluklarından oluşan yapı, dış görünüş olarak sorunsuz gözükse de içten içe kaynamalar yaşamaktaydı (2022, s.294). Bu kaynama durumu özerkliği, hatta bağımsızlığı müjdeleyen siyasal dönüşümlere gebe idi. Tam bu dönüşümün şafağında iki büyük devrim, sömürge altındaki halkların bağımsızlık hayallerini yeşerten bir durum yaratıyordu: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı (ve devamında Türkiye’de tatbik edilen arası devrimler) ile Çarlık Rusya’da meydana gelen Ekim Devrimi. Ne var ki Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1914 senesinden yaklaşık yirmi beş sene sonra; yani, Birinci Dünya Savaşı’nın sarsıntısı henüz atlatılmışken, Dünya yeni bir savaş ile sarsılıyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonunda sömürge imparatorlukları büyük darbe aldı. Başlarda belli olmayan bu durum, yaklaşık on beş sene içerisinde kendisini net şekilde gösterdi (Akşin, 2020, s. 294). Kimi bağımsızlık çabaları, -eski sömürgeci devletlerin, sömürge altında tuttuğu kimi toplumların bağımsızlıklarını kolaylıkla tanınması sonucunda görece barışçıl olsa da- Cezayir örneğinde olduğu gibi yüzbinlerce insanın yaşamını yitirdiği kanlı çatışmalar sonucunda hayat bulabilmiştir. Her ne olursa olsun, kesin olan şey ise bağımsızlık isteklerinin görmezden gelinemeyecek bir gerçek olarak varlığını kabul ettirmesidir. Sömürge altında yaşayan halkların bağımsızlık istekleri, önceleri siyasal bir talep olarak kabul görmekteyken, zaman içerisinde hukuk normu haline almıştır. Bu talep, “halkların kendi kaderini tayin hakkı” ya da “self-determinasyon” hakkı olarak bilinir. 1789 Fransız Devrimi ile siyasal gündemde yer edinen ve büyük imparatorlukların parçalanmasında etkin rol oynayan “milliyetler prensibi”, “millet niteliği kazanan her insan topluluğunun kendi bağımsız devletini kurmaya hakkı olduğunu” ileri sürmüştür (Karaosmanoğlu, 2003, s. 148). Bu hak talebi, hukuk normu olarak ancak 20’nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisine yer bulabilmiştir.

Yukarıda değinilen yeni sömürgecilik tartışmalarında, tarihsel olarak Woodrow Wilson’ın - dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı- ortaya koyduğu siyasal projenin önemli bir yeri vardır. Woodrow Wilson’ın 14 Nokta/İlke başlıklı ve Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşması öngörülen yeni dünya düzenine dair konuşması, halkların self-determinasyon haklarına yaptığı vurgu ile büyük önem arz etmektedir. Wilson’a göre “sömürge isteklerinin, ilgili halkların menfaatleri ile, yetkileri sonradan tespit edilecek olan sömürgeci devletin istekleri aynı derecede gözönünde tutulmak suretiyle, mutlak bir tarafsızlıkla” çözümlenmelidir. Başka bir deyişle halklar, bağımsızlıklarını kazanmalıdırlar (Armaoğlu, 1987, s.138-139). Wilson’ın söz konusu düzen tasavvuru, geleneksel sömürgeci anlayış ile ters düşer ve Fransa ve İngiltere gibi devletlerin sömürge imparatorluklarının yıkılmasını öngörür mahiyettedir. Oran’ın belirttiği gibi görünürdeki bu Amerikan liberalizmi, esas itibarıyla, Amerikan kapitalizmine yeni pazarlar yaratmak isteyen Amerikan realizmini gizler niteliktedir (Oran, 2002, s.97-110). Benzer şekilde Bolşevik Devriminin önderi V.İ. Lenin de halkların kendi kaderini tayin hakkına değinmektedir.

Wilson’ın tasavvurunun aksine Lenin, çift boyutlu self-determinasyon vizyonuna sahip bulunmaktaydı. Birinci boyuta göre self-determinasyonun amacı, Çarlık Rusya altında yaşayan

ulusların kendi öz yönetimlerini belirlemelerini desteklemektir. İkinci boyut ise zaferlerinin merkez kapitalist ülkeler için kriz yaratacağı ve böylece merkezde devrimleri körükleyeceği varsayılan ulusal kurtuluş hareketleriyle ilgiliydi. Yani, Sovyetlerin ulusal kurtuluş hareketlerine verdiği maddi ve propaganda desteğı anti-emperyalist motivasyonlara sahipti (Armaoğlu, 1962, s.211-250). Her iki düşünürü, farklı anlamlar ihtiva eden self-determinasyon fikirlerine sahip olsalar da ortak noktada birleştiren husus ise halkların bağımsızlık taleplerine olumlu yaklaşmaları idi. Böylelikle self-determinasyon hakkı, politik anlamda meşru bir zemin elde edebilecekti. Peki, meşru bir zemine sahip olan bu hak, nasıl tanımlanmalıdır?

Self-determinasyon ya da diğer bir adıyla halkların kendi kaderini tayin hakkı, uluslararası hukukçular ve konuya dair kalem oynatanlar tarafından 1960lar ve 1970ler boyunca görece kolay şekilde tanımlanabiliyordu. Zira söz konusu hak, açık şekilde sömürge altında yaşayan halklara tanınan bir hak olarak kabul görmüştü. Sorun, bir devletin ulusal sınırları içerisinde varlık gösteren azınlıkların ayrılma hakkı olup olmadığına gelince, daha önceleri kesinlik arz eden tanımlar muğlaklaşmaya başlıyordu. Bu muğlaklık, 1975 senesinde imzalanan Helsinki Nihai Senedi'nin konuyu insan merkezine alıp, insan haklarını yücelten düzenlemeler getirmeye başlamasıyla kendisini daha açık şekilde göstermeye başlıyordu. Martti Koskenniemi de Helsinki Nihai Senedi'nin devrimci yönüne vurgu yaparak, toprak bütünlüğü gibi temel ilkeler bağlamında anlaşılacak istenen uluslararası devletler sisteminin dönüşümüne ışık tutacak insan merkezli bir anlatının mevcut olabileceğini ileri sürmüştür. İlaveten, tüm bu devrimci yanına rağmen geleneksel ilkeler olan egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlere karışmazlık konularında yaptığı güçlü vurgu ile -en azından belli oranda-devrimci potansiyelini gizlemek durumunda kalmıştır denilebilir (Koskenniemi, 1994, ss. 242-243).

Gerçekten de son dönem uluslararası hukuk doktrini, halkların sömürgecilikten kurtulma mücadeleleri dışında, hali hazırda yerleşik bir devlette bulunan azınlıkların ayrılma hakkını tanımamış gözükmektedir (Grant ve Barker, 2009, s. 551). 1986 tarihinde vermiş olduğu bir kararda Uluslararası Adalet Divanı, *uti possidetis* (bir devletin sahip olduğu ülkeyi elinde tutma hakkı) ilkesinin, geriye dönük olmaktan ziyade devletin bağımsızlığını elde ettiğı andan itibaren geçerli olacağını kabul etmektedir ([Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali)], 1986, parag. 30). Buradan da doğaldır ki; hali hazırda mevcut bulunan bir devletin sınırlarının, sonal sınır olarak görülmesi anlamına geleceğı için azınlıkların ayrılma hakkının mümkün olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Dünya, kaçınılmaz olarak yeni bir evreye doğru ilerlerken, self-determinasyon hakkının kullanımına dair tartışmalar da bu cihette evrime uğramaktadır. Açıktır ki bu durum, uluslararası devletler sisteminde egemenlik, toprak bütünlüğü ve self-determinasyon haklarının sürtüşme içinde olduğu bir paradoksun kapısını aralar niteliktedir. Bu gerçeğin farkında olan Birleşmiş Milletler (BM), 1992 senesinde (tam da Soğuk Savaş'ın sona ermesinin şafağında) Barış için Gündem Raporu'nu yayımlamıştır. Bu rapor ile BM, Devletlerin egemenlik hakları ile devlet içi huzur temini bağlamında azınlıkların hakları arasındaki paradoksun çözümü için barışçıl yollar bulunmasını salık vermektedir. Başka bir deyişle Rapor, devlet egemenliğindeki dönüşümün dikkate alınması ve liderlerin azınlıkların siyasal yönetime katılım haklarının varlığını teslim etmeleri gerektiğini söylemektedir. Dünya devletlerinin, iyi yönetim ile geleneksel egemenlik kavramı arasındaki açmazı, barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturmak zorunda olduğu da Rapor'un dikkat çektiğı hususlardan birisi olmaktadır (An Agenda for Peace, 1992, parag.17). Kaldı ki bu paradoks, Soğuk Savaş'ın bitimiyle kendisini daha net gösteren, halkların "ayrılma-secession" olarak adlandırılabilir taleplerinin artışında kendisini belli etmektedir. Yugoslavya'nın dağılması süreci, bu taleplerin pek de dostane şekilde sonuçlanamayabileceğini göstermiştir.

Sömürgecilikten kurtulmak manasında self-determinasyon hakkının izlerini Milletler Cemiyeti (1920) ve ulusal mahkeme kararlarında (Kanada Yüksek Mahkemesi'nin verdiği karar 1998) takip etmek mümkündür. Örneğın, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Aaland Adaları sorununun hukuki yönleri hakkında tavsiye niteliğinde bir görüş bildirmekle görevlendirilen Hukukçular Komitesi'nin raporuna göre, savaş ve devrim zamanları "büyük ölçüde pozitif hukukun normal kurallarının uygulanmasıyla karşılanamayacak olgusal durumlar yaratan" iki olağanüstü dönemdir (Report of the International Committee of Jurists, 1920). Komite'nin raporundan bir yıl sonra, Konsey tarafından kurulan Raportörler Komisyonu, "bir azınlığın, bir parçasını oluşturduğu Devletten ayrılması ve başka bir Devlete dahil edilmesi ancak tamamen istisnai bir çözüm olarak düşünülebilir, Devletin adil ve

etkili güvenceleri yürürlüğe koyma ve uygulama iradesi ya da gücünden yoksun olduğu durumlarda son çare olarak başvurulabilir” demiştir (The Aaland Islands Question, 1921). Benzer bir karar 1998 senesinde Kanada Yüksek mahkemesi tarafından alınmış ve teyit edilmiştir. Buna göre “ayrılma, ancak ana devlet ayrılma talebinde bulunan kişilere kültürel, dilsel veya diğer haklarını etkin bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli imkanları sağlamadığı sürece geçerlidir” (Reference re Secession of Quebec [1998] 2 S.C.R. 217 Cited in; (John P. Grant, 2009, s. 551).

Yukarıda bahsi geçen istisnai durum, remedial secession/ son çare olarak ayrılma hakkı olarak bilinen bir kavramın literatürde tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Azınlık haklarının ağır ihlali nedeniyle nihai çözüm yolu olarak ayrılmaya başvurma hakkı olarak tanımlanabilecek olan *remedial secession* kavramı, halkların hem iç hem de dış self-determinasyon hakkına atıf yapan bir kavramsallaştırmadır (Buchanan, 2003, s. 15). Halkların ya da bu manada azınlıkların, içinde yaşamakta oldukları devletin yönetimine katılma hakları ile bu hakların tanınmaması durumunda ayrılma haklarının olduğu anlamında *remedial secession* kavramı, uluslararası hukukun bir diğer önemli ilkesi olan devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi ile çelişki halindedir. Demek ki *remedial secession* kavramında üzerinde durulması gereken birincil husus, halkların ya da bu manada azınlıkların “iç self-determinasyon” hakkı olsa gerekir. Zira uluslararası hukukta birçok devlet kendi anayasalarında sadece içsel self-determinasyona kapı aralayan hükümler içermektedir (Venice Commission, 2000, s.13). İşte ancak bu tarz bir olağanüstü durumda, yani bir devletin ülkesinde yaşamakta olan halklara; yönetime katılmak, kültürünü yaşatmak ve sosyal gelişimini sağlamak konusunda yeterli imkânı sunamaması ve hatta baskılaması durumlarında “dış self-determinasyon” hakkının gündeme gelebileceği ileri sürülmüştür. Bu durumda sorulması gereken soru ise hangi halkın ya da bu manada azınlığın içsel self-determinasyon hakkını kullanmadığı ve bu yüzden de son çare olarak ayrılma hakkının olduğudur? Başka bir deyişle bu somut durumu kim belirleyecektir? Belki de bu soru ünlü uluslararası hukukçu Cassese’nin belirttiği gibi pandoranın kutusunu açmaktadır (Cassese, 1996, s. 1). Zira Filistin halkının kendi devletini kurmak ve toprakları üzerinde istediği yönetim şeklini belirlemek hakkı ile Kıbrıs Türklerinin meşru devletinin tanınmasını istemek neden bu kadar zor bir istek gibi algılanmaktadır? Dünya politikasındaki büyük güçlerden en az birisinin çıkar alanına girmediği için bu tarz bir desteğin yokluğu anlam kazanır görünmektedir. Benzer durumu Sterio şu şekilde ortaya koymaktadır; “Doğu Timorlular, Kosovalı Arnavutlar ve Güney Sudanlılar kendi kaderlerini tayin etme haklarını kullanmada başarılı olurken; Çeçenler, Güney Osetyalılar ve Abhaz halkları aynı haklardan mahrum bırakılmıştır” (Sterio, 2012, ss. 3-4).

Gerçekten de bu hak, uluslararası politikadaki güç ilişkilerine son derece içkin bir haktır. Gücün etkili ve yerinde kullanımı ile halklar (ya da bu manada azınlıklar), gerek iç gerekse ayrılma anlamında dış self-determinasyon haklarını kullanabilmektedirler. Ne olursa olsun self-determinasyon hakkının icrası, büyük oranda acı ve göz yaşısı anlamına da gelebilmektedir. 20’nci yüzyılın görmüş olduğu en kanlı bağımsızlık savaşlarından olan Cezayir bağımsızlık savaşı, bu durumu en güzel şekilde nitelemektedir. Çalışmanın takip eden bölümlerinde, Fransız sömürgeciliğinin temel özellikleri tartışıldıktan sonra, Cezayir’in bağımsızlığına giden süreç ele alınacaktır. Zira, Cezayir Ulusal Kurtuluş Mücadelesi de yukarıda anlatılan tarihsel sekansın belki de en trajik olaylarından birisidir ve bu manada self-determinasyon hakkının her anlamda tatbikinden başka bir şey de değildir.

2.1. Fransız Sömürgeciliğinin Genel Özellikleri ve Cezayir

19’uncu ve 20’nci yüzyılın İngiltere ile birlikte iki önemli sömürge imparatorluğundan birisi olan Fransa, Afrika kıtasında ciddi büyüklükte bir alanda sömürgeci faaliyet yürütmüştür. İngiltere’nin “dolaylı yönetim” anlayışının aksine Fransızlar, “doğrudan yönetim” anlayışını benimsemiş; söz konusu politikayı sömürgelerdeki her alanda tatbik etmişlerdir. Fransa’nın söz konusu politikası “asimilasyon ve bütünleşme” olarak nitelenebilir (“France and Africa,” 2005, s. 146). Fransa’nın izlediği politikanın arka planında, kolonilerde milli bilinç ve oluşumların meydana gelmesini önlemekle birlikte, kolonilerin tamamen Fransa’ya bağımlı hale gelmesi yatmaktadır (Tamçelik ve Sözbilir, 2014, s. 245).

Fransız sömürgecilik tarihi açısından ondokuzuncu yüzyıl son derece önemli bir dönem olmuştur. Fransa, gerek Osmanlı bakiyesi Kuzey Afrika topraklarını gerekse uzak Asya’da kimi ülkeleri yönetimi altına almıştır. Ele geçirdiği kimi yerleri, Fransa, doğrudan sömürgeleştirme anlayışı

ile yönetirken, “Tunus (1881), Fas (1912), Laos (1893), Kamboçya (1863), Vietnam (1862) gibi (lkeleri) protectorat (himaye) görüntüsünde kontrolü altına” almıştır (Uygur ve Uygur, 2013, s.276). Her ne kadar yirminci yüzyılın ikinci yarısı Fransız yönetimi altındaki birçok halkın bağımsızlığını kazanması ile talansa da Fransa’nın varlığını halen devam ettirdiği “Guyana (1604), Martinik (1635), Guadelop (1635), Reunion (1642), Fransız Polonezi (1846), Mayotte (1853) ve Yeni Kaledonya (1853)” gibi yerler bulunmaktadır (Uygur ve Uygur, 2013, s.282). Bunların dışında Fransa, eski sömürge toprakları ile yeni ekonomik ilişkiler kurmaktan ve bu ilişkiler sayesinde yeni sömürgecilik faaliyetleri yürütmekten de çekinmemektedir. Dahası Fransa, askeri müdahalelerde bulunmak konusunda da imtina etmemektedir.¹

Fransa’nın sömürgecilik faaliyetleri, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistematik bir yöntem uyarınca hayata geçirilmeye başlanmıştır. Yapılan tetkikler ve gözlemler, Fransa’nın izleyeceği sömürgecilik yönteminin ülke bazlı belirlenmesine sebebiyet vermiştir. Hatta bu sistematik uğraşın izinde, Fransız sömürge orduları da biçim almıştır. Kuzey Afrika’nın Fransız sömürge imparatorluğuna katılmasından sonra Fransız ordusu, yerel halkların oluşturduğu ve merkezden gelenlerin oluşturduğu ordular olmak üzere iki ana gövde üzerinde teşkilatlanmıştır. Merkezden gelenlere, daha önce sömürgeleştirilen bölgelere yerleşen Fransızlar da dahil edilmiştir. Bunun açık anlamı, Fransız sömürge ordularında “beyaz”ların rolü, imkân ve kabiliyetinin yüksek düzeyde seyrettiğidir.² Tüm bu sistematik sömürgecilik faaliyetleri ise ondokuzuncu yüzyılın sonunda kurulan Fransız Koloni Birliği’nin sebebi hikmetini açıklar niteliktedir. Söz konusu yapıya göre sömürge faaliyetleri dört ana amaca yönelik olarak tasnif edilebilir: 1. “Ticari amaçlı faaliyetler,” 2. “Yerleşme (habitat) amaçlı faaliyetler,” 3. “Doğrudan sömürgecilik amaçlı faaliyetler” ve 4. “Tüm amaçları içinde barındıran faaliyetler şeklindedir” (Uygur ve Uygur, 2013, s.277-278). Fransızların bu amaçların hepsini Cezayir toplumu üzerinde uyguladığını söylemek ve Cezayir’in, yukarıda belirtilen Fransız politikaları göz önüne alındığında, istisnai bir yeri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1830 yılında Fransa tarafından işgal edilen Cezayir’de, son Osmanlı Valisinin 1837 yılında teslim olmasıyla tam Fransız egemenliği tesis edilmiştir (“Algeria,” 2005, s. 15). Kontrolün tam anlamıyla sağlanması takiben Fransa, Cezayir’de Avrupalı yerleşimcilere kapıları açmıştır. 1840 yılında yaklaşık 100 bin Avrupalı yerleşimcinin Cezayir’e yerleştiği bilinmektedir. 1847 yılına gelindiğinde, Berberi kabilelerin direnişi de kırılmış, Fransa’ya karşı mücadele eden Abdulkadir önderliğindeki isyan da son bulmuştur (“Algeria,” 2005, ss. 15-16).

Yukarıda bahsedilen Avrupalı yerleşimciler, Fransız vatandaşlarına verilmiş olan politik, ekonomik ve kültürel hakların tamamına sahiplerken, yerel halk bu açıdan ikincil konumda bulunmaktadır (Tamçelik ve Sözbilir, 2014, s.246). Bu düzenin, ilerleyen yıllarda gerçekleşecek olan iç savaşta son derece belirleyici bir etmen olacağı dşnlebilir. Avrupalı yerleşimciler ile Cezayirli Arap Müslümanlar arasındaki söz konusu farklılaşma, Cezayir toplumsal ilişkilerinde eşişsiz konumlanma ile son bulduğundan; Cezayirli yerleşimcilerin ayrıcalıklı konumlarını kaybetmede gösterdikleri tutucu tavır, savaşın boyutunu ve şiddetini de derinden etkilemiştir.

Cezayir’in siyasi statüsü, diğer Mağrip ülkelerine nazaran, Fransa açısından daha farklı olmuştur. Örneğin Tunus, 1954 senesinde özerkliği ve iki sene sonra da bağımsızlığı tanınana kadar, 1881 senesinden itibaren Fransız protectorası olarak varlığını devam ettirmiştir (Housi, 2017, s.68). Anayasal olarak Cezayir ise Fransa toprağıdır (Best, 2012, s. 443). Gerek anayasal olarak gerekse Avrupalı yerleşimcilerin kökleşmiş sosyal statüleri gereği “Cezayir Fransa’dır” miti yerleşik bir hal almış; belki de tarihin en kanlı i savaşlarından birisinin Cezayir’in bağımsızlığı sürecinde yaşanmasına neden olmuştur (Hrbek, 1993, s. 156). Cezayir’deki çok sayıda yerleşimcinin tarım, madencilik ve 20’nci yüzyıla birlikte petrol alanlarındaki yoğun etkinlikleri, “Cezayir Fransa’dır!” mitini kuvvetlendirmiş, Cezayir’in bağımsız olmasının tartışılması dahi Fransız toprağının bölünmesi anlamına geleceği için yasaklı düşünceler arasında kendisine yer bulmuştur (Hrbek, 1993, s. 156). 1954 yılına gelindiğinde, tarihin şahit olduğu en kanlı i savaşların (ulusal kurtuluş savaşlarından) birisi, söz konusu sosyal tabakalaşma üzerine patlak vermiştir.

¹ Davetle müdahalenin güzel örneklerinden birisi olan Fransa’nın 2013 tarihli Mali müdahalesi için bknz. (BBC Türkçe, 2013).

² Fransız ordu yapısına dair detaylı bilgi için bknz. (Bene, 2015).

3. CEZAYİR İÇ SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇ VE FRANSA'NIN POLİTİK GÜNDEMİ

3.1. Fransa'nın Politik Gündemi

İkinci Dünya Savaşı tüm dünyayı kasıp kavururken, Afrika kıtası bunun bir nebze olsun dışında kalabilmişti. Bu dışta kalabilme durumu, Afrika toprakları üzerinde savaşın fiili olarak tatbik edilmemesi ve buna istinaden savaşın doğrudan yıkıcı etkisinin görece az hissedilmesi olarak tanımlanabilir. Ne var ki hammadde ve savaşacak asker kaynağı açısından Afrika, savaşı doğrudan olmasa da dolaylı olarak deneyimlemiştir de denilebilir. Bu yüzden de gerek savaş sürecinde gerekse savaş sonrası dönemde Afrika, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından derinden etkilenmiştir.

Savaş döneminde Güney Doğu Asya'dan gelmesi beklenen kimi hammadde kalemlerinin tedarikinin azalması, Afrika'dan daha fazla kauçuk, kalay vb. maddelerin temin edilmesine neden olmuştur (Best, 2012, s. 440). Bu da daha fazla insanın çalışması ve sosyal dokunun dönüşümü anlamına gelmektedir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'na kıyasla, sadece Britanya hükümeti yaklaşık 374 bin Afrikalıyı silah altına almış ve seferber etmiştir (Best, 2012, s. 440). Bütün savaş boyunca Afrika'dan asker altına alınan kişileri düşününce bu sayının çok daha fazla olduğundan kuşku yoktur.

Ülkelerinden ayrılıp metropollerini gören Afrikalılarda hatırı sayılır bir siyasal bilinç sıçraması yaşanmış, döndüklerinde benzer siyasal ortamın kendi ülkelerinde olmaması için bir sebep göremez olmuşlardır (Best, 2012, s. 440). İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda kıtanın köklü değişimlere gebe olduğu artık su götürmez bir gerçektir. Toplumsal dönüşüm hızlanmış, talepler gündeme gelmeye başlamış ve ulusal kurtuluş hareketlerine zemin hazırlayan bir uluslararası ortam da doğmuştur. Gerçekten de Pan-Afrikanist fikirler, geç 19'uncu yüzyıl ile 20'nci yüzyıla damgasını vurmuş en önemli fikir akımlarındandır. Buna göre tüm Afrikalılar sömürgecilik ve köle ticareti gibi ortak tarihi mirastan kaynaklanan sebeplerle birleşmeli ve Afrika'yı Afrikalıların yönetmesi için gerekli tüm çabayı sarfetmelidir. Bu çaba doğal olarak anti-kolonyalist ve anti-emperyalist bir mahiyette vücut bulmalıdır (Sylvester ve Anthony, 2014, s.19).

Afrika'da ulusal bilincin yükseldiği ve bunun da doğal olarak bağımsızlık arayışlarını tetiklediği gerçeği, İngiltere Başbakanı Harold Macmillan'ın kıtadaki değişimin kaçınılmaz olduğu, ulusal bilincin yükseldiği ve İngiltere hükümetinin bu gerçeği görüp ona göre politika üretmesi gerektiği yönündeki çarpıcı açıklamalarının da ortaya konmaktadır.¹ Aslında bu tepkisellik, Baskın Oran'ın da vurguladığı gibi "azgelişmiş ülke milliyetçiliği" olarak adlandırılabilir (Oran, 1973). Azgelişmiş ülke milliyetçiliği, esas itibarıyla, Batı tarzı modernleşme ve kapitalistleşme aşamalarını tecrübe etmemiş toplumlarda gelişen milliyetçilik akımları için kullanılabilir. Bu tarz milliyetçilik akımları, Avrupa'da uzun yıllara dayanan ve kendine has maddi koşulların şekillendirdiği milliyetçilik ve akabinde emperyalizm olgusuna zıt ve ona karşı oluşan bir tezat olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekten de azgelişmiş ülke örnekleri incelendiğinde, milliyetçi ideolojiyi ortaya çıkaran sınıfsal dağılımın bu tarz devletlerde olmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle sanayileşmiş toplumlarda oluşan sınıfsal bölünmede burjuvazinin, toplumsal değişim ve dönüşümün motoru olması olgusu, az gelişmiş ülkelerde bulunmamaktadır. Tarıma dayalı ekonomilerin olduğu ve ulusal pazarın kurulmadığı yerlerde ise ulus bilinci ya da ortak ülkü gibi ideallerin varlığından söz edilmemektedir. Bu farklılıklar, doğal olarak, sömürgeci Batı ile sömürülen toplumlardaki milliyetçilik olgusunun farklı karaktere sahip olmasını zorunlu kılmıştır (Oran, 1990, s.26).

Konu, Afrika özelinde değerlendirildiğinde, Afrika'da milliyetçiliği tetikleyen üç unsurun iç içe geçtiğine tanık olunmaktadır. Bunlar; i. Misyonerler, ii. Şirketler ve iii. Emperyalist sömürü aygıtı olarak Batılı devlet/ler (Oran, 1990, s.27). Tüm bu süreçler evvela toplumsal yapıyı hem alt yapı hem de üst yapı açısından dönüşüme uğratmış, sosyo-ekonomik dönüşümle birlikte emperyalizmin işine yaraması için oluşturmaktan çekinmediği yeni bir aydınlar sınıfı oluşturmuştur. Bu sınıf daha sonraları, emperyalizme ve daha özeldir sömürgeciliğe karşı savaşta tarihin irade kısmını oluşturacaktır. Konumuz açısından değerlendirildiğinde, Cezayirli bağımsızlık savaşçılarının da söz konusu emperyalist döngünün ortaya çıkardığı az gelişmiş ülke aydını kimliğinde olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu aydın kitle, Cezayir halkının belli bir amaç uğrunda birleşmesini -ki bu

¹ Harold Macmillan'ın "değişim rüzgarları-wind of change" başlıklı konuşması, İngiltere'nin Afrikadaki sömürgecilik faaliyetlerinin aynı şekilde devam edemeyecek olduğunun açık bir tasviridir (Hemming, 1996; Sarıalioğlu, 2023, s.724).

durumda bağımsızlık- ve silaha sarılıp şiddeti bir araç olarak kullanmasını sağlayan etmen olmuşlardır. Frantz Fanon'un da dediği gibi "Ulusal kurtuluş, ulusal uyanış, ulusun halkın iradesi ya da Commonwealth, hangi adı, hangi en yeni ifadeyi kullanırsanız kullanın, sömürgeleştirme her zaman şiddet içeren bir olgudur" (Fanon, 2007, s.41).

Cezayir'deki söz konusu gelişmeler, bağımsızlığın kazanılmasında başvurulacak ve kaçınılmazlığı apaçık ortada olan şiddetin habercisi idi. Fransa, tüm bu gelişmeleri görmüş ve sürecin olumsuz etkilerini de azaltabilmek için kimi girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden ve belki de sembolik önemi açısından önde gelenlerinden birisi Brazzaville Konferansı olsa gerekir.¹ Konferansa ev sahipliği yapmış olan Brazzaville, Fransız sömürge sistemindeki idari yapılanmada önemli bir yere sahiptir. Zira Fransız sömürge sisteminde Afrika'da temelde üç ana bölge ve idari yapılanma görülmektedir. Kuzey Afrika (Fas, Tunus ve Cezayir'i kapsayan bölge) Fransa için son derece önemli olduğundan, 1834 yılında bu bölgelerin idaresi için Kuzey Afrika Genel Valiliği ihdas edilmiştir. Fas ve Tunus, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bağlıyken, Cezayir ise Fransız İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak idare edilmiştir (Tamçelik ve Sözbilir, 2014, s. 246). Diğer iki idari yönetim alanı ise Fransız Batı Afrika'sı ve Fransız Ekvator Afrika'sı olarak birer Genel Vali marifetiyle yönetilen alanlar olarak karşımızda durmaktadır (Tamçelik ve Sözbilir, 2014, s. 246).

Brazzaville 1910'dan 1958 yılına kadar Fransız Ekvator Afrika'sının başkenti olarak görev yapmış bir kenttir ("Brazzaville," 2005, s. 59). İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın Almanya tarafından işgal edilmesi ve kukla Vichy Hükümetinin kurulması, Brazzaville'in önemini bir kat daha artırmıştır. Fransa'nın sürgündeki lideri Charles de Gaulle, Özgür Fransa Devleti için Brazzaville'i idare merkezi olarak kullanmıştır. Bu bağlamda Fransızca konuşan Afrikalı ulusların temsilcilerinin bulunduğu 1944 tarihli Brazzaville Konferansı tüm bu tarihsel koşulların kesişim noktası olması açısından önem arz etmektedir ("Brazzaville," 2005, s. 59).

Konferansta alınan kararlar, savaş sonrası Fransız sömürgeciliğinin alacağı şekli belirtmesi açısından manidardır. Buna göre angaryanın kaldırılması, Afrikalıların yönetime daha fazla katılımının sağlanması ve Paris'te savaş sonrası kurucu meclisin kurulması ve kurucu anayasanın yapılması gibi liberal tavizler, konferansta ele alınan ve kabul edilen noktalar arasında bulunmaktaydı. Sömürgelelere bağımsızlık verilmesi ise kesinlikle söz konusu bile olamadı (Best, 2012, s. 440). Ne var ki dönüşümün kaçınılmaz olduğu artık reddedilemeyecek bir gerçek olarak kabul edilmeye başlanmıştı. Bu yüzden de General de Gaulle, 1944 yılında Fransız vatandaşlığı hakkının, inanç ayrımı olmaksızın, binlerce Cezayirli'ye doğru genişletileceğini açıklamıştır ("Algeria," 2005, s. 15). Tüm bu girişimlerdeki temel amaç ise yukarıda farklı veçhelerle üzerinde durulduğu üzere, self-determinasyon hakkını şiddet yolu ya da ayrılma talepleri ile hayata geçirmek isteyen halkların, sistem içinde kalmasını sağlayarak, merkeze bağlı tutma gayretidir.

3.2. Cezayir'de Toplumsal Dönüşüm ve Anti-kolonyal Mücadele

İkinci Dünya Savaşı, Cezayir bağımsızlık savaşına ve doğal olarak Cezayir toplumsal dönüşümüne doğrudan ve dolaylı bir dizi katkıda bulunmuştur. Gerek Müttefik Kuvvetler gerekse Mihver Devletleri yapmış oldukları propaganda çalışmalarında, Arapları yanlarına çekmek dahil birçok faaliyeti yerine getirmişlerdir. Radyolarda Arapça yayınların yapıldığı bu dönemde, orta doğuda bağımsızlığın verileceği yönündeki telkinlerin sayısının arttığını görmekteyiz (Brown, 2021).

1942 yılında dönemin milliyetçi önderlerinden Ferhat Abbas, Cezayir'e politik otonomi verilmesi hakkında bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiriye müteakiben Charles De Gaulle 1943 yılında yaptığı açıklamada, Fransa'nın Müslümanlara karşı sorumlulukları olduğunu altını çizmiştir (Brown, 2021). Yukarıda da belirtildiği üzere, 1944 yılında, kimi Cezayirli Müslümanlara Fransız vatandaşlığının verildiğini görmekteyiz.

Tüm bu demokratik açılımların yetersiz kaldığının ve bağımsızlık taleplerinin artan bir hızla devam ettiğinin göstergesi olarak 1945 yılında çıkan ve kimi kaynaklara göre sekiz kimi kaynaklara

¹ İkinci Dünya Savaşı sırasında daha sonradan Fransa'nın devlet başkanı da olacak General Charles De Gaulle önderliğinde ve 1944 yılında Afrika'da toplanan konferanstır. 1880 yılında Fransız seyyah Pierre Savorgnan De Brazza'nın (1852-1905) yerel krallardan Makoko ile yapmış olduğu antlaşmadan üç yıl sonra, küçük bir köy olan Ntamo, Brazzaville olarak isim değiştirmiştir ("Brazzaville," 2005, s. 58).

göre ise kırkbeş bin Cezayirli'nin ölümü ile sonuçlanan, Setif ve Guelma şehirlerindeki gösteriler örnek verilebilir. Ferhat Abbas'ın yukarıda değinilen Bildirisi, Cezayir halkının gerek Alman Nazizm'ine karşı verdiği mücadelenin gerekse 1941 yılında imza edilen Atlantik Bildirisinde geçen "self-determinasyon" hakkına istinaden talep edilen bir hakkın dışı vurumu olarak da okunabilir (Jean-Pierre, 2008). 1947 yılında Fransa parlamentosu "Cezayir'in Politik Statüsünü" kabul ederek, Cezayirli Müslümanlara birtakım haklar öngörmüştür. Ayrıca, Cezayir'de bir meclisin tesisini de öngören söz konusu karar, tam anlamıyla ve hakkıyla uygulanma alanı bulamamıştır. Buna rağmen Cezayir sakin kalabilmeyi başarmıştır (Brown, 2021).

Cezayir topraklarında esasta iki toplum bulunmaktaydı: Avrupalı yerleşimciler ve yerel halk. Avrupa'dan göç eden yerleşimciler, sosyal açıdan daha elverişli konuma, üretim araçlarının en verimli ve kârlı olanlarına sahiptiler. Yönetimde söz sahibi olan bu Avrupalı yerleşimciler, mevcut statükonun korunması konusunda Fransa'ya baskı uygulayabiliyorlardı (Hourani, 2013, ss. 428-429). Öte yandan bakıldığında ise Cezayir'in büyük kentlerine doğru bir göç söz konusuydu. Cezayirli Müslümanlar arasında okuma yazma oranı düşüktü. Fransa'ya göç etmiş ciddi bir nüfusun yanı sıra, Fransız ordusunda görev yapan da birçok Cezayirli Müslüman vardı. İşte tüm bunlar, toplumsal açıdan yeni bir hareketi doğuracak gerekli entelektüel alt yapıyı sağlıyordu. Fransa'nın savaş sonrası durumunu gören, sömürgeciliğin artık geçer akçe olmaktan çıkmaya başladığını sezen ve milliyetçi duygulara sahip devrimci bir kesim vardı (Hourani, 2013, s. 430). Tüm bu bileşenlerin bir araya gelmesi ile 1954 yılında Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) kuruldu ve aynı yıl silahlı mücadelenin fitili ateşlendi (Hourani, 2013, s. 430).¹

3.3. Savaş ve Müzakere

İkinci Dünya Savaşı sonrası Cezayir'de demografik yapı da değişime uğruyor, Cezayirli Müslümanların sayısı artıyordu. Bu sayı Avrupalı yerleşimcilerin birkaç kat fazlasıydı ama toplumsal iş bölümünde çoğunluğu oluşturan Cezayirli Müslümanlar, sosyal statü açısından daha aşağı tabakaları işgal ediyorlardı. Kırsal kesimden büyük şehirlere doğru bir göç söz konusuydu. Ekonomik üretim araçlarının en kalifiyelerine sahip olan Avrupalı yerleşimcilerin yanında çalışmak zorunda kalan Müslümanlar arasında eğitim görmüş olanların sayısı da çok düşüktü. Ne olursa olsun, hayatını devam ettirmek için doğup büyüdükleri yerlerden uzakta olan kimi Cezayirli Müslümanlar arasında "...dünyada meydana gelen büyük değişikliklerin farkında olanlar vardı" (Hourani, 2013, s. 430).

Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) 1954'te ilk kurşunu atarak silahlı mücadeleye başlamış oldu. FLN'nin kuruluşunda yer alan kişiler, çok daha önceden kurulan ve hali hazırda Cezayir siyasetinde varlık gösteren kimi milliyetçi partilerde faaliyet yürütmüşlerdi. Örneğin FLN -daha önce Özel Örgüt (Special Organization)- üyesi olan kimi kişiler, Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi'nden (the Movement for the Triumph of Democratic Liberties- Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques; MTLD) ayrılıp, daha sonraları FLN'ye dönüşen Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi'nde faaliyet yürütmüşlerdi (Brown, 2021).

FLN'nin silahlı mücadeleye başladığı Kasım 1954'te yayımladığı Bildiri'de amaçlarını; "...Ulusal bağımsızlık: 1) İslam ilkeleri çerçevesinde egemen, demokratik ve sosyal Cezayir devletinin restorasyonu; 2) ırk veya din ayrımı yapılmaksızın temel özgürlüklerin korunması," olarak tanımlamışlardır ("Declaration of the Front de Libération Nationale, 1 November 1954,"). Buradan da net şekilde anlaşılmaktadır ki, bağımsızlık nihai hedeftir ve mücadele bunun için verilecektir.

Silahlı mücadeleye Fransa'nın tepkisi askeri anlamda sert oldu. Esasında Fransa politikasını yönlendiren güç, uzun zamandır Cezayir'de yerleşik bulunan Fransız vatandaşları ve ordu bürokrasisi oldu. Sahip oldukları ayrıcalıklı konumu kaybetmek istemeyen Cezayirli Fransızlar, bağımsızlık

¹ National Liberation Front (Front de Libération Nationale, FLN)- Ulusal Kurtuluş Cephesi: Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nı yürüten ve Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasını sağlayan yapı. Cezayir'in bağımsızlığı için mücadele eden birçok milliyetçi yapılanma vardı. Bunlardan en önemlileri Messali Hac'in başında olduğu ve "Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi" olarak adlandırılan hareketti. Bu hareket 1947 yılında "Özel Örgüt-Special Organization" adında gizli ve silahlı bir örgüt kurdu. Söz konusu örgütün Fransızlar tarafından dağıtılması sonucunda, örgütün lideri Ahmed Ben Bella "Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi"ni kurdu. Örgütün üst düzey yöneticileri silahlı mücadeleyi Mısır'dan yönetiyorlardı. 1954 yılında örgüt FLN olarak yeniden yapılandı. FLN'nin zaferi 1962 yılında bağımsızlığın kazanılması ile taçlandı ("National Liberation Front (Front de Libération Nationale, FLN)," 2005, ss. 294-295).

fikrinin ortadan kaldırılması için gerekli tüm baskı ve müdahaleyi yapıyorlardı. Hatta, uzlaşa girişimlerinin mümkünlüğünü de ortadan kaldıracak kimi eylemlerin, Cezayirli Fransızlar tarafından gerçekleştirildiğİ de söylenebilir.¹

Buna karşın Müslüman toplumun da FLN'ye olan teveccühü ciddi boyutlara ulaşmış, FLN'nin Müslüman Cezayirli ve diğere Müslüman halklar arasında itibarı yükselmişti. Cezayir bağımsızlık savaşı, milliyetçi ve anti-emperyalist çevrelerce kutsanmış; bu hareketin meşruluğuş sorgulanmamıştır. Başka bir deyişle sözü geçen çevrelerde bu hareket, sömürgeciliğuş ve emperyalizme karşı bir başkaldırı olarak görüldüğü için Fransa'ya karşı ciddi eleştiriler ve tenkitler yapılmıştır. Türk basınında da bu çizginin izlerini sürmek mümkündür.² Bununla ilintili olarak dünya siyasetinde de büyük güçler arasında bir ayrışmanın olduğı da vakiadır. 1955 senesinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) yapılan tartışmalarda, Sovyetler Birliğı'nin Fransa aleyhinde ve Cezayir lehinde tavır takınması, Fransa ile SSCB arasında diplomatik gerginliğuş kapı aralamıştır (BCA. 35777-141164-34, 25.10.1955). Uluslararası politikadaki bu derin çatlaklar, Cezayir kurtuluş hareketinin sadece bölgeyi ilgilendiren bir husus olmadığını, ziyadesiyle uluslararası poltikayı derinden etkileyen bir gelişim olduğı ortadadır.

1954'te başlayan silahlı çatışmalar, 1957 yılında farklı bir boyuta ulaşmış ve en şiddetli evresine erişmişti. 1958 yılına gelindiğinde FLN, siyaset tarzında yeni bir evrenin kapılarını araladı ve kendisini Cezayir'in Geçici Hükümeti olarak ilan etti (Hourani, 2013, s. 430). Bu durum, Cezayir bağımsızlık savaşı açısından önemli bir tarihsel sekansı simgelemektedir. Fransa'nın Dördüncü Cumhuriyeti, Cezayir Savaşındaki konumu açısından uluslararası baskılara maruz ve savaşı yönetmekte yetersiz kalıyordu. Ne var ki FLN uluslararası desteğini artırıyor; Cezayir bağımsızlık mücadelesi uluslararası kredibilitesini yükseltiyordu.

Charles de Gaulle'ün 1958 yılında yeni bir anayasa ile (Beşinci Cumhuriyet) başa gelmesinin altında, Dördüncü Cumhuriyetin olaylar karşısındaki acziyetinin yattığı söylenebilir (Naylor, 2000, s. 24). De Gaulle'ün, Cezayir'in bağımsızlığı fikrine Fransız halkını, orduyu ve Cezayir'deki Fransızları (pieds-noirs)³ alıştırması 3 yılını almıştır (Naylor, 2000, s. 24). Aslında Charles de Gaulle'ün ilk başlarda Cezayir'in bağımsızlığını tanımak arzusunda olduğı da şüphelidir. Zira iktidara geldiğı ilk dönemlerde Charles de Gaulle, isyan hareketlerini bastırmak için askeri önlemlerin sürdürülmesini takip etmiştir. Buna ilaveten, liberal politik dönüşümleri gerçekleştirerek Cezayir'in Fransa ile bütünleşmesi (association) fikrini büyötmeye gayret etmiştir. Bunun için ekonomik atılımlar, politik katılımdaki liberal öneriler örnek gösterilebilir (Hourani, 2013, s. 431).

Cezayir'de hayata geçirilmeye çalışılan reformlar hem Cezayir'in barışçıl hale gelmesini hem de FLN'nin liderliğinin sorgulanması ile müzakere masasında baş köşeye oturmasının engellenmesini hedefliyordu (Naylor, 2000, s. 24). De Gaulle, denklemden FLN'yi çıkarmak, ona verilen genel desteğinin önünü kesmek ve müzakere masasında yalnız bırakmak için girişimlerde bulundu. Ancak uluslararası kamuoyu Cezayir'in bağımsızlığını destekliyor, Fransa'nın bu yönde hareket etmesi hususunda baskı kuruyordu.

1961 yılına gelindiğinde, Fransa'da yapılan referandumun da oluşturduğı ve Cezayir'in self-determinasyon hakkına olumlu yaklaşların çoğunluğuş oluşturduğı politik iklime binaen De Gaulle, Cezayir'in self-determinasyon hakkını kullanması yönündeki tavrı dışa vuruyordu (Hourani, 2013, s. 431). Takvimler 1962 yılının Mart ayını gösterdiğinde, Fransa ile Cezayir arasında bağımsızlık konusundaki anlaşma sağlanmış oluyordu. 1962 yılının Mart ayının 19'unda imzalanan Evian Anlaşması, Fransa ile FLN arasında yaklaşık 8 yıldır süregelen silahlı çatışmayı sona erdirmesi ve Cezayir'in politik statüsünü belirlemesi açısından son derece önemli bir tarihi olaydır.

Evian Toplantılarının gündemini 4 ana başlık işgal etmiştir. Bunlar; i. Cezayir'de kalmak isteyen Avrupalı yerleşimcilerin durumu, ii. Sahra bölgesi üzerindeki egemenlik haklarının nasıl

¹ 1956 yılında uzlaşa sağlamak için Tunus'a uçan kimi Cezayirli önderlerin uçacağının Cezayir'e indirilmesi ve bu kişilerin tahkikata maruz bırakılması bunun bir göstergesi olsa gerekir (Hourani, 2013, s. 430).

² Özellikle dönemin muhalif olarak nitelenen gazeteleri ve köşe yazılarında, Cezayir halkına dair bir empati ve sempatinin olduğı, Fransa'nın ise sömürgeci olmağından dolayı eleştirildiğı görölmektedir. Deatylı bir inceleme için bkz. (Sönmez, 2010).

³ Mağrip ülkelerinde yerleşmiş Avrupalılara verilen isim.

taksim edileceği, iii. Fransız askeri üslerinin ve nükleer deneme alanlarının statüsü ve iv. Fransa ile bağımsız Cezayir'in gelecekteki muhtemel ilişkilerinin yapısı (Bellisari, 2017).

Yapılan müzakerelerin sonucunda Fransa iki temel konuda uzlaşmayı kabul etti. Bunlardan ilki Avrupalı yerleşimcilerin durumu idi. Avrupalı yerleşimciler isterlerse Cezayir'de kalmaya devam edecekler, talep etmeleri durumunda Fransa'ya göç edebileceklerdi. İkinci husus ise Sahra Bölgesinin durumuna ilişkindi. Bu bölgede bulunan petrol ve doğalgaz kaynakları, Fransa'nın bu bölgeden çekilmekte gönülsüz olmasının en temel nedeni idi. Bu sorun da "Sahra dahil olmak üzere Cezayir'in tamamı Fransa'dan yardım gören egemen bir devlet haline" gelecek şekilde çözüme kavuştu (Hourani, 2013, s. 432).

Cezayir'de, Haziran 1962'de yapılan bir halkoylaması ile bağımsızlık referandumundan "evet" oyu çıkmasını takiben, Charles de Gaulle de Fransa'nın resmen Cezayir'i egemen bir devlet olarak tanıdığını ilan etmiş oluyordu (Bellisari, 2017). Savaş sona ermişti. Ardında 300 binden fazla Cezayirlinin cansız bedenini, bir o kadar da yerinden edilmiş insanı bıraktı. Fransa cephesi de çok kayıp verdi. Ayrıca, verilen garantilere rağmen Avrupalı yerleşimciler Cezayir'den ayrılmak zorunda kaldılar. 20'nci yüzyılın en kanlı ve yaklaşık 8 yıl süren bağımsızlık savaşı böylece son buluyordu (Bellisari, 2017).

4. SONUÇ YERİNE: BAĞIMSIZLIĞIN ÖĞRETTİKLERİ

Başlarda siyasi bir ilke olarak ortaya çıkan self-determinasyon hakkı/ilkesi, zaman içerisinde verilen mücadeleler sonunda BM tarafından da kabul edilen bir hukuk normu/yasal bir hak olarak kabul edilmiştir. Söz konusu kazanım, uzun yıllarca verilen mücadelelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Cezayir bağımsızlık savaşı da self-determinasyon hakkının kazanılması için verilen çabanın en net örneklerinden birisidir. Cezayir bağımsızlık mücadelesini diğerlerinden ayıran belki de en önemli özelliklerden birisi, Fransızların uyguladığı sömürgecilik anlayışının farklılıkları olsa gerekir. İngilizlerin aksine Fransızlar, doğrudan yönetim ve asimilasyonu, sömürge politikası olarak benimsemişlerdi. Bu politik duruş, doğal olarak, sömürgelerin tasfiyesi sürecinin pek de barışçıl şekilde gerçekleşmemesine sebebiyet vermiştir.

Cezayir'in bağımsızlığını kazanması, genel görüş itibarıyla, self-determinasyon hakkının kullanılması olarak değerlendirilmektedir (Taşdemir, 2016, dipnot 1). Ne var ki Cezayir'in bağımsızlığının, self-determinasyon hakkı bağlamında değerlendirilmediği, Fransa'dan ayrılma (secession) bağlamında değerlendirildiği de görülmektedir. Zira uluslararası hukukta, self-determinasyonun ne olduğuna dair genel kabul görmüş ve öngörülebilir bir projeksiyon çizmek her zaman mümkün olamamaktadır. Öyle ki, self-determinasyon hakkı ile toprak bütünlüğü ilkelerinin uyumsuzluk içinde olduğu vakıdır. Bu vakıadan hareketle, devletlerin kendi özgün pozisyonlarını dikkate aldıklarında, iki farklı söylemi de kolaylıkla savunabildikleri bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD Dışişleri Bakanlığının önceki görevlilerinden Arnold Fraleigh'in tespitleri, bu konuda son derece ufuk açıcı niteliktedir. FLN'nin politik söylemlerini ve bağımsızlık için başvurduğu şiddeti destekleyen bir devletin, söz konusu hareketi bir self-determinasyon hareketi olarak görmesi, kullanılan şiddetin de bu hakkın kazanılması için makul ve meşru olduğu fikri son derece savunulabilir hukuksal argümanlar olarak değerlendirilmektedir. Zira halkların kendi kaderini tayin hakkı olarak bilinen self-determinasyon hakkı, BM Şartında kendisine yer bulmuş bir haktır ve BM'nin kuruluşundan sonra kabul edilen birçok BM Genel Kurul kararı da bu hakkı teyit eder niteliktedir. Ne var ki bu söylem, söz konusu hakkın BM Şartı'nda geçmesinin yeterli olamayacağı, çünkü hakkın içeriğinin açıklanmadığı gibi bu hakkın yerine getirilmesinde şiddete başvurunun da ne kadar hukuksal olduğu karşı argüman olarak sunulabilir (Fraleigh, 1967, 9-10). Elbette bu tarz bir argüman, beraberinde karşı hukuksal fikirleri de getirmektedir. Örneğin, sömürgecilik ve bu amaç için kullanılan şiddet, BM Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle hukuken yasaklanmış ise bu şiddeti devam ettirmek isteyenlere karşı şiddet kullanımı yasal ve meşru bir zeminde ilerleyecektir. Elbette bu argümana karşı Fransız hükümeti de Cezayir'in sömürge toprağı olarak değerlendirilemeyeceğini, bu toprağın bizatihi Fransa'nın anavatanına dahil olan başkaca hukuksal statüye sahip olduğunu ve bu yüzden de Cezayir'in bağımsızlık iddialarının self-determinasyon hakkının kullanılmasından öte, hali hazırda kurulu olan ulus devletten ayrılma çabaları olarak değerlendirilebileceği ileri sürülebilir (Fraleigh,

1967, 9-10). Gerçekten de bu tartişmalar, her iki karşıt argümanın da savunulduğu BMGK toplantılarında şahit olundu. Fransa ve İngiltere, Cezayir'e yapılan Tunus ve Mısır yardımlarının, Fransa'nın iç düzen tesisinde isyancılara yapılan yardım olarak değerlendirilmesi gerektiği ve BM'nin bu konuda Fransa aleyhinde bir karar almasının, Fransa'nın iç işlerine müdahale olacağı sebebiyle yapamayacağı da ileri süürmüştür (Fraleigh, 1967, 10-11).

1960 senesinde BM Genel Kurulu, dekolonizasyon sürecinin uluslararası politika ve uluslararası hukuktaki yansımalarına paralel olarak arka arkaya kimi kararlar almıştır. Bunlardan bir tanesi, 14 Aralık 1960 tarihli "Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples" (A/RES/1514(XV)) iken bir diğer de 19 Aralık 1960 tarihli "Question of Algeria" kararıdır (A/RES/1573(XV)). İlk karar, tüm sömürge altındaki halkların self-determinasyon hakkını teyit ederken ikinci karar, doğrudan Cezayir halkının self-determinasyon hakkını tanımaktadır. Binder'in de belirttiği üzere, sömürgeci devletler söz konusu hakkı, 1970 yılında kabul edilen Dostça İlişkiler Bildirgesi'ne kadar, pek de kabul etmek istememişlerdir. İlgili bildirimden sonra da self-determinasyon hakkı, sömürge altındaki toprakların bağımsızlığı ile sınırlı olacak şekilde anlaşılmak istenmiştir (1992, 235-236). Gerçekten de Fransa, Cezayir'in bağımsızlığını, self-determinasyon hakkının kullanımı olarak değil, Fransa'dan ayrılmak olarak değerlendirerek, self-determinasyon konusundaki tavrını da net şekilde ortaya koymuştur (Binder, 1992, 244).

Cezayir bağımsızlık savaşının bir diğer ayırt edici yanı ise azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin en saf halini yansıtmasıdır. Cezayir, gerek antiemperyalist aydın birikimi, gerekse kitleleri silahlı direnişe katabilme kabiliyeti bakımından laboratuvar niteliği göstermektedir. Erken kapitalist ama daha ziyade tarımsal üretime dayalı bir toplumda milliyetçi ideolojinin gelişimi, Batı Avrupa'da meydana gelen modernleşmeci çizgiden farklı cereyan etmiştir. Böylelikle *ulusal pazar* henüz kurulmadan oluşan milliyetçi hava, kapitalizm ile paralel bir gelişim çizgisi izlememiş ve büyük oranda eski sömürge imparatorluklarının yeni dönemde de etkin olmasının önüne geçememiştir. Cezayir, bir zamanlar sömürgesi olduğu devlet ile yeni sömürge ilişkileri kurmak zorunda kalarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni sömürgecilik anlayışında kendisine yer bulmuştur. Her ne kadar yeni tarz sömürü ilişkilerine girmek ve eski sömürgeci devlete (Fransa) yüksek imtiyazlar vermek zorunda kalsa da Cezayir halkı, vermiş olduğu mücadele ile bağımsızlığını kazanma arzusunda bulunan tüm mazlum halklara ışık olmayı başarabilmiştir.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Akşın, S. (2020). *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*. İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.
- Algeria. (2005). J. W. F. P. a. R. H. Davis (Ed.), *Encyclopedia of African History and Culture: The Colonial Era (1850 to 1960)* (Vol. 4). New York: Facts On File.
- Armaoğlu, F. (1987). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*. Ankara: T. İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1962). Bolşevik İhtilali ve 'self-determination' Prensibi. *SBF Dergisi*, 17(2), 211-250.
- Beaud, M. (2003). *Kapitalizmin Tarihi*. Ankara: Dost.
- Bellisari, A. H. (2017). March 2017: The Evian Accords: An Uncertain Peace. *Origins: Current Events in Historical Perspective*. Erişim adresi: <https://origins.osu.edu/milestones/march-2017-evian-accords-uncertain-peace>
- Bene, K. (2015). Les Troupes Coloniales Françaises Dans La Grande Guerre. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Best, A. (2012). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi* (T. U. Belge, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Binder, G. (1992). The case for self-determination. *Stanford Journal of International Law*, 29, 223.

- Brazzaville. (2005). J. Willie F. Page; R. Hunt Davis (Ed.), *Encyclopedia of African History and Culture: The Colonial Era (1850 to 1960)* (Vol. 4). New York: Facts On File.
- Brown, L. C. C., Abdel Kader; Sutton, Keith; Zaimèche, Salah. (2021). Algeria. *Encyclopedia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Algeria>
- Buchanan, A. (2003). Democracy and Secession. M. Moore (Ed.), *National self-determination and secession* (ss. 14-33). New York: OUP Oxford.
- Cassese, A. (1996). *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal* New York: Cambridge University Press.
- Collins, M. (2016). Decolonization. *The encyclopedia of empire*, (ss.1-15). Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect/10.1002/9781118455074.wbeoe360>
- Declaration of the Front de Libération Nationale, 1 November 1954. Erişim adresi: <https://www.history21.com/wp-content/uploads/2022/12/Questioning-Decolonization-2.3b-Primary-Source-FLN.pdf>
- Fanon, F. (2007). *Yeryüzünün Lanetlileri*. İstanbul: Versus Kitap.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Fraleigh, A. (1967). *The Algerian war of independence*. Paper presented at the Proceedings of the American Society of International Law at its annual meeting (1921-1969). APRIL 27-29, 1967, Vol. 61 (APRIL 27-29, 1967), pp. 6-12.
- France and Africa. (2005). J. Willie F. Page and R. Hunt Davis (Ed.), *Encyclopedia of African History and Culture: The Colonial Era (1850 to 1960)* (Vol. 4). New York: Facts On File.
- Harvey, D. (2005). *the New Imperialism*. New York: Oxford University Press.
- Hemming, P.E. (1996). Macmillan and the End of the British Empire in Africa. Aldous, R., Lee, S. (ed.) *Harold Macmillan and Britain's World Role*. London: Palgrave Macmillan.
- Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılikler Tarihi 1914-1991*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Hobsbawm, E. (1999). *İmparatorluk Çağı 1875-1914*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Hourani, A. (2013). *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Houssi, L. E. (2017). The History and Evolution of Independence Movements in Tunisia. *Oriente Moderno*, 97(1), 67-88.
- Hrbek, I. (1993). North Africa and the Horn. A. A. Mazrui (Ed.), *General History of Africa-VIII: Africa since 1935*. California: University of California Press.
- Jean-Pierre, P. (2008). Setif and Guelma (May 1945). *Mass Violence & Résistance*. Erişim adresi: <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/setif-and-guelma-may-1945.html>
- John P. Grant, J. C. B. (2009). *Parry & Grant Encyclopædic Dictionary Of International Law*. New York: Oxford University Press.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2003). Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi. *Doğu Batı*, 6(24), 147-160.
- Koskenniemi, M. (1994). National self-determination today: problems of legal theory and practice. *International & Comparative Law Quarterly*, 43(2), 241-269.
- Lenin, V. İ. (2006). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (C. Süreya, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Kapital Cilt-1* (N. S. Mehmet Selik, Çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi.

- National Liberation Front (Front de Libération Nationale, FLN). (2005). J. Willie F. Page and R. Hunt Davis (Ed.), *Encyclopedia of African History and Culture: The Colonial Era (1850 to 1960)* (Vol. 4). New York: Facts On File.
- Naylor, P. C. (2000). *France and Algeria: A History of Decolonization and Transformation*. New York: University Press of Florida.
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1973). Kara Afrika'da Az-Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi; Yıl: 1973 Cilt: 28 Sayı: 3*, 247-248.
- Oran, B. (1990). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Sander, O. (2019). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarılioğlu, İ. (2023). Değişimi Getiren Rüzgâr: İngiltere'nin Afrika'dan ekilme Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 719-735.
- Sönmez, ř. (2010). Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basınına Yansımaları 1954–1962. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(12), 289-318.
- Sözbilir, S. T. M. (2014). Fransa'nın Afrika'daki Kolonyalist Faaliyetleri ve Günümüze Yansımaları. S. Tamçelik (Ed.), *Küresel Politikada Yükselen Afrika*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sterio, M. (2012). *The right to self-determination under international law: "Selfistans," secession, and the rule of the great powers*, New York: Routledge.
- Sylvester, O. A., & Anthony, O. İ. (2014). Afrika'da Dekolonizasyon ve Pan-Afrikanizm. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 7-31.
- Uygur, E., ve Uygur, F. (2013). Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(3), 273-286.
- Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali)*, Judgment, ICJ Reports, December 22, 1986, 554.
- "Report of the International Committee of Jurists Entrusted by the Council of the League of Nations with the Task of Giving an Advisory Opinion upon the Legal Aspects of the Aaland Islands Question The International Committee of Jurists of the Council of the League of Nations," League of Nations Official Journal, Special Supp. No. 3 (1920).
- "The Aaland Islands Question: Report Submitted to the Council of the League of Nations by the Commission of Rapporteurs," League of Nations Doc. B7/21/68/106 (1921).
- "Self-Determination and Secession in Constitutional Law," Report adopted by the Commission at its 41th meeting, 10-11 December 1999, CDL-INF (2000) 2, January 12, 2000.
- An Agenda for Peace, UN Doc. A/47/277, June 17, 1992.
- UN General Assembly, Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, A/RES/1514(XV), 14 December 1960, Erişim adresi: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1960/en/7290>
- "Fransa'dan Mali'de İslamcılara karşı askeri müdahale." (2013). *BBC Türkçe*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130112_france_mali
- Taşdemir, F. (2016). Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 644-668.
- G.A. Res. 1514, U.N. GAOR, 15th Sess., Supp. No. 16, at 66, U.N. Doc. A/4684 (1960).
- G.A. Res. 1573, U.N. GAOR, 15th Sess., Supp. No. 16, at 3, U.N. Doc. A/4684 (1960).

BCA. 35777-141164-34, 25.10.1955

Indoctrination in the Disguise of Active Citizenship: An Analysis of Political Socialization Process through Ideological Political Education in the Case of PYD

Aktif Vatandaşlık Maskesi Altında Beyin Yıkama: İdeolojik Siyasal Eğitim Aracılığıyla Siyasal Toplumsallaşma Sürecinin Bir Analizi, PYD Örneği

Turgay DEMİR¹

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to examine the ideological political education process through the concept of political socialization for indicating how the Democratic Union Party (PYD), the Syrian affiliate of the terrorist organisation Kurdistan Workers' Party (PKK) indoctrinates the PKK ideology to the young people under its administration and how it creates ideological members for the continuation of its regime.

Design/Methodolgy: This research is mainly based on the textual analysis. In this regard, the PKK material in English, Western media outlets, pieces of think-tanks and reports of the PYD's local bodies for the Public Relations and the existing literature over the education under the PYD-controlled areas were analysed.

Findings: Findings indicate that the PYD operationalises ideological political education through educational system, teachers, curriculum and textbooks in its language centres, academies, universities, primary and secondary schools to create ideological members who will be loyal to its regime. Findings also demonstrate that this type of political education is closely connected to the approach of Siegel's (1965) concept of political socialization who perceives it as a process of creating active or well-functioning individuals for the continuation of political systems.

Limitations: The fact that the research is mainly based on the textual analysis. Conducting interviews with teachers in the region could have increased the reliability and decreased the limitations of this research. However, the PYD is the Syrian affiliate of the PKK and rightfully both are designated as a terrorist organisations by Türkiye and interacting with these people mean interacting with the elements of terrorism.

Originality/Value: Since this research conceptualises the indoctrination or ideological political education process in the context of the political socialization, it contributes to the role of education in the process of political socialization through a new case of the PYD.

Keywords: Political Socialization, Political Education, Active Citizenship, PKK, PYD

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) Suriye'deki uzantısı Demokratik Birlik Partisi'nin (PYD) ideolojik siyasal eğitim sürecini incelemek ve PYD'nin kendi yönetimi altındaki çocuk ve gençlere PKK ideolojisini nasıl aşılamaya ve bu yolla rejimini devam ettirecek ideolojik bireyleri nasıl ortaya çıkarmaya çalıştığını gözler önüne sermektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada nitel araştırma yöntemine başvurularak ikincil kaynaklar üzerinden metin analizi yapılmıştır. Bu kapsamda PKK'ya ait İngilizce yazılı materyaller, Batılı medya kuruluşlarının haber kaynakları, çeşitli düşünce kuruluşları (think-tanks) tarafından hazırlanan raporlar, PYD'nin yerel propaganda mekanizmalarına ait İngilizce raporlar ve PYD'nin hâkimiyeti altındaki bölgelerdeki eğitim faaliyetlerine odaklanan İngilizce makaleler analiz edilmiştir.

Bulgular: Bulgular PYD'nin PKK ideolojisini temel alan siyasal eğitimi, dil merkezlerinde, akademielerde, üniversitelerde, ilköğretim ve liselerde eğitim sistemi, öğretmenler, müfredat ve kitaplar aracılığıyla verdiğini ve oluşturduğu rejime sadık bireyler ortaya çıkarmaya çalıştığını göstermektedir. PYD'nin bu türden bir ideolojik siyasal eğitimi Roberta Siegel'in (1965) siyasal sistemlerin devamını sağlamak için aktif ve iyi yetişmiş bireyleri ortaya çıkarmak gerektiğini iddia eden siyasal toplumsallaşma konseptiyle de yakından ilgilidir.

Sınırlılıklar: İkincil verilerle metin analizi çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Bölgedeki eğitimcilerle mülakat yapılarak birincil verilerin toplanması çalışmanın sınırlılığını azaltabilir ve güvenilirliğini artırabilirdi. Fakat PYD'nin terör örgütü PKK'nın Suriye uzantısı olması ve haklı olarak Türkiye'nin ikisini de terör örgütü olarak tanıması, bu türden bir etkileşimi haklı olarak ortadan kaldırmaktadır.

Özgünlük/Değer: Bu çalışma beyin yıkama veya ideolojik siyasal eğitim sürecini siyasal toplumsallaşma kavramsal çerçevesinden değerlendirmektedir. Bu yolla eğitimin siyasal bireylerin ortaya çıkma (siyasal toplumsallaşma) sürecindeki rolünü yeni bir örnek olay aracılığıyla gözler önüne sererek, siyasal toplumsallaşma literatürüne katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Toplumsallaşma, Politik Eğitim, Aktif Vatandaşlık, PKK, PYD

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, turgay.demir@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6526-0784

1. INTRODUCTION

The outbreak of the Syrian conflict in March 2011 and its transformation into a civil war in July 2012 provided some unprecedented opportunities for the Syrian Kurds. Particularly, following the withdrawal of the Syrian government forces from the northern parts of the country in July 2012 with the start of Aleppo battle, there were authority and security gaps. The PYD, the Syrian affiliate of the terrorist organization PKK, filled those gaps due to its militias (Savelsberg & Tejel, 2013). Since then, the PYD had a de facto autonomous region and it established its own administrative units and institutions in accordance with the writings of the PKK leader Abdullah Ocalan.

Ocalan (2016) argues that Kurdish consciousness can be constructed through the intellectual improvement of individuals and their awareness regarding the social existence that are also fundamental points to form a new Kurdish society and a new model of governance with a new understanding. This society requires active citizens to survive. He claims that those active citizens can also be created through their interaction with this new society and its model of governance, particularly by taking some responsibilities in the policy-making processes. So, there is a close connection between the claimed active citizenship of Ocalan's envisaged society and its model of governance. In other words, while the so-called active citizens are necessary mechanisms for the continuity of Ocalan's model of governance and its society, citizens can become "active" through their roles, responsibilities and primarily their political education in this society through a new model of governance. The PYD leadership practiced those premises since the summer of 2012 and tried to design its new administration and institutions in accordance with those premises. The PYD leadership also underlined that they would transform the Syrian Kurdish society through the political education of individuals by opening academies, schools and language centres and teaching their concepts of active citizenship, democratic autonomy and democratic nation (Muslim quoted in KurdWatch, 2011; Abdullah quoted in ANF, 2012). Accordingly, the PYD's political education process for individuals has become a matter of investigation. It brings the question of how the PYD attempts to create its claimed active citizens who will be loyal to their regime and what types of tools/agents the PYD leadership applies during this process.

Such a political education can be better explained through the concept of political socialization. Studies on the concept of political socialization in the existing literature refer to a process during which individuals can become political by gaining some values, attitudes and learning some political ideologies (Heywood, 2019, p.364). In this process, there have been some primary (family and schools) and secondary (friends, peer groups, working environment, religion, language) agents that play a role in the creation of a political individual (Heywood, 2019, pp.364-365). Therefore, this article mainly focuses on the political education of individuals under the PYD administration through the process of political socialization during which individuals have to internalize the ideological concepts of Ocalan. In so doing, the article provides some insights that the PYD's political socialization process is mainly close to Sigel's (1965) perspective over the concept, who perceives this process as a creation of active or well-functioning individuals for the continuation of political systems.

As underlined by Espinosa & Ronan (2022, p.2) education, particularly the political education functions as an effective tool for building the political community of the PYD administration. Accordingly, this article argues that the PYD operationalizes the political socialization process to create active citizens for its model governance through education system, teachers, textbooks and curriculum in their language centers, academies, universities, primary and secondary schools which functions in accordance with ideological concepts of the PKK leader Ocalan. The article demonstrates the roles of academies and schools as one of the primary agents in the political socialization process after the family. Accordingly, the article will start by addressing the methodology of this research. Then, the concept of political socialization and the main agents in this process will be explained. After that, the article will focus on the claimed active citizenship in Ocalan's ideological concepts such as democratic confederalism and democratic nation. Then, the political education for the creation of the claimed active citizens in the practice of the PYD administration through academies, universities, schools, teachers, curriculums and textbooks will be examined.

2. METHODOLOGY

The methodology of this article is mainly based on the textual/document and content analysis. Those steps were followed. First, to explain the claimed concept of active citizenship, books of the PKK leader Abdullah Ocalan and texts of Murray Bookchin were read and analysed since the PKK's concept of the claimed active citizenship was based on the idea of Murray Bookchin's concept of active citizenship. Therefore, Bookchin's *The Meaning of Confederalism* and Ocalan's *Democratic Confederalism* (2011) and *Democratic Nation* (2016) were read, compared and analysed in terms of active citizenship and their ideological creation. Those books of Ocalan are also significant and crucial to understand and show the ideological impact of the PKK on the PYD and its policies because of their ideological links (Muslim quoted in KurdWatch, 2011; Kaya & Lowe, 2017). Second, official documents of the PYD such as the Social Contract of Rojava (2014), particularly the parts regarding education and teaching and learning in other languages and papers of Rojava Information Center regarding the structure and education at universities in the PYD-controlled areas were read and analyzed. To strengthen such an analysis and understand the policies over education and their implementations in the region, explanations of the PYD representatives/officials through regional and/or international media outlets were collected and analysed. This analysis was underpinned by the content analysis of some Western media outlets such as the Wall Street Journal, the Washington Post, the New York Times, the Independent and the Times/Sunday as well as pieces of regional and international think-tanks. Step three was to search for the existing literature on education system and textbooks in the PYD-controlled areas (Espinosa & Ronan, 2022; Bengio, 2020; Din, 2020; Knapp et al. (2016).

While analyzing those aforementioned documents/texts, some direct quotes from Bookchin and Ocalan, and from the official documents of the PYD were used to express specific terms. Except this, analysis was written through paraphrasing the analyzed points. This research has also some limits. However, this does not reduce its academic significance as it has a potential to become one of the significant studies focusing on the PYD and its indoctrination process from the perspective of political socialization. For instance, conducting interviews with teachers in the region could have increased the reliability and decreased the limitations of this research since there was a chance to have primary data. Such an approach could have provided some interesting findings on the subject. However, the PYD is the Syrian affiliate of the PKK and rightfully both are designated as terrorist organisations by Türkiye. Interacting with those people means interacting with the elements of terrorist groups. There is also another possibility that the PYD could have prevented researchers from collecting primary data by interviewing with teachers or educators in this region especially if researchers have a Turkish origin that could have caused personal security risks. To avoid from those situations, the textual analysis mainly over the official document of the PYD, explanations of the PYD representatives and using the secondary resources such as studies conducted by other experts over the education system in the PYD-controlled areas were preferred.

3. THEORETICAL FRAMEWORK

3.1. The Concept of Political Socialization

Political socialisation is a concept which at the same time refers to a process of gaining political beliefs and values by individuals (Heywood, 2019, p.364). Scholars studying this concept mainly refer to the studies of political thinkers such as Plato, Thomas Moore, and J.J. Rousseau. The most important development in this area was the understanding of human behavior and mainly the role of instinct in the formation and direction of those behaviors. H. Lasswell's *Psychopathology and Politics*, published in 1930, was the first important research dealing with political socialization from a psycho-analytical perspective. While scholars such as Erik H. Erikson, Lucian W. Pye, Lewis S. Feuer followed Laswell's approach, the study titled *Authoritarian Personality* published by Adorno et al. created a new influence in this field (Alkan & Ergil, 1980, pp.2-4). However, the most significant study regarding political socialization was Herbert Hyman's *Political Socialization* (1959) in which Hyman systematically brought the previous studies over this subject. The book included important findings from the sources that form the political view of an individual. It also organized the findings of an extensive fieldwork and analyzed information about the learning phase of political perspectives to

answer the questions in this field. Thanks to those studies, Hyman contributed to the discussions on political socialization through the fact that political behaviour, which he expressed as a type of learnt behavior, can be investigated effectively (Hyman, 1959).

Problems encountered during the searching process in this field have also affected the definition of the concept of political socialization. Therefore, there were divergent definitions depending on the focusing points of researchers or approaches that these researchers followed to explain this concept. For instance, Dennis (1968, pp.86-88) analyzed the development process of studies on political socialization through three phases. In the first phase, there were studies like Herbert Hyman's book (1959), some other summaries referred to Hyman's study in the following years as well as research conducted by experts such as Greenstein, Dawson and Patrick. The second phase includes studies initiated by Sigel and Dawson – Prewitt and the critical interpretation of the previous studies on the subject. In the last phase, experts like Hess, Almond, Verba, Greenstein, Mitchell, Froman, Pye conducted some studies to provide a substantive theoretical ground for political socialization. All those studies identified ten crucial problematical points regarding the process of political socialization. They are the relationship between political systems and political socialization, diversity in the content of political socialization, political socialization versus lifecycle, political socialization from one generation to another, position of political socialization toward counter-cultures and sub-cultures, the process of political learning, agents and institutions of political socialization, impact of individuals and relatives on this process and specialized political socialization.

Those aforementioned points have affected the definition of political socialization and have created divergent approaches for its definition. For instance, Frey (in Bender, 1967, p.391) perceives political socialization as a process in which organizational behavior can be internalized by members of a group, organization, institution or a society through regular repetition of social attitudes and behaviors. According to Almond (in Bender, 1967, p.391), political socialization is more related to the concept of political culture. In other words, political socialization is a process of entering into political culture to gain a set of ideas, values, and standards regarding a political system, its main functions, and its officials that were fulfilling those responsibilities or operating those functions. Roberta Sigel, for instance, approaches political socialization from the perspective of a political system. In this regard, political socialization alludes to a process of learning the “norms, attitudes and behavior accepted and practiced by the ongoing political system” (Sigel, 1965, p.1). Therefore, the goal of political socialization becomes a way of training and developing individuals to become well-functioning or active citizens in their society. Ultimately, active citizens, who participate in political system, acknowledge political norms of their society and transfer them to the next generations (Sigel, 1965, p.1). Consequently, the common understanding is that political socialization is a process of learning some concepts, attitudes, beliefs, values and political systems to become a political (for some active) person. The main concentration point of this article is more related to Sigel's point of view since it approaches political socialization or political education of individuals from a perspective of becoming active or well-functioning citizens in a society for the continuation of a political system. This is because the PYD's claim and practice of active citizenship is very closely related to Sigel's perspective over the political education of individuals.

Factors affecting socialization process can also show their effects in the political socialization process. When a humanbeing is accepted as an open system, they must interact with the environment and generations to become political beings. There are some certain factors, some call them agents, known to play a role in this process. In general, those agents are family, school, friends or peer groups, environment, pressure groups and mass media. In addition to them, religion and language can be seen other effective factors in this process. Some experts also classify those agents as primary and secondary ones. While family and schools are called as primary agents, others are accepted as secondary ones (Heywood, 2019, pp.364-365). This study mainly concentrates on one of the primary agents for the political education of individuals, the political education through academies, schools, and language centers under the PYD administration. It analyzes the relationship between the claim of creating a new society and the role of education in this process through schools, academies, teachers and teaching materials or curricula to create new citizens or indoctrinate them with some ideological

premises. In this regard, there is a need for addressing the roles of political education, particularly the roles of schools, teachers, and curricula in the political socialization process of individuals.

3.2. Political Socialization through Political Education

Schools are accepted as the most basic and official tools of the socialization process. Young people socialize and comply with the rules of their society through schools (Tezcan, 2012, p.54). This is because schools do not only provide knowledge or skills to individuals but also teach them about their social responsibilities. When children start their school, they encounter many faces and events that are unfamiliar to them. They learn the basic structure of their society. This includes points like the rules of their society and how to live in it. In this way, children face with a very intense cultural transfer and they understand what is expected of them both as individuals and a group to be part of their society (Ozkalp, 2005, p.120).

Schools also play an important role in conveying attitudes, values, beliefs and certain behavioral patterns of the system to members of their society to ensure the continuity of political systems. With the education process in schools, it is aimed to consciously transfer the political culture to the new generations of a society and educate individuals, who will be newly included in a political system (Dursun, 2006, p.223). The emergence of nation-states brought up the aim of raising individuals, who would remain loyal to the state and power, and the most important tool for this political education was the school. In this context, the state-centered education systems became compulsory for people, and schools took their place in the systems as centers where state ideologies were transferred (Akin, 2013, pp.112-113). According to Althausser (1971), schools have a role to “ensure subjection to the ruling ideology or mastery of its practice” (p.133). Similarly, Foucault (2003, p.45) approaches schools and education systems as tools for the domination of a state, particularly a nation-state ideology. Those points indicate the importance and impact of schools in the political education of individuals within the political socialization process.

Alkan & Ergil (1980, pp.80-93) underline the effective role of school in the political education process in terms of the formation of ideology, sense of political activity and participation, and the acquisition of political knowledge. It is noted that studies focusing on the role of school in political socialization examine the school from two perspectives. In the first one, the effect of classroom, official curriculum, rituals and teachers are discussed, while the second one examines the social structure of school, political organizations formed by the youth, and activities outside the official curricula (Dawson et al., 1977, p.139). The main focus point in this article is the role of academies, schools, language centers, teachers, and their official curricula as the further section will discuss the political education process under the PYD administration in accordance with the PKK leader Abdullah Ocalan’s claimed active citizenship.

Party schools are noticeable examples for the adoption and/or indoctrination of state ideology to people or public. Those schools, which emerged especially in totalitarian and authoritarian regimes, play a key role in forcing people to adopt the state ideology in the political socialization process. During the Soviet Union, such schools trained people and propagandists in charge of spreading the party's ideology (Akin, 2013, p.119). It is seen that the most intense program for the adoption of the ideologies of regimes was implemented during the Nazi Germany period. In addition to providing education to adults like young people, taking the youth organizations, particularly schools under control and training teachers, and those types of schools served as the most active tools of political education of individuals for the state (Alkan & Ergil, 1980, p.84). It is seen that schools fulfil their duties in reflecting the official ideologies of states. Political powers, which could have some limits in terms of interfering in the family, can become active in the political socialization process of individuals through schools. After individuals recognizing their mother and father as the first authority in the family, their second recognized authorities are teachers in their schools. In this regard, teachers, education system and curricula in schools have important functions in the political socialization process.

In general, teachers have important roles in a society and they are active in helping children adapt to political and social life by establishing close contact with them in the socialization process. Therefore, teachers are known as respected and trusted individuals by society due to their

responsibilities. They convey the rules of society to students and teach them how to behave and draw attention to the importance of obeying the rules in social life (Dursun, 2006, p.224). In the US, where the first and foremost studies were carried out in the field of political socialization, teachers are seen as the most important servants of society in raising children. In this context, teachers have two important effects in the process of political socialization; disseminating political values and teaching political culture. Teachers, as cultural educators, have an impact on students for learning the political culture through social systems that they have established in a classroom (Dawson et al, 1977, p.150-152).

Another factor that makes education and teachers important in this process is the ideologies accepted by political systems. Authorities prefer that the official state ideology should be adopted by society, and it should be conveyed to societies through education systems, and mainly through teachers and curricula in schools or academies. In this respect, it is known that during the Nazi regime, teachers in Germany were screened in accordance with their political views and served as propaganda tools for the political system (Alkan & Ergil, 1980, p.84). Party schools in the Soviet regime also trained teachers, who would disseminate the ideology of the party (Akin, 2013, p.119). Another point that makes teachers important is that they have a duty to implement the education system adopted by the political power and curriculum based on it. Because teachers are individuals, who are responsible for implementing the curriculum offered to them by educational and political systems.

In this respect, the education system has a fundamental place in the political socialization process. In almost all countries, from the most democratic systems to the most oppressive ones, political powers have made an effort to intervene directly in the political socialization process through national education programs and curricula, and they have tried to implement education systems in accordance with their own ideologies. By making various interventions in the curricula, books for teaching are specifically selected, and in this way, an individual is politicized in the sense that the system desires (Kaplan, 2005, pp.95-129).

Studies in this field have also shown that specially prepared textbooks, educational practices, courses and programs are effective in the political knowledge, attitudes, behaviors and participation of young people (Ehman, 1980, p.105). It is an accepted fact that the official curriculum applied in the lessons, various ritualistic activities and activities of teachers are all effective in the political development of young people. In this respect, the curricula become one of the most important instruments of political education and the process of political socialization. National values of society are adopted through curricula. The choice of national history subjects in lessons causes enthusiasm in the individual's perception of glory and reveals a picture of the gaps and deficiencies in history. While the official curricula and lessons over citizenship determined by the system are effective in the development of young individuals, they can also give clues about how to become a citizen, particularly a political one. In general, political leaders and educators see the curricula as a suitable agent through which knowledge and values are transmitted in the formation of a good citizen (Dawson et al, 1977, p.140), or in this case, the claimed active citizens.

In this regard, textbooks can play an important role. There have been some studies, like the analysis of Anyon, which indicates that textbooks are not neutral and they include political content as well as an interpretation. They present the existing situation in a totally different way and also provide a false social reality (Anyon, 1978 in Palonsky, 1987, p.498). Textbooks may include norms and values to construct the identities of members of their society, community or country and they encapsulate some patterns which could help perceiving the world or rules, realities or norms of their society for the individuals (Fuch & Bock, 2018, p.1). Textbooks can also become primary tools for conveying/disseminating formal, systematical and most importantly intentional national narratives or ideological aspects of a state to societies (Adwan et al, 2016, p.202). The important point here is that school curricula could reflect “a society’s ideology and ethos” and disseminate “values, goals and myths which the society aims to transmit to new generations” (Adwan et al, 2016, p.202).

Those points indicate that education systems and textbooks can become significant tools for disseminating information and educating people with the ideological and political needs of a specific government. So, the regimes could use textbooks as political mobilization tools to engrain some feelings in their people such as loyalty to a nation, ideology, state or rulers (Bengio, 2020, p.359).

Those are fundamental points in terms of analyzing the political education of individuals in the political socialization process. As seen, education systems and curricula are important in the process of political socialization, and political powers that cannot find the opportunity to intervene in the family try to be effective on individuals by using those tools. In this regard, the next section will discuss the PKK's claimed concept of 'active citizenship' before analyzing its implementation in the political socialization process under the control of the PYD in north and eastern Syria.

3.3.A Claimed Active Citizenship in the PKK's Ideology

The PYD's concept of democratic autonomy is mainly based on the PKK leader Abdullah Ocalan's concept of democratic confederalism for the PKK (Muslim quoted in KurdWatch, 2011). While creating the concept of democratic confederalism, Ocalan was inspired by Murray Bookchin's concept of libertarian confederalism (Gunter, 2014). Therefore, it is quite important to address how Bookchin approaches active citizenship and what type of role education plays in Bookchin's society to create such citizens. Bookchin (1990, p.4) envisages a society in which the relationship between people will be totally different from the ones adopted by the nation-states. This understanding requires a need for radical changes in the structure of politics and political culture (Bookchin, 1990, p.5). Bookchin (1990, p.4) attempts to redefine the concepts of politics and citizenship for his ideal community. According to him (1990), politics is an organic phenomenon and activity of a public body through which a community engages in rational discourse, raises awareness over the public empowerment, and exercises practical reasons through participating in a political process (p.1). In this regard, politics becomes a "societal life beyond the family" (Bookchin, 1990, p.1).

This point indicates that Bookchin (1990, p.9) seeks a political place which should transform an individual from being a person to an active citizen or from a private into a public being. This would also have a discursive place (Bookchin, 1991, p.5). Those places (both political and discursive) will lead people interact one another intellectually and emotionally in which the dialogue, body language, personal intimacy and face-to-face impression will play significant roles in making collective decisions (Bookchin, 1991, p.5). Bookchin (1990, p.8) believes that his new community should have a responsibility of character building and indispensable moral education. This is because perpetual personality formation (in other words, an intense political socialization process), education and growth in the sense of public responsibility and commitment are fundamental parts of true citizenship and politics. In this regard, Bookchin's ideal community will create active citizens like acting schools in nation-state systems which take part in the political socialization process of individuals.

Like Bookchin, Ocalan claims putting the education at the center to form his new Kurdish nation. The interesting point here is that although Ocalan criticizes the idea of nation-state, he follows the same path that nation-states implement that is, to a certain extent, to indoctrinate his ideology and form ideologically conscious people through education, particularly through schools, academies that teach his concepts for the PKK. He (2016) argues that Kurds can become a nation in a different way from the nation of the nation-state. However, this transformation requires two significant dimensions, the intellectual and social existence. So, the intellectual dimension can be concretized through the education that would contribute to the transformation of the existing Kurdish society from the nation of the nation-state to Ocalan's so-called democratic nation. Such an education does include science, philosophy and art (Ocalan, 2016, p.29). It requires opening schools, academies, and teaching centers. Those institutional tools provide intellectual and emotional education to create Ocalan's claimed active citizens. According to Ocalan (2016), those schools have some responsibilities such as explaining the existing societal structure of the 21st century and historical developments regarding the modern society and help indicate the transformation of historical societies into the capitalist modernity as an existing system of this century. Those schools would also facilitate the political education of the envisaged nation and society by internalizing the concepts of freedom and equality, and by being respectful to differences in the public places, and moral and political life of Ocalan's society (Ocalan, 2016, p.29).

Those points demonstrate that the transformation of Kurdish societies through education is a theoretical part of the creation of Ocalan's claimed active citizens or indoctrinated people that implicitly refers to the political socialization process of individuals or Kurdish citizens in Ocalan's

new society and new model of governance. There is also a practical part for the claimed active citizens. Those citizens would participate in policymaking processes under the concept or administration of democratic confederalism. They would take part in the defense mechanisms to defend their nation, society and political system actively. In this regard, Ocalan derives a concept of self-defense, which would help the transformed Kurdish society to protect their identity, political awareness and democratization process against the potential internal or external interventions (Ocalan, 2011, pp.28-29). According to Ocalan (2016), self-defense is a matter of existence for the new nation. It seems that Ocalan offers two types of self-defense as social and military ones. Social self-defense is mainly related to the matters of the claimed active citizenship, particularly regarding the protection of identity, political awareness, decision-making capability and the concept of democratic nation. As another practical implementation of the claimed active citizenship, the military self-defense prioritizes the protection of territories and administrative units of Ocalan's new nation, society and administration against the potential or perceived threats.

The political socialization process in the envisaged society of Ocalan does not only include men but also considers the education of women. Ocalan (2011) also argues that he attempts to liberate women from the obstacles of the existing nation-state system and prepare an environment for them to become active citizens. Because the nation-state system is based on the codes of a patriarchal society and this type of society exploits women as a cheap labor and utilizes them as tools for producing men and maintaining this patriarchal system. However, as Ocalan argues, in his new society, women should learn their history and construct their own organizations or institutions as part of their existence and representation in the areas of life (Ocalan, 2016, p.56). In this way, Ocalan seems to have believed that woman could become a political and active person, take part in the decision-making processes and administrative or military units. To sum up, Ocalan's claimed active citizenship is more about raising ideological consciousness over the responsibilities of new citizens of his new society through ideological indoctrination and political education of individuals. In doing so, it requires some practical implementations such as participation in decision-making processes of the Ocalan's new society, and administrative and military units of his new model of governance. The question here is how those premises of Ocalan regarding the political education of individuals have been implemented in a daily life. This could be indicated through the case of the PYD administration in north and eastern Syria which argues that they put Ocalan's concept of democratic confederalism in the practice (Muslim quoted in KurdWatch, 2011).

3.4. The PYD's Indoctrination Process As A Claimed Active Citizenship

The Syrian conflict started in March 2011 with the protests against the Bashar al-Assad regime and provided some unique opportunities for Syrian Kurds (Savelsberg & Tejel, 2013). The conflict transformed into a civil war with the outbreak of Aleppo Battle in July 2012. Consequently, the Syrian government forces withdrew from northern parts of the country and the PYD managed to have a de facto autonomous administration (Gunter, 2014, p.1). Then, the PYD established the People's Council of Western Kurdistan (PCWK) with its executive and legislative branches (Gunter, 2014). This was an umbrella organization included TEV-DEM (Western Kurdistan Democratic Society Movement or Tevgara Civaka Demokrat) (Kaya & Lowe, 2017), the Yekitiya Star, women's organization, the Union of Families of Martyrs, the Education and Language Institution, and the Revolutionary Youth Movement of Western Kurdistan (Allsopp, 2015). The PYD leadership underlined that they would follow the PKK leader Abdullah Ocalan's concept of democratic confederalism in Syria by calling it as democratic autonomy (Muslim quoted in KurdWatch, 2011). Ocalan (2016, p.29) asserts a need for active citizens to transform Kurdish society. Creation of those citizens or their political education requires educational units (schools) that would teach Ocalan's concepts, democratic confederalism and democratic nation. Since the early stages of the Syrian conflict, the PYD leadership began preparing for this political education by opening some institutions as underlined by the co-chair of the PYD at the time:

“Those are concrete steps of democratic autonomy. We establish associations, hold conferences, and open language schools, women's centers, and cultural centers. We want people to know what we want and support our project. [...] In Syria, we currently have the best opportunity to open

such schools and centers, even if they are rather symbolic.” (Salih Muslim quoted in KurdWatch, 2011)

Accordingly, the PYD formed a new education system (Bengio, 2020, p.363) and established some special and general public academies as training centers to teach Ocalan’s new ideology for all members of committees and administrations under their model of governance (Abdullah quoted in ANF News, 2012). The PYD leadership also began providing some lessons over their interpretation of the culture of democracy and self-government. According to their claim, to raise awareness among the public and create the claimed active citizens, the PYD and its affiliated bodies commenced organizing regular seminars, discussions through panels in neighbouring units and villages. They held periodical public meetings to lead citizens participate in the decision-making processes and discuss problems and implement Ocalan’s concepts (Abdullah quoted in ANF News, 2012).

Language can become one of the important agents in the political socialization or political education process of individuals. Consequently, one of the main important political socialization tools for the PYD is the establishment of language centers to teach Kurdish language. This idea traces back to the 1990s. When Ocalan was living in Syria, he suggested that the Kurdish language should be taught privately, particularly in homes. For this purpose, a specific school system was established in Makhmur Camp in relation to Ocalan’s premises (Knapp et al, 2016, p.176). Article 9 of the Social Contract (2014) of the PYD administration also concretizes teaching and learning Kurdish language in addition to Arabic and Syriac, particularly in the Jazira region. Accordingly, the PYD established the Celadet Bedir Khan Academy for Kurdish Language, History and Literature in 2013 with an aim for training Kurdish teachers and creating a new education system that would transform the society and form the claimed active citizens. The curriculum of this academy indicates the ideological impact of Ocalan on the PYD administration and its society as well as their teaching or purpose of internalizing this new model of society and government. This is because teachers who would teach Kurdish language have to study literature, Kurdish history, the history of argued assimilation, pedagogy, democratic nation and women’s science (Jineoloji) (Knapp et. al, 2016, p.179) in accordance with the writings of Ocalan. Additionally, the points or teachings regarding Kurdish history are re-invented in compatible with the ideas and writings of Ocalan and they are reconstructed according to the propaganda of the PKK. Teaching Kurdish language also conveyed to villages, and children, teenagers and people almost of all ages began attending those classes (Knapp et. al, 2016, p.176) during this process.

The second political socialization tool of the PYD for creating the claimed active citizens is the academies. The PYD and its affiliates founded academies in the entire region operating as education centers for people to raise awareness over the self-governance or Ocalan’s new model of governance, society and the claimed active citizenship. Those academies prioritize the subjects such as self-defense, women, youth, ecology, security, urbanization, sociology, law and justice, history, language and literature (Knapp et al, 2016, p.181). The important one of those in the region is the Nuri Dersimi Academies. Those academies teach local languages, mainly the Kurdish one, provide philosophical education including the European philosophy, history and science. However, the pieces of Ocalan, particularly his “ecological, democratic, gender-liberated paradigms, have a central place in the academy’s curriculum” Knapp et. al, 2016, p.182). Those lessons regularly refer to the new social and political system as well as its “ethics, councils, and women’s history to teach Ocalan’s new model of governance to people and practice it since those academies are associated with the TEV-DEM and the institutions of the PYD administration (Knapp et al., 2016, pp.182-183).

The journalist Wes Enzinna (2015) also underlines that during his visit to the Mesopotamian Social Sciences Academy in Qamisli, he observed that there had been an ideological education to teach the main principles of Abdullah Ocalan regarding society-building and active citizenship. For, instance, there was a 29-year old Yezidi student, Sami Saeed Mirza, who managed to escape from the atrocities of DAESH in the Sinjar Region of the Kurdish Regional Government (KRG) in Iraq and sought shelter from the PYD administration. Mirza and his friends had been studying books of Ocalan in one of those academies, particularly the one which focuses on feminism, gender equality and role of women in a society. Although Mirza argued that he had never heard about Ocalan before, he underlined that he had accepted Ocalan as his leader now and had learnt the truth that Ocalan had

shown them the correct interpretation of society (Enzinna, 2015). This example also demonstrates the level of effectiveness of the political education or indoctrination of the PYD on individuals through those associations.

The PYD also established some civil society associations like the Culture and Art with a claim of performing educational work and advancing the Kurdish culture in the region. It appears that associations like the Culture and Art have some responsibilities such as establishing more cultural academies, protecting traditional cultures, particularly creating new culture that allows to participatory attitude based on the new political and social situation in accordance with Ocalan's writings (Knapp et al., 2016, p.126). There is also the Revolutionary Youth Movement, which consists of young people mobilized and devoted themselves to the writings of Ocalan, and therefore aiming to advance the political education of the Kurdish society through the subjects of history, democratic values and liberation of women. They come together and learn Ocalan's model of governance from one another and become teachers to share their learnings with other members in northern Syria (Knapp et al., 2016, p.127). Even those examples indicate how the PYD indoctrinates the concepts of Ocalan through its political education process to members of its communities for creating Ocalan's claimed active citizens.

Universities under the territories of the PYD administration are also designed to contribute to the PYD's political education process of the youth. According to the paper of Rojava Information Center, *Young and Promising: An Introduction to the NES University System* (2022), there are four public universities established, Afrin University (2015), Rojava University (2016), Kobane University (2017) and al-Sharq University of Raqqa (2021) (Rojava Information Center, 2022, p.4). Those universities also contribute to the political education process of the PYD through the indoctrination of Ocalan's concepts of democratic confederalism and democratic nation. For instance, the Rojava University underlines that its philosophy is directly connected to "ideas of Democratic Nation, as expounded by Kurdish philosopher and imprisoned Kurdistan Workers' Party (PKK) leader Abdullah Öcalan" (Rojava Information Center, 2022, p.6). This ideology proposes that "every ethnicity, creed, as well as every city, local, regional and national entity has the right to participate as its own identity in the nation's democratic social structures". Accordingly, the Rojava University perceives itself as an organic part and service of this ideology (Rojava Information Center, 2022, p.6).

Ocalan's concept of democratic confederalism play a role in the different units of those universities. For instance, in the Rojava University, as in the community of the PYD, the university has councils of men and women, and committees to organize students and implement Ocalan's concept of democratic confederalism. Each department has its own student councils, and student representatives regularly meet with academics of the university. Student councils are responsible for managing student affairs and organizing meetings, discussions, celebrations on special occasions. These councils have a co-chair system in each class as in the PYD administration, and students managed to participate in the decision-making processes by practising how to become a claimed active citizen, as a political education process of the youth (Rojava Information Center, 2022, p.7).

Additionally, it is possible to see the ideological impact of Ocalan in the organization schema of Rojava University. For instance, in the scope of the Faculty of Languages and Social Sciences, there is a Department of Jineoloji (Women's science) which is based on Ocalan's ideology over women and it provides a 2,5-year course since 2017 (Rojava Information Center, 2022, pp.11-12). All those points indicate how the ideology of Ocalan was indoctrinated in the region as part of the political socialization process of individuals. Finally, the paper explains the main reasons for the establishment of Rojava University. These are to serve as "a training ground for a new generation of educated professors", "a pool for future AANES staff", a weapon for revolutionizing the education and "a tool to cement and proliferate the values of autonomy and democracy among NES society" (Rojava Information Center, 2022, p.30). All those points are related to the practical implementations of the PYD administration as a practical part of the political socialization process through the writings of Ocalan.

The previous sections also discussed the importance of the education system, schools, teachers and curriculum in the political education process of individuals. This seems also considered by the

PYD leadership to create the claimed active citizens in accordance with Ocalan’s writings. The education system was redesigned by the PYD since the summer of 2012 to reduce the impact of the central government in Damascus and to prevent its Arabization policies (Bengio, 2020, p.363). As previously mentioned, since the beginning of the Syrian conflict, the PYD leadership commenced establishing teacher training centers and forming committees as a result of the conference in the PKK-influenced Makhmour Camp of northern Iraq. Those committees began creating new curricula and identifying new textbooks for schools under their administration (Allsopp & Wilgenburg, 2019, pp.109-110). The Article 91 of the Social Contract (2014) also attempts to justify those points:

“The education system of the Autonomous Regions shall be based upon the values of reconciliation, dignity, and pluralism. It is a marked departure from prior education policies founded upon racist and chauvinistic principles. Education within the Autonomous Regions rejects prior education policies based on racist and chauvinistic principles.” (Social Contract of Rojava, Article 91, para 2, p.14)

In relation to the article 91 of the Social Contract, the Education Committees of the PYD removed the Syrian state curricula and began implementing the Kurdish, Arabic and Syriac curricula since October 2016 (Allsopp & Wilgenburg, 2019, p.109). As underlined by an official at the Education Commission in the region, the preparation of new textbooks either for the newly established universities or the primary or secondary school courses were based on Ocalan’s concept of democratic nation (Allsopp & Wilgenburg, 2019, p.110). Even the books teaching Kurdish language for students include some pictures of Ocalan and attempt to teach commune system and his concept of democratic nation as part of the new type of governance in the region (Allsopp & Wilgenburg, 2019, pp.111-112). In this regard, a textbook for teaching Kurdish language, Society and Life (Civak u Jiyan), picturizes the administrative system of the PYD’s model of governance and organization schemas of the communes for teaching general principles of Ocalan’s concepts to young people (Allsopp & Wilgenburg, 2019, p.111).

There are some important studies analyzing the textbooks utilized for education in northern Syria and those are some of the crucial material for understanding the political education process of the PYD in accordance with the ideological concept of Ocalan. For instance, a third-grade social studies book includes quotes from Abdullah Ocalan that praises the Kurdish nation and particularly the Kurdish language as a very old version of Mesopotamian languages (Bengio, 2020, p.369). Bengio (2020, p.370) underlines that the elementary school textbooks in northern Syria do not include the name of the PKK. However, they include the name of its founder Abdullah Ocalan. Particularly, the third-grade language book has some explicit references to Ocalan as a leader of Kurds and especially his capture by the Turkish authorities as a disappointment for the Kurdish people through a poem (Bengio, 2020, p.370). In addition to the admiration toward Ocalan, those textbooks refer to his ideological premises regarding his endorsement for feminism and empowerment of women.

A second-grade social studies textbook underlines the theory and practice of the co-presidency or equal leadership of Ocalan and the PYD through the election of both male and female presidents/chairs for each class (Bengio, 2020, p.371). An equal representation of boys and girls were presented through almost all textbooks in the schools and the “books encourage teachers to have girls and boys share leadership positions within their classes.” (Bengio, 2020, p.371). All those implementations demonstrate the role of schools, textbooks and mainly teachers in the political education process of the PYD leadership to create their claimed active citizens for their community and administration in accordance with the writings of Ocalan. The main indoctrination point in this process was Ocalan’s concept of democratic confederalism that includes the terms direct democracy, gender equality and socialist economy (Bengio, 2020, p.372). Those textbooks also introduce Ocalan’s model of governance to children by explaining institutions such as people’s councils, and by providing details about how those institutions should be established in neighborhoods, villages and cities through members of community that are chosen by citizens as part of a democratic, pluralist and representative new system (Bengio, 2020, pp.372-73).

Another indication of how PYD implements the PKK’s claimed active citizenship was the establishment of a Board of Education and Teaching in each canton to organize and administer education system and design new curricula. People who played roles in designing these new curricula

argued that they aimed at changing the non-scientific and nationalist subjects from the existing Syrian state curricula, and teaching new concepts in compatible with the concept of democratic nation of Ocalan (Espinosa & Ronan, 2022, p.7). In relation to the viewpoints and narratives of Ocalan, the new system began teaching young people about terms of oppression, particularly the history of oppression of Kurds and potential threats to the PYD's model of governance and community (Espinosa & Ronan, 2022, p.7). Therefore, educational institutions/associations applied to symbolism by putting the photographs of so-called Kurdish martyrs, activists and Abdullah Ocalan in the textbooks (Espinosa & Ronan, 2022, p.9). Depending on their conversations with the designers of school curriculums in the region, Espinosa & Ronan (2022, p.10) emphasize that those people believe in ideas of Ocalan regarding the return to values of their ancestors and terms such as community, culture or life and that they almost repeat the opinion of Ocalan about the capitalist nation-state as a main reason for problems in these communities. So, the concept of democratic nation was implicitly located in the curriculum, and equal status of men and women during the Neolithic period was specifically propagated with an argument that men and women are not equal anymore within the existing nation-state system (Espinosa & Ronan, 2022, pp.10-11). Those are the reflections of Ocalan's opinions that tried to be indoctrinated by the PYD during the political education of the individuals.

It is possible to infer and argue that schools operate as practical parts of the PYD administration. This is because there are student meetings in schools through which students bring their ideas/critiques together, convey them to school administrations, and the elected students from classes meet with administrators weekly as an implementation of active citizenship in the decision-making process that is compatible with the principles of Ocalan's democratic confederalism (Espinosa & Ronan, 2022, p.13). The PYD leadership propagates that they are respectful toward other minorities and support the freedom for other languages to be learnt and taught under their administration. To some extent, they implement those points in practice. However, there are some other implementations in the political education process. As seen in 2018, the PYD closed some schools in the Assyrian communities, mainly because of their rejection to accept the new curriculum of the PYD that forcefully impose the practice of the concept of democratic nation (Espinosa & Ronan, 2022, p.15). Those points also demonstrate how the political education process takes place under the PYD administration for creating the claimed active citizens and how the PYD leadership is intolerant with alternative ideas or curricula in their schools in spite of their argument of peaceful coexistence with other minorities.

Textbooks can also play a significant role in the political education process of the PYD. Books include the name, Democratic Autonomy, which is followed by the names of cantons in Kurdish, Arabic and Assyrian. They describe schools as places where pupils can learn the concepts of freedom, democracy, equality, culture and tradition, and could practice those concepts in their daily life (Dinç, 2020, p.1004). For instance, a primary school textbook has a title "Women's place in life and society" in accordance with the ideological principles of Ocalan. In this section, some Kurdish activists such as Leyla Qasim, who lost her life during the struggle against the Iraqi regime in 1974, and Arin Mirkan, who detonated herself not to be taken as a prisoner by DAESH in 2014, were presented. Their stories as heroes who sacrificed their lives for a holy purpose, a freedom for their territory, were introduced to children (Dinç, 2020, pp.1004-5). Dinç (2020, p.1006) also provides information about the content of another textbook used for education that discusses the history of the Kurdish-populated territories, particularly with regard to their culture, histories of states and societies in Mesopotamia. Those points also implicitly refer to Ocalan's writings such as Democratic Confederalism (2011) and Democratic Nation (2016). Through those texts Ocalan provides explanations regarding the Mesopotamian societies and tries to build his society by rejecting the existing societal codes of the nation-state. It is possible to infer that all these points are introduced and in this way indoctrinated to children under the PYD administration through schools, curricula, teachers and textbooks in the context of the political education process of individuals. According to the assessment of Dinç (2020, p.1008), textbooks in primary schools include other ethnic and religious communities as well as their languages living in the PYD cantons. Those are also related to the argument of Ocalan, a peaceful coexistence with other minorities, and its practical implementation by the PYD leadership that is taught to primary school students through textbooks to accelerate their political socialization process. Those books utilize three languages (Kurdish, Arabic and Syriac), and they include some discussions regarding the origins of

Kurds and the role of women and family in the process of democratization which coincides with Ocalan's writings (Din, 2020, p.1009).

Under the PYD administration, the political education process of individuals was operated for both men and women. According to Knapp et al. (2016), women movements in north and eastern Syria working with TEV-DEM try to raise awareness regarding the role of women in this new society and system as well as to transform the women as the claimed active citizens in decision-making processes. Those movements/organizations are the Kongreya Star, the Women's Education and Research Centers, the Young Women's Movement, the Syrian Women's Association, the Syriac Women's Association, the Kurdish Women's Press Association and the Foundation of Free Women in Rojava. PYD-affiliated bodies also established women councils in Arab majority districts and villages where the large Kurdish population inhabit. Women under those movements and institutions have some activities. They read books and discuss things together, do some educational work, particularly the political education as a crucial part of the new system and society. They publish newspapers and have some courses like using computers, learning language, sewing, first aid, children's health, culture and art (Knapp et al, 2016). A representative of the Yekitiya Star in Qamisli explains that once a week approximately sixty women of a commune come together, do educational work by reading books, mainly the teachings of Ocalan, and discuss them. Representatives of this association also visit women in the neighborhoods twice a month and explain their agenda of so-called revolution for those women. Additionally, these types of associations, including academies, provide a ten-day training for women with regard to the system of communes and councils of the PYD and lead the women to participate in a two-hour educational session in a week (Knapp et al., 2016, pp.65-66).

The role of curricula, discussions and textbooks in the political socialization (for being the claimed active citizens) of a woman was tried to be explained by a Western journalist, Wes Enzinna during his visit to the PYD-controlled areas. For instance, a young woman, who was 22-year-old, Neriman Hesso, introduced her friend, another young woman 20-year-old Fidan Ahmed, by pointing out the changes took place on her compared to the previous year:

"The most significant thing to happen to her in the last year is that she was not very social and didn't have many friends. But in the academy she has made friends and found her place." (Enzinna, 2015)

Those points also indicate to what extent the PYD managed to indoctrinate Ocalan's concepts among young people (male and female) through using schools, academies, curricula, textbooks as main agents of its political education process through exploiting their psychological needs such as search for attachment, and support. Academies like the Mesopotamian Social Sciences in Qamisli also play a key role in the ideological training of new recruits of the military wings of the PYD, the People's Protection Units/Yekineyen Parastina Gel (YPG) and the Women's Protection Units/Yekineyen Parastina Jin (YPJ) (Enzinna, 2015). This has brought the critique regarding the political socialization process of the PYD, particularly by making the issue of forceful conscription visible since the educational associations introduced the mandatory conscription (Allsopp & Wilgenburg, 2019, pp.112-113).

The aforementioned points regarding forceful or mandatory conscription also demonstrate that the political education process can take place not only through schools but also through military units of the PYD. In this case, people, who joined or were conscripted by the YPG and YPJ, have to receive an ideological training regarding the concepts of democratic confederalism and democratic nation of Abdullah Ocalan. In addition to teaching how to become/form a battalion and brigade in accordance with the criteria of the YPG/YPJ (Knights & Wilgenburg, 2021, p.80), during those training sessions, the new recruits are instructed and indoctrinated about "the history of humanity, quantum theories, ecological society, culture, morality, democratic modernity, central civilization, the origin and truth about women, and the Rojava Revolution" which are basic teachings of Ocalan (Rashid, 2018, p.29). Such a military training has become a compulsory requirement for the Arab members of the Syrian Democratic Forces (SDF) that was formed as a combination of the YPG-YPJ forces and the Syrian Arab Coalition to fight ISIS in the Arab majority areas. However, the Arab members/recruits of the SDF have to have a "forty-five days of military training"; and then, "more than sixty days of ideological indoctrination based on Abdullah Ocalan's books" to promote the concepts of democratic

nation, democratic autonomy and the new model of governance that is based on local assemblies and communes (Knights & Wilgenburg, 2021, p.81).

This compulsory training session was observed by Western journalists like Liz Sly. During her visit to the town of Tel Abyad, Sly (2017) witnessed that approximately 250 Arab recruits of the SDF received military and educational training from the Kurdish YPG instructor, Agit İbrahim Heso particularly over the PKK leader Ocalan's ideology and concepts of democratic confederalism and democratic nation. According to Sly (2017), in addition to the photos of Ocalan over the squares of the town and in public buildings, some of those new recruits/trainees also keep the photograph of Ocalan on the screens of their phones. These examples also show how effective the indoctrination/political education process of the PYD over people under its control. Those military and ideological training sessions as part of the political education process of individuals include the men and women from the region (Otten, 2015) as well as the Western volunteers who came to join the YPG/YPJ for fighting DAESH (Nissebaum, 2015; The Sunday Telegraph, 2017).

4. CONCLUSION

This article has attempted to answer the question how the PYD leadership operationalizes the political education (political socialization) process under their cantons and what types of tools they apply to create the claimed active citizens in accordance with the ideas of the PKK leader Abdullah Ocalan. The article has mainly focused on the political education process of individuals in the communities under the control of the PYD which tries to realize/concretize Ocalan's claimed active citizenship through the indoctrination of his ideological concepts, democratic confederalism and democratic nation. The article has indicated that the political education of individuals in the PYD-controlled areas has been conducted through the tools of one of the primary agents of the political socialization process, academies, language and/or culture centers, universities, and secondary and primary schools.

The article has also provided some insights that the PYD leadership utilizes education system, teachers, textbooks and curricula in their language centers, academies, universities, primary or secondary schools to create their claimed active citizens or sympathizers for their model of governance by indoctrinating Ocalan's writings. It has been seen that those tools have been designed in accordance with the ideology and concepts of the PKK leader Ocalan. Such findings support the perspective of Roberta Sigel (1965) regarding the concept of political socialization, a process of creating active or well-functioning individuals for the continuation of political systems. The article has also demonstrated the importance of school as one of the primary agents in the political socialization process within the literature over the political socialization (Akın, 2013; Kaplan 2005; Alkan & Ergil, 1980; Dawson et al., 1977; Althausser, 1971) after the family through the case of PYD.

This article also provides some information about the political socialization process through the military trainings of the YPG, YPJ and the SDF. Particularly, new recruits in those units were taken for military and ideological trainings in accordance with Ocalan's concepts of democratic confederalism and democratic nation. Such trainings were compulsory for the Kurdish members of the PYD community, the Arab recruits of the SDF and for Western male and female volunteers, who came to join the YPG, YPJ and SDF to fight ISIS. In this way, the article has clearly addressed the indoctrination of concepts of the PKK, especially concepts of Ocalan to people in the PYD-controlled regions through the political education process. The further research could detail and/or specifically identify the role of each of those tools (academies, language centers, universities, secondary and primary schools, education system, textbooks and curricula) in the political education process of individuals by collecting primary data through interviews in the region.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

REFERENCES

- Adwan, S., Bar-Tal, D., & Wexler, B. E. (2016). Portrayal of the other in Palestinian and Israeli schoolbooks: A comparative study. *Political Psychology*, 37(2), 201–217. <https://doi.org/10.1111/pops.12227>
- Akın, Mahmut H. (2013). *Siyasallığın Toplumsal İnşası: Siyasal Toplumsallaşma*. izgi Kitabevi.
- Alkan, T. & Ergil, D. (1980). *Siyaset Psikolojisi: Siyasal Toplumsallaşma ve Uzlaşma*. Turhan Kitabevi.
- Allsopp, H., and Wilgenburg, W. (2019). *The Kurds of Northern Syria: Governance, Diversity and Conflicts*. I.B. Tauris.
- Allsopp, H. (2015). *The Kurds of Syria*. I.B. Tauris.
- Althusser, L. (1971). *Ideology and ideological state apparatuses. In Lenin and philosophy*. NLB.
- ANF News. (2012, October 27). *PYD Co-Chair Asya Abdullah: A women Revolution*. <https://anfenglish.com/news/pyd-co-chair-asya-abdullah-a-women-revolution-6230>
- Bender, G. J. (1967). Political Socialization and Political Change. *The Western Political Quarterly*, 20(2), pp.390-407. <https://doi.org/10.2307/445412>
- Bengio, O. (2020). Reclaiming National Identity in Kurdish School Textbooks. *The Middle East Journal*, 74(3), pp.359-378. <https://doi.org/10.3751/74.3.11>
- Bookchin, M. (1991). *Libertarian Municipalism: An Overview*. The Anarchist Library. Accessed: 25 June 2018, <http://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-libertarian-municipalism-an-overview.pdf>
- Bookchin, M. (1990). *The Meaning of Confederalism*. The Anarchist Library. Accessed: 25 June 2018, <http://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-the-meaning-of-confederalism.pdf>
- Dennis, J. (1968). Major Problems of Political Socialization Research. *Midwest Journal of Political Science*, 12(1), pp.85-114. <https://doi.org/10.2307/2110156>
- Din, P. (2020). The content of school textbooks in (nation) states and “stateless autonomies”: A comparison of Turkey and the Autonomous Administration of North and East Syria (Rojava). *Nations and Nationalism*, 26(4), 994-1014. <https://doi.org/10.1111/nana.12608>
- Dursun, D. (2006). *Siyaset Bilimi*. Beta Yayınları.
- Ehman, L. H. (1980). The American School in the Political Socialization Process. *Review of Educational Research*, 50(1), 99 – 119. <https://doi.org/10.3102/00346543050001099>
- Enzinna, W. (2015, 29 November). The Rojava Experiment. *The New York Times*. <http://www.nytimes.com/2015/11/29/magazine/a-dream-of-utopia-in-hell.html>
- Espinosa, E.B., & Ronan, A. (2022). Rojava’s ‘war of education’: the role of education in building a revolutionary political community in North and East Syria. *Third World Quarterly*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2022.2115884>
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-76*. Picador.
- Fuchs, E., & Bock, A. (2018). *The Palgrave handbook of textbook studies*. Palgrave Macmillan.
- Gunter, M.M., (2014). *Out of nowhere: The Kurds of Syria in peace and war*. Oxford University Press.
- Heywood, A. (2019). *Politics*. MacMillian International Higher Education. Fifth Edition.
- Hyman, H. (1959). *Political Socialization*. Free Press.

- Kaplan, İ. (2005). *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerinde Etkisi*. İletişim Yayınları.
- Kaya, Z., & R. Lowe. (2017). The Curious Question of the PYD-PKK Relationship. G. Stanfield and M. Shareef, (Eds.) *The Kurdish Question (Revisited)*, pp.275-87, Hurst & Company.
- Knapp, M., Anja Flach and Ercan Ayboga., (2016). *Revolution in Rojava: Democratic Autonomy and Women’s Liberation in Syrian Kurdistan*. Pluto Press.
- Kinghts, M. & Wilgenburg, W. (2021). *Accidental Allies: The U.S. – Syrian Democratic Forces Partnership Against the Islamic State*. I.B. Tauris.
- KurdWatch (2011, 8 November). *Turkey’s henchmen in Syrian Kurdistan are responsible for the unrest here*. <http://www.kurdwatch.org/html/en/interview6.html>
- Nissenbaum, B. (2015, 5 September). U.S. Veterans Wage Personal War on ISIS ---Army Ranger, Marine join Kurds fighting Islamic State in Syria; guns supplied but no body armor. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/the-american-veterans-who-fight-isis-1441362601>
- Ocalan, A. (2016). *Democratic Nation*. International Initiative: Accessed: 5 July 2018, <http://ocalanbooks.com/downloads/democratic-nation.pdf>
- Ocalan, A. (2011). *Democratic Confederalism*. International Initiative.
- Otten, C. (2015, 8 September). Isis in Iraq: Young Kurds flock to PKK to take up arms against militants after becoming disillusioned with their government. *The Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-in-iraq-young-kurds-flock-to-pkk-to-take-up-arms-against-militants-after-becoming-disillusioned-with-their-government-10492171.html>
- Ozkalp, E. (2005). *Sosyolojiye Giriş*. Ekin Kitabevi.
- Palonsky, S. B. (1987). Political Socialization in Elementary Schools. *The Elementary School Journal*, 87(5), 492-505. <https://doi.org/10.1086/461512>
- Rashid, B. M. (2018). *Military and Security Structures of the Autonomous Administration in Syria*. *Special Report*, Omran Centre for Strategic Studies. <https://omranstudies.org/index.php/publications/reports/military-and-security-structures-of-the-autonomous-administration-in-syria.html>
- Review, (2017, 8 January). This is our war. I’m happy to die. *The Sunday Telegraph*. https://www.matt-blake.co.uk/wp-content/uploads/2017/02/Sunday-Telegraph_08-01-2017_Main_1st_p23.pdf
- Rojava Information Centre (2022, September). *Young and Promising: An Introduction to The NES University System*. <https://rojavainformationcenter.com/2022/09/young-and-promising-an-introduction-to-the-nes-university-system/>
- Savelsberg, E., & J. Tejel. (2013). The Syrian Kurds in “Transition to Somewhere.”M. M. Ahmed and M. M. Gunter, (Eds) *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds*, pp.189-217, Mazda Publishers.
- Sigel, R. (1965). Assumptions about Learning Political Values. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, (361), pp.1-9. <https://doi.org/10.1177/000271626536100101>
- Sly, L. (2017, 8 January). U.S. aid in Syria fuels ambitions of leftist kurds. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/us-military-aid-is-fueling-big-ambitions-for-syrias-leftist-kurdish-militia/2017/01/07/6e457866-c79f-11e6-acda-5992caa2450_story.html

Social Contract of Rojava. (2014).
https://peaceinkurdistancampaign.files.wordpress.com/2014/03/english-version_sc_revised-060314.pdf

Tezcan, M. (2012). *Sosyolojiye Giriş*. Anı Yayınları.

Entegre Raporlama Üzerine Bibliyometrik Bir İnceleme

A Bibliometric Review on Integrated Reporting

Birol GÜVEN¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, entegre raporlamaya ilişkin akademik çalışmaların gelişimini, genel durumunu ve odak noktalarını bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemek ve konu ile ilgili panoramik fotoğraf sunmaktır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada Web of Science Core Collection veri tabanında 2011-2023 yılları arasında entegre raporlama konusu ile ilgili yayınlanmış 670 makale, bilim haritalama tekniğine dayalı bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Bibliyometrik verilerin analiz edilmesi ve sonuçların görselleştirilmesinde R bibliometrix paketi, VOSviewer ve Microsoft Excel birlikte kullanılmıştır.

Bulgular: Analizler sonucunda; yıllar itibarıyla konuyla ilgili yapılan çalışmaların artış eğilimi gösterdiği ve konuya olan ilginin giderek arttığı; entegre raporlama konusunda en üretken ülkenin İtalya, yazarın Warren Maroun ve derginin Meditari Accountancy Research olduğu; iş birliği oranı en yüksek ülkenin İngiltere ve yazarların Nicola Raimo ve Filippo Vitolla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışmada bir veri tabanının kullanılmış olması, çalışmanın kapsamına sadece makalelerin ve dört çalışma alanının dahil edilmesi araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Entegre raporlama ile ilgili bibliyometrik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Ayrıca ulusal literatürde Web of Science, Scopus gibi dünyaca bilinen veri tabanlarında listelenen çalışmalar üzerine bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu bakımdan bu çalışma, entegre raporlamaya ilişkin yayınlarının eğilimlerini vurgulayarak literatürüne katkıda bulunması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Entegre Raporlama, Bibliyometrik Analiz, Bilim Haritalama, VOSviewer, R Bibliometrix

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to examine the development, general status and focal points of academic studies on integrated reporting with the bibliometric analysis method and to present a panoramic photograph on the subject.

Design/Methodology: In the research, 670 articles published on the subject of integrated reporting in the Web of Science Core Collection database between 2011 and 2023 were examined with the bibliometric analysis method based on the science mapping technique. R bibliometrix package, VOSviewer and Microsoft Excel were used together to analyze bibliometric data and visualize the results.

Findings: As a result of the analysis; Studies on the subject have shown an increasing trend over the years and interest in the subject has been increasing; the most productive country is Italy, the author is Warren Maroun and the journal is Meditari Accountancy Research; It was concluded that the country with the highest collaboration rate was England and the authors were Nicola Raimo and Filippo Vitolla.

Limitations: The limitations of the research are that a database was used in the study and that only articles and four study areas were included in the scope of the study.

Originality/Value: It seems that there are a limited number of bibliometric studies on integrated reporting. Additionally, it appears that no research has been conducted on the studies listed in world-renowned databases such as Web of Science and Scopus in the national literature. In this respect, the unique value of this study is that it contributes to the literature by highlighting the trends of publications on integrated reporting.

Keywords: Integrated Reporting, Bibliometric Analysis, Science Mapping, VOSviewer, R Bibliometrix

¹ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme/Muhasebe ve Finansman, bguyen@gumuahane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7077-9238

1. GİRİŞ

Günümüzde küresel ısınma, iklim değişikliği, doğal kaynaklardaki azalma, yaşanan çevresel ve sosyal olumsuzluklar, ekonomik gelişmeler neticesinde artan rekabet gibi etkenler işletmelerin sürdürülebilirliğini önemli oranda etkilemektedir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, son yüzyılda meydana gelen küresel ekonomik krizler, muhasebe alanında yaşanan şirket skandalları paydaşların ve yatırımcıların şirketlere olan güvenlerinin azalmasına sebep olmuştur. İşletmelerin sürdürülebilirliğine doğrudan etki eden çevresel, sosyal ve yönetsel risk ve belirsizlikleri gören bilgi kullanıcıları, işletmenin faaliyetleri ile ilgili finansal bilgilerin yanı sıra finansal olmayan bilgileri de talep etmeye başlamışlardır (Aras ve Sarioğlu, 2016: 15). Bütün bunların neticesinde, işletmelerin asıl amaçlarının kar elde etmek olduğu yaklaşımının etkinliği azalmış, işletmelerin finansal performansları kadar finansal olmayan performansları da önem kazanmış ve işletmelerin topluma, çevreye ve paydaşlara karşı etik ve sorumlu olmaları gerektiğinin önemi anlaşılmıştır.

İşletmeler faaliyetleriyle ilgili finansal ve finansal olmayan bilgileri paydaşlarına ve diğer bilgi kullanıcılarına sunmak gayesiyle raporlama yapmaktadır. Bu bilgilerin raporlanması işlemi kurumsal raporlar (finansal raporlar, faaliyet raporu, sürdürülebilirlik raporu, kurumsal sosyal sorumluluk raporu vb.) aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kurumsal raporlama, işletmenin finansal ve finansal olmayan bilgilerini belirli aralıklarla basılı ve/veya elektronik olarak sosyal paydaşlarına ve öteki ilgili kişilere sunması olarak tanımlanmaktadır (Uyar, 2015: 1). Geçmiş dönemlerde kurumsal raporlamanın kapsamını ve içeriğini sadece finansal raporlama oluştururken, 1980'den sonra finansal olmayan bilgilerin de raporlanması gerekliliği ortaya çıkmış ve finansal olmayan raporlama da kurumsal raporlamaya dahil edilmiştir.

İşletme performansı hakkında doğru ve tutarlı bilgilerin elde edilebilmesi için finansal raporlarla birlikte finansal olmayan raporlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat, finansal raporlar işletmenin geçmiş faaliyet bilgilerinden yararlanılarak oluşturulduğundan dolayı, işletmenin sadece geçmişe dönük performans bilgilerini içermekte ve geleceğe yönelik hedefleri ve performansı noktasında yeterli bilgi sağlayamamaktadır (Kaya, 2015: 116). Diğer taraftan, sürdürülebilirlik raporlarının sosyal, çevresel ve yönetsel konular ile işletmenin iş stratejisi ve finansal performansını ilişkilendirmede yetersiz kalması (Krzus, 2011:274), çok fazla sayfalardan oluşması ve bölümler arasında tutarsızlıkların olması ve eksik bilgiler içermesi (Kaya, 2015: 116) gibi eksiklikleri mevcuttur. İşletmenin sürdürülebilirlik performansı ile finansal performansı arasında anlamlı bir ilişki kurabilmek ve finansal ve finansal olmayan raporlamanın bütün eksikliklerini doldurabilmek amacıyla entegre raporlama kavramı ortaya çıkmıştır (Güven, 2022).

Entegre raporlama, işletmenin finansal ve sürdürülebilirlik performansını entegre ve bütüncül bir şekilde sunan yeni bir raporlama olgusudur (King III, 2009). Entegre raporlamanın temelinde, finansal ve finansal olmayan bilgiler arasındaki bağlantıları tutarlı bir şekilde açıklama yeteneği yer almaktadır (Krzus, 2011: 274). Entegre raporlama, işletme faaliyetlerinin entegre düşünceyi temel kabul ederek planlanması, yürütülmesi ve denetlenmesi, finansal ve sürdürülebilirlik performans sonuçlarının entegre rapor kanalıyla bilgi kullanıcılarına aktarılması sürecidir (Yüksel ve Aracı, 2017: 731). Kurumsal raporlamada gelinen en son nokta entegre raporlama yaklaşımıdır. 2010'lu yıllardan itibaren kurumsal raporlamaya dahil olan bu yeni raporlama modelinin 2020'li yıllarda yaygın bir şekilde kullanılması öngörülmektedir.

Tüm dünyada farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler tarafından benimsenen ve yıldan yıla daha fazla işletme tarafından uygulanan (IFAC, 2023) entegre raporlama, akademik yazında da önemini günden güne artıran bir konudur. Konunun öneminden hareketle, çalışmanın amacı, raporlamada yeni bir bakış açısı sunan ve geleceğin raporlaması olarak nitelendirilen entegre raporlama yaklaşımı ile ilgili akademik çalışmaların gelişimini, mevcut durumunu ve genel özelliklerini incelemek ve konu ile ilgili panoramik fotoğraf sunmaktır. Bu doğrultuda, Web of Science Core Collection veri tabanında listelenen entegre raporlamaya ilişkin 670 makale bilim haritalama tekniğine dayalı bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Görselleştirme için Excel, VOSviewer ve Bibliometrix R package programları kullanılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmada bir veri tabanının kullanılmış olması, çalışmanın kapsamına sadece makalelerin ve dört çalışma alanının dahil edilmesi çalışmanın kısıtı olarak görülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İlgili uluslararası literatür incelendiğinde entegre raporlama konusu ile ilgili bibliyometrik çalışmaların belirli sayıda olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili ilk alışma Seguí-Mas vd. (2019) tarafından Web of Science veri tabanında “Assurance” and “Integrated reporting” anahtar kelimeleri aranarak ulaşılan 35 çalışmanın (makale, kitap bölümü vs.) bibliyometrik analizi yapılmıştır. Sonraki yıllarda farklı anahtar kelimeler ve analiz programları kullanılarak entegre raporlamaya ilişkin bibliyometrik analizle ilgili araştırmalar devam etmiş ve ilerleyen zamanda konuya ilişkin çalışmaların sayısında ve çeşitliliğinde artış meydana gelmiştir.

Ulusal alan yazın incelendiğinde ise, konu ile ilgili Doğan (2020) ve Kurt (2022) tarafından yapılan iki adet çalışmaya rastlanmıştır. Entegre raporlamayla ilgili bibliyometrik çalışmaların literatür zeti Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Konuya İlişkin Bibliyometrik çalışmaların zeti

Uluslararası Literatür					
Yazar (yıl)	Veri Tabanı	Aranan Kelime(ler)	Zaman Aralığı	rneklem	Program
Seguí-Mas vd. (2019)	Web of Science	“Assurance” and “Integrated reporting”	2012-2018	35	Bibexcel software
Di Vaio vd. (2021)	Web of Science ve Google Scholar	Integrated Thinking AND Sustainable Developments Goals, Integrated Thinking AND Non Financial Report, Integrated Reporting AND Integrated Thinking AND Sustainable Developments Goals, Integrated Reporting AND Integrated Thinking AND Business Model, Integrated Thinking AND Business Model AND Strategy Integrated Thinking AND Business Model AND Performance	1990-2019	60	Bibliometrix R package
Othman ve Basnan (2021)	Scopus	“integrated reporting”	2013-2020	358	Microsoft Excel, Harzing’s Publish or Perish, VOSviewer
Baditoui vd. (2021)	Web of Science	“integrated reporting” and “performance”	1999-2021	262	VOSviewer
Navarrete-Oyarce vd. (2021)	Web of Science	“integrated reporting”	2011-2019	268	SPSS 24, VOSviewer
Kostenko vd. (2021)	Scopus	“integrated reporting” and “investment”	1986-2020	600	VOSviewer
Lopes ve Penela (2022)	Web of Science ve Scopus	“integrated report”	2006-2020	540	VOSviewer
Hyk vd. (2022)	Web of Science ve Scopus	“integrated reporting”	1990-2020	701	VOSviewer
Serpeninova (2022)	Scopus, Web of Science ve Google Scholar	“integrated reporting”, “non-financial reporting”	2016-2021	-	VOSviewer, SciVal, Publish or Perish,
Fayad vd. (2023)	Scopus	“integrated reporting”	2010-2021	410	Bibliometrix R package
Agarwall ve Samanta (2023)	Scopus	“integrated reporting”	1975-2023	737	VOSviewer

Ulusal Literatür					
Yazar (yıl)	Veri Tabanı	Aranan Kelime(ler)	Zaman Aralığı	Örneklem	Program
Doğan (2020)	Yöktez ve Ulakbim	“entegre raporlama” veya “integrated reporting”	2010-2020	64 (26 makale, 38 tez)	Microsoft Excel, Maxqda 2020
Kurt (2022)	TRDizin, DergiPark ve Ulusal Tez Merkezi	“entegre raporlama”, “integrated reporting”, “entegre rapor”, “integrated report”, “entegre düşünce”, “integrated thinking”	2012-2022	165 (102 makale, 63 tez)	Microsoft Excel, Maxqda 2020

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Literatür araştırmasında incelenen çalışmalar sonucunda, yapılan çalışmayı farklılaştıracak tarama kriterleri belirlenmiştir. Bu kriterler bir sonraki bölümde Şekil 1’de gösterilmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Web of Science Core Collection veri tabanında 2011-2023 yılları arasında entegre raporlama konusu ile ilgili yayınlanmış makaleler, bilim haritalama tekniğine dayalı bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir.

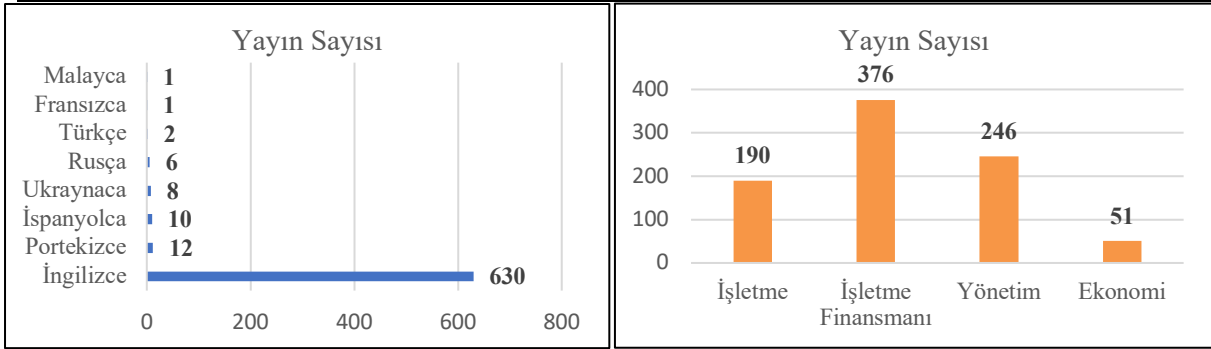
Bibliyometrik analiz, büyük hacimli bilimsel verileri analiz etmek için kullanılan ve belirli bir alanın evrimsel nüanslarını ortaya çıkarmayı sağlayan popüler ve titiz bir yöntemdir (Donthu vd., 2021). Gelişmekte olan belirli bir alan için literatürün hacmini ve büyüme modelini belirlemeye yönelik olan, bir alandaki akademik katkıları değerlendiren ve ilgili literatürün geriye dönük bir görünümünü sunan niceliksel bir metodolojidir (Guleria ve Kaur, 2021: 1004). Bu yöntem ile belgeler, anahtar kelimeler, yazarlar veya dergiler gibi parametreler incelenerek ağ analizi, kümeleme ve haritalama yoluyla konuya ilişkin derinlemesine bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır (Waltman vd., 2010). Bibliyometrik analizin amacı konuyla ilgili yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak değerlendirilmesidir. Bibliyometrik analiz, bilimsel araştırma alanındaki nicel ve nitel değişiklikleri belirlemek, konuya ilişkin yapılan çalışmaların genel durumunu, gelişimini ve özelliklerini ortaya koymak ve bir bilim alanındaki eğilimleri tespit etmek için istatistiksel ve matematiksel yöntemleri kapsayan bir yöntemdir (Shi ve Li, 2019; Güven, 2023).

Bibliyometrik verilerin analiz edilmesi ve sonuçların görselleştirilmesinde R bibliometrix (Aria ve Cuccurullo, 2017) ve VOSviewer (Van Eck ve Waltman, 2010) programları birlikte kullanılmıştır. R programlama dili tabanında geliştirilen Bibliometrix, bibliyometrik verilerin analizini gerçekleştirmek için kullanılan ve bibliyometrik analizler için kapsamlı bir araç seti sunan bir pakettir (Aria ve Cuccurullo, 2017; Çetin, 2023). VOSviewer, bibliyometrik ağları oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılan ve metin madenciliği işlevselliği de sunan bir yazılım aracıdır (www.vosviewer.com). Bibliometrix genel olarak istatistiksel analizler ve metrik hesaplamalar için uygunken VOSviewer daha çok görselleştirmeler ve ağ analizi üzerinde odaklanmaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler Web of Science veri tabanından elde edilmiştir. Web of Science farklı disiplinlere ait dokümanlara erişilmesi konusunda araştırmacılara imkan tanıyan dünyaca bilinen veri tabanları arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Çuhadar vd., 2022). Araştırma kapsamında ilk önce, Web of Science Core Collection veri tabanında “integrated reporting” OR “integrated report” kelimeleri makale başlığı, özet ve anahtar kelimelerde aranmıştır. Yapılan ilk arama sonucunda toplam 1144 (894’ü makale) çalışmaya ulaşılmıştır. Araştırmanın kapsamını daraltmak için doküman türü olarak makale ve araştırma alanları içerisinde İşletme (Business), İşletme Finansmanı (Business Finance), Yönetim (Management), Ekonomi (Economics) seçilerek filtreleme yapılmıştır. Bu uygulama sonucu geriye 672 makale kalmıştır. Sonrasında 672 makale yazar tarafından incelenmiş ve konu ile ilgili olmayan olan iki (2) makale araştırma kapsamına dışında tutulmuştur. Nihai olarak çalışmanın örneklemini 670 makale oluşturmuş ve bu makalelerle ait veriler analize tabi tutulmuştur. Araştırma ile ilgili temel bilgiler aşağıda özetlenmiştir.

Şekil 1: Araştırmaya İlişkin Temel Bilgiler

Veri Tabanı: Web of Science
Arama Tarihi: 2 Ocak 2024
Arama Alanı: TOPIC (Başlık, zet ve Anahtar Kelime)
Aranan Kelimeler: “integrated reporting” OR “integrated report”
Zaman Aralığı: 2011-2023
Araştırma Kategorisi: İŞletme (Business), İŞletme Finansmanı (Business Finance), Yönetim (Management), Ekonomi (Economics)
Doküman Türü: Makale
Dil: Hepsi
Örneklem Sayısı: 670 makale
Yöntem: Bibliyometrik analiz
Program: Microsoft Excel, VOSviewer, Bibliometrix R package

(Dört alıŐma alanında toplamda 863 makale bulunmaktadır. Bu sayının 670'ten fazla olmasının nedeni bazı çalışmaların birden çok alanı kapsaması ve bu Şekilde listelenmesidir.)

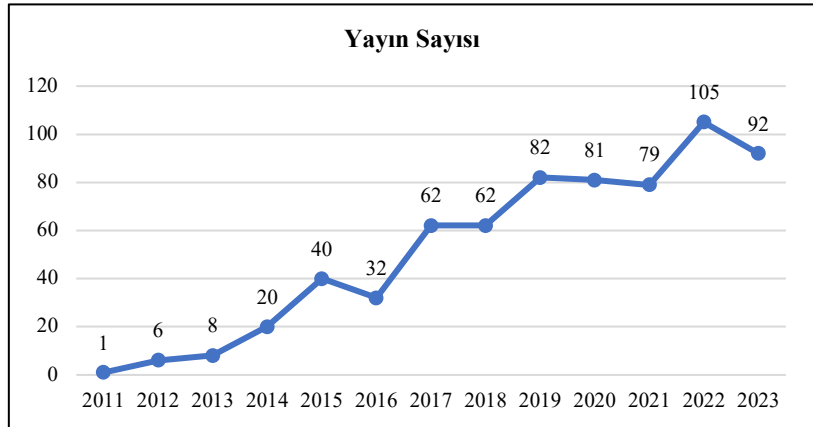
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. BULGULAR**4.1. Genel Bulgular**

Tablo 2’de veri seti ile ilgili tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir. 690 makalenin 1225 yazar tarafından yazıldığı ve 191 farklı dergide yayımlandığı görülmektedir.

Tablo 2: Genel Bilgiler

Makale Sayısı	670
Dergi Sayısı	191
Yazar Sayısı	1225
Anahtar Kelime Sayısı	1457
Referans Sayısı	23123
Atıf Sayısı	18814
Yayın Başına Ortalama Atıf Sayısı	28,08
Tek Yazarlı Yayın Sayısı	81
Yazar Başına Düşen Yayın Sayısı	0,55
Yayın Başına Düşen Yazar Sayısı	1,83

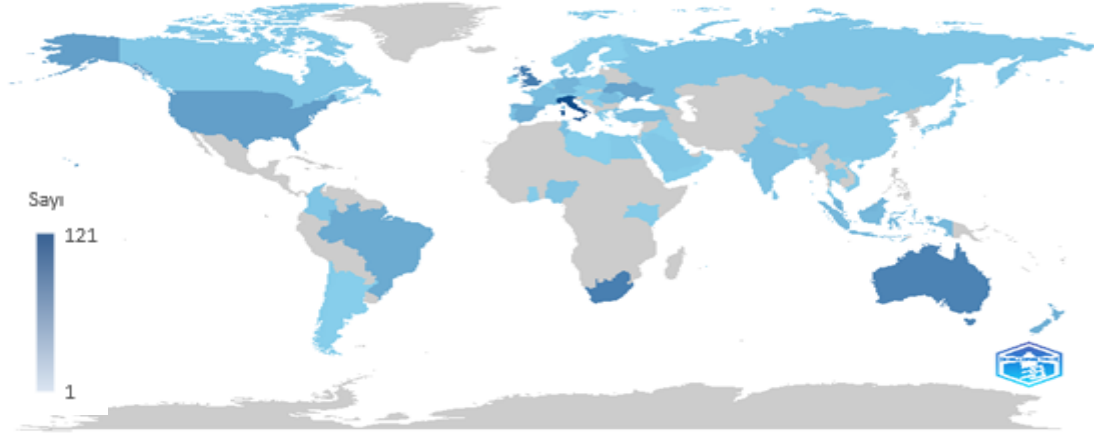
Şekil 2: Yıllara Göre Toplam Yayın Sayısı

Şekil 2’de makale sayısının yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. WOS veri tabanı verilerine göre ilgili araştırma alanlarında ilk makale 2011 yılında yayımlanmıştır. En çok makaleye sırasıyla 2022 (105 adet), 2023 (92 adet) ve 2019 (82 adet) yıllarında rastlanılmıştır. Belirli yıllarda dalgalanmalar görülse de genel olarak, yıllar itibariyle konuyla ilgili yapılan çalışmaların artış eğilimi gösterdiği ve konuya olan ilginin giderek arttığı söylenebilir. Makalelerin % 66’sının (439 makale) son beş yılda yayımlanmıŐ olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Şekil 3'te entegre raporlama konusu ile ilgili en fazla çalışma yapılan ülkeleri gösterilmektedir. En fazla yayın yapan ülkeler sırasıyla İtalya (121 adet), Güney Afrika (87 adet) ve Avustralya (81 adet) olduğu tespit edilmiştir. Ülkemizde ise ilgili yıllar arasında entegre raporlama konusu ile ilgili toplam 14 makale yazılmıştır.

Şekil 3: En Üretken Ülkeler

Kaynak: Bibliometrix programında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te görüldüğü üzere en üretken ilk 20 ülke arasında atıf sayısının en fazla olduğu ülkeler sırasıyla Avustralya, İtalya ve Güney Afrika iken makale başına ortalama atıf sayısının en çok olduğu ülkeler Yeni Zelanda, İspanya ve Avustralya'dır. Türkiye ise 124 atıf sayısı ve 8,1 yayın başına düşen ortalama atıf sayısı ile en üretken ülkeler arasında 18. sırada yer almaktadır.

Tablo 3: Yayın, Atıf ve Yayın Başına Düşen Atıf Sayısının Ülkelere Göre Dağılımı

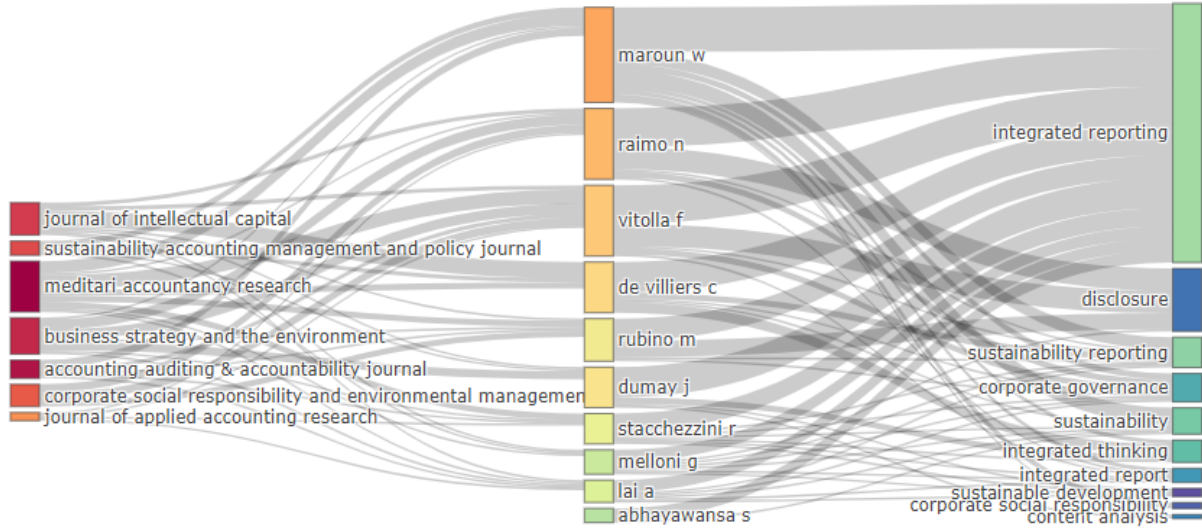
Ülke	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Atıf/Yayın Sayısı
İtalya	121	3738	30,9
Güney Afrika	87	3052	35,1
Avustralya	81	3847	47,5
İngiltere	78	2977	38,2
ABD	48	1677	34,9
Yeni Zelanda	34	2218	65,2
İspanya	33	1737	52,6
Almanya	27	1080	40
Malezya	26	514	19,8
Brezilya	25	65	2,6
Fransa	22	439	20
Ukrayna	22	220	10
Endonezya	20	163	8,2
İskoçya	18	709	39,4
Hollanda	17	641	37,7
Romanya	17	155	9,1
Danimarka	15	183	12,2
Türkiye	14	114	8,1
Hindistan	13	150	11,5
Tunus	13	96	7,4

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2011-2023 yılları arasında ilgili alanlarında entegre raporlama konusuna ilişkin yayınlara bütüncül bir bakış açısı sağlamak için Üç Alan (Three Field) Diyagramı kullanılmıştır. Konuyla ilgili dergiler, yazarlar ve anahtar kelimeler arasındaki ilişki, Üç Alan Diyagramı kullanılarak analiz edilmiş ve Şekil 4'te gösterilmiştir. Bu biçimdeki görselleştirmeler Sankey diyagramı olarak

adlandırılmaktadır. Bahsi geçen diyagram metriklerin ilişki sıklığını gösterdiği gibi kendi kategorilerindeki ağırlıklarını da dikkate alarak görselleştirme yapmaktadır (Sökmen vd., 2023: 669).

Şekil 4: Konu ile İlgili Makalelerin Üç Alan Diyagramı

Kaynak: Bibliometrix programında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilde üç alan diyagramının sol tarafında *kaynaklar*, orta bölümünde *yazarlar*, sağ tarafında ise *anahtar kelimeler* yer alacak şekilde düzenlenmiş ve en etkin ve gösterimi mümkün olan ilk 10 birime yer verilerek analiz edilmiştir. Kutuların büyüklüğü ilgili parametrenin etkinliğini ve ilişki büyüklüğünü temsil etmektedir. Parametreler arasındaki bağların kalınlığı ise bağlantı sayısının büyüklüğünü yani ilişki sıklığını belirtmektedir. Bu doğrultuda, en etkin yazar Maroun W., en etkin dergi Meditari Accountancy Research, en çok kullanılan anahtar kelime *integrated reporting* kelimesi olduğu diyagramdan anlaşılmaktadır. Etkin yazarlardan biri olan Raimo N., en çok *Business Strategy and The Environment* dergisinde yayın yaptığı ve en çok *integrated reporting* ve *disclosure* anahtar kelimelerini kullandığı diyagramdan çıkarılan başka bir sonuçtur.

Yazarlar, dergiler ve anahtar kelimelere dair ayrıntılı incelemelere ilişkin bulgular ise ilerleyen kısımda verilmektedir.

Entegre raporlama konusunda en üretken ilk yedi (7) yazar Tablo 4'te gösterilmiştir. Warren Maroun 29 makale ile konuyla ilgili en çok çalışma yapan ve aynı zamanda h-indeks ve g-indeks değeri en yüksek olan yazardır. Charl De Villiers en çok atıf alan yazar konumundayken Michele Rubino yayın başına ortalama atıf sayısı en çok olan yazar olduğu analiz sonucunda tespit edilmiştir.

Tablo 4: En Etkili Yazarlar

Yazar	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Atıf/Yayın Sayısı	H-İndeks ²	G-İndeks ³
Warren Maroun	29	1042	35,9	19	29
Nicola Raimo	19	907	47,7	13	17
Filippo Vitolla	19	907	47,7	12	14
Charl De Villiers	18	1184	65,8	12	17
John Dumay	17	869	51,1	13	17
Michele Rubino	11	769	69,9	10	10

² **H-indeksi** bilim insanlarının performansını izlemek, bilimsel üretkenlik/etkinlik açısından ölçmek ve değerlendirmek için 2005 yılında dünyaca ünlü fizikçi Jorge E. Hirsch tarafından geliştirilmiştir (Akgün, 2016). H-indeks, en az h sayıda atıf alan h sayıda yayını olduğu anlamına gelmektedir. Örneğin; en az 5 atıf alan 5 çalışması bulunan bir araştırmacının h-indeksi 5 olarak hesaplanmaktadır.

³ **G-indeksi** Leo Egghe tarafından 2006 yılında yazılmış "Theory and practise of g-index" makalesinde önerdiği bir akademik puanlama sistemidir. G-indeks, g² kadar atıf alan g kadar sayıda yayını olduğunu göstermektedir. Örneğin; g-indeks 10 demek, 100 (10'un karesi kadar) tane atıf alan 10 yayını olduğu anlamına gelmektedir (Akgün, 2016: 49).

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5’te en üretken ilk yedi (7) dergi gösterilmektedir. En etkili dergiler içerisinde h-İndeks ve g-İndeks değeri en yüksek olan “Meditari Accountancy Research” dergisi, 62 çalışma ile entegre raporlama konusu ile ilgili en fazla çalışmanın yer aldığı dergidir. “Accounting Auditing & Accountability Journal” ise en çok atıf alan ve yayın başına en çok atıfa sahip dergi olduğu görülmektedir.

Tablo 5: En Etkili Dergiler

Dergi	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Atıf/Yayın Sayısı	H-İndeks	G-İndeks
Meditari Accountancy Research	62	1838	29,6	24	42
Accounting Auditing & Accountability Journal	29	2211	76,2	23	29
Business Strategy and The Environment	28	1581	56,5	21	28
Journal Of Intellectual Capital	28	1344	48	19	28
Sustainability Accounting Management And Policy Journal	27	991	36,7	16	27
Corporate Social Responsibility and Environmental Management	21	1310	62,4	14	21
Journal Of Financial Reporting and Accounting	21	142	6,8	8	11

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 5’te makalelerde en çok kullanılan ilk 50 anahtar kelimeye ilişkin kelime bulutuna yer verilmiştir. Kelime bulutu, entegre raporlama ile ilişkili ve en çok çalışılan konular hakkında fikir sunmaktadır. Entegre raporlama (453), sürdürülebilirlik raporlaması (70), sürdürülebilirlik (64), entegre düşünce (53) ve kurumsal yönetim (48) en çok karşılaşılan beş (5) kelimedir.

Şekil 5: Kelime Bulutu

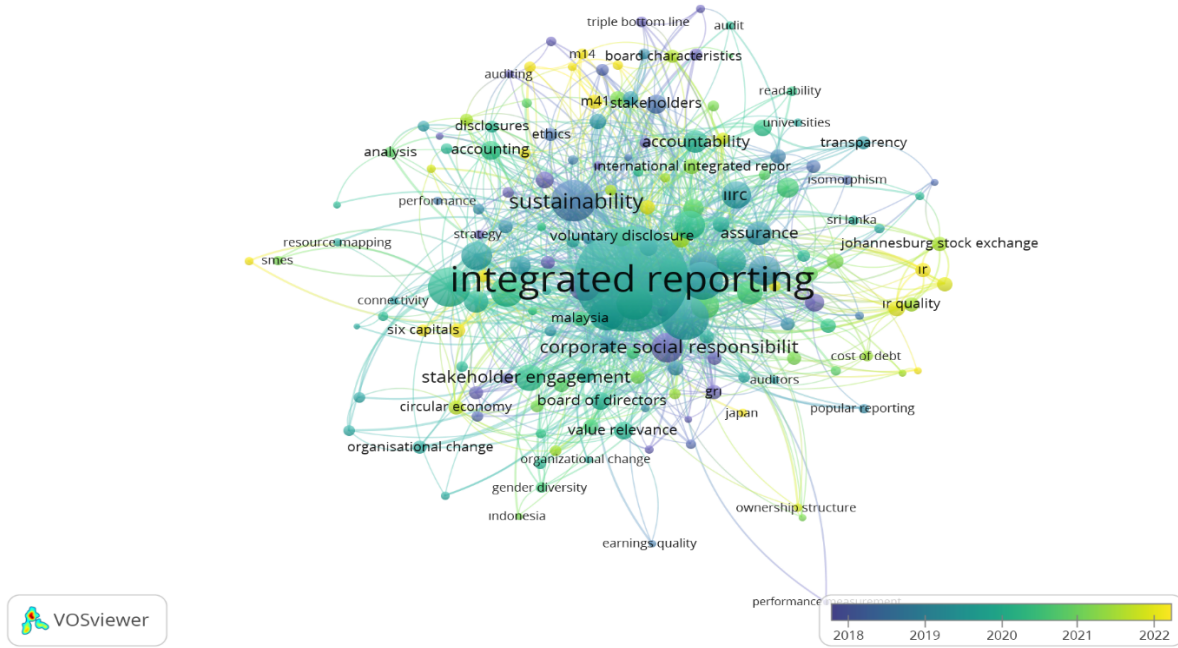
Kaynak: Bibliometrix programında yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2. Kavramsal Yapıya İlişkin Bulgular

Bu bölümde eş birliktelik (co-occurrence) analizine yer verilmiştir. Eş kelime analizi yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimelerin bir çalışmada birlikte bulunma durumunu ifade etmektedir.

Şekil 6’da makalelerde yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimelerin birlikte bulunma durumu görselleştirilmiştir. 670 makalede toplam 1457 anahtar kelime bulunduğundan daha anlamlı sonuçlar elde edebilmek amacıyla bir kısıtlamaya gidilmiş, bu bağlamda en az üç (3) tekrar sayısına sahip ve toplam bağlantı gücü en yüksek 168 kelime VOSviewer programı ile analiz edilerek görselleştirilmiştir. Birbiriyle bağlantılı olduğu görülen 168 birim üzerinden yapılan analizde toplamda 15 küme, 1281 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 2554 olarak tespit edilmiştir. Düşümlerin büyüklükleri kelimelerin sıklığını göstermektedir. Düşümlerin birbirine yakın olma durumu birlikte kullanım sıklığının arttığına bir göstergesidir. En büyük düğümden “integrated reporting” en sık tekrarlanan ve korelasyon gücü en yüksek anahtar kelime olduğu görülmektedir.

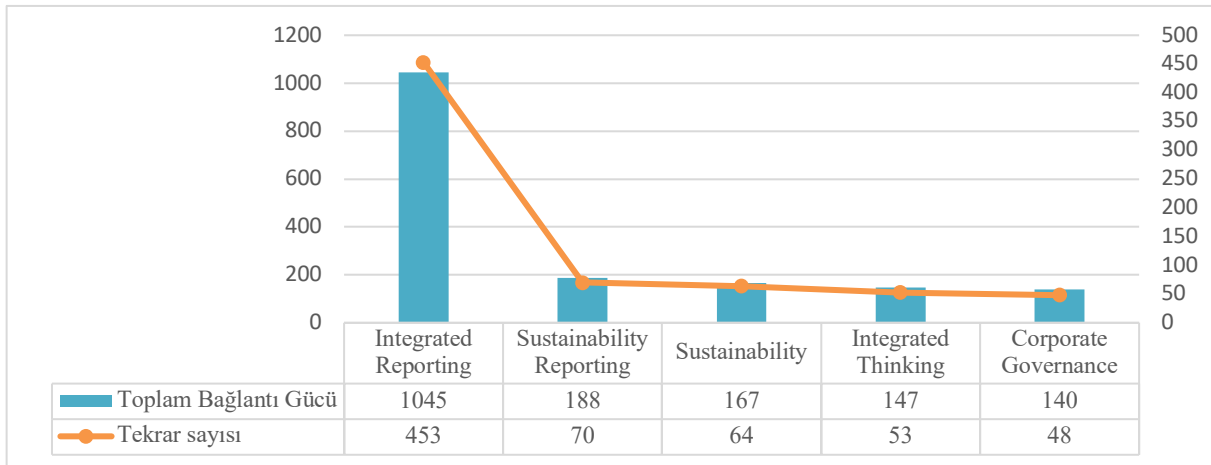
Şekil 6: Anahtar Kelime Birlikte Oluşum Ağı Haritası

Kaynak: VOSviewer programında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Entegre raporlama ile ilgili çalışmalarda en çok kullanılan ilk beş (5) anahtar kelimenin tekrar etme sayıları ve toplam bağlantı güçleri Şekil 7’de verilmiştir.

Şekil 7: En Fazla Kullanılan 5 Anahtar Kelime

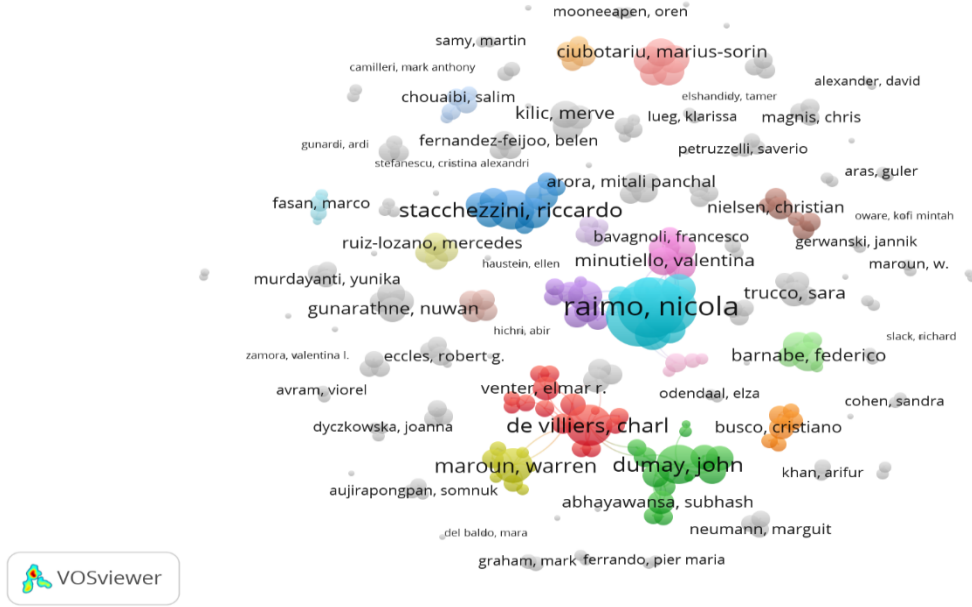

Kaynak: Microsoft Excel’de yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3. Sosyal Yapıya İlişkin Bulgular

Yazarların iş birliği analizi minimum doküman ve atıf sayısı iki (2) seçilerek gerçekleştirilmiştir. 1225 yazardan 264'ü analize dahil edilmiştir. 264 birim üzerinden yapılan analizde toplamda 92 küme, 296 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 624 olarak tespit edilmiştir. Şekil 6, en çok iş birliği yapan yazarların ağ haritasını göstermektedir. Aynı renkteki düğümler, ağdaki kümeleri temsil etmektedir. Mavi düğümde bulunan Raimo, Nicola ve Vitolla, Filippo (12 bağlantı ve 51 toplam bağlantı gücüne sahip) en işbirlikçi ve bağlantılı yazarlar olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Rubino, Michele, De Villiers, Charl ve Dumay, John takip etmektedir.

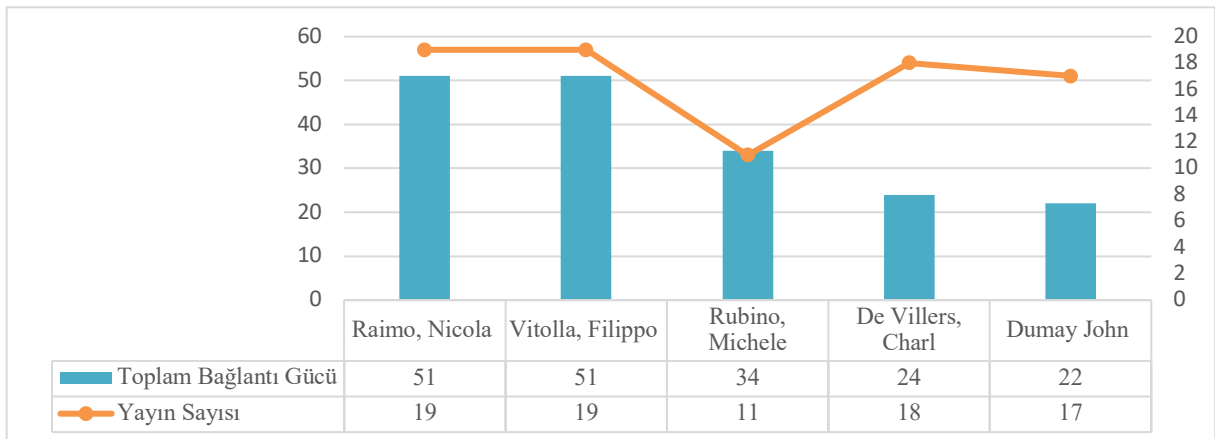
Şekil 8: Yazarların İş birliği Ağ Haritası

Kaynak: VOSviewer programında yazar tarafından oluşturulmuştur.

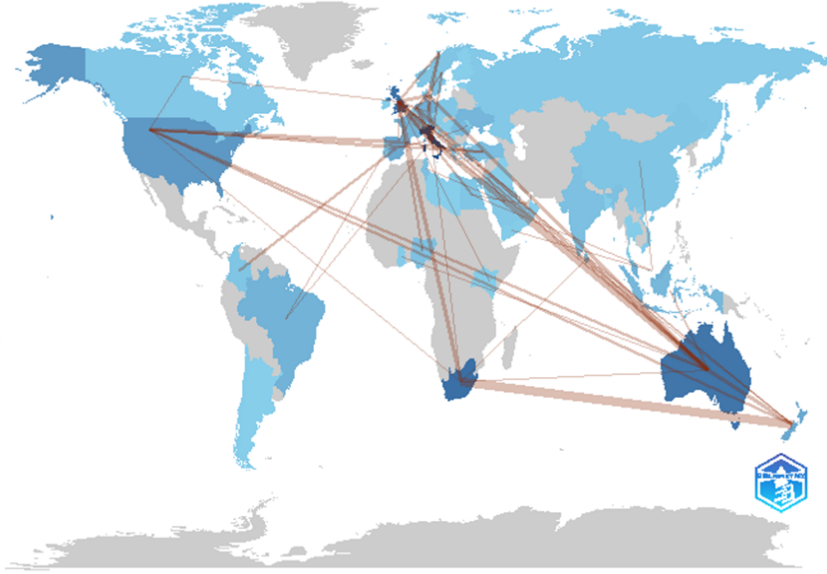
Yazarların ortak yazarlık konusunda en fazla katkı sağlayan beş (5) yazarın yayın sayısına ve toplam bağlantı gücü Şekil 9'da gösterilmiştir.

Şekil 9: Yazar İş Birliğinde En Etkili 5 Yazar

Kaynak: Microsoft Excel'de yazar tarafından oluşturulmuştur.

Entegre raporlama konusu ile ilgili çalışma yapmış ülkelerin iş birliği ağ haritası Şekil 10'daki gibidir. Bu haritada hangi ülkelerin hangi ülkelerle iş birliği yaptığı ağ yardımıyla görülmektedir. Tablo 6 ise en çok iş birliği yapan ülkeler arasındaki iş birliklerinin yönünü ve ağ frekansını göstermektedir.

şekil 10: Ülkelerin İş Birliği Ağ Haritası**Tablo 6:** En Sık İş Birliği Yapan lkelerin Ağ Sayısı

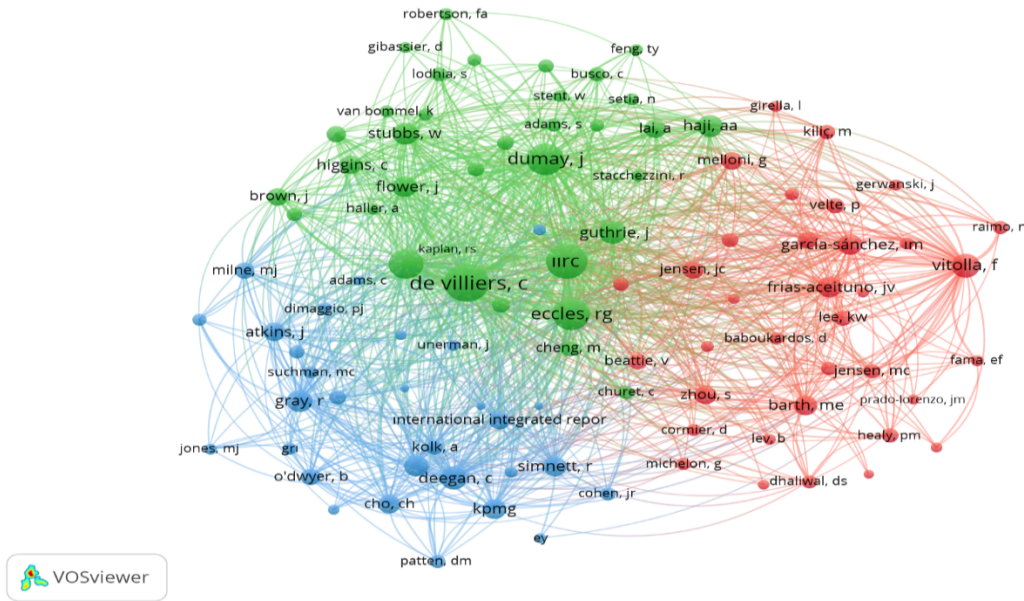
lkeden	ülkeye	Ağ Sıklığı
Güney Afrika	Yeni Zelanda	19
İtalya	İngiltere	18
İtalya	Avustralya	12
Avustralya	Danimarka	6
İtalya	Danimarka	6
İtalya	Hollanda	6
Hollanda	Danimarka	6
Avustralya	Hollanda	5
Avustralya	Yeni Zelanda	5
İngiltere	Danimarka	5
İngiltere	Güney Afrika	5
ABD	Fransa	5

Kaynak: Bibliometrix programında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplam bağlantı gücü ve iş birliği sayısı dikkate alındığında iş birliği oranı en yüksek ülkelerin sırasıyla İngiltere, İtalya ve Avustralya olduğu analiz sonucunda ortaya çıkmıştır. En sık iş birliği Güney Afrika ve Yeni Zelanda (19 ağ frekansı), sonrasında İtalya ve İngiltere (18 ağ frekansı) arasında gerçekleşmiştir.

4.4. Entelektüel Yapıya İlişkin Bulgular

Ortak atıf (co-citation) analizi, birlikte alıntı yapılan iki nesnenin (yazar, dergi vb.) yüksek oranda ilişkili olduğu yaklaşımına dayanmaktadır. Yazarların eş atıf analizi, minimum atıf sayısı 50 olan 100 yazar toplam bağlantı gücü ağlırlığı dikkate alınarak yapılmıştır. Entegre raporlama konusunda çalışma yapmış yazarların birlikte atıf ağları şekil 11'de gösterilmiştir.

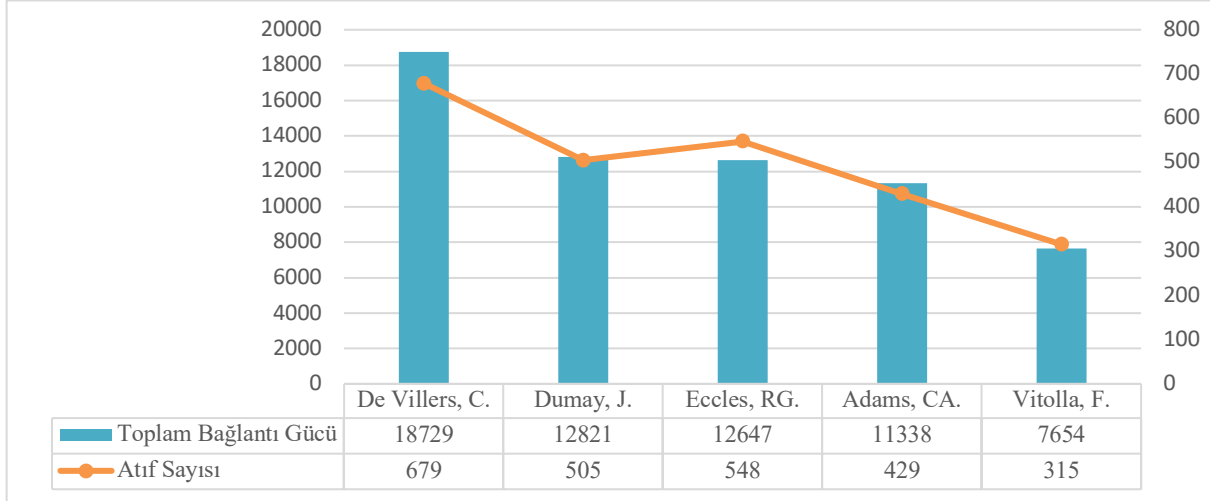
şekil 11: Yazarların Ortak Atıf Ağı Haritası

Kaynak: VOSviewer programında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yazarlar birlikte ne kadar çok alıntılanırlarsa, birlikte atıf ağındaki düğümleri o kadar büyüyecek ve birbirlerine yaklaşıacaktır. Ağ haritasında yazarların mavi, kırmızı ve yeşil renklere sahip üç (3) küme yer aldıkları görülmektedir. Aynı renkte ve birbirine yakın düğümlerin temsil ettiği yazarlar diğer makalelerin kaynakçalarında daha sık birlikte görülmektedir.

Yazar ortak atfında en fazla katkı sağlayan yazarların atıf sayısı ve toplam bağlantı gücü Şekil 12’de gösterilmiştir.

Şekil 12: Yazar Ortak Atfında En Etkili 5 Yazar

Kaynak: Microsoft Excel’de yazar tarafından oluşturulmuştur.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, entegre raporlamaya ilişkin akademik makaleleri bibliyometrik analiz yöntemi ile inceleyerek, konunun nicel sinopsisini çıkarmak ve temel dinamiklerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, konuya dair Web of Science veri tabanında 2011-2023 yılları arasında listelenen 670 makale R Bibliometrix, VOSviewer ve Microsoft Excel programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda, 670 makalenin sekiz (8) farklı dilde yazıldığı, en fazla makalenin “İşletme Finansmanı” (376 adet) alanında yazıldığı ve dört alan kapsamında konu ile ilgili ilk makalenin 2011 yılında yayınlandığı tespit edilmiştir. 670 makalenin 191 farklı dergide yayınlanması entegre raporlamanın oldukça popüler bir konu olduğunu ve editörler tarafından rağbet gördüğünü gözler önüne sermektedir.

Bazı yıllardaki dalgalanmalara rağmen konuya ilişkin çalışmaların sayısında yıllar itibariyle artış olduğu ve akademik yazında konuya olan ilginin özellikle son yıllarda arttığı, 13 yıllık zaman diliminde yayınlanan makalelerin yarısından fazlasının (439 adet) son beş yılda yazılmış olmasından anlaşılmaktadır.

Entegre raporlama konusunda en üretken ülke “İtalya” (121 makale), en üretken yazar Warren Maroun (29 makale) ve en üretken dergi “Meditari Accountancy Research” (62 makale) iken atıf sayısı en fazla olan ülke Avustralya (3847 atıf), yazar Charl De Villiers (1184 atıf), dergi Accounting Auditing & Accountability Journal (2211 atıf) olduğu tespit edilmiştir. Anahtar kelime analizleri incelendiğinde yayınların entegre raporlama, sürdürülebilirlik raporlaması, sürdürülebilirlik konularına yoğunlaştığı görülmektedir.

Kavramsal yapıya ilişkin bulgulara bakıldığında, eş birliktelik analizine göre entegre raporlama kelimesinin korelasyon gücü en yüksek kelime olduğu görülmektedir. Entegre raporlama ile en çok ilişkili olan ve beraber çalışılan konular; sürdürülebilirlik raporlaması, entegre düşünce, kurumsal yönetim, değer yaratma (value creation) ve açıklama (disclosure) olduğu görülmektedir.

Entegre dūřınce ve değer yaratma kavramları entegre raporlamanın özünü oluşturan kavramlardan ikisi olması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Sosyal yapıya ilişkin bulgular, iş birliği oranı en yüksek yazarların Raimo, Nicola ve Vitolla, Filippo, ülkelerin ise İngiltere ve İtalya olduğunu göstermektedir. Entelektüel yapıya ilişkin bulgular, ortak atıf analizinde toplam bağlantı gücü en yüksek Charl De Villiers ve John Dumay'ın en fazla katkı veren yazarlar olduğunu göstermektedir.

Çalışmada tek bir veri tabanının kullanılmış olması, çalışmanın kapsamına sadece makalelerin ve dört çalışma alanının dahil edilmesi çalışmanın kısıtı olarak görülmektedir. Bu çalışmanın ileride yapılabilecek çalışmalar için fikir oluşturması bakımından faydalı olacağı ve entegre raporlama konusunda yapılmış çalışmaların genel hatlarını göstermesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İleride yapılacak araştırmalar için belge ve alan kısıtlamasına gitmeden farklı veri tabanlarında (Scopus, Google Akademik, Dimensions vb.) listelenen çalışmalar, farklı çözümlenme teknikleri ve programları (Gephi, Python, CiteSpace vb.) kullanılarak analiz edilebilir.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Agarwall, H., & Samanta, S. (2023). Global research on integrated reporting: A bibliometric study. *European Economic Letters (EEL)*, 13(3), 1402-1421.
- Akgün, M. (2016). Bilimsel Değerlendirme lt olarak “H-İndeks”. *Toraks Bülteni, Eyll*,47-49.
- Aras, G., & Sarioğlu, G. U. (2015). *Küresel raporlamada yeni dönem: entegre raporlama*. İstanbul: TÜSİAD, Ekim 2015, Yayın No: T/2015, 10-567.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Baditoui, B., Partenie, M. V., & Alexandru, B. (2021). Integrated reporting and performance. A bibliometric analysis. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 30(1).
- etin, K. (2023). Gastronomi deneyimine ilişkin bilimsel bilginin haritalanması bibliyometrik bir analiz. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 551-574.
- Çuhadar, M., Ongun, U. & Topsakal, Y. (2022). Kültürel miras ve dijitalleşme konusunda yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(4), 3418-3443.
- Di Vaio, A., Syriopoulos, T., Alvino, F., & Palladino, R. (2021). “Integrated thinking and reporting” towards sustainable business models: A concise bibliometric analysis. *Meditari Accountancy Research*, 29(4), 691-719.
- Doğan, D. (2020). Entegre raporlama konusunda yöktez ve ulakbim veri tabanındaki akademik çalışmalar üzerine bir bibliyometrik analiz (2010-2020). *Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 120-142.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.
- Fayad, A. A., Binti Mohd Ariff, A. H., Ooi, S. C., Ahmi, A., & Khatib, S. F. (2023). Towards concise reporting through integrated reporting: A bibliometric review. *Meditari Accountancy Research*.
- Guleria, D., & Kaur, G. (2021). Bibliometric analysis of ecopreneurship using vosviewer and rstudio bibliometrix, 1989–2019. *Library Hi Tech*, 39(4), 1001-1024.
- Güven, B. (2022). Entegre raporlama. İçinde şahin karabulut (Ed.), *İşletme biliminde muhasebe, pazarlama ve organizasyon konuları*, (ss. 425-436), Bursa: Ekin Yayınevi.

- Güven, B. (2023). Türkiye’de iktisat alanında enerji üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. İçinde M. Zuhul (Ed.), *Yerelden küresele farklı boyutlarıyla enerji ekonomisi güncel araştırmalar ve tartışmalar*, (ss. 25-40), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hyk, V., Vysochan, O., & Vysochan, O. (2022). Integrated reporting of mining enterprises: Bibliometric analysis. *Studies in Business and Economics*, 17(3), 90-99.
- IFAC (2023) The state of play: sustainability disclosure and assurance.
- IODSA (2009). King report on corporate governance for south africa. https://cdn.ymaws.com/www.iodsa.co.za/resource/resmgr/king_iii/king_report_on_governance_fo.pdf (05.01.2024).
- Kaya, H. P. (2015). Entegre raporlama sisteminin ortaya çıkış sebepleri ve şirketlere sağlayacağı faydalar. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 15 (45), 113-130.
- Kostenko, O., Kravchenko, O., Ovcharova, N., Oleksich, Z., & Dmytrenko, A. (2021). Integrated reporting in investment decision-making: Bibliometric analysis of scientific landscape. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 7(1868-2021-1380), 141-159.
- Krzus, M. P. (2011). Integrated reporting: If not now, when. *Zeitschrift für internationale Rechnungslegung*, 6(6), 271-276.
- Kurt, E. S. (2023). Türkiye’de entegre raporlama çalışmaları: sistematik literatür incelemesi (2012-2022). *Muhasebe Enstitüsü Dergisi-Journal of Accounting Institute*, 68, 15-42. <https://doi.org/10.26650/MED.1224266>.
- Lopes, A. I., & Penela, D. (2022). From little seeds to a big tree: a far-reaching assessment of the integrated reporting stream. *Meditari Accountancy Research*, 30(6), 1514-1542.
- Navarrete-Oyarce, J., Gallegos, J. A., Moraga-Flores, H., & Gallizo, J. L. (2021). Integrated reporting as an academic research concept in the area of business. *Sustainability*, 13(14), 7741.
- Othman, M., & Basnan, N. (2021). Assessing the trend of the research on integrated reporting: A bibliometric review. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 24(S1), 1-18.
- Seguí-Mas, E., Bollas-Araya, H. M., & Polo-Garrido, F. (2019). What have we learnt about the assurance of integrated reports? A bibliometric analysis of the academic literature. In I.M. García-Sánchez & J. Martínez-Ferrero (Eds.), *The disclosure and assurance of corporate social responsibility: A Growing market*, (pp. 219-239). Cambridge Scholars Publishing.
- Serpeninova, Y. (2022). Integrated reporting: Bibliometric landscape. *Public Policy and Accounting*, (1(5)), 23-31.
- Shi, Y., & Li, X. (2019). A bibliometric study on intelligent techniques of bankruptcy prediction for corporate firms. *Heliyon*, 5(12).
- Sökmen, S., Doğan, M. ve Atabay, E. (2023). Turizm araştırmalarında nedensellik: Q1 dergilerde deneysel tasarımın kullanımına yönelik bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 657-684.
- Uyar, A. (2015). *Kurumsal raporlamanın gelişimi ve güncel yaklaşımlar*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Waltman, L., Van Eck, N. J., & Noyons, E. C. (2010). A unified approach to mapping and clustering of bibliometric networks. *Journal of informetrics*, 4(4), 629-635.
- Yüksel, F., & Aracı, H. (2017). Hizmet işletmelerine ait raporların entegre raporlama ilkeleri açısından incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 729-748.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Beşeri Sermaye ile Bankacılık Sektör Gelişimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi¹

The Relationship Between Human Capital, Banking Sector Development and Economic Growth in Developing Countries

Murat TEKBAŞ²

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı bankacılık sektör gelişimi, geniş para arzı ile ekonomik büyümenin beşeri sermaye üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: Bu çalışmada seçilmiş (Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin ve Güney Afrika) gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye ile finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2001 – 2019 dönemi için araştırılmaktadır. Seriler arasındaki ilişki FMOLS ve DOLS yöntemleriyle analiz edilmiştir. Ayrıca nedensellik ilişkisi için Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi uygulanmıştır.

Bulgular: Analizler sonucunda; FMOLS ve DOLS yöntemi sonuçları finansal gelişmeyi temsilen modele dahil edilen bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin (DCBANK) beşeri sermaye üzerinde pozitif katkı sağladığını göstermektedir. Finansal gelişmeyi temsilen kullanılan diğer değişken olan geniş para arzının (BRDMON) ise beşeri sermayeyi olumsuz etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Sınırlılıklar: Çalışmanın Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin ve Güney Afrika örnekleme için yapılması ve ortak verilerinin bulunduğu dönem olan 2001-2019 yılları sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Çalışma alanda sıklıkla kullanılan finansal gelişme göstergelerinden farklı olarak kullanılan bankacılık sektör gelişiminin beşeri sermaye üzerindeki etkisini incelemesi ve dünya nüfusunun %41'ini temsil eden gelişmekte olan ülkeler için yapılması ile literatürden ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Bankacılık Sektör Gelişimi, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi

Abstract

Purpose: The aim of this research is to examine the impact of banking sector development, broad money supply and economic growth on human capital.

Design/Methodology: In this study, the relationship between human capital, financial development and economic growth in selected developing countries (Brazil, India, Russia, China and South Africa) is investigated for the period 2001 - 2019. The relationship between the series was analyzed by FMOLS and DOLS methods. Additionally, Dumitrescu-Hurlin causality test was applied for causality.

Findings: As a result of the analysis; FMOLS and DOLS method results show that domestic loans (DCBANK) given to the private sector by banks included in the model to represent financial development make a positive contribution to human capital. It was concluded that broad money supply (BRDMON), which is the other variable used to represent financial development, negatively affects human capital.

Limitations: The limitations of the study are that it was conducted for the sample of Brazil, India, Russia, China and South Africa and that the period for which common data is available is 2001-2019.

Originality/Value: The study differs from the literature in that, unlike financial development indicators frequently used in the field, it examines the impact of banking sector development on human capital and is conducted for developing countries that represent 41% of the world's population.

Keywords: Human Capital, Banking Sector Development, Economic Growth, Panel Data Analysis

¹ Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihlerinde Bilecik, Türkiye’de gerçekleştirilmiş olan 4.Bankacılık Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

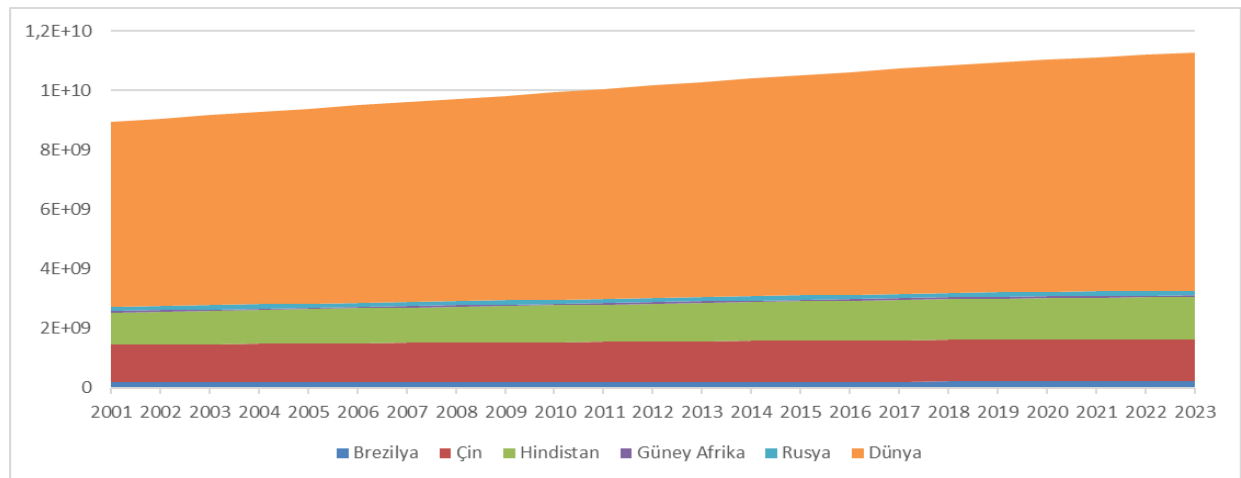
² Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, mtekb@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2589-2482

1. GİRİŞ

Beşeri sermaye ile ilgili literatürün izleri, politika yapıcıların kişilerin yaşam standartlarını iyileştirmek için neler gerektiğine dair net bir anlayışa sahip olunmasının gerektiği iddia eden Aristoteles'e kadar uzanmaktadır. Bireysel tercihlerin tatmini, kişilerin arasından seçim yapabileceği alternatiflerin olmasını gerektirmekte ve bu alternatif yelpazesinin genişletilmesinin beşeri sermayenin gelişiminde önemli olduğu değerlendirilmektedir (Matekanya vd., 2021; Skousen, 2016). Ekonomik büyümenin temel kaynaklarından biri olarak değerlendirilen beşeri sermaye, toplam üretkenlik düzeyinin ve potansiyel kazancın artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Beşeri sermaye aynı zamanda becerilere, niteliklere, yeni ürünler yaratma becerisine ve emeğin deneyimine göre de değerlendirilmektedir. Bir ekonomide uzmanlaşma ve işbölümü, temel eğitimin iyileştirilmesi ve ulaşılabilir olması, girişimciliğin teşvik edilmesi, mesleki eğitim ve iş fırsatlarının oluşturulması sayesinde beşeri sermayenin geliştirilebileceği belirtilmektedir (Amma Intisar vd., 2020). İktisadi olarak 20.yüzyılın ortalarından itibaren sermaye olarak fiziksel sermaye göz önünde bulundurulurken günümüzde beşeri sermayenin önemi vurgulanmaktadır. 1980'li yıllarda Romer'in (1986) çalışmasıyla başlayan ve Lucas (1988), Grossman ve Helpman (1991) tarafından geliştirilen modern büyüme teorilerinden kabul edilen içsel büyüme teorilerinde beşeri sermaye ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir (Demirci ve Özyakışır, 2017). Diğer taraftan ekonomik büyüme ve beşeri sermaye üzerinde finansal gelişmenin etkili olduğunu savunan çalışmalarda literatürde yer almaktadır. Bu çalışmalar Schumpeter'in (1912) çalışmasını takiben yapılmış ve finansal gelişmenin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu, işletmelerin yatırımlarını teşvik ettiğini, kişi başına düşen geliri artırdığını ve beşeri sermaye gelişimini iyileştirdiğini ortaya koymaktadır (Ha ve Ngoc, 2022; Hakeem ve Olutian, 2012; Sehrawat ve Girl, 2014). Bu çalışmalar çerçevesinde kalkınma için beşeri sermaye ve finansal gelişimin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Buna göre özellikle düşük gelirli ülkelerde finansal yetersizliklerin düşük beşeri sermaye düzeyi nedeniyle ekonomik büyüme sürecinin zayıflattığı belirtilmektedir (Demetriades ve Law, 2006). Ayrıca bireylerin refahının finansal araçlara erişimleriyle ilişkili olduğu, etkin finansal yapının ekonominin genel yapısı üzerinde etkili olduğu, gelişmiş bir finansal sistemin yoksulluğu azaltarak beşeri sermaye düzeyini artırdığı ileri sürülmektedir (Honohan, 2008; Honohan, 2004; Beck vd., 2007).

Literatür incelendiğinde finansal gelişme ile beşeri sermaye arasındaki ilişkinin incelendiği az sayıda çalışma olduğu bu çalışmalarında özellikle düşük gelirli ülkeler üzerine yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada finansal gelişme ile beşeri sermaye ilişkisi seçilen gelişmekte olan ülkeler için araştırılmaktadır. Çalışmada seçilen Brezilya, Çin, Hindistan, Güney Afrika ve Rusya Dünya Bankası verilerine göre 2023 yılında yaklaşık 8 milyar olan dünya nüfusunun %41'ini oluşturmaktadır (Şekil 1). Ayrıca Şekil 1'den elde edilen bilgiler çerçevesinde 2001-2023 yılları arasında nüfusun Brezilya'da %21, Çin'de %11, Hindistan'da %32 ve Güney Afrika'da %27 oranında artış gösterdiği görülürken Rusya'da yaklaşık %2 oranının azaldığı anlaşılmaktadır.

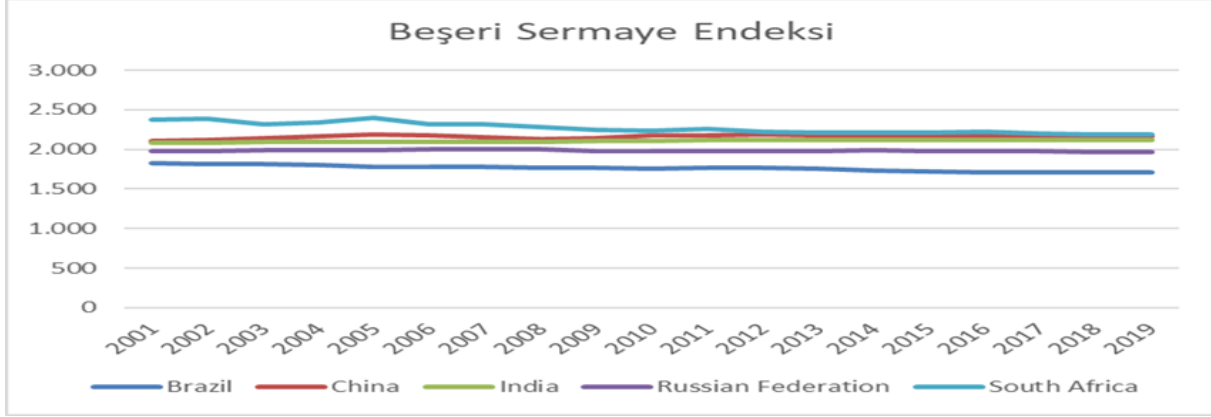
Şekil 1: Dünya ve Seçilmiş ülke ülke Nüfus Sayıları (milyon kişi)

Kaynak: Dünya Bankası (2024)

Beşeri sermaye konusunda değerlendirme yapabilmek için en önemli unsurlardan biri nüfus olmakla birlikte çeşitli unsurların birlikte ele alınması gerektiği kabul edilmektedir. Bu doğrultuda Groningen Büyüme ve Kalkınma merkezi tarafından 1994 yılından itibaren beşeri sermaye endeksi geliştirilmiştir. Bu endeks literatürle ortak bir yaklaşım izlenerek ortalama eğitim süresine ve Mincer denklemine dayalı olarak dünya çapında varsayılan bir eğitim getirisi oranına dayanılarak oluşturulmaktadır (Feenstra vd., 2015). Bu doğrultuda çalışma kapsamındaki ülkelerin beşeri sermaye endeksinin yıllara göre gelişimi Şekil 2’de sunulmaktadır

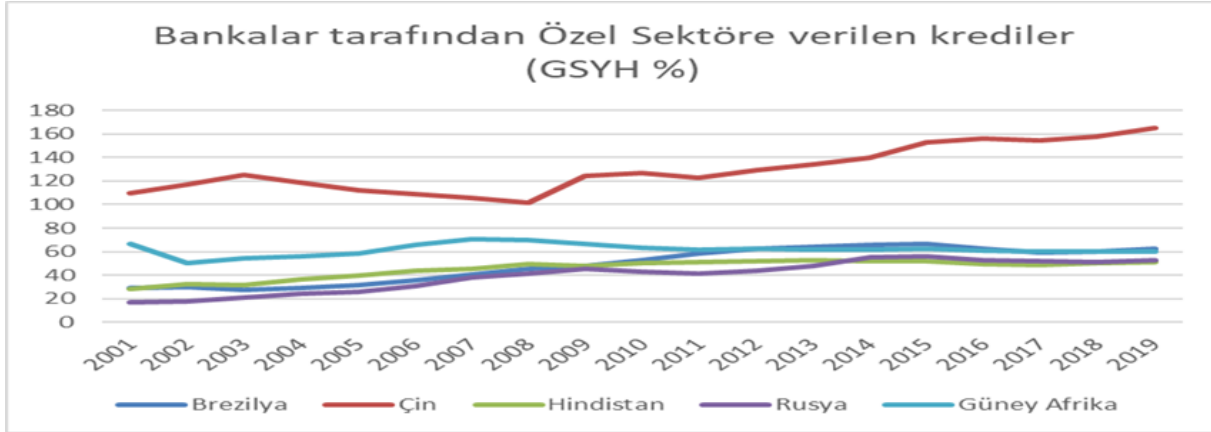
Şekil 2: Beşeri Sermaye Endeksi Gelişimi (2001 – 2019)

Kaynak: Feenstra, Robert C., Robert Inklaar and Marcel P. Timmer (2015),

TŐekil 2’de bulunan beşeri sermaye endeks değerlerinde 2001-2019 döneminde Çin ve Hindistan için sırasıyla %3 ve %1 oranında artış meydana geldiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık 2001 yılına kıyasla 2019 yılında beşeri sermaye endeksinin Brezilya’da %7, Rusya’da %1 ve Güney Afrika’da % 8 oranında azaldığı görülmektedir. Aynı dönemde bu ülkelerin finansal gelişme düzeylerini gösteren unsurlardan biri olan bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilere ait bilgiler Şekil 3’te sunulmaktadır.

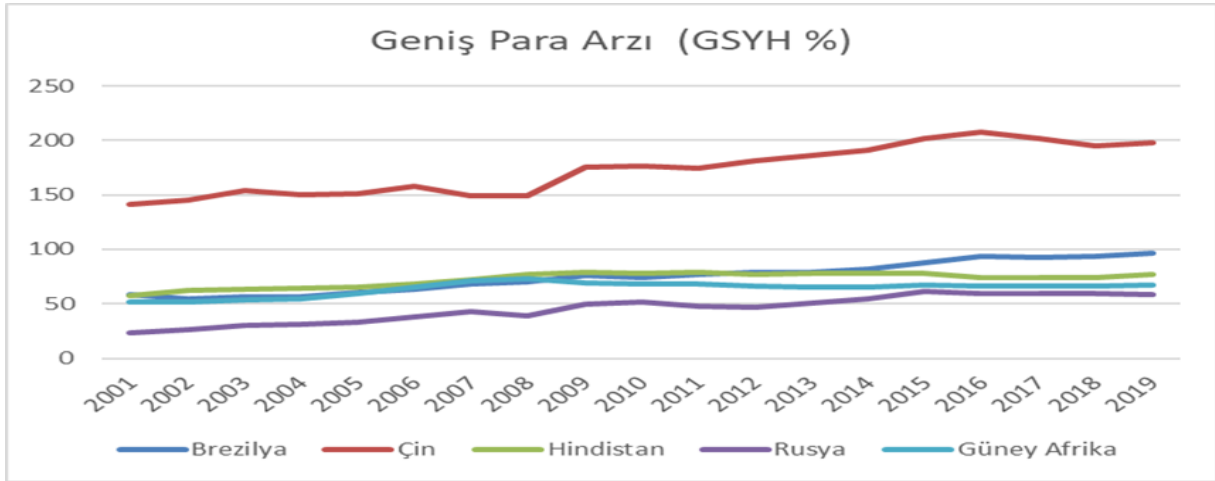
Şekil 3: Bankalar tarafından zel Sektöre verilen krediler (%GSYH)

Kaynak: Dünya Bankası (2024)

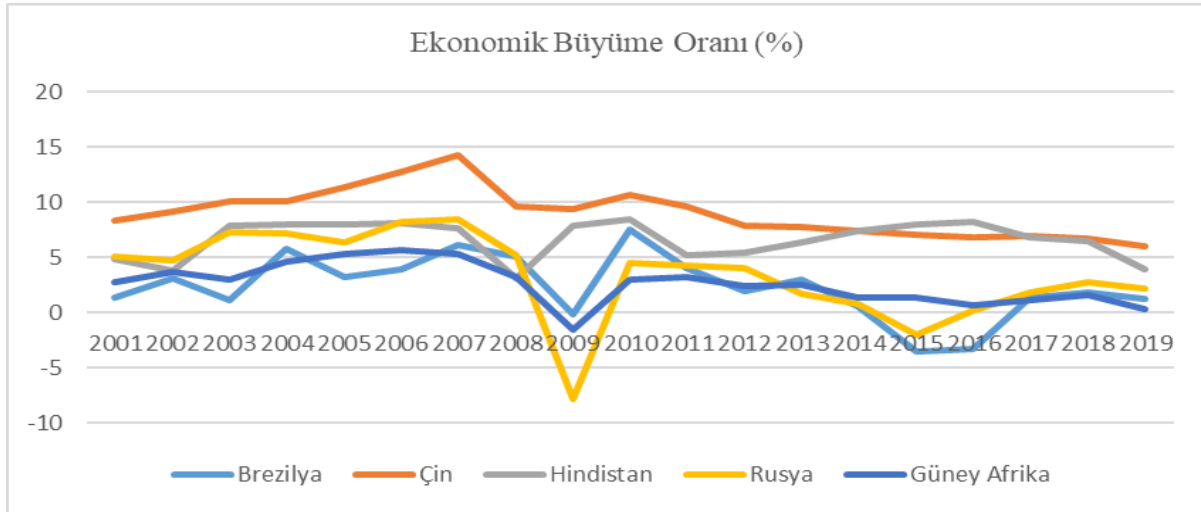
Şekil 3’de bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin 2001 yılı ile kıyaslandığında Brezilya’da %216, Çin’de %150, Hindistan’da %177 ve Rusya’da %312 artış olduğu gözlemlenmektedir. Aynı dönemde Güney Afrika’da ise %10 düzeyinde düşüş olduğu görülmektedir.

Finansal gelişmeyi temsilen kullanılan diğer bir unsur olan Geniş Para Arzı verilerinin bulunduğu Şekil 4’te Çin’in diğer gelişmekte olan ülkelerden ayrıştığı ve 2001 yılında %141 olan geniş para arzı oranınının 2019 yılına geldiğinde %40’lık bir artışla %197’e yükseldiği görülmektedir. Geniş para arzı verileri diğer lkeler açısından incelendiğinde ise % 30 ile % 63 oranında artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Son olarak çalışmada beşeri sermaye düzeyini açıkladığı değerlendirilen ekonomik büyüme oranına ait bilgiler Şekil 5’te görülmektedir.

Şekil 4: Geniş Para Arzı Oranları (%GSYH)

Kaynak: Dünya Bankası (2024)

Çalışma kapsamındaki ülkelerin 2001 – 2019 yılları arasındaki dönemde ekonomik büyüme oranları incelendiğinde 2007 yılında yaşanan küresel kriz sonrasında ekonomik büyüme oranlarının düştüğü ve 2009 yılında Brezilya, Rusya ve Güney Afrika’da küçülme yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde Çin ve Hindistan’da ekonomik büyüme oranlarında düşüş yaşanmasına rağmen küçülme yaşanmamıştır. Çalışma döneminde ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının ülke içi ve dışı nedenlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiği değerlendirilmektedir.

Şekil 5: Ekonomik büyüme oranı (%) (2001 – 2019)

Kaynak: Dünya Bankası (2024)

Çalışmada beşeri sermaye endeksi üzerinde etkili olduğu kabul edilen veriler birlikte değerlendirildiğinde 2019 yılında 2001 yılına oranla beşeri sermaye endeksi %3 artış meydana gelen Çin’de bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerin %150, geniş para arzı %40 oranından arttığı görülmektedir. Güney Afrika için yapılan değerlendirmede ise beşeri sermaye endeksinde %8 oranında azalma meydana gelirken bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi krediler %10 oranında azaldığı, geniş para arzının ise %30 oranında arttığı görülmektedir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde seçilen gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmeyi temsilen bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi krediler ile geniş para arzının beşeri sermaye endeksi üzerindeki etkisinin tespit edilebilmesi mümkün görülmemektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada dünya nüfusunun önemli bir bölümüne sahip olan bu ülkelerde finansal gelişme ile beşeri sermaye ilişkisinin ampirik yöntemlerle araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu bilgiler çerçevesinde özellikle gelişmekte olan lkelerde beşeri sermayenin açıklanması önemli görülmektedir. Buradan hareketle beşeri sermaye ile ekonomik büyüme ve bankacılık sektör gelişiminin eş zamanlı etkisinin incelenmesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada gelişmekte olan ülkelerden oluşan genişleyen BRICS lkelerinde beşeri sermaye ile bankacılık sektör gelişimi arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır. Ancak genişletilmiş BRICS yesi ülkelerin tamamına ait verilere ulaşılamaması nedeniyle çalışma beş ülke ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan model çerçevesinde verisi bulunan BRISC yesi beş ülke dünya nüfusunun %41'ini temsil etmektedir. Dünya nüfusunun önemli bir bölümünü temsil eden bu gelişmekte olan lkelerde bankacılık sektör gelişimi ve ekonomik büyümenin beşeri sermaye üzerindeki uzun vadede etkisinin tahmin edilmesi, farklı finansal gelişme göstergelerinin beşeri sermaye üzerindeki etkisinin karşılaştırılması ve bankacılık sektör gelişimi ile beşeri sermaye arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü tahmin edilmesi çalışmanın önemli motivasyonları olarak öne çıkmaktadır.

Çalışma bu hedefler kapsamında şu şekilde düzenlenmiştir. Birinci bölümde konu hakkında bilgi verilerek seçilmiş ülkelere ait bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölümde literatür incelemesi sunulmaktadır. nc bölümde veri kaynakları, model ve kullanılan metodoloji hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde ampirik bulgulara yer verilmiş ve sonuç bölümünde ise çalışmanın sonuçları önceki çalışmalarla karşılaştırılarak politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İktisat literatüründe iyi eğitilmiş ve nitelikli işgücünün ekonomik büyüme için önemli olduğu Adam Smith, John S. Mill ve Alfred Marshall'ın çalışmalarında yer almıştır. Ancak teorileri olarak ortaya konulması süreci 1960 – 1980 yılları arasında Theodore W. Schultz, Edward F. Denison, Gary S. Becker ve Robert Lucas gibi iktisatçıların ortaya koydukları çalışmalarla gerçekleşmiştir (Seddıqı, 2018). Beşeri sermayeyi ekonomik büyüme sürecine dahil eden iktisatçılardan Schultz (1971) bireylerin bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik yapılan her türlü yatırımın beşeri sermaye yatırımı olarak değerlendirilebileceğini ve ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici gücü olacağını belirtmiştir (Schultz, 1971). Denison yapmış olduğu çalışmalarda Cobb-Douglas retim fonksiyonu temelinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiş ve ekonomik büyüme üzerinde işgücü eğitim seviyesindeki artışın etkisinin olduğunu savunmuştur (Denison, 1962). Becker ise 1993 yılındaki çalışmasıyla ekonomik büyümede süreklilik sağlamış lkelerde işgücü eğitim düzeyinde de aynı şekilde artışların olduğunu ortaya koymuştur (Becker, 1993). Lucas (1988) ise beşeri sermaye birikiminin düşük olduğu lkelerde büyüme hızında düşük olacağını belirtmiştir. Beşeri sermaye birikimi en önemli rolün eğitim olduğunu ve bununla resmi eğitim ve yaparak öğrenme ile sağlanabileceğini savunmuştur (Lucas, 1988). Diğer taraftan on dokuzuncu yüzyıl başından günümüze beşeri sermaye, finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik ve ampirik yönlerden incelenmiştir. Bu alışmalar hem beşeri sermayenin hem de finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde belirleyici etkisi olduğunu göstermektedir. Günümüzde ise araştırmaların finansal gelişme sayesinde beşeri sermayenin gelişimi ve refahının artırılması yönünde geliştiği görülmektedir (Veenhoven, 2007). Yapılan çalışmaların ve sunulan kanıtların henüz yeterli düzeyde olmadığı belirten Sehrawat ve Giri (2017) finansal kalkınma ve beşeri sermayenin geliştirilmesi konusunda politikaların düşük gelirli lkeler için önemli olduğunu belirtmişlerdir (Ali, 2021). Bu doğrultuda finansal gelişme ve beşeri sermaye ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalar kronolojik olarak ele alınmıştır.

Finansal katılımanın hane halkı ve ulusal düzeyde sosyal ve ekonomik sonuçlar üzerinde etkili olabileceği literatürde yoğun şekilde araştırılmaktadır. İyi bir finansal sistemin gelir kaybıyla bağlantılı riskleri azalttığı ve beşeri sermayeyi gclendirmede etkili olduğu savunulmaktadır. Aynı zamanda iyi yapılandırılmış bir finansal sistem fırsatları ve gelir dağıtım mekanizmalarını geliştirmek ve yoksulluğu azaltmak amacıyla varlıkları yönlendirmek ve bunları maksimum düzeyde kullanmak için gerekli görülmektedir (Ofosu-Mensah Ababio vd., 2021). Çalışmanın bu bölümü finansal gelişmeyi temsilen kullanılan geniş para arzı, özel sektöre verilen yurt içi kredilerin (GSYH %), bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin (GSYH %) ve banka mevduatı yükümlülükleri ile beşeri sermaye arasındaki ilişkinin incelendiği güncel çalışmalar ile sınırlandırılmaktadır. Bu alışmalardan Nik vd., (2013) İran için yapılan çalışmada 1977 – 2010 yılları arasındaki dönemde

geniş para arzı, özel sektöre verilen krediler ve bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerin temsil ettiği finansal gelişme ile beşeri sermaye ilişkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda geniş para arzı ve bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerin beşeri sermaye üzerindeki etkisinin negatif olduğu raporlanmıştır. Akhmat vd., (2014) Güney Asya Bölgesel İşbirliği ülkeleri üzerine 1988-2008 yılları arasındaki dönem için yapılan çalışmada, FMOLS ve DOLS yöntemlerinin sonuçları finansal göstergelerin (geniş para arzı, özel sektöre verilen krediler ve banka yükümlülükleri) beşeri sermaye üzerinde pozitif, ekonomik büyümenin ise negatif etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Eryiğit vd., (2015) Türkiye’de 81 ilin endekslerine dayalı olarak 2005 – 2009 döneminde mekânsal panel veri modeli tahminleri sonucunda finansal gelişmişlik düzeyi ile beşeri sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda beşeri sermayenin gelişiminde sadece o ilin değil, çevre illerin finansal gelişiminin de katkı sağladığı vurgulanmıştır. Demirci ve Özyakışır (2017) tarafından Türkiye için yapılan diğer bir çalışmada beşeri sermaye endeksi ile finansal gelişme arasındaki ilişki 1971 – 2013 yılları arasındaki dönem için analiz edilmiştir. Çalışmada finansal gelişme ile beşeri sermaye arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu, kısa ve uzun dönemde beşeri sermayeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Sehwat ve Giri (2017) Asya ülkeleri için yapılan çalışmada 1984 – 2013 döneminde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi panel veri analiz yöntemleriyle araştırılmıştır. Çalışmada uygulanan FMOLS ve DOLS yöntemlerine ait sonuçlar ekonomik büyüme, geniş para arzı, bankalar tarafından verilen krediler ile eğitim harcamalarının beşeri sermaye düzeyinin artmasına önemli katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Kiliç ve Özcan (2018) çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde 1990-2015 dönemi için iki farklı beşeri sermaye göstergesi ile finansal gelişme arasında ilişki incelenmiştir. Panel FMOLS ve DOLS yöntemleri uygulanan analizlerde her iki beşeri sermaye göstergesi üzerinde de finansal gelişmenin ve ekonomik büyümenin olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Ayrıca Dumitrescu – Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarında finansal gelişme ile beşeri sermaye arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. 1990 – 2015 yılları arasında 42 ülkede finansal gelişme ve insani gelişim arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada Şenol (2019) tarafından değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar gelişmekte olan ülkelerde insani gelişimden finansal gelişmeye, tüm ülkelerde ise finansal gelişmeden insani gelişime doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. 1991 – 2016 döneminde Pakistan’da finansal gelişme ile beşeri sermaye ilişkisini araştıran Arif ve Khan (2019) çalışmasında değişkenler arasındaki ilişki FMOLS, DOLS ve GMM yöntemleriyle araştırılmıştır. Ampirik bulgular, finansal gelişmenin beşeri sermaye üzerinde olumlu etki sağladığını göstermektedir. Savrul ve Karaoğlu (2020) Türkiye için yapılan çalışmada 1994 – 2018 yılları arasındaki dönemde FMOLS yönteminden yararlanılarak yapılmış oldukları çalışmada eğitim ile finansal gelişme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Nar (2020) çalışmasında Türkiye’de 1998 – 2016 yılları arasındaki dönemde M2 para arzı ile beşeri sermaye arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada uygulanan Granger nedensellik testi sonuçları finansal gelişmeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Düşük gelirli 12 ülke için yapılan Ali vd., (2021) çalışmasında 1980 – 2016 döneminde finansal gelişme göstergeleri ve ekonomik büyümenin beşeri sermaye üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada para arzı ve özel sektöre verilen kredilerin beşeri sermaye üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu, bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerin ise negatif etkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçların yanı sıra ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Ofosu-Mensah Ababio vd., (2021) çalışmasında gelişmekte olan 20 sınır ülkesi için 2005 – 2014 yılları arasındaki dönemde finansal gelişme ile beşeri sermaye ilişkisi iki model oluşturularak analiz edilmiştir. GMM yöntemi ile yapılan analizlerde bankacılık sektörü ile finansal katılımın teşvik edilmesinin beşeri sermayenin gelişiminde oldukça olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Diğer taraftan düşük beşeri sermaye düzeylerinde finansal katılım seviyesinin düşük olduğu raporlanmıştır. Thathsarani vd., (2021) Güney Asya’da bulunan 8 ülke için yapılan çalışmada finansal gelişme, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi araştırılmıştır. 2004 – 2018 yılları arasındaki dönemi kapsayan çalışmada yapılan analizler finansal gelişmenin uzun dönemde beşeri sermaye üzerinde pozitif etkili olduğu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda özel sektöre verilen yurt içi kredilerin kısa dönemde hem ekonomik büyüme hem de beşeri sermaye üzerinde olumlu etki oluşturduğu belirtilmektedir. Abdelghaffar vd., (2022) farklı gelir gruplarına ait ülkelerde finansal gelişme ile beşeri sermaye arasındaki ilişki ve bu ilişkinin gelir gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği 2009 – 2019 dönemi için araştırılmıştır. GMM yöntemi uygulanan analizlerden

elde edilen bulgular finansal gelişmenin beşeri sermaye üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisinin düşük ve düşük-orta gelirli ülkelerde, yüksek ve üst-orta gelirli ülkelere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ali Bare vd., (2022) yapmış oldukları çalışmada Sahra Altı Afrika ülkelerinde 1996 – 2016 dönemi için finansal gelişme ile beşeri sermaye ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada finansal gelişmeyi temsilen kullanılan göçmen işçi dövizlerinin beşeri sermayenin gelişiminde pozitif ve anlamlı bir katkı sunduğu raporlanmıştır. Ha ve Ngoc (2022) çalışmasında 1992 ile 2017 yılları arasındaki dönem için Vietnam örneğinde finansal gelişme ve ekonomik büyümenin beşeri sermaye üzerinde nasıl bir etki yarattığı araştırılmıştır. ARDL, FMOL ve DOLS yöntemleriyle yapılan analizlerde finansal gelişme ve ekonomik büyümenin beşeri sermaye üzerinde güçlü ve pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda finansal gelişmenin etkisinin kısa dönemde simetrik, uzun dönemde ise asimetrik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uygulanan Hatemi-J nedensellik testi sonuçlarında ise finansal gelişmedeki pozitif değişimlerden beşeri sermayeye doğru asimetrik nedensellik olduğu bulunmuştur. Durgun (2023) 1990 – 2020 döneminde Türkiye’de finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık ile insani gelişme ilişkisi zaman serisi analiz yöntemleriyle incelenmiştir. ARDL yöntemi uygulanan çalışma sonuçları finansal gelişmenin insani gelişim üzerinde pozitif, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın negatif etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Afolabi vd., (2023) Nijerya örneğinde yapılan çalışmada 1990 – 2019 döneminde finansal gelişmeyi temsilen kullanılan geniş para arzı ve özel sektöre verilen krediler ile beşeri sermaye arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizlerde elde edilen bulgular geniş para arzı ve özel sektöre verilen kredilerin uzun dönemde beşeri sermaye üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Chowdhury ve Chowdhury (2023) Bangladeş, Hindistan ve Pakistan örneğinde yapılan çalışmada 2004 – 2020 yılları arasındaki dönem için finansal gelişme ile beşeri sermaye arasındaki ilişki analiz edilmiştir. GMM yöntemi uygulanarak yapılan analizlerde finansal gelişmenin beşeri sermaye üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Çalışmada ayrıca finansal gelişmenin gelir düzeyi, yaşam beklentisi ve eğitim düzeyi üzerindeki etkisinin olumlu olduğu raporlanmıştır. Huang vd., (2023) gelişmiş ülkelere göre daha düşük düzeyde insan sermayesine sahip olan Sahra Altı Afrika ülkeleri için 2004 – 2019 döneminde finansal gelişme ve gelir eşitsizliğinin beşeri sermaye üzerindeki etkisini GMM yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçları finansal gelişmenin beşeri sermaye üzerinde olumlu katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Finansal gelişme, bankacılık sektör gelişimi ile beşeri sermaye ilişkisini inceleyen çalışmalar değerlendirildiğinde Eryiğit vd. (2015), Demirci ve Özyakışır (2017), Kiliç ve Özcan (2018), Arif ve Khan (2019), Ofosu-Mensah Ababio vd., (2021), Thathsarani vd., (2021), Ali Bare vd., (2022), Huang vd., (2023) gibi birçok çalışma finansal gelişimin beşeri sermaye üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu savunmaktadır. Ancak Ali vd., (2021) çalışmasında bankalar tarafından özel kesime verilen kredilerin beşeri sermaye üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu bildirmişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuçların farklı olmasının nedenleri 12 düşük gelirli ülkede yapılmış olması, finansal imkanların yetersiz olması ve etkin finansal sistemin olmaması olarak ifade edilebilir. Diğer taraftan Şenol (2019) ve Durgun (2023) çalışmalarında finansal gelişme ile insani gelişme arasında pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır.

3. VERİ, MODEL VE METODOLOJİ

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çok sayıda çalışma ile ortaya koyulmuştur. Ancak finansal gelişme ile ekonomik büyümenin beşeri sermaye üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar sınırlıdır. Bu doğrultuda bu çalışmada seçilmiş (Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin ve Güney Afrika) gelişmekte olan ülkelere beşeri sermaye ile finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2001 – 2019 dönemi için araştırılmaktadır. Çalışmada Ali vd., (2021), Nik vd., (2013) ve Sehrawat ve Giri (2017) çalışmaları takiben oluşturulan model şu şekildedir;

$$HCAP_{it} = \beta_0 + \beta_1 DCBANK_{it} + \beta_2 BRDMON_{it} + \beta_3 GDPGRW_{it} + \vartheta_t$$

Gelişmekte olan ülkelere finans sektöründe bankacılık sektörünün ağırlığının yüksek olmasından dolayı, bu çalışmada finansal gelişmeyi temsilen bankalar tarafından verilen kredilerin GSYH’ye oranı (DCBANK) ve geniş para arzının GSYH’ye oranı (BRDMON) kullanılmaktadır (Akhmat vd., 2014; Afolabi vd., 2023; Ali vd., 2021). Ayrıca çalışmada beşeri sermaye (HCAP)

üzerinde önemli etkisi olduğu değerlendirilen ekonomik büyüme oranı da (GDPGRW) modele eklenmiştir (Kiliç ve Özcan, 2018; Thathsarani vd., 2021; Ha ve Ngoc, 2022). Model de bulunan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Değişkenlere ait bilgiler

Değişken	Sembol	Değişken Açıklaması	Kaynak
Bağımlı Değişken			
Beşeri Sermaye İndeksi	HCAP	Eğitim süresi ve eğitim getirisine dayalı insan sermayesi endeksi;	PWT 10.01
Bağımsız Değişkenler			
Bankacılık Sektör Gelişimi	DCBANK	Bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredi (GSYİH %)	WDI
Geniş Para Arzı	BRDMON	Geniş para (GSYH %)	WDI
Ekonomik Büyüme	GDPGRW	GSYİH büyümesi (yıllık %)	WDI

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi için panel veri analiz yöntemlerinden yararlanılmaktadır. İlk olarak birimler arasında yatay kesit bağımlılığı Breusch ve Pagan (1980) LM testi , Pesaran CDLM (2004) testi, Pesaran CD (2004) testi ve Pesaran vd., (2008) LMadj testleriyle analiz edilmiş ve birimler arasında yatay kesit bulunmadığı sonucu elde edilmesi nedeniyle birinci nesil analiz yöntemlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda serilerin durağanlığı literatürde sıklıkla kullanılan Levin, Lin ve Chu (LLC), Im, Pesaran ve Shin (IPS) ve Breitung birim kök testleri uygulanarak test edilmiştir. Serilerin birim köklü olmadığı tespit edildikten sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri ile eşbütünleşme katsayısı FMOLS ve DOLS yöntemleriyle incelenmiştir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin test edilmesinde ise Dumitrescu-Hurlin (2012) Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntemlerle ilgili detaylı bilgiler için Pesaran vd., 2008; Pesaran, 2004; Pesaran, 2007; Breusch ve Pagan, 1980; Levin vd., 2002, Im vd., 2003; Breitung, 2001; Pedroni, 1999; Kao, 1999; Pedroni 2004; Pedroni, 2000; Pedroni, 2001; Dumitrescu ve Hurlin, 2012 çalışmalarından yararlanılabilir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde ampirik bulgulardan önce oluşturulan modele dahil olan değişkenlere ait açıklayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmektedir. Bu bilgilere göre beşeri sermaye (HCAP) değişkenine ait 2.399 maksimum düzeyi 2005 yılında Güney Afrika için, minimum değer olan 1.706 ise 2018 yılında Brezilya için gerçekleşen değerleri göstermektedir. Bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler (DCBANK) değişkenine ait istatistikler incelendiğinde maksimum %165.390 olan değer 2019 yılında Çin’de, minimum olan % 16.823 değerinin ise 2001 yılında Rusya’ya ait olduğu görülmektedir. Çalışma döneminde panele dahil olan ülkeler için ortalama büyüme oranının 4.795 olduğu tablo 2’de bulunan verilerden elde edilmektedir.

Tablo 2: Değişkenlere ait istatistiki bilgiler

Değişkenler	HCAP	DCBANK	BRDMON	GDPGRW
Ortalama	2.056	65.173	85.945	4.795
Medyan	2.104	54.059	68.359	5.094
Maksimum	2.399	165.390	207.673	14.230
Minimum	1.706	16.823	23.907	-7.799
Std.Hata	0.178	35.615	46.866	3.681
Gözlem Sayısı	95	95	95	95

Çalışmada panel veri analizleri gerçekleştirilmeden önce serilerin durağanlığının tespit edilmesi önemlidir. Sonuçların doğru ve tutarlı olabilmesi için serilerin birim kök içermemesi gerekmektedir. Burada serilerin durağanlığını test edebilmek üzere hangi test ve testlerin kullanılacağı belirlenebilmesi için birimler arasında yatay kesit bağımlılığı Breusch Pagan (1980) LM testi , Pesaran CDLM (2004) testi, Pesaran CD (2004) testi ve Pesaran vd., (2008) LMadj testi ile analiz edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı için uygulanan bu testlerde zaman boyutunun kesit

boyutundan buyk olduğu ($T > N$) durumda Breusch-Pagan (1980) LM ve CDLM testlerinin sonuçları değerlendirilmektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler	LM (Breusch, Pagan 1980)		CDLM (Pesaran,2004)		CD (Pesaran,2004)		LM _{adj} (PUY, 2008)	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Sabitli Model								
HCAP	24.901	0.006	3.332	0.000	-1.719	0.043	5.614	0.000
DCBANK	25.141	0.005	3.386	0.000	-1.231	0.109	-1.165	0.878
BRDMON	15.828	0.105	1.303	0.096	-1.062	0.144	-0.114	0.545
GDPGRW	10.266	0.418	0.059	0.476	-1.321	0.093	1.853	0.032

Tablo 3'te yer alan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları incelendiğinde Breusch Pagan (1980) ve CDLM test sonuçlarında BRDMON ve GDPGRW değişkenlerinin istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir. Bu doğrultuda H_0 hipotezi "değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur" reddedilememektedir. Buradan hareketle serilerin durağanlığının test edilmesi için 1.nesil analiz yöntemlerinden yararlanılacağı kararı verilmektedir.

Birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olmaması nedeniyle literatürde sıklıkla kullanılan geçerliliği kanıtlanmış birinci nesil birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (LLC), Im, Pesaran ve Shin (IPS) ve Breitung birim kök testleri uygulanmıştır. Analizler sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Panel Birim Kök Test Sonuçları

Düzey	LLC		IPS		Breitung	
	Sabit ve Trendli					
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık
HCAP	-2.053**	0.020	-1.013	0.155	0.144	0.557
DCBANK	-1.673**	0.046	-1.641*	0.050	0.038	0.515
BRDMON	-1.268	0.102	-8.824	0.204	-0.057	0.477
GDPGRW	-4.979***	0.000	-2.638***	0.004	-2.058*	0.019
Fark Değerleri						
HCAP	-5.818***	0.000	-5.251***	0.000	-4.756***	0.000
DCBANK	-1.951**	0.025	-4.334***	0.000	-3.546***	0.000
BRDMON	-4.157***	0.000	-3.932***	0.000	-2.780***	0.002
GDPGRW	-7.503***	0.000	-5.471***	0.000	-6.061***	0.000

Not: Δ : Serilerin birinci farkını göstermektedir. ***%1 düzeyinde anlamlı, **%5 düzeyinde anlamlı, *%10 düzeyinde anlamlı.

Birim kök test sonuçları incelendiğinde düzeyde LLC birim kök testi sonuçlarında HCAP, DCBANK ve GDPGRW serilerinin, IPS birim kök testi sonuçlarında DCBANK ve GDPGRW serilerinin ve Breitung birim kök testi sonuçlarında GDPGRW serisinin durağan olduğu görülmektedir. Serilere fark işlemi uygulandığında ise serilerin tamamının durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Fark işlemi uygulanan serilerin durağan olduğu ve birim kök probleminin olmadığı görülen analizlere değişkenler arasındaki eşbütünleşmeyi incelemek üzere Pedroni ve Kao eşbütünleşme testi uygulanarak devam edilmektedir.

Uygulanan Pedroni ve Kao eşbütünleşme testlerine ait sonuçlar Tablo 5'de verilmektedir. Tablo 5'de yedi testten oluşan Pedroni eşbütünleşme testi sonuçlarında iki panel ve bir grup testinin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre H_0 "değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur" hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Uygulanan diğer eşbütünleşme testi olan Kao eşbütünleşme testi sonuçları da

eşbütünleşme ilişkisi olduğu göstermekte ve elde edilen Pedroni eşbütünleşme testi sonuçlarını desteklemektedir.

Tablo 5: Panel Eşbütünleşme Testleri Sonuçları

Pedroni Panel	Sabitli-Trendsiz		Ağırlıklı	
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık
Eşbütünleşme Testi				
Panel v-istatistiği	0.648	0.258	1.198	0.115
Panel rho-istatistiği	0.595	0.724	1.380	0.916
Panel PP-istatistiği	-1.599*	0.054	0.032	0.514
Panel ADF-istatistiği	-2.533***	0.005	-0.904	0.182
Grup rho-istatistiği	2.357	0.990		
Grup PP-istatistiği	1.124	0.869		
Grup ADF-istatistiği	-1.325*	0.092		
Kao Panel Eşbütünleşme Testi	t-istatistiği	Olasılık		
ADF	-1.412*	0.078		

Not: *** %1, **%5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Çalışmada birim kök ve eşbütünleşme analizleri yapıldıktan sonra eşbütünleşme ilişki katsayısını tahmin etmek üzere FMOLS ve DOLS yöntemleri kullanılmıştır. FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahmincilerdeki sapmaların düzeltilmesine, DOLS yöntemi ise statik regresyondaki sapmalarını gidermek özelliğine sahiptir (Gülmez, 2015;24).

Tablo 6: FMOLS ve DOLS Katsayı Tahmincisi Sonuçları

Model	$hcap_{it} = \beta_0 + \beta_1 dcbank + \beta_2 brdmon + \beta_3 gdpgrw + \vartheta_t$					
FMOLS						
Değişken	DCBANK		BRDMON		GDPGRW	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Panel	0.010**	0.029	-0.009**	0.040	0.005***	0.000
DOLS						
Değişken	DCBANK		BRDMON		GDPGRW	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Panel	0.010***	0.007	-0.002***	0.000	0.005***	0.000

Not: *** %1, **%5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6'da görülen FMOLS ve DOLS yöntemi sonuçları finansal gelişmeyi temsilen modele dahil edilen bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin (DCBANK) beşeri sermaye üzerinde pozitif katkı sağladığını göstermektedir. Finansal gelişmeyi temsilen kullanılan diğer değişken olan geniş para arzının (BRDMON) ise beşeri sermayeyi olumsuz etkilediği sonucu elde edilmiştir. Bu sonuçlar literatürde yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında Akhmat vd., (2014), Nar (2020) ve Ali vd., (2021) çalışmalarıyla desteklenmektedir. Diğer taraftan modelde kontrol değişken olarak bulunan ekonomik büyümenin (GDPGRW) beşeri sermaye üzerinde artıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç ise literatürdeki Kiliç ve Özcan (2018), Thathsarani vd., (2021) ve Ha Ngoc (2022) çalışmalarıyla uyumluluk göstermektedir.

Tablo 7: Dumitrescu-Hurlin Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Sfır (H ₀) Hipotez	Wald İstatistiği	Z-bar İstatistiği	Olasılık
DCBANK → HCAP	9.025***	2.594	0.009
HCAP → DCBANK	3.956	0.050	0.960
BRDMON → HCAP	7.709*	1.933	0.053
HCAP → BRDMON	2.202	-0.830	0.406
GDPGRW → HCAP	8.442**	2.302	0.021
HCAP → GDPGRW	3.850	-0.003	0.997

Not: *** %1, **%5, * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Çalışmada seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi ve katsayı elde edildikten sonra bu ilişkinin yönü Dumitrescu-Hurlin (2012) Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredi (DCBANK), geniş para arzı (BRDMON) ve ekonomik büyümeden (GDPGRW) beşeri sermaye doğru tek yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlara göre H₀ “değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezi reddedilmektedir. Elde edilen sonuçlar Eryiğit vd., (2015), Nar (2020), Ha ve Ngoc (2022), çalışmalarıyla uyum göstermektedir.

5. SONUÇ

Finansal gelişme ve finansal katılım gelişmekte olan lkeler için önemli bir ekonomik olgu olarak kabul edilmektedir. Finansal gelişme ekonomik kaynakların adil dağılımı ve farklı ekonomik düzeydeki tüm insanların ihtiyaçlarını karşılama imkanını artırmaktadır. Gelişmekte olan lkelerde finansal kaynaklara ulaşımın zor olması ülke ekonomileri ve bireylerin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Teorik olarak finansal gelişme ve beşeri sermaye ekonomik büyüme üzerinde aynı lde önemli görülmektedir. Finansal gelişme ve beşeri sermayenin birlikte sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine katkı sunacağı değerlendirilmektedir. Gelişmiş bir finansal sisteme sahip ekonomide bireylerin finansal kaynaklara ulaşımı sağlanarak sağlık imkanlarının ve eğitimin geliştirilmesi yoluyla yoksulluğun azaltılması imkanı oluşmaktadır. Bu doğrultuda dünya nüfusunun yaklaşık %41’ine sahip olan Brezilya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Rusya’da beşeri sermaye üzerinde finansal gelişmenin etkisinin araştırılması gelişmekte olan lkeler için politika geliştirilmesi açısından önemli görülmektedir.

Çalışmada seçilen ülkelere ait ortak verilerin bulunduğu 2001 – 2019 döneminde literatürden farklı olarak finansal gelişmeyi temsilen bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi krediler ve geniş para arzının beşeri sermaye üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Panel veri analiz yöntemlerinden FMOLS ve DOLS sonuçlarına göre bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerin beşeri sermaye üzerinde olumlu katkı sağladığı, geniş para arzının ise negatif etki oluşturduğu görülmektedir. Elde edilen bulguların literatürdeki Sehrawat ve Giri (2017) alışmasıyla uyumlu olduğu, Nik vd., (2013) alışmasıyla uyumlu olmadığı görülmektedir. Nik vd., (2013) alışmasının İnan için yapılması ve ülkenin bankacılık sisteminin küresel yapıyla yeterince entegre olmamasının bu duruma neden olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmada ayrıca modele dahil edilen ekonomik büyümenin beşeri sermaye üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Dumitrescu – Hurlin Granger nedensellik testi sonuçlarında ise bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler, geniş para arzı ve ekonomik büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü istatistiki olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Elde edilen bulgular kapsamında gelişmekte olan lkelerde bankalar tarafından özel sektöre verilen yurt içi kredilerin beşeri sermaye üzerinde olumlu etki sağladığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle öncelikle gelişmekte olan lkelerde finansal okur yazarlık seviyesinin artırılması için gerekli düzenlemenin yapılmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan Thatsarani vd., (2021) tarafından da belirtilen bankasız nüfusun sisteme dahil edilebilmesi için kolay ulaşılabilir bir sistem tasarlanması ve bankacılık sisteminde aktif olmayan hesapların aktifleştirmek için bireylerin ve firmaların teşvik edilmesi önemli görülmektedir. Bunun yanı sıra kredi ve finansal kaynakların insan

becerilerini geliştirmeye yönelik olması sağlanmalıdır. Bu konuda kamu kurumları ile özel sektörün birlikte hareket ederek eğitim, öğretim, araştırma ve geliştirme, mesleki eğitim ve temel eğitim programları geliştirmeleri beşeri sermayenin gelişimine katkı sağlayacaktır. Kamu iradesinin işletmeler tarafından çalışanlarının eğitimi ve geliştirilmesine yönelik yapılan yatırımları vergi muafiyeti ve indirimini ile desteklemesi beşeri sermaye düzeyini artıracak politikalar arasında önerilmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Abdelghaffar, R. A., Emam, H. A., & Samak, N. A. (2023). Financial inclusion and human development: is there a nexus? *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 5(3), 163-177. <https://doi.org/10.1108/JHASS-11-2021-0178>
- Afolabi, M. A., Akanbi, B., & Olayinka, O. E. (2023). Financial development and human development in Nigeria. *REGION*, 10(1), 199-213. <https://doi.org/10.18335/region.v10i1.422>
- Akhmat, G., Zaman, K., & Shukui, T. (2014). Impact of financial development on SAARC’S human development. *Quality & Quantity*, 48(5), 2801-2816. <https://doi.org/10.1007/s11135-013-9926-1>
- Ali Bare, U. A., Bani, Y., Ismail, N. W., & Rosland, A. (2022). Does financial development mediate the impact of remittances on sustainable human capital investment? New insights from SSA countries. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2078460. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2078460>
- Ali, M., Raza, S. A. A., Puah, C. H., & Samdani, S. (2021). How financial development and economic growth influence human capital in low-income countries. *International Journal of Social Economics*, 48(10), 1393-1407. <https://doi.org/10.1108/IJSE-05-2020-0323>
- Amna Intisar, R., Yaseen, M. R., Kousar, R., Usman, M., & Makhdum, M. S. A. (2020). Impact of trade openness and human capital on economic growth: a comparative investigation of Asian countries. *Sustainability*, 12(7), 2930. <https://doi.org/10.3390/su12072930>
- Arif, I., & Khan, L. (2019). The role of financial development in human capital development: An evidence from Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 13(4), 1029-1040. <https://hdl.handle.net/10419/214264>
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Levine, R. (2007), “Finance, inequality and poverty: cross country evidence”, *Journal of Economic Growth*, Vol. 12 No. 1, pp. 211-252. <https://doi.org/0.3386/w10979>
- Becker, Gary.S., (1993). *Human Capital*, NBR Publish, New York
- Breitung, J. (2001), "The local power of some unit root tests for panel data", Baltagi, B.H., Fomby, T.B. and Carter Hill, R. (Ed.) *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Vol. 15)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 161-177. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15006-](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15006-)
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Chowdhury, E. K., & Chowdhury, R. (2023). Role of financial inclusion in human development: Evidence from Bangladesh, India and Pakistan. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01366-x>
- Demetriades, P. and Hook Law, S. (2006), “Finance, institutions and economic development”, *International Journal of Finance and Economics*, Vol. 11 No. 3, pp. 245-260. <https://doi.org/10.1002/ijfe.296>

- Demirci, N. S., & zyakışır, D. (2017). Finansal gelişmişlik ve beşeri sermaye arasındaki ilişki: Türkiye için zaman serileri analizi (1971-2013). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (624), 25-39.
- Denison, Edward F. (1962). "Education, Economic Growth, and Gaps in Information", *Journal of Political Economy*, Sya:70, No:5, 1962,
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012), Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Durgun, B. (2023). Türkiye’de Finansal Gelişme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Aıklığın İnsani Gelişmeye Etkisi: Genişletilmiş ARDL Yaklaşımı. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*, 8(Spec. Iss.), 1-20.
- Eryiğit, S. B., Eryiğit, K. Y., & Dlgeroğlu, E. (2015). Local financial development and capital accumulations: Evidence from Turkey. *Panoeconomicus*, 62(3), 339-360. <https://doi.org/10.2298/PAN1503339E>
- Feenstra, Robert C., Robert Inklaar and Marcel P. Timmer (2015), "The Next Generation of the Penn World Table" *American Economic Review*, 105(10), 3150-3182, available for download at www.ggdc.net/pwt
- Grossman, Gene M. and Elhanan Helpman; (1991), "Trade, Knowledge Spillovers, and Growth", *European Economic Review*, 35(3), pp. 517-526. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(91\)90153-A](https://doi.org/10.1016/0014-2921(91)90153-A)
- Hakeem, M., and O. Oluitan. 2012. "Financial Development and Human Capital in South Africa: A Time-Series Approach." *Research in Applied Economics* 4 (3): 18–38. <http://dx.doi.org/10.5296/rae.v4i3.1498>
- Honohan, P. (2004), "Financial development, growth and poverty: how close are the links?", *Financial Development and Economic Growth*, Palgrave Macmillan, London, pp. 1-37. https://doi.org/10.1057/9780230374270_1
- Honohan, P. (2008), "Cross-country variation in household access to financial services", *Journal of Banking and Finance*, Vol. 32 No. 11, pp. 2493-2500. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2008.05.004>
- Huang, W., Gu, X., Lin, L., Alharthi, M., & Usman, M. (2023). Do financial inclusion and income inequality matter for human capital? Evidence from sub-Saharan economies. *Borsa Istanbul Review*, 23(1), 22-33. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.09.002>
- Im, K., Pesaran, H. ve Shin, Y. (2003) "Testing for Unit Roots in Heterogenous Panels", *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of econometrics*, 90(1), 1-44. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)
- Levin, A. Lin, C. Ve Chu C.J. (2002). "Unit Roots Tests In Panel Data: Asymptotic And Finite Sample Properties", *Journal Of Econometrics*, 108, 2002, s. 1–24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Lucas, Robert E.; (1988), "On The Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22 (1998), pp. 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Matekenya, W., Moyo, C., & Jeke, L. (2021). Financial inclusion and human development: Evidence from sub-saharan Africa. *Development Southern Africa*, 38(5), 683–700. <https://doi.org/10.1080/0376835X.2020.1799760>
- Nar, M. (2020). The relationship between human capital and financial development: A case study of Turkey. *International Journal of Financial Research*, 11(1), 157-170. <https://doi.org/10.5430/ijfr.v11n1p157>

- Nguyen Minh Ha & Bui Hoang Ngoc (2022) The asymmetric effect of financial development on human capital: Evidence from a nonlinear ARDL approach, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 31:6, 936-952, <https://doi.org/10.1080/09638199.2022.2043930>
- Nik, H., Nasab, Z., Salmani, Y., & Shahriari, N. (2013). The relationship between financial development indicators and human capital in Iran. *Management Science Letters*, 3(4), 1261-1272. <https://m.growing-science.com/beta/msl/729-the-relationship-between-financial-development-indicators-and-human-capital-in-iran.html#>
- Ofori-Mensah Ababio, J., Attah-Botchwey, E., Osei-Assibey, E., & Barnor, C. (2021). Financial inclusion and human development in frontier countries. *International Journal of Finance & Economics*, 26(1), 42-59. <https://doi.org/10.1002/ijfe.1775>
- Ozcan, B. (2018). The impact of financial development on human capital: Evidence from emerging market economies. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(1), 258.
- Pedroni, P. (1999), "Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 61 No. S1, pp. 653-670. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653>
- Pedroni, P. (2000), "Fully-Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels", *Advances in Econometrics*, 15, 93-130. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15004-2](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15004-2)
- Pedroni, P. (2001), "Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels", *Review of Economics and Statistics*, 83, 727-731. <https://doi.org/10.1162/003465301753237803>
- Pedroni, P. (2004), "Panel cointegration: asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis", *Econometric Theory*, Vol. 20 No. 3, pp. 597-625. <https://doi.org/10.1017/S0266466604203073>
- Pesaran, A. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008), "A Bias-Adjusted LM Tests of Error Cross-Section Independence", *Econometrics Journal*, Sayı:2, 105-1127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Pesaran, M. & Yamagata, T., (2008), "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142, 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M.H. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Cambridge Working Papers in Economics*, 435. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Pesaran, M.H. (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross section Dependency", *Cambridge Working Papers in Economics*, 0346. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Romer, Paul Michael; (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, 94(5), pp. 1002-1037. <https://doi.org/10.1086/261420>
- Savrul, B.K. & Karaoğlu, Ö. (2022). Türkiye’de Finansal Gelişim ve Beşeri Sermaye Arasındaki İlişki: Zaman Serileri Analizi. *Social Sciences Studies Journal (SSSJ)*, 6(70), 4265-4288.
- Schultz, Theodore W., (1971). *Investment in Human Capital; The Role of Education and of Research*, New York, The Free Press.
- Schumpeter, J. A. (1912). *The Theory of Economic Development*. Harvard Economic Studies
- Seddiqi, K.M.Z., (2018) Yeni Büyüme Teorileri Çerçevesinde Ekonomik Büyüme ve Beşeri Sermaye İlişkisi: Afganistan Uygulaması (1980 – 2015), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı, İstanbul.
- Sehrawat, M., & Giri, A. K. (2017). An empirical relationship between financial development indicators and human capital in some selected Asian countries. *International Journal of Social Economics*, 44(3), 337-349. <https://doi.org/10.1108/IJSE-05-2015-0131>

- Sehrawat, M., and A. K. Giri. (2014). "The Relationship Between Financial Development Indicators and Human Development in India." *International Journal of Social Economics* 41 (12): 1194–1208. <https://doi.org/10.1108/IJSE-11-2013-0268>
- Skousen, M. (2016). *Vienna & Chicago, friends or foes?: a tale of two schools of free-market economics*. Simon and Schuster.
- Thathsarani, U. S., Wei, J., & Samaraweera, G. R. S. R. C. (2021). Financial inclusion's role in economic growth and human capital in South Asia: An econometric approach. *Sustainability*, 13(8), 4303. <https://doi.org/10.3390/su13084303>

BIST 50 Şirketlerinin Finansal Performanslarının TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE Yöntemleri ile Karşılaştırılması

Comparison of Financial Performances of BIST 50 Companies with TOPSIS, VIKOR and PROMETHEE Methods

Buse Duygu DAĞIDIR¹, Birol ELEVİLİ², Hakan ÇELİKKOL³

Öz

Amaç: Bu çalışmada, yatırımcılara yatırım kararlarında destek olmak amacıyla, şirketlerin finansal performanslarının değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniklerinin etkinliği araştırılmaktadır.

Tasarım/Yöntem: BIST 50 endeksinde işlem gören banka harici 45 şirketin 2023 yılı finansal performansları TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Finansal performans değerlendirme için literatürde sıklıkla kullanılan sekiz finansal oran değerlendirme kriteri olarak seçilmiş ve kriter ağırlıkları literatür destekli olarak hesaplanmıştır. Farklı yöntemler kullanılarak elde edilen sıralamalar değişiklik gösterebildiğinden, uzlaşık bir sonuca ulaşabilmek için ayrıca tüm şirketlerin Borda skorları hesaplanmış ve yöntem bazında elde edilen sıralamalar tek bir sıralama listesine dönüştürülmüştür.

Bulgular: Yapılan analizler sonucu her üç yöntemde de en iyi finansal performansa sahip şirket "Koza Altın İşletmeleri A.Ş." olarak belirlenirken, bütünlük sıralama sonuçlarına göre de ilk sıralarda yer alan şirketlerin genel olarak değişmediği görülmüştür.

Sınırlılıklar: Çalışmada, BIST 50 endeksinde işlem gören banka harici 45 şirketin 2023 yılı verileri kullanılmıştır.

Özgünlük/Değer: Bu çalışma, yatırımcılar için finansal performans değerlendirmelerinde ÇKKV yöntemlerinin uygulanabilirliğini vurgulamakta ve bu yöntemlerin yatırım kararlarına katkı sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, yatırımcılara yol gösterici nitelikte olup, finansal performans değerlendirmelerine yeni bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal performans, Çok kriterli karar verme yöntemleri, BIST 50

Abstract

Purpose: The objective of this study is to investigate the effectiveness of multi-criteria decision making (MCDM) techniques in evaluating the financial performance of companies in order to assist the investors in their investment decisions making.

Design/Methodology: The financial performances of BIST 50 companies excluding 5 bank companies 2023 were evaluated and ranked by TOPSIS, VIKOR and PROMETHEE methods. Eight financial ratios frequently used in the literature were selected as evaluation criteria and criteria weights were estimated based on the literature. Since the rankings obtained by using different methods may vary, Borda scores of all companies were also calculated in order to reach a consensus result and the rankings obtained on the basis of methods were converted into a single ranking list.

Findings: The results showed that "Koza Altın İşletmeleri A.Ş.", ranks the best financial performance in all three methods was determined. And also the integrated ranking result shows that the ranking of first 10 companies did not change.

Limitations: In this study, only 45 non-bank companies traded in the BIST 50 index have been evaluated by using the data of year 2023.

Originality/Value: This study emphasises the applicability of MCDM methods in financial performance evaluations of companies. The results reveals that MCDM methods can help to investors in investment decisions. The findings provide guidance to investors and offer a new perspective on financial performance evaluations.

Keywords: Financial performance, Multi criteria decision making methods, BIST 50

¹ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği, buse.dagidir@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3228-8091

² Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği, birol.elevli@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4296-2198

³ Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hakan.celikkol@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9345-1596

1. GİRİŞ

Yatırımcılar, kısıtlı birikimlerini değerlendirmek için etkin bir yatırım portföyü oluşturmaya çalışırlar. Bir yatırım portföyü hisse senedi, tahvil, mevduat ve döviz gibi aralarında doğrusal veya ters korelasyon bulunan farklı yatırım araçlarından oluşturulabilir. Yatırımcıların portföy oluşturmaktaki temel amacı kabul edilebilir risk düzeylerini belirleyerek yüksek getiri sağlamaktır (Yaman & Korkmaz, 2023). Önceki dönemlerde yatırımcılar portföylerini oluştururken kendilerinin ya da başkalarının deneyimlerinden faydalanırken, finans yönetiminin gelişmesiyle birlikte en iyi sonuca ulaşmak için farklı yöntem ve yaklaşımlardan yararlanmaya başlamışlardır (Jing vd., 2023). Bu süreçte özellikle hisse senedi ağırlıklı portföyler için şirketlerin finansal performansları, yatırımcılar için önemli bir karar faktörü haline gelmiştir (Gümüş vd.,2017).

Finansal performansın ölçülmesinde nitel ve nicel çok sayıda veri ve göstergeden yararlanılırken, bu veri ve göstergelerin analizinde de pek çok yöntem kullanılmaktadır. Şirketlerin finansal tablolarından elde edilen oranlar da başlı başına bir performans göstergesi olarak uzun yıllardır kullanılmaktadır. Finansal performans değerlendirmesinde kullanılan bu oranlar likidite, finansal yapı, faaliyet (etkinlik) ve kârlılık oranları olmak üzere dört ana grupta ele alınır. Ancak son dönemlerde literatürde, bu oranların veri (değerleme kriteri) olarak alındığı çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığına da sıklıkla rastlanmaktadır.

Bu çalışmada, yatırım kararlarına yardımcı olmak amacıyla, işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme tekniklerinin kullanılabilirliği ve etkinliği araştırılmıştır. Bu doğrultuda önce konuyla bağlantılı literatür araştırmaları özetlenmiş ve çalışmada kullanılan çok kriterli karar verme yöntemleri, bu yöntemlerin işlem adımları, kriter seçimi ve kriterlerin ağırlıklandırılması hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, hisse senetleri BIST 50 endeksinde işlem gören banka harici 45 şirketin 2023 yılı finansal performansları seçilmiş finansal oranlar yardımıyla TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemleri kullanılarak sıralanmış ve elde edilen sonuçların uyumlu olup olmadığı analiz edilmiştir. Son olarak farklı yöntemlerle elde edilen sıralamaların bütünlük olarak sıralanması amacıyla tüm şirketlerin Borda skorları hesaplanmış ve ulaşılan bulgular yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde, şirketlerin finansal performanslarını değerlendirmek amacıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinin birinin ya da birkaçının birlikte kullanıldığı çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Tablo 1’de literatürde yer alan bazı çalışmalar incelenen sektör ve kullanılan yöntem bazında verilmiştir:

Tablo 1: Literatür Özeti

ID	Yazar / Yıl	Yöntem	Sektör
1	Ertuğrul & Karakaşoğlu (2009)	FAHP, TOPSIS	Çimento
2	Dumanoğlu (2010)	TOPSIS	Çimento
3	İç vd. (2015)	TOPSIS	Bankacılık
4	Gümüş vd. (2017)	TOPSIS	Metal eşya, makine
5	Kılıçarslan & Sucu (2021)	TOPSIS, MULTIMOORA, ARAS ve VIKOR	Portföy yönetimi
6	Bayram (2022)	SWARA, CODAS	Bankacılık
7	Çekici & Babacan (2022)	Gri İlişkisel Analiz	Bankacılık
8	Çizgici Akyüz (2022)	CRITIC, TOPSIS, MABAC	Hayat dışı sigorta
9	Dayı & Çilesiz (2022)	BWM, TOPSIS	Tekstil, giyim eşyası ve deri
10	Erdoğan (2022)	AHP, SD, PIV	Bankacılık
11	Ertuş & Yetim (2022)	TOPSIS	İçecek
12	Karahan & Kızkapan (2022)	TOPSIS, PROMETHEE	Bankacılık
13	Terzioğlu vd. (2022)	SWARA, WASPAS, VIKOR	Enerji
14	Özdemir & Parmaksız (2022)	TOPSIS, EDAS	Enerji
15	Özer & Saygın (2022)	PROMETHEE	Katılım bankacılığı
16	Pala (2022)	CRITIC, MULTIMOOSRAL	Sigorta
17	Temür & Tulum (2022)	CRITIC, COCOSO, TOPSIS	Teknoloji
18	Yurttadur & Taşçı (2022)	PIV (Proximity Indexed Value)	Katılım bankacılığı
19	Çolak (2023)	Gri İlişkisel Analiz	Gayrimenkul yatırım ortaklığı
20	Dağıstanlı (2023)	Hesitant Fuzzy TOPSIS	Enerji
21	Dalbudak Zorkirişçi & Rençber (2023)	BWM, TOPSIS, PROMETHEE, COPRAS	Bankacılık
22	Gökdemir & Emel (2023)	CRITIC, PROMETHEE II	Sigorta
23	Kılıçarslan (2023)	NMD, TOPSIS, ARAS, Bulut Endeksi	Enerji

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere yapılan çalışmalarda genel olarak BIST'de işlem gören şirketlerin sektör bazında incelendiği görülmektedir. Özellikle bankacılık ve banka dışı finans sektörü üzerine yapılan çalışmalara (İ vd., 2015; Bayram, 2022; ekici & Babacan, 2022; Erdoğan, 2022; Karahan & Kızkapan, 2022; Dalbudak Zorkirişi & Rençber; 2023; Kılıçarslan & Sucu, 2021; izgici Akyüz, 2022; zer & Saygın, 2022; Pala, 2022; Yurttadur & Taşçı, 2022; olak, 2023; Gökdemir & Emel, 2023) sıklıkla rastlanmaktadır. Bunu enerji (Terzioğlu vd., 2022; zdemir & Parmaksız, 2022; Dağıstanlı, 2023; Kılıçarslan, 2023) ve imento sektörü üzerine yapılan alışmalar (Ertuğrul & Karakaşoğlu, 2009; Dumanoglu, 2010; Topal, 2024) izlemektedir.

Finansal performansın değerlendirildiği bu çalışmalarda farklı çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı görülürken, TOPSIS en sık kullanılan yöntem olarak dikkati çekmektedir. Bu yöntemler hem ağırlıklandırma hem de sıralama amacıyla kullanılmıştır. Kriter olarak alınan finansal oranların ağırlıklarının belirlenmesinde objektif ve sübjektif yaklaşımları uygulayan çalışmalar olduğu gibi, ağırlıkların eşit olarak alındığı çalışmalar da bulunmaktadır. Ağırlıkların belirlenmesinin ardından, araştırmacılar şirketleri finansal performanslarına göre yine bu yöntemleri kullanarak sıralamış ve ulaştıkları sonuçları analiz etmişlerdir. VIKOR yöntemi bütün kriterleri ve kriter ağırlıklarını kullanarak bir sıralama indeksi hesaplarken, TOPSIS yöntemi ideal çözümden uzaklığı klid mesafesi ile belirlemektedir (Tzeng ve Huang, 2011). Ayrıca VIKOR yöntemi doğrusal normalizasyon kullanırken, TOPSIS yöntemi vektör normalizasyonunu kullanmaktadır (Opricovic ve Tzeng, 2004). PROMETHEE yöntemi ise ikili karşılaştırma yaparak alternatifleri sıralarken, PROMETHEE GAIA da sonuçların görsel olarak detaylı analizine imkân tanımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada hem VIKOR ve TOPSIS'i mukayese etmek hem de ikili karşılaştırma konseptiyle sıralamak için PROMETHEE yöntemleri tercih edilmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Finansal performansın değerlendirilmesinde farklı ÇKKV yöntemleri kullanılmaktadır. Ancak literatürde TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemlerinin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmada bu yöntemler karşılaştırmalı olarak uygulanmıştır.

Metodolojiye uygun olarak önce performans kriterlerinin tespit edilmesi gerekir. Bu amaçla, önce BIST 50'de yer alan banka harici 45 şirketin 2023 yılı bilançolarından elde edilen seçilmiş finansal oranlar performans kriteri olarak analize dâhil edilmiştir. Kriter seçiminden sonra ağırlıklar literatür destekli olarak hesaplanmış ve TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemleri kullanarak söz konusu şirketler sektör farkı gözetmeksizin finansal performanslarına göre karşılaştırmalı olarak sıralanmıştır.

3.1. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS yöntemi (Technique for Order Preference by Similarity to an Ideal Solution), Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilen, uzlaşık zm temeline dayalı bir en iyi alternatifini belirleme yöntemidir. Yönteme göre uzlaşık zm, ideal zme en yakın, nefatif ideal zm kümesine ise en uzak klid mesafesine sahip alternatif olmaktadır (Tzeng ve Huang, 2011). Yöntemin adımları aşağıda açıklanmıştır (Opricovic ve Tzeng, 2004):

1. Adım: Öncelikle normalize edilmiş karar matrisi hesaplanır. J , alternatiflerin sayısı; f_{ij} , i . kriterin j . alternatif için değer ve r_{ij} normalize edilmiş değerlerini göstermek üzere;

$$j = 1, 2, \dots, J; \quad i = 1, 2, \dots, n$$

$$r_{ij} = f_{ij} / \sqrt{\sum_{j=1}^J f_{ij}^2} \quad (1)$$

2. Adım: Ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi hesaplanır. w_i kriter ağırlıkları ve $\sum_{i=1}^n w_i = 1$ üzere v_{ij} normalize edilmiş ağırlıklı değerdir.

$$v_{ij} = w_i r_{ij} \quad (2)$$

3. Adım: Pozitif-ideal (A^*) ve negatif-ideal (A^-) çözümler belirlenir. I' fayda ve I'' maliyet kriterleri olmak üzere;

$$A^* = \{v_1^*, \dots, v_n^*\} = \left\{ \left(\max_j v_{ij} \mid i \in I' \right), \left(\min_j v_{ij} \mid i \in I'' \right) \right\} \quad (3)$$

$$A^- = \{v_1^-, \dots, v_n^-\} = \left\{ \left(\min_j v_{ij} \mid i \in I' \right), \left(\max_j v_{ij} \mid i \in I'' \right) \right\} \quad (4)$$

4. Adım: Her alternatifin negatif ve pozitif ideal çözüme uzaklığı n-boyutlu Öklid mesafesi ile hesaplanır.

5. Adım: Alternatiflerin ideal çözüme göreli yakınlıkları hesaplanır. Her alternatif için pozitif-ideal çözüme uzaklık;

$$D_j^* = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_i^*)^2}, \quad j = 1, 2, \dots, J. \quad (5)$$

Her alternatif için negatif-ideal çözüme uzaklık;

$$D_j^- = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_i^-)^2}, \quad j = 1, 2, \dots, J \quad (6)$$

6. Adım: Alternatifler sıralanır.

3.2. VIKOR Yöntemi

Opricovic ve Tzeng (2004) tarafından geliştirilen VIKOR yönteminde (VİseKriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje), birden fazla kriter bir arada değerlendirilerek, ideale en yakın çözüm elde edilmeye çalışılmaktadır. Yöntem, birbiriyle çelişen kriterlerin olduğu karar verme problemlerinde, alternatiflerin sıralanması ve seçimine odaklanmaktadır. Yöntemin adımları aşağıda açıklanmıştır (Opricovic ve Tzeng, 2007):

J , alternatiflerin sayısı ve f_{ij} , i . Kriterin j . alternatif için değeri olmak üzere;

1. Adım: Kriterlerin fayda ya da maliyet yönlü olma durumuna göre en iyi f_i^* ve en kötü f_i^- değerleri belirlenir, $i = 1, 2, \dots, n$.

$$f_i^* = \max_j f_{ij}, \quad f_i^- = \min_j f_{ij} \quad \text{eğer kriter fayda yönlü ise,}$$

$$f_i^* = \min_j f_{ij}, \quad f_i^- = \max_j f_{ij} \quad \text{eğer kriter maliyet yönlü ise,}$$

2. Adım: S_j ve R_j değerleri hesaplanır, $j = 1, 2, \dots, J$. w_i kriter ağırlıkları olmak üzere;

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-) \quad (7)$$

$$R_j = \max_i [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)] \quad (8)$$

3. Adım: Q_j değerleri hesaplanır, $j = 1, 2, \dots, J$.

$S^* = \min_j S_j$, $S^- = \max_j S_j$, $R^* = \min_j R_j$, $R^- = \max_j R_j$ ve v değeri maksimum grup faydası ağırlığını ifade etmek üzere;

$$Q_j = v(S_j - S^*) / (S^- - S^*) + (1 - v)(R_j - R^*) / (R^- - R^*) \quad (9)$$

4. Adım: Alternatifler S , R ve Q değerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanır. Bu adımda  farklı sıralama listesi elde edilir.

5. Adım: Q değerine göre yapılan sıralamada en iyi alternatif $A^{(1)}$ olmak üzere aşağıdaki iki şartı sağlamalıdır:

C1. Kabul Edilebilir Avantaj:

$A^{(2)}$, Q değerine göre yapılan sıralamada ikinci sıradaki alternatif olmak üzere;

$$DQ = 1 / (J - 1) \quad (10)$$

$$Q(A^{(2)}) - Q(A^{(1)}) \geq DQ \quad (11)$$

C2. Karar Vermede Kabul Edilebilir İstikrar:

$A^{(1)}$ alternatifi S ve/veya R değerlerine göre yapılan sıralamada da en iyi alternatif olmalıdır.

Bu iki şarttan biri sağlanmıyorsa aşağıdakilerden birini içeren bir uzlaşılmış zm önerilir:

- Yalnızca C2 şartı sağlanmıyorsa $A^{(1)}$ ve $A^{(2)}$ alternatifleri en iyi uzlaşmacı zmlerdir.
- C1 koşulu sağlanmıyorsa, maksimum M için $A^{(M)}$ alternatifi olmak üzere; $Q(A^{(M)}) - Q(A^{(1)}) < DQ$ koşulu altında $A^{(1)}, A^{(2)}, \dots, A^{(M)}$ alternatifleri en iyi uzlaşmacı zmlerdir.

3.3. PROMETHEE Yöntemi

PROMETHEE yöntemi (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations), 1980'lerin başında Brans ve diğ. (1986) tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilen ilk yöntem olan PROMETHEE I alternatiflerin kısmi sıralaması için kullanılırken, PROMETHEE II olarak adlandırılan yöntem alternatiflerin tam sıralaması için kullanılmıştır. Daha sonra bu yöntemler Mareschal ve Brans (1988) tarafından daha karmaşık karar problemleri için geliştirilmiştir. Bu kapsamda, aralıklı sıralamalar için PROMETHEE III, sürekli durumlar için PROMETHEE IV, segmentasyon kısıtlamaları olan problemler için PROMETHEE V, insan beyni temsilleri için PROMETHEE VI, grup karar verme için PROMETHEE GDSS, problemleri sıralama için PROMETHEE TRI ve PROMETHEE CLUSTER yöntemleri geliştirilmiştir.

PROMETHEE metodu matematiksel hesaplar içermemesi ve kolay uygulanabilirliği açısından karar vericilerin tercih ettiği bir yöntemdir. Alternatiflerin kriterlere göre ikili ayrı ayrı kıyaslanmaları yaklaşımına dayanmakta olup, aşağıdaki adımlara göre uygulanmaktadır:

1. Adım: Öncelikle kriterlere bağlı alternatiflerin değerlerini gösteren bir karar matrisi (KM) oluşturulur. PROMETHEE yönteminin temeli, $A = \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ alternatiflerini tanımlanmış $C = \{c_1, c_2, \dots, c_m\}$ kriterleri için çiftler halinde karşılaştırmaktır.

$$KM = \begin{bmatrix} c_1(a_1) & \dots & c_1(a_n) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ c_m(a_1) & \dots & c_m(a_n) \end{bmatrix}$$

Burada;

$c_j(a_i)$, c_j kriteri için a_i alternatifinin değerini gösterir, ($i=1,2,3,\dots,n$; $j=1,2,3,\dots,m$)

n alternatif sayısını, m ise kriter sayısını göstermektedir.

2. Adım: *Tercih fonksiyonu* (P_k)'nin tanımlanması; PROMETHEE ikili karşılaştırmaya dayalı olduğundan, her kriter için iki alternatif arasındaki tercihin belirlenmesi ve tercih derecesi için 0 ile 1 arasında bir değer verilmesi gerekir. Tercih derecesi, Brans (1986) tarafından önerilen altı tercih fonksiyonundan (olağan, doğrusal, seviyeli, Gaussian, U tipi ve V tipi) biri kullanılarak belirlenebilir. Bir a_i alternatifinin a_j alternatifine göre tercih düzeyi denklem 12'de verilen tercih fonksiyonu tarafından tanımlanır:

$$P_k(d_k) = c_k(a_i) - c_k(a_j), 0 \leq P_k(d_k) \leq 1 \quad (12)$$

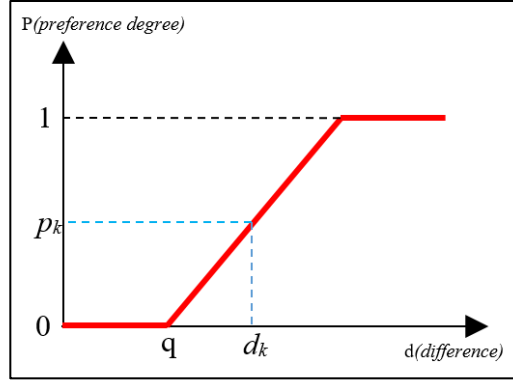
Eğer fark $P_k(d_k)$ küçükse, alternatiflerden birine küçük bir tercih değeri verilir veya tercih edilmez. Daha büyük farklılıklar ise daha büyük bir tercih değeriyle gösterilir (Şekil 1).

$P_k(d_k) = 0$ – a ve b arasında tercih yok,

$P_k(d_k) \sim 0$ - a alternatifi b'ye göre zayıfça tercih edilir,

$P_k(d_k) \sim 1$ - a alternatifi b'ye göre güçlü tercih edilir,

$P_k(d_k) = 1$ - a alternatifi b'ye göre kesinlikle tercih edilir,

Şekil 1: Tipik bir tercih fonksiyonu

3. Adım: *Tercih derecelerinin hesaplanması*; Bu adımda, her olası karar çifti için tüm kriterlerin tercih derecesi, kriterlerin ağırlığı dikkate alınarak toplanır. Her olası alternatif çifti için, denklem 13 kullanılarak bir tercih endeksi hesaplanır.

$$\Pi(a_i, a_j) = \sum_{j=1}^n P_j(a_i, a_j) w_j \quad (13)$$

Burada; $\Pi(a_i, a_j)$ alternatif a_i 'nin alternatif a_j 'ya göre gücünü temsil eder.

4. Adım: *Pozitif ve negatif tercih üstünlüklerinin hesaplanması*; Bu adımda, her bir alternatif diğer alternatiflerle karşılaştırılır. Her bir a_i alternatifinin diğer alternatiflere göre pozitif $\phi^+(a_i)$ ve negatif $\phi^-(a_i)$ üstünlük değeri denklem 14 ve 15 yardımıyla hesaplanır.

$$\phi^+(a_i) = \frac{1}{n-1} \sum_{j=1, j \neq i}^n \Pi(a_i, a_j) \quad (14)$$

$$\phi^-(a_i) = \frac{1}{n-1} \sum_{j=1, j \neq i}^n \Pi(a_i, a_j) \quad (15)$$

Pozitif üstünlük, (a_i) alternatifinin diğer alternatiflere göre üstünlük derecesini, negatif üstünlük değeri ise (a_i) alternatifinin diğer alternatiflere göre zayıflık derecesini gösterir. $\phi^+(a_i)$ değerinin yüksek olması alternatifin diğerlerine göre daha iyi olduğunu gösterir. Pozitif ve negatif üstünlük değerleri ile alternatifler kısmi olarak sıralanır.

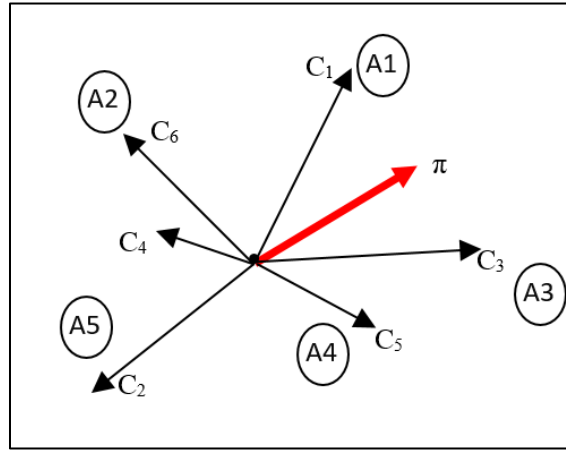
5. Adım: *Tam sıralamanın hesaplanması*; Son adımda, PROMETHEE II olarak bilinen alternatifler arasında tam bir sıralama oluşturmak için net üstünlük $\phi^{net}(a_i)$ değerleri hesaplanır. Bunun için denklem 16 kullanılır.

$$\phi^{net}(a_i) = \phi^+(a_i) - \phi^-(a_i) \quad (16)$$

Son olarak alternatifler daha sonra net üstünlük değeri kullanılarak yüksekten düşüğe doğru sıralanır.

PROMETHEE II tarafından sağlanan sonuçlar, Mareschal tarafından geliştirilen ve ‘‘GAIA Düzlemi’’ olarak adlandırılan geometrik bir araç kullanarak daha anlaşılır hale getirilebilir (Mareschal & Brans, 1988; Mareschal, 2021a; 2021b). GAIA için temel yaklaşım, her bir alternatifin tek kriterli net akışları üzerinde bir temel bileşen analizi (PCA) gerçekleştirmektir. GAIA düzlemi, PCA kullanılarak elde edilen tek kriterli net akışların kovaryans matrisinden kaynaklanan ilgili birim özvektörleri olan u ve v tarafından tanımlanır. GAIA düzleminde noktalar alternatifleri, eksenler ise kriterleri göstermektedir. Bir alternatifin net akışı, ağırlık w için tek kriter net akışlarının vektörüdür. Eksenlerin yönü uyumlu kriterleri ve çelişen kriterleri gösterirken, eksenin uzunluğu kriterlerin ayrıştırılmasını gösterir. Karar eksenini (Π) ağırlık vektörünün izdüşümüdür. En iyi alternatifin yönü ile karar ekseninin yönü aynı yöndedir. Karar ekseninin uzunluğu, alternatiflerin aynı yönde seçilmesi için güçlü bir göstergedir. Alternatifler üzerinde benzer tercihleri ifade eden kriterler GAIA düzleminin aynı kısmında yer alırken, alternatifler için çelişen kriterler GAIA düzleminin karşı tarafında yer almaktadır. Şekil 2’de, c_3 kriteri en ayırt edici kriterdir ve c_1 ve c_3 kriterleri benzer tercihleri ifade eder, bu nedenle A1 ve A3 alternatifleri bu kriterlere göre iyi olarak gösterilir.

Şekil 2: Alternatiflerin ve Kriterlerin GAIA Düzlemindeki Konumu

3.4. Kriterlerin Belirlenmesi

Bu çalışmada, uygulamada finansal performans göstergesi olarak sıklıkla kullanılan sekiz finansal oran dikkate alınmıştır. Finansal oranlar genel olarak likidite, finansal yapı, faaliyet ve kârlılık oranları olmak üzere dört ana grupta sınıflandırılmaktadır. Likidite oranları kapsamında cari oran ve asit-test oranı, finansal yapı oranları kapsamında kaldıraç oranı, faaliyet oranları kapsamında aktif ve çalışma (işletme) sermayesi devir hızları, kârlılık oranları kapsamında ise aktif ve öz sermaye kârlılığı ile net kâr marjı kriterler olarak belirlenmiştir.

Likidite oranları, işletmelerin cari durumunun analizinde kullanılan oranlardır. Kısa vadeli borç ödeme gücü ve dolayısıyla çalışma sermayesinin yeterli olup olmadığı hakkında bilgi verir. Likidite oranları kapsamında ele alınan cari oran tüm döner varlıklar paraya çevrildiği durumda kısa vadeli borçları ödeyebilme gücünü, asit-test oranı ise döner varlıklar içerisinde likiditesi en düşük (paraya çevrilebilirliği en zor) varlık olan stokların eritilememesi durumunda kısa vadeli borçların ne oranda ödenebileceğini gösterir.

Finansal yapı oranları, özsermaye ve borçlar arasındaki ilişkiden hareketle, sahip olunan varlıkların kimler tarafından ne oranda finanse edildiği gösterir. Ayrıca, uzun vadeli borç ödeme gücü hakkında da bilgi verir. Kriter olarak alınan kaldıraç oranı, işletmenin sahip olduğu varlıkların yüzde kaçının borçla finanse edildiğini, diğer ifadeyle borç verenlerin (kişiler, işletmeler, bankalar gibi) varlıkların yüzde kaçını üzerinde hak sahibi olduklarını gösterir.

Faaliyet oranları, işletmenin sahip olduğu varlıkları ve öz sermayesini etkin kullanıp kullanmadığı ya da ne derece etkin kullandığı hakkında bilgi veren oranlardır. Işletmenin sahip olduğu varlıkları kullanarak, bu varlıkların kaç katı iş hacmine ulaştığını gösteren aktif (varlık) devir hızı ile

bir hesap döneminde dönen varlıkların (net) kaç kez yenilendiğini ortaya koyan çalışma sermayesi devir hızı bu grup altında kriter olarak seçilmiştir.

Kârlılık oranları, işletmenin ve hatta işletme yöneticilerinin genel anlamda performanslarını değerlemede kullanılan oranlardır. Çalışma kapsamında ele alınan aktif (varlık) kârlılığı işletmenin sahip olduğu varlıkların, öz sermaye kârlılığı ise ortakların işletme üzerindeki haklarını ifade eden öz sermayenin yüzde kaç kâr getirecek şekilde kullanıldığını gösterir. Diğer bir kârlılık ifadesi olan net kâr marjı da net satışların yüzde kaçının kâr olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada değerlendirme kriteri olarak seçilen finansal oranların kriter olarak alındığı diğer literatür çalışmaları ile oranların formülleri ve fayda/maliyet durumları Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2: Finansal Performans Kriterleri

Oran Grupları	Finansal Oranlar	Formül	F/M	Çalışma ID (Bkz. Tablo 1)													
				7	2	4	9	11	13	14	16	18	19	22	23	24	25
Likidite Oranları	Cari Oran (CaO)	Dönen Varlıklar / KVB	Fayda	x	x		x	x	x	x	x		x	x	x	x	x
	Likidite Oranı (LiO)	(Dönen Varlıklar - Stoklar) / KVB	Fayda	x	x		x	x	x	x						x	x
Finansal Yapı Oranları	Kaldıraç Oranı (KaO)	Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar	Maliyet	x	x		x	x	x		x		x		x	x	
Faaliyet (Etkinlik) Oranları	Aktif Devir H. (ADH)	Net Satışlar / Aktif (Varlık) Toplamı	Fayda	x	x	x		x	x	x			x		x	x	x
	Öz Serm. D. H. (ODH)	Net Satışlar / Öz Sermaye	Fayda	x		x			x		x						x
Kârlılık Oranları	Aktif Kârlılığı (AkK)	Net Kâr / Aktif (Varlık) Toplamı	Fayda		x		x	x	x	x		x	x	x	x	x	x
	Net Kâr Marjı (NKM)	Net Kâr / Net Satışlar	Fayda	x	x	x	x				x		x		x	x	x
	Öz Serm. Kârl. (OzK)	Net Kâr / Öz Sermaye	Fayda	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x

3.5. Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Karar verme problemlerinde ele alınan kriterlerin ağırlıklarının doğru belirlenmesi, yapılan analizin ve dolayısıyla analiz sonucunda verilecek kararın doğruluğu açısından büyük önem taşımaktadır. Farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, kullanılacak ağırlıklandırma yönteminin seçimi, karar verme probleminin büyüklüğüne ve yapısına göre değişmektedir.

Çalışmada, kriterlerin ağırlıklandırılması aşamasında farklı subjektif yaklaşımları dikkate alan literatür çalışmalarından faydalanılmıştır. Bunun için öncelikle söz konusu çalışmalarda ana kriter olarak alınan likidite, kaldıraç, faaliyet ve kârlılık oranlarının ağırlıkları bulunmuş ve bu çalışmada kullanılmak üzere aritmetik ortalamaları hesaplanmıştır. Tablo 3’te seçilen çalışmalar, kullandıkları yöntemler ve ana kriter ağırlıkları ile hesaplanan ağırlıklı ortalamalar gösterilmiştir:

Tablo 3: Ana Kriterler ve Ağırlıkları

Ana Kriterler	Çalışmalar / Kullanılan Yöntem				
	Dumanoglu, 2010 / Belirtilmemiş	Terzioğlu vd, 2022 / SWARA	Dayı & Çilesiz, 2022 / BWM	Topal, 2024 / AHP	Aritmetik Ortalama
Likidite Oranları	0.588	0.342	0.186	0.300	0.354
Finansal Yapı Oranları	0.095	0.282	0.183	0.156	0.179
Faaliyet Oranları	0.122	0.214	0.101	0.213	0.163
Kârlılık Oranları	0.195	0.162	0.530	0.331	0.305

Ana kriterlerin ağırlıklarının aritmetik ortalaması alındıktan sonra, yine çalışmada kullanılmak üzere ana kriter ağırlıkları alt kriterlere eşit olarak dağıtılmıştır. Alt kriterler ve ağırlıkları Tablo 4’te gösterilmektedir:

Tablo 4: Alt Kriterler ve Ağırlıkları

Ana Kriterler	Ağırlıklar	Alt Kriterler	Ağırlıklar
Likidite Oranları	0.35	Cari Oran (CaO)	0.18
		Likidite Oranı (LiO)	0.18

Finansal Yapı Oranları	0.18	Kaldıraç Oranı (KaO)	0.18
Faaliyet Oranları	0.16	Aktif Devir Hızı (ADH)	0.08
		Öz Sermaye Devir Hızı (ODH)	0.08
Kârlılık Oranları	0.30	Aktif Kârlılığı (AkK)	0.10
		Net Kâr Marjı (NKM)	0.10
		Öz Sermaye Kârlılığı (OzK)	0.10

3.6. Şirketlerin Finansal Performanslarına Göre Sıralanması

Bu aşamada, öncelikle 2023 yılı itibariyle BIST 50’de yer alan bankalar hariç 45 şirket için kriter olarak belirlenen sekiz finansal oran Fintables’tan alınarak listelenmiştir. İlgili veriler Tablo 5’te gösterilmektedir:

Tablo 1: Şirketler ve Finansal Oranları (2023)

ŞİRKETLER	Likidite Oranları		Finansal Yapı Oranları	Faaliyet (Etkinlik) Oranları		Kârlılık Oranları		
	Cari Oran	Likidite Oranı	Kaldıraç Oranı	Öz Sermaye Devir Hızı	Aktif Devir Hızı	Aktif Kârlılığı	Net Kâr Marjı	Öz Sermaye Kârlılığı
1 ALARK	1,24	1,18	0,30	0,44	0,30	0,47	1,46	0,74
2 ALFAS	1,58	0,90	0,55	5,11	1,96	0,46	0,24	1,21
3 ARCLK	1,21	0,86	0,83	10,07	1,82	0,04	0,02	0,25
4 ASELS	1,25	0,76	0,50	2,02	1,03	0,07	0,31	0,13
5 ASTOR	2,24	1,95	0,38	3,53	2,01	0,44	0,34	0,78
6 BIMAS	0,98	0,52	0,70	11,22	3,10	0,15	0,04	0,57
7 BRSAN	1,16	0,54	0,58	2,14	0,86	0,10	0,12	0,25
8 CIMSA	1,63	1,30	0,41	3,30	1,91	0,26	0,24	0,48
9 CWENE	1,60	0,90	0,55	4,18	1,89	0,25	0,11	0,55
10 DOAS	1,81	1,09	0,45	8,19	4,47	0,81	0,18	1,49
11 DOHOL	2,13	1,92	0,43	2,04	1,14	0,19	0,32	0,39
12 EGEEN	3,64	2,90	0,45	1,54	0,83	0,31	0,39	0,57
13 EKGYO	1,51	0,68	0,63	0,74	0,29	0,09	0,30	0,23
14 ENJSA	1,04	0,96	0,66	9,57	2,83	0,44	0,13	1,48
15 ENKAI	2,75	2,53	0,22	0,50	0,38	0,08	0,18	0,10
16 EREGL	1,58	0,77	0,40	0,91	0,57	0,00	-0,04	-0,01
17 EUPWR	2,82	2,48	0,36	2,26	1,45	0,41	0,30	0,65
18 FROTO	1,25	0,87	0,75	15,59	3,60	0,35	0,11	1,51
19 GESAN	1,85	1,66	0,53	2,07	0,91	0,18	0,20	0,55
20 GUBRF	0,89	0,58	0,64	5,91	2,28	0,00	0,03	-0,01
21 HEKTS	0,95	0,74	0,81	3,56	0,69	0,04	0,02	0,22
22 KCHOL	0,89	0,82	0,85	5,57	0,81	0,05	0,11	0,62
23 KONTR	0,91	0,71	0,76	2,16	0,52	0,16	0,31	0,69
24 KOZAA	6,03	5,32	0,15	0,48	0,41	0,15	0,36	0,34
25 KOZAL	6,55	5,82	0,15	0,49	0,42	0,37	0,89	0,43
26 KRDMMD	1,17	0,59	0,62	3,11	1,21	0,04	0,05	0,09
27 MGROS	0,87	0,43	0,85	37,56	4,55	0,28	0,04	2,39
28 MIATK	2,91	2,88	0,25	2,04	1,52	0,62	0,50	0,83
29 ODAS	1,41	1,13	0,30	0,93	0,61	0,40	1,01	0,71
30 OYAKC	2,19	1,72	0,31	3,88	2,55	0,96	0,35	1,47
31 PETKM	1,30	1,10	0,65	4,54	1,68	-0,08	0,08	-0,22
32 PGSUS	1,26	1,24	0,78	2,73	0,53	0,11	0,17	0,56
33 SAHOL	0,83	0,82	0,86	0,74	0,10	0,03	0,45	0,44
34 SASA	0,65	0,38	0,70	3,05	0,91	0,27	0,18	0,92
35 SISE	1,77	1,31	0,47	2,09	1,11	0,12	0,14	0,29
36 SMRTG	1,06	0,74	0,87	5,50	0,89	0,13	0,16	0,83
37 TAVHL	1,19	1,16	0,71	0,95	0,28	0,05	0,23	0,18
38 TCELL	1,67	1,66	0,73	3,50	0,97	0,11	0,18	0,40
39 THYAO	1,04	1,00	0,64	1,70	0,59	0,10	0,19	0,30
40 TOASO	1,47	1,21	0,63	10,32	3,26	0,36	0,18	1,15
41 TTKOM	0,88	0,86	0,73	2,73	0,72	0,06	0,08	0,21
42 TUPRS	1,29	0,95	0,71	15,76	4,49	0,35	0,09	1,25
43 ULKER	2,44	1,92	0,78	8,61	1,57	0,07	0,02	0,51
44 VESTL	0,61	0,31	0,82	9,31	1,81	-0,01	0,01	-0,05
45 ZOREN	0,61	0,57	0,73	2,78	0,64	0,17	0,09	0,75

Daha sonra, Tablo 5’te verilen oranlar ve hesaplanan alt kriter ağırlıkları (Tablo 4) veri alınarak, TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemlerinin uygulama adımları işletilmiş ve BIST

50’de yer alan 45 şirket 2023 yılı finansal performanslarına göre sıralanmıştır (Tablo 6). Her üç yöntemde de en iyi finansal performansa sahip şirket “Koza Altın İşletmeleri A.Ş.” olmuştur. İkinci sırayı VIKOR ve TOPSIS yöntemine göre “Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.” alırken, PROMETHEE yöntemine göre “MİA Teknoloji A.Ş.” almıştır. Üçüncü sırada ise VIKOR ve TOPSIS yöntemine göre “MİA Teknoloji A.Ş.”, PROMETHEE yöntemine göre “OYAK Çimento Fabrikaları A.Ş.” yer almaktadır.

Şirketlerin sıralama farklılıkları kullanılan ÇKKV yöntemlerinin doğasından kaynaklanmakla birlikte, sıralamalar genel olarak benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte, analiz sonucunda bazı uç örnekler de ortaya çıkmıştır. Örneğin, “Migros Ticaret A.Ş.” VIKOR ve PROMETHEE yöntemlerine göre orta sıralarda yer alırken, TOPSIS yöntemine göre finansal performans açısından en iyi beşinci şirket olmuştur. Bu durum şirketin öz sermaye devir hızı (ODH) ve öz sermaye kârlılığı (OzK) kriterlerinde sahip olduğu uç değerlerden kaynaklanmaktadır.

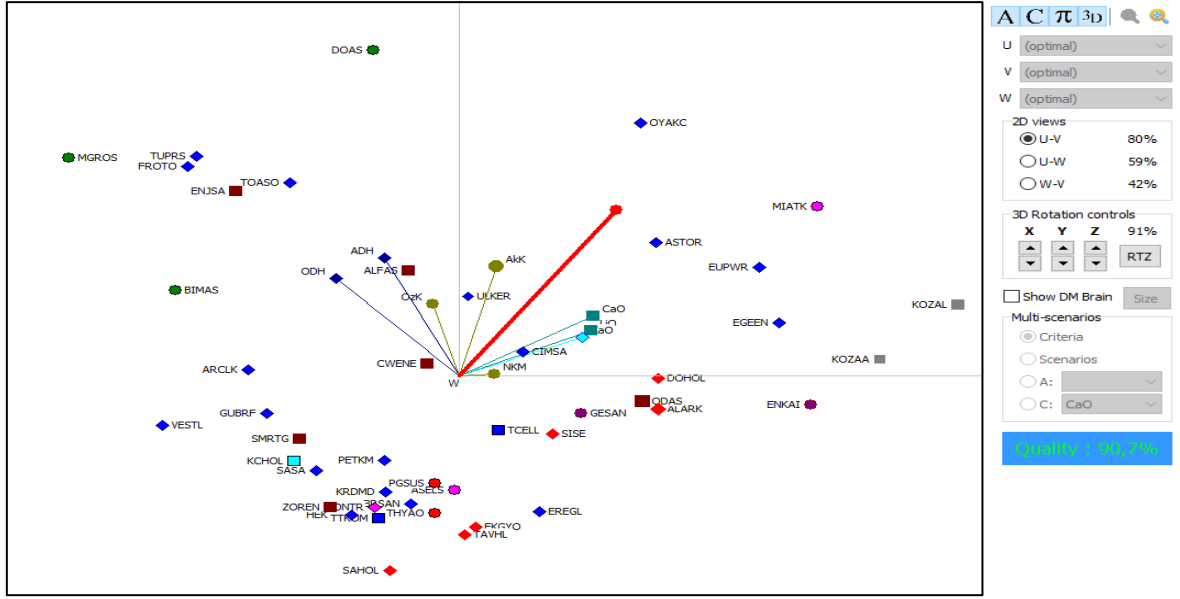
Tablo 2: Şirketlerin TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE Sıralamaları

Şirket	TOPSIS	VIKOR	PROMETHEE	Şirket	TOPSIS	VIKOR	PROMETHEE
ALARK	6	12	13	KOZAA	2	2	4
ALFAS	17	18	17	KOZAL	1	1	1
ARCLK	34	37	27	KRDMD	42	36	36
ASELS	30	25	28	MGROS	5	24	21
ASTOR	11	8	8	MIATK	3	3	2
BIMAS	25	30	25	ODAS	10	11	10
BRSAN	40	33	35	OYAKC	4	6	3
CIMSA	20	13	18	PETKM	39	27	29
CWENE	22	22	23	PGSUS	29	28	30
DOAS	8	9	6	SAHOL	31	44	45
DOHOL	18	10	11	SASA	26	38	39
EGEEN	7	4	7	SISE	23	16	22
EKGYO	32	32	33	SMRTG	27	43	32
ENJSA	16	21	19	TAVHL	37	29	37
ENKAI	12	7	9	TCELL	24	20	24
EREGL	33	26	26	THYAO	36	31	34
EUPWR	9	5	5	TOASO	15	15	14
FROTO	14	19	16	TTKOM	44	39	41
GESAN	21	14	20	TUPRS	13	17	15
GUBRF	41	35	31	ULKER	19	23	12
HEKTS	45	40	43	VESTL	43	45	44
KCHOL	38	41	38	ZOREN	35	42	42
KONTR	28	34	40				

3.7. GAIA Analizi

PROMETHEE çalışmasından elde edilen sonuçlar daha detaylı bir analiz için GAIA analizi ile incelenmiştir. GAIA çıktısı Şekil 3’te gösterildiği gibidir. Karar eksenini (kırmızı çizgi), GAIA düzlemindeki kriterlerin ağırlığının görsel bir temsili olup, her bir kriterin karar verici için önemini göstermektedir. GAIA düzlemi kalite seviyesinin %90,7 olması, analizlerin oldukça güvenilir ve bilgilendirici olduğunu gösterir.

Şekil 3: GAIA Düzlemi

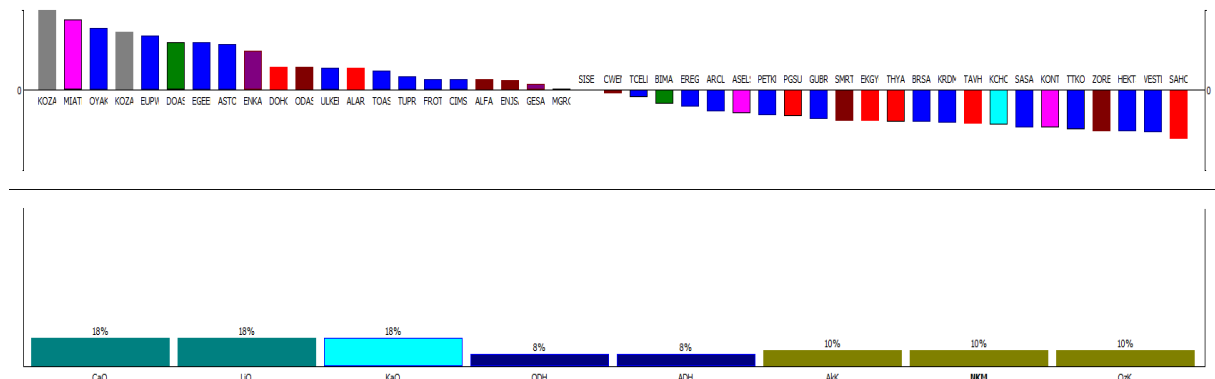
Şekil 3’te kriterlerin karar ekseninin iki tarafında gruplaşığı görölmektedir. Bu gruplaşma aynı zamanda kriter ile alternatifler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişki hangi şirketlerin hangi kriter bazında daha iyi performans gösterdiğini belirtir. Örneğın; TOASO, ENJSA, TUPRS, FROTO ve MGROS şirketleri ODH, ADH ve OzK kriterlerinde iyi performans gösterirken, KOZAA, KOZAL, MIATK, EUPWR ve EGEEN şirketleri CaO, LiO, ve KaO kriterleri bazında daha iyi performans göstermiştir. Karar eksenini ile aynı doğrultuda olan OYAKC şirketi tüm kriterler bazında iyi performans göstermiştir. Karar ekseninin ters tarafında kalan şirketler ise kriterler bazında düşük performansa sahip olan şirketlerdir.

GAIA düzleminde, kriter eksenlerinin uzunluğu, o kriterin ayırıcı gücünü de gösterir. Şekil 3’te göröldüğü üzere, NKM kriter eksen uzunluğu diğerlerine göre oldukça kısadır. Bu durum, NKM kriterinin şirketlerin sıralanmasında çok fazla ayırt edici özelliği olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, ODH ve ADH kriterlerinin eksen boyu diğer kriterlerden daha uzundur. Dolayısıyla, bu iki kriterin önem ağırlığı değiştikçe alternatiflerin sıralaması daha fazla değişecektir.

GAIA düzlemi ayrıca, sırlamanın yanı sıra hangi şirketin hangi kriter bazında daha iyi performans gösterdiğini hakkında da bilgi vermektedir. BIMAS, ARCLK, GUBRF gibi şirketler ağırlıklı olarak ODH kriteri bazında iyi performans sergilerken, TCELL, SISE ve CWENE gibi merkeze yakın şirketler kriterlerin çoğunda birbirine yakın performans sergilemiştir.

Alternatiflerin sıralanmasının yanı sıra, aralarındaki farkı görmek de karar vericiler açısından önemlidir. Bunun için oluşturulan grafik aşağıda verilmiştir (Şekil 4):

Şekil 4: Alternatiflerin Değerlerinin Sıralanması

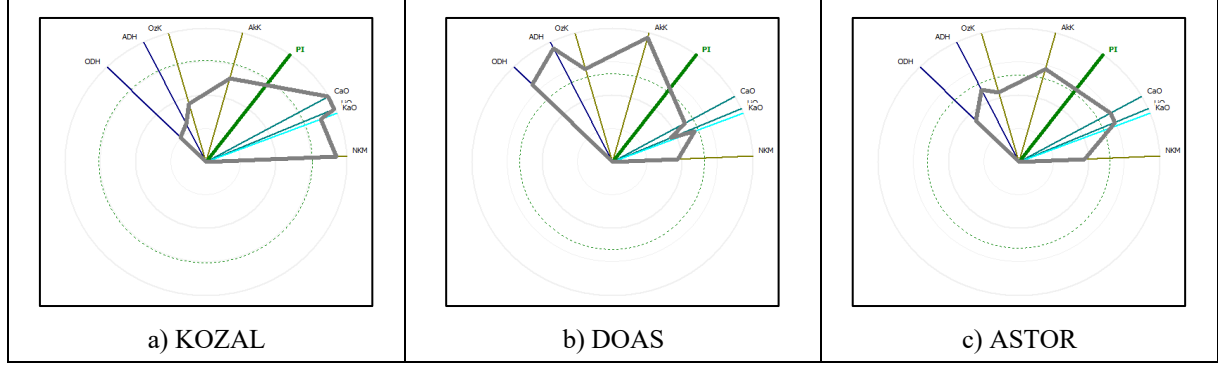

Şekil 4’e göre birinci sıradan yedinci sıraya doğru sıralamada bir farklılık varken, yedinci sıradaki bulunan EGEEN ile sekizinci sıradaki bulunan ASTOR neredeyse eşit değere sahiptir. Onuncu

şirketten itibaren ise ilk dokuz şirketle önemli bir farklılık oluşmaktadır. Ancak, onuncu sırada bulunan DOHOL ile on dördüncü sırada bulunan TOASO arasındaki tüm şirketlerin neredeyse eşit değere sahip oldukları görülmektedir.

GAIA-Web grafiği ise şirketlerin hangi kriterler bazında daha iyi performans sergilediğini gösteren bir araçtır. Şekil 5'te birinci, altıncı ve sekizinci sıradaki şirketlerin durumu gösterilmektedir.

Şekil 5: Bazı Firmaların GAIA-WEB Görüntüsü

Şekil 5.a.'ya göre birinci sırada bulunan KOZAL şirketi CaO, LiO, KaO ve NKM kriterleri bazında oldukça yüksek performans göstermiştir. Şekil 5.b.'ye göre altıncı sırada bulunan DOAS şirketi ise ODH, ADH, AkK ve OzK kriterleri bazında diğer kriterlerden daha iyi performansa sahiptir. Şekil 5.c'ye göre sekizinci sırada bulunan ASTOR şirketi de ODH ve NKM hariç diğer kriterlerde ortalamanın üstünde olup, CaO ve LiO kriterlerinde biraz daha iyi bir performans göstermiştir.

Bu değerlendirmelere bağlı olarak, kriter ağırlıklarının farklılaştırılmasının sıralamayı değiştireceği söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, karar vericiler kriterlerin ağırlıklarını kendilerine özgü değiştirdiklerinde farklı sıralamalar elde edeceklerdir.

4. BORDA SAYIM YÖNTEMİ İLE BÜTÜNLEŞİK SIRALAMA

Literatürde ÇKKV yöntemleri ile sıralama yapan çalışma sayısı oldukça fazladır. Ancak her yöntemin hesaplama mantığı birbirinden farklı olduğu için yapılan sıralamalarda farklılıklar gözlenmektedir. Birden fazla ÇKKV yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda sıralamaları bütünleşik hale getirmek için Borda Sayım Yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem, sıralama yapan her yöntemi eşit önem derecesinde kabul ederek yeni bir sıralama yapılmasını sağlar (Uluskan vd., 2022).

Bu amaçla, önce her bir ÇKKV yöntemi için denklem 17 yardımıyla i alternatifinin Borda skoru (b_i) belirlenir. Ardından bu skorlar büyükten küçüğe doğru sıralanarak bütünleşik sıralama elde edilir (Uluskan vd., 2022).

$$b_i = \sum_{k=1}^n (M - r_{ik}) \quad (17)$$

r_{ik} : k. yöntem ile i . alternatifin sıralaması

M : Toplam alternatif sayısı olmak üzere

Bu çalışmada da, BIST 50'de bulunan 45 şirket için TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemlerinden elde edilen sıralamaların bütünleşik olarak sıralanması amacıyla Borda skorları hesaplanmış ve sonuçlar büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır (Tablo 7). Üç yöntemde en iyi finansal performansa sahip şirket olarak birinci sırada yer alan "Koza Altın İşletmeleri A.Ş.", Borda Sayım Yöntemi ile elde edilen skorlara göre de birinci sırada yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar ilk sıralarda yer alan şirketlerin genel olarak değişmediğini göstermektedir.

Tablo 7: Borda Yöntemi ile Elde Edilen Bütünleşik Sıralama

Sıra	şirket	TOPSIS	VIKOR	PROMETHEE	Borda Skoru	Sıra	şirket	TOPSIS	VIKOR	PROMETHEE	Borda Skoru
1	KOZAL	1	1	1	132	24	TCELL	24	20	24	67
2	KOZAA	2	2	4	127	25	BIMAS	25	30	25	55
3	MIATK	3	3	2	127	26	ASELS	30	25	28	52
4	OYAKC	4	6	3	122	27	EREGL	33	26	26	50
5	EGEEN	7	4	7	117	28	PGSUS	29	28	30	48
6	EUPWR	9	5	5	116	29	PETKM	39	27	29	40
7	DOAS	8	9	6	112	30	EKGYO	32	32	33	38
8	ASTOR	11	8	8	108	31	ARCLK	34	37	27	37
9	ENKAI	12	7	9	107	32	THYAO	36	31	34	34
10	ALARK	6	12	13	104	33	KONTR	28	34	40	33
11	ODAS	10	11	10	104	34	SMRTG	27	43	32	33
12	DOHOL	18	10	11	96	35	SASA	26	38	39	32
13	TOASO	15	15	14	91	36	TAVHL	37	29	37	32
14	TUPRS	13	17	15	90	37	GUBRF	41	35	31	28
15	FROTO	14	19	16	86	38	BRSAN	40	33	35	27
16	MGROS	5	24	21	85	39	KRDMD	42	36	36	21
17	CIMSA	20	13	18	84	40	KCHOL	38	41	38	18
18	ALFAS	17	18	17	83	41	ZOREN	35	42	42	16
19	ULKER	19	23	12	81	42	SAHOL	31	44	45	15
20	GESAN	21	14	20	80	43	TTKOM	44	39	41	11
21	ENJSA	16	21	19	79	44	HEKTS	45	40	43	7
22	SISE	23	16	22	74	45	VESTL	43	45	44	3
23	CWENE	22	22	23	68						

5. SONUÇ

Doğru yatırım kararı verilebilmesi, bireysel ya da kurumsal tüm yatırımcılar için önemli bir konudur. Bu amaçla, yatırım kararlarına destek olmak üzere farklı analizler yapılmaktadır. Finansal oranlar yardımıyla şirket performanslarının ölçülmesi bu analizlerden biri olarak uzun yıllardır uygulama alanı bulurken, son yıllarda çok daha kompleks bir yaklaşımla bu oranların veri olarak alındığı çok kriterli karar verme yöntemleri de kullanılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, BIST 50 kapsamındaki bankalar hariç 45 şirket, literatür çalışmalarından referans alınarak seçilen ve ağırlıklandırılan sekiz finansal oran yardımıyla TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemleri kullanılarak finansal performanslarına göre sıralanmıştır. Yapılan analizler sonucunda; TOPSIS, VIKOR ve PROMETHEE yöntemlerinin üçünde de en iyi finansal performansa sahip şirket olarak “Koza Altın İşletmeleri A.ř.” ön plana çıkmıştır. İkinci sırada VIKOR ve TOPSIS yöntemine göre “Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.ř.”, PROMETHEE yöntemine göre “MİA Teknoloji A.ř.”, üçüncü sırada ise VIKOR ve TOPSIS yöntemine göre “MİA Teknoloji A.ř.”, PROMETHEE yöntemine göre “OYAK Çimento Fabrikaları A.ř.” yer almıştır. Farklı yöntemler kullanılarak elde edilen sıralamalar yöntemlerdeki işleyiş farklılıkları nedeniyle değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle yöntem bazında elde edilen sıralamaları tek bir sıralama listesi altında toplayarak, uzlaşık bir sonuca ulaşabilmek için tüm şirketlerin Borda skorları hesaplanmıştır. Bütünleşik sıralama sonuçlarına göre de ilk sıralarda yer alan şirketlerin genel olarak değişmediği görülmüştür.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, finansal performansın değerlendirilmesinde şirket sayısı farklılaştırılabilir, sektörlere özgü değerlendirmeler yapılabilir, finansal performans tek bir yıl için değil belirli bir dönemi kapsayacak şekilde hesaplanabilir, farklı finansal oranlar veya farklı kriterler seçilip bu kriterlerin ağırlıkları farklılaştırılabilir ya da kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden subjektif değerlendirme yerine objektif değerlendirmenin yapıldığı CRITIC, NMD gibi yöntemler tercih edilebilir, farklı çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılabilir ya da analiz hassasiyetinin artırılması amacıyla bulanık mantık yaklaşımından faydalanılabilir.

Bu bağlamda, çalışmada uygulanan metodoloji ve elde edilen sonuçların araştırmacılara olduğu kadar yatırımcılara da yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: Yazarların çalışmaya katkısı eşit düzeydedir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

Author Contributions Statement: Authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akyüz, G. Ç. (2022). Hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performans analizinde TOPSIS ve MABAC yöntemlerinin değerlendirilmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(4), 891-912. <https://doi.org/10.24988/ije.1017854>
- Bayram, E. (2022). Türkiye’deki özel sermayeli bankaların finansal performans analizi: SWARA ağırlıklı CODAS yöntemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 992-1004. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2561653>
- Brans, J.P., Vincke, P., & Mareschal, B. (1986), How to select and how to rank projects: The PROMETHEE method. *European Journal of Operational Research*, 24(2), 228–238. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(86\)90044-5](https://doi.org/10.1016/0377-2217(86)90044-5)
- Çekici, E. M., ve Babacan, Ş. F. (2022). Gri ilişkisel analiz ile kurumsal yönetim ve finansal performans karşılaştırması: Borsa İstanbul’da bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 44(1), 221-238. <https://doi.org/10.14780/muiibd.1135582>
- Çolak, Z. (2023). BİST’te işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklıklar şirketlerinin gri ilişkisel analiz yöntemiyle finansal performansının değerlendirmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 75-96. <https://doi.org/10.29106/fesa.1199029>
- Dağıstanlı, H. A. (2023). An integrated fuzzy MCDM and trend analysis approach for financial performance evaluation of energy companies in Borsa Istanbul sustainability index. *Journal of Soft Computing and Decision Analytics*, 1(1), 39-49. <https://doi.org/10.31181/jsca1120233>
- Dayı, F., ve Çilesiz, A. (2022). BİST’e kayıtlı tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının BWM tabanlı TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Manas Journal of Social Studies*, 11(1), 355-373. <https://doi.org/10.33206/mjss.819025>
- Dumanoğlu, S. (2010). İMKB’DE işlem gören çimento şirketlerinin mali performansının topsis yöntemi ile değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 323-339. <https://dergipark.org.tr/pub/muiibd/issue/487/4479>
- Erdoğan, B. (2022). BİST’e kayıtlı bankaların finansal performansının AHP-SD tabanlı PIV yöntemiyle değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 93-109. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1059473>
- Ertaş, F. C., ve Yetim, A. (2022). Covid-19 pandemisinde gıda ve içecek sektöründeki işletmelerin finansal performansının TOPSIS yöntemiyle incelenmesi: BIST örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (93), 53-74. <https://doi.org/10.25095/mufad.978282>
- Ertuğrul, İ., & Karakaşoğlu, N. (2009). Performance evaluation of Turkish cement firms with fuzzy analytic hierarchy process and TOPSIS methods. *Expert systems with applications*, 36(1), 702-715. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2007.10.014>
- Gökdemir, T., ve Emel, G.G. (2023). BİST sigorta şirketlerinin CRITIC temelli PROMETHEE II yöntemi ile performans analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(26), 598-625. <https://doi.org/10.53092/duibfd.1311710>
- Gümüş, Y., Özdağoğlu, A., Gümüş, G. K., ve Özdağoğlu, G. (2017). Bilanço ve gelir tablolarının TOPSIS yöntemi ile analizi: Borsa İstanbul uygulaması. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 16(50), 79-96. <https://dergipark.org.tr/pub/mbbakis/issue/63894/967180>

- Hwang, C.L., and Yoon, K. (1981). Multiple attribute decision making, methods and applications. lecture notes in economics and mathematical systems, vol.186. Now York: Springer-Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-642-48318-9_3
- İ, Y.T., Tekin, M., Pamukođlu, F.Z., ve Yıldırım, S.E. (2015). Kurumsal firmalar için bir finansal performans karşılaştırma modelinin geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakóltesi Dergisi*, 30(1), 71-85. <https://doi.org/10.17341/gummd.03450>
- Jing, D., Imeni, M., Edalatpanah, S. A., Alburaikan, A., & Khalifa, H. A. E. W. (2023). Optimal selection of stock portfolios using multi-criteria decision-making methods. *Mathematics*, 11(2), 415. <https://doi.org/10.3390/math11020415>
- Karahan, M., & Kızkapan, L. (2022). Çok kriterli karar verme teknikleriyle bankaların finansal performanslarının karşılaştırmalı analizi. *Verimlilik Dergisi*, (3), 441-462. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.953606>
- Kılıçarslan, A., ve Sucu, M. . (2021). Çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile finansal performans sıralamaları portföy yönetim şirketleri üzerine bir uygulama. *Erciyes Akademi*, 35(4), 1451-1480. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.994546>
- Kılıçarslan, A. (2023). Yenilenebilir enerji sektörü şirketlerinin finansal performans analizi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 25(1), 232-253. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1191441>
- Mareschal, B., & Brans, J.P. (1988), Geometrical representations for MCDA: The GAIA procedure. *European Journal of Operational Research*, 34(1), 69-77. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(88\)90456-0](https://doi.org/10.1016/0377-2217(88)90456-0)
- Mareschal, B., (2021a), PROMETHEE-GAIA Statistics. <http://www.promethee-gaia.net/assets/promethee-stats2.pdf>. (Accessed on 10 February 2021).
- Mareschal B., (2021b), Visual PROMETHEE 1.4 Manual, <http://www.promethee-gaia.net/files/VPMannual.pdf> (Accessed on 10 February 2021).
- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal Of Operational Research*, 156(2), 445-455. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(03\)00020-1](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(03)00020-1)
- Opricovic, S., & Tzeng, G. H. (2007). Extended VIKOR method in comparison with outranking methods. *European Journal Of Operational Research*, 178(2), 514-529. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2006.01.020>
- Özdemir, O., ve Parmaksız, S. (2022). BİST enerji işletmelerinin finansal performanslarının çok kriterli karar verme teknikleri ile karşılaştırılması: TOPSIS ve EDAS yöntemleri ile analiz. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 6(1), 34-56. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2203338>
- Özer, K., & Saygın, O. (2022). Katılım bankacılığının finansal performans analizi: Türkiye uygulaması. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 257-273. <https://doi.org/10.30784/epfad.1030401>
- Pala, O. (2022). BIST sigorta endeksinde CRITIC ve MULTIMOOSRAL tekniklerine dayalı finansal analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 218-235. <https://doi.org/10.24988/ije.939532>
- Pala, O. (2023). SD ve WISP yaklaşımları ile gıda sektöründe finansal performans analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 59-79. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1118061>
- Temür, A.S., & Tulum, S. (2022). BİST teknoloji işletmelerinin nakit akış oranlarına dayalı CRITIC ağırlıklandırılmalı COCOSO yöntemi ile finansal performans analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51). <https://doi.org/10.30794/pausbed.1074295>

- Terzioğlu, M.K., Kurt, E.S., Yaşar, A., Köken, M. (2022). BİST-100 enerji sektörü finansal performansı: SWARA-VIKOR ve SWARA-WASPAS. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2439-2455. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1079820>
- Topal, B. (2024). Entropi ve AHP Ağırlıklı TOPSIS yöntemiyle firmaların performans sıralaması: BİST’te bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 98-125. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1380809>
- Tzeng, G.H., ve Huang, J.J. (2011). Multiple attribute decision making: methods and applications. CRC press. e-Book ISBN: 9780429110702. <https://doi.org/10.1201/b11032>
- Uluskan, M., Akpolat, G., & Şimşek, D. (2022). Vakıf üniversitelerinin AHP, COPRAS, SAW, TOPSIS yöntemleriyle değerlendirilmesi ve Borda Sayım Yöntemi ile bütünleşik bir sıra elde edilmesi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 33(1), 22-61. <https://doi.org/10.46465/endustrimuhendisligi.972512>
- Yaman, S., ve Korkmaz, T. (2023). Optimum portföy seçimi ve finansal başarısızlık modelleri: Borsa İstanbul’da bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (99), 195-222. <https://doi.org/10.25095/mufad.1265605>
- Yurttadur, M., & Taşcı, M.Z. (2022). Katılım bankalarının PIV yöntemiyle finansal performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 816-827. <https://doi.org/10.29106/fesa.1193793>
- Zorkirişçi, E.D., ve Rençber, Ö.F. (2023). BWM tabanlı TOPSIS, PROMETHEE ve COPRAS yöntemlerinin karşılaştırılması: Bankaların finansal performansları üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(39), 1030-1045. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1211096>

COVID-19 Pandemi Sürecinde Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği

Comparison of Financial Performances of Participation Banks and Deposit Banks during the COVID-19 Pandemic Process: The Case of Türkiye

Melek Nur OSANMAZ¹, Ömer Faruk RENÇBER², İbrahim Halil EKŞİ³

Öz

Amaç: Yapılan bu çalışmada amaç, tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını sürecinde katılım bankaları ile mevduat bankalarının finansal performanslarının karşılaştırmasını yaparak salgından ne düzeyde etkilendiklerini ortaya koymaktır.

Tasarım/Yöntem: PROMETHEE yöntemi alternatifler arasında en iyisini seçebilmek, alternatifleri sıralamak veya önceden belirlemiş tercih kriterine göre ikili karşılaştırma yapabilmek amacıyla kullanılan nicel karar verme tekniğidir. Bundan dolayı çalışmada çok karar verme tekniklerinden biri olan PROMETHEE yöntemi (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations) kullanılmıştır. Çalışmada üç katılım bankası ile üç mevduat bankası örneklem olarak seçilmiştir.

Bulgular: Seçilen bankaların 2018-2023 yılları arasındaki sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite ve karlılığa dayalı performansları incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre; Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Albaraka Türk'ün pandemi sürecinden olumlu etkilenip analiz sonucundaki sıralamalarının yükseldiği; ING Bank, QNB Finansbank'ın pandemiden olumsuz etkilenip sıralamalarının gerilediği; Türk Ekonomi Bankası'nın ise sıralamasında bir değişikliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: COVID-19 pandemi sürecinde bankaların finansal performanslarının nasıl etkilendiğinin ortaya konulduğu bu çalışmanın en önemli kısıtı vaka sayılarının artmaya devam etmesi ve incelenen periyotta faaliyet gösteren katılım banka sayısının sınırlılığıdır.

Özgünlük/Değer: Ekonomiye derinden etkileyen COVID-19'un bankaları ne derece etkilediği merak konusu olmuştur. Ancak yapılan literatür taramasından anlaşıldığı üzere, katılım bankalarının ve mevduat bankalarının performanslarının; COVID-19 öncesi, COVID-19 süreci ve COVID-19 sonrası olarak ele alınmadığı görülmüştür. Çalışma önemli ve merak edilen bir konuya açıklık getirmektedir. Literatürde var olan bu önemli boşluğu doldurması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankaları, Mevduat Bankaları, COVID-19, PROMETHEE Yöntemi

Abstract

Purpose: The purpose of this study is to compare the financial performances of participation banks and deposit banks during the COVID-19 epidemic, which affected the whole world, and to reveal how much they were affected by the epidemic.

Design/Methodology: The PROMETHEE method is a quantitative decision-making technique used to select the best among alternatives, to rank the alternatives or to make a pairwise comparison according to the predetermined preference criteria. Therefore, The PROMETHEE method which is one of the many decision making techniques, was used in the study. Three participation banks and three deposit banks were selected as samples in the study.

Findings: The performances of the selected banks based on capital adequacy, asset quality, liquidity and profitability between 2018-2023 were examined. According to the results of the study; Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Albaraka Türk were positively affected by the pandemic process and their rankings increased as a result of the analysis; ING Bank and QNB Finansbank were negatively affected by the pandemic and their rankings decreased; It was concluded that there was no change in the ranking of Türk Ekonomi Bankası.

Limitations: The most important limitation of this study, which reveals how the financial performance of banks was affected during the COVID-19 pandemic, is the continuing increase in the number of cases and the limited number of participation banks operating in the period examined.

Originality/Value: It has been a matter of curiosity to what extent COVID-19, which deeply affects the economy, affects banks. However, as understood from the literature review, the performances of participation banks and deposit banks; It has been observed that pre-COVID-19, COVID-19 process and post-COVID-19 were not discussed. The study clarifies an important and curious issue. Filling this important gap in the literature constitutes the unique value of the research.

Keywords: Participation Banks, Deposit Banks, COVID-19, PROMETHEE Method

¹ Doktorant, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, meleknurosanmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4986-9538

² Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, dr.ofrencber@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8020-2750

³ Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, eksihalil@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0239-3253

1. GİRİŞ

COVID-19, Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkması ve tüm dünyada etkili olmasıyla birlikte 11 Mart 2020 tarihinde, Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel pandemi olarak ilan edilmiştir. COVID-19, önce bir sağlık krizi olarak ortaya çıksa da aslında ekonomik krize sebep olmuştur. Salgının getirdiği belirsizlik, üzüntü, yas ve endişe beraberinde hem reel sektörleri hem de finansal sektörleri olumsuz şekilde etkilemiştir. 11 Mart 2020 tarihinde, Dünya sağlık örgütü tarafından hastalığın pandemi olarak ilan edilmesinden sonra Türkiye'de 14 Mart 2020 tarihinde ilk COVID-19 vakası görülmüştür. Türkiye'de görülen ilk vaka sonrasında çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlere sosyal mesafeyi korumak, izolasyon, karantina ve sokağa çıkma yasağı örnek olarak verilebilir. Alınan tedbirler sağlık krizini ortadan kaldırmak için yapılması gereken önlemler olsa da sosyal yaşamı ve ekonomik yaşamı yavaşlatması kaçınılmaz olmuştur. Sokağa çıkma yasağı ve alınan diğer tedbirler ekonomide harcamaların ve üretimin negatif yönde büyümesine sebep olmuştur. Sokağa çıkma, karantina vb. tedbirlerin alınması günlük sosyal aktiviteleri etkilemenin yanında bazı iş kollarının kapanmasına da sebep olmuştur. Negatif büyümenin önüne geçebilmek amacıyla ülkeler önlemler ve bazı destek paketleri açıklarak ülkelerinin pozitif yönde büyümelerine yardımcı olmaya çalışmışlardır.

31 Mayıs 2024 tarihi itibarıyla tüm dünyada görülen toplam vaka sayısı 775.481.326 iken, aynı tarihte toplam 5,47 milyar COVID-19 aşı dozu uygulanmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2024). Bu rakamlar COVID-19'un tüm dünyayı sarsan küresel bir kriz haline geldiğinin kanıtıdır. Hem reel sektörü hem de finansal sektörü etkileyen pandemi bankaları da olumsuz şekilde etkilemiştir. Bankacılık sektörü ülke ekonomisi için hayati bir öneme sahiptir. Çünkü yalnızca sağlıklı bir bankacılık sistemi ile pandeminin olumsuz etkileri en aza indirilebilir. Sağlıklı bir bankacılık sistemi hem mevduat bankalarının hem de katılım bankalarının birbirlerini tamamlayarak faaliyet göstermesiyle olabilir. Çünkü katılım bankaları mevduat bankalarını tamamlayarak atıl kalan fonları ekonomiye kazandırma amacı taşır. Bunun sonucunda ekonomide tasarruf miktarı artar, fonlar verimli ve etkili şekilde ekonomide değerlendirilir. Ancak pandemiyle birlikte bankaların iş olanakları, verimlilikleri ve sermayeleri olumsuz şekilde etkilenmiştir. Bankaların karşılaştıkları bu olumsuzluklar ve pandemi öncesi, süreci ve sonrasında finansal performanslarında ne gibi değişikliklerin olduğu konusu araştırmacıların ve akademisyenlerin dikkatini çekmiştir. Ancak yapılan literatür taraması sonucunda, görüldüğü üzere bankaların COVID-19 öncesi, COVID-19 süreci ve COVID-19 sonrası kapsayan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öte yandan bankalar ile doğrudan veya dolaylı ticarete bulunan kişi veya kurumlar, bankaların pandemi döneminde finansal performanslarının nasıl bir oranda artış veya azalış gösterdiğini merak etmektedir. Gerçekleştirilen çalışma hem bu merakı gidermek hem de literatürdeki boşluğu doldurmak amacıyla yapılmıştır.

Bu çalışma, 2020 yılından beri etkisini gösteren COVID-19'un bankalar üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı gereği üç katılım bankası ve üç mevduat bankalarının 2018-2023 yılları arasındaki verileri incelenerek analiz edilmiştir. Katılım bankaları ile karşılaştırılmak istenen mevduat bankaları ise çalışmanın ulaşacağı sonuçların verimliliği açısından aktif büyüklüğü bakımından katılım bankalarına en yakın olan bankalardan seçilmiştir. Analiz edilen veriler karşılaştırılarak tablolar ve şekiller halinde sunulmuştur.

Yapılan çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde COVID-19 hakkında genel bilgiler verilerek çalışmanın amacından bahsedilmiştir. İkinci bölümde katılım bankaları hakkında bilgi verilerek katılım bankaları ile mevduat bankalarının literatürdeki karşılaştırmalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde bankaların 2018-2023 yılları arasındaki verileri analiz edilerek tablolar ve grafikler halinde karşılaştırmaları yapılmıştır. Çalışmada 2018-2019 yılları pandemi öncesi yıllar olarak ifade edilmiştir. 2020-2021 yılları pandemi süreci, 2022-2023 yılları ise pandemi sonrası olmak üzere analiz gerçekleştirilmiştir. Son bölümde ise araştırma sonucunda elde edilen veriler ile genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. KATILIM BANKACILIĞINA YÖNELİK TEORİK ALT YAPI VE LİTERATÜR

Bu bölümde katılım bankacılığının doğuş sebebine, Türkiye'deki gelişimine, ürün çeşitliliğine ve katılım bankaları ile mevduat bankalarının karşılaştırmasına yönelik literatürde bulunan çalışmalara değinilmiştir.

2.1 Katılım Bankacılığı

Küreselleşmenin etkisi ve ülkelerin birbirleri ile entegrasyonunun artması finansal piyasaların önemini artırmıştır. Bankacılık sektörü ise finansal sistem içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bankalar düzenli şekilde şişletmelere ve kişilere krediler vererek bu krediler ile şişletmelerin ve kişilerin kısa veya uzun dönemdeki faaliyetlerini düzenli ve verimli bir şekilde yapılmasına yardımcı olur. Bankalar vermiş oldukları krediler ile bir faiz geliri elde ederler. şişletmeler ve kişiler ise krediyi kullanarak fayda sağlamış olurlar (Akyüz vd., 2020).

Bankacılık sektörü kendi içinde çeşitli dallara ayrılmıştır. Bu dallar ile parayı elde etme ve dağıtma görevlerini gerçekleştirirken aynı zamanda çeşitli yollar kullanır. Bankalar; merkez bankası, yatırım ve kalkınma bankaları, ticari bankalar ve katılım bankaları olmak üzere dallara ayrılır. Merkez bankası para basımı ve hazine darlık görevini gerçekleştirir. Yatırım ve kalkınma bankaları tahvil ile kredi sağlayan şişletmelere doğrudan kredi vermeyen ve şişletmelerin fon ihtiyacını karşılayan bankalardır. Ticari bankalar kredi verip karşılığında faiz getirisi elde eden bankalardır. Katılım bankaları ise müşterilerine fon ihtiyaçlarına cevap veren ve yaptığı bankacılık işlemlerini kâr-zarar ortaklığı ile yapan bankacılık türüdür (Kahraman, 2020).

Katılım bankalarının ortaya çıkmasında birçok sebep vardır. Bu sebepler arasında en önemlisi faizin İşlam dininde kesin bir hüküm ile yasaklanmasıdır. Katılım bankaları faizsiz bir yapı oluştururken İşlam dinini esas alır. Faizin yüce kitap Kur'an-ı Kerim'de yasaklanmış olmasındaki sebep faizin emek harcanmadan ve bir karşılığı olmadan mal elde edilmesidir. Faiz emek isteyen faaliyetlerden insanları uzaklaştırır. Katılım bankalarının ortaya çıkmasındaki diğer sebep ise sosyal sebeplerdir. Çünkü faiz zengin ile yoksul arasındaki sınıf farklılığını artırabilir.

"Faizsiz Bankacılık" 1960'lı yıllarda ortaya çıkmış ve özellikle Basra Körfezi'ndeki petrol üreticisi ülkeler başta olmak üzere birçok ülkenin dikkatini çekmiştir. Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde fonların ekonomiye kazandırılması amacıyla ortaya çıkan İşlami bankacılık, İşlami kurallara göre faaliyet gösterir. Katılım bankaları 50 yıllık geçmişi ile faaliyet alanını hızla genişletmektedir. Bankacılık sektöründe faizden kaçan ve mevduat bankalarını tercih etmeyen tasarruf sahiplerinin çoğunluğunun tercihi olan Katılım bankaları özellikle Endonezya, Malezya, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'da tercih edilip bu ülkelerde gelişme göstermektedir. Türkiye'de gelişmesine devam eden Katılım Bankaları, önce "Özel Finans Kurumu" olarak isimlendirilirken 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile yapılan değişikliklerle ismi "Katılım Bankası" olarak değiştirilmiştir (şekeroğlu & Özer, 2017).

İşlami Bankacılık olarak da bilinen katılım bankacılığı dünya ekonomisinde önemli yere sahiptir ve önemi gün geçtikçe artmaktadır. Katılım bankacılığı, yastık altında kalan atıl tasarrufları faizsiz şekilde yürütülen, finansman yöntemi hizmetleri ile değerlendiren, finansal sektörde faaliyette bulunan ve mali sektörde İşlami ilkelere göre çalışan ayrıca her türlü bankacılık hizmetlerini gerçekleştiren kuruluşlardır (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2023).

Katılım bankalarının Türk bankacılık sektöründe yer almasının en önemli sebebi ülkenin büyük çoğunluğunun Müslüman olması, dinsel inançları sebebiyle faizden uzak durması ve dolayısıyla tasarruflarını geleneksel bankalarda değerlendirmek yerine yastık altında atıl kalmasıdır.

Ülkemizde faiz hassasiyetinden dolayı yastık altında kalan tasarruflar katılım bankaları ile ekonomiye kazandırılmıştır. Bu süreç ilk olarak 1984 yılında Albaraka Türk Özel Finans Kurumu'na faaliyet izni verilerek başlanmıştır. 1985 yılında Albaraka Türk Özel Finans Kurumu ve Faisal Finans Kurumu faaliyete başlanmıştır. 1989 yılında Kuveyt Türk Özel Finans Kurumu, 1991 yılında Anadolu Özel Finans Kurumu, 1995 yılında İhlas Finans Kurumu, 1996 yılında Asya Özel Finans Kurumu kurulmuştur. 2001 yılında İhlas Finans Kurumu'nun faaliyeti Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından durdurulmuş ve bankacılık ruhsatı iptal edilmiştir ve Faisal Finans Kurumu, Family Finansa dönüşmüştür. 2005 yılında 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile sektördeki kuruluşların ünvanı "Özel Finans Kurumu" yerine "Katılım Bankası" şeklinde değiştirilmiştir. Özel Finans Kurumları Birliği ünvanı "Türkiye Katılım Bankaları Birliği" olarak değiştirilmiştir. Anadolu Finans ile Family Finans birleşerek Türkiye Finans olmuştur. 2016 yılında TMSF tarafından Bank Asya'nın faaliyet izni kaldırılmıştır. Vakıf Katılım Bankası ikinci kamu katılım bankası olarak kurulmuştur.

2019 yılında Türkiye Emlak Katılım Bankası üçüncü kamu katılım bankası olarak kurulmuştur (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2023).

Katılım bankaları özel cari hesaplar, katılma hesapları ve özel fon havuzları olmak üzere üç farklı şekilde fon toplarlar. Toplanan bu mevduatlar Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kapsamında güvence altına alınmıştır. Mevduat sahiplerinden toplanan fonlar katılım bankaları tarafından faizsizlik prensibi kapsamında çeşitli şekilde kullanılırlar. Murabaha, Müşareke, Mudarebe, Selem, İcara, İstisna, Teverruk, Sukuk ve Karz-ı Hasen, katılım bankalarının faizsizlik prensibi kapsamında kullandığı çeşitli yöntemlere örnektir (Osanmaz, 2020).

Bankacılık sektörü içerisinde katılım bankalarının ve mevduat bankalarının var olması, bankacılık sektörünün hem tamamlanmasını hem de rekabetçi yapısını oluşmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda bankalarının finansal performanslarının sürekli ölçülmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca bankaların finansal performanslarının ölçülmesi, devlet, yatırımcı ve paydaşlar için son derece öneme sahiptir.

2.2. Literatür

Katılım bankacılığının ortaya çıkması ve giderek önem kazanmasıyla birlikte katılım bankacılığına olan talep artmıştır. Ülkemizde ve dünyada katılım bankacılığı hem nitelik hem de nicelik yönünden giderek gelişmeye devam etmektedir. Katılım bankalarının hem mevduat bankalarının tamamlayıcısı niteliğinde olması hem de mevduat bankaları ile kıyaslanması sebebiyle bu alanda yapılan çalışmaların arttığı görülmektedir. Özellikle bu bankacılık türleri kârlılık, maliyet, likidite ve etkinlik gibi konularda karşılaştırılmıştır. Böylelikle hem ulusal hem de uluslararası literatürde katılım bankaları ile mevduat bankalarının karşılaştırılması ile ilgili yapılan önemli çalışmaların olduğu görülmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmalara Korkmaz, Taş ve Zeytinoğlu'nun 2019 yılında yaptıkları çalışma örnek olarak verilebilir. Yaptıkları bu çalışmalarında 2010-2017 yılları arasında faaliyet gösteren üç katılım bankası ile üç ticari bankanın karşılaştırmasını yapmışlardır. Seçilen altı banka kârlılık, risklilik ve aktif kalitesi yönünden incelenmiştir. Veriler Mann Whitney U-Testi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak katılım bankalarının kârlılıklarının ticari bankalara göre yüksek performans gösterdiğini ve katılım bankalarının sektördeki payını her geçen gün arttırarak ticari bankalar ile rekabet edebilecek düzeyde olduğu sonucuna varmışlardır.

Çöllü 2021 yılında katılım bankaları ile geleneksel bankalarının finansal performanslarını COVID-19 salgından nasıl etkilediğini ortaya çıkarmak için bir çalışma gerçekleştirmiştir. COVID-19 salgınının olumsuz etkilerinin ilgili kurumların aldığı tedbirler sayesinde sınırlı tutulduğunu ancak ilerleyen zamanlarda salgının büyüklüğüne ve alınan tedbirlerin artmasına bağlı olarak etkilerin artabileceğini sonucuna ulaşmıştır.

Güler 2019 yılında yaptığı çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaları ile mevduat bankalarının kârlılığını panel veri analizi ile değerlendirmiştir. Çalışmada katılım bankacılığının gelişiminin önemli olduğunun ve Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaları sayısının da artması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Gürçay ve Çakan 2022 yılında yaptıkları çalışmalarında COVID-19 döneminde Türkiye'de faaliyette bulunan katılım bankaları ile özel mevduat bankalarının karşılaştırmasını yapmışlardır. Çalışmada beş katılım bankası ile beş mevduat bankalarının kârlılık, sermaye yeterliliği, risk ve borç ödeme gücü, aktif kalitesi ve likidite bakımından karşılaştırmışlardır. Karşılaştırmalarını t-testi ile sınavıp anlamlı bir fark olup olmadığını değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak salgın sürecinde katılım bankalarının aktif kalitesinin daha verimli olduğunu diğer değişkenlerde ise anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye'de faaliyette bulunan katılım bankaları ile özel sermayeli mevduat bankalarının karşılaştırmasını yapan Yurtadur ve Demirbaş bankaların 2010 ve 2016 yılları arasındaki verilerini kullanmışlardır. Çalışmalarında üç katılım bankası ile aktif büyüklüğü bakımından yakın olan üç mevduat bankaları finansal performansları yönünden karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada aktif kalitesi, kârlılık, sermaye yeterliliği, risk ve borç ödeme gücü ve likidite oranı kullanılmıştır. Sonuç olarak katılım bankalarının mevduat bankalarından daha yüksek kârlılık performansı gösterdiği sonucuna

ulaşmışlardır. Aynı zamanda katılım bankalarının daha düşük öz kaynak kullanımının olduğunu ama bu durumun sermaye yeterlilik açısından anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tuncay 2018 yılında yaptığı çalışmasında Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankaları ile mevduat bankalarının finansal performanslarını karşılaştırmıştır. Çalışma sonucunda aktif büyüme ve kaldıraç açısından katılım bankalarının yüksek performans gösterdiğini, mevduat bankalarının ise kârlılık, öz sermaye oranı ve aktif kalitesi açısından yüksek performans gösterdiğini tespit etmiştir.

Özbek ve diğerleri 2021 yılında Türk Bankacılık sektörünün COVID-19 öncesi ve sonrası olarak karşılaştırmalarını yapmıştır. Çalışmada bankometer yöntemi ile 10 tane büyük ve orta ölçekli bankalarının 2011-2020 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Çalışmanın genel bulgusuna göre pandemi döneminde kamu bankaları ile özel sermayeli bankalar arasında ayrışma olduğu görülmüştür.

Yapılan literatür taraması sonucunda anlaşıldığı üzere, katılım bankalarının ve mevduat bankalarının performanslarının; COVID-19 öncesi, COVID-19 süreci ve COVID-19 sonrası olarak ele alınmadığı görülmüştür. Dolayısıyla pandeminin bankaların performansları üzerinde ne gibi bir etkisinin olduğu tek tek araştırılmak istenmiştir. Bu bakımdan çalışma gerek katılım bankalarının gerekse de mevduat bankalarının hem müşteri kitleleri hem de yöneticileri açısından önem arz etmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışmada çok karar verme tekniklerinden biri olan PROMETHEE yöntemi (Prefence Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations) kullanılmıştır. Bu yöntem ilk olarak 1982 yılında Jean Pierre Brans tarafından geliştirilmiştir. PROMETHEE yöntemi alternatifler arasında en iyisini seçebilmek, alternatifleri sıralamak veya önceden belirlemiş tercih kriterine göre ikili karşılaştırma yapabilmek amacıyla kullanılan nicel karar verme tekniğidir (Bağcı & Rençber, 2014).

PROMETHEE yöntemi 6 aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın akışını etkilememesi için yöntemin teknik anlatımında çok detaya girilmemiştir. Uygulamada ilk aşamada karar matrisleri oluşturulur. Bu adımda m adet kriter ve n adet alternatiften oluşan karar matrisi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1m} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix}$$

2. aşamada tercih fonksiyonları belirlenir. Bu adımda problemin ve verilerin özelliğine göre birinci (olağan), ikinci tip (U-tipi), üçüncü tip (V-tipi), dördüncü tip (Seviyeli), beşinci tip (Linear) veya altıncı tip (Gaussian) fonksiyonlardan biri tercih edilir. Daha sonra 3. aşamaya geçilir ve alternatif çiftler için tercih indeksi oluşturulur. Bu aşamada kullanılan denklem aşağıdaki gibidir:

$$\pi(a, b) = \frac{\sum_{i=1}^k w_i \cdot P_i^{(a,b)}}{\sum_{i=1}^k w_i}$$

4. aşamada pozitif negatif üstünlükler belirlenir. Bu aşamada her birim en kötü seçenek ile karşılaştırılır ve negatif üstünlük (Φ^-), en iyi seçenek ile de karşılaştırılıp pozitif üstünlük (Φ^+) belirlenir. 5. aşamada PROMETHEE I- (Φ^+) (Φ^-) çözümlenmesi yapılır. Son aşamada ise Phi (Φ) net üstünlük değeri bulunur ve alternatifler aynı anda değerlendirilir. Buradaki Phi üstünlük değeri sayıca büyük olması karar vericiler tarafından daha çok tercih edildiğini gösterir (Rençber, 2018).

4. UYGULAMA

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyette bulunan üç katılım bankası ile üç mevduat bankalarının karşılaştırılması yapılmıştır. Literatüre bakıldığında bankaların karşılaştırılmasının yapılmasında birçok matematiksel hesaplamaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmada ise bankaların karşılaştırılması PROMETHEE yöntemi ile yapılmıştır ve sonuçları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, çalışmanın konusu dahilinde olan bankaların kendi internet siteleri, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Kamuyu Aydınlatma Platformu, Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nden alınmıştır. Ayrıca PROMETHEE

yönteminin uygulamasında kriter ağırlıkları eşit öneme sahip oldukları kabul edilmiştir. Türkiye’de faaliyette bulunan ve çalışma için seçilmiş katılım bankaları şu şekildedir:

Tablo 1: Katılım Bankaları

Banka Adı	Kuruluş Yılı	Şube Sayısı	Toplam Aktifler
Albaraka Türk A.Ş.	1985	225	232,169,495
Kuveyt Türk A.Ş.	1989	443	668,168,215
Türkiye Finans A.Ş.	1991	316	240,212,941

Kaynak: TKBB, KAP, İlgili Bankaların Faaliyet Raporları, 2024

Türkiye’de faaliyette bulunan üç katılım bankasının karşılaştırılmasını yapmak üzere seçilen üç mevduat bankaları çalışmanın verimliliği açısından aktif büyüklüğü yakın olan bankalardan seçilmiştir. Türkiye’de faaliyette bulunan ve çalışma için seçilmiş mevduat bankaları ise şu şekildedir:

Tablo 2: Mevduat Bankaları

Banka Adı	Kuruluş Yılı	Şube Sayısı	Toplam Aktifler
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	1927	442	406,919,019
QNB Finansbank A.Ş.	1987	436	987,816,567
ING Bank A.Ş.	1984	103	152,787,077

Kaynak: TBB, KAP, İlgili Bankaların Faaliyet Raporları, 2024

Araştırmada kullanılan veriler, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’ndan alınmıştır. Bunun yanında Kamuyu Aydınlatma Platformu, Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye Katılım Bankaları Birliği ve araştırmaya konu olan bankaların internet sitelerinde bulunan finansal raporlarından yararlanılmıştır. Hem Türkiye Bankalar Birliği’nde hem de literatürdeki incelenen çalışmaların neticesinde (Gürçay & Çakan, 2022) (Ayrıçay vd., 2013) (Yurttadur & Demirbaş, 2017) çalışma için seçilen finansal oranlar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

Sermaye Yeterlilik Oranı
Aktif Kalitesi: Duran Varlıklar / Toplam Aktifler
Likidite: Likit Aktifler / Toplam Aktifler
Kârlılık: Dönem Net Kârı / Toplam Aktifler

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, 2024

4.1. Sermaye Yeterlilik Oranı

Sermaye yeterlilik oranı üç temel risk unsurundan oluşmaktadır. Bu risk unsurları; kredi riski, piyasa riski ve operasyonel risktir. Sermaye yeterlilik oranı bankaların bu üç temel risk unsurlarını karşılama gücünü gösterir (Önal vd., 2021). BASEL kriterlerine göre bu oranın %8’den büyük olması gerekir (Gürçay & Çakan, 2022).

Tablo 4’te bankacılık sektörünün 2018-2023 dönemlerindeki sermaye yeterlilik oranları gösterilmiştir.

Tablo 4: Sermaye Yeterlilik Oranları

Bankalar	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Albaraka Türk	14,7	15	13,5	14,9	14,9	17,2
Kuveyt Türk	17,7	19,3	21,3	23	27,5	25,3
Türkiye Finans	16,6	17,3	16,6	17,8	21	25,8
Katılım Bankaları Ortalaması	16,1	17,2	17,1	18,6	21,1	22,7
Türk Ekonomi Bankası	16,9	16,9	18,5	18	18,6	16,8
QNB Finansbank	15,4	15,7	16,4	15,9	14,5	15,9
ING Bank	21,7	26,8	25,1	20,2	18,8	15,5
Mevduat Bankaları Ortalaması	18	19,8	20	18	17,3	16

Kaynak: TBB, TKBB, İlgili Bankaların Faaliyet Raporları, 2024

Tablo 4 incelendiğinde, bankaların BASEL kriterlerine göre %8'den büyük olması gereken sermaye yeterlilik oranının bu kriteri oldukça sağladıkları görülmüştür. BASEL kriterinde %8'den az olmaması gereken bu oran BDDK'ya göre en az %12 olarak uygulanır. Çalışmaya konu olan bankalara bakıldığında ise bu kriteri sağladıkları görülmüştür.

Ortalamaya bakıldığında 2020 yılındaki COVID-19 pandemisine kadar mevduat bankalarının katılım bankalarına göre daha yüksek sermaye yeterlilik oranına sahip olmasına karşın 2021 yılında mevduat bankaları katılım bankalarından biraz daha düşük sermaye yeterlilik oranına sahip olduğu görülmüştür. 2022-2023 yıllarında katılım bankalarının sermaye yeterlilik oranı ortalamaları mevduat bankalarının sermaye yeterlilik oranı ortalamasından daha yüksektir.

4.2. Aktif Kalitesi

COVID-19 piyasaları olumsuz şekilde etkilemiştir. Piyasa koşullarındaki bozulmalar ise bankaların aktif kalitesini, likiditesini, gelir-gider dengesini ve kârlılığını olumsuz etkileyecektir (Gürçay & akan, 2022). Çalışmada aktif kalitesinin ölçümü için duran varlıklar/toplam aktifler oranlaması yapılmıştır.

Tablo 5'te COVID-19 salgınından etkilenen bankacılık sektörünün aktif kalitesi gösterilmiştir.

Tablo 5: Aktif Kalitesi

Bankalar	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Albaraka Türk	3,2	3,4	2,3	1,6	0,7	0,6
Kuveyt Türk	2,2	2,1	2,2	1,2	0,5	0,6
Türkiye Finans	3	2,9	1,9	1,4	0,5	0,6
Katılım Bankaları Ortalaması	2,8	2,8	2,1	1,4	0,5	0,6
Türk Ekonomi Bankası	1,1	1,6	1,2	1,1	0,7	0,6
QNB Finansbank	2,9	2,9	2,6	1,8	0,7	0,7
ING Bank	1,4	1,9	1,6	1,8	1,1	1,3
Mevduat Bankaları Ortalaması	1,8	2,1	1,8	1,6	0,8	0,8

Kaynak: TBB, TKBB, İlgili Bankaların Faaliyet Raporları, 2024

Tablo 5'e göre hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının 2020 yılındaki aktif kalitesi ortalamasının önceki yılların ortalamasına göre azaldığı gözlenmektedir. Albaraka Türk ve Türkiye Finans'ın aktif kalitesi yıllara göre azalan bir oranda gerçekleşmiştir. 2020 yılında en yüksek aktif kalitesine sahip olan banka QNB Finansbank olurken, aynı yılın en düşük aktif kalitesi ise Türk Ekonomi Bankası'nın olmuştur. Özellikle 2020 yılında Türk Ekonomi Bankası hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının içerisinde en düşük aktif kalitesine sahip olan banka olmuştur. 2022 yılında tüm bankaların aktif kalitelerinin önceki yıllara göre azaldığı görülmektedir. 2023 yılından en yüksek aktif kalitesine sahip olan banka ING Bank olmuştur.

4.3. Likidite

Bankalar için önemli olan kavramlardan bir diğeri ise likiditedir. Çünkü likidite, bankaların finansal sorumluluklarını yerine getirebilmeleri noktasında önem arz etmektedir. Yeterli bulunan bir likidite, bankaların kısa vadeli olarak bulunan yükümlülüklerini karşılayabilmeleri için ellerinde bulundurdukları fon anlamına gelir. Bankalar ellerinde bulunan bu fonlar ile kısa sürede gerçekleştirmeleri gereken yükümlülüklerini yerine getirirler (Aktaş & Darwish, 2021). Çalışmada likiditenin ölçümü için likit aktifler/toplam aktifler oranlaması yapılmıştır. Tablo 6'da bankaların 2018-2023 yılları arasında gerçekleşen likidite değerleri gösterilmiştir.

Tablo 6: Likidite

Bankalar	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Albaraka Türk	21,2	24,5	20,7	29,1	34	39,1
Kuveyt Türk	22,7	25,4	16,9	31,5	44,1	40,6
Türkiye Finans	20,2	26,6	15,8	26,9	40,8	38,6
Katılım Bankaları Ortalaması	21,4	25,5	17,8	29,2	39,6	39,4

Türk Ekonomi Bankası	20,5	19,9	21,2	24,4	28,3	33,5
QNB Finansbank	12,6	12,5	12,9	23	29,5	27,1
ING Bank	23,3	28,9	25,3	27,1	26,1	28,8
Mevduat Bankaları Ortalaması	18,8	20,4	19,8	24,8	27,9	29,8

Kaynak: TBB, TKBB, İlgili Bankaların Faaliyet Raporları, 2024

Tablo 6 incelendiğinde, çalışma için seçilen katılım bankalarının 2019 yılında artışa geçen likidite oranlarının 2020 yılında düştüğü görülmektedir. 2020 yılında Türk Ekonomi Bankasının ve QNB Finansbank'ın likiditesinde artış görülmüştür. ING Bank ise katılım bankaları gibi 2020 yılında bir önceki yıla göre likidite oranında düşme yaşanmıştır. Tüm bankaların 2021 yılındaki likidite oranlarında gözle görülür şekilde artış yaşanmıştır. Bankaların 2018-2021 yılları arasında gerçekleşen likidite oranlarına bakıldığında katılım bankalarının ortalamasının yalnızca 2020 yılında mevduat bankalarının ortalamasına göre daha az likit olduğu görülmektedir. Mevduat bankalarının ortalamasında sadece 2020 yılında bir önceki yıla göre düşme yaşanmıştır. Diğer yıllarda likiditesi artarak devam etmiştir. 2023 yılında en yüksek likiditeye sahip olan banka Kuveyt Türk en düşük likiditeye sahip olan banka ise QNB Finansbank'tır.

4.4. Kârlılık

Bankalar da dahil olmak üzere faaliyette bulunan tüm ekonomik faaliyetlerin ortak amacı kâr elde etmektir. Piyasaların finansal durumları bankaların ne kadar kâr ne kadar zarar edeceğini önemli derecede etkilemektedir. COVID-19 salgının tüm ekonomiyi etkilemesiyle beraber bazı bankaların kârlılıkları üzerinde önemli etkisi olmuştur. Çalışmada kârlılık analizi olarak dönem net kârı/toplam aktifler olarak adlandırılan oran kullanılmıştır. Bu oran bankaların toplam varlıklarını ne derece etkin kullandığını göstermektedir. Dönem net kârı/toplam varlıklar oranı kârlılığın analizinde kullanılan oranların başında gelir. Tablo 7'de bankaların 2018-2023 yılları arasında gerçekleşen kârlılık değerleri gösterilmiştir.

Tablo 7: Kârlılık

Bankalar	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Albaraka Türk	0,3	0,1	0,3	0,09	0,09	0,02
Kuveyt Türk	1,1	1	0,9	1	0,3	0,4
Türkiye Finans	0,9	0,7	0,8	0,7	0,1	0,2
Katılım Bankaları Ortalaması	0,8	0,6	0,7	0,6	0,2	0,2
Türk Ekonomi Bankası	1	0,9	0,8	0,9	0,4	0,3
QNB Finansbank	1,5	1,4	1,2	1	0,2	0,3
ING Bank	1,3	2,5	1,2	1,8	0,2	0,1
Mevduat Bankaları Ortalaması	1	1,6	1	1,2	0,2	0,2

Kaynak: TBB, TKBB, İlgili Bankaların Faaliyet Raporları, 2024

Tablo 7'e bakıldığında, QNB Finansbank'ın kârlılığı 2023 yılına kadar azalan bir oranda gerçekleşmiştir. Tüm yıllarda en az kârlılık oranına sahip olan banka Albaraka Türk olmuştur. ING Bank'ın 2019 yılında yüksek kârlılık oranına sahip olduğu ancak 2020 yılında ise bu oranın düştüğü gözlenmektedir. 2022 yılına kadar mevduat bankaları ortalamasının katılım bankalarının ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Katılım bankaları ve mevduat bankalarının kârlılıklarının karşılaştırıldığı bu grafiğe bakıldığında aralarındaki farkın en yüksek olduğu yılın 2019 yılı olduğu görülmektedir. Hem mevduat bankalarının hem de katılım bankalarının 2022 yılında kârlılıkları bir önceki yıla göre azalmıştır. 2023 yılında en yüksek kârlılığı olan banka Kuveyt Türk Katılım Bankası'dır.

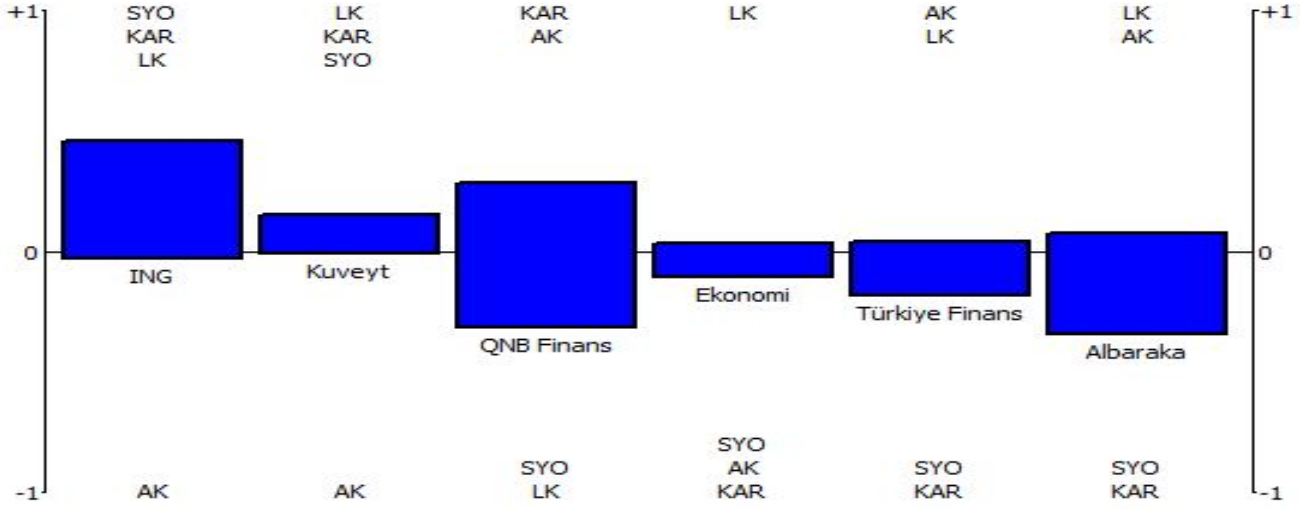
Çalışma için seçilen bankalar; 2018-2019 yılları COVID-19 öncesi, 2020-2021 yılları COVID-19 süreci, 2022-2023 yılları ise COVID-19 sonrası olmak üzere 3 başlık altında PROMETHEE analizi ile değerlendirilmiştir. Seçilen bankalar sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite ve kârlılığı açısından COVID-19 öncesi, COVID-19 süreci ve COVID-19 sonrası olmak üzere karşılaştırılmıştır.

4.5. COVID-19 ncesi Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması (2018-2019 Yılları)

şekil 1’de hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının 2018 yılında gerçekleşen verilerin karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Uygulamada değişkenlerin önem düzeyi eşit olarak kabul edilmiştir.

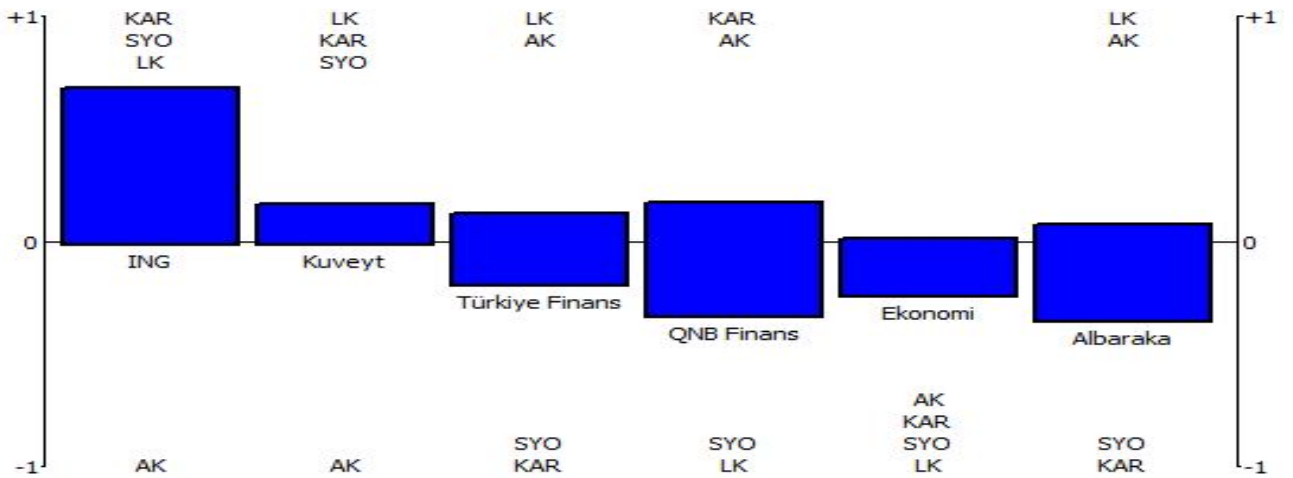
şekil 1: Bankaların performanslarının finansal oranlara göre karşılaştırılması (2018)

şekil 1’e göre, çalışmaya konu olan bankaların 2018 yılındaki likiditesi performansı açısından gcl iken sadece ONB Finansbank’ın likiditesi diğer bankalara göre performans olarak daha zayıftır. 2018 yılında Türkiye Finans ve Türk Ekonomi Bankası’nın likiditeleri ise birbirlerine çok yakın değer almıştır. Aynı yılda Albaraka Türk’n likiditesi ve aktif kalitesi performans olarak gcl iken, sermaye yeterlilik oranı ve kârlılığı açısından performans olarak zayıftır.

şekil 2’de hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının 2019 yılında gerçekleşen verilerin karşılaştırılması verilmiştir.

şekil 2: Bankaların performanslarının finansal oranlara göre karşılaştırılması (2019)

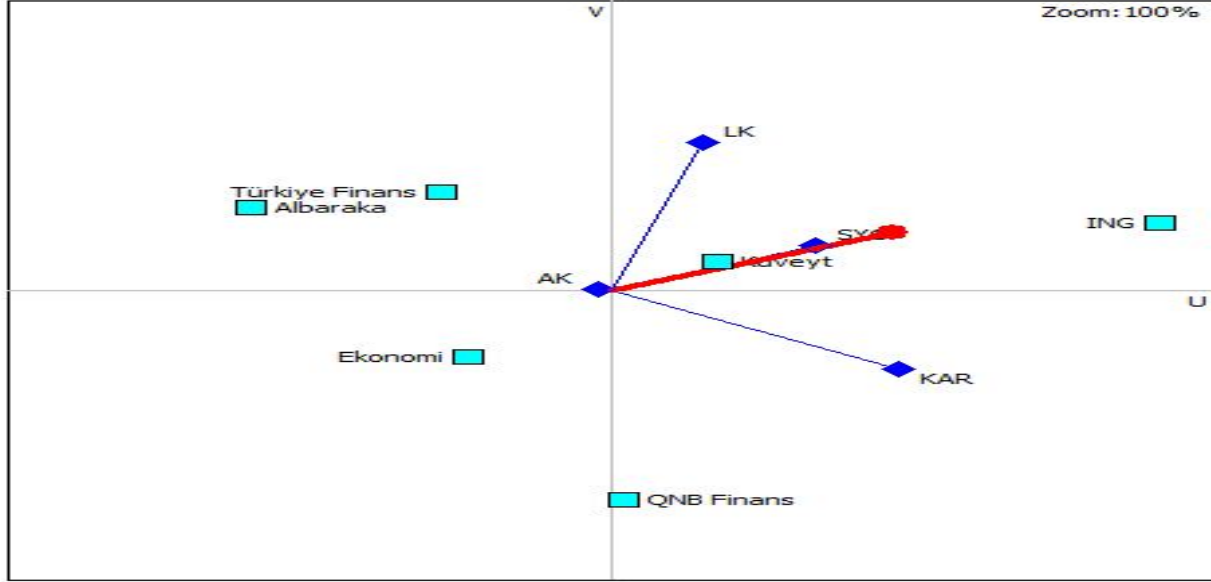

şekil 2’e göre, 2019 yılında sermaye yeterlilik oranı diğer bankalara göre performans olarak gcl olan bankalar ING Bank ve Kuveyt Türk olmuştur. Türkiye Finans, QNB Finansbank, Türk Ekonomi Bankası ve Albaraka Türk ise sermaye yeterlilik oranı açısından performansı zayıf olan

bankalardır. Türk Ekonomi Bankası ise 2019 yılında tüm oranlarda performansı en zayıf banka olmuştur. Albaraka Türk'ün 2019 yılında da performansında bir değişiklik olmamıştır. ING Bank ve Kuveyt Türk her iki yılda da benzer sonuçlar vermiştir. Her iki bankanın da hem 2018 yılında hem de 2019 yılında aktif kalitesi diğer bankaların performanslarına göre zayıftır.

Şekil 3'de Visual PROMETHEE programı kullanılarak GAIA analizi sonuçları gösterilmektedir.

Şekil 3: 2019 yılına ilişkin GAIA düzlemi

Şekil 3'e bakıldığında, Kuveyt Türk'ün sermaye yeterlilik oranı bakımından ING Bank'tan daha güçlü performans gösterdiği görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye Finans, QNB Finansbank, Türk Ekonomi Bankası ve Albaraka Türk'ün benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Ayrıca şekle göre 2019 yılında bankaların içerisinde en güçlü kârlılık oranına sahip olan banka ING Bank olmuştur.

Tablo 8'de bankaların 2018-2019 yıllarındaki performanslarına göre sıralamaları gösterilmiştir.

Tablo 8: Bankaların 2018-2019 yıllarına ilişkin performans sıralaması

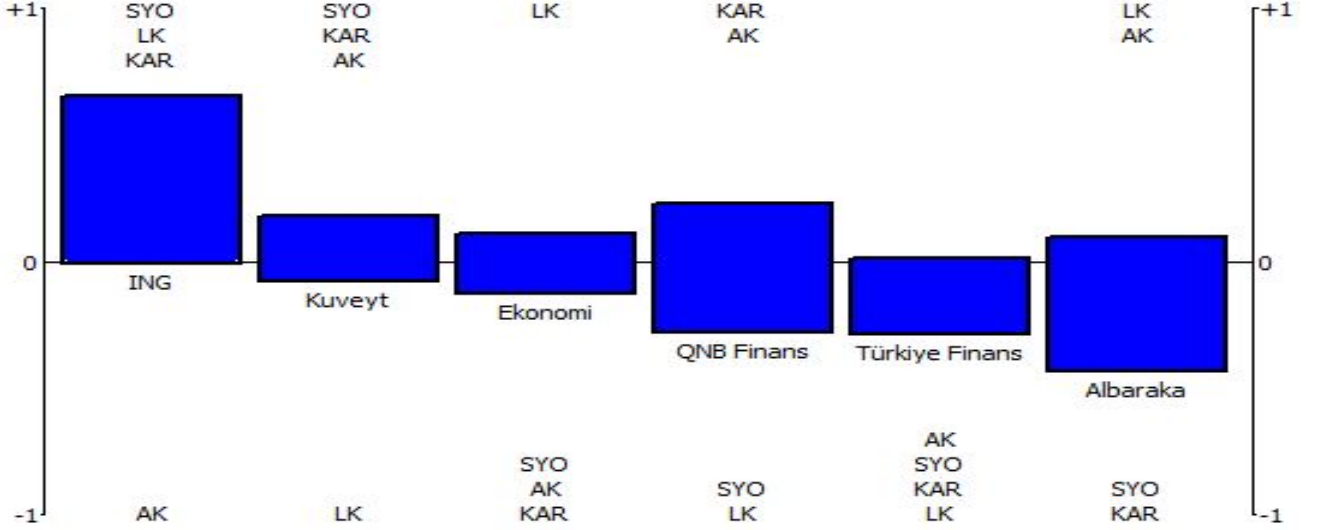
Bankalar	2018	Sıra	2019	Sıra
Kuveyt Türk	0,1383	2	0,1408	2
ING Bank	0,4228	1	0,6558	1
QNB Finansbank	-0,0458	3	-0,1741	4
Türkiye Finans	-0,1517	5	-0,0837	3
Türkiye Ekonomi Bankası	-0,0837	4	-0,2421	5
Albaraka Türk	-0,28	6	-0,2967	6

Tablo 8'e göre, 2018-2019 yıllarında Kuveyt Türk ve ING Bank'ın sıralamalarında bir değişiklik olmamıştır. 3. sırada olan ONB Finansbank 4. sıraya gerilerken, 5. sırada olan Türkiye Finans 2019 yılında 3. sırada yer almıştır. Albaraka Türk'ün ise sıralamasında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

4.6. COVID-19 Süreci Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması (2020-2021 Yılları)

şekil 4'te hem katılım bankalarının hem de mevduat banklarının 2020 yılında gerçekleşen verilerin karşılaştırılması verilmiştir. Uygulamada değişkenlerin önem düzeyi eşit olarak kabul edilmiştir.

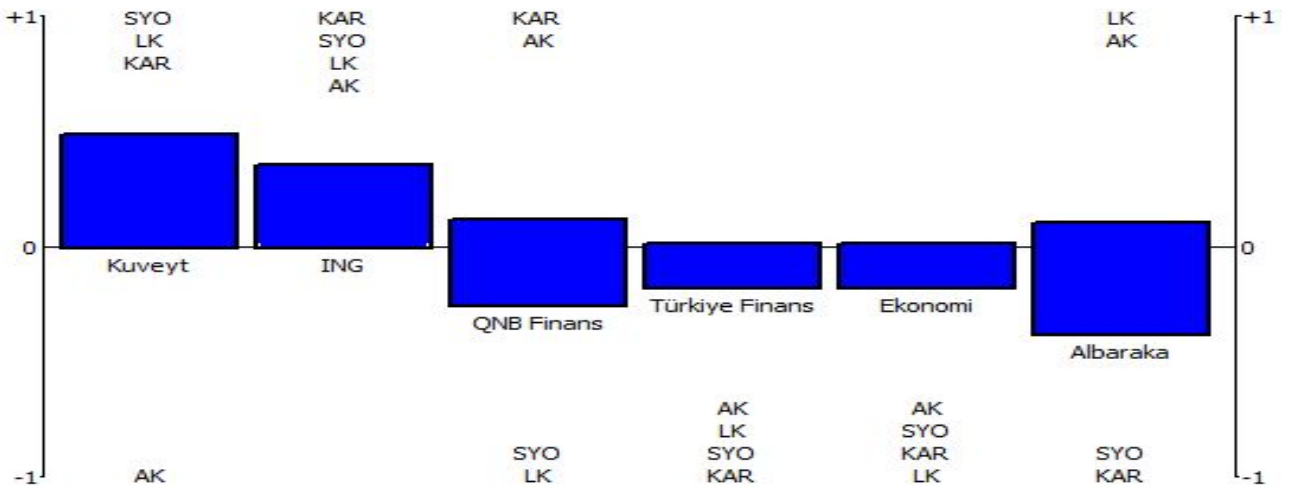
şekil 4: Bankaların performanslarının finansal oranlara göre karşılaştırılması (2020)

şekil 4'e bakıldığında 2020 yılında COVID-19 pandemisini yaşarken Kuveyt Türk'n, QNB Finansbank'ın ve Albaraka Türk'ün aktif kalitesi diğer bankalara göre performans olarak daha gcldr. 2020 yılında tüm oranlarda performans olarak en zayıf olan banka ise Türkiye Finans Katılım Bankası olmuştur.

şekil 5'te hem katılım bankalarının hem de mevduat banklarının 2021 yılında gerçekleşen verilerin karşılaştırılması verilmiştir.

şekil 5: Bankaların performanslarının finansal oranlara göre karşılaştırılması (2021)

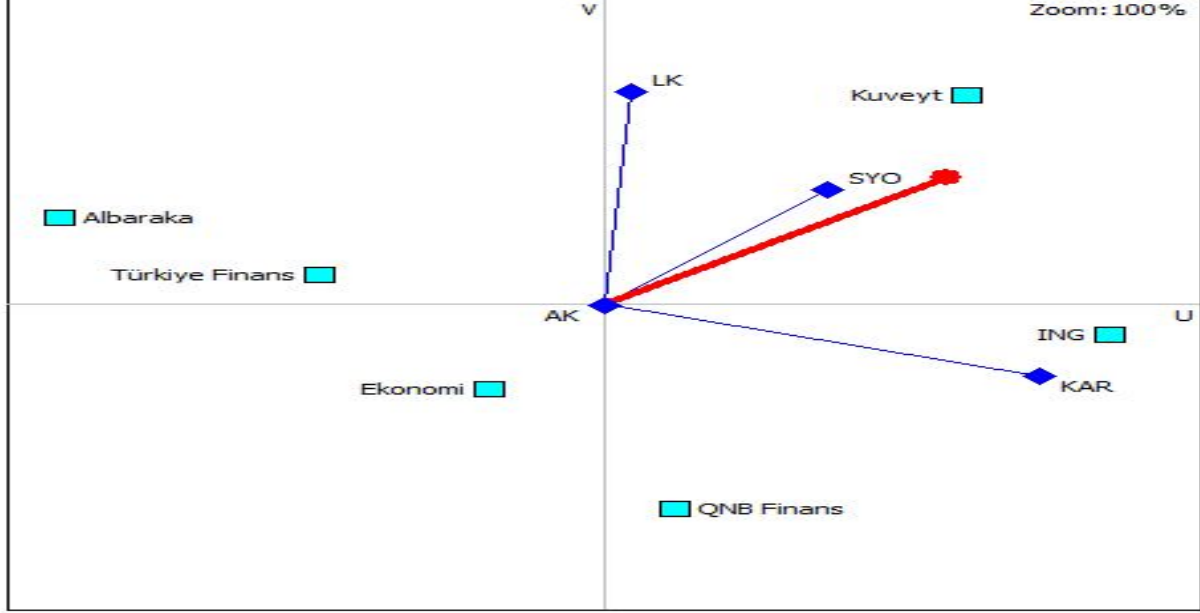

şekil 5'e göre, 2021 yılında Kuveyt Türk, ING Bank ve QNB Finansbank'ın kârlılıkları performans olarak gclyken, Türkiye Finans'ın, Türk Ekonomi Bankası'nın ve Albaraka Türk'n krlılıkların zayıf olduğu görülmektedir. 2021 yılında ING Bank'ın tüm oranları performans olarak

güçlüdür. Türkiye Finans'ın ve Türk Ekonomi Bankası'nın ise 2021 yılındaki performansları diğer bankalara göre zayıftır.

Şekil 6'da Visual PROMETHEE programı kullanılarak GAIA analizi sonuçları gösterilmektedir.

Şekil 6: 2021 yılına ilişkin GAIA düzlemi

Şekil 6'ya göre, tüm bankalar arasında en yüksek likidite ve sermaye yeterlilik oranına sahip olan banka Kuveyt Türk Katılım Bankası olmuştur. ING Bank ise kârlılığı en yüksek olan bankadır. Albaraka Türk, Türkiye Finans, Türk Ekonomi Bankası ve QNB Finansbank benzer sonuçları vermiştir.

Tablo 9'da bankaların 2020-2021 yıllarındaki performanslarına göre sıralamaları gösterilmiştir.

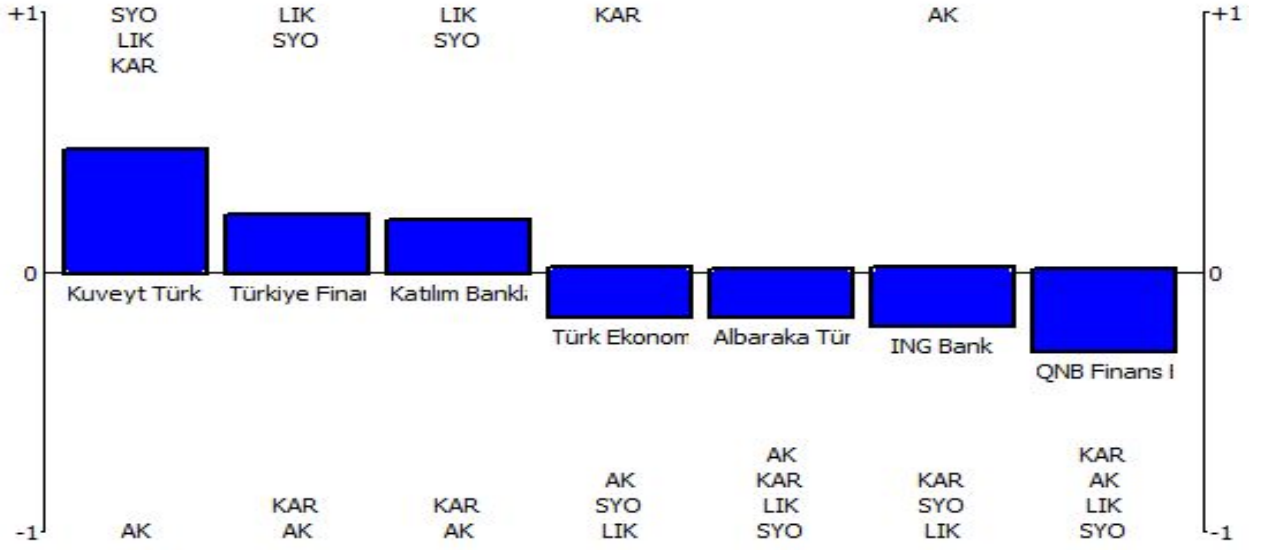
Tablo 9: Bankaların 2020-2021 yılına ilişkin performans sıralaması

Bankalar	2020	Sıra	2021	Sıra
Kuveyt Türk	0,088	2	0,4645	1
ING Bank	0,6302	1	0,3365	2
QNB Finansbank	-0,0638	4	-0,1502	3
Türkiye Finans	-0,2844	5	-0,1788	4
Türk Ekonomi Bankası	-0,0272	3	-0,1798	5
Albaraka Türk	-0,3429	6	-0,2921	6

Tablo 9'a bakıldığında, ilk olarak 2018-2019-2020 yıllarında 2. sırada yer alan Kuveyt Türk Katılım Bankası'nın 2021 yılında 1. sırada yer aldığı görülmektedir. ING Bank ise 2021 yılında 2. sırada yer almıştır. QNB Finansbank 4. sıradan 3. sıraya gelirken, Türk Ekonomi Bankası ise 2020 yılında 3. sıradayken 2021 yılında 5. sırada yer almıştır. Albaraka Türk'ün hem 2020 yılındaki hem de 2021 yılındaki sonrasındaki sıralamasında bir değişiklik olmamıştır.

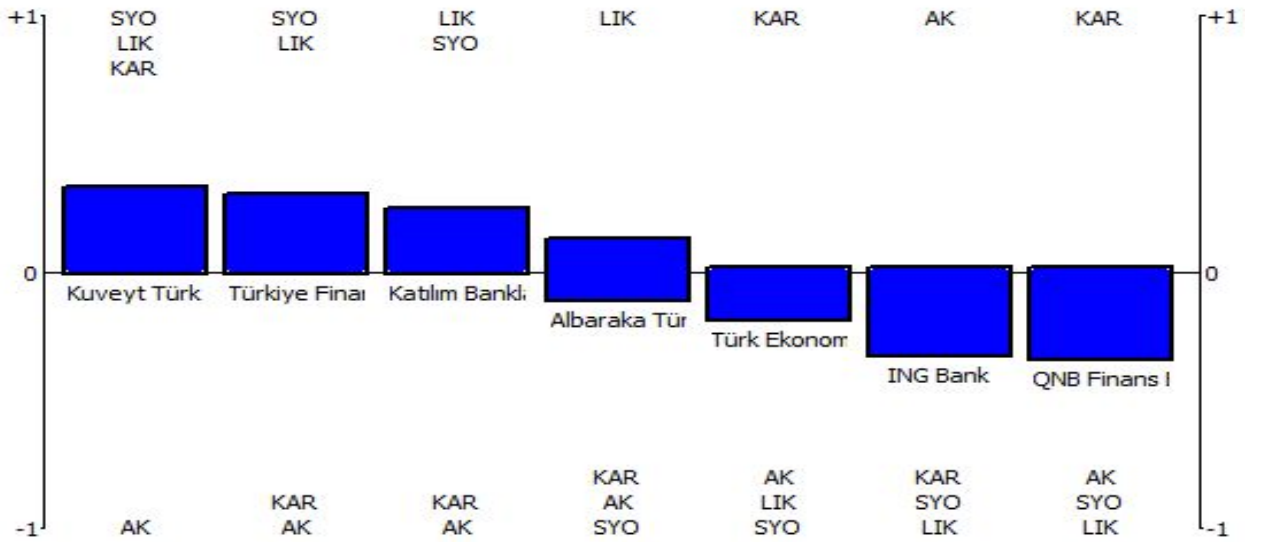
4.7. COVID-19 Sonrası Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması (2022-2023 Yılları)

Şekil 7'de hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının 2022 yılında gerçekleşen verilerin karşılaştırılması verilmiştir. Yapılan bütün uygulamalarda değişkenlerin önem düzeyleri tamamı için eşit olarak alınmıştır.

şekil 7: Bankaların performanslarının finansal oranlara göre karşılaştırılması (2022)

şekil 7'e göre, 2022 yılında Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türk Ekonomi Bankası'nın karlılıkları performans olarak gcl iken, Albaraka Türk ve QNB Finansbank'ın tüm oranlarının performans olarak zayıf olduğu görülmektedir. 2022 yılında ING Bank'ın sadece aktif kalitesi performansı zayıf olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Finans alışma için seçilen katılım bankalarının ortalaması ile benzer sonuçlar içermektedir.

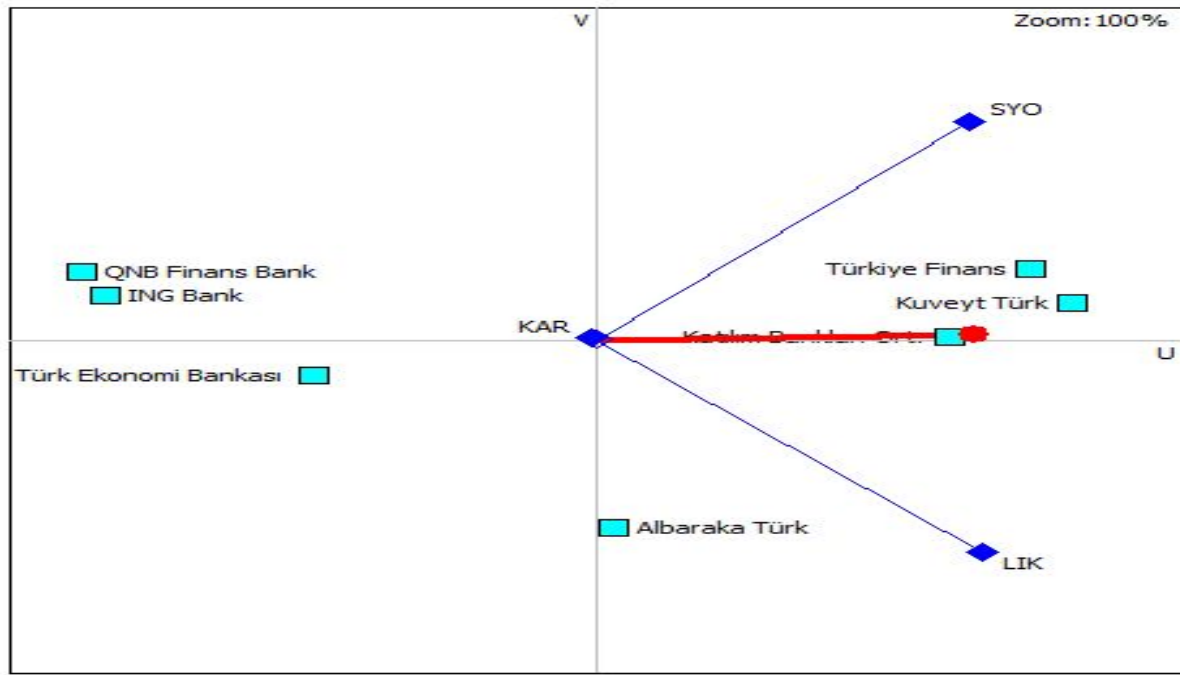
şekil 8'de hem katılım bankalarının hem de mevduat banklarının 2023 yılında gerçekleşen verilerin karşılaştırılması verilmiştir.

şekil 8: Bankaların performanslarının finansal oranlara göre karşılaştırılması (2023)

şekil 8'e bakıldığında, 2022 yılında tüm oranları performans olarak zayıf olan QNB Finansbank'ın, 2023 yılında karlılığının performans olarak yükseldiği görülmektedir. Albaraka Türk'n sadece likiditesi performans olarak gcl iken diğer oranlarının performans olarak zayıf olduğu görülmektedir. Kuveyt Türk'n sermaye yeterlilik oranı, likiditesi ve karlılığının performans olarak gcl olduğu görülürken, aktif kalitesinin zayıf olduğu görülmektedir.

şekil 9'da Visual PROMETHEE programı kullanılarak GAIA analizi sonuçları gösterilmektedir.

Şekil 9: 2023 yılına ilişkin GAIA düzlemi

2023 yılına ilişkin GAIA düzlemine bakıldığında, Türkiye Finans Katılım Bankası ve Kuveyt Türk Katılım Bankası'nın sermaye yeterlilik oranı ve likidite açısından diğer bankalara göre güçlü olduğu görülmektedir. Albaraka Türk'ün likiditesi performans olarak yüksektir. Türk Ekonomi Bankası ve QNB Finansbank'ın karlılıkları güçlü iken, ING Bank'ın ise aktif kalitesinin performans olarak güçlü olduğu görülmektedir.

Tablo 10'da bankaların 2022-2023 yıllarındaki performanslarına göre sıralamaları gösterilmiştir.

Tablo 10: Bankaların 2022-2023 yılına ilişkin performans sıralaması

Bankalar	2022	Sıra	2023	Sıra
Kuveyt Türk	0,4533	1	0,3153	1
Türkiye Finans	0,2039	2	0,2865	2
Albaraka Türk	-0,1719	4	0,0059	3
Türk Ekonomi Bankası	-0,1699	3	-0,1876	4
ING Bank	-0,2023	5	-0,3162	5
QNB Finansbank	-0,2999	6	-0,3371	6

Bankaların performanslarının sıralandığı Tablo 10'a bakıldığında, 3. sırada yer alan Türk Ekonomi Bankası 2023 yılında 4. sırada yer alarak performansının zayıfladığı görülmektedir. Albaraka Türk Katılım Bankası 2022 yılında 4. sırada iken 2023 yılında 3. sıraya yükselmiştir. Kuveyt Türk, Türkiye Finans, ING Bank ve QNB Finans Bank'ın hem 2022 yılında hem de 2023 yılında performanslarında bir değişiklik olmayarak sıralamalarının değişmediği sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ

Dünya tarihine bakıldığında insanlığı derinden etkileyen birçok sağlık problemleri yaşanmıştır. Yaşanan sağlık problemleri sadece insan hayatını etkilemekle kalmamış daha birçok faktörleri de etkilemiştir. Sağlık problemleri sonucunda çoğu insan hayatını kaybetmiştir. Yoksulluk meydana gelmiş ve bu durum insanlığı derinden etkilemiştir. Bazı sektörler olumsuz şekilde etkilenirken bazı sektörler ise kendine yeni faaliyet alanları bulmuştur. Sağlık sorunlarına bir yenisi ise

Çin'in Wuhan kentinde, 2019 yılının son aylarında ortaya çıkan COVID-19'dur. İsmi 19 olarak nitelendirilmesinin sebebi 2019 yılında ortaya çıkmasıdır. Kısa süre içerinde tüm dünyayı etkisi altına alan bu virüsün Türkiye'ye uğraması kaçınılmaz olmuştur. nce bir sağlık krizi olarak ortaya çıkan bu virüs kısa zaman içerisinde ekonomiyi de etkilemiştir.

Ekonomiyi derinden etkileyen COVID-19'un bankaları ne derece etkilediği merak konusu olmuştur. nk finansal piyasaların en önemli kurumlarından biri bankalardır. Bankalar topladıkları fonları fon gereksinimi olan kişilere aktararak ekonomide sürekli liği sağlayan önemli kurumlardır. Bu önemli durumdan yola çıkarak COVID-19'un bankaları ne derecede etkilediği araştırılmak istenmiştir. Çalışma için farklı çalışma prensipleri olan katılım bankaları ile mevduat bankaları örneklem olarak alınmıştır. Çalışmada üç katılım bankaları ile üç mevduat bankalarının finansal verileri toplanmıştır. Örneklem olarak katılım bankalarından Kuveyt Türk, Türkiye Finans ve Albaraka Türk seçilmiştir. Katılım bankaları ile karşılaştırılmak istenen mevduat bankaları ise çalışmanın ulaşacağı sonuçların verimliliği açısından aktif büyüklüğü bakımından katılım bankalarına en yakın olan bankalardan seçilmiştir. Bu bankalar ING Bank, Türk Ekonomi Bankası ve QNB Finansbank'tır.

Çalışma için bankaların 2018-2023 yıllarında gerçekleşen yıllık finansal verileri alınmıştır. Bu veriler sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likiditesi ve krliliği bakımından incelenmiş ve PROMETHEE yöntemi ile performans yönünden karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmada; 2018-2019 yılları pandemi öncesi, 2020-2021 yılları pandemi süreci, 2022-2023 yılları ise pandemi sonrası olmak üzere analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada COVID-19 pandemi öncesi olarak ifade edilen 2018-2019 yıllarına bakıldığında hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının yeterli sermaye yeterlilik oranına sahip olduğu ve aralarında anlamlı bir farkın olmadığı grlmştir. Bu sonuç Yurttağur ve Demirbaş'ın 2017 yılında ele aldıkları çalışmalarını desteklemektedir. Aynı yılda katılım bankalarının ortalama aktif kalitesi mevduat bankalarının ortalama aktif kalitesinden daha yüksek olduğu grlmştir. 2018-2019 yıllarında hem katılım bankaları hem de mevduat bankaları yüksek likiditeye sahiptir. 2019 yılında performans olarak en güçlü banka ING Bank olurken, performansı en zayıf banka Albaraka Türk olmuştur.

Çalışmada COVID-19 pandemi süreci olarak ifade edilen 2020-2021 yıllarına bakıldığında, sermaye yeterlilik oranına göre hem katılım bankaları hem de mevduat bankaları yeterli sermaye yeterlilik oranına sahip olduğu grlmştir. Ancak 2021 yılında katılım bankalarının sermaye yeterlilik oranı mevduat bankalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Aktif kalitesine bakıldığında katılım bankalarının ortalamasının COVID-19'dan önce (2018-2019 yılları) mevduat bankalarının ortalamasına göre daha yüksek orana sahipken COVID 19'un yaşandığı 2020 yılında söz konusu oranda azalma yaşanmış ve bu azalma 2021 yılında da devam etmiştir. Mevduat bankalarının aktif kalitesi COVID-19'un yaşandığı yıl olan 2020'de azalmış ve 2021 yılında da bu azalış devam etmiştir. 2020 yılı likidite oranlarına bakıldığında her iki bankacılık türünde bir önceki yıla göre azalma yaşanmıştır. Katılım bankaları 2020 yılında yaşanan pandemiden likidite oranı açısından olumsuz etkilendiği söylenebilir. 2021 yılında hem katılım bankalarının hem de mevduat bankalarının likidite oranlarının arttığı görülmektedir. Krlilik açısından yapılan karşılaştırmaya göre genel olarak mevduat bankalarının krliliği katılım bankalarının krliliğinden daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yalnız pandeminin yaşandığı 2020 yılında katılım bankalarının krlilik oranında bir yükseliş görülürken mevduat bankalarının 2020 yılındaki krlilik oranında azalma olduğu görülmektedir. Bu durumda mevduat bankalarının katılım bankalarına göre karlılık açısından pandemiden olumsuz etkilendiği söylenebilir. 2021 yılına bakıldığında katılım bankalarının sermaye yeterlilik oranı ve likidite açısından performanslarının daha güçlü olduğunu, mevduat bankalarının ise 2021 yılında aktif kalitesinin ve krliliğinin daha güçlü olduğu söylenilir. Bunun yanında bankaların 2021 yılındaki sıralamalarına bakıldığında Kuveyt Türk, QNB Finansbank ve Türkiye Finans'ın salgın sürecinden olumlu etkilendiği ve performans sıralamalarının yükseldiği, ING Bank ve Türk Ekonomi Bankası'nın ise performans sıralamalarının gerilediği ve pandemiden olumsuz etkilendiği görülmektedir.

Çalışmada COVID-19 pandemi sonrası olarak ifade edilen 2022-2023 yıllarına bakıldığında, katılım bankalarının performanslarının mevduat bankalarının performanslarına göre daha güçlü olduğu

söylenbilir. 2023 yılında çalışma için seçilen tüm katılım bankalarının likiditesi mevduat bankalarına göre performans bakımından daha güçlü olduğu ifade edilmektedir. Ancak söz konusu yılda katılım bankalarının aktif kalitesi mevduat bankalarına göre daha zayıftır. Bu sonuç Tuncay 2018 yılında yaptığı çalışmasını desteklemektedir. 2023 yılında aktif kalitesi performans olarak güçlü olan tek banka ING Bank'tır. 2022-2023 yıllarında mevduat bankaları ile katılım bankalarının karlılıkları eşit çıkmıştır. Ancak 2021 yılına göre mevduat bankalarının karlılık ortalamasında hızlı bir düşüş görülmüştür. Bu durum katılım bankalarının karlılığının mevduat bankalarının karlılık ortalamasına göre daha iyi olduğunu göstermektedir. Ulaşılan bu sonuç Korkmaz, Taş ve Zeytinoglu'nun 2019 yılında yaptıkları çalışmanın sonucunu desteklemiştir.

Çalışma için seçilen katılım bankalarının ve mevduat bankalarının 2018-2023 yılları arasındaki sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likiditesi ve kârlılığa dayalı performansları PROMETHEE yöntemine göre karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Albaraka Türk'ün pandemi sürecinden olumlu etkilenip analiz sonucundaki sıralamalarının yükseldiği; ING Bank, QNB Finansbank'ın pandemiden olumsuz etkilenip sıralamalarının gerilediği; Türk Ekonomi Bankası'nın ise sıralamasında bir değişikliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, katılım bankaları mevduat bankalarına göre daha yüksek performans gösterdiği görülmektedir. Çalışmada, katılım bankalarının sektördeki payını artırması, Türkiye'de faaliyette bulunan katılım bankalarının sayısının artması gerektiği ve katılım bankalarının mevduat bankalar ile kolaylıkla rekabet edebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

COVID-19 sürecinde katılım bankalarının ve mevduat bankalarının finansal performanslarının ne derece etkilendiğini araştırmak amacıyla yapılan çalışmada vaka sayılarının artmasından dolayı çalışmanın bulguları kısıtlar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ayrıca incelenen periyotta faaliyet gösteren katılım bankalarının sayısının sınırlılığı çalışmanın en önemli kısıtıdır. Gelecekteki çalışmalar, daha fazla mevduat ve katılım bankaları ve daha fazla gözlem yılı ile gerçekleştirilebilir. Çalışmanın pandemi dönemi tamamen sona erdiğinde uzun dönemi kapsayacak şekilde yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 40, 2. Yazarın katkı oranı % 30, 3. Yazarın katkı oranı ise % 30'dur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 40%, 2nd author's contribution rate is 30%, 3rd author's contribution rate is 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

Aktaş, M., & Darwish, Z. (2021). Türkiye'de Katılım ve Kamu Bankacılık Sektörlerinin Performans Analizi. *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi*, 285-299. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2078588>

Akyüz, F., Soba, A. Ş., & Yeşil, T. (2020). Katılım Bankalarının CAMELS Analizi Yöntemiyle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 145-166. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1162465>

Albaraka Türk Katılım Bankası. (2024). Erişim adresi: <https://www.albaraka.com.tr/documents/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/2022-faaliyet-raporu.pdf>

Aydemir, R., Kadioğlu, M. K., & Övenç, G. (2022). Türkiye'deki Geleneksel ve Katılım Bankacılığının Karşılaştırmalı Analizi: Ücret ve Komisyon Gelirleri, Mevduat Faizleri ve

- Kârlılık. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 78-105. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2117159>
- Ayrıçay, Y., Yardımcıoğlu, M., & Demir, B. (2015). Mevduat ve Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. 1-18. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/107712>
- Bağcı, H., & Rençber, . F. (2014). Kamu Bankaları ve Halka Açık zel Bankaların Promethee Yöntemi ile Kârlılıklarının Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39-47. <http://aksarayiibd.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/209407>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu. (2024). Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77>
- öllü, D. A. (2021). Katılım bankaları mı? Geleneksel bankalar mı? COVID-19 salgınının finansal performans üzerindeki etkisine ilişkin bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 477-488. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1568716>
- Doğan, M. (2021). Covid-19 Öncesi ve Sonrası Dönemlerinde Tarım, Sanayi ve Turizm Sektörleri Kamu, Mevduat ve Katılım Bankalarının Kredi Performanslarına Etkisi. *Academic Knowledge*, 249-266. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1956497>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2024). Erişim adresi: <https://covid19.who.int/>
- Eke, V., & Sevinç, H. (2021). Türkiye'deki Katılım Bankalarının Etkinlik Analizi: Özel ve Kamu Bankalarına Dayalı Bir Karşılaştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 434-451. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1976314>
- Ersoy, H., Gürbüz, A. O., & Erdoğan, M. F. (2020). COVID 19'un Türk Bankacılık ve Finans Sektörü Üzerine Etkileri, Alınabilecek Önlemler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 146-173. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1165951>
- Ertürkmen, G., & Bolat, İ. (2020). Türkiye'deki zel Sermayeli Mevduat Bankaları ile Katılım Bankalarının Aktif Kalitesi ve Karlılık Oranlarının Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma. *R&S- Research Studies Anatolia Journal*, 19-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/953347>
- Güler, S. (2019). Banka Karlılık Oranlarının Panel Veri Analizi İle Değerlendirilmesi: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Mevduat ve Katılım Bankalarının Araştırılması. *İzmir Democracy University Social Sciences Journal Idusos*, 173-190. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/913426>
- Gürçay, H. R., & akan, C. D. (2022). COVID 19 Sürecinde Katılım Bankaları ile zel Mevduat Bankalarının Performans Değerlendirmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Ugulamaları Dergisi*, 1-25. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2226771>
- ING Bank. (2024). Erişim adresi: <https://www.ing.com.tr/tr/ing/hakkimizda/senhayatiniyasa>
- Kahraman, Y. E. (2020). Katılım Bankacılığının Türkiye'deki Gelişimi ve Geleceği. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 55-71. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1250507>
- Kamuyu Aydınlatma Platformu. (2024). Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-finansal-bilgileri/4028e4a1415f4d9b01416003716f3d03>
- Korkmaz, G., Taş, Y., & Zeytinoğlu, E. (2019). Katılım Bankaları ve Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türk Bankacılık Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 666-680. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/678276>
- Kuveyt Türk Katılım Bankası. (2024). Erişim adresi: <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-6790.vsf>

- Osanmaz, M. N. (2020). Katılım Bankacılığında Ürün Çeşitliliğinin Değerlendirilmesi ve Geleneksel Bankacılık Uygulamaları ile Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep
- Önal, S., Eraslan, S., & Özdoğan, H. A. (2021). Türkiye'deki Özel ve Kamu Katılım Bankalarının 2015-2020 Dönemi Karlılıklarının Oran Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. 109-124. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/1672825>
- Özbek, Ö. E., Hazar, A., & Babuşcu Ş., (2021). COVID-19 Öncesi ve Sonrası Türk Bankacılık Sektörünün Bankometer Yöntemi İle Analizi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2076616>
- QNB Finansbank. (2024). Erişim adresi: <https://www.qnbfinansbank.com/medium/document-file-3709.vsf>
- Rençber, Ö. F. (2018). İllerin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişmişliklerine Göre Sıralanması: Promethee Yöntemi ile Örnek Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 293-312. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/475287>
- Şekeroğlu, S., & Özer, K. (2017). Bankacılık Sektöründe Yükselen Değer: Katılım Bankacılığı. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 15-25. <https://www.acarindex.com/pdfs/6237>
- Tuncay, M. (2018). Katılım Bankaları ile Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 160-176. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/455316>
- Türk Ekonomi Bankası. (2024). Erişim adresi: <https://www.teb.com.tr/UPLOAD/PDF/2022/bagimsizdenetim/TEB%20Faaliyet%20Raporu%202022.pdf>
- Türkiye Bankalar Birliği. (2024). Erişim adresi: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>
- Türkiye Bankalar Birliği. (2024). Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp
- Türkiye Finans Katılım Bankası. (2024). Erişim adresi: https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/72/TURKIYE_FINANS_TR22_Final.pdf
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2024). Erişim adresi: <https://tkbb.org.tr/sayfa/yayinlar/tkbb-yayinlari>
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2024). Erişim adresi: https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Turk_Finans_Sisteminde_Katilim_Bankaciligi-Mart_2021_REVIZE_25.06.2021.pdf
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2024). Erişim adresi: <http://veripetegi.tkbb.org.tr/>
- Yurttadur, M. (2021). COVID 19 Pandemisinin Katılım Bankalarının Karlılıklarına Etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Dergisi*, 2285-2297. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2024796>
- Yurttadur, M., & Demirbaş, H. (2017). Türkiye'de Bulunan Katılım Bankaları ve Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. *İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 89-117. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/358145>

The Effect of Companies' Internal Control Structures on Their Financial Performance: An Application on BIST-30

Firmaların İç Kontrol Yapılarının Finansal Performansları Üzerine Etkisi: BIST-30 Üzerine Bir Uygulama

Özge ÖZKAN¹, Merve BAKAN², Ahmet ŞİT³

Abstract

Purpose: The aim of this study was to investigate the effect of internal control structures on the financial performance of firms included in the BIST-30 Index.

Design/Methodology: The data of the firms for the period 2018-2022 were used annually. Return On Equity and Market value to book value were used in the study to represent profitability as dependent variables. The independent variables were the number of audit committee members, the number of internal control reports, the number of audit committee meetings, the number of audit committee reports, and the rate of graduates in the audit board. GMM which is a dynamic panel data analysis technique and Driscoll Kray Regression were used as the method.

Findings: As a result of the findings, it is seen that the ratio of postgraduates on the audit committee, the number of audit committee members and the number of audit committee reports may have an effect on both ROA and PBRD, while the audit firm being a large firm may have an effect only on PBRD.

Limitations: The reason is that the study was applied only to Türkiye and no country comparison was made.

Originality/Value: There are a limited number of studies examining the impact of companies' internal control structures on their financial performance. This study is original in terms of both variables and method.

Keywords: Internal Control, Financial Performance, BIST-30, GMM, Driscoll Kray Regression Analysis

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, BIST-30 Endeksi'nde yer alan firmaların iç kontrol yapılarının finansal performansı üzerindeki etkisini araştırmaktır.

Tasarım/Yöntem: Firmaların 2018-2022 dönemine ait verileri yıllık olarak kullanılmıştır. Çalışmada karlılığı bağımlı değişken olarak temsil etmek için Özsermaye Getirisi ve Piyasa değerinin defter değerine oranı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise denetim komitesi üye sayısı, iç kontrol rapor sayısı, denetim komitesi toplantı sayısı, denetim komitesi rapor sayısı ve denetim kurulu mezunlarının oranıdır. Yöntem olarak dinamik panel veri analiz tekniği olan GMM ve Driscoll Kray Regresyon kullanılmıştır.

Bulgular: Bulgular sonucunda denetim firmasının büyük bir şirket olması yanında, denetim komitesindeki lisansüstü öğrencilerin oranının, denetim komitesi üye sayısının ve denetim komitesi rapor sayısının hem ROA hem de PBRD üzerinde etkili olabileceği görülmektedir. Firmanın yalnızca PBRD üzerinde etkisi olabilir.

Sınırlılıklar: Çalışmanın sadece Türkiye üzerine uygulanmış olması ve ülke karşılaştırması yapılmamasıdır.

Özgünlük/Değer: Firmaların iç kontrol yapılarının finansal performansları üzerine etkisi inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma hem değişkenler açısından hem de yöntem açısından özgünlük taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, Finansal Performans, BIST-30, GMM, Driscoll Kray Regresyon Analizi

¹ Öğr. Gör. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Kale Meslek Yüksekokulu, Pazarlama Bölümü, ozge.ozkan@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9047-8627

² Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, Malatya Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, merve.bakan@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7194-6333

³ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, ahmet.sit@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0257-9023

1. INTRODUCTION

Nowadays, because of the increase in competition and globalization, markets are becoming more difficult to manage for businesses. Since the ability of businesses to maintain their efficiency and effectiveness in the markets and to make them sustainable depends on factors such as having a solid financial structure, producing quality products, focusing on R&D studies and complying with corporate governance principles, undoubtedly one of these important factors is having an active and effective control structure.

Control is necessary in all activities of businesses and is also important in accounting and finance units. Control is carried out in two ways, both internal and external to the business. While internal control is the control carried out by the enterprises themselves, external control is the control carried out by independent persons outside the enterprise. Internal control is a process carried out by business employees and partners to ensure the effectiveness and efficiency of activities in businesses, the reliability of financial reporting, and compliance with current legislation and regulations (Kaval, 2008). Having an effective internal control structure of businesses is a guarantee of their continuity.

The purposes of the internal control system can be summarized as follows (Alagöz, 2008: 101);

- Protection of short and long-term assets owned by the business,
- Ensuring the accuracy and reliability of financial transactions,
- Ensuring rational and efficient use of resources,
- Determining whether progress is made in line with the goals set by the business management, whether the business operates efficiently and whether it complies with the mission, laws and legislation of the business,
- Increasing the production volume of the enterprise by minimizing the wastage and residues that will arise for production enterprises,
- Ensuring that business employees work more efficiently.
- Ensuring that financial statements are clearer and more reliable.

It is of great importance that businesses operating in the real and financial sectors act in line with the concept of business continuity and their profit-making functions. For the continuity of the business, it is expected that the business will be away from the risk of bankruptcy and make the profitability sustainable. Businesses can manage their risks by keeping them under control and hedging. There are also systematic risks that do not originate from the businesses themselves, such as political risk, exchange rate risk, market risk, and it may not be easy to direct them. However, in this case, they may be minimized with hedging techniques. Derivative products, continuous control and insurance are among the hedging methods. One of the most important internal hedging methods for businesses is having an effective internal control system. Because an effective internal control system is a signal of sustainable financial performance. The existence of a strong correlation between the financial performance of businesses and their internal control structures also supports this opinion (Hutchinson & Zain, 2009; Sayyar, Basiruddin, Rasid & Elhabib, 2015).

It is supported by the findings of recent studies that the absence or incompleteness of an effective internal control system in businesses leads to some corruption, errors and frauds, losses and even bankruptcy. Internal control is a strategic mechanism in detecting and preventing these risks (Soltani, 2014). Enterprises with an effective internal control structure will provide reasonable assurance to both their partners and third parties such as suppliers, investors and creditors. This is a valuable control and management tool for all segments (Kaya, 2009).

In the study, the effect of the internal control structures of the companies in the BIST-30 Index on their financial performance was investigated. Borsa Istanbul has a remarkable position in terms of the development of financial markets. Market value of Borsa Istanbul increased by 418% in the last 2 years, reaching 11,306 billion TL, and it ranks 26th among the market values of the world's countries. The fact that 24th in the number of companies listed in Borsa Istanbul with 494 companies in the

world and there is a significant increase in demand in the share transaction volume, reaching 24,009 billion TL, with an increase of 221% in the last 2 years, shows that Borsa Istanbul has strategic importance. (TSPB, 2023).

The BIST-30 Index constitutes the sample mass of the study because it is the index that includes the 30 most traded companies in Borsa Istanbul. However, some companies' data were not included in the analysis because they were not within the scope of the study period, 2018-2022. The independent variables of the study are the number of audit committee members, the number of internal control reports, the number of audit committee meetings, the number of audit committee reports and graduate rate of members in the audit committee, while the dependent variables are Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), TobinQ ratio and Market Value/Book Value. GMM was used in the series because the company cross-section (n) is larger than the time cross-section (t) and has different advantages. The results obtained from the analysis are expected to contribute to industry and academia.

2. LITERATURE REVIEW

Previous studies examining the relationship between audit and the financial performance of firms listed on Borsa Istanbul have generally taken into account the size of audit firms. However, the number of studies investigating the impact of internal control structures affecting audit on financial performance is insufficient in the existing literature. This article investigates how internal control structures affect financial performance in BIST30 companies and expands its literature. The study examines the relationship between the number of audit committee members, the number of internal control reports, the number of audit committee meetings, the number of audit committee reports, the percentage of postgraduate members in the audit committee, and firm performance.

2.1. Audit Committee and Internal Control

The audit committee is a board-affiliated and independent committee. It oversees important issues for companies such as financial reporting, risk management, and internal control systems. The audit committee plays a critical role in building confidence for investors and other stakeholders regarding the accuracy and transparency of companies' financial statements. This committee helps reduce the risk of financial misconduct, increase transparency, and enhance investor confidence. Therefore, it is important for companies to have audit committees composed of reliable and independent members they have chosen.

Internal control is a process in which business employees and managers are involved, aiming to ensure that the activities carried out in the business are carried out effectively and efficiently, reliable financial reporting, execution of activities in accordance with the applicable legislation and thus providing reasonable assurance (Kaval, 2008). The internal control mechanism is an important aid to audit committees in fulfilling their duties (Bishop et al., 2000). Among the responsibilities of the internal control mechanism are safeguarding the company's assets, ensuring the reliability of financial reporting, ensuring compliance with laws, and managing operations effectively and efficiently.

Studies on the structure of the internal control system of businesses are limited because the data are not publicly available. Studies on the effectiveness of audit indicate that an effective audit committee influences the outputs of companies and that internal audit is influenced by factors such as independence, impartiality, and the support given by management to internal audit (Dellai ve Omri, 2016).

The ultimate purpose of internal control is to create added value for the organization (Dellai and Omri (2016). With an effective internal control system, the creation of added value for the business will be ensured (Gros, Koch and Wallek 2016; Octavia 2013; Cohen and Sayag 2010; Mihret and Woldeyohannis 2008; Carcello, Hermanson and Raghunandan, 2005; Roth 2003). Growing businesses need internal control more with growing information asymmetry (Carcello et al.,2005). What is important here is not only the existence of the internal control system, but also the quality and effectiveness of the system. Although it is likely to vary according to organizational characteristics, internal control quality is one of the main factors affecting company performance (Hutchinson and Zain, 2009).

Studies on the internal control system and financial performance have found that there is a relationship between internal control quality and financial performance (Goh and Li, 2011; Ashbaugh-Skaife 2008). Some studies state that the internal control system increases the capital return rate of businesses and thus improves economic performance, and that the governance process along with high-quality financial reporting also improves and can provide competitive advantage to businesses. (Tamosiuniene and Savcuk, 2007).

Studies on the internal control system and financial performance have found that there is a relationship between internal control quality and financial performance (Goh and Li, 2011; Ashbaugh-Skaife 2008). Some studies state that the internal control system increases the capital return rate of businesses (Mihret et al., 2010; Aikins 2011) and thus improves economic performance, and that the governance process improves with high-quality financial reporting and it can also provide a competitive advantage to businesses (Tamosiuniene and Savcuk, 2007). There is an expected relationship between the number of reports provided by the internal control system and financial performance. A higher number of reports may assist in identifying risks more effectively, but excessive reporting may increase bureaucratic burden and distract managers' attention. In this context:

H₁: There is a significant relationship between the number of internal control reports and firm performance

Studies have also identified a significant relationship between the audit committee and company performance (Kamolsakulchai, 2015). The Audit Committee is established to contribute to the oversight and control functions of the Board of Directors. This committee consists of at least two members selected from among the Board of Directors members who do not have executive duties (www.kap.org.tr). The audit committee is defined as a controllable mechanism to ensure the appropriateness and consistency of accounting policies (Smii, 2016). The existence of an audit committee ensures the provision of relevant and reliable information in the business and increases transparency (Hermawan, 2011; Ilaboya,2012). The number of audit committee members is considered to be another factor affecting company performance. Various studies are showing that the size of the audit committee is an effective feature in strengthening the corporate performance of businesses (Saleem,2019; Dakhlalh et al.,2020). The abundance of members in the audit committee can enable the utilization of a wide range of experiences and provide objective evaluations with different perspectives.

H₂: There is a significant relationship between the number of audit committee members and firm performance.

The frequency of meetings of audit committee members in businesses, the regular occurrence of these meetings, and the independence of the committee positively affect business performance (Bansal and Sharma,2016; Hazaea et al., 2020; Aryan, 2015). Regular meetings held by the audit committee are among the factors that affect the efficiency and governance of the business (Salloum et al. 2015). The frequency of meetings held by the audit committee is related to the quality of financial statements as well as increased oversight (Chen, Firth, Gao and Rui, 2006). Frequent meetings will make it possible to allocate sufficient time to audit the financial reporting process (Beasley, Carcello, Hermanson, & Lapides, 2000).

H₃: There is a significant relationship between the number of audit committee meetings and firm performance.

H₄: There is a significant relationship between the number of audit committee reports and firm performance.

Previous studies indicate that the factor that affects auditors' ability to lead a quality audit is that the auditor has professional competence and experience (Brody, Golen, & Reckers, 1998). Qualified auditors enhance the reliability and accuracy of firms' financial reports, improve risk management practices, and promote the implementation of corporate governance principles. This will help increase the company's reputation and investor confidence. Audit committee members will provide high-quality reports when they have sufficient accounting experience (Kusnadi et al.,2016). Having knowledgeable members in the audit committee in finance and accounting areas will facilitate

better understanding of audit matters and risks, thereby easing the detection of significant errors (DeZoort and Salterio, 2001; Al-Matari, 2022). A positive relationship was determined between the presence of accounting professionals in the audit committee, the quality of the reports presented by the committee and the positive performance of the companies in the market (Ben amar, 2014; Aldamen et al., 2012). It was observed that internal auditors contribute more to financial statement audits in businesses with prior accounting and experience and a larger number of internal audit personnel (Mat Zain, Subramaniam and Goodwin-Stewart, 2006). The presence of internal management with higher education and experience will be beneficial to the business in terms of compliance with corporate strategies, effectiveness and efficiency (Hutchinson and Zaim, 2009).

H₅: There is a significant relationship between the proportion of postgraduate members in the audit committee and firm performance.

2.2. Financial Performance

One of the duties of management in business is to realize the strategic goals, plans and policies of the organization in the best way possible. This can be determined by measuring performance (Grady, 1991). The financial dimension of business performance is addressed by financial performance measurement. Financial performance measurements guide seeing the financial success of the business, determining its strengths, developing solutions to its weaknesses, and setting new goals (Ayan, 2016). Performance measurements are examined through financial analysis to determine creditworthiness in future investment decisions. Businesses that bring together the necessary resources, can finance these resources in the most effective way, and have the ability to provide a balanced fund with debt and equity capital are financially successful (Yıldız, 2019).

In measuring financial performance, data obtained from the income statement and balance sheet are compared. The obtained ratios are evaluated by comparing them with the past periods of the business or the ratios in the sector in which it operates (Akdoğan and Tenker, 2010).

There are many studies examining the relationship between the dependent variable of financial performance and various independent variables. Audit fees and firm performance (Moutinho Cerqueira & Brandão, 2012; Martinez & Jesus Moraes, 2014), corporate governance and firm performance (Brown & Caylor, 2004; Bhagat & Bolton, 2008; Agrawal & Knoeber, 2012; Dharmadasa, Gamage & Herath 2014; Nuryanah and Islam, 2011), audit committee independence and firm performance (Bukit and Iskandar, 2009; Abbott, Parker & Peters, 2002; Bouaziz and Triki, 2012; Nuryanah and Islam, 2011), audit committee meetings and firm performance (Al-Mamun, 2014; DeZoort v., 2002; Menon and Williams, 1994; Kyereboah-Coleman, 2008; Buchdadi et al., 2019), internal audit and firm performance (Al-Matari, Al-Swidi, and Fadzil, 2014; Alzeban, 2020; Hutchinson and Zain, 2008) are studies in the literature that measure audit-related firm performance.

In measuring the financial performance of companies, generally return on assets (ROA) (Enekwe, Nwoha, Udeh, 2020; Hutchinson and Zain, 2009), return on equity (ROE) (Bouaziz ve Tiriki, 2012; Önder and Kavak, 2019; Najjar, 2012; Eshitemi and Omwenga, 2017) and return on investment (ROI) (Krishnan and Moyer, 1997; Zeitun and Gang Tian, 2007) are used. Among with these ratios, other measurements used in determining financial performance are: Tobin Q (Fooladi and Shukor, 2012; Mousa et al., 2012; Zeitun and Gang Tian, 2007; Sami, Wang and Zhou, 2011) and Market value / Book value (PDD / DD) (Bansal and Sharma, 2016).

Understanding the relationship between a company's financial performance and internal controls is important in determining the factors to consider when preparing financial reports.

Based on the literature, this study determined firm performance as a dependent variable by using four measures: Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), Tobin's Q and market value to determine the effect of the internal control structure on financial performance. The number of internal control reports, number of audit committee members, number of audit committee meetings, number of audit committee reports and the rate of postgraduate education in the audit committee were used as dependent variables in the study.

2. DATA AND METHODOLOGY

2.1 Study Sample, Variability and Methodology

2.1.1. Sample and Variability of the Study

The study covers the 5 years between 2018 and 2022. Since the current values declared for the data in the study belong to 2022, 2022 was accepted as this current period. BIST 30, which is traded in Borsa Istanbul, was taken as a sample and analyzed. BIST-30 was accepted as a sample because it is the index that includes the 30 most traded companies in Borsa Istanbul. Since 9 companies did not offer public offerings in the relevant period, they were not included in the study. The companies included in the study are shown in the table below.

Table 1: Companies Included In The Study

Company Name	Code	Company Name	Code
Alarko Holding A.Ş	ALARK	Tav Havalimanları Holding A. Ş	TAVHL
Arçelik A. Ş	ARCLK	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A. Ş	TOASO
Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş	ASELS	Türkcell İletişim Hizmetleri A. Ş	TCELL
Bim Birleşik Mağazalar A. Ş	BIMAS	Tüpraş Türkiye Petrol Rafineleri A. Ş	TUPRS
Enka Sanayi ve İnşaat A. Ş	ENKAI	Sasa Polyester Sanayi A. Ş	SASA
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T. A. Ş	EREGL	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A. Ş	KRDMA
Ford Otomotiv Sanayi A. Ş	FROTO	Koç Holding A. Ş	KCHOL
Petkim Petrokimya Holding A. Ş	PETKM	Türk Hava Yolları A. O	THYAO
Türkiye Garanti Bankası A. Ş	TGB		
Türkiye İş Bankası A. Ş	TIB		
Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş	SISE		
Yapı ve Kredi Bankası A. Ş	YKBNK		

Within the scope of the study, TOBIN Q, ROE, ROA and PD/DD dependent variables were used to measure the financial performance of the internal control structures of BIST 30 companies. Independent variables were: number of auditor graduates, number of audit committee reports, number of audit committee meetings, number of internal control reports, number of audit committee members; the audit company is considered as the control variable. Since the fees for the independent audit company were declared only between 2020 and 2022, they were not included in the study. The formulas used to calculate the dependent variables are shown in Table 2.

Table 2: Formulas Used in Calculating Dependent and Independent Variables

	Variable Name	Formula	Source
The dependent variable	Return on Equity Ratio (ROE)	Net Profit/ Total Equity	Finnet
	Ratio of Market Value to Book Value (PD/DD)	Market Value/Book Value	
Independent Variable	Postgraduate Report	Ratio of Auditor Postgraduate	Activity reports of firms
	Internal Meetings	Number of Audit Reports	
	Audit	Number of Internal Control Reports	
		Number of Audit Committee Meetings	
Control Variable	Company	Number of Audit Committee Members	
		Audit Company	

2.1.2. Methodology of the Study

In the study, the Generalized Method of Moments (GMM), which is a dynamic panel estimation, was used to investigate the effect of companies' internal control structures on financial performance. The reason for using the GMM technique is that the number of companies (n) is longer than the time dimension (t) (Büyükoğlu, Buyuran ve Ekşi, 2022).

Since structural changes and financial developments in the economy occur in a dynamic process, it is necessary to make an analysis using dynamic methods (Nişancı, Karabıyık and Uçar,

2011:112). Dynamic models are called methods in which the lagged values of the dependent variable are included as independent variables (Dökmen, 2012:46). In dynamic panel data models, the effect of the same variable in the previous period is tested on the variable in the relevant period. Dynamic models are often

$$ROE_{it} = \gamma ROE_{i,t-1} + \beta x_{it} + \eta_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad ve \quad t = 1, \dots \quad (1)$$

$$PDDD_{it} = \gamma PDDD_{i,t-1} + \beta x_{it} + \eta_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad ve \quad t = 1, \dots \quad (2)$$

In the formula; η_i , unobservable individual effects; λ_t shows unobservable time-specific effects, and ε_{it} shows the effect of unobservable variables that vary between cross-sections and over time (Dökmen, 2012:46).

Since the relationship between the lagged value of the dependent variable and the error term will give deviant and inconsistent results, the problem is solved by adding a variable that explains the lagged value of the dependent variable to the model. To resolve these problems, the system GMM estimator method is used (Özevin, 2023:28).

Generalized Method of Moments (GMM) is one of the most widely used dynamic panel data models. The GMM model is developed by Arellano and Bond (1991) and is used when the unit dimension is larger than the time dimension. There are two basic assumptions on which the model is based. The first of these is the validity of the instrumental variables, and the other is the autocorrelation assumptions (Metek, 2021:1016). In this method, the estimation of the first difference of each equation is taken into account and instrumental variables are used to eliminate the specific effects of cross-sections. Although it shows normal results, the continuity of explanatory variables over time may be a weak tool for regression equations (Çetin and Yaver, 2014:136). In order to eliminate these problems, the system GMM technique was developed by Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998). In these methods, which were developed based on the first method, improvements were made in the weaknesses in the difference GMM estimator. For this reason, the difference is expressed as a stronger estimator than the GMM technique (Şit, Güngör et al., 2022:230).

3. FINDINGS

In this part of the study, the analysis results of the variables are included. Statistical values of the variables are as follows:

Table 3: Descriptive Statistics

Variable	Observation	Average	Std. deviation	Minimum	Maksimum
PDDD	105	2.455619	2.803036	0.33	17.56
ROE	105	18.62276	18.09102	-21.64	82.91
ROA	105	5.92981	6.617315	-8.84	48.5
Tobin	105	1.421333	0.6759581	0.78	4.07
Postgraduate	105	0.5539695	0.3501118	0	1
Audit	105	7.104762	6.366867	1	54
Internal	105	7.961905	10.26376	1	60
Meetings	105	20.6381	59.89961	0	453
Committee	105	2.2	0.4883252	1	3
Company	105	0.9238095	0.2665751	0	1

When the descriptive statistics are examined, it is seen that there is a lot of difference between the number of internal control reports of companies. This indicates that there is a significant difference between companies' internal control awareness. In addition, the fact that the audit company average is close to 1 indicates that most of the companies operating in the BIST-30 Index have their audits done by 5 large companies. The fact that firms have different capital compositions leads to differences in return on equity. There are also large differences in the number of meetings between firms. In addition, some companies are more sensitive in explaining their internal control reports, which increases the standard deviation.

Among the variables, especially the dependent variables, which show business performance, since they are close to each other, the correlation test results applied to determine the relationships between the variables are shown in Table 4.

Table 4: Correlation Matrix

	PDD D	RO E	RO A	Tobi n	Postgraduat e	Repor t	Meeting s	Interna l	Committe e	Compan y
PDDD	1.0000									
ROE	0.5380	1.0000								
ROA	0.3563	0.8454	1.0000							
Tobin	0.9363	0.5490	0.4541	1.0000						
Postgraduate	-0.0675	0.0302	0.1133	-0.0509	1.0000					
Report	-0.0490	0.0503	0.1126	0.0445	0.0039	1.0000				
Meetings	-0.1870	-	-	-0.1896	-0.3178	0.3657	1.0000			
		0.0793	0.1226							
Internal	-0.1532	-	-	-0.1428	-0.1983	0.3712	0.7419	1.0000		
		0.0964	0.1375							
Committee	-0.1857	-	-	-0.1861	0.1705	0.2777	0.1262	0.2014	1.0000	
		0.0726	0.1438							
Company	-0.0679	-	-	-0.1782	-0.1101	-0.3918	0.0235	0.0019	-0.2511	1.0000
		0.0628	0.1468							

When looking at the correlation values between variables, a high correlation between ROA and ROE, and between Tobin and PDDD indicates that only one of the dependent variables should be used. In other words, two different models were used in the study and ROE and PDDD were the independent variables of the study.

In addition, while there is an isotropic relationship between the graduate rate in the audit board and company profitability, there is an inverse relationship with market value. While there is an inverse relationship between the number of audit reports and PDDD, there is an equal relationship with ROA, ROE, Tobin and Graduate variables. There is an inverse relationship between the number of Audit Committee Meetings and PDDD, ROE, ROA, Tobin, Graduate and an equal relationship with the number of Audit Committee reports. There is an inverse relationship between the number of internal control reports and PDDD, ROE, ROA, Tobin, Graduate variables, and a direct relationship with the number of Audit committee reports and the number of Audit committee meetings. There is a negative relationship between the number of audit committee members and PDDD, ROE, ROA, Tobin; There is a co-directional relationship with the variables: Graduate Degree, Number of Audit Committee Reports, Number of Audit Committee Meetings, Number of Internal Control Reports. There is a negative relationship between the audit company and the PDDD, ROE, ROA, Tobin, Graduate, Number of Audit committee reports and Audit committee variables; There is a co-directional relationship with the variables number of audit committee meetings and number of internal control reports.

Table 5: GMM Test Results

	Difference GMM				System GMM			
	Model-1		Model-2		Model-1		Model-2	
	Coef	Prob	Coef	Prob	Coef	Prob	Coef	Prob
ROE (-1)	0.7853087	0.012			0.671247	0.001		
PDDD (-1)			1.127605	0.000			1.409198	0.000
Postgraduate	18.61144	0.076 *	1.659551	0.056 *	5.865123	0.539	1.861159	0.035 **
Report	1.482315	0.097 *	0.097086	0.158	2.443387	0.005 ***	0.142348	0.053 *
Meetings	-0.2540026	0.848	-0.075983	0.465	-1.968177	0.105	-0.1385953	0.144
Internal	-0.0117477	0.859	-0.0001395	0.979	-0.0431591	0.509	-0.0000731	0.990
Committee	6.241962	0.407	-0.1684198	0.797	8.424206	0.263	-0.7331467	0.253
Company	-0.0221055	0.903	-1.508683	0.307	0.1755529	0.184	-0.152459	0.909
cons	-2.985525	0.870	-0.5752274	0.696	-5.055055	0.776	.1335053	0.929
Wald	14.32 (0.0262)		28.68 (0.0001)		27.72 (0.0001)		248.90 (0.0000)	

Sargan	13.92372 (0.0503)	10.07333 (0.1216)	11.80414 (0.1602)	8.247448 (0.4067)
AR1	0.2180	0.9799	0.4066	0.0557
AR2	0.1901	0.8241	0.2739	0.4606

***, **, * denotes significance levels of 1%, 5% and 10% respectively.

Looking at the difference GMM test results; In Model-1, where return on equity is the dependent variable, the graduate ratio of the number of members on the audit board and the number of audit reports are effective on ROE at a 10% level of significance. In Model-2, where the ratio of market value to book value is the dependent variable, only the graduate ratio has an impact on ROE. It appears to be effective at the 10% significance level.

System GMM technique was also used to consolidate the Difference GMM results. Looking at the System GMM test results, in Model-1 where return on equity is the dependent variable, the number of audit reports has a strong effect on ROE at the 1% significance level; In Model-2, where the ratio of market value to book value is the dependent variable, it is seen that the graduate rate has a 5% significance level and the number of audit reports has a 10% significance level on PDDD.

GMM test does not take into account the problem of cross-sectional dependence and heteroscedasticity. In order to consolidate and consolidate these results, first of all, cross-sectional dependence and heteroskedasticity problems will be investigated in the models. In case of these problems, tests that are resistant to these problems will be used to reinforce the GMM test.

Table 6: Diagnosis Of The Estimated Models

	Model-1	Model-2
Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity	20.11 (0.0000)	3.61 (0.0576)
Wooldridge test for autocorrelation in panel data	17.066 (0.0005)	9.330 (0.0063)
Pesaran's test of cross sectional independence	10.849 (0.0000)	4.392 (0.0000)

When both the Breusch-Pagan / Cook-Weisberg heteroskedasticity test, Wooldridge autocorrelation test and Pesaran's cross-section dependence test are examined, the hypotheses that these problems do not exist are rejected because the probability value in both models is lower than 5%. In other words, both models have cross-sectional dependence, heteroskedasticity and autocorrelation problems. In case these problems existed, regression coefficients were estimated with the Driscoll-Kraay method, which produces robust standard errors (Şanlı and Konukman, 2021).

Table 7: Driscoll-Kraay Regression Coefficients with Robust Standard Errors

	Model-1 (Dependent Variable: ROE)			Model-2 (Independent Variable: PDDD)		
	Coef	Drisc/Kraay Std. Dev.	Prob	Coef	Drisc/Kraay Std. Dev.	Prob
Postgraduate	0.6174249	1.606581	0.720	-0.9377257	0.1913381	0.008 ***
Report	0.2984291	0.1891692	0.190	0.015804	0.0276723	0.598
Meetings	-0.0643492	0.0793675	0.463	-0.0597363	0.0083876	0.002 ***
Internal	-0.0263542	0.0195951	0.250	0.0003845	0.0012171	0.768
Committee	-3.420027	1.289403	0.057 *	-1.012227	0.4667781	0.096 *
Company	-2.881239	2.953401	0.385	-1.113154	0.4536023	0.070 *
cons	27.40248	2.019423	0.000	6.585728	0.8110407	0.001
F Test	91.41 (0.0003)			62.71 (0.0007)		
Obs	105			105		

*** and * denotes significance levels of 1% and 10% respectively.

When the Driscoll-Kraay Robust estimator results are examined; in fact, it appears that the results are partially similar to the GMM results. In other words, it is seen that the graduate rate is effective on the dependent variable in both models in both methods. In Model-1, where ROE is the dependent variable, it is seen that only the number of audit committee members has an impact on ROE at a 10% significance level. However, this relationship is in the opposite direction. In other words, the increase in the number of audit committee members in companies negatively affects the companies' return on equity capital.

In Model-2, where PDDD is the dependent variable, it is seen that the number of graduate and audit committee meetings has a strong effect on PDDD at a 1% significance level, while the number of audit committee members and the company performing the audit have a 10% significance level effect on PDDD. As the proportion of graduates in the audit board increases, this negatively affects the company value. The increase in the number of audit committee meetings, the number of audit committee members and the fact that the audit company is a large company also negatively affects the company value. The results obtained from the study are partially parallel to the studies of Al-Mamun, 2014; DeZoort et al., 2002; Menon and Williams, 1994; Kyereboah-Coleman, 2008; Al-Matari, Al-Swidi, and Fadzil, 2014; Hutchinson and Zain, 2008. In fact, since many variables were used for internal control in the study, they are partially and excessively related to the studies.

4. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

In fact, businesses have a good control mechanism ensures that financial markets are more resistant to competition. Control will be important not only in production and quality control units, but also in administrative units, especially in the accounting unit. Preventing any negative situation arising from external control will be achieved by conducting internal control beforehand, and even with an effective internal control mechanism.

In this study, the effect of the internal control structures of the companies included in the BIST-30 Index on their financial performance was investigated. However, 9 companies were excluded as they did not have data for the period of the study, 2018-2022, and they were offered to the public after 2018. As dependent variables, Return On Equity was used for profitability to represent financial performance, and Market Value/Book Value was used for firm value. Independent variables are: the graduate rate of Auditors, Number of Internal Control Reports, Number of Audit Committee meetings, Number of Audit Committee Members and whether the audit company is one of the 5 largest audit companies or not. As a method, GMM, one of the dynamic panel data analysis techniques, was used. The Driscoll-Kraay Robust Regression with Standard Errors method was used to consolidate the obtained results.

According to the difference GMM results; it is stated that in Model-1, the graduate ratio of the number of members on the audit board and the number of audit reports have an effect on ROE at a 10% significance level, and in Model-2, only the graduate ratio has an effect on PDDD at a 10% significance level. According to the system results, in Model-1, the number of audit reports has a strong effect on ROE at the 1% significance level; In Model-2, it was revealed that the graduate rate had a 5% significance level and the number of audit reports had a 10% significance level on PDDD at a 10% significance level.

To consolidate the GMM results, the Driscoll-Kraay Robust estimator test was applied. In Model-1, only the number of audit committee members has an impact on ROE at a 10% significance level, in Model-2, the number of graduate and audit committee meetings has a strong effect on PDDD at a 1% significance level, and the number of audit committee members and the auditing company. It is seen that it has an effect on PDDD at the 10% significance level.

According to these results, it may be important for companies that want to increase return on equity and market capitalization to increase the number of graduates on the audit committee and the number of audit reports. Particularly, postgraduate education in the accounting-finance department will crown the accounting-finance training received during the undergraduate period and will enable them to become more expert and qualified in the field of internal control. In addition, preparing more audit reports in a current period may increase company transparency and help them demonstrate better financial performance. As a result of the Driscoll-Kraay Robust estimator, increasing the number of audit committee members reduces the return on equity of companies. This can be explained by the fact that the increase in the number of members may create different opinions and cause possible disagreements.

The results obtained have been analyzed in the literature by Goh and Li, 2011; Ashbaugh-Skaife 2008, Mihret et al. 2010; and give parallel and similar results to Aikins 2011. A limitation of

the study is that it is only applied to the BIST-30 Index. The study may be improved especially by comparing countries and applying different techniques.

Yazar Katkı Beyanı: *Tüm yazarların katkı oranı eşittir.*

Çıkar Beyanı: *Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.*

Author Contributions Statement: *The contribution rate of all authors is equal.*

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest among the authors.*

Etik Beyan: *Bu alışmada ‘‘Etik Kurul’’ izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.*

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the ‘‘Ethics Committee’’ was used.*

REFERENCES

- Abbott, L. J., Parker, S., & Peters, G. F. (2002). Audit committee characteristics and financial misstatement: A study of the efficacy of certain blue ribbon committee recommendations. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.319125>.
- Agrawal, A., & Knoeber, C. R. (2012). *Corporate governance and firm performance*. Oxford Handbook In Managerial Economics, Christopher R. Thomas, William F. Shughart II, eds., Oxford University Press, 2012. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2024764>.
- Aikins, S.K. (2011). An examination of government internal audits’ role in improving financial performance. *Public Finance and Management*, 11(4), 306-337, <https://doi.org/10.1177/1523972111011004>.
- Akdoğan N. & Tenker N., (2010). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Aldamen, H., Duncan, K., Kelly, S., McNamara, R., & Nagel, S. (2012). Audit committee characteristics and firm performance during the global financial Crisis. *Acc. Finance*, 52(4), 971-1000, <https://doi.org/10.1111/j.1467-629X.2011.00447.x>.
- Al-Mamun, A., Yasser, Q. R., Rahman, M. A., Wickramasinghe, A., & Nathan, T. M. (2014). Relationship between audit committee characteristics, external auditors and economic value added (EVA) of public listed firms in Malaysia. *Corporate Ownership & Control*, 12(1), 899-910. <https://doi.org/10.22495/cocv12i1c9p12>.
- Al-Matari, E. M., Al-Swidi, A. K., & Fadzil, F. H. B. (2014). The effect of the internal audit and firm performance: A proposed research framework. *International Review of Management and Marketing*, 4(1), 34-41. <https://dergipark.org.tr/en/pub/irmm/issue/32079/355041>.
- Alzeban, A. (2020). The relationship between the audit committee, internal audit and firm performance. *Journal of Applied Accounting Research*, 21(3), 437-454. <https://doi.org/10.1108/JAAR-03-2019-0054>.
- Hermawan, A.A. (2011). The influence of effective board of commissioners and audit committee on the informativeness of earnings: Evidence from Indonesian listed firms. *Asia Pacific Journal of Accounting and Finance*, 2(1), 1 – 38. http://accounting.feb.ui.ac.id/apjaf/pub/pub3/3.%20paper%201_ancella.pdf
- Aryan, L. A (2015). The relationship between audit committee characteristics, audit firm quality and companies’ profitability. *Asian Journal of Finance and Accounting*, 7(2), 216 – 226. <http://dx.doi.org/10.5296/ajfa.v7i2.8530>.
- Ashbaugh-Skaife, H., Collins, D. W., Kinney, W. R., & LaFond, R. (2008). The effect of SOX internal control deficiencies and their remediation on accrual quality. *The Accounting Review*, 83, 217–250. <https://doi.org/10.2308/accr.2008.83.1.217>.
- Bansal, N., & Sharma, A. K. (2016). Audit committee, corporate governance and firm performance: Empirical evidence from India. *International Journal of Economics and Finance*, 8(3), 103-116. <https://doi.org/10.5539/ijef.v8n3p103>.

- Beasley, M., Carcello, J., Hermanson, D., & Lapedes, P. (2000). Fraudulent financial reporting: Consideration of industry traits and corporate governance mechanisms. *Acc. Horizons*, 14(4), 441-454.
- Ben Amar, A. (2014). The effect of audit committee financial experts on earnings Management. *International Journal Management Finance Acc.* 6(2), 156-166. <https://doi.org/10.2308/acch.2000.14.4.441>.
- Bhagat, S., & Bolton, B. (2008). Corporate governance and firm performance. *Journal of Corporate Finance*, 14(3), 257-273. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2008.03.006>.
- Bishop, W.G., Hermanson, D.R., Lapedes, P.D., & Rittenberg, L.E., (2000). The year of the audit committee. *Internal Auditor*, 57(2), 4651. <https://link.gale.com/apps/doc/A63181184/AONE?u=anon~adbc8aa8&sid=googleScholar&xid=4eb71a9b>.
- Bouaziz, Z., & Triki, M. (2012). The impact of the presence of audit committees on the financial performance of Tunisian companies. *International Journal of Management & Business Studies*, 2(4), 57-64. <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/42175/>
- Brody, R.G., Golen, S.P., & Reckers, P.M. (1998). An empirical investigation of the interface between internal and external auditors. *Accounting and Business Research*, 28(3), 160-172. <https://doi.org/10.1080/00014788.1998.9728907>.
- Brown, L., & Caylor, M. (2004). Corporate Governance and Firm Performance. Available at SSRN 586423. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=586423>. or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.586423>.
- Buchdadi, A. D., Ulupui, I. G. K. A., Dalimunthe, S., Pamungkas, B. G., & Fauziyyah, Y. (2019). Board of director meeting and firm performance. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 23(2), 1-7. <https://www.abacademies.org/articles/board-of-director-meeting-and-firm-performance-8129.html>
- Bukit, R. B., & Iskandar, T. M. (2009). Surplus free cash flow, earnings management and audit committee. *International Journal of Economics and Management*, 3(1), 204-223. http://www.ijem.upm.edu.my/vol3_no1.htm
- Büyükoğlu, B., Buyuran, B. ve Ekşi, İ.H. (2022). Ekonomik Özgürlük ve Borçlanma Faiz Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(3), 2667-2682.
- Carcello, J.V., Hermanson, D. R., & Raghunandan, K. (2005). Factors associated with U.S. Public Companies. *Investment in Internal Auditing, Accounting Horizons*, 19(2), 69–84. <https://doi.org/10.2308/acch.2005.19.2.69>.
- Chen, G., Firth, M., Gao, D. N. & Rui, O. M. (2006). Ownership structure corporate governance and fraud: evidence from China. *Journal of Corporate Finance*, 12, 424– 448. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2005.09.002>.
- Cohen, A., & Sayag, G. (2010). The effectiveness of internal auditing: An empirical examination of its determinants in Israel organizations. *Australian Accounting Review*, 20(3), 296-307. <https://doi.org/10.1111/j.1835-2561.2010.00092.x>.
- Çelik, İ., & Ayan, S. (2017). Veri zarflama analizi ile imalat sanayi sektörünün finansal performans etkinliğinin ölçülmesi: Borsa İstanbul'da bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 56-74. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.285998>.
- Çetin, M., & Şeker, F. (2014). Ticari açıklık ve finansal gelişmenin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi: OECD Ülkeleri üzerine dinamik panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1), 125-147. <https://doi.org/10.16951/iibd.38447>.

- Dakhlallah, M. M., Rashid, N., Abdullah, W. A. W., & Al Shehab, H. J. (2020). Audit committee and Tobin's Q as a measure of firm performance among Jordanian companies. *Journal Adv Res. Dyn. and Control Syst.*, 12(1), 28-41. DOI: 10.5373/JARDCS/V12I1/20201005.
- Dellai, H., & Omri, M. A. B. (2016). Factors affecting the internal audit effectiveness in Tunisian organizations. *Research Journal of Finance and Accounting*, 7(16), 208-221. <https://iiste.org/Journals/index.php/RJFA/article/view/32759/33651>.
- DeZoort, F., Hermanson, D., Archambeault, D., & Reed, S. (2002). Audit committees effectiveness: A synthesis of the empirical audit committee literature. *Journal of Accounting Literature*, 21, 38-75. https://ecommons.udayton.edu/acc_fac_pub/64.
- Dharmadasa, P., Gamage, P., & Herath, S. K. (2014). Corporate Governance, Board Characteristics and Firm Performance: Evidence from Sri Lanka. *South Asian Journal of Management*, 21(1), 7. <http://dx.doi.org/10.15640/jfbm.v3n1a16>.
- Dökmen, G. (2012). Yolsuzlukların vergi gelirleri üzerindeki etkisi: Dinamik panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 41-51. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66666/1043025>.
- Döner, Ö. (2009). *Uluslararası iç denetim standartlarına göre bankalarda denetim ve Türkiye uygulamaları*. (Yayın No: 240877)Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Tez Erişim Linki: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Enekwe, C., Nwoha, C., & Udeh, S. N. (2020). Effect of audit quality on financial performance of listed manufacturing firms in Nigeria (2006-2016). *Advance Journal of Management, Accounting and Finance*, 5(1), 1-12. www.iaspub.org.uk/AJMAF/.
- Eshitemi, P. B., & Omwenga, J. (2017). Effect of audit quality on the financial performance of listed parastatals in Nairobi Securities Exchange. *Social Science and Humanities Journal*, 2, 144-157, doi: 10.1234.67/sshj.1015.
- Fooladi, F., & Shukor, Z. A. (2012). Board of directors, audit quality and firm performance: Evidence from Malaysia. In *National Research & Innovation Conference for Graduate Students in Social Sciences*, 87-96. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2259523>.
- Goh, B. W., & Li, D. (2011). Internal controls and conditional conservatism. *The Accounting Review*, 86, 975-1005. <https://doi.org/10.2308/accr.00000041>.
- Grady, M.W. (1991). Performance measurement: implementing strategy. *Journal Of Management Accounting*, 72(12), 49-53.
- Gros, M., Koch, S., & Wallek, C. (2016). Internal audit function quality and financial reporting: Results of a survey on German listed companies. *Journal of Management and Governance*, 21, 291- 329. doi: 10.1007/s10997016-9342-8 <https://doi.org/10.1007/s10997-016-9342-8>.
- Hazaea, S. A., Zhu, J., Alsharabi, N., Khatib, S. F. A., & Yueying, L. (2020). On the effectiveness of audit committee characteristics in commercial banks: Evidence from Yemen. *Journal of Critical Reviews*, 7(18), 2096-2115. DOI: 10.31838/jcr.07.18.263.
- Hutchinson, M., & Zain, M. (2009). Internal audit quality, audit committee independence, growth opportunities and firm performance. *Corporate Ownership & Control*, 7(2), 50-65. <http://eprints.qut.edu.au/>.
- Ilaboya Ofuan James, Ohiokha Friday Izien. (2014). Audit Firm Characteristics and Audit Quality in Nigeria. *International Journal of Business and Economics Research*, 3(5), 187-195. <https://doi.org/10.11648/j.ijber.20140305.14>.
- Kamolsakulchai, M. (2015). The impact of the audit committee effectiveness and audit quality on financial reporting quality of listed company in Stocks Exchange of Thailand. *Review of*

- Integrative Business and Economics Research*, 4(2), 328 – 340.
<http://repository.rmutr.ac.th/123456789/1393>.
- Kaval, H. (2008). *Muhasebe Denetimi*. 3.Baskı Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kaya, E. B. (2009). *İç Denetim*. <http://www.denetimevreni.gen.tr>
- Krishnan, V. S., & Moyer, R. C. (1997). Performance, capital structure and home country: An analysis of Asian corporations. *Global Finance Journal*, 8(1), 129-143. [https://doi.org/10.1016/S1044-0283\(97\)90010-7](https://doi.org/10.1016/S1044-0283(97)90010-7).
- Kusnadi, Y., Leong, K. S., Suwardy, T., & Wang, J. (2016). Audit committees and financial reporting quality in Singapore. *Journal Business Ethics*, 139(1), 197-214. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2679-0>.
- Kyereboah-Coleman, A. (2008). Corporate governance and firm performance in Africa: A dynamic panel data analysis. *Studies in Economics and Econometrics*, 32(2), 1-24. <https://doi.org/10.1080/10800379.2008.12106447>.
- Martinez, A. L., & De Jesus Moraes, A. (2014). Association between independent auditor fees and firm value: A Study of Brazilian public companies. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 10(4), 442-450. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:166685041>.
- Mat Zain, M.N., Subramaniam, N. & Goodwin-Stewart, J. (2006). Internal auditors' assessment of their contribution to financial statement audits: The relation with audit committee and internal audit characteristics, *International Journal of Auditing*, 10(1),1-18. <https://doi.org/10.1111/j.1099-1123.2006.00306.x>.
- Menon, K., & Williams, J. D. (1994). The use of audit committees for monitoring. *Journal of Accounting and Public Policy*, 13(2), 121-139. [http://dx.doi.org/10.1016/0278-4254\(94\)90016-7](http://dx.doi.org/10.1016/0278-4254(94)90016-7).
- Metem, E. (2021). Ekonomik küreselleşme ve işgücü özgürlüğü kapsamında genç işsizliği: Dinamik panel veri analizi. *BMÜ Araştırma Makalesi*, 9(3), 1012-1020. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i3.1868>.
- Mihret, D. G., James, K., & Mula, J. M. (2010). Antecedents and organizational performance implications of internal audit effectiveness: Some propositions and research agenda. *Pacific Accounting Review*, 22(3), 224-252. <https://doi.org/10.1108/01140581011091684>.
- Mihret, D.G., & Woldeyohannis, G.Z. (2008). Value-added role of internal audit: An Ethiopian case study. *Managerial Auditing Journal*, 23(6), 567-595. <https://doi.org/10.1108/02686900810882110>.
- Mousa, G. A., Desoky, A. M., & Sanusi, Z. M. (2012). The Association between internal governance mechanisms and corporate value: A evidence from Bahrain. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 8(1), 67-91. https://ejournal.usm.my/aamjaf/article/view/aamjaf_vol8-suppl-2012_4.
- Moutinho, V., Cerqueira, A., & Brandao, E. (2012). Audit fees and firm performance. Available at SSRN 2180020. Moutinho, Vânia and Cerqueira, António and Brandão, Elísio Fernando Moreira, Audit Fees and Firm Performance (November 23, 2012). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2180020> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2180020>.
- Najjar, N. (2012). The impact of corporate governance on the insurance firm's performance in Bahrain. *International Journal of Learning and Development*, 2(2), 1-17. <http://dx.doi.org/10.5296/ijld.v2i2.1412>.
- Nişancı, M., Karabıyık, İ. & Uçar, M. (2011). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme statik ve dinamik panel veri analizi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 107-118. <https://dergipark.org.tr/pub/susead/issue/28413/302349>.

- Nuryanah, S., & Islam, S. (2011). Corporate governance and performance: Evidence from an emerging market. *Malaysian Accounting Review*, 10(1), 17-42. <https://vuir.vu.edu.au/id/eprint/9449>.
- Octavia, E. (2013). The effects of implementation on internal audit and good corporate governance in corporate performance. *Journal Of Global Business And Economics*, 6(1), 77-87. <http://repository.widyatama.ac.id/handle/123456789/3188>.
- Önder, ř. & Kavak, N. N. (2019). Sigorta şirketlerinde kurumsal yönetim ve finansal performans arasındaki ilişki. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 170-183. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/832899>.
- Özevin, O. (2023). Kurumsal yönetim değişkenliklerinin ingiltere firmalarının nakit tutma oranına etkisi: GMM dinamik panel veri analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (100), 19-38. <https://doi.org/10.25095/mufad.1315633>.
- Roth, J. (2003). How do internal auditors add value? Characteristics common to top-rated audit shops help to shed light on the nebulous concept of adding value. *Internal Auditor*, 60(1), 33-38. <http://suhaskrit.com/pdf/How-Do-Internal-Auditors-Add-Value.pdf>.
- Saleem, K. S. A. (2019). The impact of audit committee characteristics on the creative accounting practices reduction in Jordanian commercial banks. *Mod. Appl. Sci.*, 13(6), 113-123. <https://doi.org/10.5539/mas.v13n6p113>.
- Salloum, L., Salloum, C., Jarrar, H., Sassine, M., Gebrayel, E., & Chaanine, N. (2015). Corporate governance and audit committee. *International Journal of Managerial and Financial Accounting*, 7(3-4), 198-216. <https://doi.org/10.1504/IJMFA.2015.074900>.
- Sami, H., Wang, J., & Zhou, H. (2011). Corporate governance and operating performance of Chinese listed firms. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 20(2), 106-114. <https://doi.org/10.1016/j.intaccudtax.2011.06.005>.
- Sayyar, H., Basiruddin, R., Rasid, S. Z., & Elhabib, M. A. (2015). The impact of audit quality on firm performance: Evidence from Malaysia. *Journal of Advanced Review on Scientific Research*, 10(1), 1-19. https://www.akademiabaru.com/doc/ARSRV10_N1_P1_19.pdf.
- Smii, T. (2016). The impact of the audit quality on that of the accounting profit: The case of companies listed on the TSE. *International Journal of Managing Value and Supply Chains (IJMVSC)*, 7(1), 39 – 54. DOI: 10.5121/ijmvsc.2016.7104.
- Soltani, B. (2014). The anatomy of corporate fraud: A comparative analysis of high profile American and European corporate scandals. *Journal of Business Ethics*, 120(2), 251- 274. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1660-z>.
- şanlı, D., & Konukman, A. (2021). Yüksek teknoloji ürün ihracatının gelir üzerine etkisi: Translog üretim fonksiyonuna dair bulgular. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(2), 457-498. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-974011>.
- şit, A., Güngör, H.Y. & Armutlu, M. R. (2022). Finansal sağlımlığın maden firmalarının finansal performansları üzerine etkisi: Türkiye ve BRICS Ülkeleri üzerine uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 217-243. <https://doi.org/10.33399/biibfad.897280>.
- Tamosiuniene, R., & Savcuk, O. (2007). Internal audit subordination principles for Lithuanian companies. *Engineering Economics*, 5(55), 37-43. <https://www.lituanistika.lt/content/18362>
- TSPB (2023). Türkiye Sermaye Piyasaları. https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2023/10/Turkish_Capital_Markets-202310-TR.pdf.
- Yıldız, B. (2019). *Sağlık şirketlerinde finansal performans*. Hiperyayın, İstanbul.

Zeitun, R., & Tian, G. (2007). Does ownership affect a firm's performance and default risk in Jordan? Corporate governance. *The International Journal of Business in Society*, 7(1), 66-82. <https://doi.org/10.1108/14720700710727122>.

Kalkınma İktisadı Ekseninde Yoksulluk Riski ve Savunma Harcamaları İlişkisi: Türkiye ve Seçili OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi

Relationship between Poverty Risk and Defense Expenditures in the Context of Development Economics: Panel Data Analysis for Turkey and Selected OECD Countries

Banu HAS¹, Sinan ÇINAR²

Öz

Amaç: Ülkeler dış tehditlere karşı caydırıcı politikalar izlemek ve ulusal egemenliği sürdürmek amacıyla savunma harcamalarına önem vermektedir. Bu yüzden, savunma sektörü talep yaratıcı bir alan olması sebebiyle kapitalist sistemin vazgeçilmez bir kar odağı haline gelmiştir. Böylece, savunma harcamalarının artırılması için nitelikli beşeri sermaye oluşumunu destekleyen eğitim ve sağlık gibi alanlara aktarılacak kaynakların bir kısmından ödün verilmektedir. Bu sorunun kalkınma iktisadı ekseninde negatif dışsallıklara neden olarak yoksulluk riskini tetiklediği varsayılmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 19 OECD ülkesi bazında yoksulluk ve savunma harcamaları arasında bir ilişki olup olmadığını incelemektir.

Tasarım/ Yöntem: Çalışmada herhangi bir sahte regresyon oluşma ihtimaline karşın Levin, Lin ve Chu (2002), ADF Fisher (Maddala ve Wu, 1999) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testi uygulamaları yapılmıştır. Diğer taraftan, veri setinde zaman boyutunun kısa olması ve değişkenlerin de düzey değerlerde durağan çıkması nedeniyle sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli aracılığıyla tahminlemeler yapılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Çalışmada, yoksulluk riski bağımlı değişken, savunma harcamaları ve kamu eğitim harcamaları ise bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Sonuçlar, kamu eğitim harcamalarının yoksulluk riskini azalttığını; savunma harcamalarının ise yoksulluk riskini artırdığını ortaya koymuştur.

Sınırlılıklar: Çalışmanın 2006-2021 yıllarını kapsayan bir çalışma olması yoksulluk riskini üzerinde iki değişkenin etkisinin ölçülmesi modelin sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/ Değer: Çalışma, yoksulluk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi bir ekonometrik model aracılığıyla OECD ülkeleri kapsamında incelemesi yönünden literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk Riski, Savunma Harcamaları, Panel Veri Analizi

Abstract

Purpose: Countries prioritize defense expenditures to pursue deterrent policies against external threats and maintain national sovereignty. Therefore, the defense sector has become an indispensable profit center within the capitalist system due to its role in generating demand. Consequently, resources that could support the formation of qualified human capital through sectors such as education and health are partially diverted to increase defense spending. It is assumed that this issue triggers poverty risk through negative externalities within the framework of development economics. The aim of this study is to examine whether there is a relationship between poverty and defense expenditures across 19 OECD countries, including Turkey.

Design/ Methodology: To avoid the possibility of spurious regression, panel unit root tests were conducted using Levin, Lin, and Chu (2002), ADF Fisher (Maddala and Wu, 1999), and Im, Pesaran, and Shin (2003) methodologies. Additionally, due to the short time dimension and stationary nature of variables in level terms, estimations were performed using fixed effects and random effects models.

Findings: In this study, poverty risk is the dependent variable, while defense expenditures and public education expenditures are treated as independent variables. The results indicate that public education expenditures reduce poverty risk, whereas defense expenditures increase poverty risk.

Limitations: The study's limitations include its focus on the years 2006-2021 and the model's constraints in measuring the impact of two variables on poverty risk.

Originality/ Value: This study contributes to the literature by examining the relationship between poverty and defense expenditures among OECD countries using an econometric model.

Keywords: Poverty Risk, Defense Expenditures, Panel Data Analysis

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, banu.has@okan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7693-8490

² Doktorant., Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, sinancinar110@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2756-5875

1.GİRİŞ

Savunma harcamaları, ülkelerin bütünlüğünün korunması, iç ve dış tehditlere yönelik olası durumlara karşı önlemler alınması ve sürdürülebilir güvenlik alanının oluşturulması kapsamında yapılan giderlerdir. Sezgin (2003) çalışmasında, bir kamu harcaması alt dalı olan savunma harcamalarını 4 grupta incelemektedir. Bu sınıflama ise çalışmada, silah ve diğer savaş teknolojisi ekipman giderleri, askeri personel giderleri, altyapı harcamaları ve diğer destekleyici giderler şeklinde ele alınmıştır. Ball (1983)'e göre, savunma harcamaları, kamu harcamalarının bir alt dalıdır ve kamu harcamaları içinde yüksek bir yüzdelik dilimi kapsamaktadır. Savunma harcamalarına optimal olmayan seviyelerde yapılan kaynak aktarımı ise, beşeri sermayenin niteliğini artırabilecek sosyal harcamalarda ödünlemeye neden olmaktadır.

Savunma harcamalarına kalkınmadan ödün verme pahasına kaynak ayrılmasının sebeplerinin başında bu alanda devlet talebinin garanti olarak görülmesidir. Burada ayrıca, çıkar gruplarının karlarını artırma amaçlı güvensizlik algısı yaratmaları gibi pek çok manipülasyonun etkisi de bulunmaktadır. Çünkü, sosyal refahı artıracak ve sürdürülebilir kalkınmaya destek olacak kamu harcamaları bu gruplar için bir artı değer yaratmaz ve kar marjları düşme eğilimine girer. Bu yüzden, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık alanında ödümler verilerek savunma sanayisi için yüksek bütçeler ayrılması yüksek bir sosyal maliyeti de beraberinde getirmektedir. Ekonomik gerileme dönemlerinde teknolojik yayılma ve talep yaratma özellikleri bulunan savunma harcamalarını artırma yönelimi, görünürde bir ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir. Bu durum, sürdürülebilir kalkınma ve düşük gelirli bireylerin refahını artırma amacıyla tahsis edilecek yatırımlar yönünden bazı negatif dışsallıklar meydana getirecektir. Özellikle de Soğuk Savaş dönemi sonrası devletler savaş teknolojisi alanında yatırımlarını artırma eğiliminde olmuşlardır. Ülkelerin güvenliğini tehlikeye atabilecek bazı tehditlerin etkisi azaltılsa bile, devletler genellikle daha güçlü ordulara ve savunma sanayinde yüksek teknolojik imkanlara sahip olmayı bir statü göstergesi olarak kabul etmektedir (Elveren, 2021:27-55).

Savunma sanayinde teknolojinin gelişimi, ülkelerin en güncel teknolojiye sahip olma isteğini ve bununla birlikte güvenlik ihtiyacının artmasını da beraberinde getirecektir. Bu durumda, “güvenlik ihtiyacı sarmalı” oluşacak ve bir döngünün içine girilecektir. Elveren (2021) ise bu durumu, “*Kapitalizm savaşlara, savaşlar düşmanlara ve düşmanlar (hep daha üstün) silahlara ihtiyaç duyar.*” şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla, rakip ülkelerle savaş teknolojisi alanında rekabet etme isteği savunma için kaynak artırımını da beraberinde getirecektir. Böylece, sosyal faydayı artıracak bölgesel ve ulusal kalkınma projeleri, eğitim, sağlık ve yoksul bireylerin topluma entegrasyonunu kolaylaştıracak kaynaklar kapsamında bir ödünleme ortaya çıkacaktır. Bunun yanında, bireysel fayda sosyal faydanın önüne geçecek ve toplum refahı olumsuz etkilenecektir. Çünkü, burada toplumun değil, kapitalist sistemde çıkar gruplarının lehine bir durum söz konusudur. Dolayısıyla, savunma harcamalarının optimal düzeyde belirlenmesi gerekliliği arka plana itilmektedir. Halbuki, savunma için yapılan harcamaların optimal düzeyde belirlenmesi kalkınma ekseninde büyük önem taşımaktadır. Bu durumda, ilgili ülkelerde savunmaya önem verilmediği düşüncesiyle bir güvensizlik algısı oluşmayacaktır. Mevcut koşullarda güvenlik ihtiyacının gerektirdiği miktarı aşmayan savunma harcamaları ise, kalkınma ve gelişmeye yönelik üretilen projelere kaynak aktarımının önüne geçmeyecek, aynı zamanda nitelikli beşeri sermayeye ayrılması gereken kaynaklar üzerinde de minimum bir negatif dışsallık oluşacaktır (Bekmez ve Destek, 2015:94).

Yoksulluk kavramı, bireylerin temel ihtiyaçlarını kısmen ya da tamamen karşılayamama durumunu ifade etmektedir. Günümüzde küresel bir sorun haline gelmiş olan yoksulluk, bireylerin yaşam standartlarını ciddi şekilde tehdit etmekte ve toplumsal refahı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, sosyal devlet anlayışı çerçevesinde, hükümetler yoksullukla mücadele etmek amacıyla çeşitli politikalar geliştirmekte ve uygulamaya koymaktadır. Söz konusu politikalar, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve toplumda daha adil bir gelir dağılımı sağlanması amacıyla tasarlanmaktadır (Çınar ve Has, 2022: 137). Yoksulluk, dünya genelinde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmakta olup, bu sorunun çözümü ülkeler açısından büyük bir öneme sahiptir. Yoksullukla mücadele politikaları, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği sağlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin yoksullukla mücadelede başvurabilecekleri temel araçlardan biri de kamu harcamalarıdır. Kamu harcamaları, devletlerin kamusal mal ve hizmetlerin üretimi ve

sunumu amacıyla gerçekleştirdikleri harcamalardır. Devletler, toplumsal refahı artırmak ve bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli giderlere katlanarak kamu harcamalarını gerçekleştirmektedir. Kamu harcamalarının ekonomik sistemdeki rolü son derece önemlidir, zira gelir dağılımındaki adaletsizlik, yoksulluğun temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (ınar ve Has, 2022: 172). Bu harcamalardan bir tanesi de savunma harcamasıdır.

Savunma harcamalarının optimal olmamasının yoksulluk riskini iki yönden etkilediği düşünölebilir. İlk olarak, savunma harcamalarının en çok silahlar ve personel giderleri gibi üretken olmayan ve verimsiz alanlarda yapıldığı görölmektedir. Kıt kaynakların bu alanlara aktarılması, beşeri sermayenin üretkenliğine katkı sağlayacak eğitim ve sağlık gibi alanlarda kullanılmasını engellemektedir. Bu durum, Elveren (2021)'in çalışmasında "*Askeri harcamaların kamu bütçesinin diğer bileşenleri üzerinde yaratabileceği baskı ve düzey sıklıkla refah harcamaları (sağlık, eğitim, sosyal gelişme) açısından ele alınır.*" olarak ifade edilmiştir. Böylece, bireyler nitelikli beşeri sermayenin can damarları olan eğitim ve sağlık hizmetlerinden dışlanmaktadır. Böylece, topluma katkı sağlayacak ve üretken alanlara yapılan yatırımların savunma harcamalarının gerisinde kalması sosyal refah ve yoksulluk üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Ülkelerin güvenlik ihtiyacı dışında kalan savunma harcamalarına dengesiz kaynak aktarımları, kaynakların kapsayıcı ve etkin dağıtılmaması sonucu oluşan negatif dışsallıklar yoksulluk riskinin artmasına neden olmaktadır. İkinci olarak, kamu harcamalarının büyük bir kısmının vergilerle finanse edildiği bilinmektedir. Bu kapsamda, savunma harcamalarının optimum düzeyi geçecek şeklide artırılması, özellikle dolaylı vergiler aracılığıyla düşük gelirli bireyler üzerinde bir vergi baskısı oluşurmaktadır. Bu alanda kullanılan kaynaklar toplumun refahını artıracak şekilde geriye de yansımamaktadır. Bu durum, gelir dağılımında adaletsizliğe neden olarak, yoksulluk riskini artırmaktadır. Buna göre, optimal düzeyde olmayan savunma harcamaları negatif dışsallıklar ve vergi baskısına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk riski artmaktadır.

Neo-klasik Yaklaşım'a göre, savunma harcamaları beşeri sermaye yatırımları üzerinde dışlama etkisi yaratmakta ve ekonomik büyümeyi azaltmaktadır (evik ve Bektaş, 2019:231). Savunma harcamalarının sosyal harcamalar üzerinde yarattığı negatif dışsallıklar fazladır. Bu yüzden, ölkelerin ihtiyacı dışında kalan savunma harcamalarına ayrılacak kaynaklar beşeri sermaye yatırımlarına aktarılmalı ve bireylerin vergi yükü hafifletilmelidir. Askeri Keynesyen Yaklaşım'a göre ise, savunma harcamalarının talep artırma ve çarpan etkisi nedeniyle büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığı varsayılrsa da (Destebaşı, 2017:30), meseleye gelir dağılımı ve yoksulluk tarafından da yaklaşmak gerekmektedir. Genellikle insana yatırımın temel taşları olan eğitim ve sağlık harcamalarına daha fazla ayrılması gereken kaynaklar, Mandel (1978)'e göre üretken olmayan ve verimlilik artışına katkı sağlamayan savunma harcamalarına optimal olmayan düzeylerde ayrılmaktadır. Bu durumu, daha güçlü ordulara sahip olma isteği ve çıkar gruplarının yön verdiği ölkelerin artan güvenlik endişeleri etkilemektedir. Dolayısıyla, sosyal fayda ve çıkar grupları ekseninde bir tercih yapma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece, optimal düzeyden uzak savunma harcamalarının beraberinde getirdiği kaynakların etkisiz yönetimi gelir dağılımını da bozucu etki yaratarak yoksulluk riskini artırmaktadır. (Özsoy, 2008:61-75; Elveren, 2012:289-301).

Bu kapsamda çalışmanın amacı, gelişmiş kapitalist ölkelerde savunma harcamalarının artışı ile yoksulluk arasındaki olası ilişkileri değerlendirmektir. Özellikle Türkiye'nin de dahil olduğu 19 OECD ölkesini kapsayan çalışmada, savunma harcamalarının, ekonomik sistemin talep yaratan unsurlarından biri olarak kaynak dağılımını nasıl etkilediği ve bu durumun kalkınma iktisadı açısından negatif dışsallıklar yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda, kamu eğitim harcamalarının yoksulluk riskini azaltıcı etkisi ve savunma harcamalarının artırıcı etkisi sabit ve tesadüfi etkiler modelleriyle tahmin edilmiştir. Herhangi bir sahte regresyon riskini ortadan kaldırmak amacıyla Levin, Lin ve Chu (2002), ADF Fisher (Maddala ve Wu, 1999) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testleri uygulanmıştır. Bu alışma, OECD ölkeleri kapsamında yoksulluk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde inceleyerek literatüre özėün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

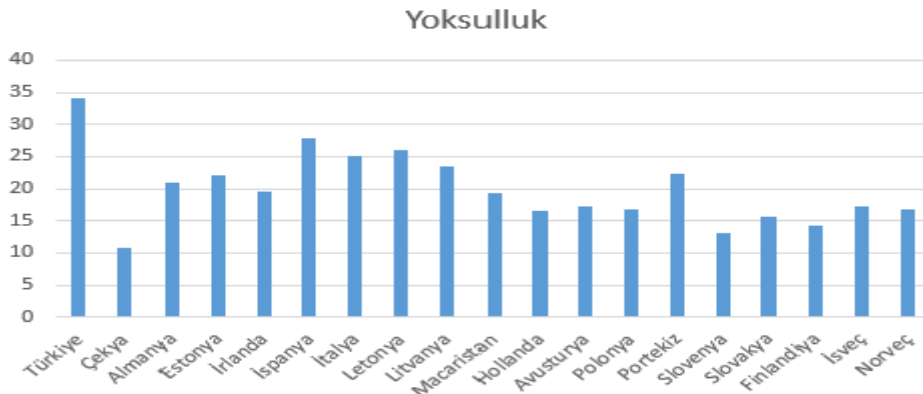
Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan literatür incelendiğinde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, literatürde uzun süredir araştırma konusu olan, farklı ölkeler ve dönemler özelinde değişkenlik gösteren bir olgudur. Savunma

harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda, bu harcamaların büyümeyi destekleyici, sınırlayıcı veya belirsiz etkiler yaratabileceği öne sürülmektedir. Çoğu ampirik araştırma, bu etkinin ülkenin ekonomik yapısı, güvenlik gereksinimleri, kalkınma düzeyi ve jeopolitik konumu gibi faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebileceğini savunmaktadır. Benoit (1973), savunma harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde büyümeyi destekleyebileceğini ileri sürerken, sonraki araştırmalarda bu etki konusunda farklı bulgular elde edilmiştir. Deger ve Smith (1983) ve Chowdhury (1991) gibi çalışmalar, savunma harcamalarının sosyal harcamalardan kaynak çekerek büyümeyi sınırlayabileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Barro (1991) savunma harcamalarının negatif etkilerini öne sürerken, istihdam ve teknoloji transferi gibi olumlu unsurları da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Daha yeni çalışmalarda panel veri analizi ve nedensellik testleri ile savunma harcamalarının gelişmiş ülkelerde büyümeyi negatif, gelişmekte olan ülkelerde ise pozitif etkileyebileceği ileri sürülmüş (Dunne ve Perlo-Freeman, 2003), Alptekin ve Levine (2012) ise geniş bir meta-analizle bu etkinin çoğunlukla olumsuz olmakla birlikte, bazı durumlarda pozitif olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Genel olarak literatür, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerinin, ülkelerin kendine özgü ekonomik ve yapısal özelliklerine bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. (Özmucur, 1996; Erdoğan, 2008; Ozan ve Erbaykal, 2011; Bekmez ve Destek, 2015; Destebaşı, 2017; Durgun ve Timur, 2017; Korkmaz ve Bilgin, 2017; Çevik ve Bektaş, 2019; Aydın, 2021; Has ve Çınar, 2022) gibi pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, kalkınma iktisadi ekseninde yoksulluk riski ve savunma harcamaları ilişkisini araştıran çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu konuda, Henderson (1998) ve Kalim ve Kassan (2014) gibi tek ülke odaklı olmak üzere çok az çalışma mevcuttur. Raza ve Shahbaz (2015) Pakistan için savunma harcamalarının yoksulluk üzerindeki etkisini inceleyerek, bu harcamaların eğitim ve sağlık harcamaları gibi sosyal harcamalardan daha az kaynak harcanmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Literatürde genel olarak, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ülkelerin özgün koşullarına bağlı olarak değişiklik gösterdiği, dolayısıyla bu etkiyi analiz eden modellerde yapısal faktörlerin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışma ise, yoksulluk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi bir ekonometrik model aracılığıyla Türkiye'nin de içinde bulunduğu OECD ülkeleri kapsamında incelemektedir. Çalışmada ayrıntılı giriş bölümünün ardından ikinci bölümde OECD ülkelerinde yoksulluk, sağlık ve eğitim, üçüncü bölümde literatür, dördüncü bölümde yöntem, beşinci bölümde veri ve model, altıncı bölümde bulgular ve bulguların değerlendirilmesi ve son olarak sonuç bölümü yer almaktadır.

2. OECD ÜLKELERİNDE YOKSULLUK, SAĞLIK VE EĞİTİM

Dünya üzerinde pek çok ülke ve ülke grubu kalkınmalarını sağlamak amacıyla çeşitli politikalar gerçekleştirmektedirler. Kalkınma ülkeleri için son derece önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede yoksulluk önüne geçilmesi gereken bir sorun olarak ülkelerin çeşitli politikalar ürettiği bir kavramdır. Bu anlamda eğitim ve savunma harcamaları da yoksulluğu engellemek amacıyla araç olarak kullanılabilir. Bu çerçevede 2021 yılı için Grafik 1 OECD ülkelerinde yoksulluk riski, Grafik 2 OECD ülkelerinde savunma harcamalarının GDP içindeki payını Grafik 3 ise kamu eğitim harcaması verilerini göstermektedir.

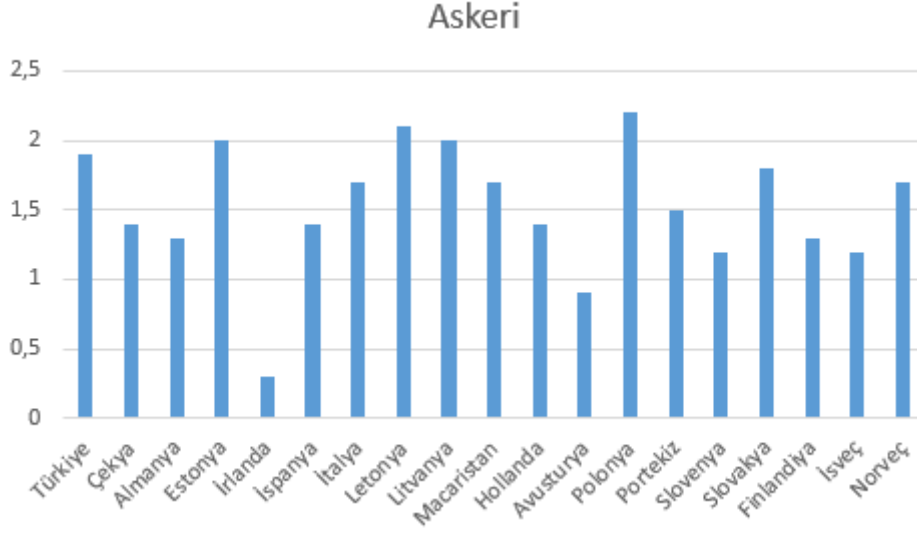
Grafik 1: OECD Ülkelerinde Yoksulluk

Kaynak: Yazarlar Tarafından Eurostat verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 1 OECD lkelerinde yoksulluk riski oranını göstermektedir. 2021 yılında yoksulluk riski Türkiye, Almanya, Estonya, İspanya, İtalya, Letonya, Litvanya ve Portekiz’de %20 ve üzerinde iken; Çekya, İrlanda, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Polonya, Slovenya, Slovakya, Finlandiya, İsveç ve Norveç lkelerinde %10 ile %20 arasında gerçekleşmiştir. lkeler içerisinde en yüksek yoksulluk riski %34 ile Türkiye’de, en dşuk yoksulluk riski %10,8 ile Çekya’dadır.

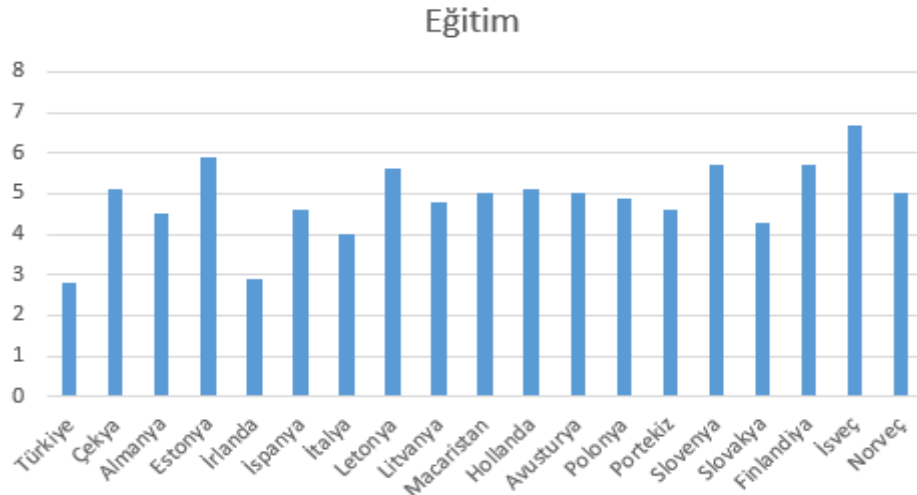
Grafik 2: OECD lkelerinde Savunma Harcamaları

Kaynak: Yazarlar tarafından Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2’de savunma harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı yer almaktadır. 2021 yılında savunma harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı; Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya’da %2 ve üstünde iken, Türkiye, Çekya, Almanya, İspanya, İtalya, Macaristan, Hollanda, Portekiz, Slovenya, Slovakya, Finlandiya, İsveç ve Norveç lkelerinde %1 ile %2 arasında vuku bulmuştur. Bu oran İrlanda ve Avusturya’da %1’in altındadır. Askeri harcamaların gayrisafi yurtiçi hasıla içerisindeki payı en yüksek %2,2 ile Polonya, en dşuk ise %0,3 ile İrlanda’da gerçekleşmiştir.

Grafik 3: OECD lkelerinde Eğitim

Kaynak: Yazarlar tarafından Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 3 ülkelerin toplam harcamaları içindeki kamu eğitim harcamalarına ayırdıkları payları göstermektedir. Kamu eğitim harcamalarının toplam harcamalar içerisindeki paylarına bakıldığında; Çekya, Estonya, Letonya, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Slovenya, Finlandiya, İsveç ve Norveç’in %5 ile %10 arasında; Türkiye, Almanya, İrlanda, İspanya, İtalya, Litvanya, Polonya, Portekiz ve

Slovakya'nın %5'in altında olduğu görülmektedir. Eğitim harcamalarının toplam harcamalar içerisindeki payı en düşük ülke %2,8 ile Türkiye iken, en yüksek paya sahip ülke %6,7 ile İsveç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye 2021 yılında savunma harcamalarına kaynak ayıran OECD ülkeleri içinde dördüncü sırada yer alırken, kamu eğitim harcamalarına kaynak ayıran ülkeler arasında ise son sırada bulunmaktadır. Türkiye aynı zamanda en yüksek yoksulluk riski olan ülke olarak görülmektedir. Genel olarak, Türkiye'nin savunma harcamalarına öncelik verdiği görülmektedir. Bunun yanında, veriler Türkiye'de eğitim ve yoksullukla mücadele gibi temel sosyal alanlarda ise çok daha fazla kaynak ayrılması gerektiğine işaret etmektedir.

3. LİTERATÜR

Literatürde ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma (Değer, 1986; Huang ve Mintz, 1990; Yılcıncı ve Özcan, 2010; Önder, 2012; Alper, 2017; Hatemi-J vd., 2018; Akcan, 2019; Yağtu ve Sezgin, 2019, vb..) mevcutken, yoksulluk ile savunma harcamaları ilişkisine doğrudan odaklanan oldukça sınırlı akademik çalışma bulunmaktadır. Bu durum ise, yoksulluk riski ve savunma harcamalarıyla ilgili doğrudan bir teori ortaya konamaması gibi bazı kısıtlamalar meydana getirmiştir.

Henderson (1998) çalışmasında, 1959-1992 yıllarına yönelik olarak Birleşik Devletler kapsamında savunma harcamaları ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada, generalized least squares (GLS) yöntemi kullanılarak ekonometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, barış dönemlerinde savunma harcamalarının artırılması yoksulluğu da beraberinde artırırken, savaş zamanında askeri harcamaların artırılması ise yoksulluğu azaltmaktadır. Savunma harcamaları ve yoksulluk ilişkisini inceleyen bir diğer çalışma ise, yine tek ülke odaklıdır. Kalim ve Kassar (2014) çalışmalarında, Pakistan'da savunma harcamalarıyla yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1976-2012 yılları için yapılan çalışmada, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları ise, savunma harcamalarındaki bir artışın yoksulluğu da artırdığını ortaya koymuştur. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dair teorik yaklaşımlar ikiye ayrılmaktadır. Barro (1991) ve Romer (1996) gibi çalışmalarda savunma harcamalarının teknolojik yenilikleri teşvik ettiği ve altyapı yatırımlarını artırarak büyümeyi destekleyebileceği öne sürülmektedir. Keynesyen yaklaşıma göre kamu harcamalarının artırılması, özellikle kısa vadede toplam talebi canlandırarak ekonomik büyümeyi hızlandırabilir. Savunma harcamalarının iç talebi desteklemesi, teknoloji transferini teşvik etmesi ve altyapı projelerine katkıda bulunması, uzun vadede büyümeye pozitif katkı sağlayabilir. Diğer yandan, Dunne ve Tian (2015) gibi çalışmalarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, savunma harcamalarının ekonomik kaynakları verimsiz bir şekilde tüketerek yatırım ve üretim kapasitesini azalttığı vurgulanmaktadır. Bu bakış açısına göre, savunma harcamalarına yönelik büyük yatırımlar, eğitim, sağlık ve altyapı gibi sosyal harcamaların azalmasına yol açarak uzun dönemde büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Has ve Çınar (2022) askeri harcamalar ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik yapmış oldukları analizinde iktisadi büyüme, döviz kuru ve askeri harcamalar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analizlerde ilgili değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki bulunduğu ve askeri harcamalardan iktisadi büyümeye doğru tek yönlü zayıf ilişki bulunduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Özellikle bütçe kısıtlarının olduğu gelişmekte olan ülkelerde, savunmaya ayrılan kaynakların alternatif maliyetleri göz önüne alındığında, bu harcamaların ekonomik büyümeye zarar verebileceği öne sürülmektedir. Savunma harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri de literatürde önemli bir tartışma alanı bulmaktadır. Deger ve Smith (1983), savunma harcamalarının sosyal hizmetlere ayrılan kaynakları daraltarak gelir dağılımını olumsuz etkilediğini savunmuştur. Bu yaklaşım, savunma harcamalarının toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdiğini ve özellikle düşük gelirli kesimlerin eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlere erişimini zorlaştırarak toplumsal refahı olumsuz etkilediğini öne sürmektedir. Buna karşın, Benoit (1978) gibi çalışmalar, savunma harcamalarının altyapı yatırımları ve ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri nedeniyle gelir dağılımını iyileştirebileceğini savunmaktadır. Benoit, savunma harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde altyapı projelerini destekleyerek ekonomik büyümeyi hızlandırdığını ve bu büyümenin geniş toplumsal kesimlere yayılarak gelir dağılımını iyileştirdiğini iddia etmektedir. Ancak, bu türden olumlu etkilerin ortaya çıkabilmesi, savunma harcamalarının etkili ve verimli bir şekilde kullanılması koşuluna bağlıdır. Savunma harcamalarının yoksulluk üzerindeki etkileri,

literatürde iki temel perspektiften incelenmektedir. Bunlar; kaynak tahsisi etkisi ve bütçe kısıtlamalarıdır. Kaynak tahsisi etkisine göre, savunma harcamalarının sosyal harcamaları azaltarak yoksulluğı artırdığı öne sürülmektedir. Aizenman ve Glick (2006) gibi çalışmalarda, savunma harcamalarına yönlendirilen kaynakların eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel hizmetlerden kesildiği ve bu durumun özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun derinleşmesine neden olduğu vurgulanmaktadır. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, literatürde uzun süredir araştırılan ve ülke ile dönem özelliklerine göre farklılık gösteren çok boyutlu bir olgudur. Savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda, bu harcamaların büyümeyle destekleyici, sınırlayıcı veya belirsiz sonuçlar doğurabileceği öne sürülmektedir. Ampirik bulgular, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyle olan etkisinin ülkelerin ekonomik yapısı, güvenlik ihtiyaçları, kalkınma düzeyi ve jeopolitik konum gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini işaret etmektedir. Benoit (1973) gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının büyümeyle destekleyebileceğini ileri sürerken, daha sonraki çalışmalar bu konuda farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin, Deger ve Smith (1983) ile Chowdhury (1991) gibi araştırmacılar, savunma harcamalarının sosyal harcamalardan kaynak çekmesi nedeniyle büyümeyle sınırlayabileceğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Barro (1991), savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif bir etki yaratabileceğini ileri sürmekle birlikte, bu harcamaların istihdam ve teknoloji transferi gibi olumlu katkılarını göz önünde bulundurmanın da önemli olduğunu belirtmiştir. Daha güncel çalışmalar, panel veri analizi ve nedensellik testleri kullanarak gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif, gelişmekte olan ülkelerde ise pozitif etkiler yaratabileceğini göstermiştir (Dunne & Perlo-Freeman, 2003). Alptekin ve Levine (2012) tarafından yapılan meta-analiz ise bu etkinin genel olarak negatif olduğunu, ancak belirli durumlarda pozitif sonuçlar verebileceğini ortaya koymaktadır. Özmucur (1996), Erdoğdu (2008), Ozan ve Erbaykal (2011), Bekmez ve Destek (2015), Destebaşı (2017), Durgun ve Timur (2017), Korkmaz ve Bilgin (2017), evik ve Bektaş (2019), Aydın (2021) ile Has ve ınar (2022) gibi pek çok çalışma, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerinin ülkelerin kendine özgü ekonomik ve yapısal koşullarına bağlı olarak farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır. Ancak, kalkınma iktisadi perspektifinden yoksulluk riski ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Henderson (1998) ve Kalim ile Kassar (2014) bu konuda tek ülke odaklı örnekler sunarken, Raza ve Shahbaz (2015) Pakistan örneğinde savunma harcamalarının sosyal harcamalardan kaynak çekmesi yoluyla yoksulluk üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koymuştur. Son yıllarda savunma harcamaları ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, özellikle Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde bu etkileşimin önemli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. etin ve Kaya (2023), Türkiye ve gelişmekte olan ülkeler özelinde savunma harcamalarının yoksulluk üzerindeki etkisini inceleyerek, savunma harcamalarındaki artışın sosyal harcamalara yapılan yatırımları kısıtlayarak yoksulluğu derinleştirdiğini ortaya koymuştur. Yılmaz ve Öztürk (2023) ise panel veri analizi kullanarak savunma harcamaları ile sosyal harcamalar arasındaki ilişkiyi ele almış ve savunma harcamalarının yüksek olduğu ülkelerde sosyal harcamaların azaldığını, bunun da yoksulluğu artırdığını göstermiştir. Demir ve şahin (2024), gelişen ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik dengesizlikler ve yoksulluk üzerindeki etkilerini vurgulayarak, bu harcamaların sosyal refahı olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Aksoy (2024), Türkiye örneğinde savunma harcamalarının dolaylı etkilerini inceleyerek, bu harcamaların sosyal yatırımlar üzerindeki baskısının yoksulluk riskini artırdığını ortaya koymuştur. Göksel ve Uyar (2023) ise Türkiye'deki savunma harcamalarının sosyoekonomik etkilerini araştırarak, savunma harcamalarındaki artışın özellikle düşük gelirli hanelerde yoksulluğu derinleştirdiğini vurgulamıştır. Genel literatür eğilimleri, savunma harcamalarının büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkilerini analiz eden modellerde ülkelerin yapısal faktörlerinin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır. Ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişki, iktisat literatüründe uzun süredir tartışılan çok boyutlu bir konudur. Bazı teorik yaklaşımlar, savunma harcamalarının teknolojik yenilikleri teşvik etmesi, altyapı yatırımlarını desteklemesi ve istihdam yaratması yoluyla büyümeyle katkıda bulunabileceğini öne sürerken; diğer yaklaşımlar, savunma harcamalarının sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık gibi alanlardan kaynak çekmesi nedeniyle büyümeyle olumsuz etkileyebileceğini savunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, savunma harcamalarının bütçe kısıtları nedeniyle yatırım ve üretim kapasitesini sınırlayıcı bir etkisi olabileceği ifade edilmektedir. Savunma harcamalarının yoksulluk üzerindeki etkisi ise literatürde daha az incelenmiştir. Savunma harcamalarının sosyal hizmetlere ayrılan kaynakları azaltarak yoksulluğu derinleştirdiği öne sürülmekte; bu etkinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde

yoksulluğu artırıcı bir rol oynadığı belirtilmektedir. Ancak, bazı teorik yaklaşımlar, güvenlik harcamalarının altyapı yatırımlarını teşvik ederek büyümeye ve dolayısıyla toplumsal refaha katkı sağlayabileceğini ileri sürmektedir. Genel olarak, savunma harcamalarının ekonomik büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkilerinin ülkelerin özgün ekonomik yapısına, güvenlik gereksinimlerine ve bütçe kısıtlarına bağlı olarak değişebileceği kabul edilmektedir.

Savunma harcamaları ve yoksulluk arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların oldukça az ve genellikle tek ülke odaklı olması; kapsamlı değerlendirmeler yapılması ve kamu harcamaları ekseninde politik öneriler geliştirilmesinde kısıtlamalara neden olmaktadır. Bu yüzden, bu çalışmayla OECD ülkeleri için yapılacak bir ekonometrik analizle daha kapsamlı öneriler tasarlanacağı ve politik önerilerin kantitatif bir temelden yola çıkılarak şekillendirilebileceği varsayılmaktadır. Böylece, bu çalışma aracılığıyla savunma harcamaları ve yoksulluk arasındaki ilişki bir ülke grubu çerçevesinde analiz edilecektir. Bunun yanında, analizde yer alan kamu eğitim harcamaları yardımcı değişkeni ile de kamu harcaması kalemlerinin yoksulluk üzerindeki etkisi ekonometrik bir model aracılığıyla incelenebilecektir. Bu bağlamda, çalışmamız OECD ülkeleri kapsamında yoksulluk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi ekonometrik bir modelle analiz ederek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

4. YÖNTEM

Panel veri analizleri zaman serisi uygulamalarından daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Analizin ilk adımı ise, değişkenlerin durağanlık seviyelerinin tespit edilmesidir. Özellikle değişkenlerin durağanlık dereceleri konusunda yeterli bilgi elde edilmeden yapılan analizlerde, istatistiki olarak anlamlı sonuçlar elde edilse bile iktisadi yorumlarda tutarsız ve literatürü yanıltıcı ifadelerle karşılaşmaktadır. Bu yüzden, ekonometrik analizlerde yöntem seçimi konusunda birim kök testi bulguları önem taşımaktadır. Çalışmada da herhangi bir sahte regresyon oluşma ihtimaline karşın Levin, Lin ve Chu (2002), ADF Fisher (Maddala ve Wu, 1999) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testi uygulamaları yapılmıştır. Diğer taraftan, veri setinde zaman boyutunun kısa olması ve değişkenlerin de düzey değerlerde durağan çıkması nedeniyle sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli aracılığıyla tahminlemeler yapılması öngörülmüştür. Panel veri analizlerinde yıl sayısı 20 yıl ve daha düşük olduğunda zaman etkisinden ziyade birim etkilerin varlığı söz konusudur. Sabit ve tesadüfi etkiler modellerinde ise birim ve zaman etkileri bulunduğundan bu modeller aracılığıyla ekonometrik analiz yapılmıştır. Tesadüfi etkiler modelinde açıklayıcı değişkenler ile birim etkiler ilişkisi mevcut değilken, sabit etkiler modelinde ise bu ilişki söz konusudur (Yerdelen Tatoğlu, 2020:79). En uygun modelin seçimi için ise Hausman (1978) testi kullanılmış, ardından modele ilişkin istatistiki ve iktisadi yorumlar yapılmıştır. Son olarak, değişkenler arasındaki nedensellik yönünün tespiti için Dumitrescu Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır.

5. VERİ VE MODEL

Çalışmanın amacı 19 OECD ülkesi için 2006-2021 yılları arasında yoksulluk riski ve savunma harcamaları arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Kamu eğitim harcamasına ilişkin yayınlanan verilerin en güncel tarihi 2021 olduğundan analize sonraki yıllar dahil edilememiştir. Çalışmada, bağımlı değişken yoksulluk riski oranı (yoksul), ana bağımsız değişken ise savunma harcamaları oranı (savunma) olarak alınmıştır. Bunun yanında, yardımcı bağımsız değişken olarak da kamu eğitim harcamaları oranı (eğitim) kullanılmıştır. Analizde yer alan yoksulluk riski ile ilgili veriler EUROSTAT veritabanından, savunma harcamaları ve kamu eğitim harcamaları verileri ise World Bank (Dünya Bankası) sitesinden elde edilmiştir. Bunun yanında, çalışmada yer alan ülkeler Türkiye, Çekya, Almanya, Estonya, İrlanda, İspanya, İtalya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Polonya, Portekiz, Slovenya, Slovakya, Finlandiya, İsveç ve Norveç olarak sıralanmaktadır. Ekonometrik analiz için de E-views 10 programı kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan model ise şu şekildedir:

$$\text{Model : } \text{yoksul}_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \text{ savunma}_{it} + \beta_2 \text{ eğitim}_{it} + \epsilon_{it} \quad (1.1)$$

6. BULGULAR VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	İnyoksul	İnsavunma	İneğitim
Mean	3.235247	0.203264	2.439357
Median	3.242592	0.262364	2.419647
Maximum	3.686376	0.741937	2.930875
Minimum	2.747271	-1.203973	2.050901
Std. Dev.	0.166772	0.358549	0.171736
Skewness	-0.402242	-1.350287	0.252724
Kurtosis	3.943243	5.989638	2.741381
Jarque-Bera	14.98479	158.2526	3.143025
Sum	757.0477	47.56368	570.8095
Sum Sq. Dev.	6.480413	29.95388	6.871900
Observations	304	304	304

Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı sınamaları önem taşımaktadır. Yatay kesit bağımlılığı ise, farklı yatay kesitler (örneğin, ülkeler, bölgeler veya firmalar) arasında birbiriyle ilişki veya bağımlılık bulunması durumudur. Yani, her bir yatay kesitteki gözlem birimlerinin (bireyler, firmalar veya ülkeler) belirli bir değişken üzerindeki etkilerinin diğer yatay kesit birimlerinin etkilerinden bağımsız olmadığı anlamına gelmektedir. Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığının varlığını belirlemek için kullanılan testlerin güvenilir sonuçlar vermesi ise, genellikle veri setinin zaman boyutunun uzunluğuna bağlıdır. Baltagi (2005), panel veride yatay kesit bağımlılığını anlamlı bir şekilde inceleyebilmek için yeterli uzunlukta bir zaman boyutunun (T) gerekli olduğunu belirtmektedir. Bunun temel nedeni, kısa zaman boyutlarında yatay kesit bağımlılığı testlerinin istatistiksel gücünün düşük olabilmesi ve yanıltıcı sonuçlara yol açma riskidir. Örneğin, bir çalışmada T=16 gibi görece kısa bir zaman boyutu varsa, yatay kesit bağımlılığı testleri güvenilir sonuçlar vermeyebilir. Çünkü kısa zaman boyutlarında, verinin yapısal farklılıkları veya dönemsel değişiklikleri yeterince temsil edilmez ve bu durumda, testler yatay kesitler arasındaki bağımlılığı doğru bir şekilde yakalayamayabilir. Bu yüzden, Baltagi'nin çalışmasında önerdiği gibi, 20-30 yıl üzeri bir zaman boyutu bu tür bağımlılıkları analiz etmek için daha uygun bir zemin sağlamaktadır. Böylece, veri setinde yer alan yatay kesitler arasındaki ilişki veya bağımlılık daha tutarlı ve doğru şekilde değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan, Pesaran (2004, 2015), panel veri modellerinde yatay kesit bağımlılığını test etmek için geliştirilen testlerin (örneğin, Pesaran'ın CD testi) kısa zaman boyutlarında (T küçük olduğunda) yeterince güçlü olmadığını vurgulamaktadır. Özellikle, Pesaran, asimptotik olarak T'nin büyük olduğu durumlarda bu testlerin daha iyi performans gösterdiğini belirtmektedir. Diğer taraftan, Kapetanios ve Pesaran (2007) çalışmaları da, kısa zaman boyutuna sahip panel verilerde bağımlılık testlerinin sonuçlarının istatistiksel olarak güvenilir olmayabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, kısa dönemli verilerde bağımlılığı test etmek yanıltıcı olabilmektedir. Son olarak, De Hoyos ve Sarafidis (2006) ise, yatay kesit bağımlılığı testlerinin ancak uzun zaman boyutlarında (20 yıl ve üstü) güvenilirliğinin daha yüksek olduğunu vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla, çalışmada T=16 zaman boyutu bulunduğundan yatay kesit bağımlılığı analiz edilmemiştir; çünkü bu uzunluk, literatürde güvenilir analizler için önerilen eşığın altındadır ve test sonuçlarının güvenilir olmama ihtimali yüksektir. Analizde yer alan değişkenlerde birim kök araştırılması yapılmıştır. Birim kök testlerine ilişkin bulgular ise Tablo 2'de yer almaktadır:

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Method	Düzye I(0)					
	Yoksul		savunma		Eğitim	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
LLC	-3.3226	0.0004***	-4.3303	0.0000***	-5.3841	0.0000***
IPS	-1.7013	0.0444**	-1.5235	0.0638*	-3.0522	0.0011**
ADF	53.6511	0.0294**	48.3658	0.0816*	66.2975	0.0015**

*** %1, **%5 ve *%10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo.2’de yer alan alan göstergelere göre, her üç değişkenin de düzey değerlerde durağan olduğu görülmektedir. Buna göre, analizde kullanılacak yöntemle uyumlu olarak değişkenlerin aynı dereceden durağan olduğu tespit edildiğinden, sahte regresyon oluşma ihtimali ortadan kaldırılmıştır.

Birim kök testlerinden sonra, öncelikle havuzlamalı OLS’ye ilişkin bir model kurulmuş ve bu modelle ilgili bazı sınamalar yapılmıştır. Farklı küme ortalamalarının ortak anlamlılığına ilişkin olasılık değeri incelendiğinde, p-değerinin 4,8571e-085 olduğu görülmüştür. P-değeri oldukça düşük elde edildiğinden, havuzlamalı OLS modelinin yeterliliğine ilişkin temel hipotez reddedilmiş ve sabit etkiler modelinin tercih edilmesi yönündeki alması kabul edilmiştir. Diğer taraftan, Breusch-Pagan sınaama istatistiği incelenmiş ve p-değerinin 2,59257e-171 olduğu tespit edilmiştir. Bu sınaama istatistiğine ait p değerin de oldukça düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, düşük bir p-değeri havuzlamalı OLS modelinin yeterliliği temel hipotezine karşı olup, tesadüfi etkiler alması desteklemektedir. Bu sınaama testlerinden sonra, havuzlamalı OLS modelinin yeterli olmadığına karar verilmiş, sabit ve tesadüfi etkilerle ilgili model seçimi için Hausman testi uygulanmıştır. Teste yönelik temel hipotez “Tesadüfi etkiler modeli geçerlidir.” iken, alternatif hipotez “Sabit etkiler modeli geçerlidir.” şeklindedir. Teste yönelik bulgular ise Tablo.3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	Chi-Sq. İstatistiği	Chi-Sq. D.f.	Olasılık
Yatay-kesit rassal	13.2545	2	0.0013
Havuzlamalı OLS			4,8571e-085
Breusch-Pagan			2,59257e-171

Tablo 3’te yer alan olasılık değerine göre temel hipotez reddedilerek, alternatif hipotez kabul edilmektedir. Buna göre, en uygun modelin sabit etkiler modeli olduğuna karar verilmiştir. Sabit etkiler modeline yönelik istatistik bulgular ise Tablo.4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Sabit Etkiler Modeline İlişkin Bulgular

Bağımlı Değişken: yoksul				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
Savunma	0.0415	0.0247	1.6782	0.0948*
Eğitim	-0.1844	0.0537	-3.4348	0.0007***
C	3.6767	0.1321	27.8174	0.0000***
R ²			0.8973	
F istatistiği			98.4990	
Olasılık (F istatistiği)			0.0000	

***%1, **%5, *%10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’te yer alan sabit etkiler modeline göre, savunma harcamaları yoksulluk riskini %10 anlamlılık düzeyinde pozitif olarak etkilemektedir. Buna göre, savunma harcamaları 1 birim arttığında yoksulluk riski 0,0415 birim artmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, seçili OECD ülkelerinde savunma harcamalarına optimum düzeyden fazla kaynak ayrıldığı ve bu durumun da beşeri sermayenin üretkenliğini artıracak yatırımlar üzerinde negatif dışsallığa neden olduğu varsayılabilir. Böylece, beşeri sermayenin gelişimine yönelik ayrılabilir kaynaklarda ödünleme olması, ülkelerin kalkınma cephesinde olumsuzluklara neden olmakta ve bu da yoksulluk riskini artmaktadır. Bunun yanında, kamu eğitim harcamaları yoksulluk riskini %1 anlamlılık düzeyinde negatif olarak etkilemektedir. Kamu eğitim harcamalarındaki 1 birimlik artış yoksulluk riskini 0.1844 birim azaltmaktadır. Kamu eğitim harcamalarının artması ile ülkelerde eğitim sistemleri modernleşmekte ve beşeri sermaye üstün bilgi birikimiyle donatılmaktadır. Bu sayede, ülkelerde bireyler emeklerini nitelikleriyle örtüşecek şekilde arz etmekte ve emek piyasasında yapısal uyum problemleri en aza indirgenmektedir. Bu durumda bireyler hem sosyokültürel hem de ekonomik açıdan yüksek yaşam standartlarına kavuşmakta ve yoksulluk riski azalmaktadır. Buna göre, Türkiye’nin de içinde bulunduğu analize dahil edilen OECD ülkelerinde eğitimin yoksulluk üzerindeki azaltıcı etkisinin gözardı edilmemesi gerekmektedir. R²’nin ise %89 olduğu görülmektedir. Buna göre, Sabit Etkiler modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %89’dur ve bu oran modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. F istatistiği incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyine göre, Sabit Etkiler modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu aşamanın ardından, değişkenlerin nedensellik yönünün tespiti için ilk olarak VAR model kurulmuş ve optimal gecikme sayısı incelenmiştir. Buna göre, optimal gecikme sayısına ilişkin göstergeler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Optimal Gecikme Sayısı

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	56.39027	NA	0.000111	-0.593225	-0.540009	-0.571648
1	685.0678	1229.414	1.13e-07	-7.478532	-7.265668*	-7.392224*
2	690.9863	11.37669	1.17e-07	-7.444293	-7.071781	-7.293255
3	706.7205	29.71998*	1.09e-07*	-7.519116*	-6.986957	-7.303348

***%1, **%5, *%10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan bulgulara göre, Hannan Quinn kriteri baz alınarak optimal gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Son olarak, gecikme sayısı 1 alınarak Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi uygulanmıştır. Teste ilişkin bulgular ise Tablo. 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi

Temel Hipotez:	W-İst.	Zbar-İst.	Olasılık
LNSAVUNMA LNYOKSUL'un homojen olarak nedeni değildir.	2.91383	3.00332	0.0027
LNYOKSUL LNSAVUNMA'nın homojen olarak nedeni değildir.	1.58247	0.54741	0.5841
LNEGITIM LNYOKSUL'un homojen olarak nedeni değildir.	0.72080	-1.04207	0.2974
LNYOKSUL LNEGITIM'in homojen olarak nedeni değildir.	1.92351	1.17652	0.2394
LNEGITIM LNSAVUNMA'nın homojen olarak nedeni değildir.	1.08188	-0.37600	0.7069
LNSAVUNMA LNEGITIM'in homojen olarak nedeni değildir.	1.90792	1.14777	0.2511

Tablo 6'daki sonuçlara göre, savunma harcamalarından yoksulluk riskine doğru tek yönlü ve kuvvetli bir nedensellik ilişkisi vardır. Savunma harcamaları değişkeninin geçmiş değerleri yoksulluk riski değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu yüzden, OECD lkelerinde yoksulluk riskinin açıklanmasında savunma harcamalarının etkisinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

7. SONUÇ

Hükümetlerin savunma teknolojileri alanındaki rekabet savaşları, kar hırsı ve politik çıkarların insan yaşamının önüne geçtiğinin bir göstergesidir. Özellikle, ekonomik gerileme dönemlerinde savunma harcamalarını artıranın bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Böylece, askeri harcamalar optimal seviyeden daha fazla yapılmaktadır. Bu durum da, eğitim ve sağlık gibi beşeri sermayenin niteliğini artıracak yatırımlarda ödünlemeye neden olmaktadır. Dolayısıyla, gelir dağılımı eşişsizliği ve yoksulluk artırmaktadır.

Çalışmada, 19 OECD lkesi kapsamında 2006-2021 yılları için yoksulluk riski ve savunma harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel veri analizi kapsamında yoksulluk riski bağımlı değişken, savunma harcamaları ve kamu eğitim harcamaları da bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Buna göre, savunma harcamalarında bir artışın yoksulluk riski üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Savunma harcamalarının artması, yoksulluk riskini de beraberinde artırmaktadır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu 19 OECD lkesi için savunma harcamaları ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemiş ve dikkat çekici sonuçlar ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, savunma harcamalarının yoksulluk riskini artırdığını, buna karşılık kamu eğitim harcamalarının yoksulluğu azaltıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Bu sonuç, savunma harcamalarının, özellikle beşeri sermayeyi destekleyen sosyal hizmetler için ayrılabilir kaynakların azalmasına neden olarak ekonomik ve toplumsal refah üzerinde negatif dışsallıklar yarattığını ortaya koymaktadır. Kamu eğitim harcamalarının ise uzun vadede yoksulluğun azaltılmasında önemli bir araç olduğu tespit edilmiştir.

Savunma sektörüne yapılan yatırımlar, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerden fedakarlık edilmesine yol açarak, özellikle düşük gelirli kesimlerin refahını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları, savunma harcamalarının yoksullukla mücadele üzerindeki olumsuz etkilerini vurgularken, kamu eğitim harcamalarının yoksulluk riskini azaltmada önemli bir rol oynadığını kanıtlamaktadır.

Çalışmanın bulguları, Kalim ve Kassar (2014) çalışmasında elde edilen sonuç ile de uyumludur. Diğer taraftan, kamu eğitim harcamalarının da yoksulluk üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Kamu eğitim harcamalarının artması, yoksulluk riskini azaltıcı bir etki yaratmaktadır.

Türkiye'nin de dahil olduğu OECD ülkelerinde kamu eğitim harcamalarının artmasıyla eğitimin niteliği yükselmekte ve emek piyasasında rekabetçilik düzeyi artmaktadır. Bunun yanında, eğitime yapılan yatırımlar fırsat eşitliğini de artırarak bireylerin istihdam sürecine daha etkin dahil olmasını sağlamaktadır. Eğitim fırsatlarına erişimin artması işsizlik oranlarını azaltmakta ve gelir düzeylerini yükseltmektedir. Kamu eğitim yatırımlarının artırılmasıyla aynı zamanda yenilikçilik hareketleri ve verimliliği artmaktadır. Bu durum da sosyal hareketliliği artırarak yoksulluk riski altında yaşayan bireylerin sayısını azaltmaktadır.

Savunma harcamalarının optimum düzeyden fazla olması, Türkiye'nin de içinde bulunduğu OECD ülkelerinde kalkınma kapsamında geliştirilecek projelere kaynak aktarımında bir ödünlemeye neden olmakta ve sosyal harcamalarda negatif dışsallıklar oluşmaktadır. Bu ülkelerde savunma harcamalarına optimal düzeyden yüksek tahsis edilen bütçeler; eğitim, sağlık ve teknoloji altyapısı gibi sosyal refahı doğrudan olumlu etkileyecek yatırımları dışlamaktadır. Aynı zamanda, yüksek savunma harcamaları Türkiye gibi ülkelerde devletin borç yükünü artırmakta ve vergiler de yükselmektedir. Vergilerin yükselmesi de en fazla sabit gelirli hanelerin üzerinde vergi baskısı oluşturmakta ve ekonomik yüklerini artırmaktadır. Bu durum, yoksulluğu da beraberinde getirmekte ve yoksulluk arttıkça güvenlik endişesi yaratabilecek olaylar da meydana gelmektedir. Böylece, bir kısır döngü oluşmakta ve toplumların kaliteli yaşam standartlarına ulaşma yönünde engeller çıkmaktadır.

Çalışmada yer alan ekonometrik analiz sonuçlarına göre, Türkiye'de eğitim ve yoksullukla mücadele gibi temel sosyal alanlarda çok daha fazla kaynak ayrılması gerekmektedir. Bu yüzden, uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma ve refah için dengeli bir bütçe dağılımının tasarlanması önem taşımaktadır. Sosyal politikaların da bu yönde gerçekleştirilmesinin ekonomik ve sosyal olarak dezavantajlı grupların standartlarının iyileştirilmesi açısından gerekli olduğu açıktır.

Literatüre ve çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak bazı politikalar önermek yerinde olacaktır. Savunma harcamaları nitelikli beşeri sermaye birikiminin besleyici kaynaklarından eğitim ve sağlık gibi yatırımlar üzerinde negatif dışsallıklar oluşturmayacak düzeyde belirlenmelidir. Böylece, bireylerin sosyal refahından ödün verilmeden kıt kaynakların yönetiminde etkinlik sağlanacaktır. Bu durum, gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde de olumlu etkiler yaratacaktır. Bunun yanında, sosyal altyapının geliştirilmesi kapsamında savunmada alternatif dönüşüm politikaları izlenmelidir. Bu uygulamalar sosyal refah ve güvenlik dengesi yönünden de uzun vadeli çözümler sağlayacaktır. Son olarak, literatürde yoksulluk ve savunma harcamalarını doğrudan ele alan çok az sayıda çalışma bulunması bu konuda teorilerin geliştirilmesi yönünde dezavantaj oluşturmaktadır. İlgili konu kapsamında farklı ülke grupları için yapılacak çalışmalar da sürdürülebilir ve güvenilir politikalar geliştirmeye yön verecektir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Aizenman, J. & Glick, R. (2006). Military Expenditure, Threats, and Growth, *The Journal of International Trade and Economic Development*, 15 (2), 129-155.
- Akcan, A.T. (2019). Türkiye’de Yatırım ve Askeri Harcamalarının Ekonomik Bymeye Etkisi: 1982-2017 ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 359-369. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019252099>.
- Aksoy, Z. (2024). Savunma Harcamalarının Yoksulluk zerine Dolaylı Etkileri: Türkiye rneği. *Kamu Politikası ve Ekonomi Dergisi*, 10(4), 210-224.
- Alper, A. E. (2017). The Impacts of Defense, Health and Education Expenditures on Economic Growth in Turkey, *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 59-70. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/400956>.
- Alptekin, A., & Levine, P. (2012). Military Expenditure and Economic Growth: A Meta-analysis. *European Journal of Political Economy*, 28(4), 636-650.
- Asteriou, D. & Hall, S. G. (2007). *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews and Microfit Revisited Edition*, Palgrave Macmillan, Newyork. https://www.academia.edu/43196451/Applied_Econometrics_A_Modern_Approach_Using_Eviews_and_Microfit_Revised_Edition
- Aydın, B. (2021). Türkiye Ekonomisi İin Benoit Hipotezinin Geerliliği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 39, 2148-1776. <https://doi.org/10.17134/khosbd.913668>.
- Ball, N. (1983). Defense and Development: A Critique of Benoit Study, *Economic Development and Cultural Change*, 31(3), 507-524. <https://www.jstor.org/stable/1153211>.
- Baltagi, B., H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley & Sons Inc England. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-53953-5>.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries, *The Quarterly Journal of Economic*, 106 (2), 407-443.
- Bekmez, S. & Destek, A. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 91-109.
- Benoit, E. (1973). *Defense and Economic Growth in Developing Countries*. Lexington Books.
- Benoit, E. (1978) *Growth and Defense in Developing Countries*, *Economic Development and Cultural Change*, 26 (2).
- Chowdhury, A. R. (1991). A Causal Analysis of Defense Spending and Economic Growth. *Journal of Conflict Resolution*, 35(1), 80-97.
- etin, H., & Kaya, D. (2023). "Savunma Harcamalarının Yoksulluk zerine Etkisi: Türkiye ve Gelişmekte Olan lkeler zerine Bir İnceleme." *Ekonomi ve Kalkınma Dergisi*, 12(1), 45-60.
- Çevik, E. İ. & Bektaş, G. (2019). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye rneği, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 229-236. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/775247>
- ınar, S. & Has, B. (2022). Yoksulluk ve Kamu Sağlık Harcamaları İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 135-151. <https://doi.org/10.53881/hiad.1079077>.
- ınar, S. & Has, B. (2022). Seçilmiş lkeler Kapsamında Yoksulluk ve Kamu Harcamaları İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Sakarya İktisat Dergisi*, 11 (2), 171-181.
- De Hoyos, R. E., & Sarafidis, V. (2006). *Testing for Cross-Sectional Dependence in Panel-Data Models*. *Stata Journal*, 6(4), 482-496.

- Değer, S. (1986). Economic Development and Defense Expenditure, *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), 179-196. <https://www.jstor.org/stable/1154149>.
- Deger, S. and Smith, R. (1983) Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries. *Journal of Conflict Resolution*, 27, 335-353. <https://doi.org/10.1177/0022002783027002006>.
- Demir, A. & Şahin, S. (2024). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Dengesizlikler: Gelişen Ülkelerde Yoksulluk ve Refah. *Uluslararası Kalkınma Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 65-82.
- Destebaşı, E. (2017). Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamaları Arasındaki Nedensellik Analizi: D-8 Ülkeleri Örneği, *Enderun Dergisi*, 1(1), 28-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/enderun/issue/33281/370988>.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels, *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>.
- Dunne, J. P. & Tian, N. (2015) Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity, *Defence and Peace Economics*, 26(1), 15-31.
- Dunne, J. P., & Perlo-Freeman, S. (2003). The Demand for Military Spending in Developing Countries. *International Review of Applied Economics*, 17(1), 23-48.
- Durgun, Ö. ve Timur, M. C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:Türkiye Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 126-137. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/382892>.
- Elveren, A. Y. (2012). Military Spending and Income Inequality: Evidence on Cointegration and Causality for Turkey, 1963-2007, *Defence and Peace Economics*, 23(3), 289-301. <https://doi.org/10.1080/10242694.2011.578414>.
- Elveren, A. Y. (2021). Askeri Harcamalar ve Ekonomi-Eleştirel Bir Yaklaşım, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 9-55.
- Erdoğan, O. S. (2008). Political Decision, Defence and Growth, *Defence and Peace Economics*, 19(1), 27-35. <https://doi.org/10.1080/10242690701453701>.
- Göksel, F. & Uyar, K. (2023). Türkiye'de Savunma Harcamalarının Sosyoekonomik Etkileri: Yoksulluk Üzerine Ampirik Bulgular. *Finans ve Kalkınma Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 145-158.
- Has, B. & Çınar, S. (2022) Türkiye'de Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 256-270.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests In Econometrics, *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Hatemi-J, A. & Chang, T. & Chen, W-Y. & Lin, F-L. & Gupta, R. (2018). Asymmetric Causality between Military Expenditures and Economic Growth in Top Six Defense Spenders, *Quality & Quantity: International Journal of Methodology*, 52(3), 1193-1207. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11135-017-0512-9>
- Henderson, E.A. (1998). Military Spending and Poverty, *The Journal of Politics*, 60(2), 503-520.
- Huang, C. & Mintz, A. (1990). Ridge Regression Analysis of the Defence – Growth Tradeoff in the United States, *Defence Economics*, 2(1), 29-37. <https://doi.org/10.1080/10430719008404676>
- Im, K. S. & Pesaran, M.H. & Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, *Journal of Econometrics*, 115, 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7).
- Kalim, R. & Hassan, M. S. (2014). Public Defense Spending and Poverty in Pakistan, *Review of Public Economics*, 211(4), 93-115. *RePEc:hpe:journl:y:2014:v:211:i:4:p:93-115*.
- Kapetanios, G., & Pesaran, M. H. (2007). *Alternative Approaches to Estimation and Inference in Large Multifactor Panels: Small Sample Results with an Application to Modelling Asset Returns*. In G. Phillips & E. Tzavalis (Eds.), *The Refinement of Econometric Estimation and*

- Test Procedures: Finite Sample and Asymptotic Analysis* (pp. 239-281). Cambridge University Press.
- Korkmaz, . & Bilgin, T. (2017). Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Karşılaştırmalı Analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 289-316. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.279835>.
- Levin, A. & Lin, C. & Chu, C.J. (2002). Unit Root Tests In Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties , *Journal of Econometrics*, 108, 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7).
- Maddala, G. S. & Wu, S. (1999). Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue, 61, 631-652. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1631>
- Mandel, E. (1978). Late Capitalism, New York: Verso.
- Ozun, A. & Erbaykal, E. (2011). Further Evidence on Defence Spending and Economic Growth in NATO Countries, Ko University / TUSIAD Economic Research Forum Working Paper Series, No. 1119. https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/erf_wp_1119.pdf.
- nder, K. (2012). An Investigation on the Effect of Defense Expenditure on Economy in Turkey, *Küresel İktisat ve İşletme alışmaları Dergisi*, 1(1), 22-32.
- zmucur, S. (1996). The Economics of Defense and the Peace Dividend in Turkey, İstanbul, Boğaziçi University Press. https://opac.mu.edu.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=4582&query_desc=Provider%3ABo%C4%9Fazi%C3%A7i%2C.
- zsoy, O. (2008). Government Budget Deficits, Defence Expenditure and Income Distribution: The Case of Turkey, *Defence and Peace Economics*, 13(2), 61-75. <https://doi.org/10.1080/10242690701347689>
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross-Section Dependence in Panels*. CESifo Working Paper Series No. 1233.
- Pesaran, M. H. (2015). *Testing Weak Cross-Sectional Dependence in Large Panels*. *Econometric Reviews*, 34(6-10), 1089-1117.
- Raza, S. A., & Shahbaz, M. (2015). Military Expenditures and Poverty in Pakistan: Evidence from cointegration and causality analysis. *Quality & Quantity*, 49(5), 1853-1868.
- Romer, D. (1996) *Advanced Macroeconomics*. Berkeley: University of California.
- Sezgin, S. (2003). Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi, *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi*, 5, 1-5. <https://avesis.anadolu.edu.tr/yayin/68062aaf-01b2-4216-84df-e28a5dadce585/savunma-harcamaları-terorizm-ve-ekonomi>.
- Yağtu, G. & Sezgin, ř. (2019). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(8), 1-13. <https://avesis.ogu.edu.tr/yayin/e5994d0a-384c-49c4-ad77-033bd12ec6fc/turkiyede-savunma-harcamaları-ve-ekonomik-buyume-iliskisi>.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). Panel Veri Ekonometrisi, Genişletilmiş 5. Bakı, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- Yılcı, V. & zcan, B. (2010). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33. <https://avesis.comu.edu.tr/yayin/3b2f2b70-4e42-4a35-9b55-fa4b0440fb88/yapisal-kirilmalar-altinda-turkiye-icin-savunma-harcamaları-ile-gsmh-arasındaki-iliskinin-analizi>
- Yılmaz, M., & ztrk, B. (2023). "Savunma Harcamaları, Sosyal Harcamalar ve Yoksulluk İlişkisi: Panel Veri Analizi." *İktisat ve Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 15(3), 123-135.

Türkiye’de Sağlık Turizmi Literatürünün Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Health Tourism Literature in Türkiye

Derya KARADURMUŞ¹, Ekrem SEVİM²

Öz

Amaç: Bu çalışma, Türkiye'deki sağlık turizmi literatürünün kapsamlı bir bibliyometrik analizini yaparak, sağlık turizminin küresel önemi ve araştırma eğilimleri hakkında fikir vermeyi amaçlamaktadır.

Tasarım/Yöntem: Web of Science veri tabanından elde edilen 119 yayını kapsayan çalışma, yayın türü ve dili, yayımlanan dergiler, ele alınan konular ve atıf eğilimleri gibi konulara odaklanmaktadır.

Bulgular: Yapılan yayınların önemli bir kısmı İngilizce dilinde (n=108; %90,8) ve araştırma makalelerinden (n=95; %79,8) oluşmaktadır. Çalışmaların yaklaşık yarısı (n=52; %43,7) Emerging Sources Citation Index (ESCI) indeksinde yer alan dergilerde yayımlanmıştır. Elsevier, Emerald ve Taylor & Francis en sık yayın yapılan yayınevleridir. En fazla yayın Q2 çeyreklik dilimde yer alan dergilerde yapılmıştır. En fazla yayın 2020 yılında (n=16) yapılmıştır.

Sınırlılıklar: Araştırmanın en önemli sınırlılığı, Web of Science (WOS) akademik veri tabanında sadece elektronik dergilerde yayımlanan sağlık turizmi kavramı ile ilişkili (Topic: "health tourism" or "medical tourism" or "medical travel" or "dental tourism" or "thermal tourism" or "transplant tourism" or "wellness tourism") ve Türkiye’de yapılmış (Countries/Regions: Turkey & Türkiye) Türkçe ve İngilizce yayınların örnekleme dahil edilmesidir.

Özgünlük/Değer: Bu çalışma, Türkiye’de yapılan sağlık turizmi araştırmaları, bu araştırmaların küresel önemi ve sürdürülebilir kalkınma ve sağlık hizmetlerine potansiyel katkılarına ilişkin güncel bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Literatür, Bibliyometrik, Sağlık Turizmi, Türkiye, Web of Science

Abstract

Purpose: The study aims to give an idea about the global importance of health tourism and research trends by making a comprehensive bibliometric analysis of the health tourism literature in Türkiye.

Design/Methodology: The study, which includes 119 publications obtained from the Web of Science database, focuses on issues such as publication type and language, journals, topics and citation trends.

Findings: The majority of the publications were in English (n=108; 90.8%) and consisted of research articles (n=95; 79.8%). About half of the studies (n=52; 43.7%) were published in journals included in the Emerging Sources Citation Index (ESCI). Elsevier, Emerald and Taylor & Francis are the most frequent publishers. Most publications were made in journals in the Q2 quartile. The most publications were made in 2020 (n=16).

Limitations: The most important limitation of the research is that only Turkish and English publications related to the concept of health tourism published in electronic journals (Topic: "health tourism" or "medical tourism" or "medical travel" or "dental tourism" or "thermal tourism" or "transplant tourism" or "wellness tourism") and made in Turkey (Countries/Regions: Turkey & Türkiye) were included in the sample in the Web of Science (WOS) academic database.

Originality/Value: This study provides up-to-date information on health tourism research conducted in Turkey, its global importance, and its potential contributions to sustainable development and health services.

Keywords: Literature, Bibliometric, Health Tourism, Türkiye, Web of Science

¹ Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, deryakaradurmus@ogr.bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3690-0935

² Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, esevim@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0697-5899

1. GİRİŞ

Sağlık turizmi, medikal turizm, ileri yaş ve engelli turizmi ile termal ve SPA-wellness turizmi gibi alt türleriyle özellikle son dönemde literatürde önemli yer edinmiştir. Sağlık turizmi kavramı, alt bileşenleri ile farklı süreçleri içerisinde barındıran bir üst başlık olmasının yanında, çoğu zaman bu kavramların birbirinin yerine kullanımına da rastlanan ve temelde içerisinde sağlık hizmetlerine dair çeşitli prosedür ve hizmetlere erişmek amacıyla başka bir ülke veya bölgeye seyahat etmeyi ifade eden bir kavramdır (Gaines & Lee, 2019). Bireylerin sağlık amaçlı seyahatlerini destekleyen çok çeşitli sebepler sayılabilir. Bunlar arasında en önemlileri; bireyin kendi ülkesinde bulunmayan özel tıbbi hizmetlere erişme isteği, daha düşük maliyetli ya da daha kaliteli tıbbi prosedürlere erişme isteği, tedaviye erişim için daha kısa bekleme süresi ve tıbbi tedaviyi tatil ya da boş zaman etkinlikleri ile birleştirmek gibi sebepler sayılabilir (Hall, 2012; Sevim & Sevim, 2019). Sağlık turizmi türleri arasında en fazla ilgi gören tür medikal turizmdir. Medikal turizm kapsamında; diş tedavileri, kozmetik cerrahi, infertilite tedavileri, kalp damar cerrahisi, onkoloji, organ nakilleri gibi çok çeşitli tıbbi prosedürler yer almaktadır. Sağlık turizmi sektörü birçok ülkenin talep oluşturmak için tıbbi tesislere ve altyapıya yatırım yaptığı, dünya çapında büyüyen bir endüstridir (Chuang vd., 2014). Dünyada medikal turizm ortalama yıllık %12 civarında büyüme gösterirken TÜİK verilerine göre Türkiye’de bu oranın daha hızlı bir büyüme gösterdiği ve son beş yılda (2018-2023) hasta sayısında %135, elde edilen gelirden %167’lik bir artış rapor edilmiştir. Sadece medikal turizmden elde edilen gelir 2023 yılı için 2,3 milyar dolardır (USHAŞ, 2024).

Sağlık turizmi ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların, bu kapsamda seyahat eden hastaların motivasyonlarını, beklentilerini ve deneyimlerini anlamaya yardımcı olabileceği söylenebilir. Bu bilgi, sağlık turistlerine sağlanan hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olabilir (Arslan & Sevim, 2022). Bunun yanında yapılan çalışmalar, politika yapıcıların ve sağlık hizmeti sağlayıcılarının sağlık politikaları ve stratejileri hakkında bilinçli kararlar almalarına yardımcı olabilir. Sağlık turizmi alanında iyileştirilecek alanların belirlenmesi ve sağlık hizmeti sağlayıcıları için daha iyi uygulamaların geliştirilmesi açısından bu alanda yürütülen çalışmaların önemi büyüktür. Mevcut araştırma çabaları sayesinde medikal turizmin gelir sağlama, iş olanağı yaratma ve sağlık altyapısına yatırım gibi ekonomik faydalarının da olabileceği değerlendirilmektedir. Aynı zamanda yapılan çalışmalardan elde edilecek sonuçlar, politika yapıcıların sağlık politikaları ve stratejileri hakkında bilinçli kararlar alması konusunda da yardımcı olabilir (Johnson & Samakovlis, 2019). Sağlık turizmi üzerine yapılan bilimsel çalışmalar, sektöre ilişkin değerli bilgiler sağlayabilir ve sağlık turistlerine sağlanan bakım ve hizmetlerin kalitesini artırmaya yardımcı olurken, aynı zamanda medikal turizmin ekonomik faydalarını da teşvik edebilir. Bu nedenle çalışmaların bibliyometrik açıdan incelenerek niceliksel olarak değerlendirilmesi alan yazına ve bilim alanına genel bakış fırsatı sunar (Ellegaard & Wallin, 2015).

Bibliyometrik analiz, akademik literatürün değerlendirilmesi, araştırılması ve haritalandırılmasında önemli rol oynayan sistematik ve niceliksel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem makale, konferans bildirileri, kitap, patent gibi akademik yayınlarla ilişkili meta verileri analiz etmek için istatistiksel ve matematiksel tekniklerin uygulanmasını içerir (Ellegaard & Wallin, 2015; Koseoglu vd., 2016). Araştırma ve finansman kuruluşları ile politika yapıcılar da dahil olmak üzere, tüm paydaşların ve araştırmacıların etki ve üretkenliklerinin ölçülmesine olanak tanıyan güçlü bir araştırma aracı olarak hizmet eder (Shonhe, 2020). Dahası olarak bibliyometri, ortaya çıkan araştırma eğilimlerinin belirlenmesine yardımcı olarak, araştırmacıların ve kurumların gelişen akademik bakış açısına ayak uydurmasına yardımcı olur. Aynı zamanda, öne çıkan araştırmacılar, tanınmış dergiler veya önde gelen akademik kurumlar için, iş birlikleri ve yayın stratejileri oluşturulması açısından değerli olabilecek sonuçları ortaya koyar (Yusop vd., 2020). Ayrıca bibliyometrik analiz, daha geniş bilimsel haritalama yaparak, araştırma alanlarının birbirine bağlılığının anlaşılmasına ve bilimsel bilginin gelişimine katkıda bulunur (Qadir vd., 2019). Genel olarak bakıldığında diplomatik analizlerin, araştırma yatırımı ve kaynak dağıtımına ilişkin kararlara rehberlik edecek kanıta dayalı bilgiler sağlayarak, bilime önemli katkılar yapar. Sağlık turizmi literatürüne dair yapılan bir içerik analizi çalışmasında bibliyometri kavramı en fazla kullanılan anahtar kelimeler arasında yer almaktadır (Kaya & Nebioğlu, 2024).

Literatür incelendiğinde sağlık turizmine dair yapılan bibliyometrik çalışmalara rastlanmaktadır. Temizkan vd. (2015) 1991-2014 yılları arasında sağlık turizmi ile ilgili Türkçe ve İngilizce makaleleri incelemiştir. Canik ve Özdemir (2019), 1988-2017 yılları arasında Türkiye'de sağlık turizmi üzerine yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik özelliklerini araştırmışlardır. Doğan ve Baynal Doğan (2020), sağlık turizminin alt bileşenlerini analiz etmek amacıyla 2000-2019 yılları arasında SSCI atıf indeksinde yer alan makaleleri incelemiştir. Öztürk vd. (2020), 1970'ten 2020'ye kadar sağlık turizmi alanında en çok alıntı yapılan 100 İngilizce makalenin bibliyometrik özelliklerini belirlemek için Web of Science (WOS) veri tabanlı çalışmaları analiz etmiştir. Akın (2021) Google Scholar ve DergiPark Akademik veri tabanlarında 2015-2020 yılları arasından yayınlanmış sağlık turizmi alanında yapılmış Türkçe makaleleri (n=102) incelemiştir. Seyhan ve Özzeybek (2021) WOS veri tabanında 1975-2019 yılları arasında yayınlanmış sağlık turizmi ve medikal turizm konularında İngilizce yayınlanan makaleleri (n=879) incelemişlerdir. Orhan (2022) WOS veri tabanında 1997-2021 yılları arasından yayınlanmış medikal turizm alanında yapılan İngilizce derleme ve araştırma makalelerini (n=1209) incelemiştir. ılđnođlu (2023) WOS veri tabanında sağlık turizmi, medikal turist ve medikal turizm gibi alternatif anahtar kelimelerden oluşan konuları içeren yayınları (n=10272) incelemiştir. Kazak ve Kazak (2023) WOS veri tabanında 2012-2023 yılları arasında yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik analizini yapılmıştır. Sağlık turizmi alanında yapılan lisansüstü tezlere dair yapılan bibliyometrik analizler de literatürde yer almaktadır (Öztürk vd., 2024)

Sağlık turizmi konusunda yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, özellikle Türkiye'deki sağlık turizmi literatürü, WOS veri tabanından İngilizce ve Türkçe makalelerin incelenmesi açısından literatüre katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın temel amacı, sağlık turizminin mevcut durumunu ele alarak, sağlık turizmi literatürünü güncel ve kapsamlı bir şekilde incelemektir. Yapılan alışma ile Türkiye'deki sağlık turizmi araştırmalarının mevcut durumunun kapsamlı bir değerlendirmesi yapılarak, konunun Türkiye'deki uluslararası geçerliliği vurgulamakta, iyileştirmeye açık alanları belirlemekte ve gelecekteki araştırmalar için bir yol haritası sunarak, sağlık turizmi alanına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Türkiye'deki sağlık turizmi literatürünün mevcut durumunu ele alarak güncel ve kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla yürütölen çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Veri seti, Web of Science (WOS) akademik veri tabanında sadece elektronik dergilerde yayınlanan sağlık turizmi kavramı ile ilişkili (TOPIC: "health tourism" or "medical tourism" or "medical travel" or "dental tourism" or "thermal tourism" or "transplant tourism" or "wellness tourism") 2.985 çalışmadan, Türkiye'de yapılmış (COUNTRIES/REGIONS: TURKEY & TURKIYE) Türkçe ve İngilizce yayınların filtrelenmesi ile elde edilen 119 adet çalışmadan oluşmaktadır. Bu filtreler dışında veri tabanında herhangi bir kısıtlama (yıl, yayın türü, endeks vb.) yapılmamıştır. Bu sayede sağlık turizmi, medikal turizm, medikal seyahat, dental turizm, termal turizm, nakil turizmi ve sağlıklı yaşam/iyi hal turizmi gibi sağlık turizmi kavramı kapsamında ele alınan kavramlar ile ilgili tüm yayınlar çalışmaya dahil edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar tekilleştirme ve ayıklama işlemine tabi tutulmuştur. Araştırma makaleleri ve aynı zamanda kitap bölümü [article; book chapter] olarak belirtilen yayınlar detaylı inceleme sonucu ayrıştırılmıştır. Kitap incelemeleri [book review] ise derleme [review] kategorisine aktarılmıştır. Yayın türü "new item" olarak belirtilen 1 adet makale araştırma makalesi kategorisine aktarılmıştır. Analizde kullanılan parametreler; yayın yılı, yayın türü, yayın dili, yayıncı, makalenin yayınlandığı dergi, yayının tarandığı endeksler, yayının WOS kategorisi (mikro düzeyde), yazar adı ve soyadı, yazarların bağlı olduğu kurum ve yazarların ölkelerini içermektedir. Ayrıca yayınların Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına katkıları WOS veri tabanından elde edilmiştir. Yayınlar yapılan atıflar her biri için ayrı ayrı olmak üzere yıl bazında ayrı bir veri setinde incelenmiştir. Araştırma sırasında, tanımlayıcı istatistikler kullanılmış ve sağlık turizmi alanının bibliyometrik özellikleri, frekans ve yüzde dağlımları kullanılarak belirlenmiştir. Bu veriler daha sonra SPSS istatistiksel analiz programına aktarılmış ve analizler geeşleştirilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Türkiye’de sağlık turizmi üzerine yapılan araştırmaların sayısı oldukça fazla olup, araştırma kapsamında WOS veri tabanında 119 çalışma tespit edilmiştir. İngilizce yayınların hakimiyeti (n=108; %90,8), Türkiye’deki sağlık turizmi araştırmalarının uluslararası erişimini ve ilgi düzeyini göstermektedir. Ancak, yerel bir kitleye hitap edebilen Türkçe yayınlar (n=11; %9,2) da mevcuttur (Tablo 1). Bilimsel yayınların büyük çoğunluğu (n=95; %79,8) araştırma makalelerinden [Article] oluşmaktadır. Bunu daha az sayıda bildirimler [Proceeding paper] (n=10; %8,4) ve derleme makaleler [Review] (n=6; %5,0) takip etmiştir (Tablo 1). Yayın türlerinin bu dağılımı, orijinal araştırmaya ve bilimsel tartışmalara vurgu yaparak alanın araştırma odaklı doğasını vurgulamaktadır. Çalışmaların yaklaşık yarısının (n=52; %43,7) Emerging Sources Citation Index (ESCI) indeksinde yer alan dergilerde yayınlanmış olması, Türkiye’de sağlık turizminin önemli bir bilimsel ilgi konusu olduğunu göstermektedir. Bu, yalnızca turizm veya sağlık alanıyla değil aynı zamanda daha geniş bilimsel disiplinlerle olan ilgisini de vurgulamaktadır (Tablo 1). Elsevier, Emerald Publishing ve Taylor & Francis gibi uluslararası tanınmış yayıncıların literatürdeki yaygınlığı, Türkiye’de sağlık turizmi araştırmalarının küresel tanınırlığını ve etkisini yansıtmaktadır (Eger & Scheufen, 2021). Turizm, sağlık, tıp, çevre ve gıda ile ilgili çeşitli dergilerdeki yayınların dağılımı, sağlık turizminin disiplinler arası doğasının altını çizmektedir. "Anatolia-International Journal of Tourism and Hospitality Research" ve "Iranian Journal of Public Health" gibi daha çok yerele hitap eden sağlık dergilerinin sık tercih edilen yayın platformlarını oluşturması, alandaki çalışmaların bölgesel nitelikte araştırmaları içerdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Tablo 1). Yapılan araştırmada, sağlık turizmi makalelerine yer veren dergilerin, saygın yayınevleri tarafından yayınlanmakla birlikte, uluslararası kitleye hitap eden dergilerin öncelikli olarak çeyreklik sınıflarının Q2 ve endekslerinin ESCI olması dikkat çekicidir. Bu bulgular, araştırmaların kesinlikle değerli olması ve mevcut bilgi birikimine katkıda bulunmasının yanında, akademik topluluk içerisindeki görünürlüğü ve etkisi açısından gelişime açık alanları olduğu anlamını da taşımaktadır.

Tablo 1: Türkiye’deki Sağlık Turizmi Alan Yazınının Çeşitli Değişkenler Açısından Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Yayın sayısı (n)	Frekans (%)
Yayın Dili		
İngilizce [<i>English</i>]	108	90,8
Türkçe [<i>Turkish</i>]	11	9,2
Toplam	119	100
Yayın Türü		
Araştırma makalesi [<i>Article</i>]	95	79,8
Bildiri [<i>Proceeding paper</i>]	10	8,4
Derleme makale [<i>Review</i>]	6	5,0
Kitap/Kitap bölümü [<i>Book/ Book chapter</i>]	4	3,4
Editöryal yazılar [<i>Editorial material</i>]	4	3,4
Toplam	119	100,0
Endeks		
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	52	43,7
Social Sciences Citation Index (SSCI)	36	30,3
Science Citation Index Expanded (SCI-E)	31	26,1
Toplam	119	100,0
Yayıncı		
Elsevier	14	11,8
Emerald Publishing	12	10,1
Taylor & Francis	12	10,1
Springer Nature	8	6,7
SAGE Publications Inc.	7	5,9
Wiley	6	5,0
Diğer	60	50,4
Toplam	119	100,0
Dergi Adı		
Anatolia-International Journal of Tourism and Hospitality Research (ESCI)	4	3,4

Iranian Journal of Public Health (SCI-E & SSCI-Q3)	4	3,4
BMC Health Services Research (SCI-E-Q2)	3	2,5
Geothermics (SCI-E-Q2)	3	2,5
International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing (ESCI-Q4)	3	2,5
Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism (ESCI)	3	2,5
Marmara Geographical Review (TR Dizin)	3	2,5
Tourism Review (SSCI-Q2)	3	2,5
Diğer	93	78,2
Toplam	119	100,0

Veri setinden elde edilen bulgulara göre Türkiye’de sağlık turizmini konu alan ilk çalışma 2006 yılında yayınlanmıştır. Erken dönemlerde oldukça kısıtlı sayıda çalışma bulunmasına karşın 2010’lu yıllardan itibaren alana katkı sağlayan yayın sayılarında artış gözlenmiştir. 2016’da başlayan ve sonrasında devam eden araştırma çıktılarındaki önemli artış özellikle dikkat çekicidir. 2020 yılında 16 çalışmanın yayınlanmasıyla dikkat çekici bir zirve yaşandığı görülmüştür (şekil 1). Araştırma faaliyetlerindeki bu artış, bir çalışma konusu olarak sağlık turizminin son yıllardaki artan önemini vurgulamaktadır. Küreselleşme, insanların ve bilginin sınırlar arası hareketini kolaylaştırmaya devam ettikçe, sağlık turizmi daha erişilebilir ve daha geniş bir kitleye hitap eder hale gelmektedir (Alsharif vd., 2010; Sevim & nder, 2020). Dünyanın çeşitli yerlerinden araştırmacılar ve akademisyenler bu alanın öneminin farkına varmakta ve daha çok çalışma üretmektedir. Sağlık turizmi açısından, sağlık tesislerinin, sağlık hizmetleri ve sağlık altyapısının devam eden gelişimi, bu alanı daha da ön plana çıkartacaktır. Yüksek kaliteli sağlık hizmetleri ve son teknolojiye sahip tesislerin sayıca artması, hem sağlık turistlerinin hem de araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Nüfusun yaşlandığı ve sağlık bilincinin arttığı günümüzde, sağlık hizmetlerinin insan yaşamındaki önemi göz ardı edilemez. Bu tanınma, sağlık hizmeti sunumu ve erişiminin kritik yönlerini ele aldığı için muhtemelen sağlık turizmi alanına olan ilgiyi artıracaktır. COVID-19 salgınının küresel sağlık ve turizm sektörleri üzerinde derin bir etkisi olmuştur (Abbaspour vd., 2021). Yaşanan salgın muhtemelen diğer faktörlerin de yanı sıra, seyahat kalıplarında değişiklikler yapmış, sağlık hizmetlerinin güvenliği ve teletip gibi alanların sağlık turizmi kapsamında kullanımının benimsenmesi de dahil olmak üzere sağlık turizmi alanında önemli etkiler yaptı söylenbilir.

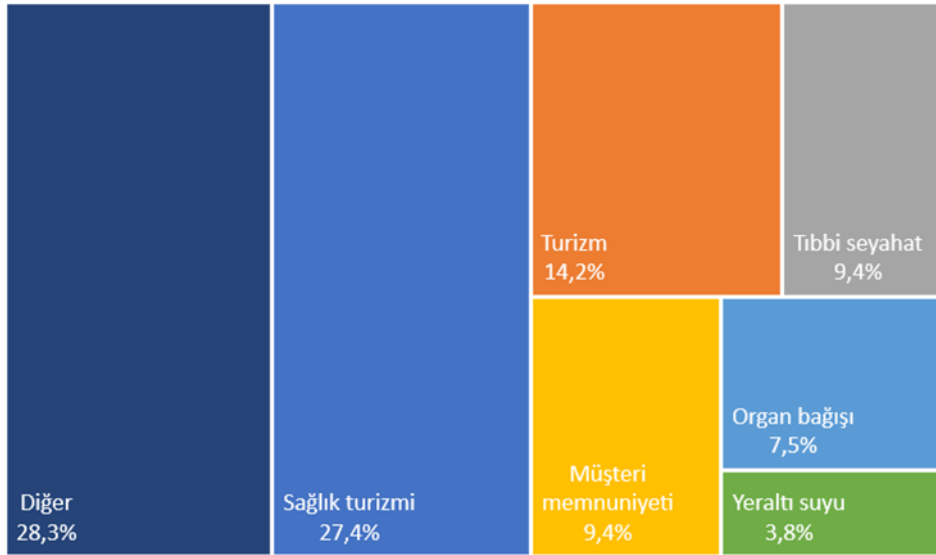
Ekonomiler büyümeye devam ettikçe, dünyanın birçok yerinde harcanabilir gelirlerin artışı dikkat çekicidir. Bu ekonomik büyüme, bireylerin ister tıbbi tedavi ister sağlıklı yaşam hizmetleri olsun, sağlık turizmini bir tercih olarak değerlendirme isteğine katkıda bulunabilir. Sağlık turizmi kalkınma planlarında da öncelikli alanlar arasında kendisine yer bulmuştur. Nitekim Türkiye’de sağlık turizminin gelişimi, kurumsal ve hukuki altyapının gelişmesi, fiziki ve teknik imkanların geliştirilmesi, etkin tanıtım ve pazarlama çalışmaları ve hizmet kalitesinin yükseltilmesine odaklanmasıyla yakından ilişkilidir. Bu alanlara Onuncu Kalkınma Planı’nda öncelikler arasında yer verilmiştir (Sevim & nder, 2020). Bu unsurlar kolektif olarak sektörün büyümesini hızlandırmış ve dolaylı olarak bu alandaki araştırma faaliyetlerinde bir artışa yol açmıştır.

Sağlık turizmi konusunda yapılmış olan 119 adet çalışmaya toplamda 1.671 kez atıf yapılmıştır. Yazarların kendilerine yaptıkları atıflar veri setinden çıkarıldığında, atıf sayısı 1.616 olarak belirlenmiştir. Çalışma başına atıf sayısı 14,05 olarak belirlenmiştir. Erken dönemde konuyla alakalı çalışma sayısının az olması nedeniyle atıf sayıları da oldukça düşüktür. Ancak alana katkı sağlayan çalışmaların artmasıyla birlikte, atıf sayılarında da ciddi bir artış gözlenmektedir. En yüksek atıf sayısına 417 atıf ile 2021 yılında ulaşılmıştır (şekil 1). Bu alandaki bilgi birikimi büyüdükçe, araştırmacılar ve akademisyenler tarafından yapılan çalışmaların da bu temel çalışmalara giderek daha fazla atıfta bulunulduğu görülmüştür. Bilgi birikimi ve daha önceki araştırmalara verilen referanslar, alıntıların istikrarlı bir şekilde artmasına katkıda bulunmaktadır. Akademik bir araştırma konusu olarak sağlık turizminin olgunlaşması ve tanınırlılığının zaman içerisinde arttığı değerlendirilmektedir. 2017 yılı sonrası atıflardaki artış, sağlık turizminde ortaya çıkan eğilim ve gelişmelerle de ilişkilendirilebilir. Ayrıca küreselleşme ve internet erişiminin akademik camiayı birbirine daha çok bağladığı ve yayınlara erişimi kolaylaştırdığı söylenbilir (Gui vd., 2019). 2020 yılı sonrasındaki alıntılardaki ani artış, akademik topluluğun dikkatini çeken belirli olaylardan, trendlerden veya yayınlardan etkilenmiş olabilir. Örneğin çığır açan bir çalışma, politika değişikliği veya küresel

Çalışmalarda sağlık turistlerinin deneyimleri ve memnuniyetleri ele alınmakta ve kaliteli sağlık hizmetinin ve olumlu hasta sonuçlarının önemi vurgulanmaktadır. Veri kumesinde "organ bağışı [organ donation]" ve "yeraltı suyu [ground water]" gibi konularda yayınlar da yer almaktadır. Bu durum sağlık turizminin alt boyutlarından olan medikal turizm ve termal turizm kavramlarına yönelik çalışmalara vurgu yapmaktadır. "Diğer [other]" kategorisi (n=30; %28,3), belirlenen anahtar kelimelerin açıkça kapsamadığı çok çeşitli araştırma konuları kapsamaktadır. Bu alışmalar, sağlık turizminin ekonomik boyutu, politika analizi, etik hususlar ve belirli sağlık turizmi destinasyonlarına ilişkin çalışmaları ele almaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Türkiye’de Sağlık Turizmi alışmalarının Konularına Göre Dağılımı

Doğu Akdeniz niversitesi, bünyesinde çalışan araştırmacılar tarafından en fazla yayının yapıldığı (n=11) niversitedir. Bunu Ankara niversitesi ile Başkent niversitesi (n=6) ve İstanbul Medipol niversitesi (n=5) takip etmiştir. Veri setine dahil edilen tüm çalışmalarda en az bir Türk yazar bulunmakta olup çalışmalarda 103 ülkeden araştırmacının yer alması uluslararası iş birliğinin yaygın olarak kullanıldığına ve sağlık turizminin küresel düzeydeki önemine işaret etmektedir. Ayrıca yabancı araştırmacıların ve ortak kuruluşların Türkiye'nin sağlık turizmi çalışmalarına aktif katılımı, bu araştırma alanının uluslararası düzeydeki önemine ve tanınmasına işaret etmektedir. Yapılan çalışmaların uluslararası araştırmacılarla birlikte yürütülmesi, yalnızca araştırmanın güvenilirliğini artırmakla kalmıyor, aynı zamanda sağlık turizmine daha kapsamlı ve küresel açıdan uygun bir bakış açısına da katkıda bulunmaktadır. Stratejik açıdan avantajları da bulunan bu iş birlikleri, küresel ölçekte geliştirilen politikaları, sektör uygulamalarını ve karar alma süreçlerini etkilemektedir. Dahası yapılan yayınlardaki uluslararası iş birlikleri, Türkiye'yi uluslararası alanda sağlık turizmi konusunda daha fazla tanınan bir oyuncu konumuna getirdiği de söylenbilir.

Sağlık turizmine ilişkin çalışmaların Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG's) ile ilgili dağılımı incelendiğinde, bu alanın öncelikli olarak sağlık ve kaliteli yaşam (SDG 3) ile uyumlu olduğu (n=20, %16,8) ve küresel sağlık ve refahın geliştirilmesindeki önemli rolünün vurgulandığı görülmektedir. Üstelik SDG 11, 1 ve 6 gibi hedefler ile bağlantılı çalışmaların varlığı, sağlık turizminin kentsel gelişim, yoksulluğa hizmet ve temiz su ile ilgili daha geniş sürdürülebilirlik sorunlarını ele alma potansiyelinin altını çizmektedir. Cinsiyet eşitliği, iklim eylemi ve nitelikli eğitim hedefleri, çeşitli ekonomik ve endüstriyel boyutlarla ilgili daha az çalışma olsa da bulgular sağlık turizminin bir dizi sürdürülebilir kalkınma hedefine çok yönlü katkıları olduğunu göstermektedir. Bunun yanında toplam 55 çalışmanın herhangi bir kategoride yer almaması, sürdürülebilir kalkınma potansiyelini daha iyi anlamak ve kullanmak için sağlık turizmi araştırmalarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile daha kesin bir Şekilde sınıflandırılması ve uyumlu hale getirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Türkiye’deki Sağlık Turizmi Alan Yazınının Çeşitli Değişkenler Açısından Tanımlayıcı İstatistikleri

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Yayın sayısı (n)	Frekans (%)
SDG 3: İyi Sağlık ve Kaliteli Yaşam	20	16,8
SDG 11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	19	16,0
SDG 1: Yoksulluğa Son	10	8,4
SDG 6: Temiz Su ve Sanitasyon	5	4,2
SDG 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	2	1,7
SDG 7: Erişilebilir ve Temiz Çevre	2	1,7
SDG 9: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	2	1,7
SDG 2: Açlığa Son	1	0,8
SDG 4: Nitelikli Eğitim	1	0,8
SDG 13: İklim Eylemi	1	0,8
SDG 15: Karasal Yaşam	1	0,8
Belirsiz	55	46,2
Toplam	119	100,0

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık turizmi alanında yapılan çalışmaların eğilimleri incelendiğinde, alanda tarihsel olarak süreç içerisinde bir büyümenin yaşandığı gözlenmektedir. Araştırma çıktıları, yapılan çalışmaların özellikle 2010’lu yıllardan bu yana kayda değer bir artış göstermekte olduğunu, dahası yıllar içerisinde istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Küreselleşme, sağlık altyapısındaki ilerlemeler ve sağlık bilincinin arttığı bir çağda, sağlık hizmetlerinin önemini anlaşılması gibi çeşitli temel faktörler bu eğilimlere katkıda bulunmaktadır. Bu durum sağlık hizmetlerinde uygulanan neoliberal politikaların sağlık turizmini daha da ileriye taşınmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca yakın geçmişte içerisinden geçtiğimiz COVID-19 salgınının araştırma ortamı üzerinde derin bir etkisinin olduğu ve muhtemelen sağlık turizmi üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde araştırılmasına yol açtığı da düşünülmektedir.

Türkiye’de sağlık turizmi alanında çok sayıda araştırmanın yapılmış olması ve bu konuya olan güçlü araştırma ilgisi, konunun ülke için önemini vurgulamaktadır. Üstelik yapılan bu araştırmaların yayın dilinin çoğunlukla İngilizce dilinde yapılmış olması uluslararası görünürlüğe de katkı sağlamaktadır. Türkiye, ülkenin sağlık turizmi destinasyonu olarak önemli rolünü vurgulayan önemli bir anahtar kelime olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca yabancı araştırmacılar ve ortak kuruluşlarla yapılan aktif iş birlikleri, Türkiye’deki uluslararası tanınırlık ve akademik alandaki uluslararasılaşma çabalarının da bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Elde edilen bulgular, güçlü yönlerine rağmen sağlık turizmi araştırmaları alanındaki bazı zayıflıkları da gün ışığına çıkarmaktadır. Bunlar arasında, araştırmaların yayımlandığı dergilerin görece zayıf çeyreklik sınıfında yer bulması nedeniyle görünürlük ve etki açısından gelişime açık alanların da olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak yapılan çalışma, Türkiye’deki sağlık turizmi araştırmalarının mevcut durumunun kapsamlı bir değerlendirmesini sunarak, uluslararası geçerliliğini vurgulamakta, iyileştirmeye açık alanları belirlemekte ve gelecekteki araştırma çabaları için bir yol haritası sunarak, sağlık turizmi alanına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye’de sağlık turizmi araştırmalarının uluslararası görünürlüğünü ve tanınırlığını arttırmakta ve sürdürülebilir kalkınma ve sağlık hizmetlerine potansiyel katkılarının daha derinlemesine anlaşılmasını teşvik etmektedir.

Etik Beyan: “Türkiye’de Sağlık Turizmi Literatürünün Bibliyometrik Analizi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: Yazarlar makalenin tasarım, veri temini, verilerin değerlendirilmesi ve yazımı süreçlerinde eşit oranda katkı sunmuşlardır.

ıkar Beyanı: Bu makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar atışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar atışması bulunmamaktadır.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Author Contributions Statement: The authors contributed equally to the design, data acquisition, data evaluation and writing processes of the article.

Conflict of Interest: There is no financial conflict of interest with any institution, organization, or person regarding this article, and there is no conflict of interest between the authors.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Abbaspour, F., Soltani, S. & Tham, A. (2021) Medical tourism for COVID-19 post-crisis recovery? *Anatolia*, 32, 140-143. <https://10.1080/13032917.2020.1815067>
- Akın, M.H. (2021). Sağlık turizmi alanyazının bibliyometrik analizi (2015-2020). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 2026-2036. <https://10.33206/mjss.882655>
- Alsharif, M.J., Labonté, R. & Lu, Z. (2010). Patients beyond borders: A study of medical tourists in four countries. *Global Social Policy*, 10, 315-335. <https://10.1177/1468018110380003>
- Arslan, D. & Sevim, E. (2022). Multi-criteria decision-making techniques in medical tourism studies: A systematic review. *Süleyman Demirel University Visionary Journal*, 13, 1305-1317. <https://10.21076/vizyoner.1088767>
- Canik, S. & zdemir, E.G. (2019). Sağlık turizmini konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik değerlendirmesi (1988-2017). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30, 125-134. <https://10.0.66.227/atad.636870>
- Chuang, T.C., Liu, J.S., Lu, L.Y.Y. & Lee, Y. (2014). The main paths of medical tourism: From transplantation to beautification. *Tourism Management*, 45, 49-58. <https://10.1016/j.tourman.2014.03.016>
- ılımoğlu, H. (2023). Medikal turizm konusundaki araştırmaların bibliyometrik analizi: eğilimler, odak noktaları ve olanakları. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7, 451-464. <https://10.26677/TR1010.2023.1286>
- Doğan, S. & Baynal Doğan, T.G. (2020). Uluslararası alanyazında sağlık turizmi alt bileşenleri üzerine bibliyometrik bir analiz. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 23, 561-586
- Eger, T. & Scheufen, M. (2021). Economic perspectives on the future of academic publishing: Introduction to the special issue. *Managerial and Decision Economics*, 42, 1922-1932. <https://10.1002/mde.3454>
- Ellegaard, O. & Wallin, J.A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831. <https://10.1007/s11192-015-1645-z>
- Gaines, J. & Lee, C.V. (2019). *Medical tourism*. J.S. Keystone, P.E. Kozarsky, B.A. Connor, H.D. Nothdurft, M. Mendelson & K. Leder (Edt.), *Travel medicine* (pp. 371-375). Amsterdam: Elsevier. <https://10.1016/B978-0-323-54696-6.00039-2>
- Gui, Q., Liu, C. & Du, D. (2019). Globalization of science and international scientific collaboration: A network perspective. *Geoforum*, 105, 1-12. <https://10.1016/j.geoforum.2019.06.017>
- Hall, C.M. (2012). *Medical tourism: the ethics, regulation, and marketing of health mobility*. London and Newyork: Routledge Taylor & Franchis Group. <https://10.4324/9780203109458>
- Johnson, A.G. & Samakovlis, I. (2019). A bibliometric analysis of knowledge development in smart tourism research. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 10, 600-623. <https://10.1108/JHTT-07-2018-0065>
- Kaya, G., & Nebioğlu, O. (2024). Ulusal literatürde sağlık turizmi araştırmaları üzerine bütünleştirici

- bir literatür taraması. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 279–300.
- Kazak, M., & Kazak, G. (2023). Sağlık Turizmi Alanında Yapılan Çalışmaların Vosviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Journal of Healthcare Management and Leadership*, 1, 34–45. <https://doi.org/10.35345/johmal.1253318>
- Öztürk, S., Taş, B. S., Kaplan, D., Keskin, S., Çoruk, E. N., Güven, E., & Eren, T. (2024). Sağlık turizmi konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 21(3), 184–204.
- Koseoglu, M.A., Rahimi, R., Okumus, F. & Liu, J. (2016). Bibliometric studies in tourism. *Annals of Tourism Research*, 61, 180-198. <https://10.1016/j.annals.2016.10.006>
- Orhan, F. (2022). Sağlık turizmi yayınlarının bilim haritalama yöntemi ile bibliyometrik analizi. *Journal of Social and Analytical Health*, 2, 33-47. <https://10.5281/zenodo.6356415>
- Öztürk, N., Çoban, M. & Ekinci, E. (2020). A bibliometric analysis of the 100 top-cited publications in health tourism. *International Journal of Health Management and Tourism*, 5, 315-335. <https://10.31201/ijhmt.790108>
- Qadir, K.W., Zafar, Q., Ebrahim, N.A., Ahmad, Z., Sulaiman, K., Akram, R. & Nazeeruddin, M.K. (2019). Methodical review of the literature referred to the dye-sensitized solar cells: Bibliometrics analysis and road mapping. *Chinese Physics B*, 28, 118401. <https://10.1088/1674-1056/ab4577>
- Sevim, E. & Önder, E. (2020). Investigation of medical tourism in Turkey through SWOT-ANP. *Hacettepe Journal of Health Administration*, 23, 605-622
- Sevim, E. & Sevim, E. (2019). Medikal turizm tercihini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Türkiye örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22, <https://orcid.org/0000-0001-5656-6351>
- Seyhan, F. & Özzebek T.M. (2021). Sağlık turizmi konusunda yapılan çalışmaların “R tabanlı” bibliyometrik analizi. *International Social Sciences Studies Journal*, 7, 1569-1586. <https://10.26449/sss.3117>
- Shonhe, L. (2020). Continuous Professional Development (CPD) of librarians: A bibliometric analysis of research productivity viewed through WoS. *The Journal of Academic Librarianship*, 46, 102106. <https://10.1016/j.acalib.2019.102106>
- Temizkan, S.P., Çiçek, D., & Özdemir, C. (2015). Sağlık Turizmi Konusunda Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Profili. *International Journal of Human Sciences/Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 12, 394-415
- Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş. [USHAŞ]. (2024). *Sağlık Turizmi Verileri*. <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/>
- Yusop, F.D., Ab Ghaffar, F., Danaee, M., Firdaus, A., Azah Hamzaid, N., Fitri Abu Hassan, Z., Senom, F., Ebrahim, N.A., Bonn, B.Y. & Yap, M.C. (2020). Two decades of research on early career faculties (ECFs): A bibliometric analysis of trends across regions. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 28, 325-342

Karşı Ticaretin Özellikleri, Dış Ticaret Açığını Azaltmadaki Yeri ve Türkiye’de Uygulama Alanı

Characteristics of Countertrade, Its Place in Reducing the Foreign Trade Deficit and Its Application Area in Turkey

Metin KETBOĞA¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı Türkiye’de kronik hale gelen dış ticaret açığının azaltılmasını sağlayacak önemli yollardan biri olan karşı ticareti ve özelliklerini inceleyerek, son on yıl içinde karşı ticaretin Türkiye’deki gelişimini ve Türkiye’nin dış ticareti içindeki yerini irdelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada TÜİK’in 2014-2023 yılları arasındaki son 10 yıllık verileri kullanılarak karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular: Yapılan incelemeler dorultusunda TÜİK’in verileri incelendiğinde Türkiye’de son on yıl içinde ihracatın ithalatı karşılama ortalamasının %73,8 olduğu görülmektedir. Yani, her 100 USD’lik ithalat için 73.8 USD ihracat bedeli ödenirken, kalan 26.2 USD’lik kısım Merkez Bankasının kısıtlı olan kaynaklarından karşılanmaktadır. Karşı ticaretin, Türkiye’nin son on yıllık ihracat ortalamasının içindeki payının %0,0069 olduğu görülmektedir. Bu seviye kronik hale gelmiş dış ticaret açığının azaltılması için yeterli seviyede değildir. Bu noktada özellikle petrol ve petrol ürünlerinin satın alındığı komşu ülkelerle karşı ticaretin artırılması ve bu yolla ülkeden döviz çıkışının önüne geçilmesi, ileriye yönelik atılması gereken önemli adımlardan biridir.

Sınırlılıklar: Türkiye’nin dış ticaretinde kullanılan ödeme sistemlerinin geriye yönelik araştırmasında detaylı verilerin çok daha fazla yıla yayılamaması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Yapılan literatür taramasında karşı ticaretle ilgili sınırlı çalışmaların yapıldığı görülmekle beraber bu çalışmalarda daha çok 1980-1990’lı yıllarda yapıldığı ve bu çalışmalarda karşı ticaretin genel yapısının incelendiği, karşı ticaretin dış ticaret açığını azaltmadaki rolüne değinilmediği görülmektedir. Bu çalışmada, karşı ticaret bu açıdan değerlendirilerek, karşı ticaretin dış ticaret açığını azaltmadaki rolü araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Dış Ticaret Açığı, Karşı Ticaret

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine the development of countertrade in Turkey in the last decade and the entire foreign trade area of Turkey by examining countertrade and its characteristics, which is one of the important ways to reduce the chronic foreign trade deficit in Turkey.

Design/Methodology: In the research, the place of countertrade in Turkey’s foreign trade was tried to be determined by using the last 10 years of TÜİK data between 2014-2023.

Findings: In line with the examinations made, when the data of the Turkish Statistical Institute is examined, it is seen that the average export-import coverage in Turkey in the last ten years is 73.8%. In other words, while 73.8 USD of export fee is paid for every 100 USD of import, the remaining 26.2 USD is met from the limited resources of the Central Bank. It is seen that the share of countertrade in Turkey’s last ten-year export average is 0.0069%. This level is not sufficient to reduce the chronic foreign trade deficit. At this point, increasing counter trade, especially with neighboring countries from which oil and petroleum products are purchased, and thus preventing foreign exchange outflow from the country is one of the important steps to be taken for the future.

Limitations: The limitations of the research are that detailed data cannot be spread over more years in the retrospective research of payment systems used in Turkey’s foreign trade.

Originality/Value: Although it is seen in the literature review that there have been limited studies on countertrade, these studies were mostly conducted in the 1980s and 1990s, and in these studies the general structure of countertrade was examined, but the role of countertrade in reducing the foreign trade deficit was not mentioned. In this study, countertrade was evaluated from this perspective and the role of countertrade in reducing the foreign trade deficit was investigated.

Keywords: International Trade, Foreign Trade Deficit, Counter Trade

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, info@ketboga.com.tr, ORCID: 0000-0002-0107-3557

1. GİRİŞ

Dış ticaret işlemleri, her zaman satıcının malını teslim etmesi alıcının ise ödeme yapması tarzında tekdüze bir şekilde gerçekleşmemektedir. Özellikle döviz sıkıntısı çeken ülkelerde döviz kullanmadan veya alıcının üzerindeki döviz ödemelerinin yükünü hafifletmek amacıyla uygulanan çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemlerin başında karşı ticaret gelmektedir. Karşı ticaret; takas, karşılıklı satın alma veya bağlı muamele, kliring, dengeleme anlaşmaları, geri alım anlaşmaları ve aktarma anlaşmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemlerden takas ve kliring gibi işlemler çok eski zamanlara dayanmaktadır. Özellikle, ilk zamanlarda takas ve kliring gibi yöntemler, az gelişmiş ülkelerin ileri teknoloji içeren ürünleri almak istemeleri esnasında, ileri teknolojiye sahip olan ülkelerin bu ürünleri ucuz hammadde karşılığında onlara vermek istemeleri ile ortaya çıkmıştır. Diğer karşı ticaret türleri ise daha çok 1960-1970’li yıllar arasında yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2016, s. 505).

Karşı ticaret, iki ülke arasında yapılan sözleşme gereğince ihracatçı ülkenin, ithalatçı ülkeden ihracat edilen ürün karşılığında döviz dışında bir işlem talep etmesi şeklinde gerçekleşen bir uluslararası ticaret türüdür (Tomanbay, 2014, s. 87). Bu talep, yapılan ihracat karşılığında belirli bir süre içinde karşı ülkenin yapılan ihracatın değerinin tamamı veya belirli bir kısmı oranında ihracatçı ülkeye mal satması yani ihracat şeklinde olabileceği gibi ithalatçı ülkeye döviz kazandırıcı benzeri bir işlem veya hizmet de olabilir. Karşı ticarete, bağlı ticaret de denilmektedir. Bağlı ticarete, ödemenin tamamı mal karşılığında sağlanmaz ise açık da kalan kısım döviz olarak tahsil edilebilmektedir. Karşı ticaret işlemi, normal bir dış ticaret işlemi gibi tek bir işlem ile sonuçlanmamaktadır. Yapılan döviz kazandırıcı bir işlem karşılığında, karşı tarafın da faydalanacağı bir döviz kazandırıcı işlem söz konusudur. Karşı ticaretin en önemli avantajlarında birisi döviz çıkışına neden olmadan ülkeye istenilen ürünlerin ithal edilmesini sağlamasıdır. Bu sayede ülkenin ödemeler bilançosunda dengesizliğin azalmasına katkı sağlandığı gibi ülkede dış ticaret açığının artmasının da önüne geçilebilmektedir.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran ve önemli kılan özelliği: karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki payını incelemesi, bu doğrultuda dış ticaret açığını azaltma yönündeki etkisinin tespit edilmesi ve dış ticaret açığını azaltmaya yönelik görüş önerilerini sunmasıdır.

2. KARŞI TİCARET

Karşı ticaret, malın mal ile mübadelesini ön gören dünyanın en eski ödeme yöntemlerinden bir olmakla beraber, uluslararası ticaretin hızlı bir şekilde geliştiği 20. yüzyılda 1929 yılındaki dünya ekonomik buhranı döneminden sonra önem kazanarak artmaya başlamıştır (Balu ve Norfadilah, 2002, s. 45). Bu dönemde özellikle ithalat yapmak isteyen fakat ödeme yapmak için yeterli döviz bulunmayan ya da sıkı kambiyo denetiminden dolayı ülkeden döviz çıkışını engelleyen önlemlerin alınmasından dolayı döviz transferi yapamayan firmalar tarafından tercih edilmiştir. Karşı ticaret, taraf olan ülkelere bazı önemli avantajlar sağlamakla birlikte çeşitli dezavantajları da mevcuttur.

Karşı ticaretin avantajları şu şekilde sıralanabilir:

- Bir ülkenin mevcut imkanları çerçevesinde üretmediği ara ürünlerin, yardımcı maddelerin, ileri teknoloji gerektiren ürünlerin ithalatında tamamen veya kısmen döviz çıkışı gerçekleştirilmeden ürünlerin ithal edilmesini sağlamaktadır.
- Bazı sanayi kollarının ihracata yönelmesine yardımcı olmaktadır.
- Karşı ticaret ile eritilemeyen stoklar daha erken eritilerek stok maliyeti düşürülmektedir. Karşı ticaret, daha çok ihracatçı ülkenin mevcut yapısı içinde en çok üretilen ürünün ithalatçı ülke tarafından hammadde tarzında alınması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu noktada, ülke içinde stokların tutulması stok maliyetinin artmasına neden olmaktadır.
- Süreklilik arz eden malların dışında yeni ürünlerin ihracatının yapılması için yeni pazarların tanınmasını sağlamaktadır.
- Karşılıklı ticaret, ülkelerin birbirleriyle ticari ilişkilerinin artmasını sağlayarak ülkeler arası ticaret hacminin büyümesine katkı sağlamaktadır.
- Döviz çıkışı olmadan dış borçların ödenmesini sağlayarak döviz tasarrufunun yapılmasını imkân sunmaktadır.

- Farklı ülkelerin yeni teknolojileri ile tanışılmasını sağlaması nedeniyle, ülke içinde teknolojik ürünlerin üretilmesinin alt yapısı oluşturulmaktadır (Burtescu vd. 2017, s.33).

Karşı ticaretin dezavantajları ise şu şekildedir:

- Maliyetlerin tam olarak tespit edilememesi sorunu net kârın tam olarak hesaplanamamasına neden olmaktadır.

Anlaşma şartlarına uyulması gereksinimi, bazen gereksiz yere fazla stok bulundurma gibi olumsuz bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum beraberinde stok tutma maliyetini artırarak finansal bir yükün oluşmasına neden olmaktadır (Burtescu vd. 2017, s.33).

Karşı ticaret; özel takas, karşılıklı satın alma veya bağlı muamele, kliring, dengeleme anlaşmaları (ofset), geri alım, aktarma ticareti (switch), yap-işlet-devret olmak üzere 6 gruba ayrılmaktadır (Haral, 2022, s. 70).

2.1. Takas

Tek bir sözleşme ile yapılan fakat finansal ödeme veya fon transferinin gerçekleştirilmediği, aynı değere sahip iki farklı mal gurubunun karşılıklı olarak değiştirilmesine dayanan bir sistemdir (Dalton, 2016, s. 181). İnsanlık tarihinin eski dönemlerine dayanan bir geçmişi vardır. Paranın olmadığı dönemde, malın mal ile mübadele edilmesini sağlamıştır.

Takas işlemleri, genel olarak süreklilik arz eden işlemlerden öte, tek seferlik yapılan işlemleri kapsamaktadır. Çoğunlukla rnler arasında herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Uygulamada oldukça zor bir işlemdir. Bunun temelinde ise karşılıklı olarak değiştirilecek olan ürünlerin değerinin tespiti sorunudur. Normal dış ticaret işlemlerinde tek bir sözleşme ile genel olarak tek taraflı bir mal akımı gerçekleşirken takas sözleşmelerinde tek bir sözleşme ile karşılıklı iki işlem yapılarak mal değişimi gerçekleştirilmektedir. Bu yönüyle takas işlemlerinde bazı işlemler tekrar eden özellik arz etmektedir. Takas işlemlerinin karşılıklı mal değişimi söz konusu olduğu için ürünlerin taraflara ulaşması zaman alabilmektedir. Bu noktada bankalar bu tür zorluklardan dolayı karşı ticaret olarak yapılan işlemlere kredi vermek istememektedirler (Yetik, 2006, s. 55).

2.2. Karşılıklı Satın Alma veya Bağlı Muamele

Karşılıklı satın alma veya bağlı muamele, bir firmanın belli bir ülkeye mal satması karşılığında, o ülkeden belli bir süre ve belirli bir miktarda mal alması ilkesine dayanmaktadır (elik, 2008, s. 286). Karşılıklı satın almada, iki firma arasında yapılan anlaşmaya göre taraflardan biri; bir veya birkaç ürünü karşı tarafa sevk ederken diğer taraftan da bir veya birkaç ürünü satın almaktadır. Eğer satılan ve satın alınan ürünler arasında değer yönüyle bir fark oluşuyorsa, bu fark para transferi yolu ile karşılanmaktadır. Karşılıklı satın alma veya bağlı muameleyi takastan ayıran en önemli özellik ise arada oluşacak olan değer farkının para transferi yolu ile ödenmesidir.

Karşılıklı satın alma veya bağlı muamelede genel olarak bir ülkede yerleşik kamu veya özel sektör kuruluşu, bir başka lkedeki kamu veya özel sektör kuruluşuna malını satmakta ve belli bir süre sonra karşı taraftan sattığı ürün karşılığında önceden belirlenen bir malı satın almayı taahhüt etmektedir (Yeter, 2011, s. 5). Her iki ödemede de malların değeri döviz karşılığında belirlenmektedir. Genelde birbirine eş değerde olan ürünler işleme konu olmaktadır. Bu sayede ülkeden döviz çıkışı olmadan, ürün tedariki yapılmaktadır.

Genel olarak karşılıklı anlaşmalarda iki farklı sözleşme yapılarak işlemler sonuçlandırılmaktadır. Bu her iki işlem bir protokole bağlanmaktadır. İki farklı sözleşmenin imzalanmasının temelinde ürünlerin niteliklerinin farklı olması sebebiyle detaylarına inilmesi ve farklı zamanlarda teslim alınacak veya teslim edilecek ürünlerin var olmasıdır. Uygulamada birinci sözleşmede, ihracat belirli nitelikteki bir ürünü belirlenmiş miktarda ve sürede, talep edilen yere göndermeyi taahhüt eder. İkinci sözleşmede ise ihracatının yapmış olduğu ihracat karşılığında, satın almayı taahhüt ettiği ürünün detayları yer alır ve erevesi ilk anlaşmaya göre daha geniş tutulur (Bijorndal vd., 2003. s. 242).

2.3. Kliring

Kliring, ülkeler arasındaki çift taraflı ticaret anlaşmalarının temelinde malla ödenmesini öngören bir karşı ticaret türüdür. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup veya takas yoluyla kliring kurumlarının aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kliring kurumları, merkez bankası ya da bankalar gibi çeşitli kliring ofisleridir (Fidiyani, 1999, s. 75).

Kliring, takasın geliştirilmiş bir şeklidir. Kliring işleminde, ülkelerin Merkez Bankaları veya kliring işlemini gerçekleştirecek olan banka gibi kliring ofislerinin devreye girmesiyle kliring işlemi sonuçlandırılmaktadır. Karşılıklı ticaret yapılırken, firmalar kendi ülkelerindeki kliring kuruluşuna malın bedelini yerel para birimleri üzerinden yatırmaktadır. Daha sonra yıl sonunda her iki ülkenin kliring ofisi, birbirleriyle irtibat kurarak hesap denkleştirme işlemini gerçekleştirmektedir. Eğer arada herhangi bir açık söz konusu ise bu açık önceden belirlenmiş olan bir konvertible para birimi üzerinden döviz olarak ödenip kapatılmaktadır (Ersun ve Arslan, 2010, s. 174).

Kliring anlaşmaları, genellikle kısa vadeli olup yıl sonunda kliring ofisleri tarafından işlemler kapatılmaktadır. Kliringin yapılabilmesi için en önemli unsur iki ülkenin yetkili otoritelerinin, bu ticaretin koşullarını ve süresini belirleyen ikili bir anlaşma imzalamasıdır. Bununla ilgili her yıl yetkili otoriteler bir araya gelerek kliringe konu olan ürünleri belirlemeleri ve arada oluşacak olan muhtemel değer farkının nasıl ödeneceğinin belirlenmesi konusunda anlaşmaları gerekmektedir. Bunun sağlanması içinde her yıl yeni bir protokol imzalanmaktadır. Türkiye’de kliring işlemleri Merkez Bankası tarafından yürütülmektedir. Örneğin, Almanya ile yapılacak bir kliring anlaşmasına Almanya’dan ithalat yapacak olan Türk firmaları ithalat bedelini TL cinsinden Merkez bankasına yatırmaktadır. Bu ülkeye ihracat yapacak olan firmalarda ihracat bedelini Merkez Bankasının kliring hesabında biriken paralardan alacaklardır. Yıl sonunda ise oluşan fark her iki ülkenin yetkili otoritesinin görüşmesi sonunda belirlenen altın veya konvertibl bir para üzerine döviz transferi yolu ile kapatılacaktır (Takım, 2016, s. 200).

Kliring sistemi daha önce doğu bloku ülkelerle başarılı bir şekilde uygulanmasına rağmen son yıllarda uygulama alanı daralmıştır. Bu sistem, bir taraftan ihracatçılara pazar bulma konusunda yardımcı olurken diğer taraftan ithali gerekli olan fakat döviz kıtlığı nedeniyle ithalatı yapılmayan ürünlerin tedarik edilmesini sağlamaktadır.

2.4. Dengeleme Anlaşmaları (Ofset)

Dengeleme anlaşmaları; teknoloji, hizmet ve mal ticaretinde üretici ve ihracatçı firmaların ihraç etmiş oldukları ürünlerin veya kurdukları tesisin bedelinin tamamını veya bir kısmını genellikle mal ticareti karşılığında almasını ifade etmektedir. Gelişmiş bir ülkedeki üreticilerin ve ihracatçıların az gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkedeki büyük döviz harcaması gerektiren nükleer santral kuruluşu, uçak sanayisine yönelik tesisler, askeri malzeme üretim tesisleri, radar sistemi kuruluşu, denizaltı üretimi, kimya sanayisine yönelik üretim yapan tesislerin kuruluşu gibi ileri teknoloji ve bilgi isteyen yatırımlarının yapılmasında uygulama alanı bulmaktadır. Ofset anlaşmaları; satıcı firmaların, alıcı ülkelerde kuruluşu yapılan bir tesisin bedelinin ödenmesi konusunda kolaylık sağladığı için alıcı ülkelerin ödemeler bilançosunda bir anda büyük bir para çıkışlarının yaşanmasının önüne geçmektedir (Seyitoğlu, 2016, s. 506).

Bunun yanında ofset anlaşmaları, alıcı ülkede kurulan tesis veya satışı yapılan ürünle ilgili çeşitli ihtiyaçların tedariki amacıyla bu ülkedeki yerel firmalarla iş birliği içine girmesi, bu firmaların teknoloji ve sanayi yönünden gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ofset uygulamaları; dolaysız ve dolaylı ofset uygulamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolaysız ofset uygulamalarında, alıcı ülkede üretimine başlanacak ürünlerin bir bölümünün satıcı firma tarafından alınması ile alıcı ülkeye döviz kazandırılması hedeflenmektedir. Dolaylı ofset uygulamaları ise satıcı tarafından dolaysız ofsete konu olan ürünlerin dışında kalan diğer alanlarda yapılacak olan alıcı ülkeye döviz kazandırıcı işlemlerdir (Takım, 2016, s. 201).

2.5. Geri Alım Anlaşmaları

Geri alım anlaşmaları, dengeleme anlaşmalarının bir türü olarak da ifade edilebilir. Geri alım anlaşmalarında ihraç edilen malın bedeli, o ülkede yapılan üretim sonucu elde edilen ürünün belli bir miktarının satın alınması yöntemiyle karşılanmaktadır. Yine burada geri alım anlaşması kapsamında,

bir kamu kuruluşu veya özel kuruluşun bir başka lkedeki bir kamu kuruluşuna veya özel kuruluşa makine, teçhizat, teknoloji veya anahtar teslim fabrika satması sonucunda üretimden belli bir miktar malı, satın alması yolu ile ödeme gerçekleştiği için ülkeye yapılan yatırım dolayısı ile herhangi bir döviz çıkışı gerçekleşmemektedir. Bu sayede yatırım harcaması için yapılacak olan ödeme ihracat yolu ile karşılanmaktadır (Terziev vd, 2017, s. 1052).

Geri alım sözleşmelerinde, iki ayrı alım ve satım sözleşmesi imzalanmaktadır. Bunun yanında bu sözleşmelere ek olarak bir protokol düzenlenerek, üretilen ürünün ne kadar miktarının satın alınacağının taahhüdü de alınmaktadır. Genel olarak bu tür işlemler uzun vadeli ve yüksek meblağlı olmaktadır. Vadeler 3-10 yıl arasında olduğu gibi eğer yatırımın büyüklüğü yüksek ise 25 yıla kadar da artırılmaktadır. Geri alım anlaşmaları, özellikle sanayileşme konusunda yeterli altyapıya sahip olmayan lkelerde veya sanayileşmenin durağan olduğu ekonomilerde araç, gereç, teçhizat ve çeşitli ekipmanların tedarikinde kullanılan önemli bir karşı ticaret türüdür (Onursal, 2013, s. 271).

Geri satın almanın en bilinen yöntemlerinden birisi de ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modelidir. Özellikle, yatırım maliyeti yüksek ve geri dönüşüm süresi uzun olan projelerin finansmanında bu model kullanılmaktadır. ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modeli daha çok demeler dengesi açık veren sanayileşmemiş ülkelerin döviz çıkışını engelleyerek yatırımların yapılmasını sağlamak adına ortaya çıkmıştır. Bu modelle köprüler, tüneller, büyük enerji santralleri, barajlar, hava alanları, metrolar ve sulama tesisleri gibi büyük alt yapı yatırımları gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu modelin dezavantajı ise genellikle geri dönüşüm garantisinin yasal otorite tarafından verilmesi nedeniyle, projeden istenilen verimin alınmaması durumunda ülkenin hazinesinin aradaki farkı ödemek durumunda kalmasıdır. Türkiye’de son yıllarda yapılan bazı büyük yatırımlar, geri alım türlerinden biri olan ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modeli ile yapılmıştır. Bunlar arasında Osmangazi Köprüsü, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Avrasya Tüneli rnek gösterilebilir (Takım, 2016, s. 203).

2.6. Aktarma Ticareti (Switch)

Aktarma ticareti, kliring sistemi ile beraber uygulanmaktadır. Kliring sisteminde yıl sonu itibari ile iki ülke arasında yapılan ihracat ve ithalat işlemlerinin dengesi gözetildiğinde eğer bir ülkenin diğer ülkeden alacağı söz konusu ise ve borçlu ülkenin bunu ödeyebilecek bir durumu söz konusu değil ise alacaklı ülke alacağını nc bir ülkeye devir etmektedir. İşte bu noktada nc ülkenin borçlu ülkeden yapacağı ithalata aktarma ticareti denilmektedir (elik, 2008, s. 302).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Karşı ticaretin dış ticaret açığını azaltamadaki etkisini araştırmak için yapılan literatür taramasında karşı ticaretle ilgili sınırlı miktarda çalışmanın yapıldığı tespit edilmiş, bu çalışmaların da daha çok yabancı kaynaklı olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmaların detayları ve sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Chukujama ve Nwabunike (1988), karşı ticaretin bir ülkeye yararlarını tespit etmeye çalışmışlardır. alışmalarının sonuç bölümünde karşı ticaretin özellikle firmaların likidite sorunlarını zmede oldukça yararlı olduğunu, üretimde uzun vadeli planlamaya yardımcı olduğunu, tedarikçileri fiyat düşüşünden alıcıları da fiyat yükselme riskinden koruduğunu ifade etmişlerdir.

Marin ve Schnitser (1998); takas, kliring ve bağlı ticaret konuları üzerinde çalışmıştır. alışmalarının sonuç bölümünde takas, kliring ve karşı ticaretin kusurlu piyasalarda ortaya çıkan sözleşmeden kaynaklanan tehlikeleri azaltan etkili uluslararası ticaret yöntemlerinden biri olduğu, ithalatın nakit yerine ihraç malları ile yani takas ile ödenmesinin yüksek borçlu ülkelerin borçlarının geri ödenmesinde ortaya çıkan sorunların aşılmasına yardımcı olacağını ifade etmişlerdir.

Liesch ve Palia (1999); Avusturya, Kanada ve Birleşik Krallıktaki firmaların karşı ticarete bakış aışlarını analiz etmişlerdir. alışmalarının sonuç bölümünde Avustralya, Kanada ve Birleşik Krallıktaki firmaların karşı ticarete olumlu yaklaştığını, bu yüzden karşı ticaretin ileriki yıllarda hacminin büyüyebileceğini ifade etmişlerdir.

Neale ve Sercu (2007), karşı ticaretin yapılmasının nedenleri üzerinde çalışmışlardır. alışmalarının sonuç bölümünde karşı ticaretin; kredi ve döviz sorunlarının atlatılması ve normalde kapalı olan pazarların önündeki engellerin aşılması noktasında faydalı olduğunu, aynı zamanda karşı

ticaret düzenlemelerinin aslında bir alım, satım ve finansman sözleşmelerinden oluşan bir paketden oluştuğunu, bu nedenle karşı ticaretin yapıma nedenlerini daha çok bu paketlerin içine bakarak anlaşılabilirliğini ifade etmişlerdir.

Sumer ve Chuah (2007), karşı ticaretin 2007 yılı ve öncesindeki durumunu değerlendirerek, karşı ticaret yapan firmaların sorunlarının neler olduğu konusunda çalışmışlardır. Çalışmalarının sonuç bölümünde karşı ticaretin SSCB’nin yıkılmasından önce özellikle bu bölgede uygulanan bir uluslararası ticaret şekli olduğunu, SSCB’nin yıkılmasından sonra azalma gösterse de 2007 yılı baz alındığında tekrar artmaya başladığını, karşı ticarete firmaların daha çok ürünlerin değerini belirleme ve ihtiyacı olmayan ürünleri almak gibi bazı sorunlar ile karşılaşabileceğini ifade etmişlerdir.

Ersun ve Arslan (2010), İslam ülkeleri arasındaki ticaretin geliştirilmesinde "Çok Taraflı Kliring Birliği" projesinin rolü ve önemi üzerinde çalışmışlardır. Çalışmanın sonuç bölümünde gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarlamada kliring sistemini kullanmalarının kendilerine ticari avantaj oluşturacağını, bu ülkelerle çalışmak isteyen firmaların bu sistemi göz önüne almaları gerektiğini ifade etmiştir.

Oggioni ve Smeers (2013), karşı ticaretin ekonomi üzerindeki etkisini enerji sektörü üzerinden analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde, karşı ticaretin ülkenin enerji kaynaklarına erişiminin olmaması durumunda enerji ihtiyacının atıl ürünlerini satarak karşılayabileceğini ifade etmiştir.

Özer (2019), Türkiye’nin komşu ülkelerle olan ticaret hacmi üzerinde çalışmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde Türkiye’nin komşu ülkelerle yapmış olduğu ticaretinde bazıları ile dış ticaret açığı verdiğini, bu açığın Türkiye’nin toplam dış ticaret açığının %13’üne karşılık geldiği, bu açığın oluşmasının temelinde ise enerji ithalatının olduğunu ifade etmiştir.

Sayın (2021), karşı ticareti hukuki açıdan değerlendirmiştir. Çalışmasının sonuç bölümünde karşı ticaretin, devletlerin yararına olduğunu fakat karşı ticaret yapılırken sorunların ortaya çıkmaması içi tekdüze kuralların uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

Literatür taramasından elde edilen verilere göre genel olarak karşı ticaretin bir ülkede döviz çıkışı gerektirmeden ülkenin atıl kaynaklarının değerlendirmesini sağlaması yönüyle önemli olduğu, aynı zamanda ödemeler bilançosunda oluşan dengesizliklerin de giderilmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Literatürde karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki payını ve dış ticaret açığını azaltmaya yönelik özelliklerini inceleyen bağlantılı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın literatürden ayıran en önemli özelliği budur. Bu çalışmada karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki payının belirlenmesi, bu doğrultuda dış ticaret açığını azaltma yönündeki etkisinin tespit edilemesi ve dış ticaret açığını azaltmaya yönelik görüş önerilerinin sunulması amaçlanmıştır.

4. TÜRKİYE’DE KARŞI TİCARET UYGULAMALARI

TÜİK’in 2014-2023 yılları arasındaki on yıllık verileri analiz edildiğinde, 2014-2023 yılları arasında karşı ticaret uygulamalarının toplam ihracat miktarı içinde yeri Tablo 1’de görülmektedir.

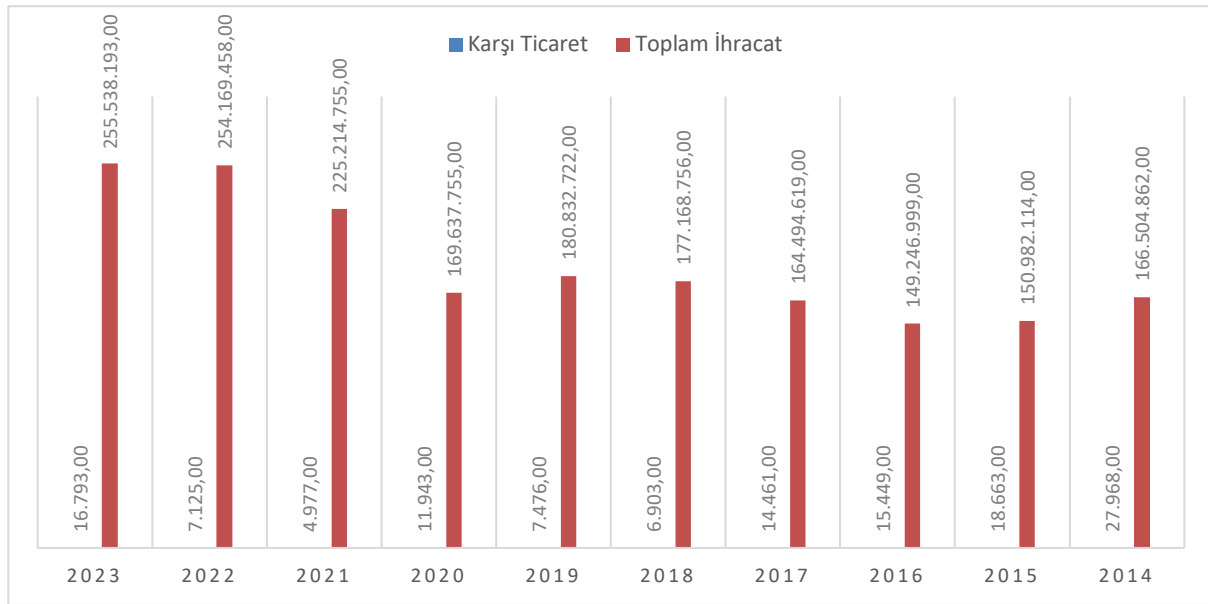
Tablo 1: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Yeri

Yıllar	Karşılıklı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Değeri (Bin USD)	Toplam İhracat Değeri (Bin USD)	Karşılıklı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Payı	Dış Ticaret Dengesi (Bin USD)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2023	\$16.793,00	\$255.538.193,00	0,000066%	-106.228.264	70.6
2022	\$7.125,00	\$254.169.458,00	0,000028%	-109.540.827	69.9
2021	\$4.977,00	\$225.214.755,00	0,000022%	-46.211.095	83
2020	\$11.943,00	\$169.637.755,00	0,000070%	-49.879.052	77.3
2019	\$7.476,00	\$180.832.722,00	0,000041%	-29.512.481	86
2018	\$6.903,00	\$177.168.756,00	0,000039%	-53.983.726	76.6
2017	\$14.461,00	\$164.494.619,00	0,000088%	-74.220.509	68.9
2016	\$15.449,00	\$149.246.999,00	0,000104%	-52.942.243	73.8
2015	\$18.663,00	\$150.982.114,00	0,000124%	-62.637.098	70.7
2014	\$27.968,00	\$166.504.862,00	0,000168%	-84.637.567	66.3
ORTALAMA	\$13.175,00	\$189.379.023,00	0,000069%	-66.979.286	73.8

Kaynak: TÜİK, 2024

Tablo 1 incelendiğinde, karşı ticaretin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki yerinin %0,0069 olduğu görülmektedir. Bu oran toplam ihracat miktarı içinde oldukça düşük bir seviyededir. Türkiye'nin son on yıllık ihracat ortalaması 189 milyar 379 milyon 23 bin USD iken karşılıklı ticaret bu rakam içinde sadece 13 milyon 175 bin USD'ye karşılık gelmektedir.

Karşı ticaret yolu ile yapılan ihracatın son on yıl içinde en fazla 2014 yılı içinde gerçekleştiği, değer olarak bunun yaklaşık 28 milyon dolara karşılık geldiği görülmektedir. Karşı ticaretin toplam ihracat miktarının yüz binde altmış dokuzuna denk gelmesi, arzu edilen bir noktada olmadığını göstermektedir. Ülkelerden döviz çıkışının önüne geçerek ülkelerin ihtiyaç duyduğu ürünleri satın almasını sağlayan bu sistem, Türkiye'de dış ticaret açığının azaltılmasını sağlayabilecek bir noktada değildir. Şekil 1 bu durumu tablo haliyle net bir şekilde göstermektedir.

Şekil 1: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Yeri

Kaynak: TÜİK, 2024

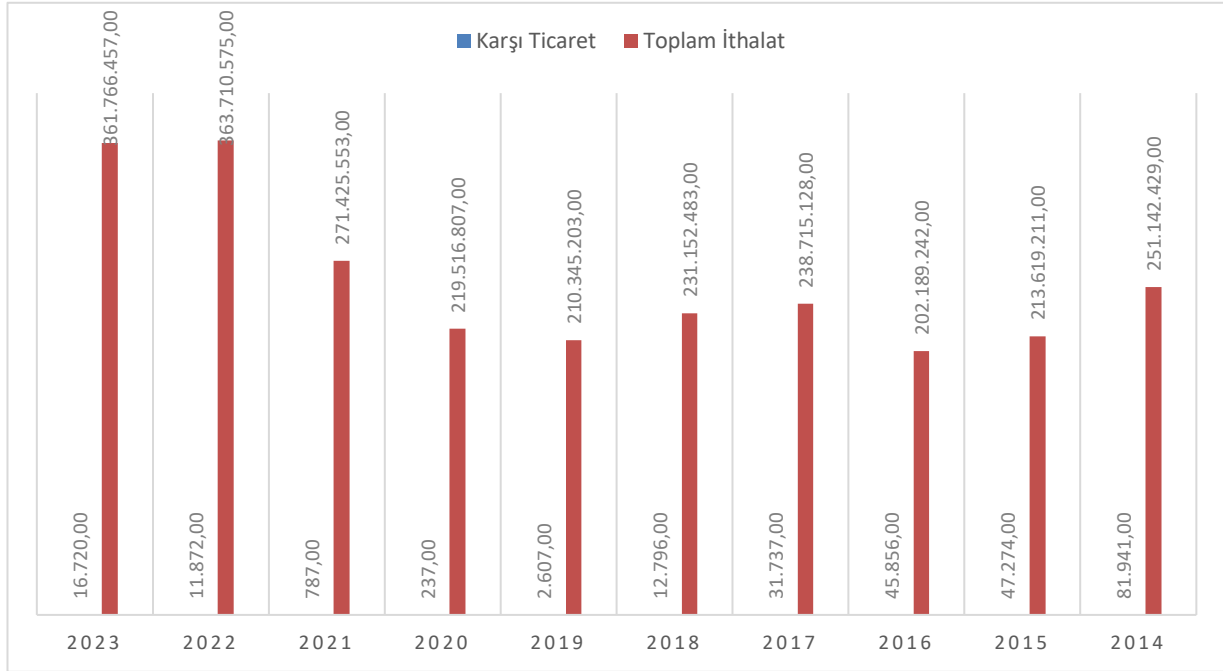
Tablo 2: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İthalat İçindeki Yeri

Yıllar	Karşılıklı Ticaretin Toplam İthalat İçindeki Değeri (Bin USD)	Toplam İthalat Değeri (Bin USD)	Karşılıklı Ticaretin Toplam İthalat İçindeki Payı	Dış Ticaret Dengesi (Bin USD)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2023	\$16.720,00	\$361.766.457,00	0,0046%	-106.228.264	70.6
2022	\$11.872,00	\$363.710.575,00	0,0033%	-109.540.827	69.9
2021	\$787,00	\$271.425.553,00	0,0003%	-46.211.095	83
2020	\$237,00	\$219.516.807,00	0,0001%	-49.879.052	77.3
2019	\$2.607,00	\$210.345.203,00	0,0012%	-29.512.481	86
2018	\$12.796,00	\$231.152.483,00	0,0055%	-53.983.726	76.6
2017	\$31.737,00	\$238.715.128,00	0,0133%	-74.220.509	68.9
2016	\$45.856,00	\$202.189.242,00	0,0227%	-52.942.243	73.8
2015	\$47.274,00	\$213.619.211,00	0,0221%	-62.637.098	70.7
2014	\$81.941,00	\$251.142.429,00	0,0326%	-84.637.567	66.3
ORTALAMA	\$25.182,00	\$256.358.308,00	0,0098%	-66.979.286	73.8

Kaynak: TÜİK, 2024

Tablo 2, Türkiye'nin ithalatında karşı ticaret miktarını göstermektedir. Yine Türkiye'nin son on yıllık dış ticaret verileri analiz edildiğinde, son on yıl içinde yapılan toplam ithalatın %0,0098'i karşı ticaretle yapıldığı görülmektedir. Bu oran, son on yıllık ortalamaya göre 256 milyar 358 milyon 308 bin USD ithalatı olan Türkiye için arzu edilen bir nokta değildir. Son on yıl içinde özellikle 2014 yılı içinde ithal edilen malların karşılığında 81 milyon 941 bin USD'lik bir karşı ticaret yapılarak, bu yıllar içinde karşı ticaretin en fazla yapıldığı bir yıl olmuştur. Şekil 2 bu durumu tablo haliyle net bir şekilde göstermektedir.

Şekil 2: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Yeri

Kaynak: TÜİK, 2024

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

TÜİK'in verileri incelendiğinde Türkiye'de son on yıl içinde ihracatın ithalatı karşılama ortalamasının %73,8 olduğu görülmektedir. Yani, her 100 USD'lik ithalat için 73.8 USD ihracat bedeli ödenirken, kalan 26.2 USD'lik kısım Merkez Bankasının kısıtlı olan kaynaklarından karşılanmaktadır. Bu noktada özellikle petrol ve petrol ürünlerinin satın alındığı komşu ülkelerle karşı

ticaretin artırılması ve bu yolla ülkeden döviz çıkışının önüne geçilmesi, ileriye yönelik atılması gereken önemli adımlardan biridir.

Son on yıllık veriler baz alındığında, toplam ihracat içindeki karşılıklı ticaret oranı sadece binde yedi buçuk seviyesindedir. Bu seviye arzu edilen bir seviye değildir. Zira karşı ticaret, özellikle ülkenin ihtiyaç duyduğu ürünleri elindeki mevcut tıl stoklarla karşılama fırsatı sunduğu için hem ülkenin tıl stoklarının elden çıkarılmasına katkı sağlayarak ülkede stok maliyetinin düşürülmesine hem de ülkeden döviz çıkışının önüne geçerek bir yandan demeler bilançosunda dengesizliğin oluşmasının önüne geçmekte diğer yandan da dış ticaret açığının azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Türkiye’de karşı ticaret işlemlerinde, srenin uzaması ve ürünlerin değerinin net olarak belirlenememesi sorunu, bankaların bu tür işlemleri kredilendirmek istememelerine neden olmaktadır. Bu yüzden karşı ticaret işlemlerine girecek olan firmaların öz kaynaklarını kullanmaları gereksinimi, karşı ticaret işlemlerinin miktarının artmasının önüne geçmektedir. Bu noktada özellikle Türk Eximbank’ın karşı ticaret işlemlerine kredi sağlaması, bu işlemlerin artmasına olanak sağlayacaktır.

Karşılıklı satın alma sistemine gösterilebilecek en tipik örnek 1984 yılında SSCB ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, satın aldığı doğalgaz bedelini döviz transferi yolu ile ödemeyi taahhüt ederken, SSCB de bu dövizin %35 ile Türkiye’den mal satın almayı, kalan %65 ile de SSCB’de iş yapan Türk müteahhitlere ödeme yapmayı taahhüt etmiştir. TÜİK’in son on yıllık verilerine göre Türkiye’de döviz çıkışına neden olan en büyük ithalat kalemi ‘‘Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Bunların Damıtılmasından Elde Edilen rnler’’ kalemidir. Türkiye’nin en fazla akaryakıt ithal ettiği ülke ise Rusya ve İran’dır. Böyle bir anlaşmanın Rusya ve İran ile tekrar yapılması, Türkiye’den çıkacak olan dövizin farklı yollarla tekrar Türkiye’ye dönmesini sağlayarak, demeler bilançosunda dengesizliğin giderilmesine ve dış ticaret açığının azaltılmasına imkân sağlayacaktır.

Günümüzde birçok Avrupa ülkesinin ve ABD’nin, Rusya ve İran’a uygulamış oldukları ambargolar ve döviz transfer kısıtlamaları, Türkiye’nin şu an ihtiyaç duyduğu savunma sanayisini güçlendirme amacıyla alacağı ürünleri karşı ticaret sistemi ile satın alma şansını daha fazla artırmaktadır. Türkiye’nin ihracat kompozisyonuna bakıldığında özellikle hazır giyim ve konfeksiyon ürünlerinin, yaş ve kuru meyvenin veya sebzenin ya da maden ürünlerinin ihracatının karşı ticaret yolu ile yapılması, üretim sektörünün canlanmasına ve Türkiye’de işsizliğin azalmasına katkı sağlayarak halkın refah seviyesinin yükseltilmesine de olanak sağlayacaktır.

Karşı ticaret türleri tek tek incelendiğinde ise özellikle kliring sistemi, ülkelerin rezerv paralarının ithalat yolu ile azalmasını engelleyebilecek önemli bir sistemdir. Bu yüzden, daha önce Türkiye’de uygulama alanı bulmuş olan fakat günümüzde uygulama alanı daralan bu sistemin Türkiye’de tekrar aktif olarak faaliyete geçirilmesi, dış ticaret açığının azalmasına olumlu katkı sağlayacaktır. Bu sistemin Türkiye’nin özellikle ithalatı yoğun olarak yapılan ürünlerde uygulanması, Merkez Bankasının döviz rezervlerinin ithalat yolu ile azalmasını önleyebileceği gibi Türkiye’de kronik hale gelen dış ticaret açığının artmasının da önüne geçecektir.

Dolaylı ve dolaysız ofset uygulamaları ile ileri teknolojiye yönelik büyük yatırımların yapılması ve bu yatırımların yapılması esnasında yerel firmaların da buna tedarikçi olmaları, hem ülkeden döviz çıkışını engellenmesine katkı sağlayacak hem de yerel sanayinin ilerlemesine olumlu bir etki yapacaktır. Bu noktada, büyük yatırım gerektiren alanlarda ofset anlaşmalarının imzalanması, ülkenin menfaatine olacaktır. Türkiye’de özellikle son dönemlerde bu uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamaların en önemli örneklerinden birini Akkuyu nükleer santrali gösterilmektedir. Bu santral, Rusya ile iş birliği sayesinde ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modeli ile kurulmaktadır. Kurulumun tamamlanması ile yaklaşık 12 milyon tüketicinin bu santralden üretilen enerjiyi kullanacağı tahmin edilmektedir. Santralin enerji üretimine tam kapasiteyle başlaması, doğal gaz kullanımı yolu ile üretilen elektrik enerjisi üretiminin azaltılmasına katkı sağlayarak, doğalgaz ithalatının azalmasına imkân tanıyacaktır. Yerli elektrik üretiminin enerji rimi için yapılan ithalatı azaltması, dış ticaret açığının azalmasına da katkı sağlayacaktır.

Teknoloji yetersizliği ve sanayinin gelişmemiş olması nedeniyle ülke içinde yapılamayan yatırımların yurtdışındaki firmalara geri alım sözleşmeleriyle yaptırılması ve karşılığında üretilen ürünün ihraç edilmesi sonucunda tahsilatın gerçekleşmesi, ülkeden döviz çıkışının önüne geçecektir.

Bu durum dış ticaret açığının özellikle tesisin üretime başlaması ve tam kapasiteye ulaşması durumunda ürünlerin ihraç edilmeye başlaması ile ithalatı kısıtlayıcı etki yaparak ihracatın da artmasına imkân sağlayacaktır. Geri alım sözleşmeleriyle yapılan yatırımlar, aynı zamanda ülke içinde gelişmemiş bazı sanayi kollarının gelişmesine de katkı sağlayarak, ülkenin geleceğe yönelik sanayileşmesinde önemli adımların atılmasını sağlayacaktır. Bundan dolayı bazı sektörlerde geri alım sözleşmelerinin yapılması Türkiye’de dış ticaret açığının azaltılması yönünde uygulanması gereken önemli politikalardan biridir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %100

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author’s contribution rate is 100%

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

Akkuyu. (2024). Proje Detayı. <https://akkuyu.com/tr/about/info> (Erişim Tarihi: 07.03.2024).

Balu N. Norfadilah M. (2002). Oil Palm Industry Economic Journal. Counter Trade: Malasia Experience. 2(1), 45-49.

Bijorndal, M., Jornsten, K., Pignon, V. (2003). Congestion Management in the Nordic Power Market — Counter Purchases and Zonal Pricing. Sage Journal. 4(3), 230-242. <https://doi.org/10.1177/1783591703004003>

Burtescu C. Dimitru M. (2017). Annals of the University of Petroşani, Economics. The Use of Countertrade: advantages and Disadvantages for Companies. 17(1), 27-34.

Çelik. K. (2008). Uluslararası İktisat. 4. Baskı. Murathan Yayınevi.

Dalton, G. (2016). Barter Sytem. Journal of Economic Issues. 16(1), 181-190. <https://doi.org/10.1080/00213624.1982.11503968>

Ersun, N., Arslan K. (2010). İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesinde "Çok Taraflı Kliring Birliği" Projesinin Rolü ve Önemi. The Journal of Accounting and Finance. 48, 174.

Gürsoy, Y. (2017). Dış Ticaret İşlemleri. (s.3). Ekin Yayınları.

Jama, C., Nwabunike. (1988). Economic Anaysis of The Determinants of International Trade Arrangements: ” The Case For Counter-Yrade Agreements”. The University of Reading (United Kingdom) ProQuest Dissertations Publishing, 345.

Marin, D., Schnitzer, M. (1998). Economic Incentives and International Trade. European Economic Review. 42(3), 705-716. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(97\)00133-5](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(97)00133-5)

Neale C.W., Sercu, P. (2007). Countertrade in International and Domestic Markets. The International Trade Journal. 3(7), 78. <https://doi.org/10.1080/08853909308523766>

Liesch, P., Palia, A. (1999). Australian perceptions and experiences of international countertrade with some international Comparisons. European Journal of Marketing. 33(5), 488-512. <https://doi.org/10.1108/03090569910262062>

Oggioni, G., Smeers, Y. (2013). Market failures of Market Coupling and Counter-Trading in Europe: An Illustrative Model Based Discussion. Elsevier. 35, 74-87.

Onursal, E. (2013). Mevzuat ve Teknik Yönleriyle Dış Ticaret. (s. 271). Seçkin Yayınları.

- Özer, A. C. (2019), Türkiye'nin Komşu Ülkelerle Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 8, 292. <https://doi.org/10.15869/itobiad.476770>
- Sayın, C. (2021). Milletlerarası Karşı Ticaret Uygulamalarında Uygulanacak Hukuk. Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi. 7(1), 133-156.
- Seyitoglu, H. (2016). Uluslararası Finans. (s. 506). Güzem Can Yayınları.
- Sumer, M. Chuah, C. (2007). Emerging Legal Challenges for Countertrade Tecniques in International Trade. International Trade Law and Regulation. 111-124.
- Takım, A., İmamoğlu İ.K., Naktiyok, Y. (2016). Dış Ticaret İşlemleri. (s. 200). Ekin Kitap Evi.
- Terziev, V., Madanski, V., Georgiev, M. (2017). Offset As An Economic Operation and A Trade Practice. International E-Journal of Advances in Social Sciences. 3(9), 1052.
- Tomanbay, M. (2014). Uluslararası Ticaret ve Finansmanı. (s. 87). Gazi Kitap Evi.
- TÜİK. (2024). Dış Ticaret İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>. (Erişim Tarihi: 01.03.2024).
- Wikipedia. (2024). Kliring. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kliring> (Erişim Tarihi: 05.03.2024).
- Yetik, E. (2011). Dış Ticarete Ödeme Şekilleri. Gümrük Dünyası Dergisi. 55(4), 4.

15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi¹

A Comparative Assessment Of The July 15 Coup Attempt And The February 28 Postmodern Coup

Muhittin IŞIK²

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesinin farklı boyutlarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmaktır.

Tasarım/Yöntem: Araştırma tek bir yöntemle sınırlandırılmamıştır. Bu bağlamda kavram ve olaylar serisinin net bir şekilde anlaşılması için araştırmada arşiv araştırması tekniği, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu teknik ve yöntemler aracılığıyla 15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesi farklı boyutlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular: Analizler sonucunda; aktörler, ekonomik etkiler, kamuoyundaki yansımalar çerçevesinde ele alındığında 15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin ortak yönleri olmakla beraber farklı özelliklerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede her iki gelişme de Türkiye'de demokrasinin gelişmesine engel teşkil etmiş, Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. Ancak ordu ve medyanın başat aktör olduğu 28 Şubat Postmodern Darbesi farklı kesimlerden destek almış olmasına rağmen, 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin Fethullahçı Terör Örgütü dışında herhangi bir aktörün açık desteğini almadığı ileri sürülebilir.

Sınırlılıklar: Örneklemin sadece 15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesi'nden oluşması ve söz konusu iki gelişmenin ana hatlarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Darbe alanında yoğun olarak çalışılmasına karşın 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin 28 Şubat Postmodern Darbesi ile karşılaştırmalı değerlendirmesi kapsamında sınırlı sayıda incelemelerin olduğu saptanmıştır. 15 Temmuz ve 28 Şubat özelinde darbelerin aktörleri, motivasyonları, ekonomik etkileri ve kamuoyundaki yansımaları incelenerek darbe literatürüne katkı sağlayabilecek sonuçlara ulaşması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, 15 Temmuz Darbe Girişimi, 28 Şubat Postmodern Darbesi, FETÖ

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to make a comparative evaluation of the 15 July Coup Attempt and the 28 February Postmodern Coup with different dimensions.

Design/Methodology: Research is not limited to a single method. In this context, archive research technique, historical and descriptive research methods were used in the research to clearly understand the concept and series of events. Through these techniques and methods, the July 15 Coup Attempt and the February 28 Postmodern Coup were comparatively evaluated in their different dimensions.

Findings: As a result of the analysis; when considered within the framework of actors, economic effects and public reflections, it has been concluded that the July 15 Coup Attempt and the February 28 Postmodern Coup have common aspects but different features. In this context, both developments hindered the development of democracy in Turkey and deeply affected the Turkish economy. However, although the February 28 Postmodern Coup in which the army and the media were the dominant actors received support from different segments, it can be argued that the July 15 Coup Attempt did not receive open support from any actor other than the Fethullah Terrorist Organization.

Limitations: The limitations of the research are the sample consists of only the July 15 Coup Attempt and the February 28 Postmodern Coup and that a comparative evaluation of these two developments is made in outline.

Originality/Value: Although there has been intensive research in the field of coup, it has been determined that there are a limited number of researches within the scope of comparative evaluation of the July 15 Coup Attempt with the February 28 Postmodern Coup. The unique value of the research is to examine the actors, motivations, economic effects and public reflections of the coups, specifically July 15 and February 28, and reach results that can contribute to the coup literature.

Keywords: Coup, July 15 Coup Attempt, 28 February Postmodern Coup, FETÖ

¹ Bu çalışma 2 Mayıs 2024 tarihinde Dicle Üniversitesi'nde gerçekleşen "Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Uluslararası 15 Temmuz Darbe Girişimi Sempozyumu"nda sunulan özet bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

² Dr., Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, muhittin.isik.kou@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8477-4622

1. GİRİŞ

Türk Dil Kurumu Sözlüğü darbeyi, kısaca, ülke içinde bir grubun örgütlü olarak, silah zoruyla baskı oluşturarak ya da seçim haricindeki demokratik esaslar suistimal edilerek işbaşındaki hükümeti istifaya zorlama ya da rejimi değiştirecek şekilde yönetime el koyma durumu (Türk Dil Kurumu, 2023) olarak tanımlamış olmakla birlikte her kavramın içinde bulunduğu yeni ortamda yeniden şekillenebildiğini göz ardı etmemek gerekir. Bir kavram olarak darbe ilk etapta bütünüyle yaşanana tekabül eden bir izlenim vermektedir. Ancak yaşanan olayı basit bir iktidar değişikliğine ya da iktidarın devrilmesine indirgemek yanlış bir değerlendirme olacaktır. Darbe durumunda sosyo-ekonomik düzenin parametrelerinde kapsamlı değişiklikler oluşmadan devlet aygıtı içindeki güç dengeleri ve bir bütün olarak devlet aygıtının farklı toplumsal güçlerle ilişkileri, en azından bir süre için, yeniden tanımlanmaktadır (Saç, 2017: 78-79). Hem asker-sivil ilişkileri hem de darbe (coup d'état) modern olgular olup modern dönemde ortaya çıkan tartışmaların ürünüdür.

Ancak tarihin bazı dönemlerinde iktidarların devrilmesi anlamında darbe özelliğini taşıyan girişimler de söz konusu olmuştur. Bu çerçevede tarihin eski dönemlerinde ordular ya da ordu içinde bir klik, elinde bulundurduğu silahlı güç aracılığıyla fiili yönetime karşı sıklıkla darbe yapmışlardır. Silahlı güçler bazen yönetimi ele geçirip ülkeyi yıllarca idare etmişken, bazen kısa bir süre iktidarda kalıp sonrasında ülke yönetimini sivillere bırakmıştır. Askeri bir diktatör olan Roma İmparatoru Sezar'ın suikastle öldürülmesi, 1799'da I. Napoleon'un darbe yaparak iktidarı ele geçirmesi, 1852'de ise asker olmayan III. Napoleon'un III. Fransız Cumhuriyeti'ni devirip imparatorluğunu ilan etmesi darbelerin uzun bir geçmişe sahip olduğunun göstergesidir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise darbelerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok meydana geldiği görülmektedir. Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde, Avrupa'da İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye'de darbelere sıkça rastlanılmıştır (Çelik, 2017: 39). Bu bakımdan darbeler Türkiye'ye özgü olmamakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarihini bir bakıma darbeler tarihi olarak okumak mümkündür (TBMM, 2012: 915). Bu bağlamda çok partili hayata geçildikten sonra çok sayıda darbe ve darbe girişimlerine tanık olunmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askeri müdahalesi olma özelliğiyle tarihe geçmişken bu müdahaleyi Talat Aydemir'in 1962 ve 1963 yılındaki iki başarısız darbe girişimi izlemiştir. Bu iki gelişmeyi sırasıyla; 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi, 27 Nisan 2007 E-Muhtırası, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nin izlemesi 1960 sonrasında ortalama 10 yılda bir darbelerin gerçekleştiğinin göstergesidir.

Öte yandan Türkiye'de darbe ve darbe girişimlerini birbirinden kopuk ya da bağımsız gelişmeler olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Buna ilave olarak darbeleri yalnızca askerlerin mevcut siyasî, ekonomik iklime gösterdiği tepkilere indirgemek de yanlıştır. Darbelerin tek aktörünün asker olmadığı bir gerçek olmakla birlikte darbeyi içinde bulunduğu iktidar bloğundan, küresel kapitalizmin gereklerinden ve kendi tarihsel bağlamından kopuk silahlı girişimler olarak ele almak da doğru değildir (Kaynar, 2017: 36). Bu bağlamda darbelerin iktidar değişimini hedeflediği, iktidar değişimiyle karar vericilerin değiştirilmek suretiyle bir siyaset değişikliği arzulandığı ifade edilebilir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki darbe, darbe girişimleri ve muhtıralar sadece iktidarlara değil, toplum ve ülkeleri de etkilemektedir. Darbeler toplum hayatında kalıcı izler bırakmakta, az gelişmişlik imajını doğurmakta, ülke ekonomisini ve demokratik sistemi derinden sarsmaktadır.

Tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak hazırlanan bu araştırmanın yanıtını aradığı sorular şunlardır: 28 Şubat nedir? 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin sıra dışı özellikleri kısaca nelerdir? Ana hatlarıyla 15 Temmuz Darbe Girişimi nasıl tarif edilmiş ve ne tür sonuçlara yol açmıştır? 28 Şubat ve 15 Temmuz'un ortak ve farklı yönleri nelerdir? Burada sıralanan sorulara anlamlı ve tutarlı bir yanıt verilebilmesi ve özgün bir çalışmanın ortaya koyulabilmesi için ele alınan iki gelişmenin motivasyonlarının, ekonomik etkilerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik doğrultusunda öncelikle 28 Şubat'ın anlamlandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece 28 Şubat sürecinin mutlak surette analizi, 15 Temmuz'u daha net bir şekilde anlamayı kolaylaştıracaktır. Son olarak diğer darbe ve darbe girişimlerinden yöntem, motivasyon, derinlik açısından farklılık göstermelerinden dolayı 15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesi konu olarak seçilmiştir. Darbe literatürü kapsamlı olarak irdelendiğinde Türkiye'de yaşanan darbeler hakkında çok sayıda çalışmanın bulunduğu ancak 28 Şubat Postmodern Darbesi ve 15 Temmuz Darbe Girişimi'ni

birlikte ele alan akademik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda akademik düzeyde müstakil olarak 28 Şubat ve 15 Temmuz zerine yeterli sayıda çalışma olmasına rağmen, her iki gelişmeyi birlikte konu edinen akademik çalışmaların sınırlı olması bu konunun tercih edilmesinin bir diğer önemli sebebidir. Araştırma, büyük ölçüde 15 Temmuz Darbe Girişimi ve 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin gerek ortak gerekse farklı özellikleri haiz olduğu önermesine dayandırılmıştır.

2. 28 ŞUBAT POSTMODERN DARBESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Her Őeyden nce 28 Şubat nedir? Őeklindeki sorunun tek ya da mutlak bir yanıtının olmadığı ileri sürülebilir (etinkaya, 2007: 156-157). Bu doğrultuda 28 Şubat, savunucuları ve karşıtları tarafından farklı Şekillerde tarif edilmiştir (Yüksel, 2004: 23-24). Ordunun süreci tek başına yrtmeyip medya, muhalefet partileri, bürokrasi, yargı organları, sivil toplum kuruluşları, Yüksek ğretim Kurumu, niversiteler vb. sivil aktörlerin katkılarıyla tasarladığı (Işık, 2018: 66) 28 Şubat'a dair ortaya atılan görüş ve iddiaları iki kategoride ele almak mümkündür. Birinci kategoride 28 Şubat'ın bir "darbe" olduğu düşüncesi yer alırken; ikinci kategoride onun darbe olmadığı fikri ne kmaktadır.

Tablo 1: 28 Şubat'a Dair Değerlendirmeler

I.	II.
Postmodern darbe	Srec
Modern askeri darbe	Olgu
Kara darbe	Karanlık dönem
Yumuşak darbe	Muhtıra
Ekonomik darbe	Kanunların uygulaması
	Antidemokratik bir uygulama
	İşlm'ı azaltma projesi
	örtülü müdahale

Kaynak: Işık, 2023b: 213; Işık, 2023c: 201

Tablo 1'de belirtildiği üzere 28 Şubat'ın ne olduğuna ilişkin farklı görüş ve iddialar ortaya atılmıştır. Bu çalışmada ise 28 Şubat, sıra dışı özelliğinden ötürü bir postmodern darbe süreci olarak değerlendirilmiştir. Bu erevede 28 Şubat'ın postmodern bir darbe süreci olarak tanımlanması gerektiği görüşünün önemli ölçüde temellendirilmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle asker kanadını temsil eden isimlerin 28 Şubat konusundaki değerlendirmelerine yer vermek son derece önem arz etmektedir.

Bu erevede 28 Şubat döneminin etkili isimlerinden Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol zkasnak'ın 28 Şubat'a yönelik itirafına yer vermekte yarar vardır. 28 Şubat'ın basit yöntemlerle gerçekleşmiş postmodern bir darbe olduğunu, diğer darbelerden ayrıldığını belirten zkasnak, 28 Şubat sürecinin Cumhurbaşkanı, MGK, STK'lar ve halkın müşterek çabasıyla başarılı bir biçimde yürütüldüğünü ileri sürmüştür. Bunlara ilave olarak zkasnak, 28 Şubat sürecinin gayet usulüne uygun bir biçimde ve demokratik yollarla gerçekleştiğini iddia etmiştir (Cevizoğlu, 2001: 56). Modern dönemde gerçekleşen darbelerin aksine 28 Şubat, sıra dışı bir Şekilde postmodern türde gerçekleşmiştir (Aydın, 2012: 58). Postmoderniteye zgn anlam dünyasına referansla alışılagelmiş yöntemlerle gerçekleşmemiş olan 28 Şubat, yöntem farklılığından dolayı "postmodern darbe" olarak anılmıştır. Bu süreci askerler direkt yönetime el koymamış, sokağa çıkma yasağı konmamış, ölen ya da yaralanan olmamış, meclis ve siyasi partilerin tamamı kapatılmamış, anayasa değişikliğine gidilmemiş ancak silahlı kuvvetlerin zorlamasıyla iktidar değişikliği yaşanmıştır (Işık, 2023d: 365). Bir süreci Şeklinde gelişen ve böylece geniş bir zaman dilimine yayılan 28 Şubat'ta (Yılmaz, 2012: 230) ordunun doğrudan bir müdahaleye başvurmaması büyük ölçüde dönemin konjonktürüyle ilişkilidir; zira 1980 sonrasında Türkiye dünyayla çok taraflı bir bütünleşme sürecine girmiştir (Bostancı, 2012: 88). Bu süreci dini söylemin "otoriter milli birlik ve beraberlik" fikrinin bir parçası konumuna geldiği savunulabilir. Bu fikrin ardından zal döneminin "devlet-millet barışması" söylemi, dine zımn olarak milli kültürün en "sert" gesi olarak daha fazla önem atfederek dindarları rahatlatmıştır. Bu rahatlama, piyasa ilişkilerinin nnn aılması sonucu kapitalistleşmenin ivme kazanmasıyla birleşmiştir. Böylelikle dini ve milli değerlerin "otantik" sayılan prensiplerinden bütünüyle sıyrılarak eklenmelerine zemin hazırlanmıştır (Bora, 2017a: 127-128). 28 Şubat'ın 12 Eylül ile ilişkisinden söz edilebilir. 12 Eyll sürecinin resmi ideolojisi olarak Türk-İşlm sentezi, anti-

komünist bir politika benimseyen milliyetçi-muhafazakâr blokun önünü açmıştır. 1990'ların başında reel-sosyalist sistemin çöküşünün ardından Batı'nın yeni tehdit algılamasında komünizmin yerini radikal İslâm almıştır (Bora, 2017b: 432). Böylelikle Soğuk Savaş mantığına uygun olarak dinin ideolojik bir aygıt olarak kullanılması stratejisi terk edilmiştir (Taşkın, 2007: 325). Son tahlilde Soğuk Savaş'ın bitirilme çabası olarak değerlendirilebilecek 28 Şubat'ın daha çok 12 Eylül'ün anti-tezi olduğu söylenebilir; çünkü Türk-İslâm sentezi ile 12 Eylül arasında resmî ve kurumsal ilişkiler ağı mevcuttur. Bu kapsamda 28 Şubat, bu ilişkileri zayıflatmaya ya da tasfiye etmeye dönük bir müdahaledir. Buradan 28 Şubat'ın bir sürecin ürünü olduğu sonucuna ulaşılsa da sürecin mutlak anlamda ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği konusu hâlâ tartışmalıdır. 4 Şubat'ta tankların Sincan'dan geçmesiyle başlayan sürecin 28 Şubat'ta darbenin olmasıyla ya da darbenin başarıya ulaşip Erdoğan'ın istifasıyla bittiği ileri sürülebilir. Darbenin etkileri ise, AK Parti'nin 28 Şubat düzenlemelerini kaldırmasıyla büyük ölçüde bitmiştir.

Öte yandan 28 Şubat'ın başlangıç yılı olarak yoğunlukla 1997 yılına işaret edilmişse de (Yerlikaya, 2007: 132) sürecin çok daha önceden başlamış olduğu ifade edilebilir. 28 Şubat 1997 öncesi yaşanan bazı iç ve dış gelişmelerin sürecin arka planını oluşturduğu ileri sürülebilir. Refah Partisi yetkililerin laiklik karşıtı söylem ve eylemleri, Başbakan Erdoğan'ın tarikat önde gelenlerini başbakanlık konutunda iftar yemeğinde ağırlaması, Taksim'e ve Çankaya'ya cami yaptırma projesi, devlet/siyaset/mafya arasındaki kirliliği ifşa eden Susurluk skandalı, Sincan'da RP'li Sincan Belediyesi'nin organize ettiği Kudüs Gecesi sebebiyle tankların yürümesi, rejim karşıtı faaliyetleriyle bilinen Aczimendiler'in kendi içlerindeki kirliliği ve bunu medyanın sürekli gündemde tutması 28 Şubat'ı hazırlayan iç faktörler olarak değerlendirilebilir. 28 Şubat'ı hazırlayan dış etkenler ise Başbakan Erdoğan'ın Müsüman ülkelere yaptığı ziyaretler ve onlarla yaptığı işbirliğidir. Bu doğrultuda İran ve Libya gezisi, D-8 projesi 28 Şubat'ı hızlandıran dış gelişmeler olarak yorumlanabilir (Gürkan, 2011: 31).

28 Şubat sürecinde esas olarak “irtica tehdidi” söylemiyle RP ve DYP'den oluşan 54. Hükümetin işbaşından uzaklaştırılmak istendiği öne sürülebilir (Çelik, 2003). Nitekim 28 Şubat'ta MGK toplantısında postmodern darbenin en büyük gerekçesi olarak yoğunlukla “irtica” tehlikesine işaret edilmiştir. Bu bağlamda 18 maddeden oluşan MGK bildirisinde irticaya ilişkin üç tehlikenin altı çizilmiştir. Birinci tehlike, devlet kurumlarında yapılanan irticai kadrolaşmaydı. Bu tehlikenin ortadan kaldırılmasının yolu kamu kurumlarındaki ihraçlardan geçmekteydi. İkinci büyük tehlikeyi imam hatipler oluşturmaktaydı. Ordu nezdinde şayet imam hatiplerin açılmasının önüne geçilmezse Türkiye'de İranvari bir rejim egemen olacaktı. Üçüncü büyük tehlike olarak tarikat ve cemaatlerin üzerinde durulmuştur. Tarikat ve cemaatlerin şeriat devletini kurmayı amaçladıkları ileri sürülmüştür (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 12). 28 Şubat'ta demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti açısından büyük tehlike taşıdığı iddia edilen imam hatipler, tarikat ve cemaatler ile ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Bu kapsamda 8 yıllık kesintisiz eğitim ve katsayı uygulamasıyla imam hatiplerin önüne geçilmek istenmiş; Kuran kurslarına yönelik yaş kısıtlaması getirilerek bunların Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğu ve kontrolü altında faaliyette bulunabilecekleri belirtilmiş, tarikatlarla ilişkili özel yurt, vakıf ve okulların MEB'e devri gerçekleşmiş, tarikat ve cemaatlerle ilişkisi bulunanların kamu kurumlarında istihdam edilmemesi ve özellikle ordudan ihraç edilenlerin diğer kamu kurumlarında istihdam edilmesinin önlenmesine dönük kararlar alınmıştır (TBMM, 2012: 1042-1043; Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022a: 20-21). Bu doğrultuda 28 Şubat'ı darbe yapan temel unsurun bu uygulamaların kendisi değil, kaynağı olduğu ifade edilebilir. Darbe kimliğini taşıyan bu uygulamalar Refahyol hükümetinin düşürülmesinden sonra kurulan hükümetler tarafından uygulamaya konulmuş, ancak 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle söz konusu uygulamalar önemli ölçüde peyderpey kaldırılmıştır. Bu çerçevede imam hatipleri hedef alan katsayı uygulamasına son verilmiş, Kuran kurslarına yönelik getirilen yaş kısıtlaması kaldırılmıştır (Işık, 2019: 130). Yine AK Parti hükümetleri döneminde tarikat ve cemaatler için özel bir düzenlemeye gidilmemiş olmakla birlikte tarikat ve cemaatlerin faaliyetlerini özgürce sürdürebileceği bir alan oluşturulduğu öne sürülebilir (İnce, 2020: 657).

Son olarak askeri bir müdahale olmanın yanı sıra Milli Görüş partilerinden (Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi) AK Parti'ye uzanan bir çizginin ve temsil ettiği kesimin yaşadığı bir iç dönüşüm olan (Bayramoğlu, 2011a) 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin

kamuoyuna yansımalarını anlamak açısından dönemin tanıklarından Tansu Çiller'in ve Abdullah Gül'ün 28 Şubat'a dair düşüncelerine yer vermek gerekmektedir.

Fazilet Partisi'nin ilk kongresinde Erbakan ekibinin karşısına, Recai Kutan'ın rakibi olarak çıkan Abdullah Gül, seçimleri kaybetmişse de aldığı yüksek oy oranıyla daha sonra AK Parti'ye dönüşecek yeni bir oluşumun ilk ciddi adımını atmıştır. Gül, ilerleyen yıllarda 28 Şubat hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur (Bayramoğlu, 2011a; Bayramoğlu, 2011b; Bayramoğlu, 2018: 345):

28 Şubat dönemi, yani geçen dönem hatalarıyla, kazançlarıyla ciddi bir deneyimdi. Parti içinde çoğunluk bu dönemden gerekli dersi aldı. “Ne, nasıl yapılır” konusunda ders alındı... 28 Şubat döneminden alınan ders bugün açık biçimde ifade edilmese bile zaman içinde ortaya çıkacak... Geçen dönem başımıza gelenler, Türkiye'nin gerçeklerini tam tanımadığımız için oldu. En büyük eksikliğimiz devleti tam tanımamaktı.

28 Şubat sürecinde Refah Partisi ile kurduğu koalisyonun pişmanlık duymadığını ifade eden Tansu Çiller (Sazak, 1998), 28 Şubat'ın bir darbe olduğu görüşünü savunmuştur. 2012'de TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu, dönemin medya yöneticilerini dinlemeye başlarken, Özel Yetkili Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı da Refahyol Hükümeti'nin Başbakan Yardımcısı DYP eski lideri Çiller'in “mağdur tanık” sıfatıyla ifadesine başvurmuştur. Kimseden şikâyetçi olmadığını belirten Çiller, Batı Çalışma Grubu'nun darbe planlarını haber aldıktan sonra dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'yı uyardığını, komutanları emekli etmek istediğini ancak Başbakan Erbakan'ın “Demirel imzalamaz” diye bunu kabul etmediğini açıklamıştır (Sazak, 2012; Sazak, 2017: 287-290). 7 Kasım 2012'de Darbeleri Araştırma Komisyonu'na açıklamalarda bulunan Çiller, 28 Şubat'ın “ezber bozan bir darbe” olduğunu ileri sürmüştür. O'na göre 28 Şubat'ın bir “süreç” dâhilinde gerçekleşmiş olması, tankların Meclis'e yürütülmemiş ve Meclis'in kapatılmamış olması gibi durumlar 28 Şubat'ın ezber bozan yönünü yansıtmaktadır. Buna ilave olarak Çiller, 28 Şubat sürecinde DYP'nin parçalanması üzerinden Hükümet'in düşürülmesinin hedeflendiğini iddia etmiştir (TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 2012: 2).

3. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

15 Temmuz nedir? sorusunun yanıtı dönemin Başbakanı Binali Yıldırım'ın 15 Temmuz 2016'da NTV'ye yaptığı açıklamalardan net bir şekilde belirmiştir. Başbakan Yıldırım, Türkiye'nin demokratik düzenini hedef alan 15 Temmuz'un bir darbe değil, emir komuta zinciri içinde gerçekleşmemiş bir darbe girişimi, bir kalkışma, illegal bir eylem olarak tanımlanması gerektiği görüşünü savunmuştur. İlegal ve demokrasiye zedeleyecek hiçbir faaliyete hiçbir surette izin vermeyeceklerini ifade eden Yıldırım, milletin iradesini temsil eden hükümetin görev başında olduğunu, hükümet değişikliğinin de ancak milletin inisiyatifiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir (Aslaner, 2016: 94). Yıldırım'ın açıklamalarında subjektif ifadeler yer verdiği anlaşılmaktadır.

15 Temmuz Cuma günü saat 22:00'de Genelkurmay Başkanlığı'nda silah sesleri duyulmuş, bir helikopterden vatandaşların üzerine ateş açılmıştır. İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmed köprüleri bir grup askerle kapatılmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 2018: 5). Köprüleri geçişe kapatan askerler orada toplanan halka “İhtilal oldu, evinize gidin” demiştir (Memur-Sen, 2017: 4). Aynı saatlerde Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ve TRT Genel Müdürlüğü bir grup askerle ele geçirilmiştir. TRT'yi basan darbeci askerler korsan darbe bildirisini okutmuştur (Anadolu Ajansı, 2016: 7-10). Darbe bildirisinde ana hatlarıyla daha önceki darbe metinlerine benzer içeriklere yer verilmiştir. Bu kapsamda devlet ve milletin bekâ sorununa değinilmiş, cumhuriyetin temel kazanımlarının tehlike altında olduğu belirtilmiştir. Dahası cumhurbaşkanı ve hükümet yetkililerinin gaflet, dalalet ve hıyanet içerisinde olduğu; temel hak ve hürriyetlerin zedelendiği, kuvvetler ayrılığını esas alan laik ve demokratik hukuk düzeninin fiilen bertaraf edildiği iddia edilmiştir. Demokratik, sosyal, laik hukuk devletinin oluşturulan “Yurtta Sulh Konseyi” tarafından yeniden tesis edileceği ileri sürülmüştür (Aslaner, 2016: 92-93). Bu darbe bildirisinde de tıpkı diğer darbelerde olduğu gibi laiklik ilkesinin altı çizilmişse de FETÖ'cü darbecilerin laiklik kaygısı ile hareket etmesi mümkün değildir (Akıncı, 2018: 112).

FETÖ mensubu askerlerin başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok şehirde silahlı eylemle kalkışmasıyla darbe girişimi fiilen başlamıştır (Duman, 2018: 78). 15 Temmuz Darbe Girişimi'yle devletin başı konumundaki Cumhurbaşkanı'nın yanı sıra devletin bekası ve milletin can, mal, namus

güvenliğini sağlayan temel kurumların hedef alındığı ifade edilebilir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, TBMM, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), Özel Kuvvetler Komutanlığı, Türkiye'nin Kablo TV ve tek uydu operatörü olan TÜRKSAT başta olmak üzere devletin kilit kurumları FETÖ mensuplarınca bombalanmıştır (Yavuzer, 2021: 50). Bu yaşananlar göz önünde bulundurulduğunda darbeye beraber bir infial ortamının ardından iç savaşın hedeflendiği durumu da belirlemiştir (Tatlıoğlu, 2016: 811). Böylelikle algı yönetimine dayalı bu planda vatandaşlar niteliği ve niceliği muğlak bir kitle olarak düşünülmüş, mevcut iktidar ve muhalefet ayrımı üzerinden kimlik ayrıştırmasına gidilerek çok taraflı bir yapı oluşturulmak istenmiştir. İç savaş planına dayalı bu yaklaşım, örgüte bağlı medya organlarından beslenmiştir (Hotar, 2020: 10). Bu esnada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın CNN Türk Ankara temsilcisi Hande Fırat'ın telefonuna iPhone akıllı telefonlarının görüntülü konuşma uygulaması olan Facetime aracılığıyla bağlanması darbe karşıtı direnişin dönüm noktasını teşkil etmiştir (Devran ve Özcan, 2016: 82). Öte yandan daha Cumhurbaşkanı Erdoğan ekranlara çıkıp vatandaşları darbe girişimine karşı direnişe çağırmadan evvel çok sayıda vatandaş kendiliğinden sırf FETÖ'cü darbecilerin isteklerini tasvip etmediklerini, sokağa çıkma yasağını tanımadıklarını göstermek için evlerinden çıkarak yollarda yürümeye başlamışlardır (Alkan, 2016: 254).

Darbe girişimi duyulur duyulmaz TBMM Başkanı İsmail Kahraman'ın çağrısıyla bakanlar, grup başkanvekilleri, milletvekilleri ve görevliler ivedilikle mecliste toplanmıştır. Bunun üzerine Kahraman; AK Parti, CHP, MHP grup başkanvekillerini davet ederek Genel Kurulu açmıştır. TBMM Başkanı Kahraman ve parlamentoda bulunan milletvekillerinin tamamı darbeyi kınayan açıklamalarda bulunmuş, darbeye karşı ortak bir bildiri hazırlamıştır (TBMM, 2016: 6).

15 Temmuz Darbe Girişimi, başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere devlet yetkililerinin cesur ve azimli duruşlarının yanı sıra vatandaşların duyarlılıkları sayesinde (Ağır, 2018: 15), başka bir ifadeyle siyaset, bürokrasi, medya ve sivil toplum vb. değişik alanlardan aktörlerin karşı çıkması neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmış, böylelikle amacına ulaşamamıştır (Tauscher vd., 2017: 7). Bu doğrultuda 15 Temmuz Cuma günü saat 22.00'de başlayan FETÖ darbe girişimi, 16 Temmuz Cumartesi günü saat 20.02'de ülke genelinde kontrol altına alınabilmiştir (TRT Haber, 2016). Yine de darbe girişiminin bilançosu çok ağır olmuştur. Araştırmalara göre sivil, asker ve polis olmak üzere 251 kişi şehit olmuş, 2193 kişi de yaralanmıştır (Anadolu Ajansı, 2016: 4). Bu hâliyle Türkiye darbeler tarihinin son örneğini teşkil eden 15 Temmuz Darbe Girişimi, en kanlı darbe teşebbüsü olarak Türk siyasal hayatı literatürüne girmiştir (Alptekin, 2020: 23). 15 Temmuz'un amacına ulaşmaması sonucunda AK Parti hükümeti, ülke genelinde olağanüstü hal ilan etmiş, darbe teşebbüsünde bulunan FETÖ'nün devletin kurumlarına yerleşmiş bütün mensuplarını tasfiye etmeye başlamıştır (Balcı ve Turan, 2017: 54).

4. 28 ŞUBAT VE 15 TEMMUZ'UN KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRMESİ

28 Şubat Postmodern Darbesi ile 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmak için söz konusu iki gelişmenin kesişen ve farklılaşan yönlerine odaklanmak gerekmektedir. Bu kapsamda öncelikle iki gelişmenin ortak yönlerinin, farklı yönlerinden az olduğu ileri sürülebilir. 28 Şubat ile 15 Temmuz'un ortak yönleri şu şekilde sıralanabilir:

- Her iki gelişmenin de, diğer darbelerde olduğu gibi, Türkiye'de demokratik siyasal kültürü tehlikeye düşürdüğü ifade edilebilir (Üzümcü, 2022: 80).
- Cemaat lideri Fethullah Gülen 28 Şubat Postmodern Darbesi'ni söylem düzeyinde ya da dolaylı olarak desteklemişken, 15 Temmuz'un tam destekçisi ve faili konumunda olmuştur. Fethullah Gülen Cemaati'nin 15 Temmuz Darbe Girişimi'ndeki bu konumu hakkında büyük ölçüde görüş birliği sağlanmışken 28 Şubat'taki dolaylı destekçi tutumuna ilişkin uzlaşma sağlanamamıştır. Fethullah Gülen'in 28 Şubat sürecindeki söylemlerinden yola çıkarak ya da süreç sonrasında Gülen Cemaati'nin akıbetinden hareketle Cemaat'in 28 Şubat Postmodern Darbesi'ne etkisini değerlendirmek mümkündür.

28 Şubat Postmodern Darbesi'nde meşru hükümetin yanında yer almayarak toplum nezdindeki etkisini artırmak amacıyla darbecilerle birlikte hareket eden Gülen, dönemin meşru Refahyol Hükümeti'ne hitaben “emaneti iade edin, çekilin!”, darbeciler hakkında “asker daha demokrat”, antidemokratik MGK kararlarına yönelik “İslâmi usullere göre değerlendirildiğinde bu bir içtihatır,

hata yapsalar bile sevap alırlar” (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022) açıklamasında bulunmuş; 28 Şubat’ta başörtüsünün yasaklanması, kamudan tasfiyeler, üniversiteye girişte katsayı engeli vb. uygulamalara karşı tavır almamış, başörtülü öğrencilerin üniversitelere alınmadığı ve ikna odalarında başarıları açmaya zorlandığı esnada başörtüsü için “füruat”tır diyerek yasakçıların safında durmuştur (Özkaya ve Şahin, 2021). Yine süreçte Gülen Cemaati’nin etkili gazetesi Zaman, Refahiyol koalisyon hükümetinin düşürülmesinin ardından Cumhurbaşkanı Demirel’den onay alarak Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan ve 28 Şubat MGK kararlarını uygulamaya koyan 55. Hükümet (Anasol-D Hükümeti) için “Hayırlı olsun” manşetini kullanmıştır (Zaman, 1997). Öte yandan 28 Şubat sürecinde irticai faaliyetlerin odağı haline geldikleri gerekçesiyle Milli Görüş Hareketi’nin iki siyasal partisi (Refah Partisi, Fazilet Partisi) kapatılmışken Gülen Cemaati’ne ait herhangi bir kuruluş (medya organı, özel okul, dersane, yurt vb.) kapatılmamış ve ciddi anlamda soruşturmaya tabi tutulmamıştır (Karahasanoğlu, 2018). Bu yönüyle 28 Şubat’ta zarar görmeyen tek dini cemaat olan Gülen Cemaati (Yılmaz, 2016) silahlı kuvvetlerin hedefleri doğrultusunda söylem üretip, takıyye yaparak hem pragmatik hem de ideolojik açıdan darbe ve darbe taraftarlarının yanında pozisyon almıştır.

- Bütün darbeler gibi her iki gelişme de Türkiye ekonomisine ciddi zararlar vermiştir. Ancak 28 Şubat’ın ülke ekonomisine zararları çok daha fazla olmuştur. Bu çerçevede Tablo 2 ve tablo 3’te 28 Şubat ve 15 Temmuz’un ekonomik göstergeleri irdelendiğinde bu durum net bir şekilde anlaşılacaktır. Ekonomik göstergeler 28 Şubat ve 15 Temmuz’un fiilen gerçekleştiği yıllardan bir önceki yıl ile sonrasındaki beş yıl baz alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 2: 28 Şubat Sürecinin Başlıca Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon (TÜFE %)	Büyüme Oranı (%)	GSMH (Milyar \$)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	Dış Borç (Milyar \$)
1996	80,2	7,1	184,6	23.224	43.626	-22.298	79,3
1997	85,6	8,3	191,1	26.261	48.558	-18.947	84,4
1998	84,7	3,8	204,7	26.973	45.921	-14.084	96,4
1999	64,8	-6,1	186,9	26.987	40.671	-26.728	103,1
2000	55,0	6,3	201,3	27.774	54.502	-26.746	118,6
2001	54,2	-9,4	148,2	31.334	41.399	-10.065	113,6
2002	45,1	7,8	165,6	36.059	51.553	-15.494	131,9

Kaynak: TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki veriler irdelendiğinde yedi yıllık süre zarfında rakamlarda kayda değer dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir. 1997 yılında enflasyon oranının önceki yıla kıyasla beş puan yükselip izleyen yıllarda düşüş göstermekle beraber yine de çift hanelere düşmemesi, büyüme oranında 1997 yılının ardından yaşanan düşüşler, GSMH noktasında inişli-çıkışlı bir durumun hâkim olması, dış ticarete sürekli görülen açıklar ve devamlı artış gösteren dış borçlar 28 Şubat sürecinin Türkiye ekonomisinde büyük zararlara sebep olduğunun göstergesidir. Eğitim-Bir-Sen Raporu’nda (2014: 44) sürecin yol açtığı toplam iktisadi kaybın 381 milyar dolar olduğu ifade edilmiştir. Ancak Türkiye’deki ekonomik krizleri dünyadaki krizlerden ayrı düşünmemek gerekir. Bu yönüyle 28 Şubat, Türkiye ekonomisini olumsuz açıdan etkilemişse de Tablo 2’deki ekonomik göstergelerin seyrini 1997 Asya krizinin de büyük ölçüde etkilemiş olduğu öne sürülebilir. Bu bağlamda başlıca sebepleri aşırı miktardaki yabancı sermaye ve finansal yapının kırılganlığı olan ve Tayland, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur’da ortaya çıkan Asya krizi (Engin, 2007: 42) sonrasında küresel bir krize dönüşmüştür. Derinleşen küresel kriz Türkiye’yi etkilemiş, ekonomide durgunluk yaşanmıştır (Ersoy, 2001: 97; Gür, 2000: 105). Yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesi ve uygulanan yüksek faiz para politikası sebebiyle piyasadaki paranın çekilmesi sonucunda üretim artışının yavaşlamasına, bazı alanlarda, özellikle tekstil alanında, negatife dönüşmesine yol açan talep daralması ortaya çıkmıştır (Seker, 2000: 94).

Tablo 3: 15 Temmuz Sürecinin Başlıca Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Büyüme Oranı (%)	GSYH (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	Dış Borç (Milyar \$)
2015	8,8	6,1	867,07	150.982	213.619	-70,7	402,8
2016	8,5	3,3	869,24	149.247	202.189	-73,8	405,8
2017	11,9	7,5	859,05	164.495	238.715	-68,9	450,9
2018	20,3	3,1	797,22	177.169	231.152	-76,6	426,7
2019	11,9	0,8	759,28	180.833	210.345	-86,0	415,8
2020	14,6	1,8	717,09	169.638	219.517	-49,879	432,8
2021	36,08	11,6	807,10	225.214	271.426	-46,212	442,5

Kaynak: TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

15 Temmuz Darbe Girişimi'nin ardından enflasyon oranları sürekli artmış, büyüme oranlarında ve GSYH rakamlarında dalgalanmalar yaşanmış, dış ticaret dengesinde sürekli açık verilmiş, dış borçlarda kayda değer bir azalma görülmemiştir. 2016 sonrasında ekonomik göstergelerin olumsuz bir sürece girmesinin tek sebebinin 15 Temmuz darbe girişimi olmadığı ifade edilebilir. Küresel çapta yaşanan Covid-19 pandemisi ve yanlış ekonomi politikalarının da süreci olumsuz yönde etkilediği ileri sürülebilir. 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin ekonomik maliyetlerinin sonlanıp sonlanmadığı konusu belirsizliğini koruduğundan Türkiye ekonomisinin 28 Şubat sürecine kıyasla ne tür bir toparlanma süreci yaşadığını bilebilmek son derece güçtür.

Öte yandan doğrudan kişi başı maliyeti yaklaşık iki bin dolara denk gelen 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin ekonomiye dolaylı maliyetinin yaklaşık üç yüz elli milyar dolar olduğu belirtilmiştir (Aslan, 2020). Darbe girişiminin ardından kredi derecelendirme kuruluşlarından Moody's Türkiye'yi negatif izlemeye aldığı ifade etmiş, 20 Temmuz'da Standard & Poor's ise daha olumsuz bir tutum sergileyerek Türkiye'nin kredi notunu BB+ düzeyinden BB'ye düşürerek görünümünü negatif olarak onaylamıştır. Böylece Türkiye'nin notu bir önceki yatırım yapılamaz düzeyden bir basamak daha aşağı çekilmiştir (Karahana, 2016). Son olarak indirgemeci bir anlayışla tüm ekonomik krizleri darbelere bağlamak doğru değildir; zira ekonomik kriz 15 Temmuz 2016 öncesinde başlayan bir süreçtir. Dolayısıyla tek başına 15 Temmuz'a indirgenemez. 15 Temmuz'un ekonomiye etkisi "nispeten" olumsuz olsa da küresel anlamda daralan sermaye, ülkede üretim-tüketim dengesinin sağlanamaması, Maliye Bakanlığı'nın yeterli önlemleri almaması, makro-mikro ekonomik dengesizlikler gibi faktörlerin de Tablo 3'teki göstergeleri etkilediği ileri sürülebilir.

Son olarak Türkiye'de ordunun dış askeri güvenlik alanının yanı sıra politik, iktisadi, kültürel, ideolojik alanlara uzanan geniş bir faaliyet alanına sahip olduğu ileri sürülebilir. Bu alandaki faaliyetlerin sivil siyasal iktidarın ve kamu otoritesinin denetiminden yasal veya fiili özerklik altında yürütülmesi ise "proleteryan bir militarizm"i egemen kılmıştır. Bu "proleter militarizm" in güç sahalarından biri de ekonomidir. Savaş sanayisi ve askeri harcamalar alanında kurulu klasik askeri-sınai kompleks mekanizmasının dışında Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) üzerinden ordunun bizzat kolektif bir sermaye grubu olarak hareket etmesi ve üretim, hizmet, ticaret ve finans sektörlerinde doğrudan yatırımlara sahip olması Türkiye'de militarizasyonun önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Tüm kriz dönemlerinde olduğu gibi 28 Şubat ve 15 Temmuz'da da OYAK, izlediği politikalarla büyük kârlar elde etmiş ve tarihin en hızlı büyüme rakamlarına ulaşmıştır (Akça, 2010: 17).

28 Şubat Postmodern Darbesi ile 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin birbirinden ayrılan yönleri şu şekilde sıralanabilir:

- 28 Şubat, bir (postmodern) darbe olarak Türk siyasal yaşamındaki yerini almışken; 15 Temmuz, bir darbe olarak değil, darbe girişimi olarak nitelendirilmiştir. Öte yandan 28 Şubat için "postmodern darbe"ye ilave olarak farklı görüş ve iddialar ortaya atılmışsa da 15 Temmuz'un bir darbe girişimi olduğu görüşü genel kabul görmüştür. Ancak dönemin CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, 15 Temmuz hakkındaki "kontrollü darbe/darbe girişimi" ifadesiyle 15 Temmuz'un gerçek bir darbe ya da darbe girişimi olmadığını iddia etmiştir. Bu ifadenin "darbeden önce darbeden haberdar olmak" anlamını taşıdığını belirten Kılıçdaroğlu (Arslan, 2017), öngörülen ve önlenmeyen bir

darbe olarak nitelendirilebilecek 15 Temmuz'un sonrasında darbenin bütün ayrıntılarını aıĝa çıkarmak amacıyla kurulan Darbe Komisyonu'nun AK Parti tarafından işlevsiz duruma getirildiğini, MİT Müsteşarı ve Genelkurmay Başkanı'nın Komisyon'a Hükümet'in istememesi üzerine ifade vermediğini öne sürmüştür (CNN Türk, 2017).

- 28 Şubat, ordunun "irtica" gerekçesiyle laik cumhuriyeti korumak iddiasıyla kurguladığı bir darbeyken; 15 Temmuz Darbe Girişimi başarısız olduğundan sonuçları görülememiştir.
- 28 Şubat kansız, şiddetsiz bir şekilde yürütülmüşken; 15 Temmuz'da silahlı çatışmalar olmuş, çok sayıda insan yaralanmış hatta pek çok insan yaşamını yitirmiştir.
- 28 Şubat, başlangıç ve bitiş ânı mutlak olarak belli olmayan uzun bir zaman dilimine yayılmış bir sürecin ürünü iken; 15 Temmuz'u, öncesinde hazırlıkları yapılmış olmakla beraber bir gecede meydana gelen bir olay olarak değerlendirmek mümkündür.
- 28 Şubat, silahlı kuvvetler tarafından emir-komuta zinciri içerisinde koordineli bir şekilde gerçekleşmişken; 15 Temmuz, emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmemiş, ordu içerisinde yapılanan Fethullahçı Terör Örgütü mensupları tarafından organize edilmiştir (Koç, 2022: 84).
- 28 Şubat, ordunun dayatmalarının yanı sıra medya, STK'lar, bürokrasi, muhalefet partileri, yargı organları ve üniversitelerin desteğiyle gerçekleşmişken; 15 Temmuz, başarısız bir darbe girişimi olduğundan FETÖ dışında herhangi bir sivil aktörün açık desteğini almamıştır.
- 28 Şubat Postmodern Darbesi ile Refahiyol İktidarı devirilmış; ancak 15 Temmuz'da iktidar değişikliği yaşanmamıştır.

5. SONUÇ

Türkiye'de gerçekleşen darbe ve darbe girişimlerinin sıra dışı örneklerini teşkil eden 28 Şubat ve 15 Temmuz; yöntemleri, derinlikleri, aktörleri, etkileri, taraftarları, karşıtları üzerinden değerlendirildiğinde ezber bozan sonuçlara ulaşılabilmektedir. 28 Şubat'ın ezber bozan yönleri; bir süreç olması, silahsız/şiddetsiz olarak gerçekleşmesi ve Parlamento'nun işlevsiz bırakılmamasıdır. 1980 Darbesi'nin daha çok anti-tezi ve Soğuk Savaşı bitirme çabası olarak nitelendirilebilecek 28 Şubat, alışılagelmış yöntemlerden uzak bir şekilde, sivil ve askeri aktörlerin birlikte hareket ettiği, başka bir deyişle aktörlerin ve destekçilerin bol olduğu, karşıtlarının ise az sayıda olduğu başarılı bir şekilde yürütülmüş bir darbe olarak öne çıkmaktadır. lke ve toplum üzerinde derin etkiler bırakan 28 Şubat Darbesi, Türkiye ekonomisini bir ölçüde olumsuz etkilemişse de küresel finansal krizlerin (Asya krizi) 28 Şubat krizine etkisi yadsınamaz. Buna ilave olarak Türkiye'de ordunun dış askeri güvenlik alanıyla sınırlı kalmayıp, bir sermaye grubu gibi hareket etmesi darbe-ekonomi ilişkisini anlamaya yardımcı olmaktadır.

"Kontrollü darbe/darbe girişimi" olduğu konusunda bir görüş ortaya atılmışsa da, genel kabul gören görüşe göre 15 Temmuz Darbe Girişimini başarısız olmasından dolayı, tek bir aktörün (FETÖ) desteğini almış bir müdahale olarak tanımlamak mümkündür. Buna ilave olarak 15 Temmuz'un Türkiye ekonomisine etkisi nispeten olumsuz olsa da ekonomik kriz 15 Temmuz öncesi sürece tekabül ettiğinden indirgemeci bir yaklaşımla krizi bütünüyle 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne mal etmek yanlıştır.

28 Şubat ile 15 Temmuz'un karılaştırmalı değerlendirmesi yapıldığında; bir darbe olarak 28 Şubat'ta şiddet ve can kaybının yaşanmamış olması, buna karşın 15 Temmuz'da ise askerlerin sivilleri ve sivil alanları vurması, sivillerin daha önceki askeri müdahalelerde benzeri görülmemiş türde darbe karşıtı tutum sergilemesi darbe literatüründe örneğine pek rastlanılmayan bir durumdur.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

KAYNAKÇA

- Ağır, O. (2018). Türkiye’de askeri darbeler karşısında siyaset kurumunun tutumu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı), 1-26.
- Akça, İ. (2010). Ekonomide askerin varlığı, askeri sermaye, OYAK. İçinde N. Boztekin (Ed.), *Türkiye siyasetinde ordunun rolü: asker-sivil ilişkileri, güvenlik sektörü ve sivil denetim* (ss. 17-26). Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. 7 Ağustos 2024 tarihinde <https://tr.boell.org/sites/default/files/askersiyasetkitap.pdf> adresinden erişildi.
- Akıncı, A. (2018). Askeri vesayetten FETÖ vesayetine: 15 Temmuz üzerine genel bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı), 105-122.
- Alkan, H. (2016). 15 Temmuz’u anlamak: Parametreler ve sonuçlar. *Bilig*, (79), 253-272.
- Alptekin, H. (2020). 15 Temmuz müdafaası. *Kriter*, 5(48), 22-25. 15 Nisan 2024 tarihinde <https://kriterdergi.com/dosya-4-yilinda-15-temmuz/15-temmuz-mudafaasi> adresinden erişildi.
- Anadolu Ajansı (2016). *Dakika dakika FETÖ’nün darbe girişimi*. Anadolu Ajansı Yayınları. 20 Nisan 2024 tarihinde https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/pdf%2Fkitap_yeni.pdf adresinden erişildi.
- Arslan, R. (2017, Nisan 03). Kılıçdaroğlu: 15 Temmuz kontrollü darbe girişimidir. *BBC News Türkçe*. 7 Ağustos 2024 tarihinde [https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39478777#:~:text=Cumhuriyet%20Halk%20Partisi%20\(CHP\)%20Genel,Darbeden%20%C3%B6nceden%20bilgileri%20var%22%20dedi](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39478777#:~:text=Cumhuriyet%20Halk%20Partisi%20(CHP)%20Genel,Darbeden%20%C3%B6nceden%20bilgileri%20var%22%20dedi) adresinden erişildi.
- Aslan, M. (2020, Temmuz 14). FETÖ’nün hain darbe girişiminin ekonomiye dolaylı maliyeti 350 Milyar Dolar. *Anadolu Ajansı*. 20 Nisan 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fe-tonun-hain-darbe-girisiminin-ekonomiye-dolayli-maliyeti-350-milyar-dolar/1909959> adresinden erişildi.
- Aslaner: (2016). 27 Mayıs’tan 15 Temmuz’a metinlerle Türkiye darbe tarihçesi. *BSV Bülten*, (91), 78-123. 20 Nisan 2024 tarihinde https://bisav.org.tr/userfiles/yayinlar/makaleler/mecmua_ek_1611.pdf adresinden erişildi.
- Aydın, M. (2012). Darbecilikte son perde: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat cilt III: Ne değişti* içinde (ss. 57-75). Pınar Yayınları.
- Balcı, A. ve Turan, Y. (2017). Eleştirinin sefaleti: Batı’dan 15 Temmuz darbe girişimini okumak. *Bilig*, (83), 53-77.
- Bayramoğlu, A. (2011a, Mart 03). İlk özeleştirisi: Abdullah Gül 28 Şubat’ı nasıl anlatmıştı?. *Yeni Şafak*. 7 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ali-bayramoglu/ilk-ozeletiri-abdullah-gul-28-ubati-nasil-anlatmiti-26352> adresinden erişildi.
- Bayramoğlu, A. (2011b, Mart 05). Gül: 28 Şubat’ta hatamız devleti tanımamaktı. *Yeni Şafak*. 7 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ali-bayramoglu/gul-28-ubatta-hatamiz-devleti-tanimamakti-26376> adresinden erişildi.
- Bayramoğlu, A. (2018). *28 Şubat: Bir müdahalenin güncesi*. İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017a). *Türk sağıının üç hâli: Milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmıcılık*. Birikim Kitapları.
- Bora, T. (2017b). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler*. İletişim Yayınları.
- Bostancı, N. (2012). Tarihi arka planıyla 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat: Süreklilik ve kopuş cilt III: Ne değişti?* içinde (ss. 77-89). Pınar Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (2001). *Generalinden 28 Şubat itirafı “postmodern darbe”*. Deniz Kabuğu Yayınları.

- CNN Türk (2017, Haziran 15). Kılıdaroglu'ndan yeni 'kontrollü darbe' açıklaması [Video]. Youtube. 7 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=vmxSPdaJ7fc> adresinden erişildi.
- elik, H. (2017). Darbelerin dünyanın değişik ülkelerindeki gelişme süreci ve kronolojisi. omak, H. ve Sağiroğlu, N. (Ed.), *Türk siyasal hayatında hukuk devletinin kurumlarına ve anayasal sisteme yönelik girişimler* içinde (ss. 39-56). Beta Yayıncılık.
- elik, N. (2003). *28 şubat ve irtica tehdidi*. Sinemis Yayınları.
- Çetinkaya, T. (2007). 28 şubat nedir?, *28 şubat Postmodern bir darbenin sosyal ve siyasal analizi* içinde (ss. 156-158). Birey Yayıncılık.
- Devran, Y. ve zcan, . F. (2016). 15 Temmuz darbe girişimi: Gelenekselden yeniye medya araçlarının kullanımı. *AJIT-e (Online Academic Journal of Information Technology)*, 7(25), 71-91.
- Duman, M. Z. (2018). 15 Temmuz askeri darbe girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine etkisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(90), 71-95.
- Eğitim-Bir-Sen (2014). *Rakamlarla 28 şubat raporu*. 20 Nisan 2024 tarihinde <https://www.ebs.org.tr/storage/publication/w2c9SKDjBpjHsYdc2C9XKzy3awob0qTxpJLUWKvP.pdf> adresinden erişildi.
- Engin, M. B. (2007). Gelişmiş ve yükselen piyasalarda 1990 sonrası görülen finansal krizler ve dünya ekonomisi üzerindeki etkileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 35-60.
- Ersoy, E. (2001). *Asya krizi ve Türkiye ekonomisine etkileri* (Yayın No. 106792) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gr, B. (2000). *Küreselleşme sürecinde Güney Doğu Asya krizi ve Türkiye ekonomisine sektörler itibariyle etkisi* (Yayın No. 94264) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gürkan, H. (2011). *28 şubat sürecinin Türk eğitim sistemine etkileri ve iktidar-muhalefet partilerinin tutumu* (Yayın No. 299911) [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Hotar, N. (2020). Türk demokrasisindeki kesintiler ve 15 Temmuz kalkışmasının hedefindeki Türkiye. *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX(zel Sayı), 7-29.
- Işık, M. (2018). *28 şubat postmodern darbe sürecinde rol oynayan aktörler hakkında bir değerlendirme* (Yayın No. 508249) [Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Işık, M. (2019). 28 şubat süreci hakkındaki iddialar ve AK Parti'nin sürecin hukuki düzenlemelerini dönüştürme çabası. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 122-135.
- Işık, M. (2023a). *Türk siyasal hayatında 28 şubat süreci: Kavramlar, olaylar, aktörler*. Özgür Yayınları. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub205>
- Işık, M. (2023b). *1980 sonrası dönemde Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin evrimi (1980-2001)* (Yayın No. 792612) [Doktora tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Işık, M. (2023c). *Dünyada ve Türkiye'de muhafazakârlık*. Astana Yayınları.
- Işık, M. (2023d). 28 şubat sürecinin ekonomik ve siyasal arka planı üzerine notlar. *KM Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 364-377.
- İnce, A. (2020). Yakın dönem Trkeyesi'nde Nakşilik-siyaset ilişkisi. İçinde S. Çift ve T. Karakaya (Ed.), *Tarihten günümüze sfi-siyaset ilişkileri* (ss. 645-684). Ensar Neşriyat.

- Karahan, H. (2016, Temmuz 28). 5 soru: Darbe girişiminin ekonomik yansımaları. 20 Nisan 2024 tarihinde <https://www.setav.org/5-soru-darbe-girisiminin-ekonomik-yansimalari/> adresinden erişildi.
- Karahasanoğlu, A. (2018, Aralık 23). 28 Şubat'ta RP'yi kapatanlar, tek bir FETÖ'cü kurumu kapattı mı? *Yeni Akit*. 10 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/alikarahasanoğlu/28-subatta-rpyi-kapatanlar-tek-bir-fetocu-kurumu-kapatti-mi-26884.html> adresinden erişildi.
- Kaynar, M. K. (2017). Türkiye'nin altmışlı yılları üzerine bazı notlar. İçinde T. Bora (Ed.), *Türkiye'nin 1960'lı yılları* (ss. 23-58). İletişim Yayınları.
- Koç, R. (2022). İki darbenin karşılaştırılması: 27 Mayıs 1960 ve 15 Temmuz 2016. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (41), 77-103.
- Memur-Sen (2017). Küresel işgale destansı direniş: 15 Temmuz milli irade zaferi. 10 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.memursen.org.tr/documents/15temmuzalbum.pdf> adresinden erişildi.
- Özkaya, T. ve Şahin: (2021, Şubat 26). FETÖ elebaşı Gülen, açıklamalarıyla "postmodern darbe" zihniyetinin imdadına koştu. *Anadolu Ajansı*. 15 Nisan 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/28-subat/feto-elebası-gulen-aciklamalariyla-postmodern-darbe-zihniyetinin-imeadına-kostu/2157737> adresinden erişildi.
- Saç: (2017). İlimli mücadeleden radikal önlemlere: 27 Mayıs 1960. İçinde T. Bora (Ed.), *Türkiye'nin 1960'lı yılları* (ss. 77-98). İletişim Yayınları.
- Sazak, D. (1998, Şubat 28). Anılarla 28 Şubat. *Milliyet*. 7 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/derya-sazak/anilarla-28-subat-5367703> adresinden erişildi.
- Sazak, D. (2012, Ekim 03). Çiller ve 28 Şubat. *Milliyet*. 7 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/derya-sazak/ciller-ve-28-subat-1606400> adresinden erişildi.
- Sazak, D. (2017). *28 Şubat'tan 15 Temmuz'a, darbeye, diktaya, medyaya itirazım var*. İletişim Yayınları.
- Seker, F. (2000). Doğu Asya finansal krizi ve Türkiye ekonomisine etkileri (Yayın No. 102323) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Taşkın, Y. (2007). *Anti-komünizmden küreselleşme karşıtlığına milliyetçi muhafazakâr entelijansiya*. İletişim Yayınları.
- Tatlıoğlu, K. (2016). 15 Temmuz darbe girişiminin türk toplumundaki post-travmatik etkileri üzerine genel bir değerlendirme. *Uluslararası demokrasi sempozyumu: Darbeler ve tepkiler* içinde (ss. 806-818). Giresun Üniversitesi.
- Tauscher., Can, M. Z., Can., Türk, M. S., Keleş, A., Ülker, O., Pulat, A., Yıldırım, B., Akdoğan, İ., Özçelik, F., Küpeli, M. Ş., Şahin, M. M. ve Efe, İ. (2017). 15 Temmuz darbe girişimi ve Batı medyası. İ. N. Telci, İ. Efe, Kardeş, T. ve Çağlar, İ. (Ed.). SETA Yayınları. 15 Nisan 2024 tarihinde <https://setav.org/assets/uploads/2017/07/Rapor86.pdf> adresinden erişildi.
- TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı (2012, Kasım 07). *Bilgisine başvurulmuş kişilerin görüşme tutanakları*. 7 Ağustos 2024 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/07.11.2012/Tansu%20%C3%87%C4%B0LLER-07.11.2012.pdf adresinden erişildi.
- TRT Haber (2016, Temmuz 18). Darbe girişimi nasıl başladı? Nasıl bertaraf edildi? 14 Nisan 2024 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/gundem/darbe-girisimi-nasil-basladi-nasil-bertaraf-edildi-261585.html> adresinden erişildi.

- Türk Dil Kurumu (2023). Türkçe sözlük. 10 Mayıs 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?q=darbe&aranan=> adresinden erişildi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2012). *Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğeri bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutlarıyla araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması raporu*, Cilt II. 1 Mayıs 2024 tarihinde https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2782/ss376_c2.pdf?sequence=2&isAllowed=y adresinden erişildi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2016). 15 Temmuz millet darbeye dur dedi. *Meclis Bülteni*, 215, 1-124. 15 Nisan 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/meclis_bulteni/s215.pdf adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği (2018). 15 Temmuz darbe girişimi ve milletin zaferi. Cumhurbaşkanlığı Yayınları. 15 Nisan 2024 tarihinde https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/15Temmuz/15temmuz_tr.pdf adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (t.y.). Temel ekonomik göstergeler. 15 Nisan 2024 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1687782578718-4eac48af-7c03> adresinden erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı (t.y.). Ekonomik göstergeler. 10 Nisan 2024 tarihinde <https://www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler> adresinden erişildi.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022a). İnsan hakları bağlamında 28 Şubat Darbesi. 21 Temmuz 2024 tarihinde https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2022/02/1646061729.pdf adresinden erişildi.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022b, Ekim 3). 28 Şubat darbesinin neden olduğu insan hakları ihlalleri ve devam eden mağduriyetler konulu basın açıklaması. 10 Nisan 2024 tarihinde <https://www.tihek.gov.tr/28-subat-darbesinin-neden-oldugu-insan-haklari-ihlalleri-ve-devam-eden-magduriyetler-konulu-basin-aciklamasi> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.). İstatistik veri portalı. 10 Nisan 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Üzümcü, A. (2022). 28 Şubat süreci, E-Muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin ekonomi-politik analizi. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 74-121.
- Yavuzer, H. (2021). 5. Yılında 15 Temmuz darbesi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 47-73.
- Yerlikaya: (2007). 28 Şubat sürecinde üniversite kulüpleri ve üniversiteler. *28 Şubat postmodern bir darbenin sosyal ve siyasal analizi* içinde (ss. 132-135). Birey Yayıncılık.
- Yılmaz, N. (2012). Bir postmodern darbe portresi: 28 Şubat. İçinde A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat: Süreklilik ve kopuş cilt 2* (ss. 211-237). Pınar Yayınları.
- Yılmaz: (2016, Aralık 19). 15 Temmuz nedir? 28 Şubat FETÖ'yü güçlendirdi. 10 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.tyb.org.tr/15-temmuz-nedir-28-subat-fetoyu-guclendirdi-28051h.htm> adresinden erişildi.
- Yüksel, E. (2004). *Medya güvenlik kurulu: 28 Şubat sürecinde medya, MGK ve siyaset bağlantısı*. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Zaman gazetesi (1997, Temmuz 1). Hayırlı olsun. 10 Mayıs 2024 tarihinde https://www.gastearsivi.com/gazete/zaman_feza adresinden erişildi.

Bilimsel Araştırma Proje (BAP) İhalelerinde Yetki Sorunu ve Çözüm Önerileri

Authorization Problem in Scientific Research Project (SRP) Tenders and Solution Suggestions

Erdem ERCAN¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı hem ihale süreçlerinin hem de mali işlemlerin sıhhati bakımından kritik öneme sahip BAP ihale yetkilisi ile harcama yetkilisinin aynı kişi olup olmadığı ile görev ve yetkileri konularındaki belirsizliğin incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: Çalışmada konuyla ilgili yürürlükteki mevzuat tarihsel süreç içerisindeki gelişimi de gözetenilerek ele alınmıştır. Mevzuattaki veriler ve yorum ilkeleri kullanılarak inceleme konusu problem analiz edilmiştir.

Bulgular: Analizler sonucunda; BAP ihale yetkilisi ile harcama yetkilisinin aynı kişi olup olmadığı ve görev ve yetkileri konusundaki belirsizlik BAP ihale ve harcama yetkilisinin 5018 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte aynı kişide olamayacağı sonucuna varılmak suretiyle giderilmiştir.

Sınırlılıklar: Son yıllarda konuya ilişkin önemli yasal değişiklikler yapılmış olmasına karşın Yüksek Öğretim Kurulu mevzuatının yeterince güncellenmemiş olması ve bazı düzenleyici işlemlere erişimin güçlüğü en önemli sınırlılıklardır.

Özgünlük/Değer: İncelemeye konu mevzuatın yıllar içerisindeki değişimi ve bunun bir sonucu olarak normlar arasında oluşan çatışmalar nedeniyle uygulamada gelişen tereddütleri gidermek ve aynı mevzuatın farklı yorumları nedeniyle farklı uygulamalar gerçekleştiren yükseköğretim kurumlarında konuya ilişkin farkındalık yaratmak çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel Araştırma Projeleri, Kamu Harcaması, Kamu İhalesi, Harcama Yetkilisi, İhale Yetkilisi

Abstract

Purpose: The purpose of this study is to examine the uncertainty regarding whether the SRP tender authority, whom has the critical importance by means of the health of financial transactions, and spending authority are the same person as well as the uncertainties regarding their duties and authority.

Design/Methodology: In this study, the current legislation on the subject has been discussed by considering its development in the historical process. The subject problem has been analyzed using the data and interpretation principles in the legislation.

Findings: As a result of the analysis; the uncertainty regarding whether the SRP tender authority and the spending authority are the same person and the uncertainty about their duties and authorities has been resolved by concluding that the SRP tender and spending authority cannot be held by the same individual with the enactment of Law No. 5018.

Limitations: Despite significant legal changes in recent years, the lack of sufficient updates to the Council of Higher Education regulations and the difficulty in accessing certain regulatory procedures are the most important limitations.

Originality/Value: The original value of this study is to eliminate the hesitations that have developed in practice due to the changes in the legislation subject to examination over the years and the conflicts between the norms that have arisen as a result of this, and to raise awareness on the subject in higher education institutions that carry out different practices due to different interpretations of the same legislation.

Keywords: Scientific Research Projects, Public Expenditure, Public Tender, Spending Authority, Tender Authority.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, erdemercan@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1645-0394

1. GİRİŞ

Kamu kurum ve kuruluşları kanunlarla kendilerine verilen görevlerin ifası için mal ve hizmet satın alabilmekte, yapı inşa ettirebilmekte, taşınır ve taşınmaz mallarını satabilmekte, kiraya verebilmekte, malları üzerinde aynı hak tesis edebilmektedir. Özel hukuk işlemi niteliğindeki bu işlemlerin yapılabilmesi tabiidir ki kurumların muhataplarıyla sözleşme akdetmesini gerektirmektedir. Bahse konu sözleşmelere ihale sözleşmeleri adı verilmektedir. Kamunun taraf olduğu bu sözleşmeleri, kamu hizmeti imtiyaz sözleşmesi ve idari hizmet sözleşmesi gibi idare iradesinin üstün tutulduğu ve idari yargının görev alanında kalan idari sözleşmelerle karıştırmamak gerekir (Özay, 1996: 413-414). İhale sözleşmeleri idarenin özel hukuk sözleşmeleri olup ‘ihale’ adı verilen bir usul izlenmek suretiyle akdedilmektedir (Canbazoğlu, 2017:1). İhale sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların çözüm yeri adli yargı iken ihale aşamasında tesis edilen işlemler idari işlem mahiyetinde olduklarından idari yargının denetimine tabidir (Günday, 1999:155). Ancak bu kuralın istisnaları olduğunun da altını çizmek gerekir. Örneğin 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu kapsamında kiraya verilen taşınmazların tahliyesine ilişkin aynı Kanun’un 75’inci maddesinde istisnai bir hüküm yer almaktadır. Bu özel hüküm uyarınca belirli koşulların oluşması halinde taşınmazın tahliyesi doğrudan idari işlemlerle sağlanmaktadır. Sözleşme süresi dolmasına rağmen kiraya verilen taşınmazı boşaltmayan, bu nedenle işgalci konumunda olan eski kiracıların tahliyesi taşınmazın bulunduğu yer mülki amirince tesis edilen tahliye emri doğrultusunda kolluk güçleri eliyle gerçekleştirilmektedir. Bu durumda, idarenin yürütülmesi kendi içinde saklı icrai işlemlerinden olan (Sarica, 1970:134’ten aktaran Özay, 1996:308) tahliye emrine karşı görevli yargı yeri idari yargı olmaktadır.

İhale iş ve işlemlerine ilişkin temel kurallar 08/09/1983 tarihli ve 2886 Devlet İhale Kanunu’nda ve 04/01/2002 tarihli ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nda yer almaktadır. 2886 sayılı Kanun önceki kanun niteliğini taşıdığından 4734 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle Devlet İhale Kanunu’nun Kamu İhale Kanunu’na aykırı hükümleri lex posterior ilkesi gereğince zımnen ilga olmuştur (Gözler, 2013:100). 4734 sayılı Kanun’un 68/1-a hükmü de bunu teyit etmektedir. Yeni durumda, mal ve hizmet alımı, yapım işleri gibi idarenin harcama yapmasını gerektiren ihaleler 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nda öngörülen usullere göre yapılmakta iken taşınır ve taşınmazların satışına, üzerinde aynı hak tesis edilmesine ve kiraya verilmesine ilişkin ihaleler 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu’na göre yapılmaktadır (Akyılmaz vd., 2021:496-497, Çağlayan, 2023:478, Şahin, 2024:55). 2886 sayılı Kanun’un ‘Kapsam’ başlıklı 1’inci maddesi ile 4734 sayılı Kanun’un ‘Kapsam’ başlıklı 2’nci maddesi gereğince özel bütçeli kamu idareleri olan yükseköğretim kurumları da ihalelerinde belirtilen kanunlara tabidirler.

Yükseköğretim kurumları ifade edildiği üzere ihale sözleşmelerini ihale ile yapmak durumunda olan kurumlardandır. Bu nedenle kural olarak her türlü mal ve hizmet alımını, yapım işlerini 4734 sayılı Kanun’a göre yapmaktadırlar. Ancak araştırma projeleri için yapılan mal ve hizmet alımları aynı Kanun’un 3/f hükmü gereğince mezkûr Kanun kapsamı dışında bırakılmış, bu alımlar için farklı bir ihale süreci öngörülmüştür. Araştırma projeleri kapsamındaki mal ve hizmet alımları Kamu İhale Kanunu’ndan muaf tutulmuş, proje alımlarına ilişkin usul ve esaslar 01/12/2003 tarihli ve 2003/6554 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla ayrıca düzenlenmiştir. Bakanlar Kurulu Kararı (BKK) eki Esaslar’ın ‘Tanımlar’ başlıklı 4’üncü maddesinde araştırma projesi, ihale yetkilisi ve rektör tanımına yer verilmiştir. Araştırma projesi teriminin bilimsel araştırma projelerini (BAP) de kapsadığı, rektörün araştırma projeleri kapsamındaki mal ve hizmet alım ihalelerini yapan kişi, ihale yetkilisinin ise ihale ve harcama yetki ve sorumluluğunda olan kişi olarak tanımlandığı, 8’inci maddede ihale yetkilisinin 04/11/1981 tarihli ve 2547 sayılı Kanun’un ‘İta amirliği, mali denetim’ başlıklı 57’nci maddesi gereğince rektör olduğunun belirtildiği, rektörün bahsedilen ihale yetkilisi tanımı çerçevesinde aynı zamanda harcama yetkilisi olarak harcama yetkisine sahip olduğu görülmektedir.

2003/6554 sayılı Esaslar’dan çok kısa bir süre önce Resmî Gazete’de yayımlanarak bazı maddeleri hariç büyük bir bölümünün 01/01/2005 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülen fakat 2005 Mali Yılı Bütçe Kanunu ve 22/12/2005 tarihli ve 5436 sayılı Kanun ile yürürlük tarihi 01/01/2006 olarak güncellenen (Candan, 2005:1) 10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 3’üncü maddesinin birinci fıkrasının (k) bendinde harcama birimi, “*Kamu idaresi bütçesinde ödenek tahsis edilen ve harcama yetkisi bulunan birim*” olarak tanımlanmış, aynı

Kanun'un 31'inci maddesi uyarınca bütçeyle ödenek tahsis edilen her bir harcama biriminin en üst yöneticisinin harcama yetkilisi olduğu hüküm altına alınmıştır. Sonrasında 25/06/2009 tarihinde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na eklenen Ek 28'inci maddeye dayanılarak hazırlanan ve madde hükmünün yürürlük tarihi olan 01/01/2010 tarihinde yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Bütçelerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen Ödeneklerin Özel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile Özel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller² ile yükseköğretim kurumlarında Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimleri kurulmuř³ ve adı geçen birim koordinatörleri harcama yetkilisi olarak tanımlanmıştır. Aynı tanım 26/11/2016 tarihli Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelikte de yer almıştır. BAP koordinasyon birimlerinin harcama birimi, birim koordinatörlerinin ise harcama yetkilisi olarak belirlenmesine yönelik bahse konu mevzuatın 5018 sayılı Kanun'un lafzı ve ruhuna uygun olduğu görölmektedir. Ancak BAP koordinasyon birimlerinin halen 07/10/1983 tarihli ve 124 sayılı Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de ayrı bir birim olarak düzenlenmemiş olması mevzuat sistematiki yönünden giderilmesi gereken bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

2003/6554 sayılı Esaslar'da BAP kapsamındaki mal ve hizmet alımlarında rektör ihale ve harcama yetkilisi olarak kabul edilmiştir. BKK ve eki Esasları yürürlükten kaldıran, açıkça ilga eden bir düzenleme mevcut değildir. Lakin sonradan yürürlüğe giren ve BAP koordinasyon birimini kuran mevzuatta birim sorumlusu harcama yetkilisi olarak belirlenmiştir. Bu durumda 2003/6554 sayılı BKK kapsamındaki BAP ihalelerinde ihale yetkilisi ve harcama yetkilisi rektör iken BAP Birim Koordinatörü bunun dışındaki harcamaları mı yapmakla görevlidir yoksa harcama yetkilisi olarak koordinatörün harcama yetkisi BAP ihalelerinde de geçerli midir? Bir başka deyişle sonraki düzenlemeler BKK ile getirilen Esasları zımnı olarak kısmen veyahut da tamamen ilga etmiş midir? Etmemişse kapsamdaki tüm BAP ihale usullerinde (doğrudan temin, pazarlık, belli istekliler arasında ihale usullerinde) aynı durum mu söz konusu olacaktır? Bu belirsizlik nedeniyle farklı yükseköğretim kurumlarında farklı uygulamaların olabileceği göz önüne alındığında paylaşılan soruların yanıtları mevzuatın doğru bir şekilde uygulanabilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

2. BİLİMSEL ARAşTIRMA PROJESİ NEDİR?

Bilimsel araştırma projeleri (BAP) kapsamındaki mal ve hizmet alımlarında ihale ve harcama yetkilisinin kim olduğu, bu kişilerin aynı veya farklı kişiler olması durumunda hangi mevzuatın nasıl uygulanması gerektiği sorularına yanıt aranan çalışmada öncelikle mülga 10/04/2002 tarihli Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelikle birlikte spesifik bir mevzuata kavuşan BAP'ın ne olduğu sorusu yanıtlanmalıdır.

BAP kavramına ilk defa 2547 sayılı Kanun'un 58'inci maddesinde 20/06/2001 tarihli ve 4684 sayılı Kanun'un 15'inci maddesiyle değişiklik yapılmak suretiyle yer verilmiş, bahse konu kavram 10/04/2002 tarihli ve 24722 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak 01/01/2002 tarihinden itibaren yürürlüğe giren mülga Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmeliğin 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (d) bendinde tanımlanmıştır. Buna göre BAP; *"Tamamlandığında sonuçları ile alanında bilime evrensel veya ulusal ölçülerde katkı yapması, ülkenin teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkı sağlaması beklenen bilimsel içerikli, yükseköğretim kurumu içi ve/veya dışı, ulusal ve/veya uluslararası kurum ya da kuruluşların katılımlarıyla da yapılabilecek projelerdir."* Yaklaşık iki yıl sonra 30/12/2003 tarihli ve 25332 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2003/6554 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın 4'üncü maddesinde yukarıdaki BAP tanımını da içeren 'Araştırma Projesi' tanımına yer verilmiştir. Mülga

² https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/Duyurular/Yuksekk_butce.pdf, Erişim Tarihi: 08/03/2024

³ BAP Koordinasyon Birimlerini, 10/04/2002 tarihli mülga Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik sonrasında kurulan BAP birimleriyle karıştırmamak gerekir. Bahse konu Yönetmeliği müteakiben 2003/6554 sayılı Esaslar'ın yürürlüğe girmesiyle kurulmaya başlanan BAP birimleri harcama yetkisi bulunmayan, bu nedenle 2010 yılına dek üniversitelerin İdari ve Mali İşler Daire Başkanlıkları altında sekretarya görevi yapan birimler mahiyetindedir. 5018 sayılı Kanun sonrasında harcama birimi İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı, harcama yetkilisi ise İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığıdır. Ancak kimi üniversitelerin 2009 yılından itibaren senato kararıyla bu birimleri harcama birimi statüsüne kavuşturmak suretiyle günümüzdekine yakın bir statüde ayrı bir birim olarak çalıştırdıkları bilinmektedir (Bkz. Bartın Üniversitesi, <https://bap.bartin.edu.tr/genel-bilgiler.html>, Yalova Üniversitesi, <https://bap.yalova.edu.tr/tr/Page/Icerik/tarihce>, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, <https://bap.nevsehir.edu.tr/tr/hakkinda>, Erişim Tarihi: 02/04/2024).

Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelikte yer verilen BAP tanımı esas alınarak hem bilimsel araştırma projelerini hem de teknolojik araştırma projelerini kapsayacak şekilde ‘Araştırma Projesi’ kavramı kullanılmıştır.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından hazırlanarak 01/01/2010 tarihinde yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Bütçelerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen Ödeneklerin Özel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile Özel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller’de BAP; *“Tamamlandığında sonuçları ile alanında bilime evrensel veya ulusal ölçülerde katkı yapması, ülkenin teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkı sağlaması beklenen bilimsel içerikli, yükseköğretim kurumu içi ve/veya dışı, ulusal ve/veya uluslararası kurum ya da kuruluşların katılımlarıyla da yapılabilecek projeler ile bilim insanı yetiştirme ve araştırma alt yapısını geliştirme projeleri”* şeklinde tanımlanmıştır. Böylece diğerlerinin yanı sıra bilim insanı yetiştirme ve araştırma alt yapısını⁴ geliştirme projeleri de BAP kabul edilmiştir.

26/11/2016 tarihli ve 27900 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelikte; *“Tamamlandığında sonuçları ile alanında bilime katkı yapması, ülkenin teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkı sağlaması beklenen bilimsel içerikli, yükseköğretim kurumu içi ve/veya dışı, ulusal ve/veya uluslararası kurum ya da kuruluşların katılımlarıyla da yapılabilecek projeler ile bilim insanı yetiştirme ve araştırma altyapısını kurma ve geliştirme projeleri”* BAP olarak tanımlanmıştır. İş bu tanım günümüzde BAP için kullanılan güncel tanım olup önceki tanımlara göre kapsamın biraz daha genişletildiği görülmektedir. Gerçekten de *“bilime ulusal veya evrensel ölçüde katkı”* ifadesi yerini *“bilime katkı”* ifadesine bırakmış, *“bilim insanı yetiştirme ve araştırma alt yapısını geliştirme projeleri”* 01/01/2010 tarihli Esas ve Usuller’de olduğu gibi BAP kapsamında değerlendirilmiş, ayrıca *“araştırma altyapısını kurma projeleri”* tanıma eklenmiştir. Böylece diğer özellikleri taşımak kaydıyla coğrafi sınırlama olmaksızın bilime katkı yapan tüm bilimsel araştırma projeleri ile bilim insanı yetiştirme ve araştırma altyapısını kurma ve geliştirme projeleri BAP olarak kabul edilmiştir. Öte yandan, 2003/6554 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki Esaslardaki teknolojik araştırma projeleri BAP haricindeki bir proje türü olarak mevcudiyetini korumuştur.

Mezkûr Yönetmelikte BAP tipleri sayma metoduyla sınırlanmamış olduğundan ve yukarıdaki tanımla yetinildiğinden yükseköğretim kurumları bu kapsamdaki proje tiplerini kendileri belirlemekte, önerilen projelerin BAP olup olmadığını tespit görevi ise aynı Yönetmelik uyarınca BAP komisyonuna verilmektedir. Yükseköğretim kurumlarının BAP kapsamındaki proje tiplerini temelde aynı özelliklere sahip fakat ismen farklılıklar içerecek şekilde belirlediği görülmektedir. Örneğin Ankara Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Uygulama Yönergesinde ve BAP 2024 Yılı Uygulama Esasları ve Araştırmacı Bilgilendirme Kılavuzu’nda⁵ BAP kapsamındaki projeleri şu şekilde belirlemiştir: Genel Araştırma Projeleri (GAP), Çok Disiplinli Araştırma Projeleri (ÇAP), Öncelikli Alan Araştırma Projeleri (ÖNAP), Katılımlı Araştırma Projeleri (KAP), Lisansüstü Tez Projeleri (TEZ), Uluslararası Araştırma İşbirliği Projeleri (UIP), GÜdümlü Projeler (GDM), Kariyer Başlangıç Destek Projeleri (KBP), Hızlı Destek Projesi (HZP), Lisans Öğrencisi Katılımlı Araştırma Projesi (LKP), Doktora Sonrası Araştırmacı Projeleri (DOSAP), Eş Finansmanlı Bilimsel Araştırma Projesi (EFP), Araştırma Üniversiteleri Destek Programı Projeleri (ADEP). İstanbul Teknik Üniversitesi’nce belirlenmiş bulunan BAP tipleri ise şöyledir: Araştırma Başlangıç Destek Projesi (ABP), Disiplinler Arası Araştırma Projesi (DAP), Eşik Üstü Destek Projesi (EÜDEP), Genel Araştırma Projesi (GAP), Üniversite-Kamu-Sanayi-Özel Sektör İş Birliği Projeleri (ÜKSÖS), Lisans Öğrencisi Katılımlı Araştırma Projesi (LÖKP), Lisansüstü Tez Projesi (LTP), Uluslararası Araştırma İş Birliği Projesi (UAİP), Hızlı Destek Projesi (HIZDEP), Performansa Dayalı Araştırma Projesi

⁴Araştırma altyapısı, 03/07/2014 tarihli ve 6550 sayılı Araştırma Altyapılarının Desteklenmesine Dair Kanun’un 2/1-a maddesinde; *“Yükseköğretim kurumları bünyesinde, yetişmiş nitelikli insan gücü ile günün modern teknolojilerine dayalı makine-teçhizat, donanım ve yazılımı içinde bulunduran, Ar-Ge faaliyetlerinin yapıldığı ileri araştırma laboratuvarı, tematik araştırma laboratuvarı ile merkezî araştırma laboratuvarı olarak sınıflandırılan birimler”* olarak tanımlanmıştır. Buna göre, araştırma altyapıları yükseköğretim kurumları bünyesinde kurulan ve yukarıda sayılan görevleri ifa eden birimlerdir. Bu birimlerin geliştirilmesine ilişkin projeler de BAP sayılmaktadır. Ankara Üniversitesi Hızlandırıcı Teknolojileri Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilen Elektron Hızlandırıcısı ve Işınım Tesisi (TARLA) Projesi bahse konu projelerin tipik bir örneği olarak gösterilebilir (Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://tarla-fel.org/>, Erişim Tarihi: 01/03/2024).

⁵ Her iki metin için bkz. <https://bapsis.ankara.edu.tr/ASMevzuat.aspx>, Erişim Tarihi: 08/03/2024.

(PEDAP), Yetkin Alan Araştırma Projesi (YAP).⁶ rnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte BAP tiplerinin ne Şekilde belirlendiğini anlayabilmek bakımından bu iki örneğin yeterli olacağı düşünülmektedir.

3. HUKUKİ DAYANAKLARI NELERDİR?

Bilimsel araştırma projeleri, öteden beri yüksek ğretim sisteminde mevcut olan fakat 2547 sayılı Kanun ile birlikte bilimsel araştırma, araştırma projesi gibi adlar alan, 10/04/2002 tarihli mülga Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelikten itibaren ayrıntılı ve dinamik bir mevzuata kavuşan projelerdir. Günümüz yükseköğretim sisteminde araştırmacıların en sık başvurduğu proje tiplerindedir. Bilimin lkedeki gelişiminde ve bilim insanlarının akademik yükselmelerinde önemli etkiye sahiptir.⁷ Bu projeler BAP koordinatrlklerinin harcama birimleri olarak kurulmasından evvel üniversitelerce yrtlen bilimsel araştırma projelerinin dayanağını teşkil eden mevzuatın ve sonrasında yürürlüğe giren mevzuatın birbiriyle çatışan hükümler içermesi nedeniyle uygulama aşamasında çeşitli tereddütlerle karşılaşmaktadır. Aynı konuların düzenlendiği bahse konu normlar arasındaki ihtilaflar yürürlükteki mevzuatın tespitini güçleştirmektedir. Öyleyse BAP hukuki dayanakları denildiğinde öncelikle yürürlükteki mevzuatın tespiti gerekmektedir.

2547 sayılı Kanun'un 'Amaç' başlıklı 4/1-c hükmü uyarınca 'bilimsel araştırma yapmak' yükseköğretimin en temel amaçlarından olup belirtilen hüküm aynı zamanda BAP'ın en önemli yasal dayanaklarından biridir. 2547 sayılı Kanun'un 10, 58/b ve Ek 28'inci maddeleri güncel mevzuatın diğer yasal dayanaklarını teşkil etmektedir. 2547 sayılı Kanun'un ilk halinde de 4/1-c hükmü ile bilimsel araştırmalara kaynak ayrılmasına ilişkin 58'inci maddenin var olduğu, muhtelif maddelerde bilimsel araştırmalardan bahsedildiği görülmektedir.⁸ Bahsedilen maddelerde sonraki yıllarda önemli revizyonlar gerçekleştirilmiş lakin içerik ana hatlarıyla aynı kalmıştır. Halihazırda 10'uncu maddede lme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı (ÖSYM) gelirlerinden belirli bir bölümünün Yükseköğretim Kurulu Başkanlığına aktarılacağı, aktarılan bu tutarlardan bilimsel araştırmalar için kullanılacak olanların özel bir denekte izleneceği, özel denekteki bu tutarların harcanması ve muhasebeleştirilmesine ilişkin usul ve esasların Maliye Bakanlığı ve Yüksek ğretim Kurulu tarafından belirleneceği hüküm altına alınmıştır. 21/01/2010 tarihli ve 5947 sayılı Kanun'un 5'inci maddesiyle gerçekleştirilen değişlikle son haline kavuşan 58'inci maddesinin (b) bendinde ise tahsil edilen döner sermaye gelirlerinin asgari yüzde 5'inin niversite bünyesindeki bilimsel araştırma projelerinde kullanılacağı, belirtilen meblağın gerek duyulması halinde niversite Yönetim Kurulunca avans yöntemiyle kullandırılabilceği, usul ve esasların Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığının uygun görüşü alınarak Yükseköğretim Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirleneceği hüküm altına alınmıştır. Bu kapsamda 26/11/2016 tarihli ve 27900 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik yürürlüktedir. Aynı Kanun'un Ek 28'inci maddesinde, yükseköğretim kurumları bütçelerinde yer alan BAP deneklerinin proje özel hesaplarına ne Şekilde aktarılacağı, aktarılan bu tutarların nasıl kullanılacağı, muhasebeleştirileceği ve işletileceği hususlarına ilişkin usul ve esasların Maliye Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Yükseköğretim Kurulu tarafından müştereken belirleneceği hükmüne yer verilmiştir. Ek 28 inci madde uyarınca Yükseköğretim Kurumları Bütçelerinde Bilimsel Araştırma Projeleri için Tefrik Edilen deneklerin zel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile zel Hesabın işleyişine ilişkin Esas ve Usuller, 01/01/2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Öte yandan gerek 01/01/2010 yürürlük tarihli Usul ve Esaslar'ın 4/1- gerekse Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmeliğin 12/1- hükmünde BAP zel hesabından yapılacak mal ve hizmet alımlarında 2003/6554 sayılı Esaslar'ın uygulanacağı hüküm altına alınmıştır. Buna göre 2003/6554 sayılı Esasların yürürlükte olduğunda herhangi bir tereddüt yoktur. Ancak Yönetmeliğin 12/1- hükmüne 16/01/2020 tarihli ve 31187 sayılı Resmî Gazete'de

⁶ Proje Türleri, İT BAP Koordinasyon Birimi, <https://bap.itu.edu.tr/bap-projeleri/proje-turleri>, Erişim Tarihi: 08/03/2024.

⁷ Bkz. 2024 Mart Dönemi Doçentlik Başvuru Şartları, <https://www.uak.gov.tr/Sayfalar/docentlik/basvuru-sartlari/2024/2024-mart-donemi-docentlik-basvuru-sartlari.aspx>, Erişim Tarihi: 15/03/2024.

⁸ 2547 sayılı Kanun'un ilk hali için bkz. 06/11/1981 tarihli ve 17506 sayılı Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17506.pdf>, Erişim Tarihi: 01/03/2024.

yayımlanan yönetmelikle eklenen ibare gereğince ön ödeme (avans) alınarak yapılan alımlar mezkûr Esaslar'dan muaf tutulmuştur.

Yukarıdaki tespitler göstermektedir ki BAP süreçlerinin işleyişine ilişkin üç temel norm bulunmaktadır. Bunlardan ilki 2003/6554 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ekinde yer alan “Esaslar”dır ki bahse konu Esaslar, araştırma projeleri kapsamındaki mal ve hizmet alımlarının ihale usul ve esaslarını düzenlemektedir. Bu çerçevede, ihale yetkilisinin rektör olduğu, rektörün bu yetkisini rektör yardımcılara ve genel sekretere devredebileceği, rektörün ihale yetkilisi sıfatıyla harcama yetkisine de sahip olduğu, ihale sürecinin ihale yetkilisince oluşturulacak ihale komisyonu marifetiyle yürütüleceği, belli istekliler arasında ihale ve kapalı teklif usulünün temel ihale usulleri olduğu, ihale onay makamının ihale yetkilisi olduğu, ihale sözleşmelerinin idarece hazırlanacağı, ihale yetkilisi ve yüklenici tarafından ihale sözleşmesinin imzalanmasıyla ihale sürecinin tamamlanmış olacağı, doğrudan temin usulünde 21'inci madde uyarınca parasal limitlerin aşılmadığı durumlarda ve döner sermayeden yapılan alımlarda ihale komisyonu kurulmasına gerek olmadan satın alma birimince piyasa araştırması ile ihtiyaçların temin edilebileceği fakat faturanın ihale yetkilisi tarafından imzalanmasının gerektiği gibi hususlar öne çıkmaktadır. 26/11/2016 tarihli Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik ise genel nitelikte bir düzenleme mahiyetinde olup BAP işleyişine ilişkin usul ve esasları ilk aşamasından son aşamasına kadar her yönüyle düzenlemektedir. Bunların yanı sıra Yükseköğretim Kurumları Bütçelerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen Ödeneklerin Özel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile Özel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller de 2010 yılı itibarıyla yürürlüğe giren ve BAP özel hesaplarına aktarılan paraların kullanılmasına ilişkin ayrıntıların yer aldığı bir başka temel düzenlemedir. Bu üç düzenleme farklı adlar almış ise de her biri kanuna dayanan düzenleyici idari işlem mahiyetindedir. Aynı zamanda belirli konularda çatışan hükümler içermektedir.

3.1. 2003/6554 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı Eki Esaslar

Bilindiği üzere, 2017 Anayasa değişiklikleri⁹ öncesinde yürürlükte olan hükümet sistemi parlamenter hükümet sistemidir. Bu sistem gereğince yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşmakta, hükümet etme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Başbakan başkanlığında oluşturulan Bakanlar Kurulunda bulunmaktadır (Teziç, 1998:352). Bakanlar Kurulu kanun tasarıları hazırlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisine sunabildiği gibi kanun hükmünde kararname (KHK), tüzük ve yönetmelik başta olmak üzere birçok norm türünü hazırlayarak yürürlüğe koyabilmektedir. Çıkardığı yönetmelikler birden çok kurumu ilgilendiren veyahut da çerçeve mahiyetinde yönetmelikler olabilmektedir. Bakanlıklar ve diğer idarelerin bu yönetmeliklere aykırı yönetmelik çıkartması hiyerarşik olarak mümkün değildir (Derdiman, 2015:26, Gözler, 2013:98).

Günümüzde hükümet sistemi başkanlık sistemi¹⁰ olduğundan daha önce Bakanlar Kurulu tarafından kullanılan bu yetki artık tek başına Cumhurbaşkanına aittir. Başkanlık sisteminde KHK, tüzük ve bakanlar kurulu kararı (BKK) çıkartılamamakta, yeni norm türleri olarak Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK) ve Cumhurbaşkanı kararı bu boşluğu doldurmaktadır. Yürütme organı olan Cumhurbaşkanı'nın kararlarıyla yönetmelikler, usul ve esaslar ve genelgeler başta olmak üzere birçok norm türü çıkartılabilmektedir.

2003/6554 sayılı Esaslar, dayanak maddesinde ifade edildiği üzere 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun 3/f ve Geçici 4/c maddelerine dayanmaktadır. 4734 sayılı Kanun'un 'İstisnalar' başlıklı 3'üncü maddesinin (f) bendinde yer alan;

“Ulusal araştırma-geliştirme kurumlarının yürüttüğü ve desteklediği araştırma-geliştirme projeleri için gerekli olan mal ve hizmet alımları ile finansmanının tamamı Kanun kapsamındaki bir

⁹ 2017 Anayasa değişiklikleri için bkz. 21/01/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>, Erişim Tarihi: 01/03/2024.

¹⁰ Çeşitli kaynaklarda “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” adıyla anılmakta ise de günümüzde uygulanan hükümet sisteminin anayasa hukuku teorisindeki teknik adının “Başkanlık Sistemi” olduğu ifade edilmelidir. Anayasa teorisinde demokratik hükümet sistemleri temelde parlamenter, yarı başkanlık ve başkanlık sistemi olarak üçe ayrılmaktadır (Uluşahin, 2007) ve Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden farklı yönleri olmakla birlikte Türkiye'deki yeni hükümet sisteminin başkanlık sisteminin temel karakteristik özelliklerini taşıdığı aşikardır. Aynı yönde görüş için bkz. Al, 2020.

idare tarafından karşılanarak elde edilen sonuçların bu idare tarafından sadece kendi faaliyetlerinin yrrtlmesinde faydalanıldığı haller hariç, her türlü araştırma ve geliştirme hizmeti alımları,

Ceza ve ihalelerden yasaklama hükümleri hariç bu Kanuna tbi değildir. ”

hükmü gereğince üniversitelerce gerçekleştirilen bilimsel araştırma projeleri kapsamındaki alımlar Kamu İhale Kanunu kapsamı dışında bırakılmıştır. Aynı Kanun’un ‘İstisnalara ilişkin esas ve usuller’ başlıklı Geçici 4/c hükmü ise Kamu İhale Kanunu’ndan 3/f hükmü ile muaf tutulan araştırma projelerine ilişkin mal ve hizmet alımlarının bakanlar kurulu kararıyla çıkarılacak usul ve esaslara göre yapılacağını ifade etmektedir. Bahse konu usul ve esaslar Bakanlar Kurulunun 01/12/2003 tarihli ve 2003/6554 sayılı Kararıyla 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 3’üncü maddesinin (f) bendi kapsamında yapılacak ihalelere ilişkin ‘Esaslar’ adında 30/12/2003 tarihli ve 25332 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yrrle girmiştir. Hal böyle iken dayanak maddelerden biri olan Geçici 4/c hükmü 02/07/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK’nın 171’inci maddesiyle ilga edilmiş, bunun yerine aynı madde ile 4734 sayılı Kanun’a Ek 11’inci madde eklenmiştir. Ek 11’inci maddede Kanun’un 3/f bendinde ifade edilen araştırma projelerine ilişkin ihale usul ve esaslarının Cumhurbaşkanınca düzenleneceği hüküm altına alınmıştır.

Öncelikle ifade edilmelidir ki 2003/6554 sayılı Esaslar, Geçici 4/c hükmünün ilga edilmesiyle yahut da Ek 11’inci maddenin ihdasıyla yürürlükten kaldırılmış değildir. Bir başka deyişle, Ek 11’inci madde, Geçici 4/c hükmünün başkanlık sistemine geçilmesiyle oluşan teknik zorunluluk sonucunda ilga edilmesi nedeniyle oluşan boşluğun giderilmesi amacıyla getirilmiş bir maddedir. Başkanlık siteminin bir gereği olarak ‘Bakanlar Kurulu’ artık mevcut olmadığından ileriye dönük olarak mer’i mevzuatta düzenleme ihtiyacı doğması durumunda bu düzenlemenin mülga Bakanlar Kurulunca değil Cumhurbaşkanınca yapılabileceğini hükme bağlamaktadır. Teknik ihtiyaçtan doğan 2017 anayasa değişikliklerine uyum amacıyla yapılan düzenlemelerden biridir, ilga edici mahiyeti yoktur. Bu bakış açısı diğer norm türleri için de geçerlidir. Gerçekten de başkanlık sistemine geçilmesiyle yeni hükümet sisteminin bir gereği olarak yapılan Anayasa değişikliği neticesinde artık tüzük ve KHK ıkarılmamakta ise de mevcut tüzük ve KHK’lar varlığını sürdürmektedir. Yürürlükteki tüzük, KHK ve BKK ile kartılan mevzuatın yürürlükten kaldırılması için ilga edici normlara veya belirtilen normların düzenlediği alanı düzenleyen başka norm türlerinin yrrle konulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. KHK’ların kanun ile, BKK ile kartılan düzenleyici işlemlerin Cumhurbaşkanı kararıyla kartılan düzenleyici işlemlerle yürürlükten kaldırılması mümkün ise de tüzüklerin bu yöntemle kaldırılması mümkün görünmemektedir. nk yeni düzende tze eşdeğer yeni bir norm türü mevcut değildir. Yetkide ve usulde paralellik ilkesi gereğince tüzük ile ilga edilemeyeceğine göre tüzük hükümlerinin aynı alanı düzenleyen kanun, CBK gibi hiyerarşik olarak kendisinden altta yer almayan norm türleriyle zımmen yürürlükten kaldırılabilirdi söylenebilir. Özetle, BKK ile kartılan Esaslar, Geçici 4/c hükmünün ilgası ve Ek 11’inci maddenin ihdasıyla yürürlükten kalkmış değildir.

Bahse konu Esaslar yürürlükte ise hiyerarşik olarak yeri neresidir? Bu sorunun cevabı çatışan hükümlerin değerlendirilebilmesi bakımından hayati niteliktedir.

Kimi düzenleyici işlemlerin yönetmelik mahiyetinde olmakla birlikte usul ve esaslar, esaslar gibi adlarla yrrle konulduğu bilinmektedir. Bu gibi yönetmelikler 24/02/2022 tarihli ve 31760 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yrrle giren Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 6/1-b bendinde ‘yönetmelik niteliğindeki düzenleyici işlem’ olarak adlandırılmaktadır. 2003/6554 sayılı Esaslar’ın da bu mahiyette bir düzenleyici işlem olduğu anlaşılmaktadır. Anayasa’nın 2017 yılında değişen ‘Yönetmelikler’ başlıklı 124’üncü maddesi bu bakımdan yol gösterici olabilir:

“Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler.

Hangi yönetmeliklerin Resmî Gazetede yayımlanacağı kanunda belirtilir. ”

Maddenin eski halinde yer alan ‘Başbakanlık’ ibaresi ‘Cumhurbaşkanı’ olarak değiştirilmiş, böylece Cumhurbaşkanının yönetmelik çıkartabileceği hüküm altına alınmıştır. Buna göre bazı yönetmelikler Cumhurbaşkanı kararı ile kartılabilmektedir. Değişiklik öncesinde şimdiki Cumhurbaşkanının eşdeğeri olan mülga Bakanlar Kurulunun genel düzenleme yetkisinin var olduğu

düşüncesinden hareketle açık anayasal dayanak olmasa dahi bakanlar kurulu kararıyla yönetmelik ve diğer düzenleyici işlemler çıkartılabilmekteydi (Ayrıntılı bilgi, eleştiri ve tartışmalar için bkz. Aktalay, 2014). Buna karşın, 2003/6554 sayılı Esaslar 4734 sayılı Kanun'un mülga Geçici 4/c maddesine dayanmakta, dayanak maddede araştırma projeleri alım ihalelerine ilişkin usul ve esasların bakanlar kurulu kararı ile yürürlüğe konulacağı ifade edilmektedir. Bir başka deyişle 6554 sayılı Esaslar, mülga Bakanlar Kurulunun genel düzenleme yetkisine değil 4734 sayılı Kanun'un Geçici 4/c hükmüne dayanılarak çıkartılmıştır. 4734 sayılı Kanun'a 2017 Anayasa değişikliğine uyum sağlanmak üzere eklenen Ek'11'inci maddede bakanlar kurulu kararı eşdeğeri olarak Cumhurbaşkanı kararına yer verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında bahse konu Esaslar'ın Anayasa'daki yönetmelik tanımıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Aynı şekilde anayasa hükmünde yönetmeliklerin kanunların uygulanmasını sağlamak üzere çıkartılabileceği belirtilmiştir. 6554 sayılı Esaslar da 4734 sayılı Kanun'un 3/f hükmünün uygulanmasını sağlamak üzere çıkartılmıştır ve Kanun'a uygundur. Öyleyse mezkûr Esasların adı yönetmelik olmamakla beraber Cumhurbaşkanı (mülga Bakanlar Kurulu) tarafından çıkarılan yönetmelik niteliğinde olduğunu ifade edebiliriz. Aksi bir düşünce yani 2003/6554 sayılı Esaslar'ın hiyerarşik olarak yönetmeliğin altında yer aldığı iddia edilebilmesi ancak Esaslar'ın üzerinde 3/f hükmü gereğince çıkartılmış adı yönetmelik olan bir başka düzenlemenin mevcut olması ve Esaslar'ın bu yönetmeliğin uygulanmasını sağlamak üzere çıkartılmış olması halinde gündeme gelebilecektir. Açıklanan nedenlerle Esaslar'ın yönetmelik mahiyetinde olduğunun kabulü gerekir. Öyle ki Bakanlar Kurulu Kararı ile çıkartılmış olması nedeniyle diğer kurumların aynı konuları ihtiva eden yönetmeliklerinden de hiyerarşik olarak üstte yer almaktadır (Sancakdar, 2011, s. 80).

3.2. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik

10/04/2002 tarihli ve 24722 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak 01/01/2002 tarihinden itibaren yürürlüğe giren mülga Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik gibi 26/11/2016 tarihli ve 27900 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik de 2547 sayılı Kanun'un 4/1-c bendi, 58'inci maddesinin (b) fıkrası ile Ek 28'inci maddesine dayanılarak hazırlanmıştır. Doğrudan Yükseköğretim Kurulu tarafından çıkartılan bir yönetmeliktir. Mülga Bakanlar Kurulu veya Cumhurbaşkanı yönetmeliği mahiyetinde olmaması hem hiyerarşik olarak hem de genel niteliği bakımından işbu Yönetmeliğin yukarıdaki Esaslar'a göre öncelikli olmadığı ifade edilmelidir. Başka bir deyişle 6554 sayılı Esaslar, iş bu yönetmeliğe göre hem hiyerarşik olarak üsttedir hem de daha özel bir alanı düzenlemektedir. Bu nedenle BAP ihalelerinde öncelikle 6554 sayılı Esaslar'ın uygulanması gerekmektedir. Nitekim Yönetmeliğin 12/1-ç hükmü de; "*Özel hesaptan ön ödeme alınarak yapılan alımlar hariç yapılacak mal ve hizmet alımına yönelik harcamalarda 1/12/2003 tarihli ve 2003/6554 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan Yükseköğretim Kurumları Tarafından, 4734 Sayılı Kamu İhale Kanununun 3 üncü Maddesinin (f) Bendi Kapsamında Yapılacak İhalelere İlişkin Karar hükümleri uygulanır.*" ifadesiyle bu durumu açıkça teyit etmektedir.

Ancak maddeye 16/07/2020 tarihli ve 31187 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan değişiklik yönetmeliğiyle eklenen "*ön ödeme alınarak yapılan alımlar hariç*" ibaresinin hukuka uygun olmadığı ifade edilmelidir. Cumhurbaşkanı (BKK) yönetmeliği mahiyetinde olduğunu tespit ettiğimiz Esaslar'da bulunmayan bir muafiyet bir alt düzenleyici işlem mahiyetinde olduğunun kabulü gereken YÖK yönetmeliği ile getirilmektedir. Gerçekten Bakanlar Kurulu Kararı ile çıkartılan 2003/6554 sayılı Esaslar gibi düzenleyici işlemler diğer kurumların aynı konuları ihtiva eden yönetmeliklerinden hiyerarşik olarak üstte yer almaktadır (Sancakdar, 2011:80). O nedenle kamu kurumlarının bu gibi düzenleyici işlemlere aykırı yönetmelik çıkartması normlar hiyerarşisine aykırılık teşkil etmektedir (Derdiman, 2015:26). Lex superior ilkesi uyarınca, normlar hiyerarşisinde üstteki norm türü, alttaki norm türünden önceliklidir (Işıқтаç, 1999:139). Öyleyse alt düzenleyici norm olan mezkûr Yönetmelik ile hiyerarşik olarak kendisinden üstte olan BKK eki Esaslar'ın değiştirilmesi, bahsedilen düzenleyici işlemi hukuka aykırı hale getirir (Gözler, 2013:99) ki bu hukuka aykırılığın yaptırımını iptaldir. Bununla birlikte, bir idari işlem hukuka aykırı olsa dahi yürürlükte olduğu müddetçe yani iptal edilmedikçe, kaldırılmadıkça ya da geri alınmadıkça hukuka uygunluk karinesinden yararlanır yani uygulanır (Günday, 1999:99). Bu nedenle belirtilen muafiyet hükmünün halihazırda uygulanagelmesinin nedeni hukuka uygunluk karinesinden yararlanıyor olmasıdır. Hukuka aykırı bir ibarenin mevzuatta bu haliyle muhafazası kanuni idare ilkesi bakımından mahzurlu olduğu gibi uygulamada da güçlüklerle yol

açabilecektir. Bu nedenle söz konusu ibarenin 6554 sayılı Esaslar'a da dercedilmesi ya da yürürlükten kaldırılması elzemdir.

3.3. Yükseköğretim Kurumları Btçlerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen deneklerin zel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile zel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller

BAP'a ilişkin genişletici tanım başta olmak üzere diğerk mevzuatta yer verilen birçok hususun doğrudan 2547 sayılı Kanun'un Ek 28'inci maddesi hükmüne dayanılarak kanunu açıklamak üzere hazırlanan ve YK, Devlet Planlama Teşkilatı ve Maliye Bakanlığı tarafından imzalanarak yürürlüğe konulan Yükseköğretim Kurumları Btçlerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen deneklerin zel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile zel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller'de yer alması, söz konusu Esas ve Usuller'in normatif hiyerarşide yönetmeliğe eşdeğer veya yönetmelik mahiyetinde olduğunu göstermektedir.

İşbu Esas ve Usuller'in 4/1- maddesinde yer alan; "*zel hesaptan yapılacak mal ve hizmet alımlarında, 01/12/2003 tarihli ve 2003/6554 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı hükümleri uygulanır.*" hükmü gereğince BAP alım ihaleleri 6554 sayılı Esaslar'a göre yapılacaktır. Bir benzeri yukarıdaki Yönetmelikte de yer alan bu hüküm sayesinde normlar arasında yorum ilkeleriyle değerlendirmeyi gerektirecek herhangi bir ihtilafın oluşmasının önüne geçilmiştir. Bahse konu hükümler göstermektedir ki BAP mal ve hizmet alımlarında 6554 sayılı Esaslar uygulanacaktır. Fakat bazı noktalar bu hükümlerle de açıklığa kavuşturulamamaktadır. Esasların yürürlüğe girdiği tarihte harcama yetkilisi ita amiri olduğundan ihale yetkilisi olan rektörün aynı zamanda ihale yetkilisi tanımında harcama yetkilisi olarak ifade edilmesi 5018 sayılı Kanun ile sonrasında yürürlüğe giren yönetmelik ve usul ve esaslar çerçevesinde harcama yetkilisinin hala rektör olup olmayacağını tartışmayı gerektirecektir.

4. BAP İHALELERİNDE HARCAMA YETKİLİSİ

Yukarıdaki mevzuat göz önüne alındığında rektörün BAP ihale yetkilisi olduğunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Gerçekten de yeni mali yönetim sisteminde ita amiri statüsü kalkmış olduğundan rektörlerin kural olarak ihale yetkilisi olması mümkün görünmese de (Babahanoğlu, 2020:128) mevzuatın istisnai olarak ihale yetkilisi olarak belirlediği durumlarda ihale yetkisinin rektörün uhdesinde olacağında herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır (olak, 2008:1). Buna paralel olarak ihale yetkilisinin mevzuatta özel olarak belirlendiği durumlarda 5018 sayılı Kanun kapsamında harcama yetkilisi olan kimselerin de ihale yetkilisi olmaları mümkün değildir (olak, 2008:1). Bir başka ifadeyle harcama yetkilisi olan BAP Koordinatörünün aynı zamanda BAP ihalelerinde ihale yetkilisi olması mer'i mevzuata aykırılık teşkil edecektir. Buna karşın 2003/6554 sayılı BKK eki Esaslar'da ifade edilen rektörün BAP ihalelerindeki harcama yetkisi mevzuatın tarihsel gelişiminin doğal bir sonucu olarak tartışmalı hale gelmiştir. Bu tartışmanın sağlıklı bir şekilde sonuçlandırılması uygulamadaki tereddütlerin giderilmesi bakımından önemlidir. Buradaki soru şu olmalıdır: 6554 sayılı Esaslar'da rektörün BAP ihale yetkilisi ve harcama yetkilisi olarak belirlenmiş olması 5018 sayılı Kanun hükümlerine aykırılık teşkil etmekte midir? Aykırı ise rektörün harcama yetkisine ilişkin Esaslar'daki ibareler ortadan kalkmış mıdır, zımnen ilga olmuş mudur?

Daha önce de belirtildiği üzere, niversitelerin BAP için yapılacak mal ve hizmet alımlarının ne şekilde yürütüleceği adı geçen Esaslar'da ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Ancak Esaslar'ın yürürlüğe girdiği tarihte mevcut olmadığı için BAP Koordinasyon birimine ve BAP birim koordinatörüne metinde yer verilmemiş, 5018 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle 01/01/2006 tarihinden itibaren mülga olacak olan 'ita amiri' sıfatı gereğince bu kapsamdaki yetkiler rektöre verilmiştir. Esaslar'ın 'Tanımlar' başlıklı 4'üncü maddesinde ihale yetkilisi; ihale ve harcama yapmaya yetkili olan kişi, rektör ise ihaleyi yapan kişi olarak tanımlanmıştır. 8'inci maddede ihale yetkilisinin 2547 sayılı Kanun'un 57'inci maddesinin ikinci fıkrası uyarınca rektör olduğu hüküm altına alınmıştır. Kanun'un ilk yayımlandığı tarihten bu yana değişmeyen 57'nci maddesinin ikinci fıkrası; "*İta amiri, st kuruluşlarda başkan, üniversitelerde rektrdr. Bu yetki uygun görülen lde gerektiğinde yardımcılara, dekanlara, enstitü ve yüksekokul müdürlerine, st kuruluşlara bağlı birim başkanlarına ve st kuruluş ve niversite genel sekreterlerine devredilebilir.*" şeklinde dir. Buna göre

ihale yetkilisi ita amiri sıfatıyla rektör olup mezkûr Esaslar'da hem ihale yapmaya hem de harcama yapmaya yetkili kılınmıştır.

Hal böyleyken BAP alım ihalelerinde ihale yapma yetkisinin rektörde olduğu, bu ihalelere göre yapılacak harcamalarda da yetkinin aynı kişide olmasının gerektiği söylenebilir. Lakin 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 01/01/2006 tarihinde yürürlüğe girmesiyle harcama birimi ve harcama yetkilisi kavramları da ilk defa yürürlüğe girmiş, kamudaki mali yönetim sistemi yeniden düzenlenerek kamu mali yönetimi reformu mahiyetindeki yasal düzenlemeyle kendisine ödenek tahsis edilen birimlerin harcama birimi, bu birimlerin yöneticilerin ise harcama yetkilisi olacağı hüküm altına alınmıştır. Gerçekten Kanun'un 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (k) bendinde harcama birimi, "*Kamu idaresi bütçesinde ödenek tahsis edilen ve harcama yetkisi bulunan birim*" olarak tanımlanmış, 31 inci madde uyarınca bütçeyle ödenek tahsis edilen her bir harcama biriminin en üst yöneticisinin harcama yetkilisi olduğu hüküm altına alınmıştır. Harcama yetkilisi kavramına bu maddede yer verilmiş fakat ita amiri kavramına yer verilmemiştir. Bir başka deyişle ita amiri statüsü yeni kanunla ilga edilmiştir. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak hem Yükseköğretim Kurumları Bütçelerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen Ödeneklerin Özel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile Özel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller'de hem de 26/11/2016 tarihli ve 27900 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelikte BAP koordinasyon birimi düzenlenmiş, bu yeni birimin amiri olan birim koordinatörü harcama yetkilisi olarak belirlenmiştir. İta amirliği sıfatı 5018 sayılı Kanun ile ilga edilmiş, yerine harcama yetkilisi ve üst yönetici kavramları getirilmiş, bunun doğal bir sonucu olarak rektörlerin ita amirliği sıfatı ortadan kalkarak kendilerine adı geçen Kanun ile üst yönetici rolü tanımlanmıştır (5018 sayılı Kanun m.11 ve Ek II Sayılı Cetvel). Bu rol, 26/05/1927 tarihli ve 1050 sayılı mülga Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nda ilk derece harcama yetkisi bulunan (Feyzioğlu, 1984-85:93 vd.) ita amirliğinden oldukça farklı bir roldür. Yeni durumda harcama yetkilisi rolü alt birim yöneticilerine tanımlanarak harcama yetkisi ve sorumluluğu bu kimselere verilmiştir (Babahanoğlu, 2020:117 vd.). Üst yöneticinin rolü 5018 sayılı Kanun'un 31'inci maddesinde sayılan istisnai bazı durumlar haricinde üst yönetici sıfatıyla mali süreçlerin yönetimi, gözetimi ve denetimiyle sınırlandırılmıştır. Buna göre, artık kamu mali yönetim sisteminde bulunmayan bir rol olan 2547 sayılı Kanun'un 57'nci maddesindeki ita amirliğine ilişkin hüküm de sonraki kanun olan 5018 sayılı Kanun ile çatıştığından ve çeliştiğinden lex posterior ilkesi gereğince (Işıқтаç, 1999:139) zımnen yürürlükten kaldırılmış olmaktadır.

Öyleyse 6554 sayılı Esaslar'ın 5018 sayılı Kanun'a aykırı olmayan hükümlerinin 01/01/2010 tarihli usul ve esaslar ile mezkûr Yönetmelikten üstte olduğu, bu nedenle öncelikle uygulanmasının gerektiği, kaldı ki 4/1-ç ve 12/1-ç hükümlerinin bunu teyit ettiği, ancak normlar hiyerarşisinde kendisinden üstte olan 5018 sayılı Kanun'a aykırı olduğu açık olan ihale yetkilisi tanımındaki rektörün harcama yetkisine ilişkin ibarenin de bu ibarenin dayanağını teşkil eden 2547 sayılı Kanun'un 57/2 hükmünün dahi lex posterior ilkesi uyarınca ilga olduğu göz önüne alındığında zımnen ilga olduğunun kabulü gerekir. Gerçekten de lex superior ilkesi gereğince bir üst norm ile alt norm arasında çelişki mevcut ise üst norm hükmü esas alınmalı, uygulama alt norm hükmü ihmal edilerek gerçekleştirilmelidir (Güriz, 2019:157). Buna göre, BAP koordinatörünün BAP ihalelerinde harcama yetkilisi, rektörün ise üst yönetici sıfatıyla ihale yetkilisi olduğunun kabulü gerekir. Özetle rektör ihale sürecini yönetir veya yetkisini rektör yardımcılarına/genel sekretere devreder, harcamalar ise BAP koordinatörü tarafından yapılır. Çünkü 5018 ile gelen yeni mali yönetim sisteminde müstakil bir BAP harcama birimi mevcut olup harcama yetkilisi de kanuna uygun olarak bu birimin yöneticisi olan BAP birim koordinatörü olarak belirlenmiştir.

Aşağıdaki tablo mevcut mevzuattaki düzenlemelere göre ihale ve harcama yetkisinin dağılımını göstermektedir:

Tablo 1: BAP İhale ve Harcama Yetkisine İlişkin Hükümleri İhtiva Eden Mevzuattaki Durum

Yayım Sırası	Mevzuat Adı	Türü	Hiyerarşik Sırası	Yürürlük Tarihi	İhale Yetkilisi	Harcama Yetkilisi
1	10/04/2002 tarihli ve 24722 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik	Yönetmelik	2	01/01/2002	Rektör (Rektör Yrd./Genel Sekreter)	~~Rektör (Rektör Yrd./Genel Sekreter)~~
2	2003/6554 sayılı Yükseköğretim Kurumları Tarafından, 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 3’üncü Maddesinin (f) Bendi Kapsamında Yapılacak İhalelere İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı Eki Esaslar	Yönetmelik Niteliğindeki Düzenleyici İşlem (BKK)	1	30/12/2003	Rektör (Rektör Yrd./Genel Sekreter)	~~Rektör (Rektör Yrd./Genel Sekreter)~~
3	Yükseköğretim Kurumları Bütçelerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen Ödeneklerin Özel Hesaba Aktarılması ile Özel Muhasebeleştirilmesi ile Özel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller	Yönetmelik Niteliğindeki Düzenleyici İşlem	2	01/01/2010	Rektör (Rektör Yrd./Genel Sekreter)	BAP Koordinatörü
4	26/11/2016 tarihli ve 27900 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik	Yönetmelik	2	26/11/2016	Rektör (Rektör Yrd./Genel Sekreter)	BAP Koordinatörü

*Üzeri çizilen ibareler 01/01/2006 tarihinde yürürlüğe giren 5018 sayılı Kanun ile zımnen ilga edildiği değeriendirilen ibarelerdir.

Tablodan da görülebileceği üzere mevzuatta zamanla oluşan karmaşa nedeniyle konu yoruma açık hale gelmiştir. Bu durum halihazırda farklı yükseköğretim kurumlarında farklı uygulamalara yol açabilecek mahiyet arz etmektedir. Özellikle BAP kapsamındaki mal ve hizmet alımlarında harcama yetkilisinin rektör mü yoksa BAP birim koordinatörü mü olduğu noktasında oluşabilecek farklı yorumların YÖK tarafından hazırlanacak bir talimat veyahut görüşle önüne geçilmesinin uygun bir çözüm yöntemi olabileceği değeriendirilmektedir. Keza mer’i mevzuata göre BAP ihalelerinin yönetiminin rektörün yetki alanında kaldığı -ki bu yetkisini rektör, yardımcısına veya genel sekretere devredebilir- fakat ihaleye ilişkin harcamaların harcama birimi yöneticisi olan BAP birim koordinatörü tarafından harcama yetkilisi sıfatıyla yapılmasının gerektiği yukarıda gerekçeleriyle ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, limit altı veya döner sermayeden doğrudan teminlerde durum farklıdır. Bunlarda ihale süreci olmadığından tüm yetki BAP birim koordinatöründe olmalıdır. Bu gibi doğrudan teminlerin dışındaki ihale usullerinde ise ihale yetkisi rektörde, harcama yetkisi BAP birim koordinatöründe olmalıdır.

5. SONUÇ

Yükseköğretim sistemindeki anlamı, önemi ve hukuki dayanakları yukarıda ayrıntılı olarak izah edilen bilimsel araştırma projelerinin hazırlanması, sunulması, kabul edilmesi, onaylanması, uygulanması ve sonuçlandırılmasına ilişkin süreçler üniversitelerin BAP koordinasyon birimlerince yönetilmekte, bu kapsamdaki harcamalar adı geçen birimin üst yöneticisi olan koordinatör tarafından mevzuata uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Ancak BAP için yapılacak mal ve hizmet alımlarında durum bu kadar sarıh değildir. 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 3/f, mülga Geçici 4/c ve Ek 11’inci madde hükümleri gereğince bilimsel araştırma projeleri için yapılacak mal ve hizmet alımlarına ilişkin usul ve esasların Cumhurbaşkanı (mülga Bakanlar Kurulu) kararı ile belirlenmesi öngörülmüştür. 6554 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki Esaslar’da bahse konu usul ve esaslar düzenlenmiştir. Buna göre BAP mal ve hizmet alımlarında hem ihale hem de harcama yetkisi 2547 sayılı Kanun’un 57/2 hükmüne atıfla ita amiri sıfatı gereği rektöre verilmiştir. Lakin 5018 sayılı Kanun ile birlikte mülga 1050 sayılı Kanun’da yer alan ita amirliği statüsü ilga olmuştur. Dolayısıyla rektörün ita amirliği statüsünü düzenleyen 2547 sayılı Kanun’un 57/2 hükmü de zımnen ilga olmuştur.

Yeni kamu mali yönetim sisteminde rektör üst yönetici olarak tanımlanmış, harcama yetkilisi sıfatı üniversitelerin birim amirlerine verilmiştir. Bir başka deyişle rektörün harcama yetkisi 5018 sayılı Kanun'un 01/01/2006 tarihinde yürürlüğe girmesiyle ortadan kalkmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak BAP ihalelerindeki harcama yetkisi de artık söz konusu olmamalıdır. BAP ihalelerinde rektör mezkûr Yönetmeliğin 12/1-ç ve mezkûr Usul ve Esasların 4/1-ç hükmü gereğince ihale yetkilisidir. Bu yetkisini rektör yardımcısına veya genel sekretere devredebilir. BAP ihale yetkilisi ihale sürecini yönetmekle yükümlü olup ihaleyi onaylama yetkisini de haizdir. İhale sürecinin tamamlanmasını müteakip ihale yetkisini devretmemiş ise rektör, devretmişse yetkiyi devralan rektör yardımcısı/genel sekreter ihale sözleşmesini imzalamaktadır. Bu kapsamdaki harcamaları yapma yetkisi ise belirtildiği üzere 5018 sayılı Kanun ile getirilen yeni mali yönetim sistemi ve sonraki tarihli düzenleyici işlemler gereğince harcama birimi amiri olan BAP birim koordinatöründedir. İhale yetkilisi rektör, harcama yetkilisi ise koordinatördür. Eğer aşağıda önerilen mevzuat düzenlemeleri yapılmayacaksa yorumla varılabilen bu sonuç hilafına yükseköğretim kurumlarınca tesis edilebilecek hukuka aykırı işlemlerin önüne geçilebilmesi ve uygulama birliğinin sağlanabilmesi bakımından gerekli talimat veya görüş mahiyetindeki işlemlerin YÖK tarafından tesis edilmesi alternatif bir çözüm yöntemi olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra, doğrudan teminde limit altı alımların ve döner sermayeden alımların harcama birimi tarafından yapılması 6554 sayılı Esaslar'ın 21'inci madde hükmü gereğince mümkün kılınmış olup BAP koordinasyon birimleri ihale komisyonu kurulmasına gerek olmaksızın bu alımları yapabilmektedir. Fakat bunun dışındaki teminlerde ihale komisyonunun ihale sürecini yürütmesinin gerektiğinin altı çizilmelidir.

Öte yandan 16/07/2020 tarihli ve 31187 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan değişiklik yönetmeliğiyle 12/1-ç maddesine eklenen “*ön ödeme alınarak yapılan alımlar hariç*” ibaresi hukuka uygun değildir. Cumhurbaşkanı (mülga BKK) tarafından çıkartılan yönetmelik mahiyetindeki Esaslar'da bulunmayan bir muafiyetin alt bir makam olan Yüksek Öğretim Kurulunun yönetmeliği ile getirilmesi normlar hiyerarşisine ve lex superior ilkesine aykırıdır (Sancakdar, 2011:80, Derdiman, 2015:26, Gözler, 2013:99). Hukuka aykırı bir ibarenin mevzuatta bu haliyle muhafazası kanuni idare ilkesi bakımından mahzurludur. O nedenle söz konusu ibarenin ya 6554 sayılı Esaslar'a dercedilmesi ya da yürürlükten kaldırılması önerilmektedir.

Bunların yanı sıra, 2547 sayılı Kanun'un 57/2 hükmünün yeni mali yönetim sistemine uygun olarak revize edilmesi, Esaslar'ın ihale yetkilisi tanımında yer alan; “ve harcama” ibaresinin metinden yetkide ve usulde paralellik ilkesi gereğince Cumhurbaşkanı kararıyla Esaslar'da değişiklik yapılması suretiyle çıkartılması, Esaslar isminin, 4734 sayılı Kanun ile uyumun sağlanması bakımından “Usul ve Esaslar” şeklinde değiştirilmesi ya da Cumhurbaşkanı kararıyla yeni bir Usul ve Esaslar'ın yürürlüğe konulması önerilmektedir. Son olarak mevcudiyetinde herhangi bir tereddüt olmamakla birlikte BAP koordinasyon birimlerinin 07/10/1983 tarihli ve 124 sayılı Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de ayrı bir birim olarak halen düzenlenmemiş olması da sağlıklı bir mevzuat sistematığının temini bakımından giderilmesi gereken bir başka eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Etik Beyan: *Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.*

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.*

KAYNAKÇA

- Aktalay, A. (2014). “Bakanlar Kurulunun Düzenleyici İşlemleri ve Karar Alma Usulü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, 69-98.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M., Kaya, C., (2021). *Türk İdare Hukuku*, 14. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi.
- Al, H., (2020). “Başkanlık Sistemi Üzerine: Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Zayıf Halkası Parlamento”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.22, S.1, 14-44.

- Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükümünde Kararname. (02/07/2018 tarihli ve 703 sayılı). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Ankara Üniversitesi. (2024). Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi Uygulama Esasları ve Araştırmacı Bilgilendirme Kılavuzu. <https://bapsis.ankara.edu.tr/ASMevzuat.aspx>, Erişim Tarihi: 08/03/2024.
- Ankara Üniversitesi. (2024). Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Uygulama Yönergesi. <https://bapsis.ankara.edu.tr/ASMevzuat.aspx>, Erişim Tarihi: 08/03/2024.
- Ankara Üniversitesi. (2024). Elektron Hızlandırıcısı ve Işınım Tesisi (TARLA) Projesi. <https://tarla-fel.org/>, Erişim Tarihi: 01/03/2024.
- Babahanoğlu, N. (2020). “Kamu Mali Yönetiminde Reform Bağlamında Kamu Harcama Prosedürü ve Mülki İdare Amirlerinin Değişen Rollerini”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 1, 114-130.
- Bartın Üniversitesi. (2024). <https://bap.bartın.edu.tr/genel-bilgiler.html>, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Canbazoğlu, K. (2017). *Türk Hukukunda İhalelere Katılma Yasası*, 1. Baskı, İstanbul, Onikilevha Yayıncılık.
- Candan, E. (2005). Eski ve Yeni Kamu Mali Yönetim Sisteminin Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesi ve 5018 Sayılı Kanun İle Öngörülen Esaslar ve Getirilen Yenilikler I, <https://sites.google.com/site/ekremcandan/makaleler/mali-y%C3%B6netim-reformu/eski-ve-yeni-kamu-mali-y%C3%B6netiminin-mukayeseli-olarak-de%C4%9Ferlendirilmesi-i>, Erişim Tarihi: 07/03/2024.
- ağlayan, R., (2023). *İdare Hukuku Dersleri*, 11. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.
- olak, H. B. (2008). “Rektör Veya Rektör Yardımcıları İhale Komisyonu Başkanı Olabilirler Mi?”, *E-Yaklaşım*, Haziran 2008, S. 59. <http://www.hacibayramcolak.net/makaleler/113-makale29?hitcount=0>, Erişim Tarihi: 15/03/2024.
- Derdiman, C. R. (2015). *İdare Hukuku*, 5. Baskı, Bursa, Aktüel Yayınları.
- Devlet İhale Kanunu. (08/09/1983 tarihli ve 2886 sayılı). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Feyzioğlu, Bedi, N. (1984-85). “Bütçe Uygulamasında İta Amirleri ile Saymanların Yetki ve Görevleri”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 30. Seri, 93-97.
- Gözler, K. (2013). “Yorum İlkeleri”, O. Ergül (der.), *Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması* içinde, Kamu Hukukçuları Platformu, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 236, 15-119.
- Günday, M. (1999). *İdare Hukuku*, 4. Baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık.
- Güriz, A. (2019). *Hukuk Başlangıcı*, Gözden Geçirilmiş 19. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. (2024). <https://bap.nevsehir.edu.tr/tr/hakkında>, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Işıktaç, Y. (1999). *Hukuk Normunun Mantıksal Analiz ve Uygulaması*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- İstanbul Teknik Üniversitesi. (2024). <https://bap.itu.edu.tr/bap-projeleri/proje-turleri>, Erişim Tarihi: 08/03/2024.
- Kamu İhale Kanunu. (04/01/2002 tarihli ve 4734 sayılı). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. (24/02/2022 tarihli ve sayılı Resmî Gazete). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Mülga Muhasebe-i Umumiye Kanunu. (26/05/1927 tarihli ve 1050 sayılı). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.

- Mülga Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik. (10/04/2002 tarihli ve 24722 sayılı Resmî Gazete). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Sancakdar, O. (2011). *İdare Hukuku*, Teorik Çalışma Kitabı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Şahin, S. (2024). “Türkiye’de Kamu İhale Usulü Seçimi: Karar Alma Modelleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, C. 8, S. 14, 53-72.
- Teziç, E. (1998). *Anayasa Hukuku*, 5. Bası, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Uluşahin, N. (2007). *Saf Hükümet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması*, Ankara, Yetkin Basımevi.
- Üniversitelerarası Kurul. (2024). 2024 Mart Dönemi Doçentlik Başvuru Şartları. <https://www.uak.gov.tr/Sayfalar/docentlik/basvuru-sartlari/2024/2024-mart-donemi-docentlik-basvuru-sartlari.aspx>, Erişim Tarihi: 15/03/2024.
- Yalova Üniversitesi. (2024). <https://bap.yalova.edu.tr/tr/Page/Icerik/tarihce>, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Yükseköğretim Kanunu. (04/11/1981 tarihli ve 2547 sayılı). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Yüksek Öğretim Kurulu. (2024). Yükseköğretim Kurumları Bütçelerinde Bilimsel Araştırma Projeleri İçin Tefrik Edilen Ödeneklerin Özel Hesaba Aktarılarak Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ile Özel Hesabın İşleyişine İlişkin Esas ve Usuller. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/Duyurular/Yuksekk_butce.pdf, Erişim Tarihi: 08/03/2024.
- Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Projeleri Hakkında Yönetmelik. (26/11/2016 tarihli ve 27900 sayılı Resmî Gazete). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Yükseköğretim Kurumları Tarafından 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 3’üncü Maddesinin (f) Bendi Kapsamında Yapılacak İhalelere İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı. (01/12/2003 tarihli ve 2003/6554 sayılı). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (07/10/1983 tarihli ve 124 sayılı). mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi: 02/04/2024.

**KİLİS 7 ARALIK
ÜNİVERSİTESİ**

